Національна академія правових наук України (м. Київ, Україна)
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(м. Ужгород, Україна) (Юридичний факультет)
Університет Коменського
(м. Братислава, Словацька Республіка) (Юридичний факультет)
Ґрацький університет імені Карла і Франца
(м. Ґрац, Республіка Австрія) (Юридичний факультет, Центр східноєвропейського права)
Трнавський університет
(м. Трнава, Словацька Республіка) (Юридичний факультет)
Західний університет ім. Васіле Голдіш
(м. Арад, Румунія) (Юридичний факультет)
Університет Матея Бела в Банській Бистриці
(м. Банська Бистриця, Словацька Республіка) (Юридичний факультет)
Університет Павла Йозефа Шафарика
(м. Кошице, Словацька Республіка) (Юридичний факультет)
Вільнюський університет (м. Вільнюс, Литовська Республіка) (Юридичний факультет)
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна)
The Grassroots Institute (м. Монреаль, Канада)
Всеукраїнська громадська організація «Асоціація українських правників» (Україна)
Громадська організація «Університетський центр соціальної та правової підтримки»
(м. Ужгород, Україна)
Центр українсько-європейського наукового співробітництва (м. Ужгород, Україна)
Європейська асоціація студентів права України (Україна)

XVII Міжнародна науково-практична конференція

ЗАКАРПАТСЬКІ ПРАВОВІ ЧИТАННЯ. РЕЛОКАЦІЯ В УМОВАХ ЕКСТРАОРДИНАРНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

25–26 квітня 2025 року

Львів – Торунь
Liha-Pres
2025

УДК 34:314.151"364"(062.552)
З 18

Рекомендовано до друку Вченою радою
юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
протокол № 11 від 17 квітня 2025 року.

НАУКОВА РАДА КОНФЕРЕНЦІЇ:

*Голова наукової ради конференції – **Ярослав Лазур** – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ»;*

***Олександр Рогач** – доктор юридичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи ДВНЗ «УжНУ»;*

***Анатолій Гетьман** – академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;*

*Doc. JUDr. **Eduard Burda**, PhD – декан юридичного факультету Університету Коменського (м. Братислава, Словацька Республіка);*

*Univ.-Prof. DDr. Dr. h.c. **Wieser Bernd** – директор Центру східноєвропейського права Ґрацького університету імені Карла і Франца (м. Грац, Республіка Австрія);*

*Univ. Prof. Doc. JUDr. **Marianna Novotná**, PhD – деканка юридичного факультету Трнавського університету (м. Трнава, Словацька Республіка);*

*Assoc. Prof. **Remus Daniel Berlingher**, PhD – декан юридичного факультету Західного університету імені Васіле Голдіш (м. Арад, Румунія);*

*Doc. JUDr. **Adrian Vasko**, PhD. – декан юридичного факультету Університету Матея Бела в Банській Бистриці (м. Банська Бистриця, Словацька Республіка);*

*Prof. JUDr. **Miroslav Štrkolec**, PhD. – декан юридичного факультету Університету Павла Йозефа Шафарика (м. Кошице, Словацька Республіка);*

*Doc. dr. **Haroldas Šinkūnas** – декан юридичного факультету Вільнюського університету (м. Вільнюс, Литовська Республіка);*

***Євген Гетьман** – член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, Головний учений секретар НАПрН України;*

***Василь Костицький** – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, професор кафедри теорії та історії права та держави Навчально-наукового інституту права КНУ ім. Тараса Шевченка, голова Всеукраїнської громадської організації «Асоціація українських правників»;*

***Дмитро Луценко** – доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;*

*Dr. **Hasrat Arjjumend** – президент-засновник і генеральний директор The Grassroots Institute, співголова RISG-Центральна Азія, IYRP 2026 (м. Монреаль, Канада);*

*ThLic. Mgr. **Michaela Moravčíková**, ThD – заступниця декана з міжнародних зв'язків юридичного факультету Трнавського університету (м. Трнава, Словацька Республіка).*

*Doc. JUDr. **Alla Tymofeyeva**, PhD – доцентка кафедри міжнародного права юридичного факультету Карлового університету (м. Прага, Чеська Республіка).*

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ:

*Голова організаційного комітету – **Володимир Смоланка** –доктор медичних наук, професор, ректор ДВНЗ «УжНУ»;*

*Заступник голови організаційного комітету – **Вадим Пішта** – доктор філософії, заступник декана юридичного факультету з наукової роботи ДВНЗ «УжНУ»;*

*Заступниця голови організаційного комітету – **Наталія Петрецька** – кандидатка юридичних наук, доцентка, заступниця декана юридичного факультету з міжнародних зв'язків ДВНЗ «УжНУ»;*

***Андрій Андрушко** – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінально-правої політики ДВНЗ «УжНУ»;*

***Дмитро Бєлов** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «УжНУ»;*

***Юрій Бисага** – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «УжНУ»;*

***Олександр Білаш** – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «УжНУ»;*

***Сандра Болдіжар** – докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «УжНУ»;*

***Сібілла Булеца** – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «УжНУ»;*

***Михайло Віхляєв** – доктор юридичних наук, професор, директор Центру українсько-європейського наукового співробітництва, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «УжНУ»;*

***Діана Ворон** – кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «УжНУ»;*

Іван Габані *– доктор філософії, голова Ради молодих вчених юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ»;*

Михайло Геревич *– доктор філософії, доцент кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «УжНУ»;*

Олег Головко *– кандидат економічних наук, засновник та директор Видавничого дому «Гельветика»;*

Ярослав Греца *– доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського права ДВНЗ «УжНУ»;*

Віктор Заборовський *– доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «УжНУ»;*

Тетяна Карабін *– докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «УжНУ»;*

Василь Копча *– доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правової політики ДВНЗ «УжНУ»;*

Ельвіра Кормош *– президентка Ужгородського локального осередку Європейської асоціації студентів права України;*

Ольга Котляр *– кандидатка юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри міжнародного права ДВНЗ «УжНУ»;*

Марія Менджул *– докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «УжНУ»;*

Микола Палінчак *– доктор політичних наук, професор, декан міжнародних економічних відносин ДВНЗ «УжНУ»;*

Іван Переш *– кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «УжНУ»;*

Ігор Пирога *– доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «УжНУ»;*

Терезія Попович *– кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «УжНУ»;*

Вадим Рошканюк *– кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри господарського права ДВНЗ «УжНУ»;*

Антоніна Сабовчик *– кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «УжНУ»;*

Михайло Савчин *– доктор юридичних наук, професор, директор НДІ порівняльного публічного права та міжнародного права ДВНЗ «УжНУ»;*

Микола Сийплокі *– доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності ДВНЗ «УжНУ»;*

Ярослав Ступник *– кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності ДВНЗ «УжНУ»;*

Павло Черевко *– кандидат юридичних наук, професор, заступник декана юридичного факультету з навчальної роботи ДВНЗ «УжНУ»;*

Роман Фрідманський *– кандидат юридичних наук, професор, заступник декана юридичного факультету з навчальної роботи ДВНЗ «УжНУ»;*

Ірина Хохлова *– кандидатка юридичних наук, заступниця декана юридичного факультету з навчально-виховної роботи ДВНЗ «УжНУ».*

З 18 **Закарпатські правові читання. Релокація в умовах екстраординарних правових режимів :** матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 25–26 квітня 2025 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. – 548 с.

ISBN 978-966-397-493-4

УДК 34:314.151"364"(062.552)

ISBN 978-966-397-493-4

©Ужгородський національний університет, 2025
© Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres», 2025

ЗМІСТ

НАПРЯМ 1. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ РЕЛОКАЦІЇ

Pakt migracyjny Unii Europejskiej
Aleksandra CISNA **16**

Надзвичайне законодавство у сфері релокації підприємств: питання ефективності та відповідності міжнародним стандартам
Олексій ВОЛОХОВ **19**

Міжнародно-правові аспекти релокації: виклики для адвокатської діяльності, доступ до правової допомоги та міжнародний обмін інформацією
Іван ГАБАНІ **23**

Основні напрямки міжнародного співробітництва у боротьбі з корупцією
Анастасія ІГНАТЧЕНКО **26**

Досвід окремих зарубіжних держав щодо забезпечення конституційних прав: виклики релокації
Ірина СОПІЛКО **30**

Політико-правові аспекти російсько-української війни
Вікторія ТУРЯНИЦЯ **33**

Правові аспекти релокації у міжнародному праві: виклики та перспективи
Наталія ФІЛІППЕНКО **37**

НАПРЯМ 2. РЕЛОКАЦІЯ ПРИВАТНОГО ТА ПУБЛІЧНОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ ЕКСТРАОРДИНАРНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ТА ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Глобалізація: сутнісні аспекти, виклики та пошук балансу
Андріанна БАДИДА, Дмитро ПЕЦА **42**

До питання розвитку механізмів реалізації державної політики у сфері подолання наслідків воєнних дій в Україні
Сергій БЄЛАЙ, Олександр ПІВНЕНКО **46**

Вплив радянської політики примусової релокації на формування політичної свідомості та стратегій опору В'ячеслава Чорновола та Юрія Шухевича
Андрій ВАЛІВКО **49**

Щодо змісту суб'єктивного майнового права інтелектуальної власності
Іван ВАЩИНЕЦЬ **53**

Вплив релокації на правовий режим переміщення документів нотаріального діловодства в умовах воєнного стану
Лідія ВДОВІЧЕНА **57**

Релокація через окремі питання фронтирності в українському національному кримінотеологічному вимірі
Євгенія ГЛАДКОВА, Іван КРІЦАК **61**

Деякі питання релокації в умовах воєнного стану в Україні
Марія ДОЛИНСЬКА **70**

Релокація приватного та публічного сектору в умовах екстраординарних правових режимів: історико-правовий та теоретико-правовий аналіз
Дмитро КОБЕРНИК **73**

Понятійно-правове мислення у Давньому Римі: начала науки
Денис КУЧЕРЕНКО **75**

Месопотамія між Римом і Персією: політико-правові засади функціонування фронтиру та релокація населення на підставі угоди 363 р.
Віктор МЕЛЬНИК **79**

Співвідношення понять «релокація» та «внутрішнє переміщення» в контексті дії правового режиму воєнного стану
Ірина НЕГУЛЯЄВА **84**

Європейські стандарти захисту персональних даних
Юрій ОНІЩИК **87**

Податковий комплаєнс як інструмент підтримки бізнесу під час релокації в умовах воєнного стану
Олександр ОСАВОЛЮК **90**

Спадкові договори: переваги та недоліки
Валерія ПАНАСЮК **93**

Цінність правопорядку в умовах надзвичайного правового режиму
Наталія ПАРХОМЕНКО **95**

Правові аспекти регулювання демографічних процесів в Україні в умовах екстраординарних правових режимів: аналіз правових викликів та рішень
Іван ПЕРЕШ, Тетяна-Кароліна ШАНДОР **99**

Enterprises relocation under martial law in Ukraine: some aspects
Tereziia POPOVYCH, Maryana TOPOLNYTSKA, Yana BARYSKA, Oksana MASLYUK **103**

Правомірність правочинів: питання співвідношення приватних та публічних інтересів
Іван РУЩАК **107**

Податкові спори, що виникають при релокації підприємств
в умовах екстраординарних правових режимів
Руслан ФАТЬЯНОВ **111**

Про використання терміна «співмірність» у Нормативних постановах
Конституційного Суду Республіки Казахстан
Тетяна ЧЕХОВИЧ **114**

**НАПРЯМ 3. ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ МОБІЛЬНОСТІ
В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ РЕЖИМІВ: КОНСТИТУЦІЙНІ,
ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ**

Гуманізм як ключовий вектор розвитку сучасної правової держави
Мирослава БЄЛОВА, Дмитро БЄЛОВ **117**

Розробка ІТ-системи оповіщення та реагування на надзвичайні
ситуації в умовах війни
**Дмитро БОНДАР, Василь ПОПОВИЧ, Назарій КОВАЛЬ,
Ростислав ГРИНИК, Володимир КОВАЛЬ** **120**

Стратегічні аспекти перспектив збереження ідентичності
кримськотатарського народу в умовах внутрішніх переміщень в Україні
Юрій ГАВРИЛІВ **123**

Цивільна правоздатність колективного суб'єкта в праві Стародавнього Риму
Андрій ГОЛОВАЧ, Михайло ГЕРЕВИЧ **125**

Конституційні аспекти забезпечення прав людей під час примусової
релокації в умовах збройного конфлікту
Катерина ДРАНЧАК **128**

Конституційні засади захисту економічної конкуренції в Україні
Олександр ДЯКУЛИЧ **130**

Перспективи законодавчого забезпечення житлових прав
внутрішньо переміщених осіб в Україні
Ігор МАМОНТОВ **134**

Релокація як фактор впливу на своєчасне проведення виборів в Україні
в умовах російської агресії
Олег МАРЦЕЛЯК **137**

Заходи забезпечення права на медичну допомогу із застосуванням
телемедицини в умовах мобільності пацієнтів
Олександр МИХАЙЛІЧЕНКО **141**

Питання визначення підсудності у справах спеціального
кримінального провадження (in absentia)
Назар ПЕТРИШИН, Наталія ГРИГА **145**

Оновлення Кодексу суддівської етики: виклик часу
Назар ПЕТРИШИН **149**

Легальні засади евакуації в умовах воєнного стану
Олексій ПРОНЕВИЧ **153**
Дилемма інвестиційного клімату під час війни: реквізиція і дискримінація
Михайло САВЧИН **158**
Війна в Україні: безпека в регіоні та процес відновлення
Михайло ТЕРНУЩАК **164**
Гендерні аспекти релокації в умовах екстраординарних правових режимів: виклики та правові механізми захисту
Тетяна ХАРЧЕНКО **168**
Вплив особливих правових режимів на права і свободи людини: історико-правовий та порівняльно-правовий аналіз
Станіслав ЩОКА, Іван ПЕРЕШ **172**

НАПРЯМ 4. ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В УМОВАХ ЕКСТРАОРДИНАРНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ ТА РЕЛОКАЦІЇ
Wpływ sankcji administracyjnych i orzecznictwa ETS na rynek zamówień publicznych Unii Europejskiej
Mateusz SIEŃKO **175**
Приведення джерел адміністративного права України у відповідність з європейськими вимогами техніки нормопроєктування
Ігор ВОЗНЯК **179**
Публічне адміністрування у сфері захисту персональних даних
Назарій ГОЛОВАЦЬКИЙ **184**
Напрями удосконалення нормативно-правового регулювання адміністративного управління у сфері охорони здоров'я
Олександр ГРІН **188**
Особливості адміністративно-правових засад релокації бізнесу в країни ЄС в контексті європеїзації національного правопорядку
Ігор ДІР **192**
Інформатизація митних процедур як механізм сприяння бізнесу: впровадження європейських стандартів
Лілія ДОРОФЕЄВА **195**
До питань вдосконалення процесуального статусу осіб, які сприяють розгляду справи в галузі адміністративного процесуального права України та адаптації законодавства України до права Європейського Союзу
Андрій КАЗАКЕВИЧ **198**

Дисциплінарна відповідальність суддів за діяння, що порочать звання судді або підривають авторитет правосуддя, у новому фокусі уваги законодавця: чи релевантною є ініціатива (законопроєкт № 13137) вимогам екстраординарного правового режиму?
Тетяна КОЛОМОЄЦЬ **202**

Адаптація адміністративного права до права Європейського Союзу в умовах екстраординарних правових режимів та релокації
Сергій КОНСТАНТІНОВ **206**

Правомірні обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів: пошук балансу між безпекою держави та фундаментальними свободами
Станіслав КОСТАК **211**

Європеїзація адміністративного права України в умовах актуалізації потреби подолання кризових явищ Європейського Союзу
Євген КУРІННИЙ **214**

Використання судових механізмів для затягування процесу релокації: виклики та шляхи вирішення
Андрій ЛАНДОВСЬКИЙ **218**

Principiile securității juridice și încrederii legitime în practica jurisdicțională a Curții de justiție a Uniunii Europene
Andrii MARCENKO **221**

Європейський досвід запровадження додаткових режимів непрямого оподаткування в Україні
Віктор МУШЕНОК **224**

Релокація та технічне регулювання виробництва продукції в умовах екстраординарних правових режимів
Дем'ян СМЕРНИЦЬКИЙ, Марина ТРИГУБЕНКО **228**

Право як інструмент соціальних перетворень
Петро ТРАЧУК **231**

Роль антикорупційної освіти в забезпеченні прозорості адміністративного управління в умовах надзвичайних режимів
Ірина ХОХЛОВА **237**

Кадрова політика митної служби в умовах встановлення простою в територіальних органах Держмитслужби: правові виклики та організаційні механізми
Олександр ЧЕРКУНОВ **239**

НАПРЯМ 5. РЕЛОКАЦІЯ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ОСІБ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Ціннісно-моральні засади захисту прав людини
Юрій БАГРІЙ **243**

Особливості механізму забезпечення прав громадян України в Європейському Союзі
Віктор БАРСУК **246**

Релокація та проблеми довкілля: зворотні та прямі зв'язки
Ольга БОДНАР-ПЕТРОВСЬКА **248**

Гарантії трудових прав працівників при релокації підприємств в умовах екстраординарних правових режимів
Вікторія БОРТЕЙЧУК, Антоніна САРОЗ **251**

Природні права людини як форма буття загальнолюдських цінностей
Марія БРАТАСЮК **255**

Міграція населення як соціально-правове явище: загальна характеристика
Аліна ГРИЩУК **258**

Розвиток індустріальних парків в Україні у воєнний і післявоєнний період
Анастасія ДОВГОМЕЛЯ **261**

Здійснення житлових прав громадян в умовах повоєнної відбудови країни
Юрій ЗАЇКА **264**

Юридичні гарантії при релокації мешканців тимчасово окупованої території
Сергій КОРОЄД **267**

Переміщення населення в умовах війни: виклики, правові механізми та перспективи післявоєнної інтеграції
Олена МОСКАЛЕНКО **271**

Ревіталізація як складова повоєнного відновлення деокупованих територій України
Лариса НАЛИВАЙКО, Інна МЕДЯНИК **274**

Релокація та ринок праці в Україні із врахуванням впливів зовнішніх та внутрішніх міграційних процесів
Марія ПЕТЕРЛИК **278**

Проблеми захисту майнових авторських прав в процесі їх спадкування в умовах релокації
Леонід ТАРАСЕНКО **282**

Транскордонне співробітництво: правові механізми та перспективи інтеграційного розвитку прикордонних регіонів України
Михайло ФОРКОШ **286**

Релокація як концептуальна метафора
Тетяна ФУЛЕЙ **290**

Relocation of higher education institutions as a means of preserving educational and scientific potential
Tatiana SHEVCHUK **295**

Цивільна особа як суб'єкт особливого захисту у збройному конфлікті
Ірина ШОПІНА **298**

НАПРЯМ 6. РЕЛОКАЦІЯ ТА ПРОБЛЕМИ ДОВКІЛЛЯ: ЗВОРОТНІ ТА ПРЯМІ ЗВ'ЯЗКИ

Релокація бізнесу та екологічна безпека: виклики для правового регулювання в умовах збройного конфлікту
Ганна АНІСІМОВА, Ольга ДОНЕЦЬ **301**

Екологічна релокація у світлі міжнародно-правових механізмів кліматичної міграції: світові виклики та перспективи для України
Ольга БАРАБАШ **306**

Екологічна реконструкція міських територій у відповідь на виклики релокації населення: правові та урбаністичні аспекти
Дмитро БОРОВИЦЬКИЙ **310**

Правовий механізм охорони довкілля та створення умов при релокації
Сібілла БУЛЕЦА, Марія МЕНДЖУЛ **313**

Оцінка впливу на довкілля під час містобудівної діяльності та в умовах релокації
Василь ГАБОВДА **317**

Вплив процесів релокації на довкілля: правові аспекти взаємозв'язків в умовах воєнного стану
Євгеній ГОШОВСЬКИЙ **320**

Пріоритети у реалізації земельних прав в умовах воєнного стану
Наталія ІЛЬКІВ **324**

Вплив релокованого бізнесу на спектр екосистемних послуг
Наталія ПЕТРЕЦЬКА **327**

Релокація та довкілля: проблеми мінімізації негативних наслідків
Ігор ПИРОГА, Максим ПИРОГА **330**

Правові аспекти використання алгоритмів машинного навчання для моделювання впливу релокації на природні екосистеми
Василь РОССІХІН, Андрій ФРОЛОВ, Денис ХУДЯКОВ **336**

Правове регулювання оцінки екологічних ризиків при релокації виробничих потужностей з використанням інструментів машинного навчання
Галина РОССІХІНА, Олексій ЛЯШЕНКО, Владислав ДЯЧЕНКО **340**

Альтернативна енергетика, релокація та екологізація: правові питання
Тетяна ХАРИТОНОВА, Христина ГРИГОР'ЄВА **344**

Методи та інструменти впливу на екологічний стан довкілля: виклики воєнного часу
Ольга ЧОПОРОВА **347**

НАПРЯМ 7. ПРАВОВА ПІДТРИМКА БІЗНЕСУ В УМОВАХ РЕЛОКАЦІЇ

Правові засади релокації підприємств у Закарпатській області у період воєнного стану: проблемні питання
Ірина АЛМАШІ, Мирослав АЛМАШІ **351**

Правове забезпечення релокації бізнесу в Україні в умовах воєнного стану: проблемні аспекти та шляхи їх подолання
Наталія АТАМАНЧУК **355**

Законність, обґрунтованість і справедливість судового рішення як чинник ефективного забезпечення стабільності розвитку регіону в умовах релокації бізнесу
Олександр БИРКОВИЧ **359**

Оподаткування стартап-діяльності неповнолітніх: правові наслідки вимушеної релокації
Богдан БОРИЧОК **362**

Обробка райдужної оболонки очей і обличчя на прикладі кейсу 2024 року в Португалії
Дар'я БУЛГАКОВА **366**

Правові засади та адміністративні інструменти державної підтримки релокації бізнесу в Україні
Діана ВОРОН **369**

Правові форми забезпечення підтримки бізнесу в умовах воєнного стану
Оксана ГНАТІВ **372**

Проблеми релокації бізнесу: економіко-правовий базис здійснення
Олександра ГОНЧАРОВА **374**

Окремі питання реалізації процесу релокації українських підприємств: організаційно-правовий аспект
Валерія ГУСАР, Анна ШАПЕЛЬСЬКА **380**

Релокація бізнесу: пошук шляхів «виживання» в умовах воєнного стану
Ірина ДАВИДОВА **384**

Роль Ради бізнес-омбудсмена в системі захисту законних прав та інтересів бізнесу в Україні в умовах релокації
Інга ЗЕЛЕНА-БАУЕР **387**
Правове впровадження інфраструктурної спроможності для релокації бізнесу в Україні в умовах воєнного стану
Богдан ІГНАТЬО **390**
Релокація як механізм підвищення спроможності громад в межах неокупованої території України
Олег ІЛЬНИЦЬКИЙ **393**
Медіація як засіб вирішення конфліктів в умовах воєнного стану
Микола КРИВКА **396**
Законопроект № 9549 від 01.08.2023 – розумна правова основа релокації підприємств ВПК чи правовий нігілізм?
Володимир ЛОГОЙДА **400**
Щодо скасування мораторію та відновлення податкових та інших видів перевірок
Ганна ПЕТРЕНКО **404**
Правові ризики релокованого бізнесу: обговорення солідарної відповідальності керівників за незадоволення вимог кредиторів у контексті ризиків, які виникають під час релокації
Сергій ПОРАДА **408**
Окремі правові аспекти релокації господарських товариств, створених у результаті виділу з акціонерного товариства
Микита ПРИХОДЬКО **412**
Правова підтримка як необхідна складова для адаптації релокованого бізнесу
Петро СТАВИЧНИЙ **416**
Правове регулювання співпраці з міжнародними донорами в сфері релокації бізнесу в умовах війни
Яна ФЕНИЧ **418**
Правова підтримка бізнесу в умовах релокації
Анастасія ЦІПКАЛ **423**
Кореляція міграційних процесів та інновацій в умовах сьогодення
Олеся ЧЕПИС **426**
Практичні аспекти правої підтримки релокованого бізнесу
Роман ЧЕРНЕГА **429**

НАПРЯМ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА РЕЛОКАЦІЯ: НОВІ ВИКЛИКИ В УМОВАХ ЕКСТРАОРДИНАРНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ
Criminal law and relocation: new challenges in extraordinary legal regimes
Alessia-Stefania ILIES 432
Примусове переміщення українських дітей до РФ як форма геноциду українського народу
Андрій АНДРУШКО 432
Основні недоліки притягнення до кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини
Андрій БОРОВИК 438
Смертна кара як засіб публічної превенції в умовах правового режиму воєнного стану
Анатолій ВОЛОБУЄВ 440
Щодо проблематики правового регулювання зміни місця проживання суб'єктів пробації в Україні
Сергій ДЕНИСОВ, Дмитро ЗАЇКА 444
Щодо основних принципів забезпечення органами прокуратури захисту прав релокованих дітей з окупованих територій
Наталія ДЕРЕВЯНКО 447
Кримінально-правова характеристика несанкціонованого доступу до хмарних даних: проблеми кваліфікації
Діна ДРИЖАКОВА 450
Психокриміналістичний портрет злочинця: сучасні підходи до моделювання поведінки правопорушників у ході досудового розслідування
Антон КОВАЛЕНКО, Каріна КАЛЮГА 455
Криміналістичне дослідження речових доказів: та планування розслідування
Василь КОПЧА, Юліанна КОПЧА 459
Аспекти приховування адміністративних правопорушень посадовими та службовими особами
Ярослав ЛІХОВІЦЬКИЙ, Тарас ДОВБА 463
Окремі питання кримінальної відповідальності за дезертирство та самовільне залишення військової частини та місця служби
Антоніна МАЦОЛА 466
Tourism activities as an object of committing criminal offenses related to human trafficking
Iryna NESTEROVA 470
Роль криміналістики в умовах релокації
Вікторія ПАНЬКУЛИЧ, Вікторія МАРУНИЧ 473

Про доступність закону про кримінальну відповідальність для осіб, які перебувають на окупованій території
Євген ПИСЬМЕНСЬКИЙ **476**

Розмежування понять «в умовах воєнного або надзвичайного стану» та «з використанням умов воєнного стану» у правозастосовній та судовій практиці під час розслідування злочинів на тимчасово окупованих територіях України
Іван СИВОДЄД **479**

Трансформація діяльності правоохоронних органів в контексті запровадження правового режиму воєнного стану: баланс між національною безпекою та правами громадян
Ярослав СТУПНИК **482**

Релокація та кримінальне провадження: виклики й проблеми
Олена ТАРАН, Дмитро ШУМЕЙКО **485**

Судово-портретна експертиза в умовах релокації: виклики ідентифікації особи в екстраординарних правових режимах
Катерина ТЕГЗА, Іванна ШИМОНЯ **488**

Встановлення, розшук та ідентифікація осіб, зниклих безвісти в умовах російсько-української війни: проблеми інформаційного та криміналістичного забезпечення
Валерій ШЕПІТЬКО, Михайло ШЕПІТЬКО **490**

Особливості допиту неповнолітніх, які постраждали від домашнього насильства в умовах воєнного стану
Крістіна ЯРЕМА **494**

НАПРЯМ 9. РЕЛОКАЦІЯ У ДИСКУРСІ ДОСЛІДЖЕНЬ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ

Problemele dezvoltării democrației reprezentative în contextul provocărilor globalizării moderne
Volodymyr BAKUN **498**

Правові та практичні перешкоди для захисту прав особливого роду sui generis у Європейському Союзі в контексті війни та тимчасового захисту
Владислав ВИШНЕВСЬКИЙ **502**

Probleme de studiere a răspunderii disciplinare a judecătorilor ca tip de responsabilitate juridică
Kateryna HERMAK **506**

Удосконалення процедури реєстрації закладів загальної середньої освіти на рівні юридико-теоретичних концепцій
Ірина ЖУКОВА **509**

Процесуальні особливості розгляду цивільних справ про встановлення фактів що мають юридичне значення на тимчасово окупованих територіях– доказове значення «намібійських винятків» у судовій практиці Верховного Суду
Максим ЗУБАШКОВ 510
Relația dintre democrația constituțională și constituționalismul democratic
Inna KOZMA 515
Проблеми виконання зобов'язань, передбачених зовнішньоекономічними договорами, релокованими підприємствами
Ельвіра КОРМОШ, Вікторія ВАШКОВИЧ 518
Public services in the subject of administrative law in modern conditions
Yevhen LEHEZA 522
Role of International Organisations in Ensuring Right to Freedom of Movement
Polina MALESH, Mariia PYLYPENKO 525
Визначення юридичної долі майна на окупованих територіях та територіях, де ведуться бойові дії
Мелінда МАРУШКА, Наталія ПРЕЛУКАН 529
Спеціальне майнове право як різновид майнового права в цивільному праві України
В'ячеслав ПЕРЕЙМАН 535
Principiul transparenței în dreptului administrativ European: analiza practicii judiciare Curții de Justiție a Uniunii Europene
Mykola SNIGUR 538
Захист прав людини в умовах політичної нестабільності: досвід Першої Чехословацької Республіки та сучасні виклики України
Юрій ЦУГА 541
Релокація державних вищих навчальних закладів в умовах воєнного стану: правовий аспект
Марія ЯРЕМУС, Ольга НІМЕРОВСЬКА 545

НАПРЯМ 1. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ РЕЛОКАЦІЇ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-1

PAKT MIGRACYJNY UNII EUROPEJSKIEJ

Aleksandra CICHA
Studia uzupełniające magisterskie prawo
Uniwersytet Marii Curie– Skłodowskiej w Lublinie
Mediator sądowy

Pakt o migracji i azylu to nowe przepisy unijne dotyczące migracji i ustanawiające wspólny system azylowy na szczeblu Unii Europejskiej. Przepisy te zostały uchwalone w maju 2024 r., będą stosowane od czerwca i lipca 2026 r. Przedstawione w poniżej wskazanych i omówionych unijnych aktach prawnych. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1351 z dnia 14 maja 2024 r. w sprawie zarządzania azylem i migracją, zmiany rozporządzeń (UE) 2021/1147 i (UE) 2021/1060 oraz uchylenia rozporządzenia (UE) nr 604/2013[1].

Rozporządzenie to zastąpiło wcześniejsze „rozporządzenie Dublin III» i ma na celu: – usprawnienie systemu ustalania, które państwo członkowskie odpowiada za wnioski o udzielenie azylu, przez co zwiększa skuteczność i stabilność systemu, oraz zapobiega wtórnym przepływom osób ubiegających się o azyl, – ustanowienie obowiązkowego systemu solidarności wobec państw członkowskich stojących w obliczu presji migracyjnej. W rozporządzeniu doprecyzowano kryteria odpowiedzialności i zasady ustalania, które państwo członkowskie odpowiada za rozpatrzenie wniosku o udzielenie azylu.

Najważniejsze zmiany obejmują: a) krótsze terminy we wszystkich procedurach (np. złożenie wniosku o wtórne przejęcie w ciągu dwóch tygodni od uzyskania trafienia w systemie Eurodac zamiast dwóch miesięcy), co przyczyni się do szybszego i skuteczniejszego procesu ustalania odpowiedzialnego państwa członkowskiego[2],[3],[4] b) wprowadzenie obowiązku

[1] Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1351 z 14 maja 2024 r. w sprawie zarządzania azylem i migracją, zmiany rozporządzeń (UE) 2021/1147 i (UE) 2021/1060 oraz uchylenia rozporządzenia (UE) nr 604/2013.

[2] Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1348 z 14 maja 2024 r. w sprawie w sprawie ustanowienia wspólnej procedury ubiegania się o ochronę międzynarodową w Unii i uchylenia dyrektywy 2013/32/UE.

[3] Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1349 z 14 maja 2024 r. w sprawie ustanowienia powrotowej procedury granicznej i zmiany rozporządzenia (UE) 2021/1148.

[4] Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1358 z 14 maja 2024 r. w sprawie ustanowienia systemu Eurodac do porównywania danych biometrycznych w celu skutecznego stosowania rozporządzeń Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1351 i (UE)

ubiegania się o ochronę w państwie członkowskim pierwszego wjazdu i pozostawania w nim do czasu ustalenia odpowiedzialnego państwa członkowskiego, nieprzestrzeganie tego obowiązku będzie miało poważne konsekwencje, np. osobom ubiegającym się o azyl nie zostaną zapewnione pełne warunki przyjmowania, a jedynie podstawowe potrzeby[5], c) zwiększenie skuteczności procedury „wtórnego przejęcia» w odniesieniu do powrotu z jednego państwa członkowskiego do innego, w szczególności poprzez wprowadzenie krótszych terminów i brak przeniesienia odpowiedzialności w przypadku, gdy powiadomienie o wtórnym przejęciu nie zostanie wysłane terminowo[6], d) rozszerzenie kryteriów rodzinnych, m.in. poprzez: – uwzględnienie rodzin powstałych w krajach tranzytowych przed przybyciem do UE, – wprowadzenie możliwości ustalenia odpowiedzialności państwa członkowskiego, w którym członek rodziny osoby ubiegającej się o ochronę międzynarodową przebywa legalnie na podstawie zezwolenia na pobyt długoterminowy wydanego zgodnie z przepisami UE, – wprowadzenie obowiązku priorytetowego traktowania spraw rodzinnych[7],[8],[9], e) zapewnienie bezpłatnego doradztwa prawnego wszystkim osobom ubiegającym się o ochronę międzynarodową.

Wskazane rozporządzenie wprowadza stały, obowiązkowy i oparty na potrzebach mechanizm solidarności, zastępujący obecne dobrowolne rozwiązania ad hoc. Ten nowy mechanizm będzie funkcjonować w następujący sposób: 1) co roku do dnia 15 października Komisja przyjmie: – roczne sprawozdanie oceniające sytuację migracyjną w całej UE i we

2024/1350 i dyrektywy Rady 2001/55/WE oraz w celu identyfikowania nielegalnie przebywających obywateli państw trzecich oraz bezpaństwowców, w sprawie występowania z wnioskami o porównanie z danymi Eurodac przez organy ścigania państw członkowskich i Europol na potrzeby ochrony porządku publicznego, w sprawie zmiany rozporządzeń Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1240 i (UE) 2019/818 oraz w sprawie uchylenia rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 603/2013.

[5] Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1359 z 14 maja 2024 r. w sprawie reagowania na sytuacje kryzysowe i sytuacje spowodowane działaniem siły wyższej w dziedzinie migracji i azylu oraz w sprawie zmiany rozporządzenia (UE) 2021/1147.

[6] Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1356 z 14 maja 2024 r. w sprawie wprowadzenia kontroli przesiewowej obywateli państw trzecich na granicach zewnętrznych oraz zmiany rozporządzeń (WE) nr 767/2008, (UE) 2017/2226, (UE) 2018/1240 i (UE) 2019/817.

[7] Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1347 z 14 maja 2024 r. w sprawie norm dotyczących kwalifikowania obywateli państw trzecich lub bezpaństwowców jako osób korzystających z ochrony międzynarodowej, jednolitego statusu uchodźców lub osób kwalifikujących się do otrzymania ochrony uzupełniającej oraz zakresu udzielanej ochrony, zmieniające dyrektywę Rady 2003/109/WE oraz uchylające dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/95/UE.

[8] Dyrektywa Parlamentu Europejskiego I Rady (UE) 2024/1346 z 14 maja 2024 r. w sprawie ustanowienia norm dotyczących przyjmowania osób ubiegających się o ochronę międzynarodową. Ta dyrektywa będzie stosowana od 12 czerwca 2026 r. a z tą datą traci moc dyrektywa 2013/33/UE w odniesieniu do państw członkowskich związanych nową dyrektywą 2024/1346.

[9] Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1350 z dnia 14 maja 2024 r. ustanawiające unijne ramy przesiedleń i przyjmowania ze względów humanitarnych oraz zmieniające rozporządzenie (UE) 2021/1147.

wszystkich państwach członkowskich UE, – decyzję wykonawczą w sprawie ustalenia, czy dane państwo członkowskie (i) znajduje się pod presją migracyjną lub (ii) jest narażone na ryzyko presji migracyjnej w nadchodzącym roku lub (iii) stoi w obliczu znaczącej sytuacji migracyjnej (sytuacja mniej dotkliwa niż presja migracyjna, obejmująca skumulowany efekt przybyć w bieżącym roku i w latach poprzednich), – wniosek dotyczący aktu wykonawczego Rady, zawierający kwoty wymaganych w nadchodzącym roku relokacji i finansowych wkładów solidarnościowych. 2) na tej podstawie Rada przyjmie przed końcem roku akt wykonawczy Rady ustanawiający pulę solidarnościową, obejmujący konkretne zobowiązania podjęte przez każde państwo członkowskie w odniesieniu do poszczególnych rodzajów wkładu solidarnościowego. Chociaż państwa członkowskie mają obowiązek przyczyniania się do solidarności, mogą one wybrać rodzaj środków solidarnościowych, które chcą wnosić do puli solidarnościowej: a) relokacje osób ubiegających się o ochronę międzynarodową lub, jeżeli wyrażą na to zgodę zarówno państwo członkowskie wnoszące wkład, jak i państwo członkowskie będące beneficjentem, osób korzystających z ochrony międzynarodowej, b) wkłady finansowe: – na działania w państwach członkowskich, – na działania w państwach rzecich lub dotyczące państw trzecich, – alternatywne środki solidarnościowe (tj. wsparcie personalne i rzeczowe). Państwa członkowskie stojące w obliczu „znaczącej sytuacji migracyjnej» mogą wnioskować o obniżenie wkładów solidarnościowych. Zamiast relokacji państwa członkowskie dotknięte wtórnymi przepływami mogą zaproponować, pod pewnymi warunkami, przejęcie odpowiedzialności za rozpatrzenie wniosku osoby ubiegającej się o ochronę międzynarodową już przebywającej na ich terytorium, co będzie traktowane jako forma solidarności zwana „kompensacją odpowiedzialności». Kompensacja odpowiedzialności staje się obowiązkowa, jeżeli zobowiązania w zakresie relokacji są niewystarczające. Cały proces będzie nadzorowany i wspierany przez unijnego koordynatora ds. solidarności w Komisji.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-2

НАДЗВИЧАЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ РЕЛОКАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ: ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА ВІДПОВІДНОСТІ МІЖНАРОДНИМ СТАНДАРТАМ

Олексій ВОЛОХОВ
кандидат юридичних наук,
докторант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
м. Київ, Україна

В умовах агресивної війни росії проти України, особливо важливим є питання релокації підприємств до регіонів, які можуть забезпечувати ритмічну роботу виробництва, а підприємці отримувати прибуток[1]. Сформоване за три роки війни надзвичайне законодавство у цій сфері хоча й має певні недоліки[2], але наразі вирішує основні питання щодо процесів релокації бізнесу. Проте приймаючи рішення про переміщення виробництва із потенційної зони бойових дій, підприємці все ж потребують значно більшого рівня підтримки з боку держави, ніж передбаченого чинним законодавством.

На думку А. Князевич, релокація – це комплексний процес часткового або повного фізичного переміщення активів, обладнання, працівників підприємства з одного місця на інше в межах країни або з однієї країни до іншої, що зумовлений об'єктивними причинами збереження та/або масштабування діяльності. Релокація підприємств є тимчасовим явищем, що діє в період воєнного стану та активних

[1] Заросило В. О., Заросило В. В., Євчук Т. В. (2023). Проблеми правового регулювання релокації підприємств. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. № 4(28). С. 29.

[2] Для забезпечення функціонування релокованих підприємств на період воєнного стану особливо важливим є дерегуляція та прискорення процесу підключення до інженерних мереж на нових територіях, які потребують швидкого інженерно-технічного та інфраструктурного облаштування. Варто переглянути інструментарій реалізації державної програми підтримки бізнесу, використання антикризових кредитів і пільг на імпорт потрібного обладнання. Особливо важливою державна допомога є для агровиробників, адже їх релокація передбачає необхідність пошуку нових сільськогосподарських земель тощо. При цьому, започаткований ТОВ «Державний земельний банк» прозорий ринок оренди державних земель належним чином не враховує інтереси релокованих підприємств.

Див. Кудирко Л. П., Обозний В. В.(2024). Релокація українського бізнесу в умовах війни з рф. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону.* № 2(20). С. 120–130. https://doi.org/10.15330/apred.2.20.120-130

бойових дій на території України і релоковані підприємства по їх закінченню мають можливість як повернутися на попереднє місце дислокації (із задекларованою гарантією допомоги держави та компенсації витрат у зв'язку з поверненням), так і залишитися на новій локації. При цьому, релокація це не евакуація, яка згідно ст. 2 Кодексу цивільного захисту України, передбачає організоване виведення чи вивезення із зони надзвичайної ситуації або зони можливого ураження … матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення. Хоча саме своєчасна релокація підприємств вирішує багато проблем як місцевих, так і центральних органів влади пов'язаних із можливою потребою евакуації населення та майна.

Так, учасниками процесів релокації можуть бути:

– організації, установи, суб'єкти підприємницької діяльності, що потребують релокації;

– державні органи влади на різних рівнях управління;

– суб'єкти інфраструктури на місцях передислокації;

– інші учасники, що врегульовують питання логістики, постачання, збуту в процесі релокації[3].

Організаційно-правове забезпечення процесів релокації в умовах воєнного стану передбачено у законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах, які зважаючи на їх прийняття в умовах воєнного стану можна віднести до актів надзвичайного законодавства[4]. Серед них ключову роль відіграють наступні:

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави» № 2468-IX від 28 липня 2022 року, яким передбачено внесення змін до низки законодавчих актів, метою яких є сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічне відновлення держави.

2. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» № 2136-IX від 15 березня 2022 року, який визначає особливості трудових відносини працівників підприємств, установ, організацій в Україні на період дії правового режиму воєнного стану.

---

[3] Князевич А. О. (2022). Організаційно-правові основи регулювання процесів релокації українських підприємств в умовах війни. *Економіка та держава.* № 8. С. 10-13.

[4] Термін «надзвичайне законодавство» отримав поширення в правовій доктрині для узагальнення нормативно-правових актів, прийнятих під час дії особливого правового режиму. Відповідно створення правових актів поза планами законотворчої діяльності та за особливих обставин, що визначає їх надзвичайний характер, в юридичній науці отримало назву «надзвичайної правотворчості».

Див. Правотворення і правотворчість в умовах воєнного стану та миробудівництва: монографія / заг. ред. Н. М. Пархоменко. Київ: Парламентське видавництво, 2023. С. 30.

3. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію» № 246-р від 25 березня 2022 року, яке передбачає план невідкладних заходів із переміщення в разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію;

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану» № 305 від 17 березня 2022 року, яка регламентує безоплатне перевезення майна вітчизняних підприємств, установ та організацій згідно з переліком, що формується Мінекономіки й передається до Мінінфраструктури.

Релокація підприємств потребує активної підтримки з боку держави, адже законодавство має допомагати бізнесу адаптуватися до нових умов та продовжувати свою діяльність, сприяючи загальному економічному відновленню країни. Наразі функціонує онлайн-платформа relocate.prozorro.sale, яка передбачає практичну реалізацію урядової програми з переміщення українських підприємств, що знаходяться в зоні бойових дій, на відносно безпечні території України для відновлення їх роботи.

Питання релокації бізнесу в умовах війни частково регулюються нормами міжнародного гуманітарного права (надалі – МГП), а також іншими міжнародними актами, які передбачають міжнародний захист права власності, захист цивільного населення та цивільних об'єктів тощо.

Наприклад, у ст. 58 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року встановлені запобіжні заходи щодо наслідків нападу на цивільне населення. Так, сторони, що перебувають у конфлікті, максимально можливою мірою: a) прагнуть вивести цивільне населення, цивільних осіб і цивільні об'єкти, що перебувають під їхнім контролем, із районів, розміщених поблизу воєнних об'єктів; b) уникають розміщення воєнних об'єктів у густонаселених районах або поблизу них; c) вживають інших необхідних запобіжних заходів щодо захисту цивільного населення й цивільних об'єктів, що перебувають під їхнім контролем, від небезпек, що виникають у результаті воєнних операцій[5].

[5] Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

Залежно від обставин МГП може забороняти напади на цивільні об'єкти, навіть якщо вони стають військовими. Випадкова шкода життєво важливим службам водопостачання, санітарії та охорони здоров'я, а також виробництву та розповсюдженню харчових продуктів також має бути взята до уваги та зведена до мінімуму, коли сторони планують напади та інші військові операції. Підприємствам слід враховувати ці фактори, приймаючи рішення щодо розміщення своїх приміщень і операцій у зонах конфлікту, а також рішень щодо місця переїзду, під час релокації[6].

Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини, встановлюють, що ухвалення бізнесом рішення не здійснювати свою діяльність на охопленій військовими діями території є виключним правом, яке втім має бути обґрунтованим. Керівні принципи ООН визначають вихід бізнесу (припинення або призупинення діяльності) як реагування на несприятливий вплив війни на права людини та бізнес-відносини, але не описують ситуацію детально. Проте важливою є вимога Керівних принципів ООН, що «компанії завжди повинні враховувати будь-які ризики, які можуть становити для потерпілих зацікавлених сторін, та враховувати їх у своїх рішеннях». Адже, швидко прийняте рішення про релокацію може бути таким же шкідливим, як і несвоєчасне. Наприклад, швидке закриття бізнесу на прифронтових територіях може змусити людей, які фінансово залежали від діяльності бізнесу, долучитися до збройних формувань або вдатися до грабежів – як засобів для існування[7] [5].

Отже, законодавство про релокацію бізнесу в умовах воєнного стану передбачає різні механізми щодо допомоги та сприяння держави бізнесу. Значна кількість релокованих підприємств, які вже почали свою діяльністю в західних регіонах свідчить, що це законодавство працює та вирішує основні завдання. Своєчасно прийняте рішення про релокацію підприємства вирішує багато можливих проблем як місцевих, так і центральних органів влади, що пов'язані із майбутньою потребою евакуації населення та майна із зони бойових дій. Міжнародні стандарти щодо релокації підприємств мають фрагментарний характер, адже містяться у нормах міжнародного гуманітарного права та стосуються переважно захисту цивільного населення та прав власності.

[6] Private businesses and armed conflict an introduction to relevant rules of international humanitarian law URL: https://www.icrc.org/en/publication/private-businesses-and-armed-conflict-introduction-relevant-rules-international

[7] Guiding principles on business and human rights A/HRC/17/31 URL: www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-3

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕЛОКАЦІЇ: ВИКЛИКИ ДЛЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ДОСТУП ДО ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ТА МІЖНАРОДНИЙ ОБМІН ІНФОРМАЦІЄЮ

Іван ГАБАНІ
доктор філософії,
старший викладач кафедри міжнародного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

У сучасних умовах з 2014 до 2022 року та до сьогодні Україна пройшла через різні фази війни, яка кардинально змінила країну та її громадян. Війна, яку розпочала росія з анексії Криму та конфлікту на Донбасі, перетворилася на повномасштабну збройну агресію в 2022 році. Цей період приніс не лише страждання та руйнування, але й стимулював глибокі трансформації в суспільстві та різних сферах життя, а саме зростання мобільності населення, питання релокації набувають особливої актуальності.

Особи, які змінюють юрисдикцію з різних причин – професійних, економічних чи політичних – стикаються з низкою правових викликів, що вимагають комплексного правового врегулювання. У цьому контексті адвокатура відіграє ключову роль у забезпеченні прав осіб, які проходять процес релокації, зокрема в аспекті їхнього правового статусу, доступу до правової допомоги та захисту від потенційних порушень прав.[1]

Важливим питанням залишається забезпечення ефективного доступу до правової допомоги для осіб, які змінюють місце перебування у країні чи взагалі країну перебування. На міжнародному рівні існують стандарти, що гарантують таку допомогу, зокрема передбачені міжнародними договорами та актами Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи та інших міжнародних організацій,[2] проте практика показує, що національні правові системи мають суттєві відмінності у механізмах надання правової допомоги, що створює бар'єри для ефективного захисту прав релокованих осіб.[3]

[1] European Commission. (2016). *General Data Protection Regulation (GDPR)*. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj (дата звернення: 15.03.2025).

[2] UN High Commissioner for Refugees. (2021). *Access to Legal Aid and International Protection. Retrieved from* https://www.unhcr.org/legal-aid-and-international-protection.html (дата звернення: 11.03.2025).

[3] Наливайко І. Роль держави у забезпеченні соціальних стандартів та гарантій: теоретико-правові аспекти та світовий досвід. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2023. № 2. С. 151–155.

Сучасні цифрові платформи відкривають нові можливості для доступу до юридичної інформації, комунікації між адвокатами та клієнтами, а також збору та обробки даних, необхідних для представництва інтересів осіб, що змінюють місце проживання.[4] Одночасно постає питання захисту персональних даних та конфіденційності адвокатської діяльності у цифровому середовищі, що регулюється, зокрема, Загальним регламентом про захист даних Європейського Союзу.[5]

Регулювання правового статусу релокованих осіб є важливим аспектом адвокатської практики у цьому напрямі. Визначення статусу особи, що шукає притулку, або економічного релоканта має вирішальне значення для забезпечення їхніх прав і свобод. Адвокати відіграють значну роль у тлумаченні та застосуванні норм міжнародного права у національних правових системах, а також у супроводі клієнтів у процесі отримання відповідних дозволів та документів на проживання, роботу та підприємництво.

Комплексний аналіз міжнародно-правового регулювання релокації з акцентом на адвокатську діяльність та використання міжнародних інформаційних ресурсів є необхідним для вдосконалення механізмів правового захисту осіб, що змінюють юрисдикцію.

Адвокатура відіграє ключову роль у забезпеченні прав осіб, які змінюють юрисдикцію, зокрема у сфері міграційного, трудового та адміністративного права. Захист прав релокованих осіб включає консультування щодо юридичних наслідків зміни юрисдикції, представництво у судах та державних органах, сприяння у вирішенні спорів, пов'язаних з набуттям правового статусу в новій державі.

У міжнародній практиці адвокати активно використовують норми універсальних і регіональних міжнародних договорів, що забезпечують захист прав людини та основоположних свобод, зокрема Конвенції про статус біженців (1951) та Європейської конвенції з прав людини (1950). Особливого значення набуває правова допомога особам, що підпадають під категорію уразливих груп.

Надання правової допомоги релокованим особам є предметом регулювання численних міжнародних актів. Основні принципи Організації Об'єднаних Націй щодо ролі адвокатів (1990) гарантують кожній особі право на юридичний захист, включаючи доступ до адвоката у разі потреби. Подібні положення закріплені в документах Ради Європи, Європейського Союзу та інших міжнародних організацій.

На практиці існує низка викликів у доступі до юридичної допомоги під час релокації. Серед них – мовний бар'єр, недостатнє фінансування програм безоплатної правової допомоги, відсутність єдиних процедур

[4] Бльок Н. В. Адміністративно-правові аспекти соціального захисту внутрішньо переміщених осіб *Juris Europensis Scientia.* Випуск 5, 2023, ст. 56.

[5] Council of Europe. (2000). Recommendation No. R (2000) 21 on the freedom of exercise of the profession of lawyer. Retrieved from https://www.coe.int (дата звернення: 15.03.2025).

підтвердження статусу адвоката іноземця, а також обмеження, пов'язані з національним міграційним законодавством.

Вирішення цих проблем потребує міжнародного співробітництва, створення спеціалізованих юридичних платформ для релокованих осіб, а також посилення ролі міжнародних правозахисних організацій.

Міжнародні інформаційні ресурси, такі як бази даних ООН, Європейського суду з прав людини, різні правові системи та інші, які забезпечують швидкий доступ до релевантної правової інформації.[6]

Важливу роль відіграють цифрові платформи та мобільні застосунки, які допомагають релокованим особам отримувати юридичні консультації, подавати електронні заяви на отримання візи, статусу прихистка чи дозволу на проживання.[7] Однак впровадження цифрових технологій у правовий супровід релокації потребує ретельного дотримання норм міжнародного права у сфері захисту персональних даних (GDPR) та конфіденційності адвокатської діяльності.[8]

Окремим аспектом адвокатської діяльності є сприяння у визначенні та оформленні правового статусу релокованих осіб.

Практичний аспект правового супроводу релокації включає тлумачення та застосування міжнародно-правових норм у національних судах, представництво інтересів клієнтів перед державними органами. В цьому контексті адвокатура відіграє важливу роль у формуванні правозастосовної практики та забезпеченні дотримання прав людини у процесі міжнародної міграції.

Адвокатська діяльність у сфері міжнародного правового регулювання релокації охоплює широкий спектр питань – від консультування клієнтів до судового представництва та використання цифрових технологій у правовій сфері. Міжнародні стандарти правової допомоги, такі як гарантії доступу до адвоката та захист персональних даних, створюють основу для забезпечення прав осіб, що змінюють юрисдикцію. Разом із тим, існує низка викликів, пов'язаних з неоднорідністю національних правових систем.

У сучасних умовах ефективний правовий супровід релокації вимагає активного залучення адвокатури, вдосконалення міжнародних механізмів співпраці, а також інтеграції цифрових рішень у процес надання юридичних послуг. Розвиток міжнародного правового регулювання у цій сфері має базуватися на принципах верховенства права, захисту прав людини та забезпечення рівного доступу до правової допомоги незалежно від юрисдикції.

---

[6] United Nations High Commissioner for Refugees. (2021). Global trends: Forced displacement in 2020. UNHCR.

[7] European Court of Human Rights. (2022). HUDOC database. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int (дата звернення: 17.03.2025).

[8] European Union. (2016). General Data Protection Regulation (GDPR). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu (дата звернення: 17.03.2025).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-4

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У БОРОТЬБІ З КОРУПЦІЄЮ

Анастасія ІГНАТЧЕНКО
аспірантка кафедри міжнародного та європейського права
факультету міжнародних відносин
Національного авіаційного університету
м. Київ, Україна
https://orcid.org/0009-0009-6625-4234

Історично міжнародне співробітництво держав у боротьбі зі злочинністю було обумовлено характером злочинів, що загрожують світовій спільноті.

Потреба у взаємній правовій допомозі між державами зростала пропорційно збільшенню кількості міжнародних злочинів, що завдають шкоди інтересам двох або більше держав.

Різні види злочинів міжнародного характеру були використані державами для розробки форм і механізмів співпраці та визначення заходів і методів, які необхідно застосовувати. Фальшивомонетництво, піратство та работоргівля були одними з перших міжнародних злочинів, щодо яких держави почали визначати методи співпраці.

Сьогодні характер міжнародної злочинності змінюється, з'являються нові види та форми. Найбільше занепокоєння викликають такі міжнародні злочини, як тероризм, відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом, торгівля людьми, міжнародний наркотрафік і корупція.

З'явилися нові види міжнародної злочинності, суттєво змінилися умови, за яких такі злочини вчиняються, і, враховуючи накопичений з часом досвід, держави вдосконалюють існуючі форми та напрями співробітництва, а також розвивають нові сфери співробітництва.

Взаємодія між державами визначається необхідністю та неминучістю правової інтеграції. Як справедливо зазначають науковці, в сучасних умовах нормальне співіснування держав на планеті, здійснення спільної діяльності та вирішення спільних для всього людства проблем неможливе без зусиль з інтеграції держав у сфері правового співробітництва.

ООН є загальновизнаним центром координації діяльності держав та міжнародних організацій у боротьбі зі злочинністю.[1], [2], [3], [4], [5], [6]

Незважаючи на те, що Статут Організації не згадує боротьбу зі злочинністю у якості мети діяльності ООН, факт долучення ООН до центральної ролі у боротьбі зі злочинністю пов'язаний із наявністю у Статуті ООН норми про те, що організація є центром вирішення проблем соціального та гуманітарного характеру.[7], [8]

Взаємозалежність між державами досягла своєї межі, а порушення міжнародних відносин може призвести до серйозних гуманітарних, економічних і техногенних катастроф. Тому правова інтеграція досягається одночасно в декількох напрямках, кожен з яких є невід'ємною частиною загального руху до налагодження більш тісної співпраці в правовій сфері.

Комплекс заходів міжнародного співробітництва у сфері боротьби з корупцією, на наш погляд, має включати в себе не тільки укладення двосторонніх і багатосторонніх міжнародних договорів, у тому числі договорів про правову допомогу та обмін інформацією, а також створення інституційних механізмів співпраці, взаємодії, координації та контролю на дворівневій основі: національній та наднаціональній.

Основними напрямками боротьби з корупцією як самостійного напряму боротьби зі злочинністю, на наш погляд, слід визначати ті

---

[1] Декларація про принципи міжнародного права права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций Принята резолюцией 2625 (XXV) Генеральной Ассамблеи ООН от 24 октября 1970 года. Режим доступу: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml

[2] Бугаев В.А.Таврический национальный університет. Международно-правовой и организационный опыт борьбы с коррупцией и организованной преступностью / В.А. Бугаев // Ученые записки Таврического национального университета. Т. 18 (57). № 2. Юридические науки. – Симферополь: Б. и., 2005. – С.115-121.

[3] Візір А.М. До питання про створення контрольного механізму конвенції ООН проти корупції: співвідношення глобального та регіональних механізмів/ А.М. Візір // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. 2007. Вип. 1. – Луганськ: Луган. держ. ун-т внутр. справ, 2007. – С.63-70.

[4] Домбругова А. Міжнародне співробітництво у сфері боротьби з корупцією / А. Домбругова //Юридичний вісник України. – 2007. – 13-19 січня (№ 2). – С. 12-14

[5] Akande D. International Organizations// International Law. 1st edition/ ed. By M.D. Evans. – U.S.A., Oxford University Press Inc., New York, 2003. – 841p.

[6] United National Legal Order. Vol.1.edited by Oscar Schachter, Cristopher C. Joyner. – A SIL Grotius Publications. Cambride Un-ty. Press, NY, USA, 1995. – 571 p.

[7] Нуруллаєв І. С. Роль ООН у формуванні глобальної міжнародно-правової антикорупційної стратегії // Юридична Україна. – № 12(60). – С. 93-96

[8] Щекин Ю.В. Изменение норм международных договоров международно-правовыми обычаями //Проблеми законності: Респ.міжвідом.наук.зб./ Відп. ред. В.Я. Таційй. – Х.: Нац.юрид.акад.України, 2007. – Вип.89. – С.186-194.

напрямки, які стосуються боротьби з різними видами міжнародної злочинності. З огляду на специфіку видів злочинності, напрями боротьби з корупцією набувають своєї специфіки.

Так, напрямки співпраці у боротьбі з корупцією мають включати, серед іншого, визнання небезпеки корупційних діянь для держав і необхідності спільних заходів для їх стримування. Наразі існує низка міжнародних договорів, які стосуються конкретних видів злочинів або криміналізують і карають певні діяння в рамках одного договору. Яскравим прикладом останнього є Конвенція ООН проти транснаціональної злочинності.

Саме така орієнтація реалізується на практиці в боротьбі з корупцією.

До напрямків співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю відносяться також сприяння в розшуку злочинців, які переховуються на іноземній території, і передачі їх зацікавленій державі, сприяння в отриманні необхідних матеріалів у кримінальних справах, дослідження кримінальних проблем і заходів протидії їм, надання практичної допомоги окремим державам, обмін інформацією.

В останні роки у міжнародному співробітництві у боротьбі з корупцією набули подальшого розвитку такі напрямки міжнародного співробітництва як планування і розширення спільних досліджень у сфері боротьби з корупційними правопорушеннями.

Однак, через специфіку корупційних правопорушень, зазначені напрямки спільної діяльності, взаємодії, не завжди можуть бути застосовані безпосередньо до корупційних злочинів, а також не завжди є достатніми та ефективними. Тому антикорупційні конвенції містять досить детальні положення щодо міжнародного антикорупційного співробітництва та його особливостей стосовно корупційних правопорушень.

Теоретичні дослідження міждержавного антикорупційного співробітництва мають різні підходи. В одних дослідженнях у цій сфері під напрямками міжнародного антикорупційного співробітництва розуміють заходи, що вживаються державами, а під формами співробітництва – кримінально-правову та процесуальну взаємодію між державами.

Вважаємо, що до основних напрямків міжнародного співробітництва в галузі боротьби з корупцією слід відносити виявлення та криміналізацію нових, осучаснених проявів корупції; розширення складу корупційних правопорушень; застосування адміністративних, фіскальних та цивільно-правових методів боротьби з корупцією; застосування заходів щодо зниження прибутковості корупційної діяльності; зниження рівня корумпованості публічної

служби та управлінської діяльності приватного сектору регулювання, підвищення прозорості функціонування органів публічної влади та активна участь у боротьбі з корупцією.

Не менш важливими напрямками мають визнаватися боротьба з корупцією в квазідержавному секторі, включаючи заходи щодо створення стандартів поведінки та систем підзвітності службовців патронатних служб, контрактних співробітників, боротьба з корупцією в приватному секторі, широке використання контрольних механізмів.

Співпраця між державами у боротьбі з різними видами злочинів досягається через взаємодію в рамках конкретних форм систем, які створюють таку взаємодію.

Однак, окрім основних форм, що застосовуються до співпраці між державами у боротьбі з різними видами злочинів, з'явилися й інші спеціальні форми міжнародного співробітництва у боротьбі з корупцією. Наприклад, співробітництво у сфері повернення активів відіграє важливу роль і посідає особливе місце в системі антикорупційних заходів. Повернення активів у контексті антикорупційних конвенцій включає заходи із запобігання та виявлення переказу доходів, одержаних злочинним шляхом, а також безпосереднє повернення майна. Крім того, велике значення має спеціальне співробітництво, яке стосується передачі інформації про доходи від корупційних злочинів, та інші форми співпраці у боротьбі з корупцією.

Існування спеціальних форм антикорупційного співробітництва як особливого інструменту взаємодії держав у цій сфері є ще одним свідченням формування системи співробітництва держав у боротьбі з корупцією як невід'ємної складової системи співробітництва у боротьбі з міжнародною злочинністю.

Особливу роль відіграє створення механізмів запобігання корупції та контролю за дотриманням міжнародно-правових інструментів протидії корупції. Окремими напрямками є міжнародне співробітництво у кримінальних справах, співробітництво у сфері повернення активів, створення міжнародних систем обміну інформацією, а також співробітництво та допомога у проведенні цивільних та адміністративних розслідувань і процедур.

Одним з основних напрямків міжнародного співробітництва у боротьбі з корупцією є прийняття державами документів, які визначають основні поняття, описують види поведінки, що є правопорушеннями, встановлюють перелік заходів щодо запобігання корупції та визначають форми співробітництва між державами.

На сьогоднішній день бракує конвенцій, що регулюють боротьбу з корупцією. Причина обмеженої кількості таких документів, ймовірно, полягає в тому, що корупція – це явище, яке важко вписати в конкретні правові рамки через його багатовимірний характер, наявність багатьох специфічних ознак і складних елементів.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-5

ДОСВІД ОКРЕМИХ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ: ВИКЛИКИ РЕЛОКАЦІЇ

Ірина СОПІЛКО
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
м. Київ, Україна

Масштабні міграційні процеси ставлять перед державами завдання гарантування конституційних прав громадян, які опинилися за кордоном. Релокація часто ускладнює доступ до соціального захисту, правосуддя та громадянських свобод, вимагаючи ефективних механізмів правового регулювання. Досвід зарубіжних країн у забезпеченні цих прав є важливим для адаптації кращих практик і подолання сучасних викликів.

У парадигмі українського та іноземного дослідницького поля аналіз досвіду окремих зарубіжних держав щодо забезпечення конституційних прав релокованих осіб розглядався недостатньо системно. Так, серед українських вчених у даному контексті виділяємо напрацювання А. Свящук, К. Буряковської, А. Кузнецова, А. Бучинської, Л. Василенко, С. Булеци, Н. Назара та ін. В свою чергу, серед зарубіжних дослідників даного питання можна виокремити працю Г. С. Гудвіна-Гілла, Г. Єгера, С. Каррери, Т. Гарріса, Т. Мілєя та ін. У вищезазначених дослідженнях насамперед проаналізовано загальні підходи до забезпечення конституційних прав у контексті релокації, окремо — досвід країн щодо забезпечення прав релокованих осіб та, наостанок, виклики, з якими стикаються релоковані особи та держава у процесі захисту конституційних прав та пошук механізмів адаптації позитивного міжнародного досвіду для удосконалення національної парадигми захисту прав релокованих осіб. Власне, на цих аспектах сконцентруємо власну увагу далі за текстом.

Потрібно розпочати із означення витоків релокації як процесу, що потребує захисту конституційних прав людини і громадянина. Як слушно зазначає британський дослідник Г. С. Гудвін-Гілл у власній праці «Міжнародне право захисту біженців»[1], верховенство права є ключовим гарантом дотримання прав і свобод як громадян, так і мігрантів, забезпечуючи рівний доступ до правосуддя, соціального захисту та адміністративних процедур та запобігаючи дискримінації, що пристосовно до процедури релокації виступає джерелом

[1] Goodwin-Gill, G. S. The International Law of Refugee Protection. The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies. Chapter 3. 2014. P. 36-47

гарантування юридичної визначеності та сприяння інтеграції переселенців у правову систему країни, що приймає відповідних осіб. Тобто, дотримання верховенства права створює передумови для ефективного захисту прав людини незалежно від її правового статусу чи громадянства.

Для цілей аналізу феномену досвіду окремих зарубіжних держав щодо забезпечення конституційних прав громадян у контексті викликів релокації маємо виходити з того, що забезпечення прав громадян та мігрантів неможливе без чітких юридичних механізмів, закріплених у міжнародному праві. Так, наприклад, Загальна декларація прав людини 1948 р. визначає рівність усіх перед законом (ст. 7)[2], право на громадянство (ст. 15) і свободу пересування (ст. 13); Європейська конвенція з прав людини і основоположних свобод 1950 р. гарантує право на справедливий суд (ст. 6)[3] і захист від дискримінації (ст. 14); Міжнародні пакти ООН — Пакт про громадянські та політичні права 1966 р. (ст. 12)[4] і Пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. (ст. 9)[5], в той же час, нормативно регламентують обов'язок держави забезпечувати соціальний захист та юридичну безпеку переміщених осіб.

Водночас, у сучасному глобалізованому світі, де міграційні процеси набувають ознак інтенсифікації, забезпечення конституційних прав релокованих осіб отримує додатковий підтекст аналізу. Розуміння досвіду окремих країн у цій сфері дозволяє виявити ефективні практики та адаптувати їх до національних умов, сприяючи більш масштабованому підходу до вирішення проблеми. Коротко зупинимося на США, Канаді та Швеції (одночасно — і у статусі країни-члена ЄС, і у статусі країни Скандинавії із її правовими звичаями).

Таким чином, у США захист прав мігрантів базується на Конституції та застосуванні федерального законодавства. Зокрема, Чотирнадцята поправка (14th Amendment) гарантує рівний захист законів для всіх осіб, незалежно від їхнього громадянства[6]. В цей же час, на рівні федерального (локалоьного) законодавства діє Акт про імміграцію та громадянство 1951-1952 р. (Immigration and Nationality Act 1951-1952), котрим регулюється питання надання притулку та інших форм захисту

[2] Загальна декларація прав людини № 995_015 від 10.12.1948 р. Відомості Верховної Ради. Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

[3] Європейська конвенція з прав людини і основоположних свобод № 995_004 від 1950 р. Відомості Верховної Ради. Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

[4] Міжнародний пакт про громадянські та політичні права № 995_043 від 1966 р. Відомості Верховної Ради. Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

[5] Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права № 995_042 від 1966 р. Відомості Верховної Ради. Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

[6] United States Congress. Fourteenth Amendment to the United States Constitution. U.S. National Archives. 1868. 1 p.

для осіб, які шукають безпеки в США (протягом часу його застосування останній зазнавав змін, остання — від 2019 р.)[7].

Канада, в свою чергу, проводить відкриту політику щодо мігрантів, гарантуючи рівність перед законом відповідно до Канадської хартії прав і свобод 1982 р.[8] — даний документ захищає від дискримінації за расовими, етнічними, релігійними, гендерними та іншими ознаками (ст. 15). Крім того, з 1978 р. в країні діє система приватного спонсорства біженців (Private Sponsorship of Refugees (PSR) Program)[9], що сприяє їхній швидкій інтеграції через підтримку громадян і організацій.

У Швеції, натомість, наявна тривала історію прийому біженців, що забезпечується через залучення мігрантів до ринку праці, пропонує мовні курси та культурні програми, що сприяють їхній інтеграції. Доступ до соціальних послуг та підтримки для всіх, хто потребує захисту гарантується законодавством Швеції, зокрема Utlänningslagen (2005:716, ст. 13)[10] та Lag (2010:187) om etableringsinsatser[11].

Не дивлячись на прогресивність підходу до забезпечення конституційних прав громадян в світлі викликів релокації, що застосовується розвиненими державами світу, зазначений процес не позбавлений колізійності. Так, на думку вітчизняних учених А. Бучинської та Л. Василенко[12], Проблема релокації у сфері конституційних прав полягає в подоланні юридичних, соціальних та економічних колізій, що виникають як для самих мігрантів, так і для держави, через що релоковані особи стикаються зі складнощами працевлаштування, правовою невизначеністю та обмеженим доступом до соціальних гарантій. За такого стану справ, обов'язком держави є забезпечення балансу між інтеграцією мігрантів і захистом внутрішніх інтересів із одночасною оптимізацією політики прийому.

Отже, досвід зарубіжних країн у забезпеченні конституційних прав релокованих осіб демонструє ефективність комплексного підходу, що поєднує правові гарантії, соціальну підтримку та інтеграційні програми. Урахування успішних міжнародних практик, одночасно, детермінує реалізацію прав та свобод осіб у відповідному соціальному статусі.

---

[7] United States Congress. H.R.5678 – Immigration and Nationality Act. 82nd Congress (1951-1952). 400 p.

[8] Canada. Canadian Charter of Rights and Freedoms. Part I of the Constitution Act. Ottawa: Government of Canada. 1982. 7 p.

[9] Government of Canada. Private Sponsorship of Refugees (PSR) Program. Immigration, Refugees and Citizenship Canada (IRCC). 1979. 13 p.

[10] Sveriges Riksdag. Utlänningslag (2005:716). Режим доступу : https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/utlanningslag-2005716_sfs-2005-716/

[11] Sveriges Riksdag. Lag (2010:197) om etableringsinsatser för vissa nyanlända invandrare. Режим доступу : https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2010197-om-etableringsinsatser-for-vissa_sfs-2010-197/

[12] Бучинська, А., Василенко, Л. Статус біженця в праві Європейського Союзу. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. № 1 (35). 2024. С. 177-181.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-6

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Вікторія ТУРЯНИЦЯ
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Україна є суверенна і незалежна, демократична, правова соціальна та унітарна держава, а її територія в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою. Єдиним джерелом влади в державі та носієм суверенітету є народ[1].

Уже три роки минуло з часу повномасштабної гібридної війни, яку віроломно розпочала імперська Російська Федерація проти без'ядерної суверенної держави та миролюбивих її громадян.

Керівництво та політики неоімперії поставили за мету захопити Київ, знищити державу Україна та її народ, розширити свої території за рахунок етнічних українських земель і присвоїти собі багатовікову історію, культуру[2]. Все це мало бути реалізовано блискавично – протягом короткого періоду. Однак рашистський план «Бліцкригу» не спрацював на заваді став дружно волелюбивий український народ.

Ці роки, як і попередні в обстоюванні своїх прав, підтвердили ще раз силу і мужність українців до волі, до демократичних, правових засад життя на міждержавному рівні. Це роки абсолютного і неперевершеного героїзму, міцності, незламності волі до перемоги, любові до своєї Батьківщини та її свідомого захисту від багатовікового ворога та його армії, що уособлює в собі прояв нової форми фашизму із просуванням ганебної анти людської ідеології «ryzzького світу».

Російсько-українська війна, та й не тільки ця почала руйнувати засади міжнародного права, міждержавних угод, мирного співжиття держав у світі. Європа і світ тихо споглядали, як і в 1938 та 1939 роках за подіями, їх розвитком у демократичній новій і молодій державі –

[1] Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

[2] European Parliament resolution of 23 January 2025 on Russia's disinformation and historical falsification to justify its war of aggression against Ukraine. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2025-0006_EN.html.

Першій Чехословацькій республіці. Така картина була і на початку російсько-української війни в XXI столітті. Однак мужність, героїзм, сила волі і прагнення українського народу захистити свою країну змінили бачення і усвідомлення суті цієї війни. Вона стала одночасно і комплексом викликів для Європи, Заходу, їх цінностей. Україна стала щитом для всієї Європи, розбудила її усвідомлення про дальше демократичне існування та необхідності об'єктивної оцінки війни, планів рашистів щодо устрою світу і переходу від занепокоєння, споглядання, інертності перейти до прийняття спільних дій проти спільного і небезпечного ворога та його глобальних планів. Україна, віддавши свою ядерну зброю та великий арсенал іншої взамін на мир і свою безпеку про що засвідчує Будапештський меморандум та порушення його умов підписантами-гарантами, це зрозуміла і вступила з другою по силі армією світу у двобій[3].

На сьогодні ще не всі країни Європи усвідомили всеохоплюючі і далекоглядні плани трансформованої неоімперії, які вона хоче реалізувати за допомогою гібридної війни в Україні. Російська федерація розуміє: без України вона не може розвиватися та бути ефективною як суб'єкт права, не досягне відновлення СРСР, а відтак – не візьме під свій деспотичний контроль всі країни Європи. Всі ці ознаки є характерними до появи конфлікту планетарного масштабу.

Перша фаза воєнних дій здійснюється за лекалом Гітлера, який разом із СРСР розпочав другу світову війну. Правда, якщо чеський народ з різних причин не зробив опору німецькому фашизму, то рашистська орда отримала від українців нечуваний опір і втрати як у живій силі, так і військовій техніці.

Ірраціональне сприйняття світом, а особливо значною частиною населення країн Європи ходу і результатів російсько-української війни може призвести найменше до катастрофічних наслідків – втрат країнами своїх територій, суб'єктності або знищення цивілізаційного розвитку людства.

Жодних компромісів із ворогом не може бути щодо зміни територіальної цілісності України, як це було за доби Чехословацької республіки. Це стосується також суверенітету і незалежності України її територіальної цілісності, визнаних на основі міжнародного права державами світу станом на 1991 рік. Щодо Російської федерації, то вона не змінила та немає намірів змінювати свої цілі, підкріплюючи свою військову силу солдатами чужої армії, прагнучи слави «побєдобєсія».

[3] Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text

Фантомні болі дають себе в знаки. Про це засвідчують наративи Кремля щодо подальшої підготовки до наступного збройного вторгнення. А де воно буде – ворог сам вибере від своєї мети.

Європа із запізненням усвідомлює загрозу з боку Російської федерації та необхідність створення дієвого механізму захисту своїх громадян. Причин чимало, але до основних відносяться ставлення США до ролі НАТО та самої Європи. З боку країн Євросоюзу відбувається також неоднозначне ставлення до війни в Україні, припинення її на засадах верховенства міжнародного права та засудження агресора і злочинців. Цього можна досягти, як ми зазначали, лише за відповідних умов[4].

Громадяни Європи в першу чергу повинні усвідомити: сьогодні Україна, а завтра вони. Гібридна війна, розпочата російською імперією, може сягнути широких масштабів на континенті. Сприяє цьому також турбулентність і невизначеність політики США. Сьогодні перед Європою стоїть проблема власного захисту, а саме: побудова нової спільної системи безпеки на континенті. Тому вона має прийти від статусу спостерігача і статиста до локомотива геополітичних трансформацій, що мають базуватися на принципах демократії та верховенства права, що, практично на сьогодні не береться до уваги. Приклад у реконструкції механізму захисту Європи подають Франція, Велика Британія та Німеччина. На добровільній основі формується коаліція охочих держав.

Доречно відзначити, що Чехія одна з перших країн Європейського Союзу усвідомила мету російсько-української війни та можливість її наслідків не тільки для України, але і Європи та світу в цілому. Вона добре усвідомила уроки власної історії анексії та подальших наслідків для світу. Сенат Парламенту країни уже на четвертому місяці першого року війни прийняв постанову, якою визнав дії російської армії на території України геноцидом українського народу[5].

Четвертий рік війни розпочав нову фазу – фазу перемовин про закінчення війни і встановлення миру. Цю фазу, за ознаками комплексу дій США можна назвати фазою «трампізму».

Переговорні процеси щодо завершення війни, встановлення довгострокового миру та створення механізму безпеки на європейському континенті мають проходити за участі України, США та

[4] Туряниця В.В. Російсько-українська війна: ознаки та умови її завершення на принципах верховенства права // Тези доповідей 79-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, вид-во УжНУ «Говерла», 2025, С.14-17.

[5] Постанова Сенату Парламенту Чеської Республіки від 11.05.2022 року. URL: https://zakordonniukrainci.mfa.gov.ua/storage/app/sites/czech-republic-11052022-ukr.pdf.

Європейського союзу з однієї сторони, а з іншої імперська Російська федерація як агресор і воєнний злочинець. Формула, яка була використана Гітлером під час анексії земель Чехословацької республіки не повинна бути задіяна, а такі потуги до її використання простежуються. Сьогодні робочою формулою має бути: «нічого про Україну без України».

Наративи, які проголошує нинішня адміністрація США та президент США Трамп на четвертому році війни, аналогічні тим, що їх просуває російська імперія і Путін. Такий підхід до завершення війни і встановлення справедливого миру без чіткого юридичного оформлення, зазначають керівник європейських держав та політичні аналітики, несе загрозу не тільки Україні, а може бути небезпечнішим сучасної війни для Європи в цілому.

Головною політико-правовою ознакою російсько-української війни є її гібридність, порушення основних засад міжнародного права, аморфність дій міжнародних інститутів та дуалістичний підхід до її оцінки, непередбачуваність її результатів для України, Європи і світу, втягнення до неї багатьох країн світу різної форми правління та режиму. Все це засвідчує про початок Третьої світової війни, якщо між світом демократії, права, і світом диктаторів не буде знайдено консенсусу з метою збереження людства на планеті не залежно від цінностей, які воно сповідує.

XXI століття поставило перед філософами, правниками, політиками, громадянським суспільством вирішення рядку нагальних проблем для мирного розвитку людства, а саме:

1. Утворення нової архітектоніки міжнародних інститутів із захисту прав і свобод людини, мирного співіснування і співпраці держав різних типів і форм правління.

2. Повернення міжнародного права у ранг верховенства права на планеті.

3. Чітко та однозначно вирішити питання легітимності в міжнародному праві змісту категорії/інституту «гуманітарна інтервенція», умови та напрями силового захисту прав людини.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-7

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕЛОКАЦІЇ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Наталія ФІЛІППЕНКО
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри права гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут»
м. Харків, Україна

Останні десятиліття питання релокації – як перенесення бізнесів, так і переміщення народів – набули значного суспільного та наукового інтересу. Це явище дедалі частіше опиняється в центрі уваги політиків, економістів та дослідників у всьому світі, оскільки воно безпосередньо пов'язане з глобальними викликами сучасності.

Серед ключових факторів, що стимулюють процеси релокації, можна виділити природні катаклізми, техногенні катастрофи, збройні конфлікти та нестабільність економічних і політичних систем окремих країн. Вплив змін клімату, зростаючий рівень забруднення навколишнього середовища, стихійні лиха та війни не лише спричиняють вимушене переміщення населення, а й змушують бізнес адаптуватися до нових умов, обираючи безпечніші та стабільніші регіони для подальшого розвитку.

Світове співтовариство не залишається осторонь цих викликів, ухвалюючи низку нормативно-правових актів, спрямованих на зменшення негативних наслідків цих процесів. Наприклад, міжнародні угоди та програми підтримки біженців, заходи з адаптації до змін клімату та ініціативи зі створення сприятливих умов для переміщення підприємств сприяють формуванню механізмів, які допомагають як окремим особам, так і компаніям знаходити нові можливості для розвитку в безпечних умовах.

Так, Сендайська рамкова програма зі зниження ризику стихійних лих (Sendai Framework for Disaster Risk Reduction) на 2015-2030 роки, прийнята Всесвітньою конференцією Організації Об'єднаних Націй (ООН) зі зниження ризику катастроф, закликає до «переміщення, де це можливо, населених пунктів у зонах, схильних до ризику стихійних лих»[1]. Аналогічним чином Канкунські домовленості (The Cancun

[1] Third UN World Conference on Disaster Risk Reduction, 'Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030 (18 March 2015) (2015 Sendai Framework'), para 27(k).

Agreements) 2010 року закликають держави-учасниці Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (РКЗК ООН) посилити адаптацію до наслідків зміни клімату, зокрема, шляхом вжиття заходів для покращення розуміння, координації та співробітництва щодо «переміщення, міграції та запланованого переселення, спричиненого зміною клімату»[2].

Однак, як зазначають дослідники[3], спроба глибоко розкрити поняття «релокації» подібна до відкриття скриньки Пандори, оскільки вона породжує цілу низку складних та суперечливих додаткових питань. Це стало поштовхом до розвитку нового напряму досліджень, що охоплює питання релокації бізнесу та осіб у контексті стихійних лих, змін клімату, війн та інших глобальних викликів. Значний масив наукових праць присвячений аналізу різноманітних аспектів цього явища, зокрема соціально-економічних, правових та гуманітарних. Дослідники підкреслюють, що процеси переселення є надзвичайно складними та варіативними, адже вони залежать від безлічі факторів, включаючи особливості конкретних регіонів, рівень підготовленості державних інституцій, наявність міжнародної підтримки та соціальну адаптацію переселенців[4].

Подібні процеси переміщення спостерігаються і в інших контекстах, зокрема під час збройних конфліктів, де воюючі сторони використовують переселення населення як інструмент контролю або захисту. У таких випадках релокація може мати різні цілі: від придушення повстанських рухів до реалізації соціально-економічних програм. Історично практика масового примусового переселення мала місце в різних куточках світу. Одним із найвідоміших прикладів є проекти «селагізації», які застосовувалися військовими в конфліктах – від В'єтнаму до Уганди[5]. Така стратегія переселення, за задумом урядів,

[2] UNFCCC Conference of the Parties, 'The Cancun Agreements' (10–11 December 2010, Decision 1/cp.16), para 14(f).

[3] Jane McAdam and Elizabeth Ferris (2015). Planned Relocations in the Context of Climate Change: Unpacking the Legal and Conceptual Issues' (2015) 4(1). Cambridge Journal of International and Comparative Law. Pp. 137, 165.

[4] Elena Correa (2011). Preventive Resettlement of Populations at Risk of Disaster: *Experiences from Latin America* (World Bank 2011); Erica Bower and Sanjula Weerasinghe (2021). Leaving Place, Restoring Home: Enhancing the Evidence Base on Planned Relocation Cases in the context of Hazards, Disasters, and Climate Change (*Kaldor Centre* 2021); Elizabeth Ferris and Erica Bower (2023). Planned Relocations: What We Know, Don't Know, and Need to Know. (Researching Internal Displacement, 15 March 2023). URL: https://researchinginternaldisplacement.org/short_pieces/planned-relocations-what-we-know-dont-know-and-need-to-learn/.

[5] Christian Gerlach (2009). Sustainable Violence: Mass Resettlement, Strategic Villages, and Militias in Anti-Guerrilla Warfare' in Richard Bessel and Claudia Haake (eds), Removing Peoples: *Forced Removal in the Modern World*.

не лише перешкоджала діяльності повстанців, а й сприяла розвитку сільських територій, поліпшенню інфраструктури та соціальних послуг у віддалених районах[6].

На жаль, проблема релокації бізнесу та населення стала однією з найгостріших викликів для сучасної України. Початок повномасштабної війни між Україною та Росією змусив тисячі компаній та підприємців шукати безпечніші місця для продовження своєї діяльності. Особливо критичною стала ситуація для бізнесів, розташованих у зонах активних бойових дій, де ведення господарської діяльності стало неможливим через постійні обстріли, руйнування інфраструктури та загрозу життю працівників.

Масштабне переміщення людей на захід України та за кордон спричинило значні кадрові втрати для багатьох підприємств, а зміни у логістиці ускладнили постачання сировини, комплектуючих і готової продукції. Окрім фізичних руйнувань виробничих потужностей, значний удар по бізнесу завдала й нестабільність внутрішнього ринку, що унеможливила прогнозування економічної діяльності та довгострокове планування.

Сьогодні українські підприємства стикаються з низкою серйозних викликів, зокрема:

Втрата ринків збуту – як на тимчасово окупованих територіях, так і на міжнародній арені через зруйновані логістичні шляхи.

Висока вартість кредитів – обмежений доступ до фінансових ресурсів ускладнює можливості для розвитку та відновлення бізнесу.

Мобілізація працівників – значна частина працездатного населення була призвана до лав ЗСУ, що призвело до дефіциту кваліфікованих кадрів.

Дефіцит енергоресурсів – регулярні атаки на енергетичну інфраструктуру країни створюють перебої у постачанні електроенергії, що безпосередньо впливає на виробничі процеси.

З метою подолання негативних наслідків війни для бізнесу та економіки країни, Міністерство економіки України ініціювало «Програму релокації підприємств»[7]. Її головна мета – забезпечити відновлення економічної діяльності шляхом переміщення підприємств

[6] Hannah Whittaker (2012). 'Forced Villagization during the Shifta Conflict in Kenya, c. 1963–8' (2012) 45(3) International Journal of African Historical Studies. Pp. 391–408.; Bernardo Pinto da Cruz (2019). The Penal Origins of Colonial Model Villages: From Aborted Concentration Camps to Forced Resettlement in Angola (1930–1969). 47(2). *Journal of Imperial and Commonwealth History*. Pp. 343–371.

[7] Міністерство економіки України. Програма релокації підприємств. URL: https://me.gov.ua/Documents/ Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv.

із небезпечних регіонів, що знаходяться у зоні бойових дій або наближені до них, до більш стабільних і безпечних областей, переважно на заході України. Основні положення програми передбачають, що участь у програмі можуть брати підприємства будь-якого масштабу, незалежно від галузі діяльності; релокація може здійснюватися як повністю, так і частково, зберігаючи робочі місця та виробничий потенціал; держава надає підприємствам підтримку у вигляді логістичних, фінансових та організаційних рішень, що допомагають перевезти обладнання, знайти нові приміщення та інтегруватися в економічну екосистему нового регіону тощо. Завдяки цій програмі сотні компаній вже змогли відновити свою діяльність, створюючи нові робочі місця та сприяючи розвитку економіки в приймаючих регіонах. У майбутньому передбачається розширення ініціативи та залучення додаткових інструментів підтримки для підприємців, які прагнуть адаптуватися до нових реалій. Нажаль, на сьогодні не існує загальних даних, скільки підприємств скористалися такими можливостями.

Таким чином, релокація бізнесу та населення – це складний процес, який відбувається в різних гуманітарних та інших контекстах. Незважаючи на різноманітність його проявів, дослідження міжнародних документів дозволяє виокремити єдине поняття «релокації», яке є синонімом «переселення», «переміщення». Це поняття застосовується у випадках збройних конфліктів, природних катастроф, змін клімату та інфраструктурних проєктів. Основними характеристиками такого процесу є його плановий характер, спрямованість на довгострокове або постійне перенесення бізнесу й розселення осіб, що здійснюється державою чи іншими органами влади.

У цьому контексті виникають два основні аспекти відповідальності держави: а) неспроможність забезпечити умови для роботи бізнесу й проживання людей у своїх домівках та б) можливі зловживання владою під час ініціювання примусового переселення.

Водночас міжнародне право не завжди чітко регламентує всі аспекти примусової релокації. Наприклад, іноді не до кінця зрозуміло, чи має держава зобов'язання здійснювати переселення у певних випадках, або ж на яких підставах воно може бути визнане правомірним. У таких випадках правові питання можна вирішувати на основі міжнародного гуманітарного права (МГП) та міжнародного права прав людини (МППЛ), які надають чіткі норми регулювання внутрішньої примусової релокації як форми внутрішнього переміщення.

Єдине узагальнене поняття «релокації», запропоноване в дослідженнях, має переваги над фрагментарним підходом до цього процесу в різних контекстах – від природних катастроф до конфліктів та розвитку інфраструктури. Адже часто ці фактори є

взаємопов’язаними: кліматичні зміни впливають на країни, що перебувають у стані війни, а розбудова може розглядатися як механізм адаптації до таких змін.

Визначення примусового або добровільного характеру релокації є важливим з юридичної точки зору, адже від цього залежить застосування міжнародно-правових норм. У випадку добровільної релокації зобов’язання держави обмежуються забезпеченням верховенства права. Однак навіть на перший погляд добровільне переміщення може набувати примусового характеру, якщо а) люди залишають свої домівки через серйозні загрози їхньому життю та безпеці або б) переселення ініційоване державою як частина її політики.

Примусове переселення регулюється міжнародним правом значно жорсткіше. Міжнародні документи щодо внутрішнього переміщення визначають ситуації, коли влада може примусово переселяти населення, а також гарантії, які мають бути дотримані. Ці правила ґрунтуються на міжнародному гуманітарному праві та праві прав людини, що дозволяє забезпечити захист бізнесу та переселених осіб і визначити правові шляхи розв’язання їхньої ситуації.

НАПРЯМ 2. РЕЛОКАЦІЯ ПРИВАТНОГО ТА ПУБЛІЧНОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ ЕКСТРАОРДИНАРНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ТА ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-8

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: СУТНІСНІ АСПЕКТИ, ВИКЛИКИ ТА ПОШУК БАЛАНСУ

Андріанна БАДИДА
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Дмитро ПЕЦА
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Перед вченими сьогодні стоїть питання: як описати на проаналізувати світ XXI століття, зрозуміти його складність та знайти розумні шляхи подолання криз, котрі стоять перед людством. Саме перед людством, а не окремою людиною. Адже, виклики, що пропонує нам реальність точно не будуть врегульовані поодиночно. Вони потребую колективного втручання, спільної правової свідомості та культури, спільних цінностей. У нашому розумінні, сьогодні цінності дещо змінилися, про що буде зазначено у цьому дослідженні.

Очевидно, що у XXI столітті є усі засоби, щоб задовольнити базові потреби людства – якісна їжа, вода, енергія. Але маємо й інший бік медалі – відсутність бачення майбутнього. Нові загрози – війни та конфлікти, криза демократії, дезінформація – також є наслідками глобалізаційних процесів.

Цілком згоджуємось з позицією що, глобалізація ще кілька десятиліть тому сприймалася як суто економічний факт через

інтенсивність торгівлі між різними країнами. Проте разом із швидкістю поширення інформації у рамках всього світу та популяризацією мережі Інтернет, такі обміни даними виходять за межі економічних рамок, а впливають на інші сфери людського існування[1].

Звісно, що доречно буде у цьому аспекті виділити ряд переваг, що пропонує нам «глобалізація». Попри різноманітність сприйняття, існує консенсус з приводу того, що ключові характеристики глобалізації пов'язані з лібералізацією міжнародної торгівлі, розширенням прямих іноземних інвестицій, виникненням масивних транскордонних фінансових потоків, внаслідок чого конкуренція на глобальних ринках різко посилилася. Також широко визнається, що це стало наслідком об'єднаного ефекту двох основних факторів: політичних рішень, спрямованих на скорочення національних перешкод на шляху міжнародних економічних угод, і впливу нових технологій, особливо в сфері інформатики і зв'язку. Вплив нової технології також надало особливого характеру нинішньому процесу глобалізації порівняно з подібними епізодами у минулому. Значно зменшені природні перешкоди часу і простору. Різко скорочено вартість переміщення інформації, людей, товарів і капіталів по всьому світу, і при цьому глобальні комунікації стали дешевими і миттєвими та ще більше дешевіють і прискорюються. Це значно розширило можливості для здійснення економічних угод у всьому світі. Ринки тепер можуть глобальними за своїм масштабом і включати в себе все більш широкий асортимент товарів і послуг[2].

Французький вчений Жак Шевальє висловлює думку, що глобалізація у праві поєднує різні явища та масштаби, зокрема, проникність національних правових систем, визнання певних принципів загального застосування, що розкриває існування спільності цінностей між усіма державами, показуючи цим самим, що глобалізація може відбуватися різними шляхами. З одного боку, глобалізація діє на внутрішні правопорядки: веде до побудови набору правил та принципів, що мають статус універсальних. З іншого боку, глобалізація веде до створення сукупності специфічних правових норм, що спрямовані на його розвиток. Тому поряд із класичним правом, ми спостерігаємо

[1] Djakaridja Daniel Traore. La Mondialisation, le Droit et les Etats. Droit. Bircham International University (Espagne), 2022. P. 9. URL: https://theses.hal.science/tel-03966538v1/file/La%20Mondialisation%2C%20le%20Droit%20et%20les%20Etats.pdf (дата звернення: 30.02.2025).

[2] Бадида А.Ю. Соціальна держава в умовах глобалізації: монографія. Ужгород: РІК-У, 2019. С. 35.

появу нового права, метою якого є нагляд і регулювання потоків, що є результатом зростаючого взаємопроникнення економік[3].

Як видається, вказана тенденція поглиблюється, серед іншого, поступовим відстороненням національних держав від регулювання економічних процесів. Такий стан речей обумовлює ситуацію, коли невелика соціальна група, яка володіє, користується і розпоряджається величезними сегментами економіки, має завдяки цьому визначальний вплив на прийняття державних рішень. Більшість же соціально активних громадян позбавлені такої можливості і, отже, відчужені від реальної участі у формуванні і реалізації соціально економічної політики[4].

Висновуємо, що глобалізація характеризується двома фундаментальними рухами, які визначають роль права сьогодні: глобалізація економіки та універсалізація прав людини. Крім того, глобалізація у праві істотно впливає на правові відносини, уніфіукючи правові процеси, збільшуючи роль міжнародних організацій та судів, створивши цифрові права та кіберпростір тощо.

Безперечно, глобалізація по суті є інтенсифікацією потоків усіх видів, що означає, що вона загрожує впливом у несподіваних сферах. Навіть звичайні, неексклюзивні та неконкурентні напрямки, такі як охорона здоров'я та освіта, зазнають глибоких потрясінь у глобалізованому світі. Наприклад, проблеми зі здоров'ям стають глобальними, оскільки епідемії більше не можуть обмежуватися локальним масштабом (як мінімум, приклад COVID-19). Конфлікти чи війни у одій частині світу позначаються на більшості держав.

Акцентуємо на очевидному: інститути, створені після Другої світової війни, уже відіграли свою роль. Сьогодні їх ефективність не просто піддіється сумніву, де-факто, вона є обмеженою через усесь масштаб проблем, які створює глобалізація.

Цілком згоджуємось із вченим Жаком Сапіром, що за відсутності ефективного регулювання динаміка глобалізації сприяє поляризації територій за визначеними лініями поділу. Зрештою, незалежно від масштабу, сучасна глобалізація не приносить своїх переваг без розбору всім територіям. Перш за все, це сприяє створенню переможців і

[3] Jacques Chevallier. Mondialisation du droit ou droit de la mondialisation? Le droit saisi par la mondialisation, 2001. Bruylant. P. 1. URL: https://hal.science/hal-01759953/document (дата звернення: 20.02.2025).

[4] Пеца Д. Д. Окремі аспекти дії сучасної глобалізації на зміст та механізми забезпечення прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2013. Випуск 23. Ч. II. Т. 1. С. 55.

переможених відповідно до їх здатності зв'язуватися з вузлами, через які проходять глобалізовані потоки[5].

У контексті наведених проблем, наполягаємо на негайному реформуванні інститутів глобального управління. Проте ця теза звучить як гасло, а ми уже знаємо, що останніми десятиліттями це не працює, хоча усі розуміють таку необхідність. Тоді пропонуємо певні ідеї, які можна втілити на рівні кожної з національних держав. Відповідно, шляхи подолання глобалізаційних викликів, що пропонують сьогодні вчені, світові людери та просто небайдужі, є різними. На наше переконання, кожній країні, у першу чергу, варто звернути увагу на розвиток економічного сектору, адже глобалізація стагнувала, як чітко зазначає Фредерік Еріксон у своєму дослідженні, і світова торгівля, на його думку, є однією з жертв зростання протекціонізму у світі та слабкості макроекономічних результатів на Заході[6]. По-друге, державам необхідно зміцнювати принцип верховенства права, що сприятиме зміцненню правосуддя, подоланню проблем, пов'язаних з корупцією тощо. По-третє, державі необхідно зосереджуватись на належній освіті для молоді. Пояснимо, що освіта повинна надавати кожному певні знання та навички, які необхідні для застосування у певній сфері. Важливо, щоб кожна держава, «озброєна» спеціалістами у своїх галузях, намагалася самотужки долати кризи, викликані глобалізаційними викликами, а не сподівалася на так зване «колективне» рішення або протекціонізм.

Важливою у контексті наведеного стане теза, що спільні людські цінності створюють напрямки взаємодій різних рівнів правопорядків, створюючи при цьому спільний правовий та економічний простір на глобальному рівні. Але цей глобальний рівень дорівнює сумі взаємодії більшості демократичних національних держав.

[5] Jacques Sapir. Fin d'un cycle de mondialisation et nouveaux enjeux économiques. *Revue internationale et stratégique*. 2008/4. № 72. P. 95. URL: https://shs.cairn.info/revue-internationale-et-strategique-2008-4-page-93?lang=fr (дата звернення: 30.02.2025).

[6] Fredrik Erixon. Les Bienfaits Économiques de la Mondialisation pour les Entreprises et les Consommateurs. *ECIPE*. P. 12. URL: https://ecipe.org/wp-content/uploads/2018/01/Globalisation-paper-FR.pdf (дата звернення: 30.02.2025).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-9

ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ВОЄННИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

Сергій БЄЛАЙ
доктор наук з державного управління, професор,
заступник начальника навчально-наукового центру організації освітнього процесу – начальник науково-методичного відділу,
Національна академія Національної гвардії України
м. Харків, Україна

Олександр ПІВНЕНКО
командувач Національної гвардії України
Головного управління Національної гвардії України
м. Київ, Україна

Події сьогоднішніх днів яскраво засвідчують гостру необхідність державного управління процесами врегулювання кризових явищ в умовах подолання наслідків воєнних дій. Дослідженням[1] доведено, що існуючі механізми державного реагування на кризові ситуації, які загрожують державній безпеці України, мають відносно слабку ефективність та потребують подальшого наукового розвитку. Сучасний стан наведеної проблематики розглядається через призму вдосконалення процесів державного управління в умовах подолання наслідків воєнних дій у регіонах держави.

Воєнні дії, що тривають в Україні, стали причиною численних загроз для особи, суспільства та держави. Державна політика подолання наслідків воєнних дій спрямована на мінімізацію цих загроз. Подолання наслідків воєнних дій вимагає ефективного державного управління, що містить координацію зусиль уряду, міжнародних організацій, громадських організацій і приватного сектору. Військова агресія росії проти України призвела до значних руйнувань виробничого капіталу та інфраструктури, спричинила людські втрати та соціальні потрясіння. Тому шляхи подолання наслідків воєнних дій мають бути гнучкими та адаптивними до змінних умов на місцях, враховувати культурні та соціальні особливості й мати інноваційну складову.

[1] Півненко О. С. Механізми реалізації державної політики подолання наслідків воєнних дій в Україні : автор. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.05 ; Державний університет «Житомирська політехніка». Житомир, 2025. 20 с.

Відповідно до чинного законодавства інноваціями є «новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери»[2].

Основні принципи державної інноваційної політики у сфері подолання наслідків воєнних дій в Україні полягають у реалізації таких дій: зосередитись на інноваційних шляхах розвитку економіки України у сфері подолання наслідків воєнних дій; визначити основоположні державні пріоритети інноваційного розвитку сфери подолання наслідків воєнних дій; розробити нормативно-правову базу у сфері діяльності інноваційного сектору для подолання наслідків воєнних дій в Україні; забезпечити умови для збереження, розвитку і використання науково-технічного та інноваційного потенціалу регіонів держави з метою подолання наслідків воєнних дій; сприяти взаємодії між наукою, освітою, промисловістю та фінансово-кредитним сектором у сфері розвитку інновацій для подолання наслідків воєнних дій; ефективно використовувати ринкові механізми для просування інновацій та підтримки підприємництва в науково-дослідному та виробничому секторах економіки з метою подолання наслідків воєнних дій; реалізувати заходи з підтримки міжнародного науково-технічного співробітництва, трансферу технологій, захисту вітчизняної продукції на внутрішньому ринку та просування на зовнішні ринки з метою подолання наслідків воєнних дій; впровадити фінансову допомогу, сприятливу кредитну, податкову та митну політику в інноваційному секторі для подолання наслідків воєнних дій; стимулювати розвиток інноваційної інфраструктури на центральному та регіональному рівнях з метою подолання наслідків воєнних дій; запровадити інформаційну підтримку тематики інноваційної діяльності з метою подолання наслідків воєнних дій; розвивати людські ресурси (підготовка кадрів) в інноваційному секторі економіки для подолання наслідків воєнних дій.

Тому державне регулювання інноваційної діяльності у сфері подолання наслідків воєнних дій в Україні має здійснюватися шляхом реалізації таких заходів: встановлення та підтримка пріоритетних напрямків інноваційної діяльності у сфері подолання наслідків воєнних дій; розробка та реалізація державних, галузевих, регіональних та місцевих інноваційних цільових програм розвитку у сфері подолання наслідків воєнних дій; формування нормативно-правової бази та

[2] 111. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04 липня 2002 року № 40-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text.

економічних механізмів для підтримки та стимулювання інновацій з метою подолання наслідків воєнних дій; захист прав та інтересів учасників інноваційної діяльності у сфері подолання наслідків воєнних дій; фінансова підтримка держави для реалізації інноваційних проєктів у сфері подолання наслідків воєнних дій; заохочення комерційних банків та інших фінансових установ для фінансування інноваційних проєктів з метою подолання наслідків воєнних дій; створення пільгового режиму оподаткування для суб'єктів інноваційної діяльності у сфері подолання наслідків воєнних дій; підтримка функціонування та розвитку сучасних інноваційних інфраструктур у сфері подолання наслідків воєнних дій.

Таким чином, з метою подолання наслідків воєнних дій в Україні необхідно запровадити інноваційні й ефективні економічний, організаційний та правовий механізми реалізації державної політики, що містить ключові напрями:

1) реабілітація та соціальна інтеграція постраждалих;
2) економічне відновлення та розвиток;
3) покращення інформаційно-аналітичної підтримки;
4) юридична допомога та правова підтримка;
5) міжнародна співпраця.

Механізми реалізації державної політики у сфері подолання наслідків воєнних дій в Україні повинені містити комплекс структур, процедур та процесів, що забезпечують ефективну координацію та виконання завдань на різних рівнях управління. Основні інноваційні компоненти зазначених механізмів є:

1) створення центрального координаційного органу;
2) започаткування роботи регіональних координаційних центрів;
3) розвиток механізму розподілу фінансових ресурсів;
4) удосконалення процедур планування та управління проєктами;
5) формування системи підготовки та навчання кадрів;
6) розроблення механізмів моніторингу та оцінки;
7) популяризація громадської участі та запровадження зворотної комунікації.

Як висновок зазначимо, що подолання наслідків воєнних дій вимагає ефективного державного управління, що містить координацію зусиль уряду, міжнародних організацій, громадських організацій і приватного сектору. Військова агресія росії проти України призвела до значних руйнувань виробничого капіталу та інфраструктури, спричинила людські втрати та соціальні потрясіння. Тому шляхи подолання наслідків воєнних дій мають бути гнучкими та адаптивними до змінних умов на місцях, враховувати культурні та соціальні особливості й мати інноваційну складову. Впровадження наведених пропозицій дозволить

забезпечити комплексний підхід до подолання наслідків воєнних дій, забезпечить прозорість і ефективність процесу відновлення та сприятиме залученню міжнародної підтримки.

2. Релокація приватного та публічного сектору в умовах екстраординарних правових режимів: історико-правовий та теоретико-правовий аналіз

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-10

ВПЛИВ РАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ПРИМУСОВОЇ РЕЛОКАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ТА СТРАТЕГІЙ ОПОРУ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА ТА ЮРІЯ ШУХЕВИЧА

Андрій ВАЛІВКО
аспірант
Київського національного університету
будівництва і архітектури
м. Київ, Україна

Радянська система політичних репресій, спрямована проти інакодумців, вирізнялася не лише жорстокістю покарань, але й комплексною стратегією руйнування зв'язків між дисидентами та їхнім соціокультурним середовищем. Одним із ключових інструментів цієї стратегії була примусова релокація – практика цілеспрямованого переміщення політичних в'язнів та дисидентів до віддалених регіонів СРСР. Така практика переслідувала подвійну мету: фізично ізолювати носіїв альтернативних поглядів та відірвати їх від національного ґрунту, послаблюючи тим самим вплив дисидентського руху на суспільство.

Особливо показовими для розуміння механізмів і наслідків радянської політики примусової релокації є життя двох видатних постатей українського дисидентського руху – В'ячеслава Чорновола та Юрія Шухевича.

В'ячеслав Чорновіл та Юрій Шухевич є знаковими постатями українського опозиційного руху XX століття, які символізують різні підходи до боротьби проти радянського тоталітаризму. В. Чорновіл, один із лідерів дисидентського руху та засновник Народного Руху України, уособлював інтелектуальний і політичний спротив, спрямований на мирну трансформацію суспільства через поширення

правди та мобілізацію громадської думки. Натомість Ю. Шухевич, син головнокомандувача Української повстанської армії Романа Шухевича, репрезентував традицію національно-визвольної боротьби, що базувалася на безкомпромісному протистоянні режиму, часто з акцентом на збройний опір і збереження спадщини ОУН-УПА.

Їхні життєві шляхи перетиналися в контексті спільної мети – незалежності України, однак різнилися у методах і світоглядних засадах. В. Чорновіл відстоював ідеї демократії, прав людини та поступового розхитування системи зсередини, тоді як Ю. Шухевич залишався вірним більш радикальній позиції, що ґрунтувалася на історичній пам'яті та беззастережній боротьбі з окупантом. Ці відмінності не лише відображають багатогранність антирадянського спротиву, але й підкреслюють його еволюцію від збройного протистояння до політичної боротьби в умовах «відлиги» та «перебудови».

Аналіз взаємин В. Чорновола і Ю. Шухевича дозволяє глибше зрозуміти, як різні течії опозиційного руху доповнювали одна одну, формуючи широкий фронт боротьби за українську державність. Їхній внесок у здобуття незалежності України є незаперечним: В. Чорновіл заклав підґрунтя для масового демократичного руху, а Ю. Шухевич став символом незламності й наступності поколінь у боротьбі за свободу. Дослідження їхньої діяльності та ідейних позицій відкриває нові перспективи для осмислення складного процесу національного відродження другої половини XX століття.

Перша заочна взаємодія між Юрієм Шухевичем та В'ячеславом Чорноволом відбулася 31 грудня 1969 року у Львові. Того дня, за запрошенням Ольги Горинь, Юрій Шухевич відвідав квартиру, в якій мешкав В. Чорновіл. Проте сам В. Чорновіл на той час перебував у службовому відрядженні на метеостанції в Карпатах. Незважаючи на відсутність особистої зустрічі, цей візит мав важливе значення, оскільки Ю. Шухевич скористався можливістю налагодити контакти з близьким оточенням В. Чорновола, що дало йому змогу долучитися до кола українських дисидентів, які активно займалися правозахисною та національно-визвольною діяльністю.

Вже у 1970 році між В. Чорноволом і Ю. Шухевичем відбулося кілька особистих зустрічей. За спогадами Юрія Шухевича, їхні розмови здебільшого мали загальний характер і стосувалися актуальних суспільно-політичних питань, становища українського руху опору в умовах радянської репресивної системи, а також перспектив боротьби за національне відродження. Ці перші контакти заклали основу для подальшої співпраці між двома видатними діячами українського національного руху, які, хоч і мали дещо різні погляди на методи

боротьби, поділяли спільне прагнення до здобуття незалежності України[3].

У контексті встановлення жорсткого репресивного режиму в СРСР та Україні дисидентський рух не лише зберігав свою активність, а й переживав новий етап піднесення. Значним поштовхом до цього стало підписання Гельсінських угод у 1975 році, які зобов'язували Радянський Союз дотримуватися принципів прав людини. Цей міжнародний документ створив правові підстави для активізації опозиційних сил, що призвело до появи низки організацій, спрямованих на контроль за виконанням угод. Однією з таких стала Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод, заснована в Україні у 1976 році. Згодом до складу групи увійшли Юрій Шухевич і В'ячеслав Чорновіл[4]. Така співпраця між дисидентами продемонструвала можливість об'єднання представників різних генерацій та ідейних напрямків задля спільної мети.

У період перебудови та на початку незалежності України обидва діячі були залучені до процесу формування політичних сил. В'ячеслав Чорновіл став одним із лідерів Народного Руху України, обстоюючи ідеї національної демократії. Юрій Шухевич був пов'язаний з більш радикальними націоналістичними організаціями, зокрема з УНА-УНСО. Ці відмінності відображали різні підходи до державотворення в незалежній Україні. Про це свідчать зокрема і слова Юрія Шухевича в його останньому інтерв'ю: «Прикро, що коли кажуть про проголошення незалежности, часто забувають, що за цим стоїть тривала боротьба багатьох поколінь. Без їхніх повстань і без їхньої крови 24 серпня 1991 року було би неможливим. Натомість ті, що прийшли до влади, зневажали й витісняли націоналістів. В'ячеслав Чорновіл в інтерв'ю газеті «Голос України» за 6 червня 1991 року навіть сказав, що ОУН треба викинути на смітник історії. Потім за рік, коли ситуація змінилася, він відхрестився від своїх слів»[5].

Таке висловлювання від колишнього політв'язня та дисидента, який зазнав переслідувань саме за національну позицію, демонструє складне переплетення ідеологічних принципів та політичного прагматизму в той

[3] Тинченко Я. Юрій Шухевич: «І знаєте, що йому написали у вирок? «Систематически видел антисоветские сны»« (частина ІІІ). Український тиждень. URL: https://tyzhden.ua/iurij-shukhevych-i-znaiete-shcho-jomu-napysaly-u-vyrok-systematychesky-vydel-antysovetskye-sny-chastyna-iii/ (дата звернення: 04.03.2025).

[4] Вегеш М. В'ячеслав Чорновіл у дисидентському русі. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/40174/1/В'ячеслав%20Чорновіл%20у%20дисидентському%20русі.pdf (дата звернення: 06.03.2025).

[5] Левантович О. Останнє інтерв'ю Юрія Шухевича. In memoriam. Історична спадщина України: візуальні джерела та архів – LocalHistory. URL: https://localhistory.org.ua/texts/interviu/ostannie-interviu-iuriia-shukhevicha-in-memoriam/ (дата звернення: 06.03.2025).

період. Протягом 1991-1992 років, з утвердженням незалежності та зміною суспільних настроїв, відбулася помітна трансформація публічної позиції багатьох політичних діячів щодо націоналістичної спадщини. В'ячеслав Чорновіл, відповідно до свідчень, відмежувався від своїх попередніх висловлювань про ОУН, що відображає не лише еволюцію його особистої позиції, але й ширші процеси переосмислення національної історії в українському суспільстві. Однак, попри певні розбіжності, взаємоповага між В. Чорноволом та Ю. Шухевичем зберігалась, що свідчило про визнання особистого внеску кожного з них у боротьбу за незалежність.

Отже, взаємини між В'ячеславом Чорноволом та Юрієм Шухевичем демонструють складне переплетіння різних традицій українського національно-визвольного руху. Їхня співпраця та ідейний діалог сприяли консолідації антирадянських сил та виробленню спільної платформи боротьби за незалежність України. Водночас відмінності у їхніх підходах віддзеркалювали багатоманітність стратегій та тактик опозиційного руху, а також різні бачення майбутнього розвитку української держави.

Спадщина обох діячів залишається актуальною для сучасної України, особливо в контексті пошуку балансу між національними інтересами та демократичними цінностями, що було однією з ключових тем їхнього ідейного діалогу.

Радянська практика примусової релокації українських дисидентів, попри свій репресивний характер, мала незаплановані наслідки, сприяючи інтелектуальному та політичному дозріванню руху опору. Життєві шляхи В'ячеслава Чорновола та Юрія Шухевича демонструють здатність особистості протистояти системному тиску та трансформувати досвід репресій у ресурс для подальшої боротьби за незалежність та демократичні цінності.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-11

ЩОДО ЗМІСТУ СУБ'ЄКТИВНОГО МАЙНОВОГО ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Іван ВАЩИНЕЦЬ
кандидат юридичних наук, доцент,
керівник Науково-консультативного центру (м. Ужгород)
Київського університету права Національної академії наук України
м. Ужгород, Україна

На сьогодні питання змісту суб'єктивного майнового права інтелектуальної власності є дискусійним. Чинне законодавство не визначає зміст майнового права інтелектуальної власності на відміну від змісту права власності, класичні правомочності якого наводяться у статті 317 Цивільного кодексу України. Водночас встановлення змісту суб'єктивного майнового права інтелектуальної власності, у тому числі й правомочностей, що входять до його змісту, має як теоретичне так і практичне значення, зокрема, з огляду на те, що ці правомочності визначають межі такого права[1].

У вітчизняній теорії права визнається, що у складі суб'єктивного права можна виокремити такі правомочності (можливості) як право на власні дії, право на чужі дії та право на дії уповноважених осіб. При цьому під правом на власні дії розуміють можливість суб'єкта діяти особисто, під правом на чужі дії можливість суб'єкта вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи (вимагання), а третя правомочність передбачає можливість звертатися до уповноважених на це суб'єктів заради застосування державного примусу у випадках невиконання зобов'язаною особою своїх обов'язків (домагання)[2]. Інколи виділяють також четверту можливість, яка стосується користування певними благами[3]. Такі можливості складають зміст суб'єктивного права[4].

[1] Спасибо-Фатєєва, І.В. (Ред.). (2020). *Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар* (Т. 1: Загальні положення). ЕКУС. С. 119.

[2] Козюбра, М.І., Погребняк С.П., Цельєв, О.В.&Матвєєва, Ю.І. (2015). *Загальна теорія права.* Ваіте. С. 231.

[3] Цвік, М.В.&Петришин, О.В. (Ред.). (2009). *Загальна теорія держави і права*. Право. С. 345.

[4] Зайчук, О.В.&Оніщенко, Н.М. (Ред.) (2008). *Теорія держави і права. Академічний курс* (2-ге вид). Юрінком Інтер. С. 89.

Деякі українські дослідники є прихильниками традиційного пропрієтарного підходу до майнових прав інтелектуальної власності та визначають зміст суб'єктивного права подібно до змісту права власності з притаманними останньому правомочностями. На їхню думку, право інтелектуальної власності, яке належить певній особі (творцю, правонаступнику тощо), охоплює низку правомочностей цієї особи, до яких, зокрема, належать: право володіння, право користування, право розпорядження, право легітимації тощо[5].

Інша частина дослідників розмежовує права інтелектуальної власності та речові права за низкою критеріїв, у тому числі й за змістом суб'єктивного права інтелектуальної власності, що не містить тріади правомочностей, які складають зміст права власності[6].

На користь останньої позиції досить переконливо свідчить стаття 419 ЦК України, що розмежовує право інтелектуальної власності та право власності, статті 418 і 423 ЦК України, які включають до системи прав інтелектуальної власності особисті немайнові права, відсутні у складі речових прав, а також стаття 424 ЦК України, яка підкреслює відмінність між майновими правами інтелектуальної власності та правом власності.

Зокрема, частина перша статті 424 ЦК України встановлює, що майновими правами інтелектуальної власності є 1) право на використання об'єкта права інтелектуальної власності; 2) виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності; 3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання; 4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом. Аналогічним чином стаття 440 ЦК України визначає майнові права інтелектуальної власності на твір, стаття 452 ЦК України – майнові права інтелектуальної власності на об'єкт суміжних прав, стаття 464 ЦК України – майнові права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок, стаття 474 ЦК України – майнові права інтелектуальної власності на компонування напівпровідникового виробу, стаття 487 ЦК України – майнові права інтелектуальної власності на сорт рослин, породу тварин, засвідчені

[5] Харитонова, О.І. (Ред). (2023). *Право інтелектуальної власності*. Юрінком Інтер. С. 84.

[6] Спасибо-Фатєєва, І.В. (Ред.). (2023). *Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар* (Т. 4: Право інтелектуальної власності). ЕКУС. С. 17-18.

патентом, стаття 495 ЦК України – майнові права інтелектуальної власності на торговельну марку, стаття 506 ЦК України – майнові права інтелектуальної власності на комерційну таємницю.

На наш погляд, така тотожність зазначених законодавчих положень, які встановлюють майнові права щодо відповідних об'єкти права інтелектуальної власності, дає підстави вважати, що наведені статті ЦК України визначають у трьох перших пунктах власне зміст майнового права інтелектуальної власності, а не різні майнові права.

Такий підхід відповідає традиційному для вітчизняної теорії права змісту суб'єктивного права. Наприклад, художник, як первинний автор твору образотворчого мистецтва, наділяється майновим правом використовувати створений ним твір самостійно (можливість користуватися благом), надавати дозвіл на використання створеного ним твору іншим особам (можливість діяти особисто), перешкоджати будь-яким іншим особам порушувати його майнове право інтелектуальної власності на твір, зокрема, шляхом відповідної вимоги, (вимагання) та звертатися до компетентного органу про відшкодування збитків, завданих неправомірним використанням твору.

Іншими словами ті юридично забезпечені можливості суб'єкта, які визначені у пунктах 1-3 статті 424 ЦК України, відображають не різні права, а радше різні правомочності одного й того ж майнового права. При цьому центральним поняттям, серцевиною цього права є правомочність використання. Саме вона визначає різні майнові права інтелектуальної власності.

Система майнових прав інтелектуальної власності (окремі суб'єктивні майнові права) визначається способами використання відповідних об'єктів цих прав і може відрізнятися залежно від змісту поняття «використання» щодо творів, винаходів (корисних моделей), промислових зразків, торговельних марок тощо. Ці відмінності пояснюються особливостями цих об'єктів[7]. Так, в авторському праві поняття «використання» є найбільш загальним і охоплює найширше коло можливих дій щодо об'єкта права за відсутності в законі якого-небудь вичерпного переліку таких дій, у той час як, приміром, поняття використання винаходів (корисних моделей) є вужчим і включає

[7] Якубівський, І.Є. (2019). Проблеми набуття, здійснення та захисту майнових прав інтелектуальної власності в Україні [Дис. д-ра юр. наук, Львівський національний університет імені Івана Франка]. С. 207. https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/12/dysertatsiia.pdf

вичерпний перелік дій, визначений частиною другою статті 28 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі».

Слід зауважити, що відмінності у розумінні однієї й тієї ж правомочності, яка входить до змісту права, існують також і у праві власності. Можна згадати, наприклад, різницю у володінні рухомими та нерухомими речами, про які зазначала Велика Палата Верховного Суду[8]. Як і у наведеному вище випадку з об'єктами права інтелектуальної власності, такі відмінності зумовлені особливостями об'єкта права.

Наведене вище стосується не тільки змісту виключних майнових прав. Як відомо, такі майнові права виникають стосовно більшості, але не усіх об'єктів права інтелектуальної власності. Зокрема, щодо таких об'єктів як комерційні найменування, географічні зазначення та раціоналізаторські пропозиції виключні права не виникають. Проте навіть за відсутності виключних прав на зазначені три групи об'єктів, зміст майнових прав щодо них визначається тим самим поняттям «використання». Це підтверджується статтями 484, 490 і 503 ЦК України та положеннями статті 17 Закону України «Про правову охорону географічних зазначень».

Таким чином, поняття «використання об'єкта права інтелектуальної власності» є визначальним для змісту майнових прав інтелектуальної власності як наділених, так і позбавлених виключного характеру. Відсутність єдиного розуміння використання об'єкта права інтелектуальної власності зумовлена особливостями об'єктів майнових прав інтелектуальної власності. Водночас подальші дослідження цього поняття зроблять можливим окреслити межі суб'єктивних майнових прав інтелектуальної власності.

[8] Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі №653/1096/16-ц (2018, 4 липня). П. 43. https://reyestr.court.gov.ua/Review/75296538

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-12

ВПЛИВ РЕЛОКАЦІЇ НА ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ПЕРЕМІЩЕННЯ ДОКУМЕНТІВ НОТАРІАЛЬНОГО ДІЛОВОДСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Лідія ВДОВІЧЕНА
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Нотаріальна діяльність у воєнний час відіграє критично важливу роль у забезпеченні правової визначеності, захисті прав громадян і бізнесу, сприяє правовій стабільності та адаптації суспільства до нових викликів, зумовлених військовими діями. Основними аспектами актуальності нотаріату в таких умовах виступають і захист прав власності, і підтримка військовослужбовців та їхніх сімей, і робота з внутрішньо-переміщеними особами, і забезпечення безперервності економічної діяльності, а також особливо актуально виступає юридичний захист у випадках втрати або руйнування майна. Враховуючи положення частини 1 статті 3 Закону України «Про нотаріат», що «Нотаріус – це уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності»[1] та положення статті 34 даного закону щодо нотаріальних дій, які вчиняються нотаріусами, то можемо виокремити ті сфери нотаріальної юрисдикції, які є особливо важливими в умовах релокації. Зокрема: щодо захисту прав власності – це оформлення спадщини для осіб, які загинули внаслідок війни; реєстрація або переоформлення нерухомого майна, особливо для ВПО; захист прав власників при втраті або знищенні документів; щодо підтримки військовослужбовців та їхніх сімей – це засвідчення довіреностей на розпорядження майном для військових;

[1] Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12/page

видача згод на виїзд дітей за кордон в умовах евакуації; оформлення шлюбних договорів та інших правочинів на випадок ризику загибелі; щодо роботи з переселенцями та біженцями – це засвідчення перекладів документів для виїзду за кордон; відновлення та легалізація документів, втрачених через війну; оформлення договорів купівлі-продажу або оренди житла в нових регіонах; щодо забезпечення безперервності економічної діяльності – це засвідчення угод для бізнесу (контракти, довіреності, реєстраційні дії); легалізація документів для міжнародних партнерів; оформлення документів для гуманітарних місій та благодійних фондів; щодо юридичного захист у випадках втрати або руйнування майна – це засвідчення доказів для отримання компенсації за знищене майно; оформлення заяв до міжнародних судових інстанцій для захисту прав українців.

Реалізуючи свою компетенцію в рамках нотаріальної юрисдикції, в той же час враховуючи вимоги щодо дотримання норм в частині здійснення нотаріальних дій в межах відповідного нотаріального округу, питання релокації для нотаріуса зачіпає не лише реальну можливість професійної діяльності, але і збереження нотаріальних актів, архівів і всіх документів нотаріального діловодства. Крім того, весь спектр таких вимог кореспондується з принципом незалежності нотаріуса при вчиненні нотаріальних дій. Адже метою здійснення нотаріальних дій є «двостороннє забезпечення: перше – це дотримання і захисту законних прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб, зокрема матеріального і нематеріального характеру; друге – правильності та законності укладення правочинів, підтвердження документів та надання інших юридичних послуг, визначених чинним законодавством»[2].

В умовах воєнного стану на території України нотаріуси виконують свої повноваження з урахуванням особливих умов, визначених постановами Кабінету Міністрів України. Адміністративно-правовий статус нотаріуса також зазнає певних змін, оскільки їхня діяльність здійснюється в межах спеціальних обмежень і регламентується окремими нормативними актами Уряду та Міністерства юстиції України з метою забезпечення національної безпеки та оборони держави. Зокрема, у разі виникнення загрози неправомірного

[2] Василенко М. Є. (2023) Незалежність нотаріуса під час учинення нотаріальних дій. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* № 2 (101), ч. 2. С. 271. Режим доступу: DOI: https://doi.org/10.32631/v.2023.2.56.

вилучення, втрати чи використання не за призначенням спеціальних бланків нотаріальних документів або печатки нотаріуса передбачено чіткі процедури їх негайного знищення. Крім того, нотаріуси можуть діяти в умовах тимчасового переміщення, обмеженої доступності реєстрів та необхідності оперативного реагування на зміни у правовому регулюванні, що забезпечує безперервність надання нотаріальних послуг навіть у кризових ситуаціях. Підвищується увага до збереження та передачі документів та даних відповідно до встановлених процедур та термінів, що може включати подання актів про знищення бланків та печаток, передачу документів до державних архівів тощо[3].

З метою збереження документів нотаріального діловодства та архіву приватного нотаріуса 11 лютого 2025 року було затверджено Наказом Міністерства юстиції України «Порядок тимчасового переміщення документів нотаріального діловодства та архіву приватного нотаріуса в умовах воєнного стану»[4], який встановлює правила тимчасового переміщення документів нотаріального діловодства та архіву приватного нотаріуса в умовах воєнного стану. Зокрема, встановлено, що в разі виникнення загрози знищення чи пошкодження документів нотаріального діловодства та архіву приватного нотаріуса, робоче місце (контора) якого розташовано в межах територій активних бойових дій або можливих бойових дій, приватний нотаріус може прийняти рішення про тимчасове переміщення таких документів. І таке рішення оформлюється наказом приватного нотаріуса з адміністративно-господарських питань. Даним порядком також визначені місця, куди саме може здійснюватися таке «тимчасове» переміщення, наприклад: до державного нотаріального архіву; до окремого приміщення на безпечній території України; до робочого місця іншого приватного нотаріуса на підставі договору схову або заміщення. Також визначено, які саме документи підлягають переміщенню: справи нотаріальних документів постійного, тривалого (понад 10 років) зберігання; справи з кадрових питань; справи нотаріальних документів, строки зберігання

[3] Розсоха С. (2024) Особливості адміністративно-правового статусу нотаріуса в умовах воєнного стану в Україні. *Юридичний вісник*. 2024. №3. С. 218-224 Режим доступу: https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.26

[4] Порядок тимчасового переміщення документів нотаріального діловодства та архіву приватного нотаріуса в умовах воєнного стану: Затверджено Наказом Міністерства Юстиції України № 356/5 від від 11.02.2025. *Офіційний вісник України*. 2025 р., № 12, стаття 968. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0212-25#Text

яких не закінчені; незакінчені спадкові справи; облікові документи та довідковий апарат до справ (журнали, книги, описи тощо).

Наступним моментом в організації переміщення нотаріального діловодства займає процедура його оформлення: нотаріус видає відповідний наказ; надсилає заяву до територіального органу Міністерства юстиції; пакує документи згідно з установленими вимогами. Натомість територіальний орган Міністерства юстиції визначає державний нотаріальний архів, приймає відповідний наказ та інформує нотаріуса. Враховуючи, що нотаріальним актам належить визначна роль у реалізації прав і свобод особи, даний Порядок встановлює чіткі вимоги до тимчасового переміщення документів нотаріального діловодства та архіву приватного нотаріуса з метою їхнього збереження в умовах воєнного стану. Нотаріальні акти представляють собою обов'язкову форму закріплення результату нотаріальних дій. До основних атрибутивних ознак нотаріального акта, що зумовлюють його окремий стан серед інших правових актів відносяться: юридична сила нотаріального акта, автентичність нотаріального акта, законність нотаріального акта, обґрунтованість нотаріального акта, індивідуалізованість нотаріального акта[5].

Отже, у період воєнного стану збереження нотаріальних актів є критично важливим для захисту прав громадян і юридичних осіб. Документи, засвідчені нотаріусом, мають юридичну силу та підтверджують право власності, спадкування, договори та інші правочини. Їх втрата може призвести до правової невизначеності, що ускладнює відновлення майнових та особистих прав. Звичайно, що для мінімізації ризиків знищення або втрати документів запроваджуються цифрові реєстри та електронне нотаріальне діловодство. Однак, у разі евакуації або релокації нотаріусів має бути забезпечено безпечне переміщення документів та доступ до нотаріальних реєстрів.

[5] Вдовічена Л. (2023) Нотаріальні акти як елемент функціонування нотаріальної юрисдикції. *Публічне право.* №3. С. 152-159 Режим доступу: https://doi.org/10.32782/2306-9082/2023-51-1

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-13

РЕЛОКАЦІЯ ЧЕРЕЗ ОКРЕМІ ПИТАННЯ ФРОНТИРНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ КРИМІНОТЕОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

Євгенія ГЛАДКОВА
доктор юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії соціального-психологічного
забезпечення, супроводу та реабілітації МВС
Навчально-наукового інституту № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ
м. Харків, Україна

Іван КРІЦАК
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і кримінології
Навчально-наукового інституту № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ
м. Харків, Україна

Ми провели ґрунтовний аналіз понад 20 наукових фахових статей, присвячених темі релокації, що розміщені в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. Переважна більшість із них зосереджена на аспектах, пов'язаних із бізнес-середовищем, тоді як окремі дослідження акцентують на освітніх послугах. Відповідно, ключові висновки та аналітичні спостереження ми представили у цих тезах наукової доповіді, які можуть зацікавити наукову спільноту. Особлива увага нами приділяється ментальним, духовним і культурним кримінотеологічним аспектам релокації через фронтирність, що проявляється у переміщенні великих мас населення на Західні території України та має вагомі соціокультурні, економічні й правові наслідки.

Окремі питання фронтирності та релокації у переплетенні Західних та Східних регіонів України. Академік НАН України С. Пирожков під час презентації Національної доповіді «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз» наголосив, що серед основних пріоритетів стратегії національної стійкості України наряду з енергетичною, соціально-політичною і правовою, гуманітарною, демографічною, етнонаціональною, духовно-культурною, морально-психологічною, освітньою й науковою, мережево-інформаційною, кіберстійкістю,

військово-політичною виділяє також економічну стійкість, адже саме успішна економіка є базисом цивілізаційної суб'єктності країни, а тому і виступає важливим елементом стратегії національної стійкості[1]. Отож, розмірковуючи у цьому руслі, слід зазначити, що внаслідок російсько-української війни значна кількість громадян змушена була переміститися зі східних регіонів України до західних областей. Це спричинило масштабні соціокультурні зміни, зокрема процеси асиміляції та інтеграції вимушених переселенців у місцеве середовище. Багато людей, покинувши рідні домівки, перевезли на нове місце не лише свої сім'ї, а й бізнес, інвестиції, створили нові робочі місця, купили житло. Таким чином, вони не лише адаптуються до нових умов, а й продовжують активно розвивати українську економіку. Дедалі більше переселенців приживаються в західних регіонах, встановлюючи тісні зв'язки з місцевими громадами. Однак війна не вщухає, і бойові дії тривають. Фронтова лінія поступово зміщується, що змушує дедалі більше людей шукати безпечніші місця проживання. За цих обставин релокація населення відіграє надзвичайно важливу роль, адже вона тягне за собою не лише економічні аспекти, а й глибокі питання правового, ментального, культурного та духовного характеру. Переселення завжди впливає на культуру та світогляд як самих переселенців, так і місцевого населення. Діти, народжені й виховані в нових умовах, поступово переймають інші традиції, звичаї, релігійні переконання. Багато питань потребує відповідного правового регулювання та підтримки. Важливо пам'ятати, що допомога переселенцям – це не лише обов'язок держави, а й моральний виклик для кожного громадянина. Українська традиція гостинності вчить нас приймати тих, хто опинився в біді, як рідних. Недарма у Святому Переданні є притча про жінку, яка чекала на Ісуса Христа весь день, бо сказали що сьогодні він буде проходити домівки, але не прийняла знедолених, що приходили до неї. Врешті-решт, Христос явився їй у сні й сказав: «Я приходив до тебе багато разів, але ти мене не прийняла». На жаль, реальність часто далека від ідеалу. Ринок нерухомості зазнав значних змін: орендні ціни на житло зросли до 15 000 гривень, що викликає невдоволення переселенців, які змушені повертатися у зони обстрілів. Це лише одна з проблем, які виникають унаслідок масової міграції. Варто також визнати, що між західною та східною частинами України існують певні ментальні відмінності, які мають глибоке історичне коріння. Західна Україна з давніх часів перебувала під впливом європейських традицій, зокрема католицької культури, що

[1] Пирожков С.І. Про Національну доповідь НАН України «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз» (за матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 6 квітня 2022 р.). Вісник Національної академії наук України. 2022. № 5. С. 45–55. URL: http:// dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/ 123456789/185177/10-Pyrozhkov.pdf ? sequence=1. С. 47

почала поширюватися ще з 1200-х років (XII століття), коли Папа Римський коронував князя Данила Галицького, який все ж залишився православним до останніх своїх днів. Як відомо, дана коронація нічого не дала, крім поступового окатоличення/ополячення українських народів, яка ось уже триває майже тисячоліття, з початку великого розколу 1054 року, через знамениті видимі й таємні «хрестові походи», які принесли багато горя і біди, фактично з тих пір, коли християнство розкололося на дві великі гілки – православ'я і католицизм від якого пішли багато течій протестантизму. Натомість східні регіони України тривалий час перебували під владою Російської імперії, що сприяло збереженню там православних традицій. Ця історична різниця продовжує впливати на світогляд і культурний/ментальний/генний код різних частин країни. Сьогодні ми є свідками унікального процесу – взаємодії, синтезу та взаємозбагачення культур східної та західної України. Цей процес є водночас викликом і можливістю. Він потребує не лише правового врегулювання, а й ментального осмислення. Адже найважливіше – це взаємоповага та сприйняття кожної людини як найвищої соціальної цінності. Нам варто замислитися над «Золотим правилом моралі»: як би ми хотіли, щоб до нас ставилися, коли самі опинилися в ситуації вимушеного переселення? Чи змогли б ми знайти в собі силу прийняти інших із відкритим серцем? Отже, релокація – це не лише питання бізнесу, права чи фізичного переміщення людей. Це глибокий соціальний феномен, який зачіпає правові, економічні, культурні й духовні аспекти життя українців. І саме від нашого ставлення залежить, чи стане цей процес основою для об'єднання й зміцнення українського народу, який нараховує понад 130 національностей.

Сучасне бізнес-середовище в умовах релокації. Релокація бізнесу для вітчизняних суб'єктів господарювання нещодавно була малоактуальною, а практичний досвід переміщення потужностей – практично відсутній. Проте умови, в яких ми всі опинилися, заставили ухвалювати швидкі рішення практично в непередбачуваному середовищі: забезпечувати переселених людей роботою та «рятувати» виробничі потужності. Якщо розкласти слово «relocation», бачимо «locate», яке походить від латинського слова locus, що означає «місце», re – означає «знову», a – ion означає «дія». Отже, релокація означає «акт розміщення знову» у новому місці[2]. Термін «релокація» може застосовуватися як до людей загалом, так і до підприємств, тобто можемо говорити про переміщення людини, переміщення бізнесу та нерозривно з цим пов'язане переміщення працівників. Переміщення людини може відбуватися з метою пошуку нової, кращої роботи або ж

[2] Запухляк І., Красняк О. Релокація: суть, типи та проблеми. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 6, т. 2. С. 257–262.

переміщення окремих працівників на філії, відділення компанії, що розташовані в іншому місці, з метою покращання їх функціонування чи в межах кар'єрного росту працівника[3].

Ю. О. Єршова наголошує, що в останні роки український бізнес вимушений приймати рішення щодо релокації своїх виробничих та інших потужностей у більш безпечні регіони України або за кордон. Насамперед, релокації бізнесу безпосередньо пов'язана з наслідками повномасштабного вторгнення російської федерації (один з різновидів економічно-небезпечних подій). Слід сказати, що наразі в Україні відсутня єдина державна політика у сфері релокації суб'єктів господарювання під впливом економічно-небезпечних подій. Це і зумовлює додаткові складності, як для самого бізнесу (бізнес не розуміє напрямки цієї політики), так і держави (через відсутність стратегічного бачення). За цих умов важливим є визначення мети державної політики у сфері релокації суб'єктів господарювання під впливом економічно-небезпечних подій, а саме: сприяння безперервності господарської діяльності під впливом економічно-небезпечних подій шляхом переміщення виробничих і інших потужностей у більш безпечні регіони України. Серед важливих принципів державної політики у сфері релокації суб'єктів господарювання під впливом економічно-небезпечних подій є: *універсальні* (доцільності, адекватності, ефективності, своєчасності, оперативності, збалансованості, передбачуваності, планування та прогнозування, наукового забезпечення, прозорості та відкритості, доступності державної підтримки); *спеціальні* (обґрунтованості, безпеки, інтеграції, конкуренції (забезпечення конкурентної складової), сприяння територіальному розвитку, соціальної відповідальності)[4].

Далі вчена зауважує[5], що останні роки український бізнес стикається з серйозними викликами, серед яких ключовим є необхідність ухвалення рішень щодо релокації виробничих та інших потужностей у більш безпечні регіони України або за кордон. Ця потреба стала особливо актуальною через військові та економічні ризики, зокрема на тлі повномасштабного вторгнення російської федерації, яке суттєво вплинуло на стабільність всієї країни. На фоні цих обставин, відсутність чіткої державної політики у сфері релокації бізнесу створює додаткові

[3] Зеліско Н. Релокація підприємства як інструмент економічної безпеки в умовах воєнного стану. *Вісник Львівського національного університету природокористування*. *Серія : Економіка АПК.* 2023. № 30. С. 38–43. С. 39.

[4] Єршова Ю. О. Окремі питання державної політики у сфері релокації суб'єктів господарювання під впливом економічно-небезпечних подій. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 5. С. 271–281. С. 271.

[5] Єршова Ю. О. Окремі питання державної політики у сфері релокації суб'єктів господарювання під впливом економічно-небезпечних подій. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 5. С. 271–281. С. 272.

труднощі, як для самого бізнесу, так і держави. Наразі відсутні належні регуляторні механізми, які могли б підтримати бізнес у процесі переміщення та сприяти його адаптації до нових викликів. Представники органів державної влади наголошують на необхідності створення спеціальних умов для успішної релокації бізнесу. Адже безперервність діяльності підприємств є запорукою сталого економічного розвитку країни. Наприклад, лише за три місяці повномасштабного вторгнення український бізнес сплатив до бюджету майже 33 млрд грн. При цьому 2,3 млн платників податків із зон активних бойових дій або тимчасово окупованих територій (наприклад, Харківська, Херсонська, Запорізька області) внесли до бюджету 278,1 млрд грн за майбутні податкові періоди[6]. Наявність відповідної політики могла б значно полегшити процес адаптації бізнесу і запобігти негативним наслідкам для економічної стабільності країни. Як відомо, державна політика базується на принципах, які забезпечують її ефективність. Окрім загальних універсальних принципів, кожен її напрям має свої унікальні особливості, які, серед іншого, залежать від специфіки цієї політики, конкретних зовнішніх впливів та умов. Для політики релокації бізнесу це є особливо актуальним, адже специфіка підтримки підприємств в умовах змінюваних економічних і військових обставин потребує ретельного аналізу й адаптації[7].

Релокація бізнес-структур є важливим стратегічним рішенням для будь-якого підприємства, що передбачає аналіз ситуації, яка склалась у поточних умовах його функціонування з врахуванням факторів макро-, мікро– середовища, маркетингового аудиту та демографічних і політичних факторів. Підприємство, на жаль, не зможе змінити вплив цих факторів, особливо коли територія окупована рф. Важливим рішенням є розуміння підприємством власних потреб з релокації, а саме: готовність до змін у тому числі щодо критики та потреби у виборі нових векторів розвитку ринку, а також наскільки адаптивною та стійкою є бізнес-модель підприємства у нинішніх умовах. Логістика є важливою складовою для оцінки у процесі скринінгу, адже передбачає підтримку або відновлення виробничих потужностей з врахуванням логістичних ланцюгів, де у допомозі стала державна програма у вигляді переліку певних послідовних та логістичних дій[8].

---

[6] Адаптивність українського бізнесу, що наближає нашу перемогу. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/ 2023/05/19/700278/

[7] Єршова Ю. О. Окремі питання державної політики у сфері релокації суб'єктів господарювання під впливом економічно-небезпечних подій. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 5. С. 271–281. С. 272.

[8] Петриняк У. Я., Масник І. В. Релокація бізнес-структур на західну Україну у контексті збереження конкурентоспроможності підприємств. *Економічний простір.* 2024. № 191. С. 8–11. С. 10.

Кримінотелогічне осмислення процесів релокації: соціальні та духовні аспекти. Осмислення процесів релокації відіграє надзвичайно важливу роль у сучасних умовах. Це дозволяє глибше зрозуміти ментальні та навіть генетичні особливості народів, які формувалися протягом тисячолітньої, навіть двохтисячолітньої чи усієї біблейської історії. Наукова дискусія щодо цих питань має розгортатися як на рівні академічного середовища, так і в реальних дебатах – зокрема, під час конференцій, у форматі інтерв'ю та громадських обговорень. Одним із ключових питань є дослідження рівня інтеграції та соціальної адаптації наших вимушених переселенців, особливо на Заході країни. Саме ці території сьогодні стали своєрідним форпостом-прибіжищем для людей зі східних регіонів, які потребують соціального захисту, підтримки та розуміння. Вивчення ментальних та соціокультурних аспектів їхньої адаптації дозволить створити ефективні правові механізми, що сприятимуть гармонізації суспільних відносин та збереженню людської гідності. У цьому контексті важливо згадати євангельську історію про доброго або милосердного самарянина (Матвія 18:12–14). У притчі наводиться приклад безкорисливої допомоги людині, що потрапила у біду, від зовсім незнайомого перехожого – самарянина, який обв'язав йому рани, наливши оливи й вина. Потому його посадив на власну худобину, і приставив його до «гостин ниці». Від'їжджавши, він вийняв два динарії, та й дав їх господареві й проказав: «Заопікуйся ним, а як більше що витратиш, заплачу тобі, як вернуся». Очевидно, добрий самарянин не залишив без допомоги пораненого подорожнього, полікував його, дав йому прихисток та подбав про подальшу допомогу. Ця притча воістину нагадує нам, що справжня людяність проявляється не у вибірковості, а в безумовному Добрі. Сьогодні можна було б створити групу у тік-ток чи ютуб: «Добрий Самарянин», «Благочестивий розбійник», «Щедрий бідняк», «Могутній безхатько», які допоможуть привернути увагу громадськості до творення добрих справ. Кримінотеологія може стати важливим інструментом у формуванні такого підходу, допомагаючи суспільству зберігати моральні орієнтири навіть у складні часи. Варто пам'ятати, що зло завжди намагатиметься руйнувати добрі наміри, використовуючи різноманітні засоби. Проте стійкість у добрі – це той фундамент, на якому має будуватися наше суспільство. Тут ми можемо навчитися багато чого і від інших культур, зокрема мусульманських традицій, які сьогодні засвідчують високу культуру благодійності та допомоги ближньому. У популярних тік-ток культурах мусульман можна побачити велику кількість відео, як люди готові безкорисливо оплатити комусь каву чи їжу – і це важливий приклад соціальної підтримки, чого нам слід повчитися – християнам. Потрібно створювати більше соціальних програм, які сприятимуть зміцненню добрих відносин між людьми, поширенню гуманістичних цінностей та мінімізації зла у

суспільстві. Саме кримінологічний підхід до вивчення цих явищ дозволить сформувати ефективні стратегії протидії негативним тенденціям та сприятиме утвердженню добра у багатьох сферах життя.

Освіта як стратегічний пріоритет у сучасних умовах релокації. І. Лиман, К. Петрик наголошують, що сфера освіти є однією з найбільш постраждалих від війни в Україні, яка постала перед новими викликами. Сучасна парадигма створює нову освітню траєкторію підготовки майбутніх учителів початкових класів. Умови сьогодення визначають потребу у фахівцях, які є не лише всебічно компетентними у професійній діяльності, але і суспільних сферах, здатних до самоосвіти й успішної реалізації освітніх потреб з урахуванням їх динамічного розвитку. Релокація закладу вищої освіти (ЗВО) є одним із каталізаторів для переосмислення традиційних методів навчання та вимагає адаптації освітнього процесу до нових реалій. Рушійною силою переміщених закладів вищої освіти є наявність значного кадрового та інтелектуального потенціалу, і він може стати важливим джерелом для розвитку не тільки університету, але й всього суспільства. Досвід викладачів стає гарантією стабільності та професіоналізму освітнього процесу, а інтелектуальний потенціал науково-педагогічних працівників забезпечує високий рівень якості формування нового покоління фахівців і лідерів[9]

Справді, в умовах російсько-української війни сфера освіти набуває особливої ваги, адже саме вона формує майбутнє нації, забезпечуючи її інтелектуальну, культурну й правову стійкість. Військові реалії змушують курсантські/студентські колективи вчитися в прискореному темпі, адаптуючись до нових викликів. Для цього необхідно впроваджувати найефективніші методики навчання, які сприятимуть легкому та глибокому засвоєнню знань. Освітні заклади мають бути осередками справжнього професіоналізму, а їхні викладачі – фахівцями найвищого рівня. Достойна заробітна плата, підтримка та постійний контроль якості викладання – це ключові складові, що визначають успішність освітньої системи. Важливо переглянути підходи до викладання, проводити раптові перевірки та оцінювати здатність викладачів забезпечувати якісний рівень освіти. Особливу роль відіграє доступність високоякісних освітніх послуг, особливо для переміщених осіб. Попри труднощі, викликані війною, держава повинна гарантувати кожному громадянину доступ до якісної освіти, яка відповідатиме найвищим світовим стандартам. Людський фактор залишається ключовим – навіть за стрімкого розвитку штучного інтелекту (ШІ)

[9] Лиман І., Петрик К. Традиції та новації: міжнародний і європейський досвід освітньої діяльності Бердянського державного педагогічного університету в умовах релокації. Український Щорічник з Європейських Інтеграційних Студій. Київ : APREI, 2023. Вип. VIII. С. 46–55. URL : http://yearlybook-aprei.com.ua/wp-content/uploads/2023/12/The-Ukrainian-Yearlybook-on-European-IntegrationStudies.-Issue-VIII.-2023.pdf

справжній викладач залишається тим, хто може надихати, зацікавлювати, формувати інтелектуальні еліти. Система освіти має бути побудована так, щоб знання здобувалися безперервно – від дитячих садочків до університетів і протягом усього життя, особливо що стосується формування адаптивних площадок/майданчиків самоосвіти. Як зазначає академік Н. С. Кузнєцова[10], навіть у дошкільному віці – дитячих садочках слід знайомити дітей із правовими основами, що сприятиме формуванню свідомого громадянина. Шкільна освіта повинна відповідати найвищим стандартам, а університетська – виховувати нове покоління лідерів, здатних змінювати світ. Значний потенціал мають сучасні цифрові технології. Освітні онлайн-платформи, сайти, інтерактивні ресурси, соціальні мережі можуть стати ефективним інструментом поширення знань. Дедалі більше людей звертаються до самоосвіти, і важливо створювати канали, які допомагатимуть відокремити справді цінну інформацію від інформаційного шуму. Освіта – це не лише знання, а й духовність, моральність, культурні цінності. Освічена нація – це нація, здатна протидіяти злочинності, будувати правову державу, формувати високу правову свідомість та культуру. Саме на моральних авторитетах нації, її інтелектуальних титанах лежить відповідальність за розвиток науки, культури, мистецтва, кінематографу та багатьох інших важливих сфер діяльності. Україна має всі передумови для того, щоб її освіта стала однією з найкращих у світі. Але для цього вона повинна ґрунтуватися не лише на інноваційних технологіях, а й на глибоких духовних та культурних цінностях. Лише так ми зможемо виховати покоління, яке не лише знає, а й відчуває, яке не лише вивчає, а й творить, спрямовуючи свою енергію, думки та натхнення у найвищі русла розвитку людства.

Висновки. Хочемо змістити релокацію у сторону освіти та формування високого рівня правосвідомості, які є потужним засобом створення сприятливого середовища для народження нових ідей. Освіта надихає, спрямовує енергію, силу, думки та устремління в найвищі, найблагородніші русла – на благо людини, на благо суспільства. Сучасний світ переповнений інформаційними потоками, але важливо, щоб ця інформація була живою, щоб у кожному слові відчувався Дух Істини, глибина змісту. Ми повинні не просто сприймати знання, а пропускати їх крізь серце, наповнювати їх сенсом, осмислювати душею. Саме так освіта стає справжнім джерелом мудрості, а освіченість – запорукою високої моралі та прогресу нації. Доведено: що вищий рівень

[10] Кузнєцова Наталія. Нам потрібно навчати правовій грамоті людей ще з дитячих садочків. Словопис. Українська – сучасно і своєчасно. Проект університету Грінченка. URL: http://slovopys.kubg.edu.ua/nataliia-kuznietsova-nam-potribno-navchaty-pravoviihramoti-liudei-shche-z-dytiachykh-sadochkiv/

освіченості суспільства, то нижчий рівень злочинності. Людина, яка поінформована, яка володіє високим рівнем правової свідомості та культури, рідше схильна до правопорушень. Саме тому формування правової культури, моральних цінностей та духовного багатства є одним із найважливіших завдань сучасного суспільства. Ця відповідальність насамперед лежить на лідерах нації, моральних авторитетах, які своїм прикладом надихають інших, вказують шлях розвитку науки, освіти, культури, мистецтва, кіно. Ми маємо творити простір високих інтелектуальних і духовних звершень, де освіта не просто досягає найвищих світових стандартів, а наповнюється глибокими культурними цінностями та ідеалами. Адже лише через духовну просвіту, через піднесення рівня культури та науки ми зможемо побудувати суспільство, яке стане взірцем для всього світу.

Загалом, релокація населення та бізнесу, викликана російсько-українською війною, має значний вплив на соціальні, економічні, правові та культурні процеси в Україні. Масове переміщення людей зі Сходу на Захід спричинило інтеграційні виклики, які потребують продуманих стратегій правового регулювання та підтримки. Фронтирність українських територій проявляється у взаємодії та синтезі різних культурних традицій, що створює унікальний простір для обміну цінностями. Важливу роль у цьому процесі відіграє кримінотеологічний підхід, що допомагає осмислити соціальні та духовні аспекти адаптації переселенців. Релокація бізнесу стала вимушеним, але стратегічно важливим кроком для економічної стабільності країни. Відсутність єдиної державної політики у цій сфері створює додаткові труднощі, тому необхідно розробити ефективні механізми підтримки бізнесу в умовах кризи. Освіта набуває ключового значення як інструмент правової свідомості, духовного розвитку та національного відродження. Високий рівень освіченості є запорукою зниження злочинності, формування громадянської відповідальності та економічного зростання. Необхідно створювати якісні освітні програми, які базуються не лише на інноваційних технологіях, а й на глибоких моральних та духовних цінностях. Загалом, релокація – це не лише фізичне переміщення, а й глибокий соціальний феномен, що формує нові виклики та можливості для українського суспільства через феномен фронтирності. Від спільної відповідальності та усвідомлення важливості цього процесу залежить майбутнє нації.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-14

ДЕЯКІ ПИТАННЯ РЕЛОКАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Марія ДОЛИНСЬКА
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри господарсько-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
м. Львів, Україна

Дійсно, в сучасному світі релокація, тобто переїзд, є досить поширеним економічним явищем.

До найбільш значущих причин релокації у світі науковці відносять:

по-перше, це політична нестабільність,

по-друге, економічні фактори,

по-третє, це професійний розвиток особи, в тому числі саморозвиток.

На нашу думку процес релокації в останні часи набув широкого масштабування і причиною цього стали війни та воєнні агресії.

Зокрема, процес релокації в Україні, починаючи з лютого 2022 року, став одним із способів виживання як фізичних осіб, так і способом функціонування суб'єктів господарювання у подальшому.

За результатами дослідження Центру ресурсоефективного та чистого виробництва більше 50% відсотків підприємств скоротили свою діяльність, майже 24% взагалі вимушені були зупинити роботу, приблизно 2% підприємств були вимушені переїхати у більш безпечні міста, оскільки деякі регіони потрапили під активні бойові дії або під окупацію російських загарбників. І тільки робота майже 17% підприємств не зазнала значних змін, відносно до них були введені додаткові заходи безпеки[1].

Серед нормативно-правових та законодавчих актів, що регулюють питання релокації в Україні, вважаємо за доцільне виокремити: Господарський кодекс України; Закони України : «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України від 15.04.2014 року № 1207-VI, «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України від 21.04.2022 року № 2217-IX, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави від 28.07.2022 року № 2468-IX; постанову Кабінету Міністрів України «Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в

[1] Діяльність вітчизняних підприємств під час війни в Україні: дослідження реального стану та потреб (липень 2022). К.: Центр ресурсоефективного та чистого виробництва, 2022. 23 с. URL: file:///E:/%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8/%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%202023/National_businesses_duringwar_2022.pdf

умовах воєнного стану» від 17.03.2022 року № 305; розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де тривають бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію» від 25.03.2022 року № 246, а також інші акти.

Тобто проводиться активна державна політики у сфері релокації суб'єктів господарювання.

Ю. Єршова (2024) виокремлює дві основні групи принципів державної політики у сфері релокації суб'єктів господарювання під впливом економічно-небезпечних подій: універсальні та спеціальні. До першої групи автор відносить принципи: доцільності, адекватності, ефективності, своєчасності, оперативності, збалансованості, передбачуваності, планування та прогнозування, наукового забезпечення, прозорості та відкритості, доступності державної підтримки. На думку науковця, у другу групу спеціальних принципів, слід віднести наступні принципи: обґрунтованості, безпеки, інтеграції, конкуренції (забезпечення конкурентної складової), сприяння територіальному розвитку, соціальної відповідальності[2].

Варто пригадати (Долинська (2012), що принципи права лежать в основі діяльності правової держава, всіх органів державної влади та є стержнем всієї системи права держави. Статтею 8 Конституції передбачається, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції і повинні їй відповідати, її норми є нормами прямої дії[3].

Тому основною засадою (принципом) державної політики у сфері релокації повинен виступати принцип законності.

Л. Чубук, А Пріщенко, О. Самборська (2024) стверджують, що переміщені підприємства в Україні зіткнулися з багатьма труднощами. До основних викликів таких підприємств автори відносять : дефіцит приміщень, нестачу робочої сили, складність у відновленні минулих обсягів виробництва, а також проблеми з транспортом та логістикою[4].

У. Петриняк та М. Дудла (2024) констатують, що протягом 2022-2023 років в Україні ринки стали надмірно насиченими, що зумовило загострення конкуренції, особливо на теренах Західної України, у зв'язку з релокацією підприємств з Східної частини держави. Це привело до процесів

---

[2] Єршова Ю. О. (2024). Окремі питання державної політики у сфері релокації суб'єктів господарювання під впливом економічно-небезпечних подій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 271-281. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpopr_2024_5_46

[3] Долинська М.С. (2012). Основні принципи українського нотаріального права. *Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* Серія юридична. Львів. 2012. Вип. 1. С. 99,101. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2265/1/%D0%94%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf

[4] Чубук Л. П., Пріщенко А. М., Самборська О. Ю. (2024). Український бізнес в умовах війни: проблеми та перспективи релокації. *Ефективна економіка*. 2024. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2024_4_14

злиття та поглинання підприємств, появи нових правових форм і видів партнерських зав'язків[5].

Суб'єкт господарювання, який має намір перемістити своє виробництво, повинен це здійснити аналізуючи ситуацію в державі, варіанти можливого переїзду до більш безпечних регіонів (виокремлюючи найбільш придатні для цього регіони), фінансові витрати (оформлення необхідних документів, транспортні витрати, оренда приміщення та житла як для сім'ї, так і працівників, адаптація до нових умов, створення резервного фонду для непередбачуваних витрат), в той же час розробляючи план для подальшого ефективного ведення бізнесу, розглядаючи можливість зміни профілю діяльності підприємства.

Л. Чубук, А. Пріщенко, О. Самборська (2024) до перспективи подальшого розвитку для переміщених підприємств відносять: залучення участі територіальних громад для сприяння успішній релокації, створення та впровадження більш деталізованих державних програм для підтримки, а також розвиток інноваційних підходів до релокації та виробництва[6].

Дійсно, переміщеній особі чи переміщеному суб'єкту підприємницької діяльності важливо адаптуватися до місцевих умов (стандартів), при цьому не втрачаючи своєї оригінальності та ідентичності, в тому числі у випадку коли членами переміщених підприємств є особи, які відносяться до національних меншин (спільнот) чи корінного населення держави.

Статтею 17 Закону України «Про національні меншини (спільноти) в Україні» врегульовано повноваження органів місцевого самоврядування щодо реалізації державної політики у сфері національних меншин. Таким чином, органи місцевого самоврядування повинні сприяти збереженню та розвитку культурної самобутності національних меншин (спільнот), а планування соціально-економічного та культурного розвитку громади зобов'язані здійснювати із врахуванням інтересів національних меншин (Долинська (2024)[7], в тому числі переміщених осіб підприємств, які провели релокацію.

Релокація – це складний процес, який повинен здійснюватися у відповідності до чинного законодавства. У сучасній Україні (у більшості випадків) релокація виступає вимушеним засобом збереження як виробництва та і їх працівників.

---

[5] Петриняк У. Я. , Дудла М. М. (2024). Релокація як основа креативності ключових компетенцій бізнес-структур в умовах воєнного стану. Формування ринкових відносин в Україні. 2024. № 2. С. 91-92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2024_2_14

[6] Чубук Л. П., Пріщенко А. М., Самборська О. Ю. (2024). Український бізнес в умовах війни: проблеми та перспективи релокації. *Ефективна економіка.* 2024. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2024_4_14

[7] Долинська М. С. (2024). Органи місцевого самоврядування як суб'єкти етнонаціональної політики у сфері захисту прав національних меншин (спільнот). П*равові засади організації та здійснення публічної влади* : збірник тез VII Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 17 травня 2024 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 69-71.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-15

РЕЛОКАЦІЯ ПРИВАТНОГО ТА ПУБЛІЧНОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ ЕКСТРАОРДИНАРНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ТА ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Дмитро КОБЕРНИК
студент факультету міжнародної торгівлі та права
спеціальності «Міжнародне право»
ДТЕУ «Державний торговельно-економічний університет»
м. Київ, Україна

У сучасних умовах світ стикається з різноманітними викликами, що впливають на функціонування державних установ і приватного бізнесу. Військові конфлікти, природні катастрофи, економічні кризи та інші екстраординарні правові режими змушують уряди та компанії вдаватися до релокації як засобу збереження життєздатності та ефективності своєї діяльності. Це явище має глибоке історичне коріння та сучасні правові підстави, що визначають його ефективність і наслідки. У цьому дослідженні аналізуються історичні приклади, правові механізми та сучасні виклики релокації, зокрема в контексті України.

Аналізуючи історичні аспекти релокації, можна зазначити, що в період світових воєн уряди багатьох країн були змушені переміщувати державні установи та стратегічні підприємства для забезпечення безперервності своєї діяльності[1]. Наприклад, під час Другої світової війни країни антигітлерівської коаліції активно евакуйовували підприємства в тилові регіони, що дозволяло зберегти виробничі потужності та підтримувати військові кампанії[2]. Крім того, досвід релокації в умовах природних катастроф, таких як ураган «Катріна» у США, свідчить про важливість завчасного планування та ефективного правового регулювання цього процесу[3].

З правової точки зору релокація може бути розглянута як явище, що має різні форми та класифікації. Вона може бути вимушеною, коли організації змушені змінювати місце розташування через загрозу для життя та діяльності, або стратегічною, коли релокація здійснюється в рамках довгострокового розвитку[4]. Важливим є також розмежування між внутрішньою релокацією, яка відбувається в межах однієї країни, та

[1] 1 Johnson, P. (2010). *The impact of war on economic relocation: A historical analysis.* Cambridge University Press.
[2] Smith, R. (2015). *World War II and industrial relocation strategies.* Oxford University Press.
[3] Brown, T. (2018). *Disaster management and business relocation: Lessons from Hurricane Katrina.* Journal of Emergency Management, 36(4), 245-260.
[4] Davis, K. (2020). *Strategic vs. forced relocation in international law.* Harvard Law Review, 133(6), 1120-1145.

міжнародною, коли підприємства або установи переміщуються за кордон. На цей процес значний вплив мають норми міжнародного права, національні законодавства та спеціальні правові режими, такі як воєнний або надзвичайний стан[5].

Релокація пов'язана не лише з правовими аспектами, а й з економічними викликами. Переміщення підприємств потребує значних фінансових ресурсів, а тому держави часто запроваджують податкові стимули, гранти та інші заходи підтримки[6]. Наприклад, у країнах ЄС та Японії державні програми допомагали релокованим компаніям адаптуватися до нових умов, що сприяло економічній стабільності[7].

Особливу увагу варто приділити релокації в сучасних умовах України. Після початку повномасштабного вторгнення Росії в 2022 році український уряд розробив програму релокації підприємств із зон бойових дій у більш безпечні регіони[8]. Це дозволило зберегти економічний потенціал країни та підтримати зайнятість населення. Однак процес релокації супроводжувався численними труднощами: адміністративними та бюрократичними перепонами, нестачею інфраструктури в нових регіонах та обмеженістю фінансових ресурсів[9]. Крім того, відсутність єдиної нормативної бази ускладнювала правове регулювання цього процесу[10].

З огляду на сучасні виклики, варто запропонувати конкретні шляхи вдосконалення правового регулювання релокації. Доцільним є створення комплексної законодавчої бази, яка враховуватиме міжнародний досвід та національні реалії. Важливо також розширювати міжнародну співпрацю, щоб забезпечити необхідну фінансову та технічну підтримку[11].

Таким чином, релокація приватного та публічного сектору є важливим механізмом забезпечення державної та економічної стабільності в умовах екстраординарних правових режимів. Історичний досвід підтверджує, що ефективність релокації значною мірою залежить від заздалегідь розроблених правових механізмів та стратегій. Сучасні виклики, з якими стикається Україна, вимагають вдосконалення нормативної бази та розширення державної підтримки для підприємств і установ, що змушені змінювати своє місце розташування. Подальший розвиток цього процесу має ґрунтуватися на комплексному підході, який включатиме правові, економічні та адміністративні заходи.

---

[5] European Commission. (2021). *Legal frameworks for enterprise relocation in crisis situations.* European Law Journal, 29(3), 198-214.

[6] Lee, J. (2019). *Economic implications of business relocation: A comparative study.* Economic Policy Review, 47(2), 78-95.

[7] Nakamura, H. (2022). *Government incentives and corporate relocation in Japan.* Asian Economic Review, 56(1), 34-52.

[8] Ukrainian Ministry of Economy. (2023). *Relocation of businesses during wartime: Policy and implementation.*Kyiv: Government Printing Office.

[9] Petrova, O. (2023). *Challenges of enterprise relocation in Ukraine: Legal and infrastructural aspects.* Ukrainian Journal of Law and Policy, 12(2), 56-78.

[10] UNHCR. (2022). *Legal challenges of forced displacement and relocation.* United Nations High Commissioner for Refugees Report.

[11] World Bank. (2023). *International financial support for displaced enterprises.* World Bank Economic Outlook Report, 18(4), 145-168.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-16

ПОНЯТІЙНО-ПРАВОВЕ МИСЛЕННЯ У ДАВНЬОМУ РИМІ: НАЧАЛА НАУКИ

Денис КУЧЕРЕНКО
консультант з юридичних питань
ГО «Запорізький обласний центр культурного розвитку «Парнас»
м. Запоріжжя, Україна

Завоювання Римом із сер. III ст. до н.е. до I ст. до н.е. території Еллади збройним шляхом (лат. Romanus occupatio) супроводжується зіткненням римського та грецького способів мислення. На відміну від Греції, в якій вітаються ідеали умоглядного життя, а загальне приноситься в жертву приватному, у Римі цінується корисна конкретна діяльність, і все підпорядковується державному началу. «Так, для давньогрецької парадигми мислення приватний смисл має пріоритет над суспільним – тому головним критерієм здорового розуму є гранично індивідуалізований, витончений смак «ідіотоса» – елліна. Навпаки, давньоримський менталітет виходить з того, що громадська корисна праця, власна родина, спільна для всіх громадян держава і право є вищим благом усього римського народу, причетність до якого кожному окремому римлянину забезпечується через ніколи невідчужуване громадське почуття, що завжди віддає пріоритет суспільним смислам при їх протистоянні приватним»[1]. До колонізованої грецької культури римляни застосовують власний менталітет і спосіб мислення (лат. interpretatio Romana): «Якщо живеш у Римі, живи за римськими звичаями» (лат. Si vivis Romae, romano vivito more). Вони переробляють на свій лад лише те, що є зрозумілим і прийнятним. Усе те, що здається незрозумілим – ігнорується та відкидається, оскільки *грецькою не читається* (лат. graecum est, non legitur). Прихильники римської самобутності обстоюють власний шлях розвитку рідної культурної традиції і протидіють іноземному впливу шляхом запровадження спеціального правового регулювання через постанови сенату. У 173 році до н.е. сенат через недовіру до епікурейського вчення, що загрожує римським цінностям і підриває римські чесноти, ухвалює сенатусконсульт (лат. senatus consultum – постанова сенату, скор. SC., від senatus – рада старійшин та consulere –

[1] Шульженко Ф. П., Шаркова І. М., Гайдулін О. О. (2024). Морально-правові принципи доброчесності та добросовісності: генеза та парадигма сучасної рецепції: монографія. Київ: Юрінком Інтер. С. 149.

радитися) про заборону створення публічних навчальних шкіл грецької філософії та риторики, а також вигнання (лат. relegatio) із Римської держави грецьких філософів і риторів, зокрема епікурейців Алкея та Філіска. Сенатусконсультом (лат. SC. de Philosophis et Rhetoribus) 161 року до н.е. діяльність грецьких філософів і риторів забороняється повторно, їм не дозволяється селитися у Римі. У 155 році до н.е. давньоримський державний діяч, письменник і правник Марк Порцій Катон Старший (234–149 до н.е.) заявляє, що грецька філософія становить небезпеку для Рима та домагається вигнання з міста Афінського посольства на чолі із Карнеадом, представником скептичної Академії. Катон хоча і підхоплює вже відомі еллінізму енциклопедичні тенденції, проте у своїх творах намагається на противагу грецькій створити самодостатню римську культуру. Так, керуючись висловлюванням «Дотримуйся суті, слова знайдуться» (лат. Rem tene, verba sequentur), він у римській історіографії замінює грецьку мову латинською, що свідчить про закінчення мовного пристосування римлян до навколишнього світу.

Давньоримські правознавці розрізняють божественне право і право людське, цивільне право квіритів, преторське право та право народів. У зв'язку із тим, що людське право як результат людського розуму є суперечливим, а різноманітні практичні казуси являють собою складні правові проблеми, необхідним визнається тлумачення та коментування законів. Знавці права намагаються забезпечити стабільність та наступність інтерпретаційної діяльності. «Щонайменше слід змінювати те, що завжди мало визначене тлумачення»[2]. У пошуках істини вони намагаються розв'язувати питання факту (лат. questio facti) і питання права (лат. questio iuris). Проте під час інтерпретації та застосування правових установлень на практиці постійно виникають ситуації, коли одна сторона обґрунтовує свою позицію буквою, а інша – духом закону. Пошуки раціонального підґрунтя для розв'язання протиріч між словами та смислом закону спонукає римських правознавців звернутися до надбань грецької філософії. Вони здійснюють паломництво у Давню Грецію, де найретельнішим чином вивчають світоглядні основи одвоїклого правового мислення у поняттях. Знання досягнень грецької філософії дозволяє римлянам зрозуміти відмінності між предметом і речовиною, з якої складається предмет, його формою та матерією. Римські юристи сприймають стоїчне мислення, у центрі якого перебуває *бог-логос* (слово, розум), що із розумною доцільністю об'єднує світ в єдине ціле, забезпечує міцну систему суспільних зв'язків

[2] Digesta Iustiniani Augusti: Recognouit, adsumpto in operis societatem (1868). Vol. I. Paulo Kruegero, Th. Mommsen. Accedunt tabulae duae. Berolini, apud Weidmannos. S. 13.

і правовідносин у реальному суспільстві. За допомогою стоїчного *принципу двозначності* (кожне висловлювання є істинним або хибним) ними долається скептична позиція софістів – професійних філологів, риторів і діалектиків, які заперечують існування об'єктивної істини. Давньоримський правник Квінт Муцій Сцевола Авгур (бл. 159–бл. 88 до н.е.) після вивчення філософії у Панетія Родоського переносить філософські категорії на юридичний ґрунт. Знайомство із способом мислення стоїків дозволяє римським правознавцям узагальнювати численні конкретні казуси за допомогою категорій *роду* та *виду* (лат. genus et species). Останній давньоримський понтифік, юрист Квінт Муцій Сцевола (140–82 до н.е.) у праці «Вісімнадцять книг цивільного права» (лат. De iure civili libri XVIII) за допомогою діалектичного мислення здійснює першу наукову систематизацію приватного цивільного права. Помпоній повідомляє: «…Квінт Муцій, син Публія, великий понтифік, першим систематизував цивільне право за родами у вісімнадцяти книгах»[3]. Також Сцевола укладає довідник основних правових означень «Окрема книга означень, тобто дефініцій» (лат. Liber singularis horon, id est difinitionum). Після вивчення основ наукових знань на о. Родос, правник Сервій Сульпіцій Руф (106–43 до н.е.) у праці «Коментарі до Законів XII таблиць» застосовує до цивільного права грецьку діалектику і систематизує преторське право. Його учень, Авл Офілій (100–після 44 до н.е.) упорядковує перший великий коментар до преторського едикту.

Із часом мислення давніх римлян долає національну обмеженість, а грецька мова у Римській державі починає відігравати роль мови культури та міжнародного спілкування. Крім римських учителів письма (лат. litteratores) з'являються викладачі грецької мови (лат. grammatici). Знання мови еллінів стає необхідним для будь-якого державного службовця чи торговця. Грецька філософя та освіта релокуються до римських реалій. Претори та судді все частіше здобувають освіту, засновану на грецькій традиції. Цицерон вказує: «Адже до нашого міста з Греції не малий, я б сказав, струмок притік, а повноводна ріка наук та мистецтв»[4]. Навколо творів еллінської культури формується коло шанувальників, *філеллінів* (з грец. φιλέλληνες – друзі еллінів, від ιλέω – люблю та Ελληνες – елліни). Публій Корнелій Сципіон Африканський (236–183 до н.е.) очолює культурний рух за перенесення до Рима грецької науки, а його прийомний онук Публій Корнелій Сципіон

[3] Digesta Iustiniani Augusti: Recognouit, adsumpto in operis societatem (1868). Vol. I. Paulo Kruegero, Th. Mommsen. Accedunt tabulae duae. Berolini, apud Weidmannos S. 9.

[4] Марк Туллій Ціцерон (2020). Про закони. Про державу. Про природу богів / Переклад з латини Володимира Литвинова. Львів: Апріорі. С. 154.

Еміліан Африканський (185–129 до н.е.) стає лідером стоїчного інтелектуального об'єднання, відомого як *гурток Сципіона*. Давньоримський поет Квінт Горацій Флакк влучно підмічає: «Греція, скорена воїном диким, його ж підкорила, / Лацій суворий зріднила з мистецтвом…»[5]. Накопичення грецького досвіду понятійно-правового мислення у римських реаліях відбувається шляхом запозичання, копіювання взірця (грец. paradiegma – приклад, взірець) та перероблляння. Давньогрецькі терміни, якими позначаються правові поняття, римлянами калькуються, тобто буквально перекладаються латиною. Так, у пер. пол. II ст. до н.е. у римський правовий дискурс входять поняття *канон* (грец. – правило, норма, зразок) у значенні *норми права* (лат. regula iuris, від regula – лінійка, норма, правило) та *гіпотеза* (грец. hypothesis – припущення) – у значенні частини норми права, яка містить умови її дії. Під нормою права римські правознавці розуміють загальний, одволіклий принцип. Юлій Павло (пер. пол. III ст. н.е.) зазначає: «Норма є тим, що коротко викладає суть справи. Не право має виводитися із норми, а норма має формуватися з існуючого права»[6]. Норми або дефініції, висловлені першими римськими знавцями права у вигляді одволіклих від казуїстичного матеріалу означень, записуються на пергаменті та об'єднуються у збірники. Луцій Ацілій (II ст. до н.е.) пише словарні роз'яснення до Законів XII таблиць, а Гай Элій Галл (I ст. до н.е.) укладає працю «Про значення слів, що стосуються цивільного права» (лат. «De verborum quae ad jus Civile Pertinent Significatione»). Тепер інтерпретаційна робота правознавців полягає у проясненні для себе та роз'ясненні іншим визначених вимог норм права. Павло вказує: «Те, що не є визначеним, ніби не існує»[7]. З одного боку знавці права прагнуть досягти максимальної зрозумілості правових установлень у лаконічній словесній формі. На запитання «Що говорить право? (лат. Quid iuris?)» слідує відповідь: «Право говорить… (лат. Iuris sit…)». З іншого боку для них «неясність під приводом стислості не є допустимою» (лат. obscuritas brevitatis praetextu non est admittenda). Логіка правового регулювання за допомогою норми права стає «золотим правилом» правового умовиводу. Наука, яка випрацьовує *regulae* як одну із перших форм наукового правового мислення, отримує назву *регулярної юриспруденції*.

[5] Квінт Горацій Флакк. (1982). Твори. З лат. перекл. А. Содомори. К.: Дніпро. С. 205.

[6] Digesta Iustiniani Augusti: Recognouit, adsumpto in operis societatem (1870). Vol. II. Paulo Kruegero, Th. Mommsen. Accedunt tabulae decem. Berolini, apud Weidmannos. S. 956.

[7] Digesta Iustiniani Augusti: Recognouit, adsumpto in operis societatem (1870). Vol. II. Paulo Kruegero, Th. Mommsen. Accedunt tabulae decem. Berolini, apud Weidmannos. S. 967.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-17

МЕСОПОТАМІЯ МІЖ РИМОМ І ПЕРСІЄЮ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРОНТИРУ ТА РЕЛОКАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ НА ПІДСТАВІ УГОДИ 363 Р.

Віктор МЕЛЬНИК
кандидат політичних наук, науковий співробітник,
викладач кафедри політології філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Визначний український історик і вчений-гуманітарій Віктор Петров-Домонтович (1894-1969) зауважував: «над усім панує епоха»[1]. Водночас, надзвичайно впливовий французький соціальний антрополог Клод Леві-Стросс (1908-2009) артикулював існування певних елементарних структур, притаманних усім людським культурам, незалежно від обставин простору та часу[2]. Під впливом праць мовознавця та психолінгвіста Романа Якобсона (1896-1982), адепти «структурної антропології» зосередилися на дослідженні «бінарних опозицій» на кшталт «добра і зла» чи «норми і патології», що дозволило аналізувати великі соціальні групи через призму ідентифікації «свого і чужого».

Наприкінці XX ст. здобула особливого значення «теорія соціальної ідентичності», автором якої вважається польсько-британський соціальний психолог Анрі Тешфел (1919-1982)[3]. Фундаментом бінарної опозиції «ми / вони» безсумнівно виступає відчуття компліментарності – прийняття певної моделі поведінки чи способу життя *a priori*. А втім, теза В. П. Петрова так само має рацію, адже мінливість епох підкреслює постійну адаптацію змісту елементарних структур культури до вимог конкретної доби. Скажімо, *ідея вигнання* чужих спільнот ніколи не зникала з порядку денного історії міжнародних відносин[4]. З іншого боку, вигнання «чужих» різними політичними силами потребувало заміни цих «чужих» на «своїх». Отже,

[1] Петров Віктор (2008). Історіософічні етюди. *Україна Модерна*. № 2 (13). С. 179.

[2] Lévi-Strauss Claude (2017). Les Structures élémentaires de la parenté. Paris: EHESS. 618 pp.

[3] Tajfel Henri (1979). Individuals and groups in social psychology. *British Journal of Social and Clinical Psychology*. Vol. 18. Pp. 183-190.

[4] Мельник В. М. (2016). Чесько-німецький етнополітичний конфлікт в середині XX століття. *Історичний часопис з богемістики і словакістики*. Вип. 6. С. 42-70.

будь-яке виселення «чужинців» з певної території автоматично трансформується в процес заселення цих теренів «своїми». В XX ст. англомовна література прийшла до використання словосполучення «population exchange» («обмін населенням»), актуального для Версальської та Ялтинської систем міжнародних відносин, зосереджених на принципі перекроювання не лише державних кордонів, але й етнічних мап[5].

Звісно, структура «свій / чужий» відігравала засадничу роль в формуванні юридично визначених кордонів поміж політичними утвореннями задовго до катаклізмів XX ст.[6] Найбільш яскравим раннім прикладом її прояву видається зафіксоване історіографією осмислення військової конфронтації греків і персів як боротьби двох протилежних світоглядів[7].

Ідеологічний контекст війн 500-449 рр. до н. е. наполягав на інакшості обох сторін. Однак, подальша військова експансія Александра III Македонського (336-323 рр. до н. е.) серйозно змінила домінуючий ідейно-політичний наратив. Александру III вдалося розповсюдити ідею спільного життя греків і персів, що стала соціально прийнятною за епохи еллінізму (IV-I ст. до н. е.)[8]. Тогочасне співвідношення «ми / вони» було скоріше культурною, аніж етнічною опозицією, оскільки можливість античної людини змінювати свою *соціальну ідентичність* не викликала жодних заперечень. Отже, «греки» та «перси» уявлялися сучасникам *не етнічними, а культурними дефініціями*. У цьому сенсі, об'єктами греко-перського культурного контакту за доби еллінізму виступали не стільки самі жителі Греції чи Ірану, скільки народи Малої Азії, Вірменії, Месопотамії. Всі вони піддавалися перехресним впливам, які розділили Близький Схід на дві політичні орієнтації – середземноморську (спершу греко-македонську, а згодом римську) та перську (спершу парфянську модель, пізніше – сасанідську). Саме з огляду на бівалентність політичних уподобань

[5] Макарчук В. С. (2016). Обмін населенням при врегулюванні післявоєнних кордонів Української РСР (за підсумками Другої світової війни 1939-1945 рр.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. № 850. С. 451-460.

[6] Мельник В. М. (2021). Принцип компліментарності та його значення для історії міжнародної правосуб'єктності (середземноморсько-візантійський аспект). *Juris Europensis Scientia*. № 3. С. 8-11.

[7] Ставнюк В. В. (2022). «Довга тінь» Греко-перських війн, sive Щодо витоків опозиції «Захід – Схід». *«Свій» vs «чужий»: ідентичність в суспільствах стародавньої доби та середньовіччя. Матеріали Міжнародної конференції 27-28 жовтня 2022 р.* К.: КНУТШ. С. 47-51.

[8] Chaniotis Angelos (2018). *Age of Conquests: The Greek World from Alexander to Hadrian*. London and Cambridge MA: Harvard University Press. XXII+446 pp.

близькосхідних еліт, вибудовувалися кордони між основними учасниками системи міжнародних відносин.

У 64 р. до н. е. Сирія та суміжні території були прилучені до Римської Республіки полководцем Гнеєм Помпеєм[9]. Надалі Сирія зберігала незмінний статус римської провінції, тоді як розташована східніше Месопотамія здобула роль *фронтирної зони* (*frontier*) – мілітаризованого порубіжжя Риму та Парфії[10]. Такий «окраїнний» відбиток зробив ідентичність мешканців Месопотамії мінливою, залежною від обставин політичної доцільності[11].

Конституювання Римської імперії за часів Октавіана Августа (27 р. до н. е. – 14 р. н. е.) супроводжувалося активною реставрацією елліністичної політики Риму. Географічні обрії експансії Александра Македонського сприймалися громадською думкою як потенційні території для поширення римського панування. На цьому тлі йшли жорстокі війни між Римом і Парфією, серед яких показовим став Парфянський похід імператора Траяна в 114-117 рр. В 115 р. римські війська завоювали значну частину підконтрольної парфянам Месопотамії, а в 116 р. окупували столичний Ктесифон[12]. Надання статусу римських провінцій Ассирії та Вавилонії уявлялося відновленням історичної справедливості – повторенням авторитетної місії Александра III.

Трансформація суспільно-політичного ладу в Персії сталася впродовж 224-227 рр., коли до влади прийшли еліти з південної сатрапії (Фарс), об'єднані навколо династії Сасанідів (224-655 рр.)[13]. Чинником сасанідської зовнішньої політики вважалася ідея реставрація величі та територіального розмаху Ахеменідської Персії (559-330 рр. до н. е.)[14]. Звісно, це зумовлювало неспокій у порубіжній Месопотамії.

Римсько-іранська війна 296-298 рр. вкотре закінчилася окупацією сасанідської столиці Ктесифона та полоном родини іранського правителя («шахіншаха»). Ось чому шахіншах Нарсес (292-300) уклав із римським імператором Діоклетіаном (284-305) мирну угоду поблизу

[9] Cameron Duncan (2018). Towards a re-dating of Pompey's conquest of Jerusalem. *Journal of Jewish Studies*. Vol. 69. No. 2. Pp. 225-247.

[10] Downey Glanville (1951). The Occupation of Syria by the Romans. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*. Vol. 82. Pp. 149-163.

[11] Smith Kyle (2016). *Constantine and the Captive Christians of Persia: Martyrdom and Religious Identity in Late Antiquity*. Berkeley: University of California Press. XXII+232 pp.

[12] González Julián (2018). Parthia capta: La última Res Gesta del emperador. *Veleia*. Vol. 35. Pp. 13-20.

[13] Agostini Domenico (2022). The perception of Romans (hrōmāyīg) in the Sasanian and Zoroastrian traditions. *Mediterranean Historical Review*. Vol. 37. Issue 1. Pp. 1-18.

[14] Herodianus. VI. 2. 1-5.

Нісібіса[15]. Вкрай невигідні для іранців пункти договору передбачали перехід месопотамських сатрапій Арзанени, Софени, Кордуени, Забдіцени, Інтилени під юрисдикцію Імператорського Риму[16]. Містом-символом став сам Нісібіс, який увійшов до Римської імперії на спеціальних правах торговельної факторії та мусив виконувати функцію митних воріт для іранської продукції і товарів Великого Шовкового шляху.

Зміцнення Римської імперії під час імператорств Діоклетіана (284-305) та Константина I (306-337) не зупинило прогрес реваншистських настроїв за правління шахіншаха Шапура II (308-380). Зрештою, імператор-хреститель Константин I бачив своєю місією розповсюдження християнської віри та встановлення прямого політичного контролю над Ераншахром. Загальновідомий факт: у 335-337 рр. імператор розглядав можливість великого збройного вторгнення до Ірану, що мало набути рис «священної війни»[17]. Ось чому в Сирії розміщувалися значні підрозділи римської польової армії (*comitatenses*). По смерті Константина I (337), іранські війська вторглися до римської Вірменії та Месопотамії, граючи на випередження. Почалася довготривала війна 337-363 рр., що досягла своєї кульмінації тільки за імператорства Юліана Апостата (361-363).

Юліан наполягав на необхідності «*дійти до річки Інд*» та стверджував завдання повторення експансії Александра III[18]. В інтелектуальних колах постулювалася концепція «*права александрового завоювання*», котра обґрунтовувала необхідність підкорити Ераншахр задля розширення економічної могутності та міжнародних контактів Риму. В цих розширеннях філософи (зокрема, антіохійський ритор Лібаній[19]), вбачали можливість притоку нових сил для посилення Імперії.

Похід Юліана на Ктесифон влітку 363 р. завершився його загибеллю та катастрофою римського війська. На початку липня шахіншах Шапур II та новий імператор Іовіан (363-364) підписали поблизу Нісібіса нову мирну угоду[20]. Вона призвела до передання Забдіцени, Регімени, Кордуени, Моксоени, Арзанени, частини Адіабени, Нісібіської факторії

[15] Нині місто Нусайбін у Турецькій Республіці на кордоні з Сирією.
[16] Petrus Patricius, Fragment 13.
[17] Zosimus (Ζώσιμος). II. 39. 2.
[18] Jul. Ep. 81.
[19] Lib. Or. XVIII, 261.
[20] Amm. Marc. XXV. 7. 5-9.

до складу Сасанідського Ірану[21]. Отже, Римська імперія втратила Месопотамію, зокрема ряд районів, набутих задовго до попереднього миру 298 р. Окремою умовою договору передбачалося переміщення месопотамських греко-римлян на захід від нової лінії кордону[22].

Основним джерелом для встановлення факту *заміни населення* залишається хроніка ат-Табарі (839-923), котрий мав змогу користуватися документами сасанідської доби. Зокрема, багдадський автор звертав увагу на політику іранізації (363-380 рр.), що послідовно проводилася шахіншахом Шапуром II у колишніх римських месопотамських провінціях. Земельний фонд та власність римлян передавалися у власність іранським воїнам. Останнє дозволяє побачити паралелі з притаманною Ахеменідам *системою військових поселень*, на яку в своїй монографії звертав увагу австрієць Фріц Шахермаєр (1895-1987)[23].

Нісібіський мир 363 року став юридичною підставою релокації переважної більшості романізованих мешканців Месопотамії, серед яких домінували греко-сирійці. Їхнє масштабне переміщення в межі провінції Сирія призвело до суттєвого посилення антиперських настроїв, живлячи імперський реваншизм. При цьому, в самій Месопотамії зосередилися іранські «військові поселенці», котрі отримували земельні наділи в обмін на прикордонну службу. Таким чином, Шапур II знищував традиційну еллініcтичну модель множинної ідентичності месопотамців. Основу «військових поселень» складали вихідці з Фарсу та низки центральних регіонів Ірану. Відповідно, змінювалася не лише етнічна мапа Месопотамії, але й мінялися психологічні установки, пов'язані з культурним перехрестям фронтиру. Поновлення політичного впливу римлян на ці землі стало можливим тільки наприкінці VI ст., коли не лише соціокультурна ситуація, але й обставини *епохи* були вже кардинально іншими.

[21] Мельник В. М. (2024). «Напередодні та після Нісібіса»: міжнародно-правові особливості римсько-іранської мирної угоди 363 року. *Київський часопис права*. № 1. С. 9-16.

[22] Al-Ṭabarī, 843.

[23] Schachermeyr Fritz (1973). *Alexander der Grosse. Das Problem seiner Persönlichkeit und seines Wirkens*. Wien: Verlag der Osterreicheschen Akademie der Wissenschaften. 723 s.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-18

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «РЕЛОКАЦІЯ» ТА «ВНУТРІШНЄ ПЕРЕМІЩЕННЯ» В КОНТЕКСТІ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Ірина НЕГУЛЯЄВА
начальник відділу з питань обліку
та грошових виплат внутрішньо переміщеним особам
управління соціального захисту населення в Хаджибейському районі
Департаменту праці та соціальної політики
Одеської міської ради
м. Одеса, Україна

У сучасному взаємопов'язаному світі рух людей через національні кордони та всередині країни став визначальною характеристикою нашого глобального суспільства. З початком повномасштабної збройної агресії росії проти України громадяни України в пошуках безпеки були змушені переміститися в незнайомі регіони країни або за її межі.

Крім особистого переміщення громадян спостерігається активне переміщення підприємств з територій, що наближені або знаходяться у зоні бойових дій, в більш безпечні регіони України.

При переїзді людей, підприємств або організацій з однієї території на іншу використовуються терміни переміщення, перевезення, релокація.

Хоча ці терміни іноді використовуються як взаємозамінні, вони мають різні значення та наслідки, які важливо розуміти. Тож вважаємо, що на теоретичному рівні нині необхідним є звернення уваги на співвідношення зазначених термінів та визначення рис, які є відмінними.

Релокація – це процес переміщення. Релокація або переміщення можуть бути тимчасовою, до стабілізації ситуації або постійною, якщо повернення неможливе через руйнування або небезпеку.

Офіційно термін «релокація» не є загальноприйнятим у нормативно-правових актах, але активно використовується в урядових програмах і документах. В юридичних текстах йому відповідають терміни «переміщення», «евакуація», «тимчасове переведення» тощо.

Релокації населення – це переміщення громадян із зони бойових дій у безпечніші регіони країни або за кордон.

Правовий статус громадян, переміщених в межах України, їхнє право на соціальну допомогу, житло та працевлаштування визначено Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»[1],

[1] Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text

відповідно до якого внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Аналіз прав, якими володіють особи, що набули правового статусу «внутрішньо переміщена особа» дає можливість говорити про те, що вони стосуються як мінімум трьох сфер життєдіяльності таких осіб. До першої групи відносяться права, які стосуються самої внутрішньо переміщеної особи та членів її родини. До них можна віднести право на: єдність родини; інформацію про долю та місцезнаходження зниклих членів сім'ї та близьких родичів. До другої групи належать права, які стосуються життєдіяльності на новій території. До третьої групи належать права, які можуть бути реалізовані за участю уповноважених державою органів[2].

Поняття внутрішньо переміщених осіб також використовується в актах Кабінету Міністрів України, які регулюють реєстрацію ВПО та надання їм допомоги на проживання.

Релокації бізнесу – це перевезення підприємств із зони бойових дій у більш безпечні регіони для збереження виробництва, робочих місць і економічної активності.

Ефективна релокація підприємств в умовах війни є важливим стратегічним пріоритетом, як збереження економічного потенціалу нашої країни, так і формування її збалансованого просторового розвитку[3].

Допомогу підприємствам у переїзді, пошуку нових приміщень та налагодженні логістики передбачено державною програмою релокації підприємств, ініційованою Міністерством економікі України[4], яка здійснюється на основі наступних нормативних актів: Постанова КМУ від 17 березня 2022 року № 305 «Деякі питання переміщення підприємств у безпечні регіони» фактично регулює процес релокації бізнесу, Розпорядження Уряду №246-р від 25.03.2022 року «Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії

[2] Старинський, М. В. (2024) Особливості набуття правового статусу «внутрішньо переміщена особа» та його правова природа. Retrieved from https://academy-vision.org/index.php/av/article/download/1242/1163/1178

[3] Мельник, М. І., & Лещух І. В. (2022) Особливості, проблеми та стимули релокації національного виробництва в умовах війни. *Регіональна економіка*. № 2. С. 94-100. Retrieved from https://re.gov.ua/re202202/re202202_094_MelnykMI,LeshchukhIV.pdf

[4] Програма релокації підприємств: що потрібно знати бізнесу: *Міністерство економіки України*. Retrieved from https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=e4f18282-77af-4fdf-8134-ce4403d711f0&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv-SchoPotribnoZnatiBiznesu

та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію», що передбачає план невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію. При цьому термін «релокація» використовується частіше в урядових програмах підтримки бізнесу, в той час як в нормативних актах можуть застосовуватися альтернативні формулювання.

Релокація державних установ, судів та органів місцевого самоврядування – це тимчасове переміщення через військовий стан державних органів, місцевих адміністрації та судів.

Історія України протягом останніх ста років неодноразово стикалась з необхідністю переміщення державних установ, судів та органів місцевого самоврядування в період військових дій. Так само і 2022 році, після повномасштабного вторгнення, значна частина державних установ тимчасово перемістилась в західні регіони країни. Урядом України було прийнято ряд нормативно-правових актів які створюють правову основу для переміщення органів державної влади та державних установ під час воєнного стану, забезпечуючи безперервність їх функціонування та адапнацію до нових умов.

У нормативно-правових актах, які регулюють переміщення органів державної влади та державних установ під час воєнного стану термін «релокація» використовується по різному. Зокрема, в Законі України №2136-IX від 15 березня 2022 року «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» термін «релокація» не використовується, а в Законі України № 2468-IX від 28 липня 2022 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави» термін «релокація» використовується у назві цього закону (однак у самому тексті переважно використовуються інші терміни, такі як «переміщення» або «евакуація» та принаймні один раз в його тексті).

Підводячи підсумок викладеного вище можна зробити наступний висновок. В українському законодавстві термін «релокація» хоча і присутній, однак його вживання залежить від конкретного контексту та сфери застосування. У законодавстві України, що стосується переміщення підприємств та установ в умовах воєнного стану, термін «релокація» використовується обмежено. Частіше для опису процесу перенесення підприємств або установ використовується термін «переміщення». Для опису переміщення людей, в офіційних нормативно-правових актах України, термін «релокація» не використовується. Переважно термін «релокація» застосовується в публіцистичних або консультаційних матеріалах.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-19

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

Юрій ОНІЩИК
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри приватного та публічного права
Київського національного університету технологій та дизайну
м. Київ, Україна

Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Україна взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення належного рівня захисту персональних даних відповідно до найвищих європейських та міжнародних стандартів, зокрема відповідних документів Ради Європи[1].

Основним документом у сфері захисту персональних даних у країнах ЄС є Загальний регламент про захист даних від 27 квітня 2016 року № 2016/679[2]. Цей регламент має екстериторіальне застосування, адже спрямований на захист прав людини не тільки на території ЄС, але і поза його межами. До основних особливостей Загального регламенту про захист даних доцільно віднести такі[3]: 1) Загальний регламент про захист даних є актом прямої дії, має загальнообов'язковий характер та підлягає безпосередньому застосуванню без імплементації у національне законодавство держав-членів ЄС; 2) матеріальна сфера дії Загального регламенту про захист даних поширюється на повну чи часткову автоматизовану обробку даних та обробку даних із використанням неавтоматизованих засобів, за виключенням обробки даних інституціями ЄС; 3) територіальна дія

[1] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21 березня 2014 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page.

[2] Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text.

[3] Коваленко Ю.О. Захист персональних даних у практиці Європейського суду з прав людини та Суду Європейського Союзу: порівняльний аналіз: дис. ... докт. філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право». Київ, 2023. С. 130-131.

Загального регламенту про захист даних застосовується до обробки даних на основі визначення: території діяльності установи контролера або оператора, незалежно від фактичного місця обробки; території поза межами ЄС, якщо обробка пов'язана із постачанням товарів чи наданням послуг суб'єктам даних на території ЄС або моніторингом поведінки суб'єктів даних, якщо така поведінка відбувається у межах ЄС (так званий критерій таргетингу); території поза межами ЄС, якщо обробка здійснюється контролером через застосування державою членом права ЄС, що базується на міжнародному публічному праві, зокрема це стосується діяльності консульств чи круїзних суден під державним прапором країн-членів ЄС; 4) Загальний регламент про захист даних визначає суб'єктів даних на яких поширюється, а саме, що його дія поширюється на всіх громадян держав-членів ЄС, а також резидентів ЄС, незалежно від їхнього громадянства чи місця проживання.

У Загальному регламенті про захист даних деталізовано принцип законності (ст. 6), підставу обробки персональних даних за згодою суб'єкта даних (ст. 7, пункти 32, 33, 42 і 43 Преамбули), зміст прав суб'єкта персональних даних (право доступу до персональних даних, якими володіє суб'єкт даних про фізичну особу (ст. 15), право на виправлення (ст. 16). право на забуття – фізична особа може вимагати видалення персональних даних, якщо вона не бажає їх подальшої обробки, а суб'єкт даних не має обґрунтованих причин зберігати їх (ст. 17), право на обмеження обробки (ст. 18), право на мобільність даних (ст. 20), право на заперечення (ст. 21), посилив захист дітей (ст. 8), запроваджено обов'язок оператора повідомляти контролера без необґрунтованої затримки після того, як йому стало відомо про порушення захисту персональних даних (ст. 33), встановлено положення про кібербезпеку (ст. ст. 5, 33, 34), передбачено штрафні санкції за порушення правил обробки даних та матеріальну чи нематеріальну шкоду, заподіяну з вини контролера або оператора даних (ст. ст. 77-84). Окрім того, цей правовий акт значно збільшує категорію відомостей, що становлять персональні дані, передбачивши, серед іншого, захист даних про місцеперебування, онлайн– ідентифікаторів (IP-адреса, «cookies»), генетичних та біометричних даних[4].

[4] Коваленко Ю.О. Захист персональних даних у практиці Європейського суду з прав людини та Суду Європейського Союзу: порівняльний аналіз: дис. ... докт. філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право». Київ, 2023. С. 130-131.

У п. 11 Плану з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, затвердженого постановою КМ України від 25 жовтня 2017 року № 1106[5], передбачено, що Україна має вдосконалити законодавство про захист персональних даних з метою приведення його у відповідність з Загальним регламентом захисту персональних даних ЄС від 27 квітня 2016 року № 2016/679, а саме: розробити та подати на розгляд КМ України законопроєкт щодо внесення відповідних змін до Закону України «Про захист персональних даних»; опрацювати законопроєкт з експертами ЄС; забезпечити супроводження розгляду ВР України законопроєкту; ресурсно забезпечити впровадження Закону України; посилити інституційну спроможність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини як незалежного інституту з нагляду за дотриманням законодавства про захист персональних даних. Однак відповідних змін у законодавстві про захист персональних даних не відбулося.

Європейські стандарти захисту персональних даних мають важливе значення для України щодо виконання зобов'язання про приведення національного законодавства у відповідність до європейського законодавства. Тому забезпечення належного рівня захисту персональних даних відповідно до європейських стандартів є одним пріоритетних завдань України. У зв'язку з цим та враховуючи важливість захисту персональних даних необхідно вдосконалити законодавство про захист персональних даних, з метою приведення його у відповідність з Загальним регламентом про захист даних ЄС від 27 квітня 2016 року № 2016/679.

[5] Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 року № 1106. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF#Text.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-20

ПОДАТКОВИЙ КОМПЛАЄНС ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДТРИМКИ БІЗНЕСУ ПІД ЧАС РЕЛОКАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Олександр ОСАВОЛЮК
аспірант Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Київ, Україна

Релокація підприємств у межах країни під час воєнного стану супроводжується значними викликами, зокрема змінами податкового навантаження, ризиками перевірок та необхідністю дотримання нових вимог законодавства. Податковий комплаєнс допомагає підприємствам мінімізувати ці ризики та забезпечити стабільну діяльність у новому регіоні.

Держава використовує комплексний підхід, щоб спростити релокацію бізнесу та допомогти підприємствам швидко відновити діяльність. Ці заходи дозволяють підприємствам не лише уникнути фінансових та бюрократичних труднощів під час переїзду, а й швидко адаптуватися до нових умов та продовжити роботу, підтримуючи економіку країни. Основні заходи включають: зниження податкового навантаження; призупинення перевірок та податкових зобов'язань; безкоштовну релокацію бізнесу (логістика, приміщення, розселення працівників); гнучкість у трудових відносинах (строкові договори, нові правила графіку роботи); фінансову підтримку через компенсації та кредитні програми[1].

В межах податкового законодавства були внесені зміни до Податкового кодексу України[2], які сприяють підприємствам у процесі релокації, а саме акцентуємо увагу на заходах пов'язаних з податковим комплаєнсом.

Однією з найважливіших змін стало зупинення строків виконання податкових зобов'язань (п. 102.9). Ця норма дозволяє підприємствам не перейматися ризиком штрафів через невчасне подання звітності або несплату податків у встановлені терміни, якщо це спричинене форс-мажорними обставинами. Це рішення є вкрай актуальним, оскільки

[1] Релокація бізнесу: як перемістити і адаптувати підприємство під час війни? (2022, 29 березня) https://ti-ukraine.org/news/relokatsiya-biznesu-yak-peremistyty-i-adaptuvaty-pidpryyemstvo-pid-chas-vijny/

[2] Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» № 2120-IX (2022). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-%D0%86%D0%A5#Text

багато підприємств через бойові дії або релокацію втратили доступ до бухгалтерської документації, банківських рахунків та інших ресурсів, необхідних для виконання податкових обов'язків.

Паралельно із цим було запроваджено мораторій на відповідальність податкових органів (п. 114.5), що означає, що якщо контролюючі органи не змогли виконати свої функції через воєнний стан, вони не несуть за це відповідальності. Це важливо для уникнення ситуацій, коли підприємства могли б оскаржувати дії податкових органів у судовому порядку через їхню бездіяльність під час війни.

Ще одним значним полегшенням для бізнесу стало призупинення нарахування штрафів та пені за невчасне виконання податкових зобов'язань (п. 129.9.7). Це означає, що підприємства та фізичні особи, які не змогли сплатити податки вчасно через війну, не будуть притягнуті до відповідальності. Це критично важливо для компаній, які через втрату оборотного капіталу або знищення активів тимчасово не можуть забезпечити сплату податкових платежів у повному обсязі.

Щоб забезпечити нормальне функціонування бізнесу в умовах перебоїв із фінансовими операціями, були спрощені вимоги до проведення розрахункових операцій (п. 80.2.2, 80.2.3). Зокрема, підприємствам дозволено використовувати електронні платіжні засоби у більш гнучкому режимі, що допомагає адаптуватися до змін у доступі до банківської інфраструктури. Це також сприяє уникненню проблем із податковими перевірками, оскільки забезпечує більш безперебійний процес ведення бізнесу.

Особливо важливим у воєнний час стало звільнення від оподаткування благодійної допомоги та гуманітарної підтримки (п. 165.1.54, 165.1.56). Багато підприємств та фізичних осіб активно підтримують Збройні Сили України, територіальну оборону, внутрішньо переміщених осіб та громадян, які постраждали від війни. Внесені зміни дозволяють юридичним та фізичним особам надавати матеріальну підтримку без додаткового податкового навантаження, що стимулює бізнес брати активну участь у відновленні країни.

Щоб підтримати малий та середній бізнес, особливо ФОПів, були введені податкові канікули та спеціальні пільгові режими оподаткування (підрозділ 8, п. 9.1–9.10). Підприємці 1-ї та 2-ї групи звільняються від сплати єдиного податку, а підприємства та ФОПи 3-ї групи можуть сплачувати податки за зниженою ставкою 2%. Це дозволяє багатьом бізнесам, які втратили частину доходів через війну, зберегти фінансову стійкість та продовжити діяльність.

Не менш важливим рішенням стало призупинення податкових перевірок (п. 69.2). Це означає, що підприємства не будуть піддані надмірному адміністративному тиску під час війни. Єдиним винятком залишаються камеральні перевірки щодо повернення бюджетного

відшкодування з ПДВ, що є важливим для державного контролю фінансових потоків.

Нажаль цих заходів для підтримку бізнесу недостатньо, про що свідчить опитування, проведене Центром розвитку інновацій, Офісом з розвитку підприємництва та експорту, національним проєктом Дія. Бізнес та стратегічним агентством Advanter Group, а саме, 13 хвиля досліджень бізнесу в Україні під час повномасштабної воєнної агресії росії проти України в серпні 2023 р., що охоплювало 635 власників та СЕО підприємств (Дія. Бізнес, 2023b)[3]. Більше того, вдосконалення державної підтримки релокації, з огляду на результати опитувань щодо доступності її заходів для цільових груп, ступеня інформованості про них підприємств та суб'єктів господарювання, реальної затребуваності, має відбуватись у напрямі збільшення заходів фінансової підтримки (для покриття дефіциту оборотних коштів, закупівлі необхідного обладнання), надання грантової допомоги або ваучерів, безповоротної фінансової допомоги, профільної консультаційної допомоги, вирішення питань пошуку замовлень для підприємств (зокрема, організації державного замовлення на соціально важливу продукцію і товари для забезпечення потреб армії), покращення логістики доставки готової продукції (у т. ч., її експорту для секторів зі значним потенціалом економічного зростання, експорту), інформаційного супроводу роботи підприємств (забезпечення їх інформацією щодо наявної ринкової кон'юнктури, можливостей ресурсного постачання тощо)[4].

Отже, податковий комплаєнс відіграє важливу роль у підтримці підприємств під час їхньої релокації в межах країни під час воєнного стану. Завдяки зниженню податкового навантаження, призупиненню перевірок, запровадженню податкових канікул та фінансовій підтримці держава допомагає бізнесу мінімізувати ризики та швидше адаптуватися до нових умов. Проте, дослідження показують, що цих заходів недостатньо, і підприємствам необхідно розширення фінансової допомоги, покращення логістики та сприяння пошуку замовлень. Удосконалення державної підтримки має бути спрямоване на посилення фінансових стимулів, надання грантів і консультаційної допомоги, що дозволить зберегти економічну стабільність країни в умовах війни.

[3] Чубук Л., Нестеренко О. (2024). Стретагічні аспекти релокації підприємств в умовах конкурентних та воєнних викликів. Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка, 1(224), 134

[4] Чубук Л., Нестеренко О. (2024). Стретагічні аспекти релокації підприємств в умовах конкурентних та воєнних викликів. Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка, 1(224), 137

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-21

СПАДКОВІ ДОГОВОРИ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

Валерія ПАНАСЮК
студентка факультету міжнародної торгівлі та права
спеціальності «Право»
ДВНЗ «Державний торговельно-економічний університет»
м. Київ, Україна

Інститут цивільного права незмінно продовжує свій розвиток вже багато десятиліть. Можна помітити нові зміни, які були внесені на краще, і деякі мають певні нюанси. Особливих змін інститут Цивільного права України зазнав під час повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України. Наприклад, строк на право прийняття спадщини було подовжено з 6 місяців до 10 місяців від 29 червня 2022 року. Ці зміни були запроваджені на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 24 червня 2022 року № 719 «Про внесення змін до деяких постанов КМУ щодо нотаріату та державної реєстрації в умовах воєнного стану»[1].

Такі зміни встигли набути застосування у судовій практиці, як справа №585/738/24[2]. Та така схожа справа № 569/3058/24[3]. Таких справ чимало, незважаючи на те, що нововведений закон існує досить короткий строк часу.

Але 31 січня 2023 року, Верховний Суд, надаючи оцінку цим змінам зазначив, що ці зміни суперечать статтям 1270, 1272 Цивільного кодексу України. Тому, законодавство відмінило цей закон.

Спадкові договори поділяються на два види: спадкування за заповітом та спадкування за законом.

Найпоширенішим видом спадкування є спадкування за заповітом. Спадкування за заповітом– це особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. Діє принцип свободи заповіту. Він означає, що заповідач має право заповідати належне йому майно будь-якій особі[4].

---

[1] ІПС ЛІГА:ЗАКОН – система пошуку, аналізу та моніторингу нормативно-правової бази: https://ips.ligazakon.net/document/view/KP220719?bl=&_ga=2.251765001.1061918420.1713091694245138112.1709227723#_gl=18qcbapgcl_auMTI1OTkxMTUxMC4xNzA5MjI3NzIz

[2] Рішення № 118204367 від 08.04.2024 по справі 585/738/24. URL: https://opendatabot.ua/court/118204367-4932608bf2fdea1489d490c383822ba5

[3] Рішення № 117640712 від 13.03.2024 по справі 569/3058/24. URL: https://opendatabot.ua/court/117640712-b314e352800c5d4cc6690ccea261c1dd

[4] Спадкування за заповітом: що потрібно знати? | Безоплатна правнича допомога. Безоплатна правова допомога. URL: https://legalaid.gov.ua/novyny/spadkuvannya-za-zapovitom-shho-potribno-znaty/

Заповіти поділяються на деякі види. Першим видом заповіту є заповіт з умовою. Заповідач обумовлює виникнення права на спадкування певною умовою у заповіті. Цей заповіт є новелою для спадкових договорів. На мою думку, цей спадковий договір дає унікальну можливість для спадкодавця розпорядитися своїм майном. Але з іншої точки зору, є певні умови, які можуть принижувати честь та гідність спадкоємця і з моральної точки зору це є недоречним. Також, такий заповіт може порушити конституційні права, та є не чесним по відношенню до спадкоємців першої черги, або до іншої особи, яка дбала про спадкодавця та витрачала власні кошти на лікування. В таких випадках, на мою думку, законодавство має дати можливість спадкоємцям оскаржити заповіт із умовою.

Заповіт подружжя це такий спадковий договір, який є спільним волевиявленням подружжя щодо успадкування їх сумісного подружнього спільного майна та спільних майнових зобов'язань[5]. Я вважаю, що даний вид заповіту є унікальним, адже при складенні заповіту подружжя не поширюється імперативні приписи ст. 56 Закону України «Про нотаріат», що забороняють посвідчення одного заповіту від імені кількох осіб.

Секретний заповіт є також новелою цивільного законодавства. Такий заповіт посвідчується нотаріусом без ознайомлення з його змістом.

На мою думку, саме принцип свободи заповіту має значні прогалини і має бути в деяких випадках оскаржений судом. По-перше, заповіт може бути складений на будь-яку особу, навіть сторонню людину. Тоді це не чесно виходить по відношенню до спадкоємця першої черги. По-друге, якщо заповіт складений на особу, яка не приймала участі в житті спадкодавця та обманом, через психологічний вплив, моральний утиск вмовити спадкодавця скласти заповіт, тоді як інша особа переймалася життям і здоров'ям спадкодавця. Тому, я вважаю, що принцип свободи заповіту, в деяких випадках не доречний.

Також, ще одним недоліком, який вартий уваги є те, що навіть за наявності заповіту деякі фізичні особи все одно не можуть отримати. Діти, які зачаті після смерті одного з батьків, тобто шляхом постморальної репродукції не можуть отримати свій спадок, хоча по факту вони є спадкоємцями першої черги. Тож можна дійти висновку, що Цивільний кодекс України обмежує конституційні права.

Тож, можна дійти висновку, що цивільне законодавство України невпинно розвивається. На мою думку, є позитивні аспекти, які дають змогу особі здійснювати свої права. Але так само є і певні прогалини, які порушують права цивільні та конституційні права та обмежують фізичних та юридичних осіб у власній волі.

[5] Цивільне право України: підручник. 2-е вид., перероб. І доп. У 2 частинах. / За ред. Проф. Р .Б. Шишки (кер. авт. кол.), ч. 2. Особлива. – К.: Видавництво Ліра-К, 2018 – 996 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-22

ЦІННІСТЬ ПРАВОПОРЯДКУ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО ПРАВОВОГО РЕЖИМУ

Наталія ПАРХОМЕНКО
доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу Інституту держави і права
імені В.М. Корецького Національної академії наук України
м. Київ, Україна

Важливість правопорядку, його значення для розвитку суспільства, держави та права, детерміноване його властивостями та визначається сутністю і змістом права як можливості і засобу досягнення правомірним шляхом законного результату, через трансляцію тих принципів та цінностей, які в ньому закладені. З огляду на складність правопорядку як явища соціальної дійсності, його нормативно-ціннісні орієнтації розглядаються як його здатність формувати та забезпечувати загальні можливості реалізації особистих, суспільних та державних прав, свобод та інтересів, як суспільно очікуваний результат.

Правовий порядок характеризує якісний рівень соціального буття, стан суспільних відносин, який утворює атмосферу надійності життєдіяльності соціуму та індивідів. Правовий порядок має високу соціальну цінність через те, що упорядкованість, передбачуваність і стабільність соціального буття відкриває можливість більшості людей нормально здійснювати свої найважливіші життєві функції – вчитися, працювати, створювати сім'ю, народжувати й виховувати дітей, користуватися власністю, реалізовувати свої здібності і таланти та ін. У системі правових цінностей правовий порядок посідає чільне місце: правова упорядкованість суспільного життя є не тільки засобом, але й метою стабільного, організованого, передбачуваного буття людини. Тому, будучи правовою цінністю, правовий порядок одночасно є і соціальною цінністю, яка не є тільки похідною від соціальної цінності права[1].

На відміну від цього, відсутність правопорядку зумовлює порушення прав і свобод громадян, їх незахищеність, розбалансування державної влади, загострення відносин між державою і громадянином, що можуть переходити у відкриті конфлікти та ін. Особливо проблема

[1] Крижанівський А.Ф. Правовий порядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку (загальнотеоретичне дослідження). – Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д. ю. н. Одеса, 2009. С. 31 .

відсутності правопорядку загострюється в умовах надзвичайного або військового стану[2].

Слід погодитися, що політична стабільність та правовий порядок є важливими складовими демократії. Однак, іноді країні доводиться стикатися з особливим ситуаціями, які можуть вимагати відповідних рішень, швидких дій, що в умовах демократії мають бути сумісними з конституцією. На такі випадки доктрина конституціоналізму[3] передбачає можливості введення екстраординарних режимів, переважно – воєнного стану та надзвичайного стану, котрі є «інструментами реагування на виникнення екстремальних умов»[4].

В науці наразі сталим є підхід, згідно з яким правовий режим визначають як сукупність правових відносин, засобів і методів реалізації державної влади, взаємодії держави і громадянського суспільства на певному історичному етапі та поділяють за різними критеріями, в тому числі на звичайні та надзвичайні правові режими.

Надзвичайні правові режими виникають за надзвичайних або екстремальних обставин. В теорії зазвичай виділяють три типи екстремальних умов: (1) пов'язані з насильством чи застосуванням сили (воєнний стан, війна, збройне повстання, терористичні атаки тощо), (2) природні і техногенні катастрофи та (3) політичні або економічні кризи[5].

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки,

[2] Пархоменко Н.М. Нормативно-ціннісні інтерпретації правопорядку. *Правопорядок і правовий режим в Україні.* Наукова монографія / Кер. авт. колективу А.О. Селіванов. – К.: Логос, 2022. – 292 с. 26.

Олександр Водянніков. Конституціоналізм в екстремальних умовах: установча і встановлена влада в кризові періоди / №4/2021 Український часопис конституційного права. URL: https://doi.org/10.30970/jcl.4.2021.2.

[3] Бориславська О. Сутність конституціоналізму: конституціоналізм як ідеологія, доктрина та практика обмеженого правління. Вісник Львівського університету. Серія юридична, 2015. Вип. 61, С. 248-250. URL: http://doi.org/10.30970/vla.2015.61.228.

[4] Олександр Водянніков. Конституціоналізм в екстремальних умовах: установча і встановлена влада в кризові періоди / №4/2021 Український часопис конституційного права. URL: https://doi.org/10.30970/jcl.4.2021.2.

[5] Salzberger E. 'The Rule of Law Under Extreme Conditions and International Law: A Law and Economics Perspective', in Thomas Eger, Stefan Oeter, Stefan Voigt eds., The International Law and the Rule of Law Under Extreme Conditions. Tubingen: Mohr Siebeck, 2017. P. 23.

усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Таким чином, воєнний стан як різновид надзвичайного режиму є ситуацією, що спричиняє серйозне порушення функціонування політичної системи чи правопорядку, що загрожує їх існуванню[6]. Коли громадська безпека під серйозною загрозою, може виникнути потреба в швидких і рішучих діях, які не можуть, можливо, чекати темпу звичайного конституційного порядку. Це, дійсно, є центральною дилемою ліберального конституційного уряду. Права і захист, які вона забезпечує і зберігає, можуть перешкодити уряду ефективно і енергійно реагувати на ворогів, які зруйнують ці права і, можливо, навіть сам конституційний лад[7].

За таких обставин відбувається формування нових правових установок та уявлень, змінюється чинне законодавство, суспільство і держава живуть у новій реальності, яка потребує інших правових механізмів та регуляторів, перерозподілу певних владних повноважень, посилення інституційної складової механізму держави тощо. У зв'язку із цим змінюється аксіосфера правопорядку в аспекті обмеження прав і свобод громадян. Коли держава виходить насамперед із загальних інтересів та визнає їх пріоритетними щодо особистих, спрямовуючи всі можливі соціально-економічні та політичні важелі на відновлення та зміцнення обороноздатності країни, збройних сил з метою здобуття перемоги і забезпечення національної безпеки.

Зокрема, частиною другою статті 64 Конституції України визначено: «В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції». Таким чином, в результаті переоцінки цінностей за надзвичайних умов, держава обмежуючи права, тимчасово змінює або корегує аксіологічні аспекти, формуючи новий правопорядок.

При цьому варто наголосити, що правовий режим воєнного стану як ніколи потребує стабільного правопорядку, чіткого виконання правових приписів, встановлення режиму законності, визначеності та передбачуваності правового регулювання. Саме проблема забезпечення

[6] Олександр Водянніков. Конституціоналізм в екстремальних умовах: установча і встановлена влада в кризові періоди / №4/2021 Український часопис конституційного права. https://www.constjournal.com/pub/4-2021/konstytutsionalizm-ekstremalnykh-umovakh-ustanovcha-vstanovlena-vlada-kryzovi-periody/

[7] Ferejohn J., Pasquino P. The Law of the Exception: A Typology of Emergency Powers. International Journal of Constitutional law. 2004. Vol. 2, No. 2. P. 210-211.

стабільної правотворчої та правореалізаційної діяльності, нездатності держави в повній мірі до виконання покладених на неї завдань спотворює задекларовані правові механізми забезпечення правопорядку та знецінює його роль та призначення, що призводить до розбалансування правового режиму. Правові механізми втрачають властивості врегулювання відносин та забезпечення безконфліктного існування суспільства. Відбувається перехід від сили права до права сили. Саме тому в умовах надзвичайного чи військового стану стабільність правопорядку має відносний характер та може змінюватися залежно від соціально-політичних внутрішньодержавних та зовнішніх обставин. Встановлений правовий режим як прояв правопорядку може бути різним на підконтрольних та непідконтрольних державі територіях. Втім, завданням держави є гарантування можливого обсягу прав і свобод громадян, захист їх інтересів, створення умов для забезпечення стійких психологічних установок та ідейних переконань у виконанні державою своїх повноважень, а громадянами – обов'язків. Відповідно відновлення цінності права як цивілізованого засобу вирішення спору може забезпечити демократичний правовий розвиток суспільства та держави за будь-яких обставин[8].

Таким чином, ведучи мову про цінність правопорядку в умовах воєнного стану варто відзначити його упорядковуючий та стабілізуючий вплив на розвиток економіки, в т.ч. різних форм власності, державного управління, можливість поєднання приватного і публічного інтересів, визначення правоздатності, дієздатності та деліктоздатності суб'єктів суспільних відносин та ін.

За даними Спілки українських підприємців (СУП), тільки у перший рік після повномасштабного вторгнення в Україні постраждали або зупинили роботу понад 86% малих та середніх підприємств. А між тим, кожне закрите через бойові дії підприємство – це не просто майнові збитки. Це втрачені робочі місця, недоотримані податки, зруйновані долі та плани. Особливо важка ситуація склалася в регіонах, які опинилися в епіцентрі воєнних дій[9].

Саме збереження та підтримка правопорядку уможливлює упровадження правових механізмів переміщення підприємств на безпечні території та відновлення їх діяльності. Відповідно релокація є одним із засобів упорядкування суспільних відносин в умовах правового режиму воєнного стану, забезпечення та реалізації інтересів як окремих громадян так і держави загалом.

---

[8] Пархоменко Н.М. Нормативно-ціннісні інтерпретації правопорядку. *Правопорядок і правовий режим в Україні.* Наукова монографія / Кер. авт. колективу А.О. Селіванов. – К.: Логос, 2022. – 292 с. 32

[9] Запаранюк Р. Релокація бізнесу – шанс на виживання та розвиток. 21 червня 2024. https://epravda.com.ua/columns/2024/06/21/715542/

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-23

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЕКСТРАОРДИНАРНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ: АНАЛІЗ ПРАВОВИХ ВИКЛИКІВ ТА РІШЕНЬ

Іван ПЕРЕШ
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Тетяна-Кароліна ШАНДОР
студентка 4 курсу, спеціальності 081 Право юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Актуальність правового регулювання демографічних процесів в умовах екстраординарних правових режимів в Україні, зокрема під час воєнного стану, обумовлена необхідністю розв'язання низки соціально-економічних і політичних викликів, пов'язаних із питаннями збереження та стабільності чисельності населення, забезпечення соціального благополуччя та національної безпеки держави.

Категорія «демографічні процеси» не надто часто зустрічається в науковій літературі, проте його визначенням оперує Державна служба статистики України, яка розуміє під даним терміном «множину однорідних демографічних подій, що відбуваються з населенням у цілому (народжуваність, смертність, шлюбність, розлучуваність і міграційний рух населення)»[1].

Очевидно, що всі поняття, включені до даної категорії, зазнають негативного впливу від будь-яких екстраординарних правових режимів, особливо під час воєнного стану, що вказує на необхідність впровадження кардинальних державних регулятивно-правових заходів, які допоможуть закласти фундамент міцності, стабільності та прогресу таких елементів демографічного процесу, як народжуваність, шлюбність і міграційний приріст населення.

Запровадження екстраординарних правових режимів, зокрема воєнного стану, що є характерним для нашої держави, негативно

[1] Держстат України Демографічні процеси і відтворення населення. *Сайт головного управління статистики у Львівській області.* URL: http://db.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c_files/main.htm?3

впливає на соціально-економічну та політичну ситуацію в країні. Це прослідковується у погіршенні життєвих умов більшої частини населення, а саме: втраті постійної роботи та зниженні доходів, обмеженні доступу до державних та медичних послуг, внутрішньодержавній та закордонній міграції, що неминуче призводить до таких демографічних втрат, як підвищення смертності, зниження рівня народжуваності, збільшення витоку людей за межі держави.

У таких умовах особливого значення набуває створення необхідних дієвих правових механізмів запобігання негативним демографічним наслідкам та впровадження державних програм, що містять правові інструменти, спрямовані на покращення демографічної ситуації в державі, гарантування дотримання та забезпечення прав людини під час дії екстраординарних режимів.

Комплексний аналіз сучасного стану демографічної політики України дозволяє виділити наступні ключові напрямки діяльності держави у розробці правових механізмів врегулювання демографічних процесів:

1. Міграційна політика. Для України є характерним поняття вимушеної міграції. Якщо у перші роки незалежності основними причинами міграції були фінансово-економічні фактори, то в теперішніх реаліях – це повномасштабне вторгнення росії, що змусило частину наших громадян стати внутрішньо переміщеними особами або емігрувати за межі держави.

Якщо питання внутрішньої міграції регулюється Законами України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», іншими нормативно-правовими актами, програмами фінансової та пільгової підтримки та допомоги внутрішньо переміщеним особам, то проблемним питанням залишається повернення на батьківщину українських громадян, які тимчасово перебувають за кордоном і виїхали з початком повномасштабного вторгнення росії. У даному напрямку з боку держави ми, на жаль, не спостерігаємо позитивних зрушень[2].

2. Охорона та покращення здоров'я населення є ключовим фактором забезпечення стабільності демографічної ситуації в державі, особливо в умовах воєнного стану.

Правове регулювання у цій сфері ґрунтується на основі положень Конституції України, низки законів, зокрема «Основ законодавства України про охорону здоров'я», «Про фізичну культуру і спорт», «Про

[2] Білан А. М., Мельничук С. М. Державна міграційна політика україни в умовах глобальних викликів: правові питання. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2023. Т. 2, № 102. С. 24–34. URL: https://doi.org/10.33766/2524-0323.102.24-34.

систему громадського здоров'я», «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» та ряду підзаконних нормативних актів[3].

Слід зауважити, що в умовах екстраординарних правових режимів нормативні акти в сфері охорони здоров'я потребують актуалізації, що дозволить максимально ефективно реагувати на виклики війни, забезпечить належне медичне обслуговування та доступ до медичних послуг усіх верств населення, особливо тих, що постраждали від війни, та внутрішньо переміщених осіб.

3. Демографічна стабільність. Держава повинна усвідомити, що її обов'язком є розробка та впровадження дієвих та реалістичних механізмів, спрямованих на збереження та відтворення чисельності населення. Вона повинна популяризувати політику підтримки репродуктивних прав та стимулювання народжуваності шляхом фінансових та соціальних стимулів для молодих сімей, створення умов для поєднання кар'єри та материнства, доступу до якісних та недорогих, часто безкоштовних, медичних послуг у сфері репродуктивного здоров'я.

4. Державна підтримка сім'ї та дітей. З початком повномасштабного вторгнення законодавець зосереджений на розробці нормативних актів та програм щодо захисту сімей та дітей, які постраждали внаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, соціальної підтримки прав депортованих та примусово переміщених дітей, заходів протидії домашньому насильству.

5. Соціальна політика, яка спрямована на вирішення цілого комплексу першочергових завдань.

По-перше, це програми соціальної підтримки для вразливих категорій населення (людей похилого віку, осіб з інвалідністю, одиноких матерів, багатодітних сімей тощо), котрі найбільш часто стикаються з труднощами в умовах екстраординарних ситуацій. Такими дієвими програмами держава повинна довести адресатам, що вона дійсно переживає, турбується та реально допомагає їм[4].

По-друге, це освітня політика держави, котра повинна розвиватися за прикладом наших держав-сусідів (Чехія, Словаччина, Польща, Угорщина), де доступ до вищої освіти є однаково можливим (безкоштовним) для всіх бажаючих. Це зупинить витік за кордон нашої

[3] Правило О.І. Правове регулювання охорони здоров'я в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Розділ VII. Адміністративне право і процес; Фінансове право; Інформаційне право. С. 390-395. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/06/69.pdf

[4] Khoroshev M. I. Changes in the Demographic Situation in Ukraine During the Wartime and Their Impact on Social Policy. *Business Inform*. 2024. Vol. 8, no. 559. P. 259–269. URL: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-8-259-269.

молоді, котра не має фінансової можливості для здобуття вищої освіти у рідній державі.

По-третє, це якісне покращення життєвих умов у сільській місцевості. Державна політика повинна заохочувати розвиток територіальних громад, зокрема, сприяти розвитку інфраструктури, появі нових робочих місць, забезпеченню якісних соціальних послуг на місцях, що призведе до зупинення процесів депопуляції у сільських територіальних громадах.

По-четверте, розвиток молодіжної політики, котра здатна залучити молоде покоління до активного соціально-економічного, а згодом і політичного життя, шляхом стимулів і переконань, що є важливою складовою формування позитивного демографічного потенціалу нашої держави[5].

По-п'яте, це охорона праці. В умовах воєнного стану правове регулювання охорони праці повинно бути спрямоване на два основні моменти: забезпечення безпечних умов праці на підприємствах, мінімізацію ризиків для працівників та виконання вимог щодо евакуації й медичної допомоги працівникам; перехід трудового законодавства на умови надзвичайного, воєнного стану.

Підсумовуючи вищенаведене можемо дійти до висновку**,** що ключовим завданням правового впливу на демографічні процеси під час дії надзвичайних правових режимів є збереження населення та підтримання демографічної рівноваги. Це можливо завдяки створенню ефективних інструментів, які сприятимуть стимулюванню народжуваності, наданню соціальної допомоги вразливим верствам населення, дозволять мінімізувати демографічні втрати та підтримати стабільність кількісного та якісного складу населення, а також обмежать неконтрольовані міграційні потоки.

Для реалізації таких завдань необхідно впроваджувати цілісний, системний підхід у розробленні національної стратегії, яка дозволить покращити демографічну ситуацію навіть у кризові періоди, закладе підґрунтя для подальшого відновлення держави в демографічному аспекті.

Таким чином, у період надзвичайних правових режимів в Україні особливого значення набуває побудова ефективного правового механізму, що має забезпечити збереження населення, запобігання соціальним та економічним викликам, а також гарантування прав людини в умовах нестабільності. Важливо не лише прийняти відповідні нормативно-правові акти, а й забезпечити їх ефективне застосування задля досягнення стабільності та громадської безпеки.

[5] Комаринець С., Машталір С. Основні напрями вирішення проблем молодіжної політики в україні. *Mechanism of an economic regulation*. 2023. № 1(99). С. 105–112. URL: https://doi.org/10.32782/mer.2023.99.17.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-24

ENTERPRISES RELOCATION UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE: SOME ASPECTS

Tereziia POPOVYCH
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law
Uzhhorod National University
Uzhhorod, Ukraine

Maryana TOPOLNYTSKA
Candidate of Law, Senior Police Lieutenant,
Inspector of the Educational Security Service of the Department of the Patrol Police in the Transcarpathian region
Uzhhorod, Ukraine

Yana BARYSKA
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law
Uzhhorod National University
Uzhhorod, Ukraine

Oksana MASLYUK
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Criminal Law and Process
Uzhhorod National University
Uzhhorod, Ukraine

To begin with, the ongoing Russian-Ukrainian war since 2014 has significantly disrupted the administrative processes of the authorities and the continuity of public administration systems. In addition, physical infrastructure and businesses have suffered significant damage, resulting in the need for their relocation.

The scientific interest in this issue is mainly focused on the analysis of 'human movement' and, accordingly, 'relocation packages' (for example,

Katie Goodwin's research on relocation issues)[1], while the authors of this research will focus on certain aspects of enterprise relocation.

Thus, the full-scale invasion of Ukraine by Russia forced Ukrainian enterprises to relocate to safer regions of the country, moving their production facilities and people mainly to the western regions.

There are three types of relocation: full, partial, and mixed, depending on the area of activity, production characteristics, sales markets, and other issues[2]. Accordingly, the relocation of production in Ukraine is carried out in two directions: transferring production from the war zone to safe regions of the country and expanding production locally. In particular, the CMU Order No. 246-p of 25.03.2022 'On Approval of the urgent measures plan to relocate (if necessary) the production facilities of business entities from the territories where hostilities are ongoing and/or threatened to hostilities to a safe area' approved the following measures[3].

Currently, there is a government program for the relocation of enterprises[4] implemented by the Ministry of Economy in cooperation with regional state administrations, Ukrzaliznytsia and Ukrposhta. To participate in the program, you need to register on the digital engagement platform[5]. Any enterprise located in the area of active hostilities can apply for state aid to relocate its production facilities. To do this, you need to contact the Ministry of Economy and fill out an application.

For example, remote from active hostilities regions – Transcarpathian, Ivano-Frankivsk, Lviv, Ternopil, Khmelnytskyi, Chernivtsi, Vinnytsia, Volyn and Rivne regions – are directly involved in the Program as host

[1]Goodwin Cathy (1993). «A Conceptual Theory of Relocation», in E-European Advancesin Consumer Research.Volume1,eds.W.FredVanRaaijandGaryJ.Bamossy,Provo,UT: AssociationforConsumerResearch,Pages:366370.URL: https://www.acrwebsite.org/volumes/11473/volumes/e01/E-01 (дата звернення: 22.03.2025)

[2] Посібник з релокації підприємств: Покроковий план дій підприємств з релокації. URL: https://golocal-ukraine.com/wp-content/uploads/2022/10/relokacziya-pidpriємstv.pdf (дата звернення: 20.03.2025)

[3] Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення в разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де тривають бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію: Розпорядження КМУ № 246-р від 25.03.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text (дата звернення: 21.03.2025)

[4] Програма релокації підприємств. URL: https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679 e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv (дата звернення: 22.03.2025)

[5] Платформа для релокації бізнесу в безпечніші регіони. URL: https://auction.e-tender.ua/#/register (дата звернення: 22.03.2025)

territories[6]. After a positive decision is made to relocate, the company receives a package of state support, which includes the following options: selection of a location for the company's facilities; assistance with transportation to the new location; assistance in resettling employees and recruiting new employees; support in restoring logistics, purchasing raw materials and finding markets[7].

Thus, the implementation of a comprehensive government program for the enterprises relocation not only preserves industrial capacities, but also contributes to the country's economic recovery by optimizing the allocation of resources and developing new production facilities in safe regions.

In addition, the introduction of a mechanism for connecting relocated enterprises to the legal regime of existing industrial parks/production clusters (for example, in the Western region) also meets the current needs: Transcarpathian region – tourism and recreation and machine-building potential; Ivano-Frankivsk region – tourism and energy potential, etc.)[8]

Overall, Russia's armed aggression has created unprecedented challenges for Ukraine's public administration system, which requires a comprehensive and adaptive approach to resolving critical situations[9]. Therefore, it is necessary to develop a state programme for business relocation, which would clearly regulate the instruments and procedure for providing financial support. In addition, according to researchers M. Melnyk and I. Leshchuk, in order to restore and continue the functioning of industrial enterprises in Ukraine, the list of permitted critical imports of industrial equipment and

[6] Чубарь О. Г., Гапак Н. М. (2023). Релокація бізнесу на Закарпаття: аспект іт-сфери. Економіка країни і регіонів в умовах воєнного стану та аспекти повоєнного відновлення / відп. за випуск д.е.н., проф. С. О. Якубовський. Львів-Торунь. С. 67. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/55279/1/Чубарь, Гапак ОНУ_Мечникова_21_квітня_ 2023.pdf (дата звернення: 22.03.2025)

[7] Що потрібно знати бізнесу про програму релокації підприємств. URL: https://dp.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/print-578425.html (дата звернення: 16.03.2025); Програма релокації підприємств. URL: https://www.spfu.gov.ua/ua/news/8717.html (дата звернення: 21.03.2025)

[8] Мельник М. І. та Лещух І. В. (2022). Особливості, проблеми та стимули релокації національного виробництва в умовах війни. *Регіональна економіка.* № 2. С. 98. URL: https://re.gov.ua/re202202/re202202_094_MelnykMI,LeshchukhIV.pdf (дата звернення: 21.03.2025)

[9] Круглов В.В., Терещенко Д.А. (2024). Виклики публічного управління під час воєнного стану. Публічне управління XXI століття: нові виклики і трансформації в умовах війни : XXIV Міжнародний науковий конгрес (24 травня 2024 рік, м. Харків, Україна) : збірник наукових матеріалів/ редкол. Л.О. Бєлова [та ін.]. Харків : Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. С. 305

components necessary for production should be supplemented[10]. After all, the process of enterprises relocation in Ukraine under martial law is critical to ensuring the continuity of economic activity and the functioning of public administration, in particular due to the need to adapt legal norms to new challenges caused by external aggression.

Thus, the introduction of martial law directly affected the implementation of the fundamental public administration principles, law and order, the activities of business entities and the provision of basic services to citizens, as in these realities their implementation is not effective enough, which led to the need for relocation. Thus, relocation during martial law is an extremely important legal process that helps to ensure the protection of business entities and the population in crisis times. As it involves the relocation of businesses, employees and material resources from the regions where hostilities are taking place to safer areas, this process requires proper and effective legal regulation, prompt response, and adaptation to new challenges and threats posed by a full-scale invasion.

Undoubtedly, we can state that today the government's comprehensive enterprises relocation program, which ensures their relocation to safe regions by providing support in choosing a location, transporting, resettling employees, restoring logistics and finding new markets, is effective. This ensures the functioning of industrial facilities and promotes the development of production in safe regions, which is essential during martial law in Ukraine. At the same time, it should be added that in order to optimize the enterprises relocation process, it is necessary to clearly regulate not only the mechanisms for providing financial support, but also the procedure for the production facilities relocation, as the CMU Order No. 246-r of 25.03.2022 provides only for a plan of urgent relocation measures. In addition, there is a need to expand the list of critical enterprises to restore production capacity in more segments of the economy.

[10] Мельник М. І. та Лещух І. В. (2022). Особливості, проблеми та стимули релокації національного виробництва в умовах війни. *Регіональна економіка.* № 2. С. 98. URL: https://re.gov.ua/re202202/re202202_094_MelnykMI,LeshchukhIV.pdf (дата звернення: 21.03.2025)

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-25

ПРАВОМІРНІСТЬ ПРАВОЧИНІВ: ПИТАННЯ СПІВВІДНОЩЕННЯ ПРИВАТНИХ ТА ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

Іван РУЩАК
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правової політики
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

У сучасному глобалізованому світі процеси релокації населення набувають все більшого значення, створюючи нові виклики для правового регулювання та здійснення правочинів. Переміщення фізичних та юридичних осіб через кордони держав неминуче породжує складні юридичні відносини, де перетинаються та часто конфліктують приватні інтереси окремих суб'єктів з публічними інтересами держав та міжнародної спільноти.

Особливої актуальності набуває проблема балансування між приватними та публічними інтересами при здійсненні правочинів в контексті релокації. З одного боку, приватні особи прагнуть реалізувати свою договірну свободу, захистити майнові та немайнові права при зміні місця проживання чи ведення бізнесу. З іншого боку, держави зацікавлені у збереженні контролю над міграційними процесами, забезпеченні національної безпеки, захисті економічних інтересів та дотриманні податкового законодавства при транскордонних операціях.

У контексті категорії правочину фундаментальною ознакою та вимогою виступає правомірність, а загальним критерієм, закріпленим у ч. 1 ст. 203 ЦК, є узгодженість змісту з ЦК, іншими актами цивільного законодавства та моральними засадами суспільства. Для повноцінного розуміння концепції правомірності необхідно прояснити суттєву деталь: співвідношення між змістовим наповненням понять «правомірність» та «законність». Методологічною основою для такого аналізу може слугувати принцип, згідно з яким обсяг поняття цивільного права є ширшим за обсяг поняття цивільного законодавства[1]. Відповідно законність – безумовна відповідність

[1] Цивільне право України. У двох частинах. Частина 1. (2008) *Підручник* / За заг. Ред.. д-ра юрид. наук Р.Б. Шишки та канд. юрид. наук В.А.Кройтора. Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ. С. 70.

нормам позитивного права, а правомірність – як нормам позитивного права так і іншим джерелам цивільного права, зокрема його принципам, звичаям, вимогам що зазвичай ставляться.

Т.Бобко зазначає: «вчення про заборони та дозволи в аспекті змісту правочинів: під законністю змісту правочину варто розуміти дві законодавчі вимоги – негативні й позитивні. Негативними умовами, що висуваються законодавством до змісту правочину, є заборони, позитивними – те, що необхідно передбачати в самому правочині». Особливо вартий уваги її інтегративний підхід до проблематики правочинів, який полягає в тому, що правочин розглядається нею «як акт приватного волевиявлення, тісно «вмонтований» у певні фіскальні, податкові та облікові механізми, внаслідок чого відбувається взаємний вплив і регламентація форми та змісту правочинів, що має суттєве значення для їх цивільно-правового регулювання»[2]. Це демонструє, що правочин як акт приватного волевиявлення та юридичний факт слугує підставою для виникнення правовідносин в інших галузях права.

Відповідно ст. 203 ЦК України встановлені умови дійсності правочину і однією з них є дотримання вимог щодо його змісту. Тоді не досить зрозуміла презумпція правомірності правочину. Вона, по суті, ігнорує вимоги до правочину, які встановлені у ст. 203 ЦК України. Принаймні, питання про те, чи може правочин суперечити ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства (ч. 1 ст. 203 ЦК) залишається відкритим. Через ст. 204 ЦК та волевиявленням сторони ці вимоги ігноруються, а при достатньо професійному підході взагалі можна довести протилежне і особа, яка потерпіла – перетвориться у порушника. Ми вже не говоримо про інші способи впливу на потерпілу сторону.

Поняття «публічний порядок» вимагає ґрунтовного аналізу, включно з додатковим розглядом елементу завідомої суперечності таких дій державним та суспільним інтересам, а також фундаментальним морально-етичним принципам суспільства. Після розкриття змістового наповнення цього терміну стає можливим теоретично обґрунтувати підставу нікчемності правочину як порушення здійсненим правочином публічного порядку, причому з метою, яка свідомо суперечить інтересам держави й суспільства, що закріплено в оновленій редакції ст. 228 Цивільного кодексу України.

Якщо проаналізувати нікчемний правочин, то конституційні права людини й громадянина, порушення яких становить підставу

[2] . Бобко Т.В. (2011) Зміст та форма правочину у цивільному праві: *автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.* спеціальність 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Х. С. 4-5.

нікчемності правочину, що порушує публічний порядок, закріплені в Основному Законі держави – Конституції України, яка у ст. 3 визнає найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку. Окрім цього, коли правочин спрямований на знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним, дії особи кваліфікуватимуться як злочини або адміністративні проступки, і, як наслідок, порушуватимуть Кримінальний кодекс України та Кодекс України про адміністративні правопорушення.

Законодавець відокремив порушення публічного порядку від інших підстав нікчемності правочинів, виходячи з порушення правочином таких основоположних нормативно-правових актів держави, як: Конституція України, Кримінальний кодекс та Кодекс України про адміністративні правопорушення. Відтак можна дійти висновку, що публічний порядок держави порушується у випадку недотримання нормативних актів, у яких він закріплений. Необхідно здійснити чітке розмежування правочинів, що порушують публічний порядок, від інших підстав нікчемності вчинених правочинів, а також встановити межі застосування ст. 228 ЦК України, які могли б використовуватися судами під час розгляду справ даної категорії.

Оскільки ст. 228 ЦК України для правочину, що порушує публічний порядок, передбачає наявність умислу сторін (сторони) на незаконний результат, а також суперечність його публічно-правовим актам держави, вважаємо, що такий умисел повинен встановлюватись під час розслідування кримінальної справи і розгляду її у суді або у момент винесення постанови про адміністративне правопорушення.

Можливість такого порядку встановлення умислу сторін також пов'язано з тим, що однією з ознак правочину, що порушує публічний порядок, є заборона його нормами кримінального чи адміністративного законодавства. Як зазначає М. Сібільов, ці правочини порушують виключно публічно-правові норми, які одночасно становлять правопорушення у вигляді злочину чи адміністративно-правового делікту[3].

Спираючись на викладене вище, правочин може бути визначений таким, що порушує публічний порядок, якщо він спрямований (вчинений з умислом) на порушення публічно-правових нормативних актів держави, які визначають основи державного устрою, політичної

[3] Сібільов М.М. (2007) Загальна характеристика нікчемних правочинів (договорів). *Економіка. Фінанси. Право*. № 5. С. 20.

системи та економічної безпеки держави, і кваліфікований як злочин чи адміністративне правопорушення у встановленому законом порядку.

У зв'язку з цим ст. 228 ЦК України повинна, на наш погляд, підлягати більш розширеному тлумаченню, а термін «публічний порядок» розглядатись як оціночний критерій, закріплений у публічно-правових нормативних актах держави. До правочинів, що порушують публічний порядок, слід відносити правочини, спрямовані (вчинені з умислом) на порушення публічних нормативно-правових актів: Конституції України, валютного, митного, податкового, антимонопольного та іншого публічно-правового законодавства, в якому закріплені засади державного ладу, політичної системи, економічної безпеки держави, і водночас кваліфікуються як злочини чи адміністративні делікти. Це, зокрема, правочини, спрямовані на порушення конституційних прав і свобод людини та громадянина; ухилення суб'єктами господарювання від сплати податків; незаконне відчуження або користування об'єктами права власності Українського народу; правочини, спрямовані на незаконний обіг вилучених з вільного обігу предметів або предметів, обіг яких обмежено; правочини, вчинені з метою порушення антимонопольного законодавства та спрямовані на здійснення заборонених видів господарської діяльності, а також інші, що мають на меті порушення публічно-правових нормативних актів. Кваліфікації правочину як такого, що порушує публічний порядок, повинен передувати вирок суду, що набрав законної сили, про притягнення учасника (учасників) такого правочину до кримінальної відповідальності, або постанова компетентного органу про притягнення зазначених осіб до адміністративної відповідальності.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-26

ПОДАТКОВІ СПОРИ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПРИ РЕЛОКАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЕКСТРАОРДИНАРНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

Руслан ФАТЬЯНОВ
аспірант Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія» м. Київ, Україна

З початком повномасштабної війни в Україні значна кількість підприємств зіткнулася з необхідністю термінового переміщення своїх виробничих потужностей у більш безпечні регіони. Від початку 2022 року на території України відбулось 18944 релокації компаній[1]. Міністерство економіки України з перших тижнів війни реалізує програму з релокації українських підприємств, що перебувають на території бойових дій. Для цифровізації процесу релокації АТ «Прозорро.Продажі» за ініціативи Мінекономіки, за підтримки Мінцифри й національного проєкту Дія.Бізнес, а також Проєкту USAID «Економічна підтримка України» запустили платформу цифрової взаємодії для допомоги в релокації[2].

Програма релокації дозволяє підприємствам, що працювали на територіях, наближених до зони активних бойових дій, перевезти свої виробничі потужності до більш стабільних регіонів країни. Уряд визначив 16 областей, готових приймати бізнес, серед яких найбільш популярними серед підприємців стали Закарпатська та Львівська області, куди перемістилося 120 та 199 компаній відповідно. Також значний потік бізнесів зафіксовано у Чернівецькій (78 підприємств) та Івано-Франківській областях (70 підприємств), які забезпечили необхідні умови для подальшої роботи релокованих компаній[3].

При релокації підприємств у межах однієї країни, особливо в умовах воєнного стану або інших екстраординарних ситуацій, можуть виникати різні категорії податкових спорів, пов’язані насамперед із зміною місця реєстрації, перереєстрацією податкового обліку,

[1] 840 підприємств в Україні переїхали через війну у безпечні регіони (2023, 23 травня). https://opendatabot.ua/analytics/relocation-in-war

[2] Платформа для релокації бізнесу в безпечніші регіони (2025). https://prozorro.sale/marketplace_landing-page/

[3] Дячкіна А. (2023, 23 жовтня). Понад 800 українських бізнесів переїхали через війну. *Українська правда.* https://epravda.com.ua/news/2023/10/23/705743/

застосуванням спеціальних пільгових режимів, а також проблемами з підтвердженням податкових зобов'язань та податкового кредиту.

Одним з типових спорів є конфлікт щодо визначення місця сплати податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) та єдиного соціального внеску за працівників підприємства, особливо якщо частина персоналу переміщується разом із підприємством. У податкових органів можуть виникати питання щодо належності працівників до конкретної податкової юрисдикції, адже підприємство змінює податкову адресу, а фактичне місце роботи працівників може тимчасово залишатися невизначеним. Для уникнення такого спору підприємству слід максимально оперативно і чітко подати відповідні повідомлення про зміну місця реєстрації до Державної податкової служби України та здійснити перереєстрацію всіх працівників у податкових органах за новим місцем реєстрації. У разі виникнення спору він легко вирішується, якщо підприємство підтвердить своєчасне подання всіх необхідних документів та своєчасну зміну податкової адреси через офіційні канали Державної податкової служби.

Наступний тип спорів стосується застосування податкових пільг та спеціальних режимів, які можуть бути запроваджені для релокованих підприємств у межах країни, особливо в умовах воєнного стану. Податкові органи нерідко трактують умови пільгових режимів по-різному, що може призводити до виникнення спорів щодо правильності застосування таких пільг. Щоб запобігти цьому, доцільно заздалегідь отримати письмові консультації податкових органів щодо можливості та конкретних умов застосування цих пільг саме для вашого підприємства. У випадку спору наявність таких індивідуальних податкових консультацій значно полегшує його вирішення у судовому порядку, оскільки доводить добросовісність платника податків та усуває неоднозначності трактування норм.

Часто трапляються спори, пов'язані із перенесенням права на податковий кредит з ПДВ після зміни місцезнаходження підприємства. При релокації компанії можуть втратити частину документації або мати труднощі з підтвердженням попередньо сформованого податкового кредиту. Уникнути таких спорів допомагає належне зберігання та упорядкування первинної документації у електронній формі, а також ретельна перевірка правильності перенесення залишків ПДВ при перереєстрації підприємства за новим місцем. Якщо спір все ж виник, найбільш ефективно вирішити його можна шляхом надання податковим органам додаткових підтверджуючих документів (дублікати, електронні копії, акти звірок із контрагентами) та звернення за консультацією до центрального органу податкової служби для роз'яснення питання.

Окремо слід відзначити спори щодо податкових перевірок за попереднім місцем реєстрації. Податкові органи інколи наполягають на проведенні додаткових перевірок після релокації підприємств, особливо коли попередній податковий орган має підозри у можливих порушеннях, а підприємство вже змінило реєстрацію. Щоб уникнути таких спорів, компаніям варто самостійно ініціювати проведення виїзної або камеральної перевірки до моменту зміни місця реєстрації. В разі, якщо податковий орган все ж наполягає на додатковій перевірці, підприємству необхідно оперативно взаємодіяти з контролюючими органами, що допоможе швидко закрити питання і уникнути тривалих судових розглядів.

Окремою категорією податкових спорів є суперечки щодо місцевих податків та зборів, зокрема плати за землю чи податку на нерухомість. Такі спори можуть виникати через непорозуміння з моменту, коли підприємство вже не веде діяльність у попередньому регіоні, проте ще не зареєстроване або не почало повністю функціонувати на новому місці. Щоб уникнути таких спорів, підприємство повинно оперативно повідомити місцеві органи влади та податкові служби про припинення користування землею чи нерухомістю на попередньому місці, а також належним чином оформити нові правовідносини за місцем релокації. Якщо спір виникає, його найкраще вирішити шляхом надання підтверджуючих документів про реєстрацію в новому місці та офіційне припинення діяльності за старою адресою.

Таким чином, більшість податкових спорів при релокації всередині країни можуть бути легко попереджені чи вирішені завдяки належному документообігу, своєчасному і детальному інформуванню податкових органів, отриманню офіційних консультацій з питань застосування законодавства, чіткому виконанню процедур зміни реєстрації та відповідальному підходу до застосування спеціальних режимів чи податкових пільг, що надаються державою в період дії екстраординарних правових режимів.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-27

ПРО ВИКОРИСТАННЯ ТЕРМІНА «СПІВМІРНІСТЬ» У НОРМАТИВНИХ ПОСТАНОВАХ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ РЕСПУБЛІКИ КАЗАХСТАН

Тетяна ЧЕХОВИЧ
доктор юридичних наук, доцент,
професор Вищої школи права
Maksut Narikbayev University
м. Астана, Казахстан

Початок роботи Конституційного Суду Республіки Казахстан ознаменував собою подальше зміцнення правової державності в країні. Пересічні громадяни, а також професійні юристи отримали новий і досить простий для практичного застосування інструмент захисту конституційних прав і свобод. Офіційна статистика говорить, що за два роки функціонування Конституційного Суду (2023-2024 рр.) до нього надійшло майже 9 тисяч звернень. Ця цифра досить наочно свідчить про те, що суб'єкти звернень покладають великі надії на конституційну юстицію.

Аналіз Нормативних постанов показує, що Конституційний Суд використовує велику палітру юридичних термінів, окремі з яких є досить новими і для сфери конституційного провадження, і для конституційно-правової доктрини. І саме стосовно цих (нових) термінів спостерігається певна непослідовність, яка, на наш погляд, негативно позначається як на якості ухвалюваних рішень, так і на процесі їх подальшого втілення в життя. Крім того, не можна не звернути увагу і на той факт, що цей аспект поширює свій деструктивний вплив і на юридичну доктрину, блокуючи кристалізацію її категоріального апарату.

Розглянемо описану вище проблему на прикладі терміну «співмірність».

Співмірність виступає одним із критеріїв, крізь призму якого Конституційний Суд дає оцінку конституційності тих чи інших нормативно-правових актів, а також інших юридичних документів (нормативні постанови Верховного Суду РК). Інакше кажучи, співмірність – це термін конституційного права, що являє собою один із багатьох матеріально-правових фільтрів, через який «пропускають» відповідну норму права, що стала предметом вивчення Конституційним Судом. Норма, що не відповідає «діаметру» співмірності, визнається неконституційною.

Стосовно співмірності існує кілька передумов, що зумовлюють складність використання цього терміну в практиці конституційного провадження:

по-перше, його відсутність (буквальна) в тексті Конституції. Основний закон не оперує названим терміном. Співмірність (як вимога) випливає лише із системного розуміння пункту 1 статті 39 Конституції РК;

по-друге, доктринальна неопрацьованість співмірності на рівні національної юридичної доктрини;

по-третє, складність змістовного наповнення терміну «співмірність», у межах якого виокремлено досить великий перелік відносно самостійних піделементів, без вивчення яких неможливо повною мірою (і правильно) зрозуміти суть співмірності;

по-четверте, включеність співмірності до системи суміжних категорій (верховенство права, правова держава тощо), з якими вона перебуває в єдності та взаємовпливі; це зумовлює необхідність віднайдення чіткого місця для співмірності в системі інших конституційних цінностей.

Усе викладене, на наш погляд, зумовлює певну непослідовність у частині оперування терміном «співмірність» у Нормативних постановах. Поглянемо на озвучену проблему крізь призму конкретних прикладів. Зокрема, у Нормативних постановах з цього приводу можна прочитати таке:

1) «...адміністративно-правові та інші заходи впливу, характер і суворість їхніх наслідків повинні відповідати тяжкості вчиненого правопорушення, відповідати вимогам **справедливості**, **співмірності** (виділено мною – Т.Ч.) і взаємної узгодженості предметно пов'язаних між собою норм різної галузевої належності...»[1];

2) «Конституційний Суд вважає, що підпункт 6) пункту 3 статті 16 Закону в частині встановлення для громадян, звільнених за вчинення дисциплінарного проступку, що дискредитує державну службу, довічної заборони на обіймання посад на державній службі, спотворює сутність конституційних прав і свобод, порушує конституційні межі їхнього допустимого обмеження і не відповідає вимогам справедливості, пропорційності та **співмірності** (виділено мною – Т.Ч.)...»[2];

3) «...навіть допустиме законом втручання в нього має бути обґрунтованим, **співмірним** (виділено мною – Т.Ч.) та недискримінаційним;»[3];

---

[1] Нормативна постанова Конституційного Суду Республіки Казахстан від 6 березня 2023 року № 4 «Про розгляд на відповідність Конституції Республіки Казахстан підпункту 6) пункту 3 статті 16 Закону Республіки Казахстан «Про державну службу Республіки Казахстан» // https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/documents/details/439473?lang=ru

[2] Нормативна постанова Конституційного Суду Республіки Казахстан від 6 березня 2023 року № 4 «Про розгляд на відповідність Конституції Республіки Казахстан підпункту 6) пункту 3 статті 16 Закону Республіки Казахстан «Про державну службу Республіки Казахстан» // https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/documents/details/439473?lang=ru

[3] Нормативна постанова Конституційного Суду Республіки Казахстан від 21 квітня 2023 року № 11 «Про розгляд на відповідність Конституції Республіки Казахстан

4) «...критеріїв розумності, **співмірності** (виділено мною – Т.Ч.) (пропорційності), що випливають з Основного Закону.»[4];

5) «шляхом кваліфікації вчиненого та призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень забезпечуються **співмірність** (виділено мною – Т.Ч.) і справедливість...»[5].

Аналіз процитованих положень показує, що Конституційний Суд у першому прикладі розглядає співмірність у зв'язці зі справедливістю, але без згадки про пропорційність; у другому – співмірність розміщується після справедливості та пропорційності; у третьому – співмірність «оточена» лише обґрунтованістю та недискримінацією; у четвертому – співмірність синонімічна до пропорційності; у п'ятому – співмірність передує справедливості, але при цьому нічого не говориться про пропорційність.

Подібний підхід до вживання терміну «співмірність», який виступає одним із найважливіших критеріїв конституційності обмежень прав і свобод людини і громадянина, як мінімум, викликає нерозуміння. Це може свідчити про те, що у Конституційного Суду відсутнє чітке розуміння як змісту цього терміну, так і його місця в системі інших конституційних цінностей. Щодо останньої думки ми глибоко переконані, що всі конституційні цінності перебувають між собою в певному логічному зв'язку, що будується «від більшого до меншого». Тому їхнє довільне «перемішування» в текстах Нормативних постанов є неприпустимим. Так, повертаючись до прикладів, не може справедливість, в одному випадку, передувати співмірності, а в іншому слідувати за нею. Очевидно, що на рівні конституційної матерії значення має не тільки сам термін і його розуміння, а й місце розміщення останнього в системі конституційних норм (цінностей). І таке місце має бути стабільним.

підпункту 3) пункту 1-1 статті 14 Закону Республіки Казахстан від 23 липня 1999 року «Про засоби масової інформації» // https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/documents/details/460548?lang=ru

[4] Нормативна постанова Конституційного Суду Республіки Казахстан від 31 серпня 2023 року № 26-НП «Про розгляд на відповідність Конституції Республіки Казахстан підпункту 2) пункту 2 статті 26 Трудового кодексу Республіки Казахстан від 23 листопада 2015 року і підпункту 8) пункту 3 статті 16 Закону Республіки Казахстан від 23 листопада 2015 року «Про державну службу Республіки Казахстан» // https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/documents/details/513375?lang=ru

[5] Нормативна постанова Конституційного Суду Республіки Казахстан від 16 листопада 2023 року № 35-НП «Про розгляд на відповідність Конституції Республіки Казахстан пункту 20 нормативної постанови Верховного Суду Республіки Казахстан від 27 листопада 2015 року № 8 «Про практику розгляду деяких корупційних злочинів» // https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/documents/details/553225?lang=ru

НАПРЯМ 3. ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ МОБІЛЬНОСТІ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ РЕЖИМІВ: КОНСТИТУЦІЙНІ, ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-28

ГУМАНІЗМ ЯК КЛЮЧОВИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Мирослава БЄЛОВА
доктор юридичних наук, професор,
доцент кафедри конституційного права та
порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Дмитро БЄЛОВ
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права та
порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Розвиток сучасної правової держави нерозривно пов'язаний з утвердженням гуманістичних цінностей та принципів у всіх сферах суспільного життя. Гуманізм, як філософська концепція та правовий принцип, виступає фундаментальною основою для формування державної політики, законодавства та правозастосовної практики. В умовах глобальних викликів та трансформацій суспільних відносин особливої актуальності набуває дослідження ролі гуманістичних ідей у процесі розбудови правової держави, яка здатна ефективно захищати права і свободи людини, забезпечувати її гідність та створювати умови для всебічного розвитку особистості.

Теоретичне осмислення гуманізму як ключового вектора розвитку правової держави потребує комплексного аналізу його проявів у різних аспектах державно-правової дійсності. Це передбачає дослідження як концептуальних засад гуманізму в правовій теорії, так і практичних механізмів його реалізації в діяльності державних органів, правотворчості та правозастосуванні. Важливим є також вивчення міжнародного досвіду

впровадження гуманістичних принципів у державно-правову практику та визначення перспективних напрямів удосконалення вітчизняної правової системи на засадах гуманізму.

Таким чином, діяльність держави повинна бути спрямована на забезпечення дотримання усіх встановлених прав та свобод людини. Так що цілком очевидно, що всі ці правові аксіоми покликані забезпечувати індивідуальні права і громадянські свободи. Основоположним принципом права, за вірним твердженням, слід визнати принцип гуманізму, який є соціальним ідеалом, відповідно до якого людина – ключова цінність демократичного суспільства, а лейтмотив і мета всієї системи права – забезпечення її прав і свобод. Гуманізм – наскрізний і найбільш фундаментальний принцип права, що означає визнання цінності людини, повагу до його гідності, забезпечення необхідних умов і можливості дотримання її прав і свобод, прагнення до її благу як до мети суспільного прогресу. Саме від того, наскільки даний принцип реалізований в праві, наскільки глибоко його значення осмислюється суспільною свідомістю, залежить по дальший розвиток права і всього людства в цілому[1] (Костицький, 2009).

Так, у сучасній філософській літературі під гуманізмом розуміють систему світоглядних орієнтирів, центром яких є людина, її особистість, високе призначення та право на вільну самореалізацію. Гуманізм визначає вивільнення можливостей людини, її благо критерієм оцінки соціальних інститутів, а людяність – нормою стосунків між індивідами, етнічними й соціальними групами, державами. Гуманізм як риса світової культури збагатив етичну думку визнанням самоцінності людського та земного життя. Звідси поступово розвинулася ідея щастя, справедливості та рівності людей[2].

Існує досить багато філософських визначень поняття гуманізму. Одне з них визначає гуманізм як визнання цінності людської особистості, її права на вільний розвиток і прояв своїх здібностей, право на свободу і щастя, затвердження блага людини як критерію оцінки суспільних відносин[3].

За своєю сутністю, гуманізм – це світогляд, у центрі якого – ідея людини як найвищої цінності, ідеологія, що орієнтується насамперед на позитив людини при визнанні її негативу, який потребує контролю й обмежень. У найбільш узагальненому вигляді гуманізм – це філософський, етичний і природно-правовий принцип, що надає людині статусу абсолютної цінності. При цьому, вищі гуманітарні засади, зумовлені сутністю суспільства та

[1] Костицький М. В. (2009) Гуманізм права як прояв вищих (космічних) законів у суспільстві. *Принципи гуманізму та верховенства права як умова розвитку демократичної, соціальної, правової держави (пам'яті професора В. В. Копейчикова): Матеріали міжвуз. наук.-теорет. конф*. К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ. С. 13.

[2] Цельєв О. В. (2009)Гуманізм та принципи верховенства права на прикладі права на громадську непокору. *Науковий вісник ХНУ*. № 2. С. 5.

[3] Погребняк С. П. (2007) Втілення принципу гуманізму в праві. *Вісник Академії правових наук України*. № 1. С. 33.

прагненням людини до високого, гідного становища, реалізуються передусім у цінностях природного права[4].

Фундаментальність і загальновизнаність принципу гуманізму зумовлена системою його імперативів і субімперативів, його структурних компонентів. При розгляді формальних та практичних аспектів реалізації принципу гуманізму ми неминуче стикаємося з проблемою його поліструктурності, тому що реалізація даного принципу зачіпає необхідність реалізації його складових[5].

Одним з компонентів, на наш погляд, є стан рівня моральності суспільства, досягнення найвищого розвитку суспільства безпосередньо пов'язане з рівнем розвитку члена такого суспільства, громадянина, посадової особи і т.д. У суспільстві з високим рівнем моральності та моралі не має значення, формалізовані ці права чи ні, тому що реалізація прав людини в такому суспільстві є природною[6].

Разом з тим, не можна не відмітити, що категорія гуманізму не є новою. Ще за часів Радянського Союзу існуюче в той період соціалістичне право розглядалося як найгуманніше право в світі, оскільки соціалізм бачився найбільш прогресивним світовим явищем. Гуманізм радянського права вбачався вченими, перш за все, в ліквідації класових і соціальних антагонізмів, а також в формально проголошених у всіх радянських конституціях основних правах і свободах радянських громадян[7].

Таким чином, можна зробити висновок, що гуманізм є фундаментальним принципом розвитку сучасної правової держави, який визначає людину як найвищу цінність та центр правової системи. Цей принцип знаходить своє відображення у формуванні державної політики, законодавства та правозастосовної практики, спрямованих на забезпечення прав і свобод людини, її гідності та створення умов для всебічного розвитку особистості. Важливим аспектом є поліструктурність принципу гуманізму, що проявляється через систему його імперативів та субімперативів, які впливають на різні сфери суспільного життя.

Особливу роль у реалізації принципу гуманізму відіграє рівень моральності суспільства, який безпосередньо впливає на ефективність забезпечення прав людини. При цьому важливо відзначити еволюцію розуміння гуманізму від формального проголошення прав і свобод у радянський період до сучасного комплексного підходу, що передбачає реальне забезпечення цінності людської особистості, її права на вільний розвиток і самореалізацію, а також визнання блага людини як основного критерію оцінки суспільних відносин та діяльності держави.

---

[4] Момот М. О. (2010) Діалектика справедливості та гуманізму в правотворчості. *Право і суспільство*. № 3. С. 25.

[5] Dmytry Byelov, Ján Holonich, (2021) The principle of humanism in the state-individual relationship. *Journal of social sciences, nursing, public health and education*. 1. P 138.

[6] Громовчук М.В., Бєлов Д.М., (2021) Принцип гуманізму, як основоположний принцип побудови сучасної правової держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Випуск 65. С. 47.

[7] Громовчук М.В., Бєлов Д.М. (2022) Гуманізм як філософсько-правова категорія в умовах формування нової парадигми в праві. *Аналітично-порівняльне право*. №3. С. 302.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-29

РОЗРОБКА ІТ-СИСТЕМИ ОПОВІЩЕННЯ ТА РЕАГУВАННЯ НА НАДЗВИЧАЙНІ СИТУАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

Дмитро БОНДАР
кандидат наук з державного управління, доцент,
ректор
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
м. Львів, Україна

Василь ПОПОВИЧ
доктор технічних наук, професор,
проректор з наукової роботи
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
м. Львів, Україна

Назарій КОВАЛЬ
доктор філософії,
проректор з персоналу
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
м. Львів, Україна

Ростислав ГРИНИК
науковий співробітник
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
м. Львів, Україна

Володимир КОВАЛЬ
ад'юнкт
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
м. Львів, Україна

У Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності завершено розробку системи оповіщення та реагування «Я-Доброволець». Система спрямована на створення безпекового середовища в суспільстві, забезпечуючи оперативне сповіщення добровольців про завдання під час їхнього слідування на подію. Завдання системи оповіщення та реагування «Я – доброволець» стати єдиною загальнонаціональною, безпеко – орієнтованою соціальною мережею, яка дозволить об'єднати всіх добровольців держави на одній

платформі, підвищити рівень підготовки населення до дій у надзвичайних ситуаціях та створити безпечне середовище у нашій державі, що є головним девізом у МВС України.

Система «Я-Доброволець» відповідає Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України, яка передбачає формування цілісного безпечного середовища на рівні окремих територіальних громад та держави вцілому шляхом спільного створення безпечного середовища життєдіяльності людини (житлового, інфраструктурного, соціального, освітнього, робочого та культурно-рекреаційного), урахування під час формування та розбудови безпечного середовища специфіки та потреб осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення.

Переваги системи оповіщення та реагування «Я-Доброволець»:

– легкість та зручність у використанні;
– доступність для завантаження на мобільні пристрої;
– відстеження в реальному часі;
– надсилання повідомлень;
– контроль часу;
– підтвердження прибуття;
– два канали зв’язку;
– маршрут слідування;
– інтерактивна карта;
– аналітика та звітність.

Щодо функціоналу – система дозволяє надсилати інформаційні сповіщення за географічною приналежністю усім активним добровольцям або за участю у події (рис. 1).

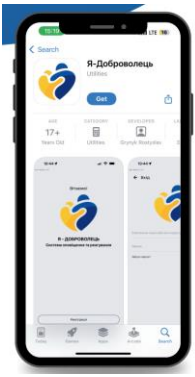

Рис. 1. Мобільний додаток «Я-Доброволець» на App Store

Відповідно до Кодексу цивільного захисту України – добровільні формування цивільного захисту утворюються під час загрози або виникнення надзвичайних ситуацій для проведення допоміжних робіт із запобігання або ліквідації наслідків таких ситуацій, наслідків збройного конфлікту чи терористичних актів, а також для проведення відновлювальних робіт за рішенням Ради міністрів Автономної Республіки Крим, центрального органу виконавчої влади, іншого органу державної влади, місцевої державної адміністрації, органу місцевого самоврядування[1].

Порядок залучення добровільних формувань та обсяги допоміжних робіт для добровільних формувань цивільного захисту визначаються органом, що утворив таке формування, або керівником робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій в разі підпорядкування йому добровільних формувань. Після утворення добровільних формувань цивільного захисту заклади освіти, що належать до сфери управління ДСНС, на безоплатній основі проводять короткострокові навчання та/або інструктажі членів (учасників) добровільних формувань цивільного захисту за програмами, затвердженими ДСНС. Діяльність добровільних формувань цивільного захисту після завершення виконання ними допоміжних робіт припиняється за рішенням органу, що утворив таке формування[2].

Для інтеграції системи із Системою управління силами і засобами цивільного захисту необхідна попередня інтеграція систем «Я-Доброволець» із реєстром добровольців, як єдиним джерелом інформації про добровільні формування та добровольців, узгодження технічного завдання із департаментом запобігання надзвичайним ситуаціям ДСНС України, внесення змін в систему у процесі інтеграції відповідно до затвердженого технічного завдання, передача системи на баланс ДСНС України для подальшого розгортання у всіх регіонах України.

[1] Кодекс цивільного захисту України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 34-35. Стаття 27.

[2] Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2013 р. № 616 «Про затвердження Положення про добровільні формування цивільного захисту».

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-30

СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ ПЕРСПЕКТИВ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДУ В УМОВАХ ВНУТРІШНІХ ПЕРЕМІЩЕНЬ В УКРАЇНІ

Юрій ГАВРИЛІВ
аспірант
Київського національного університету будівництва і архітектури
м. Київ, Україна

Суцільна окупація Автономної Республіки Крим внаслідок російського воєнного вторгнення у лютому 2014 року, призвела до гуманітарної катастрофи, однією з жертв якої є корінний народ Криму – кримські татари. Наслідком окупації стала чергова хвиля міграції з Криму представників всіх народів, тільки на відміну від українців та представників інших народів, кримські татари, караїми і кримчаки не мають іншої Батьківщини, окрім Криму.

Процес переміщення кримських татар супроводжується складними наслідками соціокультурної адаптації у приймаючих громадах. Як зазначає представник кримськотатарського народу Л. Каджаметов, соціокультурна адаптація кримських татар здійснюється через духовно-практичну діяльність, основний зміст якої становить пристосування й звикання до матеріальної культури, норм, цінностей, зразків поведінки нового середовища, а також трансформування себе і цього середовища у відповідності до потреб взаємодіючих сторін. На відміну від адаптації звичайних мігрантів, унікальність адаптації кримських татар полягає в тому, що вони адаптуються до середовища, населення якого має спільний з ними менталітет епохи радянського суспільства, хоча і є носіями інших етнічних традицій та звичаїв. Соціокультурне середовище в процесі адаптації кримських татар виступає як оточуючий їх соціальний світ, що включає в себе сукупність речових і особистісних елементів, котрі справляють вплив на їхню діяльність щодо відродження своїх та освоєння інших цінностей. Для кримських татар, які тривалий період орієнтувалися на цінності радянського суспільства, крах устоїв колишнього суспільного середовища зумовив необхідність пошуку нових форм взаємовідносин і чіткого окреслення своєї етнокультурної ідентичності, безпеки і соціокультурного статусу. Стала необхідною трансформація консервативного кримськотатарського виховання й стереотипів, що формуються на рівні буденного мислення

і виступають стійким, емоціональним за своєю природою і наперед заданим за своїм характером елементом етнічної свідомості[1].

Російське воєнне вторгнення зруйнувало традиційний уклад життя кримських татар, які залишилися у Криму після 2014 року. Окрім окупаційної політики, слід визнати недалекоглядність української національної політики по відношенню до національних меншин і корінних народів. Погоджуємося з Недалекоглядна/свідома/обумовлена рудиментами ідеологем радянської доби орієнтація владних інституцій України усіх рівнів переважно на розв'язання проблем соціально-економічної інтеграції кримськотатарських репатріантів в українське суспільство (в межах матеріально-технічних потужностей малоспроможної економіки України) не давала можливості, послідовно ігнорувала створення правових підстав для реалізації кримськотатарським народом його головного ідейного пріоритету – набуття власної державності у формі національно-територіальної автономії у складі незалежної суверенної територіально цілісної України, що стало причиною недостатнього використання/залучення потенціалу кримськотатарського національного руху в політичному процесі Автономної Республіки Крим (1990–2014 рр.) в інтересах держави Україна[2].

Таким чином, кримськотатарський народ у наслідок російського воєнного вторгнення втратив можливість реалізації своєї ключової політичної мети – набуття власної державності у формі національно-територіальної автономії у складі незалежної суверенної територіально цілісної України. Внутрішні переміщення кримськотатарського народу в Україні надають можливість зберігати національну ідентичність цієї етнонаціональної спільноти і є єдиною гарантованою державою формою реалізації права цього корінного народу на забезпечення власних політичних, соціально-економічних і культурно-релігійних потреб. У зв'язку з цим потрібно зазначити, що на сучасному етапі розвитку української державності відсутній єдиний програмний документ, що забезпечить дієвість політики у сфері захисту прав національних меншин України, зокрема в умовах воєнної агресії та її наслідків. Для забезпечення балансу міжнаціональних відносин в Україні існує об'єктивна потреба у підготовці Стратегії державної політики забезпечення прав національних меншин України на період до 2030 року, що є особливо важливим на шляху до вступу України до ЄС, зокрема через виконання рекомендацій Венеціанської комісії з завершення реформи законодавчої бази щодо національних меншин.

[1] Каджаметов Л. Р. (2009). Основні характеристики соціокультурної адаптації кримських татар. *Ukr. Socium*. № 3(30). С. 14.

[2] Нападиста В. (2017). Суб'єкти кримськотатарського національного руху: стратегія і тактика втілення ідейних пріоритетів у політичному контексті незалежної України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.* Вип. 1. С. 287.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-31

ЦИВІЛЬНА ПРАВОЗДАТНІСТЬ КОЛЕКТИВНОГО СУБ'ЄКТА В ПРАВІ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Андрій ГОЛОВАЧ
кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Михайло ГЕРЕВИЧ
доктор філософії з галузі «Право»,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Одним із найбільш дискусійних питань права Стародавнього Риму є питання появи колективних суб'єктів, як учасників цивільних відносин, та їх правоздатності. Так, багато науковців, описуючи з історико-правових позицій еволюцію юридичних осіб, вказують на їх появу ще в часи Стародавнього Риму[1], а інші їм заперечують[2]. Дискусію «за» і «проти» юридичних осіб у часи римського права чудово проілюстрував Ю.М. Жорнокуй у своїй науковій статті[3].

Важливим досягнення римського права стала розробка поняття «правоздатності», хоча спеціального терміну, який б її закріплював не існувало (найближчим поняттям, яке відповідало сучасному розумінні правоздатності був термін «caput»)[4]. Правоздатність розумілося як схильність мати права та обов'язки. Значення правоздатності полягало в тому, що саме вона надавала суб'єкту можливості, передбачені приписами правової норми, перетворюючи її зміст у життя. Якщо

[1] Гужва А. Н. Древнеримские коллегии как прототип современных юридических лиц. *Очерки права компаний : сб. ст.* / отв. ред. И. В. Спасибо-Фатеева. Харьков: ЭКУС, 2019. С. 101-115.

[2] Зозуляк О. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичний та практичний аспекти: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2017. 432 с.

[3] Жорнокуй Ю.М. Римське право про юридичну особу: pro et contra. *Право і безпека*. 2022. №3(86). С. 81-91.

[4] Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Харків: Право, 2008. 224 с.

фізична особа («persona») розглядалася класичним носієм правоздатності у сфері цивільного обігу, а в ряді випадків такі висновки можна було зробити щодо рабів («servi»)[5], то стосовно колективних суб'єктів у римському праві зробити однозначні висновки було неможливо. У цьому контексті необхідно дивитися чи були адресатом юридичних норм у сфері цивільного обігу колективні суб'єкти.

До колективних суб'єктів у Стародавньому Римі відносили державу та організації. Держава, яку могли називати «populus Romanus» (римське суспільство), «municipia» (міста), «coloniae» (колонії) володіла правоздатністю у сфері публічного права. Будучи політичним організмом, такий стан справ не піддавався сумніву. Як вказує італійський дослідник римського права Чезаре Санфіліппо, держава могла вступати у цивільних обіг та бути суб'єктом приватного права (ius privatum)[6]. Наприклад, держава могла володіти рабами, які створювали для неї речі, власником яких вона ставала; держава могла бути спадкоємцем (хоч і не одразу – *Авт.*); могла бути вигодоодержувачем за легатами тощо. Спільним між фізичною особою («persona») та державою було те, що вони розглядалися стародавніми римлянами як природні суб'єкти, тобто такі, що існували з самого початку, весь час, а тому за державою у римському праві визнавалася правоздатність у сфері цивільного обігу. Реалізовували правоздатність у сфері цивільного права від імені держави римські магістрати, що здійснювали управління таким майном в інтересах всього народу.

Організації, як об'єднання людей, мають тривалу історію. Поєднуючи фізичну та інтелектуальну працю, фінансові та інші матеріальні ресурси, можна досягнути поставленої цілі набагато швидше, ніж це зробить одна людина. Тому нічого дивного не має в тому, що про приватні об'єднання людей вже згадується в Законах XII таблиць (V ст. до н.е.). Зокрема, sodalitates або collegium, релігійного чи ремісничого характеру[7]. Але такі об'єднання людей у республіканський період ще не привели до появи самостійного (колективного) суб'єкта в цивільному праві. Так, власність подібних об'єднань належала її членам; самостійної власності в об'єднання не існувало, як і можливості подавати позови до суду. За шкоду, завдану членами таких об'єднань, останнє не несло майнової відповідальності, оскільки контрагенти вступали в ділові відносини з членами такого об'єднання, а не самим об'єднанням.

Пізніше римські юристи на прикладі публічних об'єднань людей звертають увагу, що не у всіх випадках члени такого об'єднання можуть реалізувати право власності щодо майна цього об'єднання. Наприклад,

[5]Головач А.Й. Винятки з принципу «servi res sunt» у праві Стародавнього Риму. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Випуск 01. С. 169-173. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/323442/313661 (дата звернення: 25.03.2025)

[6] Cesare Sanfilippo. Istituzioni di diritto romano. Rubbettino, 2002. 424 p.

[7]Leges XII tabularum. URL: https://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lsante05/LegesXII/leg_ta00.html (дата звернення: 25.03.2025)

Марціан вказує, якщо община (universitatis) володіє рабом, то це не означає, що кожен член такої общини має певну частку на такого раба (Dig. 1.8.6.1)[8]. Звідси, вихід з universitatis не дає право члену общини вимагати його частку майна; як і смерть члена общини не дає право його спадкоємцям цю частку успадковувати. Подібні дії (вихід із общини, включена до общини нового члена тощо) жодним чином не будуть впливати на існування такого колективного суб'єкта як universitatis. Так зародилася ідея щодо майна організації, відмінного від майна її членів, що розглядається характерною ознакою сучасної юридичної особи. Крім того, даний приклад вказує на існування у приватному праві колективного суб'єкта, відмінного від «persona». Як зазначав Ульпіан, борги об'єднання («sicut municipum») не є боргами окремих його членів, і права об'єднання аж ніяк не належать окремим членам об'єднання (Dig. 3.4.7.1-2)[9].

Але римські юристи не могли повністю абстрагуватися від «persona», описуючи цивільну правоздатність публічних організацій (напевно, в силу того, що вони виступали об'єднанням людей), а тому говорили, що організація діє замість особи (personae vice) чи замість окремих осіб (privatorum loco). У цьому можна вбачати джерело теорії фікції, що наразі найкраще пояснює природу юридичної особи в сучасному цивільному праві. Хоча вказана теорія була розроблена в XIX ст. Фрідріхом Карлом фон Савіньї[10], свою назву отримала від римського папи Інокентія IV в 1245 р., що добре знався на римському та канонічному праві, оскільки до обрання на папську посаду працював юристом.

Визнання за публічними організаціями (у першу чергу міськими общинами) можливості вступати у цивільні відносини стало важливою гарантією їх майнової самостійності та забезпечувало право на самоуправління. Пізніше такий стан справ (цивільна правоздатність) був поширений на приватні організації («collegia») по мірі того, як публічні організації все частіше почали вступати в цивільні відносини та спори з private persona як одна із сторін договору чи судової справи відповідно.

Незважаючи на уявлення про колективного суб'єкта у цивільному праві, повноцінного інституту юридичної особи в праві Стародавнього Риму так і не було сформовано. Зокрема, римське право не визнавало відповідальність общини за дії її представника: позов можна було подавати проти представника, а не общини. Тим не менше, головною заслугою римського права стало запровадження ідеї колективного суб'єкта в цивільному праві з своєрідною правоздатністю, який протиставляється фізичній особі.

[8]Dig. 1.8.6.1. De divisione rerum et qualitate. URL: https://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest1.shtml (дата звернення: 25.03.2025)

[9] Dig. 3.4.7.1. Quod cuiuscumque universitatis nomine vel contra eam agatur. URL: https://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest3.shtml (дата звернення: 25.03.2025)

[10] Savigny, F. System des heutigen romischen Rechts. Berlin: Veit, 1840. 236 p.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-32

КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДЕЙ ПІД ЧАС ПРИМУСОВОЇ РЕЛОКАЦІЇ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Катерина ДРАНЧАК
старший лаборант кафедри конституційного права та порівняльного правознавства Юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» м. Ужгород, Україна

Примусова релокація є одним із основних інструментів захисту цивільного населення під час збройних конфліктів. Конституційно ця проблема тісно пов'язана з правами людини, зокрема правом на безпеку, житло, медичні послуги та соціальне забезпечення. Однією з найсерйозніших проблем є порушення права на житло, що виникають в умовах збройного конфлікту. Конституція гарантує захист житла, однак примусова релокація може вимагати перегляду цієї норми задля забезпечення безпеки людей і збереження їхніх прав у нових умовах. Конституційні положення, що стосуються соціального захисту, повинні враховувати ситуацію переміщених осіб. Це вимагає розробки спеціалізованих механізмів підтримки, таких як фінансова допомога, надання харчування, медичне обслуговування та задоволення базових потреб. Важливою є гармонізація національних стандартів з міжнародними нормами, зокрема щодо прав біженців і переміщених осіб, а також мінімальних стандартів гуманітарної допомоги та захисту прав людини в умовах збройного конфлікту. Конституція має забезпечити імплементацію цих стандартів у національне законодавство[1].

Держава повинна не лише встановити правову основу для переміщення осіб, але й нести відповідальність за захист їхніх прав. Це включає створення ефективних механізмів допомоги, побудову інфраструктури для тимчасового проживання та правовий супровід процесу релокації. Конституція гарантує право на свободу пересування, однак в умовах збройного конфлікту це право може бути обмежене. Тому важливо мати чітке законодавче регулювання щодо умов, за яких можуть здійснюватися примусові переселення, щоб уникнути порушень прав людини та зловживань. Примусова релокація може стати підґрунтям для дискримінації за різними ознаками (етнічними, релігійними, соціальними)[2]. Конституція

[1] https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/53775/1/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%20%D0%B2%20%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85%20%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8_%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%BA.pdf?utm_source

[2] file:///C:/Users/UzhNU/Downloads/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf

повинна забезпечити захист від таких форм дискримінації, створюючи механізми для рівного доступу до прав і гарантій для всіх категорій переміщених осіб, незалежно від їхнього походження чи статусу.

Конституція має визначити роль місцевих органів влади в наданні допомоги переміщеним особам. Вони повинні бути залучені до процесу реєстрації, надання житла, медичних послуг і задоволення інших базових потреб, а також до забезпечення безпеки людей на нових територіях. Конституційні норми мають бути узгоджені з міжнародними стандартами у сфері прав людини, зокрема з Конвенцією про статус біженців і міжнародним гуманітарним правом. Це забезпечить ефективний захист переміщених осіб як на національному рівні, так і на міжнародній арені[3]. Місцеві органи влади повинні мати чітко визначені повноваження і ресурси для забезпечення прав переміщених осіб, таких як надання тимчасового житла, медичних послуг, соціальних гарантій, а також можливостей для інтеграції в місцеві громади. Конституційний рівень організації та взаємодії між центральною і місцевою владою є ключовим для ефективності процесів релокації. Право на повернення до рідних місць після завершення збройного конфлікту є важливим елементом прав людини. Відповідно до міжнародних стандартів, держава повинна забезпечити переміщеним особам можливість безпечного повернення, відновлення їхніх прав та майна, а також гарантії відновлення їхнього життєвого рівня в нормальних умовах.

Отже, примусова релокація в умовах збройного конфлікту є складним і багатогранним процесом, який потребує ретельного врегулювання на конституційному рівні. Конституція повинна не лише гарантувати основні права людини, такі як право на безпеку, житло, медичні послуги та соціальні гарантії, але й забезпечувати спеціалізовані механізми підтримки для переміщених осіб, зокрема через соціальні, правові та гуманітарні заходи. Поряд з цим, важливим є забезпечення гармонізації національних норм з міжнародними стандартами прав людини, що дозволить надати ефективний захист переміщеним особам як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях. Конституція має гарантувати рівний доступ до прав і можливості для всіх категорій переміщених осіб, створюючи чіткі механізми захисту від дискримінації та забезпечуючи ефективну взаємодію між державними органами та місцевими властями. Загалом, конституційне регулювання примусової релокації має бути збалансованим і орієнтованим на забезпечення основних прав і свобод людини, враховуючи специфіку умов збройного конфлікту. Важливим є також забезпечення права на повернення та відновлення прав громадян після завершення конфлікту, що дозволить не лише захистити права переміщених осіб, а й сприяти відновленню соціальної стабільності в країні.

[3] https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2023/07/zahist-prav_-svobod-i-zakonnih-interesiv-lyudini_-gromadyanina-ta-derjavi-v-umovah-zbroynoyi-agresiyi-proti-ukrayini__materiali-mijnarodnoyi-naukovo-praktichnoyi-konferentsiyi_-m.-kiyiv_-19-jovtnya-2022.pdf?utm_source

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-33

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ В УКРАЇНІ

Олександр ДЯКУЛИЧ
аспірант кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», адвокат,
м. Київ, Україна

Свобода економічної діяльності в структурі економічної системи як елемент економічного порядку певного типу (з обмеженим чи відкритим доступом) зумовлена гарантіями вільної конкуренції та недопущення зловживанням монопольним чи домінуючим положенням на ринку[1]. Згідно із цими вимогами стаття 42 (3) Конституції України визначає: *«Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускається зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренції. Види і межі конкуренції визначаються законом»*[2].

Таким чином, на конституційному рівні свобода підприємницької діяльності нерозривно пов'язана із конкуренцією, яку держава зобов'язана забезпечувати через відповідні інституціональні та процесуальні гарантії. Визнання конкуренції як інституціональної основи свободи підприємницької діяльності орієнтує розвиток економічної системи як відкритої ринкової системи. Однак постає питання про характер ринку, оскільки можуть існувати різні моделі ринкові економіки. Конституція України у цьому відношенні це питання залишає відкритим.

Питання про зміст економічної системи частково розкривається у статті 13 (4) та статті 14 (1) Конституції України. По суті Конституція України визначає соціальний вимір економічної системи, в якій гарантується свобода підприємницької діяльності на засадах вільної конкуренції і недопущення зловживання монопольним становищем на ринку. Оскільки Конституція України прямо визначає соціальний характер економіки, це означає правомірність втручання, заснованого на міркуваннях забезпечення економічного добробуту суспільства (що є однією із підстав обмеження деяких конституційних прав і свобод) та

[1] Правове регулювання економічної системи: інституції, правила, процедури: монографія/за ред. проф. М. В. Савчина. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021.

[2] Конституція України. URL: https://ips.ligazakon.net/document/z960254k?an=119

диверсифікованої структури економічної системи, для якої характерні обмежені природні ресурси.

Відтак можна узагальнено сказати, що конституційні засади захисту економічної конкуренції – це принципи та норми, закріплені в Конституції України, які забезпечують правовий фундамент для розвитку конкурентного середовища в економіці[3]. Конституцією України визначено наступні засади захисту свободи підприємницької діяльності та економічної конкуренції:

1. ***Гарантії свободи підприємництва:*** Конституція закріплює право на свободу підприємництва, що означає, що громадяни мають право займатися підприємницькою діяльністю без непропорційних обмежень або перешкод.

2. ***Принцип рівних умов:*** Конституція гарантує рівні умови для всіх суб'єктів господарювання, запобігаючи недопущенню переваги одних учасників ринку над іншими.

3. ***Заборона монополій, антиконкурентної діяльності та недобросовісної конкуренції:*** Конституція встановлює заборону створення монополій та інших обмежуючих форм конкуренції.

4. ***Захист прав споживачів:*** Конституція гарантує захист прав споживачів, контроль з боку регулюючих органів за безпечністю та якістю товарів і послуг.

Ці засади не лише створюють правовий механізм захисту конкуренції в економіці, але і відображають основні цінності та пріоритети суспільства щодо розвитку економіки та підтримки підприємництва. Детальніше дані засади знаходять свій розвиток в галузевих законах, що регулюють захист економічної конкуренції та захист прав споживачів. Вони спрямовані на забезпечення рівних умов для всіх учасників ринку та стимулювання спроможного конкурентного середовища, що сприяє економічному зростанню та інноваціям. Для таких перехідних економік як в Україні питання забезпечення вільної економічної конкуренції та недопущення недобросовісної конкуренції має особливе значення[4]. Конституція і закони України певним чином закріпили правові засади такого забезпечення.

Свого часу Конституційний Суд України давав інтерпретацію положенням частини 3 статті 42 Конституції у своєму рішенні №22-рп/2008 від 09.10.2008. Конституційний Суд, зокрема, зазначив:

[3] Безух О.В., (2008). Проблеми правового регулювання економічної конкуренції в Україні. Київ; Тернопіль: Підручники і посібники.

[4] Бакалінська, О.О. (2005). Організаційно-правові засади захисту економічної конкуренції в Україні: монографія. Київ : Київський нац. торг.-екон. ун-т.

«*На державу покладено обов'язок забезпечувати захист змагальності суб'єктів господарювання в отриманні та розподіленні ними прибутку з метою досягнення економічних та соціальних результатів*»[5].

Далі, Конституційний Суд також звернув увагу на наступне:

«*Частини перша, третя статті 42 Конституції України, гарантуючи право на підприємницьку діяльність та захищаючи конкуренцію у підприємницькій діяльності, не виключають можливості обмеження конкуренції, однак містять заборону на неправомірне обмеження конкуренції у підприємницькій діяльності*».

Дана позиція Конституційного Суду примітна тим, що Конституція України не заперечує проти тиску на конкурентне середовище з боку окремих суб'єктів господарювання, які досягли певної ринкової влади на ринку «органічним» та «природнім» шляхом, зокрема завдяки власній конкурентоспроможності, інноваційної тощо; натомість держава має забезпечувати захист змагальності (конкуренцію) виключно в ситуаціях, коли ринкова влада сконцентрована чи використовується суб'єктом господарювання неправомірно з метою отримання монопольної ренти, витіснення конкурентів з ринку, створення чи зміцнення нездоланних бар'єрів для входу на ринок нових гравців.

Також примітною є правова позиція Конституційного Суду щодо забезпечення рівних умов у конкуренції вітчизняних і зарубіжних суб'єктів господарювання. Такий захист зумовлений засадами рівності, хоча Конституційний Суд про це прямо не говорить, але це випливає із змісту його правової позиції[6]:

«Положення частини першої статті 5 цього Закону поширюють дію такого режиму на підприємства з іноземними інвестиціями, незалежно від часу внесення іноземних інвестицій, їх реєстрації, у тому числі до введення в дію та протягом дії Закону України «Про іноземні інвестиції», Декрету Кабінету Міністрів України «Про режим іноземного інвестування» та Закону України «Про режим іноземного інвестування». Тобто для всіх підприємств, створених за участю інвестицій, як вітчизняних, так і іноземних, створюються рівні умови щодо питань валютного і митного регулювання та справляння податків, зборів (обов'язкових платежів)».

Таким чином, конституційне і законодавче регулювання питань вільної економічної конкуренції та недопущення недобросовісної конкуренції формально заклало правові основи вирішення цих питань

[5] Рішення КСУ №22-рп/2008 від 09.10.2008.
[6] Рішення КСУ № 1-рп/2002 від 29.01.2002.

на практиці. Проте, як свідчить практика Конституційного Суду України, справа не зводиться до формального застосування цих основ. Гарантування вільної конкуренції в умовах економічної системи з обмеженим доступом є результатом складних суспільно-політичних дебатів, про що свідчить також і практика Конституційного Суду України[7].

У світлі таких конституційних гарантій забезпечення конкуренції та обмеження монополізму важливу роль відіграють інституційні запобіжники посяганню на конституційний економічний порядок, серед яких слід виділити діяльність Антимонопольного комітету та низки незалежних регуляторів[8].

Резюмуючи, конституційно-правове регулювання меж дозволеного та забороненого для економічних суб'єктів на ринку, в частині їхньої підприємницької діяльності, є доволі комплексним та водночас гнучким, зокрема: (а) в силу частини 4 статті 13 Конституції вони праві вимагати від держави рівності перед законом та захисту своїх прав; (б) зайняття певними суб'єктами господарювання монопольного (домінуючого) становища узгоджується із положеннями частини 1 статті 15 Конституції, за якими суспільне життя в Україні ґрунтується, серед іншого, на засадах економічної багатоманітності, водночас забороненими є практики щодо зловживання ринковою владою та економічним становищем на шкоду споживачам та процесу конкуренції як такому; (в) суб'єкти господарювання мають право на свободу підприємницької діяльності, що включає в себе визначення способів та методів її ведення, що випливає із положень частини 1 статті 42 Конституції; (г) в межах підприємницької діяльності вони мають право конкурувати та очікувати добросовісної конкуренції з боку інших учасників ринку, що прямо випливає із першого речення частини 3 статті 42 Конституції, та відповідно вимагати від держави захисту цього права. У той же час свобода підприємницької діяльності та відповідно способів та методів конкуренції суб'єкта господарювання допустима до тих пір, поки вона не заборонена законом (частина 1 статті 42 Конституції України).

[7] Правове регулювання економічної системи: інституції, правила, процедури: монографія/за ред. проф. М. В. Савчина. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021.

[8] Сус М.С. Окремі проблеми забезпечення конституційного принципу верховенства права у процесі контролю за зловживанням монопольним становищем. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/281286/275488

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-34

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТЛОВИХ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Ігор МАМОНТОВ
Заслужений юрист України,
професор кафедри права та публічного управління
Київського національного університету
будівництва і архітектури
м. Київ, Україна

В умовах російського воєнного вторгнення в Україну, що розпочалося 20 лютого 2014 року і набуло повномасштабного характеру 24 лютого 2022 року, в Україні постійно зростає чисельність внутрішньо переміщених осіб, основною причиною чого є глобальні руйнування житлового фонду та інфраструктури населених пунктів на територіях проведення активних бойових дій. Окрім цього, велика кількість внутрішньо переміщених осіб покинула своє житло у зв'язку з окупацією територій проживання, значна кількість таких осіб потребує забезпечення житлом внаслідок його пошкодження під час російських атак повітряними засобами ураження. У таких умовах, при значній обмеженості фінансових ресурсів, державна політика щодо захисту житлових прав внутрішньо переміщених осіб потребує удосконалення, систематизації та збалансованості.

Водночас часткова реалізація Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках показала необхідність впровадження нових і удосконалення існуючих механізмів забезпечення житлових прав внутрішньо переміщених осіб за умов оптимізації наявного житлового фонду державних органів влади, освітніх закладів, балансових ресурсів органів місцевого самоврядування та всіх інших потенційних джерел формування фондів житла, а також залучення фінансових ресурсів з міжнародних джерел фінансування.

Сучасне законодавство у сфері захисту житлових прав внутрішньо переміщених осіб достатньо громіздке і розгалуджене. Нижче наводимо чинні законодавчі і підзаконні акти, що регулюють суспільні відносини у даній сфері, зокрема:

Конституція України;

Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затверджений Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX;

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII;

Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» 23 лютого 2023 року № 2923-IX;

Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо пріоритетного права деяких категорій внутрішньо переміщених осіб на отримання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна» 4 грудня 2024 року № 4114-IX;

Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» 15 квітня 2014 року № 1207-VII;

Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року № 2411-VI;

Закон України «Про оренду державного та комунального майна» 3 жовтня 2019 року № 157-IX;

Закон України «Про вищу освіту» 1 липня 2014 року № 1556-VII;

Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII;

Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 р. № 495 «Деякі заходи з формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб»;

Постанова Кабінету Міністрів України від 1 вересня 2023 р. № 930 «Деякі питання функціонування місць тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб»;

Постанова Кабінету Міністрів України від 28 квітня 2021 р. № 451 «Питання надання пільгових іпотечних кредитів внутрішньо переміщеним особам за рахунок коштів гранту, наданих Кредитною установою для відбудови (KfW)»;

Постанова Кабінету Міністрів України від 2 серпня 2022 р. № 856 «Деякі питання забезпечення приватним акціонерним товариством «Українська фінансова житлова компанія» доступного іпотечного кредитування громадян України»;

Постанова Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 1998 р. № 1597 «Про затвердження Правил надання довгострокових кредитів індивідуальним забудовникам житла на селі»;

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 312-р «Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках» та інші.

Водночас даний комплекс законодавства не забезпечив ефективність державної політики у даній чутливій сфері суспільних відносин. Окрім цього, у наведених актах відсутні положення, що стосуються зобов'язань України у сфері європейської інтеграції, прав та свобод, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, впливають на забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, містять ризики вчинення корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією, створюють підстави для дискримінації, стосуються інших ризиків та обмежень, які можуть виникнути під час його реалізації.

Вищенаведені особливості правової політики у сфері захисту житлових прав внутрішньо переміщених осіб надають підстави говорити про оновлення програмного документу, зокрема Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року. Ключовим аспектом оновлення даного програмного документу має стати механізм створення фондів житла, формування політики ефективного кредитування та стимулювання фінансово-кредитних механізмів і запровадження надзвичайно важливої компоненти – інституту соціальної оренди житла для внутрішньо переміщених осіб, чого не створено і по сьогодні.

На наше переконання, оновлення даного стратегічного документу повинно супроводжуватись визначенням відповідального центрального органу виконавчої влади, який у межах відведених термінів буде контролювати реалізацію і відповідальність інших суб'єктів за стан виконання завдань і заходів, які міститимуться у стратегічних цілях оновленого акта. З прийняттям оновленої стратегії буде можливість сформувати цілісну державну політику щодо запровадження і реалізації збалансованих механізмів захисту житлових прав внутрішньо переміщених осіб, забезпечення соціальної стійкості їх функціонування, створення сприятливих умов для інтеграції внутрішньо переміщених осіб у середовищі приймаючих громад та поетапного покращення житлових умов. Дані результати можуть бути досягнуті через запровадження нових інституційних підходів та управлінських рішень щодо посилення спроможності держави у забезпеченні житлових прав внутрішньо переміщених осіб в Україні; підвищення ефективності функціонування місць тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб та поетапного їх переведення до інших форм захисту житлових прав; удосконалення

існуючих і запровадження нових дієвих механізмів та шляхів формування фонду житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб; нового механізму соціальної оренди житла; запровадження нового механізму придбання житла на умовах фінансового лізингу, удосконалення організаційно-правового механізму надання компенсацій та розширення кредитно-інвестиційних механізмів забезпечення житлових прав внутрішньо переміщених осіб. Складові такої політики можуть бути реалізовані тільки в умовах юридично закріплених зобов'язань відповідальних суб'єктів, що забезпечить державну підтримку постраждалого населення у середньостроковій перспективі.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-35

РЕЛОКАЦІЯ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА СВОЄЧАСНЕ ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Олег МАРЦЕЛЯК
доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України
м. Київ, Україна

Російська агресія проти України має наслідком не тільки жахливі наслідки у людських втратах, захопленні територій України, пошкодженні вітчизняних об'єктів інфраструктури, порушенні прав і свобод українського народу і т. ін., але й внаслідок цієї війни поставлені на паузу цілий ряд важливих напрямів національного державного будівництва, наприклад, вступ України до Європейського Союзу, НАТО, розпочаті реформи у сфері децентралізації влади, соціальній та економічній галузях. Не слід в цьому плані залишати поза увагою й політичну сферу, де внаслідок війни не можуть бути своєчасно сформовані представницькі органи державної влади та місцевого самоврядування, незважаючи на те, що термін повноважень Президента України, як і депутатів Верховної Ради України уже завершилися, а повноваження представницьких органів місцевого самоврядування мають завершитися уже скоро.

Неможливість проведення виборів в Україні в умовах війни з росією викликана цілим рядом факторів. По-перше, в результаті російської

агресії відбулася релокація виборців, коли доволі велика їх кількість змінила місце проживання в результаті отримання статусу ВПО, значна частина виборців виїхала за кордон, або ж вони перебувають в зоні бойових дій чи знаходяться на лінії зіткнення (військовослужбовці Збройних Сил та інших військових формувань України) тощо.

Зокрема, з початку повномасштабного вторгнення росії й активних бойових дій після 24 лютого 2022 року, відбулося масове переміщення громадян, коли вони залишили свої домівки в пошуках безпеки та захисту. Наразі, за інформацією Міністерства соціальної політики України, кількість офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб в Україні досягає 4,9 млн осіб. З них – 3,6 млн – особи, які перемістилися (чи повторно перемістилися) після початку повномасштабної війни, з яких – 2,5 млн, які перемістилися і не можуть повернутися до своїх домівок (оскільки житло або зруйноване, або знаходиться у зоні активних бойових дій, або на тимчасово окупованій території)[1].

Окрім цього, за даними Міністерства закордонних справ України, наданими на прохання мережі ОПОРА, сьогодні велика кількість виборців перебуває за кордоном. Міністерство називає всього понад 8 млн громадян України (включно з особами, які не мають право голосу). Хоча за інформацією Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ таких осіб 9 мільйонів і тільки в Європейському Союзі їх приблизно половина (основними країнами ЄС, які прийняли біженців з України, є Німеччина (1270150 осіб; 29,5% від загальної кількості ЄС), Польща (951560; 22,1%) і Чехія (381190; 8,9%)[2]. Це близько 20 % від кількості населення станом на початок повномасштабного російського вторгнення.

Також до числа виборців, що змінили своє постійне місце проживання, слід віднести і наших військових, яких на сьогодні нараховується приблизно 1 мільйон осіб.

Безумовно, що за цих обставин належно провести вибори Президента України, народних депутатів України, сільських, селищних, міських голів та депутатів місцевих рад на демократичних засадах неможливо, оскільки при цьому не будуть дотримуватися приписи ст. 71, 76 та ст. 103 Конституції України, так як в умовах воєнного стану не можуть бути реалізовані:

а) принцип загальних виборів, тому що значна частина виборців, як ми вище зазначали, перебуває за кордоном і стали біженцями, частина змінила місце проживання в результаті отримання статусу внутрішньо переміщеної особи або в результаті того, що перебуває в Збройних силах та інших військових формуваннях України.

[1] Міністерство соціальної політики України. Внутрішньо переміщені особи. URL: https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html

[2] Євростат: 4,3 мільйона громадян, що залишили Україну, мають статус тимчасового захисту в ЄС. URL: https://lb.ua/society/2024/03/10/602675_ievrostat_43_milyona_gromadyan_shcho.html

За цих умов слід не тільки належним чином оновити національний Реєстр виборців, щоб він враховував реальний стан, і надав можливість усім бажаючим проголосувати, але й створити відповідну виборчу інфраструктуру. Так, наприклад, закордоном лише в Польщі на кожну із чотирьох виборчих дільниць в день виборів припадатиме біля 300 тис. виборців[3]. Приблизно така ж ситуація у Німеччині та Чехії. В окремих державах до дипломатичних установ для того щоб реалізувати своє активне виборче право громадянам потрібно буде добиратись понад 10 годин. Це приводить до висновку, що існуюча вітчизняна мережа закордонних виборчих дільниць не спроможна забезпечити виборчі права наших співгромадян, які стали біженцями в результаті війни. Не краща ситуація з виборчою інфраструктурою і в самій Україні, коли знищено чи пошкоджено значну кількість шкіл, дитячих садочків та інших приміщень, в яких раніше містилися окружні, дільничні, територіальні виборчі дільниці та комісії.

б) в умовах воєнного стану під питанням належне забезпечення реалізації принципів рівного виборчого права і вільного волевиявлення громадян, оскільки за цих умов не всі кандидати будуть в рівних умовах щодо проведення передвиборної агітації, а відповідно виборці, особливо за кордоном та військові, не зможуть отримати належну інформацію щодо кандидатів для того, щоб реалізувати своє вільне волевиявлення;

в) в умовах воєнного стану через безпеку виборців, членів виборчих комісій, спостерігачів (особливо на лінії зіткнення) під загрозою реалізація принципів прямого виборчого права та таємного голосування;

Не слід залишати поза увагою і те, що в умовах воєнного або надзвичайного стану відповідно до статті 64 Конституції України можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень і стаття 38 Основного Закону України, яка голосить, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування підпадає під такі обмеження. Окрім того заборона проведення будь-яких виборів представницьких органів публічної влади України в умовах воєнного стану передбачена і ст. 20 Виборчого кодексу України та ст. 11 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Проведення виборів в Україні за таких умов, без дотримання вироблених міжнародною спільнотою виборчих стандартів через тимчасове обмеження політичних прав і свобод громадян України (заборона проведення мирних зібрань, обмеження свободи пересування громадян, свободи слова – більшість аудіовізуальних засобів масової

[3] Можливість проведення загальнонаціональних виборів в умовах воєнного стану. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/mozhlyvist-provedennya-zahalnonatsionalnykh-vyboriv-v-umovakh-voyennoho

інформації працюють у режимі Єдиного інформаційного марафону тощо) призведе до ускладнень у визнанні легітимності виборів як в середині країни, так і за її межами.

Тому ми сьогодні маємо говорити про відтермінування виборів Президента України, народних депутатів України, сільських, селищних, міських голів та депутатів місцевих рад. Це не суперечить міжнародним виборчим стандартам, оскільки Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, який гарантує право голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права шляхом таємного голосування і забезпечують свободу волевиявлення виборців (ст. 25), в той же час дозволяє відступати від зобов'язань щодо виборчих процесів під час особливих правових режимів – в умовах офіційно оголошеного надзвичайного стану[4] (те саме стосується і воєнного стану).

Як зазначають фахівці в галузі виборчого права, такий відступ відображає загальну думку про те, що під час надзвичайного або воєнного стану країни можуть бути не в змозі дотриматися конституційних і міжнародних стандартів проведення вільних та демократичних виборів. Подібним чином ці ризики оцінює й Венеційська комісія. Вона наголошує, що вибори вимагають мирної політичної атмосфери, повної реалізації й всебічного дотримання всіх свобод і прав людини, а також повного гарантування громадського порядку та безпеки, що й зумовлює наявність конституційно-правових обмежень у проведенні виборів в умовах воєнного стану[5].

Усе зазначене приводить нас до висновку, що проводити вибори Президента України, народних депутатів України, сільських, селищних, міських голів та депутатів місцевих рад в умовах воєнного стану в Україні неможливо. Водночас, вітчизняний законодавець повинен уже зараз напрацювати відповідну нормативну базу, що дозволить провести після скасування воєнного стану та завершення повномасштабної війни, з повним дотриманням політичних прав і свобод громадян, пов'язаних із демократичним виборчим процесом, перші повоєнні вибори до представницьких органів публічної влади, можливо із запровадженням нових способів голосування – поштою або шляхом електронного голосування чи за дорученням.

[4] Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

[5] Юридична довідка про неможливість проведення виборів в умовах воєнного стану. URL: https://www.oporaua.org/vybory/yuridichna-dovidka-pro-nemozhlivist-provedennya-viboriv-v-umovah-voyennogo-stanu-24947

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-36

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ТЕЛЕМЕДИЦИНИ В УМОВАХ МОБІЛЬНОСТІ ПАЦІЄНТІВ

Олександр МИХАЙЛІЧЕНКО
аспірант 1 року навчання кафедри економічного права
та економічного судочинства
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

З 2022 року мільйони українців були змушені покинути свої домівки, а відтак і звертатися за медичною допомогою за новим місцем проживання. Для збереження таким мобільним групам громадян доступу до якісної медичної допомоги, заклади охорони здоров'я усіх форм власності все активніше впроваджують технології телемедицини (далі – «**телемедицина**») – комплекс дій, технологій та заходів, що забезпечує надання медичної допомоги через технології дистанційного зв'язку.

Актуальність телемедицини як інноваційної технології демонструється тим фактом, що у 2024 році українські медики провели 9,8 мільйона дистанційних консультацій із пацієнтами за даними Національної служби здоров'я України. Хоча частка консультацій становить лише близько 6% від загальної кількості медичних взаємодій, спостерігається стійка тенденція до зростання запиту на віддалені зустрічі. Експерти проєкту «Сталий розвиток національних систем охорони здоров'я (LHSS)» у своєму дослідженні відмічають зростання телемедичних консультацій у прифронтових областях (Харківській, Дніпропетровській). Це також спостерігається у регіонах зі значною кількістю внутрішньо переміщених осіб (далі – «**ВПО**»), особливо у місті Києві та у Львівській області)[1]. Відповідно, телемедицина є ефективною інноваційною технологією, що спроможна зменшити навантаження на систему охорони здоров'я та дозволить ВПО отримувати належну медичну допомогу в умовах постійного переміщення з одного регіону в інший.

[1] USAID. (2024). Звіт про *оцінку ресурсів закладів охорони здоров'я України, пов'язаних із наданням телемедичних послуг*. https://bit.ly/4208I6x

Абсолютна кількість телеконсультацій зростає, але їхня частка в загальній кількості медичних консультацій все ще невелика (5%)[2]. Щоб система охорони здоров'я могла впоратися зі зростаючим обсягом запитів, держава провела низку законодавчих реформ. З 2025 року лікарі отримали більше прав у наданні медичної допомоги із застосуванням телемедицини, що підкреслює актуальність аналізу таких змін та подальших напрямків їхнього розвитку.

Безпосередні засади права на медичну допомогу із застосуванням телемедицини закріплені у ст. 49 Конституції України, яка гарантує кожному право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Деталізація цього права міститься у ст. 284 Цивільного кодексу України і включає на отримання кваліфікованої медичної допомоги, вибір лікаря та його заміну, вибір методів лікування відповідно до рекомендацій спеціаліста[3]. Власне медичну допомогу визначають як будь-які заходи, що спрямовані на охорону здоров'я, збереження життя людини, профілактику захворювань і які впроваджуються співробітниками лікувально-профілактичних закладів будь-якої форми власності або медичними працівниками приватної практики[4].

Згідно зі ст. 6 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (далі – «**Основи**»), кожен громадянин має право на доступні медичні та реабілітаційні послуги із застосуванням телемедицини та телереабілітації[5]. Порядок надання медичної допомоги із використанням телемедицини врегульовано ст. 35-6 Основ. Ст. 20 зазначеного документа передбачає, що держава сприяє науковим дослідженням у сфері охорони здоров'я і впровадженню їхніх результатів у діяльність закладів і працівників охорони здоров'я шляхом залучення державних коштів та інших джерел фінансування. Ці норми також охоплюють і телемедицину.

Загалом для реалізації права на медичну допомогу із застосуванням телемедицини, заклади охорони здоров'я вже застосовують такі заходи, як телемедичні консультації та консиліуми (відбуваються через спеціальні системи), організація домашнього телеконсультування (безпосередній зв'язок пацієнта та лікаря через відеозв'язок), а також

[2] USAID. (2024). Звіт про *оцінку ресурсів закладів охорони здоров'я України, пов'язаних із наданням телемедичних послуг*. https://bit.ly/4208I6x

[3] Цивільний кодекс України № 435-IV (2003). https://bit.ly/3DVmyis

[4] Гладун, З. С. (2014). Режим надання медичної допомоги: поняття, види й адміністративно-правове регулювання. *Право України*, (3), 206–214.

[5] Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» № 2801-XII (1992). https://bit.ly/3Y6gWJE

виконання медичних маніпуляцій і оперативних втручань із використанням дистанційних технологій[6].

Інститут телемедицини в Україні існував ще до 2022 року. Водночас саме активізація бойових дій сприяла зростанню інтересу до розвитку цієї галузі. У Стратегії розбудови телемедицини в Україні № 625-р від 2023 року (далі – «**Стратегія № 625-р**») передбачено, що доступ до медичної допомоги із застосуванням телемедицини для ВПО та маломобільних груп втілюватиметься завдяки таким конкретним заходам:

– гармонійна розбудова ієрархічної інфраструктури телемедицини, орієнтованої на пацієнта;

– розробка інформаційно-комунікаційних систем, мобільних додатків та спеціалізованих телемедичних рішень відповідно до змісту медичних послуг;

– розробка процесів надання медичних і реабілітаційних послуг із застосуванням телемедицини та телереабілітації;

– впровадження стандартів і протоколів взаємодії, обміну, зберігання та використання медичної інформації в межах телемедицини;

– інформування пацієнтів про можливості отримання медичної допомоги засобами телемедицини та доступу до власної медичної інформації[7].

У 2025 році ефективність цих заходів в межах Стратегії № 625-р планується оцінити за такими показниками, як внесення змін до релевантних нормативно-правових актів та проведення інформаційної кампанії, спрямованої на популяризацію телемедицини серед населення на національному, регіональному та місцевому рівнях.

На виконання першого індикатора у січні 2025 року запроваджені такі новації у сфері телемедицини:

– лікарі первинної медичної допомоги отримали право надавати окремі послуги за місцем проживання пацієнта або дистанційно;

– у сфері паліативної допомоги лікар може призначати та контролювати лікування дистанційно, а також навчати родичів пацієнта доглядати за ним;

– в екстреній медичній допомозі тепер передбачена можливість прийому та обробки медичних даних пацієнта безпосередньо від бригад швидкої допомоги та інших закладів охорони здоров'я.

---

[6] Дюжев, Д. (2023, 1 серпня). *Як застосовуються засоби телемедицини для надання медичної допомоги?* Національна асоціація адвокатів України. https://bit.ly/3DJ8jNL

[7] Розпорядження Кабінету Міністрів України »Про схвалення Стратегії розбудови телемедицини в Україні» № 625-р (2023). https://bit.ly/3Y100DK

Натомість пацієнти:

– можуть отримувати медичні консультації, діагностику та навіть спостереження за станом здоров'я без необхідності особистого візиту до лікаря;

– можуть отримувати медичні вироби та засоби телемедицини для використання вдома, а також проходити навчання з їх використання – у випадку надання для родичів дитини, яка отримує паліативну допомогу;

– в межах первинної ланки мають право отримувати послуги телемедицини у своєму місці проживання, якщо лікар вважатиме це доцільним[8].

Наразі невідомі результати виконання інформаційної кампанії в напрямку телемедицини. Однак зі сторони державних органів вже спостерігається активність у цьому напрямку. З відкритих джерел відомо, що Міністерство охорони здоров'я України у 2025 році ухвалило рішення про впровадження пілотних технологій телемедицини у Чернігівській області, до якої мають поставити близько 60 апаратів для надання відповідної медичної допомоги[9].

Таким чином, телемедицина має значно полегшити доступ до медичної допомоги для таких мобільних груп населення як ВПО. Засобами забезпечення права на таку допомогу із застосуванням телемедицини є консультації та консиліуми, медичні маніпуляції та оперативні втручання із застосуванням дистанційних технологій. Для популяризації телемедицини держава надала нові повноваження лікарям щодо дистанційного супроводу пацієнтів. Водночас їхню практичну ефективність та вплив на доступність медичних послуг можливо буде об'єктивно оцінити лише з часом та з урахуванням ресурсних можливостей державних органів здійснювати подальші реформи у сфері охорони здоров'я.

[8] Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства охорони здоров'я України» № 167 (2025). https://bit.ly/4cderuu

[9] Суспільне Мовлення. (2025, 12 березня). Чернігівська область може стати однією з пілотних у телемедичних технологіях. https://bit.ly/3DK6Erg

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-37

ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПІДСУДНОСТІ У СПРАВАХ СПЕЦІАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ (IN ABSENTIA)

Назар ПЕТРИШИН
магістр права юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Наталія ГРИГА
студентка 4-ого курсу юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Спеціальне кримінальне провадження *(in absentia)* є важливим механізмом притягнення до відповідальності осіб, які ухиляються від правосуддя. В умовах сучасних викликів, зокрема збройної агресії, масового виїзду обвинувачених за кордон та використання ними механізмів для уникнення правосуддя, ефективне визначення підсудності таких справ набуває особливого значення.

Проблематика визначення підсудності у справах *in absentia* пов'язана з необхідністю збалансування принципів правової визначеності, територіальної юрисдикції та доступу до правосуддя. Виникають питання щодо місця розгляду справи, коли обвинувачений перебуває поза межами держави, а також щодо компетенції судів у випадках, коли злочин вчинено на тимчасово окупованих територіях.

Процес, *in absentia* має бути винятком із загального правила щодо обов'язкової присутності обвинуваченого під час судового розгляду. Важливо розуміти змістовний характер та обставини провадження – «виняткові випадки», кількість таких проваджень обов'язково має бути одиничною, а процедура *in absentia* застосовується, якщо об'єктивно неможливо забезпечити особисту участь обвинуваченого і він переховується та уникає контакту з уповноваженими органами, та загалом однозначно не виключається, що такі випадки можуть бути непоодинокими, з огляду на специфічні ситуації та обставини, що мають місце в Україні. Проте варто уникати надто широкого підходу до розуміння «дозволеності» провадження *in absentia* і застосовувати його, наприклад, у випадках, коли розшук має перспективу, або зусилля уповноважених органів можуть бути ефективними, або ж посилатися винятково на обстановку збройного конфлікту. Підміна належного

виконання обов'язків застосуванням процедури *in absentia* в будь-якому разі буде непропорційною.[1]

Рекомендацією № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо спрощення кримінального правосуддя визначається, що розслідування, яке проводиться судовим органом до передачі справи до суду, коли таке розслідування має місце, слугує свого роду гарантією для підзахисного, проте не є загальноприйнятною чи обов'язковою практикою. Попереднє судове розслідування має проводитись тоді, коли воно вважається доцільним для завершення справи і наступного встановлення винуватості чи невинуватості підозрюваних, враховувати складності справи та тієї обставини, чи оскаржує обвинувачений встановлені факти. Держави-члени повинні розглянути питання по надання своїм судам можливості, принаймні у випадку нетяжких злочинів та з урахуванням можливої міри покарання, слухати справи та виносити за ними рішення за відсутності обвинуваченого за умови, що його було належним чином поінформовано про дату слухань та про його право мати адвоката чи іншу особу, яка представляє його інтереси.[2]

Відповідно до ч. 9 статті 615 Кримінально процесуального кодексу України (далі – КПК України) під час дії воєнного стану обвинувальні акти, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності скеровуються та розглядаються судами, у межах територіальної юрисдикції яких вчинено кримінальне правопорушення, а в разі неможливості з об'єктивних причин здійснювати відповідним судом правосуддя – судом, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, що закінчив досудове розслідування, або іншим судом, визначеним у порядку, передбаченому законодавством.

Процесуальними нормами визначено, що суд у підготовчому засіданні, основною метою проведення якого є визначення судом можливості на законних підставах призначити кримінальне провадження до судового розгляду, вирішує питання про підсудність кримінального провадження, яке підлягає першочерговому вирішенню, оскільки порушення правил підсудності належить до істотних порушень вимог кримінального процесуального закону.

Ухвалою суду у справі №308/16854/23 встановлено, що особа обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення,

---

[1] Таран О.В., Шумейко Д.О. Деякі проблеми спеціального кримінального провадження(in absentia) в Україні. *Вісник ЛНІІ ім. Е.О. Дідоренка*. Вип. 2 (106) Ч.2. 2024. С. 171 URL: https://luhbulletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/article/view/225/212 (дата звернення: 20.03.2025)

[2] Рекомендація № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо спрощення кримінального правосуддя Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 410 засіданні заступників міністрів 17 вересня 1987 року (неофіційний переклад) URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_87_18_1987_09_17.pdf (дата звернення: 20.03.2025)

передбаченого частиною 5 статті 111-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України), яке було вчинено на території м. Олешки Херсонської області, тобто в межах територіальної юрисдикції Херсонської області. Відтак, інкримінованe кримінальне правопорушення було вчинено за межами юрисдикції суду (Ужгородський міськрайонний суд), на розгляд якого надійшов обвинувальний акт.

Суд констатує, що у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об`єктивних причин під час воєнного стану, може бути змінено територіальну підсудність судових справ. У відповідності до п. 1 ч. 1 ст. 34 КПК України кримінальне провадження передається на розгляд іншого суду, якщо до початку судового розгляду виявилося, що кримінальне провадження надійшло до суду з порушенням правил підсудності. Зазначає, що такий обвинувальний акт не підсудний Ужгородському міськрайонному суду (згідно рішення Вищої ради правосуддя від 30 травня 2023 року №566/0/15-23 «Про відновлення роботи Херсонського міського суду Херсонської області, зміну територіальної підсудності судових справ окремих судів Херсонської області, відтермінування початку відновлення роботи Білозерського районного суду Херсонської області»), тому вирішення питання про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого в межах юрисдикції різних апеляційних судів належить виключно до компетенції Касаційного кримінального суду Верховного Суду, з метою забезпечення оперативності та ефективності кримінального провадження.[3]

Ухвалою від 07 грудня 2023 Верховний Суд у складі Касаційного кримінального суду щодо подання Закарпатського апеляційного суду про визначення підсудності констатував, що рішенням Вищої ради правосуддя № 10/0/15-23 від 31 січня 2023 року «Про початок відновлення роботи та зміни територіальної підсудності судових справ судів Херсонської області» територіальну підсудність судових справ Цюрупинського районного суду Херсонської змінено на Нововоронцовський районний суд Херсонської області через неможливість здійснювати правосуддя під час воєнного стану.

Разом з тим, у випадку неможливості з об`єктивних причин здійснювати відповідним судом правосуддя, процесуальним законом передбачено як альтернативу розгляд кримінального провадження судом, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, що закінчив досудове розслідування, або іншим судом, визначеним у порядку, передбаченому законодавством.

З огляду на неможливість Цюрупинським районним судом Херсонської області здійснювати правосуддя під час воєнного стану, обвинувальний акт, відповідно до приписів ч. 9 ст. 615 КПК України,

[3] Ужгородський міськрайонний суд Закарпатської області. Ухвала від 17.11.2023. №308/16854/23 (Україна) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115046295 (дата звернення: 20.03.2025)

повинен розглядатися Ужгородським міськрайонним судом Закарпатської області, тобто судом, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, що закінчив досудове розслідування. Вказане не суперечить положенням кримінального процесуального закону.[4]

В аналогічній справі Верховний Суд констатував, що дійсно в обвинувальному акті вказано місце вчинення цього кримінального правопорушення – м. Херсон (на момент розгляду справи деокупований) та належить до територіальної юрисдикції Херсонського міського суду Херсонської області. Верховний Суд зазначає про необхідність забезпечення ефективного розгляду кримінального провадження у розумні строки, складну безпекову ситуацію у м. Херсоні, що ставить під загрозу життя та здоров`я працівників суду та учасників судового процесу, а також ускладнює здійснення судочинства. А тому розгляд справи в Ужгородському міськрайонному суді Закарпатської області забезпечить виконання завдань, сприятиме ефективності та оперативності кримінального провадження.[5]

Отже, питання визначення підсудності у справах спеціального кримінального провадження *(in absentia)* є важливим аспектом забезпечення правосуддя, особливо в умовах, коли обвинувачені ухиляються від судового розгляду або перебувають за межами території держави. Судова система стикається з низкою проблем, зокрема щодо вибору компетентного суду, дотримання прав учасників процесу та ефективного виконання судових рішень.

При визначенні підсудності у розгляді такої категорії справ беруться до уваги не лише суто формальні кримінально процесуальні норми, як от ч. 9 статті 615 КПК України, а й фактична можливість розгляду справи судом до «правильної» підсудності якого належить справа, а також враховується безпекова ситуація, та обставини, які можуть поставити під загрозу життя і здоров`я працівників суду та учасників судового процесу.

Забезпечення ефективної підсудності у справах *in absentia* сприятиме зміцненню верховенства права, невідворотності покарання та довіри суспільства до судової системи. Вдосконалення законодавчих норм та судової практики у цій сфері є необхідним кроком до підвищення ефективності кримінального правосуддя в Україні.

[4] Верховний Суд колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду. Ухвала 07.12.2023. №308/16854/23 (Україна) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115476563 (дата звернення: 20.03.2025)

[5] Верховний Суд колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду. Ухвала від 17.10.2024. №308/13044/24. (Україна) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122384735 (дата звернення: 20.03.2025)

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-38

ОНОВЛЕННЯ КОДЕКСУ СУДДІВСЬКОЇ ЕТИКИ: ВИКЛИК ЧАСУ

Назар ПЕТРИШИН
магістр права юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

В умовах стрімких змін у суспільстві, актуалізації проблем у сфері правосуддя та посилення уваги громадськості до діяльності судової системи, оновлення Кодексу суддівської етики (далі – Кодекс)[1] стало необхідним кроком.

Сучасні виклики, які пов'язані з цифровізацією, соціальними мережами, антикорупційними ініціативами та вимогами щодо прозорості, вимагають перегляду етичних стандартів, якими керуються судді у своїй діяльності. Оновлення Кодексу має на меті забезпечити його відповідність сучасним реаліям, посилити довіру суспільства до судової влади та сприяти утвердженню верховенства права.

Суддівська етика у широкому значенні включає оцінку суддею фактів, відповідно до свідомого розуміння права, незалежно від стороннього впливу, підтримку довіри суспільства до об'єктивності суддів та судових органів та дотримання ним етичних норм, не допускаючи прояву некоректної поведінки при здійсненні будь-якої діяльності, що пов'язана з його посадою.[2]

На черговому етапі судової реформи постало питання оновлення Кодексу, прийнятого 22.02.2013 XI черговим з'їздом суддів України, з огляду на плив часу та соціально – політичні зміни в Україні та обґрунтовується тим, що низка статей є некоректними та потребують нової редакції, а інші – часткового оновлення.

Оновлений Кодекс 2024 року містить кілька суттєвих змін порівняно з редакцією 2013 року. Ці зміни спрямовані на адаптацію етичних стандартів суддів до сучасних викликів та міжнародних практик.

На відміну від Кодексу 2013 року, більш детальніше розкрито положення статті 1 про стандарти судді як носія судової влади та визначено, що суддя має усвідомлювати постійну увагу суспільства та демонструвати високі стандарти поведінки з метою зміцнення довіри до судової влади та утвердження авторитету правосуддя. А у ситуаціях,

[1] Про затвердження кодексу суддівської етики. З'їзд суддів України: рішення від 18.09.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-24#Text (дата звернення: 20.03.2025)

[2] Бангалорські принципи поведінки суддів: ООН, принципи. Міжнародний документ від 19.05.2006 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text (дата звернення: 20.03.2025)

коли незалежність та авторитет судової влади під загрозою, судді мають право виступати на їх захист як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Доброчесність суддів є підвалиною для формування довіри суспільства до судової влади, і як морально-етична категорія, цінність та чеснота залишається поза часом та завжди є актуальною. Не зважаючи на, без перебільшення, ключове значення цієї категорії для судової влади, її носіїв, а також інших зацікавлених суб'єктів, в українському законодавстві до цих пір відсутнє визначення доброчесності.[3]

Як слушно зазначає Фідря Ю.О., попри очікування, оновлений Кодекс не містить визначення «доброчесності», проте, у новій редакції 3 статті визначається, що суддя має докладати зусиль, щоб на думку звичайної розсудливої людини (законослухняної людини, яка, будучи достатньою мірою поінформованою про факти та процеси, що відбуваються, об'єктивно сприймає інформацію та обставини зі сторони) його поведінка відповідала високому статусу посади та не викликала обґрунтованих сумнівів у його *доброчесності.*

Людська гідність є джерелом і мірилом визначення сутності конституційного права на недоторканність особистого та сімейного життя, гарантованого приписами статті 32 Конституції України, яке природно пов'язане з повагою до гідності людини. Адже особисте життя людини – це її автономне буття, де вона може реалізувати свою свободу поводитися певним чином і мати різні стосунки поза межами суспільної діяльності, проявлятися та формуватися як особистість зі своїми моральними, духовними, психологічними якостями та потребами, у чому передусім і виявляється її людська природа.[4]

З огляду на рішення Конституційного Суду України, вважаю, позитивним є те, що стаття 9 Кодексу у новій редакції розкриває значно ширше перелік прав людини, які визначають людську гідність та підлягають поваги та захисту, а саме, що суддя повинен не допускати дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, етнічного та соціального походження, майнового стану,

[3] Фідря Ю.О. Доброчесність судді та її оцінка: спірні питання. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (31 жовтня 2024 р., Чернівці) / редкол.: О.В. Щербанюк та ін. Чернівці: 2024.С. 61 URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/26401/1/conf_chnu.pdf (дата звернення: 20.03.2025)

[4] Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023 у справі за конституційною скаргою Лужинецького Анатолія Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів частини першої статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо особистого і сімейного життя особи, засудженої до довічного позбавлення волі) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-23#Text (дата звернення: 20.03.2025)

стану здоров'я, місця проживання, мовних та інших ознак і не дозволяти цього іншим.

Бангалорськими принципами поведінки судді передбачено, що кожному судді, як і будь-якому громадянину, гарантується право вільного вираження думок, віросповідання, участі в зібраннях та асоціаціях, однак у процесі реалізації таких прав суддя завжди турбується про підтримку високого статусу посади судді і не допускає дій, що не сумісні з неупередженістю і незалежністю судових органів.[5]

Однак широкого обговорення зазнали зміни до статті 12 Кодексу, де у новій редакції деталізовано обмеження судді щодо публічної діяльності та конфіденційної інформації, а саме визначено, що суддя не може робити публічних заяв та/або коментарів, які компрометують звання судді або підривають авторитет правосуддя. Суддя має уникати публічних заяв і коментарів щодо справ, які перебувають у його / її провадженні та інших суддів, не піддавати сумніву судові рішення, що набрали законної сили. Конфіденційна інформація, отримана суддею під час виконання обов'язків, не повинна використовуватися або розголошуватися суддею з будь-якою метою, не пов'язаною з виконанням суддею повноважень.

Верховний Суд актуалізував необхідність вироблення підходів до використання сучасних технологій, стверджуючи, що необхідно зберегти повагу до самої природи судового процесу. Адже, по-перше, багато судових рішень є дискреційними рішеннями, заснованими на конкретних фактах окремої справи. По-друге, судді відіграють суттєву роль у розвитку права. Вони не просто застосовують фіксовані та незмінні правила. Судді повинні мати можливість виправляти або доповнювати закон, якщо він не відповідає вимогам або загрожує зашкодити його застосуванню в певних справах. Технології не повинні втручатися у сферу справедливості. Технології не повинні знеохочувати або перешкоджати критичному мисленню суддів, оскільки це може призвести до стагнації правового розвитку та ерозії системи правового захисту. Тому технологічні інструменти повинні поважати процес ухвалення судових рішень і автономію суддів.[6]

Відповідно до змін, затверджених XX черговим з'їздом суддів України, від 18 вересня 2024 року Кодекс доповнено статтею 16, якою вперше на такому рівні легітимовано технологію штучного інтелекту (далі – ШІ), визначено, що використання суддею технологій ШІ є допустимим, якщо це не впливає на незалежність та неупередженість судді, не стосується оцінки доказів і процесу ухвалення рішень та не порушує вимог законодавства.

---

[5] Бангалорські принципи поведінки суддів: ООН, принципи. Міжнародний документ від 19.05.20006 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text (дата звернення: 20.03.2025)

[6] Окрема думка судді Верховного Суду Вронської Г.О. 08.02.2024. №925/200/22. (Україна) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117074064 (дата звернення: 20.03.2025)

Також статтею 17 Кодексу визначено, що суддя повинен сумлінно та відповідально виконувати професійні обов'язки, не пов'язані зі здійсненням правосуддя, у тому числі щодо участі у суддівському самоврядуванні, адже лише активною участю можливо досягти необхідного захисту суддів, забезпечення та реалізації їх конституційних прав та гарантій.

Розділ ІІІ «Позасудова поведінка судді» зазнав доповнення щодо участі судді у соціальних мережах. По-новому визначено, що користування суддею соціальними мережами має бути стриманим, поміркованим та обережним. Суддя може розміщувати, коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету судді та судової влади. Такі обмеження викликані тим, що особа судді сприймається, як особа із відповідним високим спеціальний статусом, а не як пересічний громадянин. Тому посилена увага суспільства до його особистості, підвищені вимоги та очікування є нормою.

З огляду на зміни від 18 вересня 2024 року, порівно із редакцією 2013 року, можна констатувати, що Кодекс зазнав значних, як структурних (зміна кількості статей Кодексу), так і контекстуальних (розширення змісту статей, викладення у новій редакції) оновлень.

Такі перетворення свідчать про комплексний підхід, адже зміни Кодексу стали необхідним кроком, враховуючи зміни в суспільстві, законодавстві та технологіях.

Заміна поняття *«поведінка бездоганна»* на *«поведінка відповідала високому статусу посади та не викликала обґрунтованих сумнівів у його доброчесності»*, свідчить про намагання визначити чіткі критерії того, що суддя повинен бути прикладом неухильного дотримання принципу верховенства права, законів та присяги судді.

Важливим був крок до включення ширшого переліку прав людини, які визначають людську гідність та підлягають поваги та захисту.

Норми про поведінку в соціальних мережах та використання ШІ відображає реалії сучасного світу, де публічність суддів може впливати на сприйняття правосуддя та авторитету судової влади. Водночас важливо, щоб нові положення про обмеження судді щодо публічної діяльності та конфіденційної інформації не перетворилися на інструмент надмірного контролю чи цензури. Баланс між етикою, незалежністю суддів і свободою вираження думок залишається ключовим питанням.

При комплексному підході до застосування даних положень, такі новели сприятимуть підвищенню довіри до судової влади та зміцнення її авторитету.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-39

ЛЕГАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕВАКУАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Олексій ПРОНЕВИЧ
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри службового та медичного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка м. Київ, Україна

Відповідно до статті 3 Конституції України людину, її життя і здоров'я, недоторканність і безпеку визнано найвищою соціальною цінністю, а головним обов'язком держави, – утвердження і забезпечення прав та свобод людини[1]. Небезпека для охоронюваного державою загального блага неминуче виникає в екстраординарних умовах «існування екзистенційної загрози та невизначеності». Надзвичайні адміністративно-правові режими створюють легальну основу для консолідації зусиль адміністративних органів, мобілізації наявних ресурсів та вжиття екстрених організаційних заходів задля захисту національних інтересів, забезпечення суб'єктивних прав приватних осіб.

Воєнний стан як вид надзвичайного адміністративно-правового режиму вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у контексті забезпечення захисту суверенітету і територіальної цілісності як засадничої функції держави. Відповідно до статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» серед широкого спектру заходів правового режиму воєнного стану передбачено проведення евакуації населення із зон збройних конфліктів (з районів можливих бойових дій) у безпечні райони, а також «евакуації матеріальних і культурних цінностей, що перебувають у державній власності, у разі виникнення загрози їх пошкодження або знищення»[2].

Комплексний аналіз вітчизняного надзвичайного законодавства дає підстави стверджувати щодо поліваріантності підходів до сутнісної інтерпретації управлінсько-правового концепту «евакуація». Відповідно до пункту 7 частини першої статті 2 Кодексу цивільного захисту України поняття «евакуація» у широкому сенсі визначено як організоване виведення чи вивезення із зони надзвичайної ситуації або

[1] Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

[2] Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

зони можливого ураження населення, якщо виникає загроза його життю або здоров'ю, а також матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення[3]. Примітно, що у вітчизняній правотворчій традиції евакуація звужено тлумачилася у гуманітарно-адміністративному вимірі (як комплекс заходів щодо організованого вивезення (виведення) населення з районів (місць), зон можливого впливу наслідків надзвичайних ситуацій і розміщення його у безпечних районах (місцях) у разі виникнення безпосередньої загрози життю та заподіяння шкоди здоров'ю людей[4]) та дефініціюється у контексті забезпечення оперативної релокації цінностей та/або документації (як комплекс заходів щодо організованого вивезення матеріальних і культурних цінностей, фондово-облікової, наукової та іншої документації та розміщення їх у безпечних районах (місцях) у разі виникнення загрози їх пошкодження, знищення або втрати внаслідок злочинів проти власності, що можуть бути скоєні в умовах воєнного стану[5]). У Законі України «Про правовий режим воєнного стану» закріплено правовий імператив щодо обов'язковості евакуації затриманих осіб, що перебувають в ізоляторах тимчасового тримання, підозрюваних, обвинувачених осіб, щодо яких застосовано запобіжний захід – тримання під вартою, що перебувають в слідчих ізоляторах, а також передбачено переміщення (евакуацію) у разі необхідності виробничих потужностей підприємств будь-якої форми власності із зони бойових дій. Міністерство охорони здоров'я України при встановленні переліку застосовуваних медичними працівниками (медичними підрозділами) заходів, спрямованих на профілактику, діагностику і лікування поранених, травмованих, уражених та хворих військовослужбовців, поліцейських, осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту сил безпеки і сил оборони під час ведення бойових дій, виконання бойових (спеціальних) завдань, здійснення інших заходів з національної безпеки і оборони, а також підготовки складових сил безпеки і сил оборони до застосування за призначенням у тактичних умовах на догоспітальному етапі, легально закріпило категорії «евакуація постраждалого (casualty evacuation –

[3] Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 року № 5403-VI. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text.

[4] Про затвердження Положення про порядок проведення евакуації населення у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру: постанова Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2001 року № 1432. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1432-2001-%D0%BF#Text.

[5] Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 р. № 472 та затвердження Порядку використання коштів з рахунка для задоволення потреб культури, мистецтв, креативних індустрій, охорони і збереження культурної спадщини, культурних цінностей, підтримки суб'єктів у сфері медіа: постанова Кабінету Міністрів України від 17 травня 2022 року № 616. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2022-%D0%BF#Text.

CASEVAC)» як «неконтрольований медичним персоналом процес переміщення пораненого, травмованого, ураженого або хворого до медичного підрозділу» та «медична евакуація (medical evacuation – MEDEVAC)» як спланований та контрольований медичним персоналом процес переміщення пацієнта спеціалізованим санітарним транспортним засобом до або між медичними підрозділами як невід'ємна частина безперервного лікування[6]. Примітно, що у вітчизняному надзвичайному законодавстві також імплементовано гуманітарно-правовий концепт «евакуація військовополонених» для визначення організованого виведення військовополонених з району ведення бойових дій до місць (місцевостей), де вони утримуються після взяття їх в полон[7].

Відповідно до підпункту 12 пункту 4 Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 року № 1052, Державна служба України з надзвичайних ситуацій уповноважена реалізовувати державну політику з питань організації заходів з евакуації населення, надання центральним та місцевим органам виконавчої влади, суб'єктам господарювання методичну допомогу із зазначених питань[8].

Аксіоматично, що масштаби евакуації населення залежать від обсягу ураження або «особливостей надзвичайної ситуації». Евакуація проводиться на державному, регіональному, місцевому або об'єктовому рівні. Відповідно до статті 3 Кодексу цивільного захисту України передбачено кілька видів евакуації, а саме: обов'язкову; загальну або часткову; тимчасову або безповоротну. Цим нормативно-правовим актом прямо передбачена можливість обов'язкової евакуації у разі виникнення загрози збройних конфліктів (з районів можливих бойових дій, які визначаються Генеральним штабом Збройних Сил України на особливий період, у безпечні райони). Зважаючи на екзистенційний характер евакуації, до додаткових завдань єдиної державної системи цивільного захисту у період дії воєнного стану законодавцем віднесено проведення (у разі потреби) за окремим рішенням Кабінету Міністрів України, відповідних місцевих органів виконавчої влади (військових

[6] Про затвердження Обсягів надання медичної допомоги на догоспітальному етапі, які надаються під час ведення бойових дій та підготовки сил безпеки і сил оборони за призначенням у тактичних умовах: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 3 вересня 2024 року № 598. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1359-24/ed20240903#n19.

[7] Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період: постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 року № 721. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/721-2022-%D0%BF#Text.

[8] Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 року № 1052. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text.

адміністрацій) евакуації населення та матеріальних і культурних цінностей з районів можливих бойових дій у безпечні райони (абзац 20 пункту 1 частини 4 статті 8 Кодексу цивільного захисту України), а до основних завдань сил цивільного захисту, – участь у проведенні евакуації населення «із зон збройних конфліктів (з районів можливих бойових дій) у безпечні райони» (пункт 8-1 частини 2 статті 22 Кодексу цивільного захисту України). Наразі закріплено імператив щодо урахування положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану» при здійсненні евакуації населення, матеріальних і культурних цінностей в особливий період.

Особлива увага приділена адміністративно-правовому регулюванню обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей. Згідно з абзацом 2 пункту 3 чинного Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій визначено, що з метою захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, в умовах воєнного стану обласні військові адміністрації можуть прийняти рішення про проведення обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей з їх батьками, особами, які їх замінюють, або іншими законними представниками з окремого населеного пункту в місцевості, де ведуться бойові дії. Обов'язкова евакуація в примусовий спосіб дітей здійснюється за супроводом одного з батьків, особи, яка їх замінює, або іншого законного представника (відмова від обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей з окремого населеного пункту в місцевості, де ведуться бойові дії, не допускається)[9]. Евакуація дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, проводиться з урахуванням вимог Порядку тимчасового переміщення (евакуації) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення за місцем постійного проживання (перебування), а в разі виїзду за межі України – в Україну[10].

Рішення про евакуацію дітей у примусовий спосіб приймаються на регіональному рівні з обов'язковим погодженням з Координаційним штабом з проведення евакуаційних заходів та ефективного реагування на масове переміщення населення, наділеним статусом тимчасового консультативно-дорадчого органу Кабінету Міністрів України, утвореного з метою сприяння у координації дій центральних і місцевих

[9] Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 року № 841. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text.

[10] Про тимчасове переміщення (евакуацію) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення: постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2023 року № 546. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2023-%D0%BF#n18.

органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, військових формувань, громадських об'єднань з питань організації та проведення евакуації населення[11]. Наприклад, на засіданні Ради оборони Харківської області від 13 травня 2024 року було прийнято рішення про примусову евакуацію «статусних дітей» (дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування) з населених пунктів, розташованих у 30-кілометровій віддаленості від державного кордону або лінії розмежування[12]. Після активізації 10 травня 2024 року військ держави-агресора на півночі Харківської області було евакуйовано 1.282 дитини з Вовчанської та Липецької територіальних громад. На засіданні Ради оборони Харківської області від 12 вересня 2024 року було прийнято рішення про евакуацію у примусовий спосіб 269 дітей з Куп'янської, Курилівської та Кондрашівської територіальних громад Куп'янського району[13].

Резюмуючи, зазначимо, що евакуація є легальним засобом захисту населення в екстраординарних ситуаціях, детермінованих антропологічними, природними або техногенними чинниками. У вітчизняному надзвичайному законодавстві ствердилася поліваріантність сутнісної інтерпретації соціально-правового конструкту «евакуація». Наразі створено репрезентативну нормативно-правову базу, що регламентує здійснення евакуації, визначено адміністративну правосуб'єктність уповноважених адміністративних органів. Законом України «Про правовий режим воєнного стану» евакуація віднесена до заходів правового режиму воєнного стану. Стратегічним пріоритетом визнано адміністративно-правове регулювання обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів. Таке рішення приймається обласною військовою адміністрацією/радою оборони області за погодженням з Координаційним штабом з проведення евакуаційних заходів та ефективного реагування на масове переміщення населення.

---

[11] Про утворення Координаційного штабу з проведення евакуаційних заходів та ефективного реагування на масове переміщення населення: постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2022 року № 854. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854-2022-%D0%BF#Text.

[12] На Харківщині оголосили примусову евакуацію статусних дітей з прифронтових населених пунктів. Офіційний сайт Чугуївської районної військової адміністрації. 13 травня 2024 року. URL. https://chuhuiv-rda.gov.ua/news/1715617047/.

[13] У Куп'янському районі затвердили примусову евакуацію ще з трьох громад. Аналітичний портал «Слово і діло». 12 вересня 2024 року. URL. https://www.slovoidilo.ua/2024/09/12/novyna/suspilstvo/kupyanskomu-rajoni-zatverdyly-prymusovu-evakuacziyu-shhe-trox-hromad.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-40

ДИЛЕММА ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ ПІД ЧАС ВІЙНИ: РЕКВІЗИЦІЯ І ДИСКРИМІНАЦІЯ

Михайло САВЧИН
доктор юридичних наук, професор,
директор Науково-дослідного інституту порівняльного публічного права та міжнародного права,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна,
Український вільний університет, Мюнхен, ФРН

Вступ. Війна створює юридичну невизначеність у плані життєвих стратегій, здійснення економічних свобод та потребує поглиблених підходів щодо формування державної політики та ухвалення рішень. Це викликано необхідністю мобілізації та розподілу продукції для посилення обороноздатності, інституційної спроможності держави та збереження національної ідентичності та державності України. Оскільки йде мова про обмежені ресурси, то будь-які законодавчі та адміністративні заходи мають суворо відповідати легітимній меті і не посягати на можливість здійснення основоположних свобод, посягаючи на сутнісний зміст права. Саме через такі критерії буде проаналізовано критерії реквізиції майна в умовах воєнного стану. Окрема увага також буде приділена питанням забезпечення інвестиційного клімату крізь призму доброго врядування, запобігання дискримінації та справедливого правосуддя.

1. Концепт військової конституційної демократії та економічні свободи.

Ми маємо говорити про вихідні умови забезпечення економічних свобод в умовах війни. Для того, щоб держава успішно вела війну і зберегла свій суверенітет, охороняла національну конституційну ідентичність, впливають такі чинники – територія, населення та економічна потужність. Це ключові чинники, які зумовлюють функціонування сучасних держав в умовах, коли світовий порядок трансформується в епоху вповзання у війни. Загалом, якщо взяти еволюцію людства, то треба визнати, що постійні війни супроводжували розвиток людської цивілізації, оскільки людство мало знало мирні епохи. Питання про постання гарантій миру вперше було поставлено на Європейському субконтиненті під час ухвалення Вестфальського миру (1648), коли постала наразі ще домінуюча

концепція Nation-State (держави-нації, національної держави). Заснування сучасного світового порядку в рамках ООН, що визначається Хартією ООН (1948) і остаточно оформленого Заключним Гельсінським актом Конференції безпеки і співробітництва Європі (1975) заклало фундаментальні принципи поваги до національного суверенітету, територіальної цілісності, добросовісного виконання міжнародних договорів, поваги до прав людини тощо.

На сьогодні маємо зміну парадигми Nation-State, на зміну якій приходить Network-State, тобто мережева держава. Тепер йде змагання щодо обґрунтованості цього концепту, виходячи із ліберальної демократичної концепції мультирівневого конституціоналізму наднаціонального ЄС[1] та вкрай консервативної концепції, вираженої у доктрині Project 2025[2], який вже став предметом критики, особливо за атаку незалежних регуляторів та зниження ступеня гарантій незалежності судів[3].

Остання вочевидь спирається на лібертаріанські концепції[4] згортання ролі сучасних держав з підвищенням ролі корпорацій та перенесенням корпоративістських концепцій на публічне управління із поєднанням штучного інтелекту в алгоритм управлінських рішень та їх впровадження у життя. Мені ця концепція більше нагадує повернення до концепції держави-домену, що було притаманно середньовічним державам, побудованих за династичним принципом. Власне так побудована тепер державність у Російській Федерації, яка є захопленою державою з боку спецслужби ФСБ, так само намагаються побудувати державність у США через вплив крупних корпорацій та низки євангелістичних релігійних спільнот. Відповідно до цих концепцій держав перетворюється у своєрідну мережу прийняття рішень завдяки штучному інтелекту та блокчейну. Однак основними бенефіціаріями такої держави стають певні управлінські прошарки, оскільки така система урядування виключає засади право бути заслуханим і брати участь в управлінських рішеннях заінтересованих осіб, рівності і

[1] Савчин М. Юридичні інструменти забезпечення національних інтересів та міжнародне співробітництво у сфері економіки 2021 (4) *Український часопис конституційного права* 59-62

[2] Mandate for Leadership. The Conservative Promise (Project 2025) (The Heritage Foundation 2024) <https://static.project2025.org/2025_MandateForLeadership_FULL.pdf>

[3] Thomas Homer-Dixon, Luke Kemp, Michael Lawrence, Megan Shipman. Impact 2024. How Donald Trump`s Reelection Could Amplify Global Inter-systemic Risk (Cascade Institute 2024) <https://wfabhmdrpib5-u5525.pressidiumcdn.com/wp-content/uploads/2024/10/V2.0-Impact-2024-How-Donald-Trumps-Reelection-Could-Amplify-Inter-systemic-Risk-1.pdf>

[4] Balaji Shrinivasan, The Network State: Hoe to Start the New Country <https://thenetworkstate.com/>

запобігання дискримінації, змагальності, що сьогодні складає невід'ємну складову доброго урядування.

2. Мережецентрична держава та урядування в умовах війни

Війна задає модус функціонування влади у сторону мобілізації та розподілу ресурсів на користь війни. Прикладом цього може бути дискусія про рідкісноземельну угоду між Україною та США. Американський наратив щодо існування боргу України перед США у розмірі 350 млрд дол США за військову та гуманітарну допомогу спростовується даними Кільського інституту, який визначає її на кінець 2024 р. у розмірі близько 120 млрд дол США[5]. З другого боку, в Україні насправді слабко розвідані і, тим більше, розроблені родовища рідкісноземельних металів і мінералів, які потребують значних інвестицій. І тут цілком питання впирається якраз у добре урядування та гарантії доступу до справедливого правосуддя. У цьому світлі зовсім інакше викладає законопроєкт № 9549[6], предметом якого визначення особливих правил вилучення нерухомості в умовах воєнного стану.

З аналізу цього законопроєкту доволі дивним є наявність президентського вето, оскільки в Україні семіпрезиденціалізм і за результатами виборів 2019 р. Президент спирається на більшість у Верховній Раді, а сформований Кабінет Міністрів є цілком службовим кабінетом у силу домінування Президента в означеному трикутнику влади. Судячи із назви законопроєкту, його легітимною метою є посилення цифрової інфраструктури, яка логічно не ув'язується із реквізицією земельних ділянок попри потреби воєнного часу. Принаймні, законопроєкт у цьому відношенні мав би мати цілісніший і комплексний характер. По іншим параметрам доволі складно визначити його легітимну мету, оскільки слід аналізувати окремі фрагменти законопроєкту, положення якого передбачають внесення змін у різноманітні правові акти. Зокрема, у преамбулу Закону про реквізицію майна в умовах екстраординарних режимів було внесено зміни, але і вони не визначають чітко легітимної мети таких поправок. Водночас у цьому Законі має з'явитися доволі проблемна стаття 14^1, яка посягає на низку конституційних гарантій права приватної власності, засади верховенства права, місцевого самоврядування та доступу до правосуддя.

[5] Ukraine Data Tracker. A Database of Military, Financial and Humanitarian Aid to Ukraine <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/>

[6] Пропозиції Президента України до Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання земельних ділянок для розбудови цифрової інфраструктури, включеного до порядку денного 11.02.2025 р. № 4229-XII <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42412>

Нижче буде проведено аналіз законопроєкту № 9549 стосовно зазначених критеріїв, а тут обмежуся декількома розкриттям деяких аспектів мережецентричності публічної влади. У рамках європейської інтеграції Україна має узгодити своє законодавство із acquis ЄС, складниками якого є власне гарантії приватної власності, засади верховенства права, місцевого самоврядування та доступу до правосуддя. Сенс європейської інтеграції України є посилення національного суверенітету з рахунок отримання можливості України впливати на розроблення політик наднаціональних інститутів ЄС, які ми не маємо на цей час. Оскільки Україна має другу за чисельністю та потужністю армію після московської, то розвиток владних інституцій має здійснюватися на цих засадах. Попри чинник війни Україна має рухатися далі у сторону посилення місцевого самоврядування, як би це не парадоксально не звучало за таких умов. Аналізований законопроект фактично встановлює повідомний характер ухвалення рішень щодо реквізиції земель, якщо такі землі належать громадам, без реальної участі місцевих рад у цьому процесі. Попри завдання цифровізації, насправді законопроект мало стосується забезпечення високих стандартів електронного урядування у діяльності публічної влади, що є також важливою засадою діяльності мережецентричної влади, яка має бути якомога більше доступною для забезпечення адміністративними послугами приватних осіб.

3. Окремі конституційні гарантії та законопроєкт № 9549[7]

Законопроєкт № 9549 передбачає процедуру реквізиції нерухомості, зокрема вилучення земель з мотивів суспільної необхідності задля забезпечення обороноздатності в аспекті розвитку цифрової інфраструктури. Слід наголосити на тому, що до транспорту в Україні відносяться лінії електропередач та оптоволоконні мережі. Водночас такі заходи мають переслідувати легітимну мету і відповідати конституційним цілям. В умовах воєнного стану ці міркування обґрунтовуються посиленням обороноздатності України із наступним відшкодуванням вартості вилучених земельних ділянок. Стаття 41 Конституції України встановлює гарантії, що у разі виникнення спорів щодо розміру відшкодування, такі питання вирішує суд. У цьому відношенні також діє Закон про реквізицію майна в умовах воєнного стану від 2013 р., який у статті 13 гарантує вирішення такого роду спорів у судовому порядку. У свою чергу, Закон про воєнний стан[8] також

[7] Закон України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання земельних ділянок для розбудови цифрової інфраструктури (проєкт) <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2568782>

[8] Про правовий режим воєнного стану: Закон України № 389-VIII (у ред. від 08.02.2025 р.) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

гарантує, що не можуть встановлюватися жодні обмеження щодо юрисдикції судів (статті 10(1) та 12^2).

Законопроєкт №9549 деталізував положення щодо реквізиції землі. Законопроєкт передбачає узгоджувальні процедури Кабінетом Міністрів та Закарпатською ОДА щодо вилучення окремих земельних ділянок для забезпечення потреб обороноздатності країни. Роль місцевих рад зведено лише до оформлення передачі земель, які є в управлінні громади, для зазначених потреб. Також слід зважати на приписи Земельному Кодексу, який визначає правові режими різних видів земельних ділянок, управління яких здійснюють відповідно держава і територіальні громади. Згідно з Конституцією, якщо прийняте рішення про реквізицію і вживаються певні заходи і якщо власник майна, яке підлягає реквізиції, незгоден із розміром відшкодування, він може звернутися з цього приводу до суду. Люди мають знати про ці речі на етапі узгодження, і ключову роль тут відіграють ради громад задля забезпечення майнових прав. Тому жителям громад треба брати активну участь в узгодженні цих питань і розуміти, що вони можуть стосуватися забезпечення обороноздатності України.

Таке вилучення земельних ділянок стосуватиметься переважно для розміщення релокованих підприємств для потреб військово-промислового комплексу (ВПК), а також, можливої забудови вітряками Полонини Руни. Зокрема, для розміщення вітряків на Полонині Руні варто було використати військову інфраструктуру на ній, зокрема бетонну дорогу з Перечина і не розміщати їх там надмірно і, тим більше, будувати дорогу для цих цілей зі Жденіївської долини. У цьому контексті є неспівмірним легітимній меті побудова вітряків на Вододільному хребті. Адже по Боржавському хребту висловив вже свою позицію Верховний Суд, визнавши таке будівництво суперечливим з мотивів охорони довкілля і біорізноманіття[9].

З другого боку, стоїть питання чому лише Ужгородський район розглядається у статті 14^2 правок до Закону про реквізицію майна в умовах воєнного стану[10]. Найімовірніше законопроєкт націлений на розміщення релокованих підприємств. Але вони ж можуть бути релоковані не лише на Ужгородщині, а на будь-яких територіях Закарпаття і України загалом. Тому тут може виникнути проблема, бо це дискримінація за місцем знаходження майна. Це є так званою

[9] Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду, ухвала від 16.04.2024 р. у справі № 260/1058/10 <https://opendatabot.ua/court/118402703-7d2aa960be500b74a94dbe481134fa72>

[10] Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного та надзвичайного стану: Закон України № 4765-VI (у ред. від 21.06.2024 р.) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>

прямою захищеною підставою (ознакою), яка захищена статтею 24 Конституцією України. Для запровадження такої відмінної підстави у правовому регулюванні режиму майна у порівнянні з іншими регіонами України жителі Ужгородщини покладені у наперед гірші умови, ніж інші жителі, які проживають в інших регіонах України. Законопроєкт атакує сутнісний зміст низки основоположних прав, як от: непорушності житла та іншого володіння особи, гарантії права приватної власності та можливості розпорядження ними, свободи підприємницької діяльності, права на справедливий суд. Нарешті, закон має визначати норми загального характеру, а не виокремлювати лише Ужгородський район. Адже аналогічні питання виникатимуть і в інших частинах України.

Висновки. Доктрина мережецентричної держави передбачає розподіл повноважень між субнаціональним і супранаціональним рівнями публічної влади. Щодо України це означає посилення ролі та інституційної спроможності місцевого самоврядування та поглиблення європейської інтеграції з набуттям членства України в ЄС. Структурним елементом мережецентричності публічної влади є також електронне урядування, впровадження стандартів доброго врядування, деліберативної демократії та посилення механізмів судового захисту. Зважаючи на такі структурні елементи мережецентричної організації держави є лукавством запроваджувати реквізицію майна з огляду на посилення обороноздатності та цифрової інфраструктури без належного судового контролю підстав та порядку вилучення майна, зокрема вирішення спорів щодо визначення розміру компенсації вилученого майна. Відсутність надійних гарантій судового захисту майна, доброго врядування підриває довіру до держави і не сприяє доброму інвестиційному клімату, що є важливим для переведення економіки на забезпечення воєнних потреб та пізніше оновлення національної економіки.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-41

ВІЙНА В УКРАЇНІ: БЕЗПЕКА В РЕГІОНІ ТА ПРОЦЕС ВІДНОВЛЕННЯ

Михайло ТЕРНУЩАК
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права,
експерт «Центру дослідження права війни»
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Війна в Україні трансформувала безпекові механізми в світі, зокрема консолідувала зусилля країн західного блоку щодо підтримки України у її прагненні відстояти незалежність та відновити суверенітет над окупованими територіями. Повномасштабна військова агресія РФ, починаючи з лютого 2022 року, продемонструвала недієздатність попередньо укладених на міжнародній арені угод (як приклад Будапештський меморандум, Мінські домовленості) як політико-правового інструмента світової політики стосовно вирішення міжнародних конфліктів.

Воєнні дії на території України, як держави яка не входить до Північно-атлантичного альянсу, та є нейтральною, суттєво стосується безпекових інтересів країн Європейського союзу, переважна більшість яких є членами НАТО.

По-перше, мова йде про географічне розташування України, яка межує із чотирма країнами НАТО, які, з позиції умовного програшу нашої держави, гіпотетично можуть стати об'єктами наступної агресії разом із країнами Балтії.

По-друге, враховуючи доктринальні демократичні цінності які сповідують країни європейської спільноти, західний світ не міг належним чином не відреагувати та не надати руку підтримки, державі Україні яка перебуває на тернистому шляху до повної інтеграції у європейський простір. Так у грудні 2023 року Європейська рада прийняла рішення про початок переговорів з Україною та Молдовою щодо вступу до ЄС, що є високим свідченням безумовної довіри до нашої держави.

Країни ЄС, ще нам початку вторгнення РФ рішуче виступили єдиним фронтом засудивши зухвалу агресію, терміново відреагувавши, відкрили границі прийнявши та надавши прихисток людям які

рятувалися від війни, постійно ухвалюються рішення щодо підтримки фінансування України з різних джерел з метою стабілізації бюджету і основне здійснюються неприпиняючі поставки озброєння яке є критично необхідним для відбиття нападу. Політичне рішення про підтримку України у частині надання західних видів озброєння, взагалі виступив основним фактором на початковій стадії війни, коли воєнні дії були найбільш інтенсивні.

Зараз спостерігаємо поглиблену співпрацю в оборонному секторі, мова йде про спільне виробництво окремих видів озброєння, модернізацію ВПК України у площині виробництва безпілотних наземних, повітряних та морських пристроїв, посилення протиповітряної оборони. В цьому контексті, саме війна в Україні продемонструвала беззаперечну перевагу сучасних технологій у ВПК на полі бою в порівнянні із минулими практиками та методиками введення бойових дій.

Важливий фактор – це структурування економіки воєнного часу Україною згідно з безпековим ризиком. Проводиться вироблення оптимальних шляхів розподілу економічного та безпекового функціоналу регіонів. Це і релокація виробництва та бізнесу, забезпечення надійної логістики, гуманітарно-соціальні питання.

Міжнародна допомога

08.04.2022 провідними світовими економістами (Торбйорн Бекер, Баррі Айхенгрін, Юрій Городніченко, Сергєй Гурієв, Саймон Джонсон, Тимофій Милованов, Кеннет Рогофф та Беатріче Ведер ді Мауро) у «RAPID RESPONSE ECONOMICS» було опубліковано статтю «A Blueprint for the Reconstruction of Ukraine/Нарис про відбудову України», у якій вперше було напрацьована стратегія відновлення України[1]. Згідно якої, основними джерелами допомоги є:

– двостороння допомога, що реалізовуватиметься за рахунок таких форм як гранти, кредитні гарантії, кредити, натуральні внески, в тому числі передбачена можливість адмініструвати окремі види підтримки через різні агенції;

– допомога Міжнародних інституцій, зокрема через Світовий банк (СБ), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), Міжнародного валютного фонду (МВФ) у частині надання короткострокового фінансування для забезпечення доступу до іноземної валюти та покриття тимчасових фіскальних дисбалансів. Також діяльність ЄС з можливістю створення трастових фондів для реконструкції України та надання доступу Україні

[1] A Blueprint for the Reconstruction of Ukraine. URL: https://cepr.org/content/blueprint-reconstruction-ukraine

до спеціальних процедур, таких як структурні фонди ЄС, які доступні для країн ЄС;

– можливість використання конфіскованих російських активів, як приклад російський фонд національного добробуту, резерви російського центробанку, з виробленим міжнародним судовим механізмом для передачі відповідних активів Україні з подальшим цільовим використанням. Сюди також варто добавити конфіскацію поточних доходів Росії від нафти та газу за аналогією із виплатами Іраку Кувейту протягом 30 років після вторгнення Іраку до Кувейту;

– приватні джерела, а саме кошти які зараховуватимуться до спеціально утворених приватних фондів та внески окремих осіб.

План «Маршалла» для України

Програма допомоги на відновлення української держави після війни повинна стати одним із ключових напрямів координованої діяльності публічних органів України в цей складний для країни час. Узгоджена робота має проводитися на внутрішньому (національному) рівні в тісній координації органів публічної адміністрації, правоохоронних та судових органів, муніципалітетів та представників наукових кіл, інститутів розвитку громадянського суспільства так і на міжнародному рівні із залученням держав G20 та міжнародних організацій (ООН, ЄС, ОБСЄ, РЄ, NATO, МБРР, МВФ, ЄБРР, ВООЗ, МАГАТЕ, ЮНЕСКО та інших).

Вважаємо, що в основі розробки «Програми допомоги на відновлення української держави після війни» повинна стати напрацьована концепція, яка уніфікувала теоретико-правові аспекти організації механізму втілення та реалізації відповідних заходів.

Так, необхідно розробити загально-теоретичні та праксеологічні засади програми допомоги на поновлення держави після війни, дослідивши такі складники:

– перше, поняття формування міжнародної програми допомоги Україні на прикладі Програми поновлення Європи (European Recovery Program): прогрес і недоліки;

– друге, застосування правового забезпечення Плану маршала (Програми економічної допомоги європейським державам після другої світової війни): погляд із сьогодення;

– третє, врахування недоліків та прорахунків у використанні міжнародної донорської допомоги для відбудови і реформування України після Революції гідності та в період агресії РФ 2014 року.

Напрацювати дипломатичні та політико-правові підстави для розробки і запровадження міжнародної програми допомоги світовим співтовариством Україні у відновленні економіки у післявоєнний період. Тут слід проводити роботу у площині:

– розробки і подальшої реалізації законодавчих актів в Україні по відновленню понесених збитків, завданих російською агресією та розробка шляхів юридичних практик стягнення з РФ контрибуції. Варто відзначити, що перші кроки вже зроблені 03.03.2022 був прийнятий Закон України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів»;

– залучення міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ, МВФ та ін.) до оцінки нанесених збитків до розшуку та арешту російських активів за кордоном для вилучення та компенсації на користь України;

– визначення ролі правоохоронних органів України в проведенні експертизи з оцінки завданих матеріальних та моральних збитків юридичним та фізичним особам, в підготовці матеріалів до міжнародних судів.

– обґрунтування фактичних сум допомоги на підставі експертних оцінок завданих збитків Україні та надання можливості іноземним спонсорам переконатися у достовірності розрахунків.

В результаті варто провести фактичну правову роботу відносно подання пропозицій керівникам країн G20 щодо здійснення фінансової та технічної допомоги Україні протягом 20 років.

Розробити та прийняти комплекс законодавчих актів, які гарантуватимуть ефективне використання міжнародної фінансової та технічної допомоги для розвитку економіки та військового потенціалу.

Створити та запустити на інституційному рівні в дію органи контролю та моніторингу за ефективним використанням міждержавної допомоги за участі громадськості та представників держав спонсорів[2].

[2] Білоус В.Т., Тернущак М.М. Правові гарантії фінансової безпеки з надання допомоги Україні після війни. Економіка. Фінанси. Право. 2022. № 8. С. 5–10.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-42

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ РЕЛОКАЦІЇ В УМОВАХ ЕКСТРАОРДИНАРНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ: ВИКЛИКИ ТА ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ

Тетяна ХАРЧЕНКО
кандидат юридичних наук,
головний спеціаліст відділу моніторингу питань гендерної рівності
та недискримінації управління дотримання прав людини
Департаменту головної інспекції та дотримання прав людини
Національної поліції України
м. Київ, Україна

Релокація населення в умовах екстраординарних правових режимів, таких як збройний конфлікт, окупація, воєнний чи надзвичайний стан, є складним і багатовимірним процесом. Це явище охоплює вимушене або добровільне переміщення людей із зон підвищеного ризику до більш безпечних регіонів, що супроводжується низкою викликів правового, соціального та економічного характеру. Релокація може мати тимчасовий або довгостроковий характер і включати евакуацію, внутрішнє переміщення та пошук притулку за межами країни.

Важливо враховувати гендерний вимір релокації, оскільки різні групи населення (жінки, чоловіки, діти, люди похилого віку, особи з інвалідністю) стикаються з унікальними проблемами під час цього процесу. Жінки частіше піддаються ризикам сексуального насильства, експлуатації та дискримінації при доступі до ресурсів. Чоловіки можуть зіштовхуватися з правовими обмеженнями на пересування через воєнний обов'язок та загрозу примусової мобілізації. Особи похилого віку та люди з інвалідністю мають значні труднощі у фізичному пересуванні та доступі до необхідних медичних і соціальних послуг.

У цьому контексті особливої уваги потребує питання правового захисту релокованих осіб, оскільки ефективна нормативно-правова база та відповідні механізми можуть сприяти забезпеченню їхніх прав і свобод. Міжнародні стандарти та національне законодавство повинні передбачати гендерно чутливі підходи до евакуації, надання гуманітарної допомоги, доступу до житла, медичних послуг та інтеграції переміщених осіб у нові громади[1].

[1] Капінус О.Я., Марценюк Т.О. Гендерні аспекти вимушеної міграції в Україні: проблеми та перспективи. Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення: монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. С. 156-178.

Гендерні виклики під час війни

Збройний конфлікт значно посилює існуючі гендерні нерівності, створюючи додаткові загрози та обмеження для різних соціальних груп. Війна впливає на чоловіків і жінок по-різному, породжуючи специфічні виклики для кожної з них.

Ризики сексуального та гендерно зумовленого насильства: В умовах конфлікту та переміщення зростає загроза сексуальної експлуатації, торгівлі людьми, примусових шлюбів та сексуального насильства. Жінки та дівчата часто стають жертвами насильства з боку військових, окупаційних сил або навіть у місцях тимчасового перебування.

Обмежений доступ до репродуктивного здоров'я: Під час релокації ускладнюється доступ до медичних послуг, включно з контрацепцією, доглядом під час вагітності, допомогою при ускладнених пологах та післяпологовим доглядом. Крім того, відсутність санітарних умов та засобів гігієни може мати серйозні наслідки для здоров'я жінок[2].

Дискримінація при отриманні допомоги: Жінки, особливо матері-одиначки та вагітні, часто стикаються з труднощами у доступі до гуманітарної допомоги, житла, працевлаштування та юридичної підтримки через гендерні стереотипи та соціальні обмеження.

Обмеження у переміщенні через воєнний обов'язок: В умовах воєнного стану чоловіки призовного віку (як правило, від 18 до 60 років) обмежені у виїзді за кордон, що створює виклики для тих, хто хоче евакуюватися разом із родиною.

Підвищений ризик примусової мобілізації: Військові конфлікти збільшують ризики насильницького залучення чоловіків до бойових дій, що може супроводжуватися психологічним тиском та правовими обмеженнями.

Психологічний тиск та соціальні очікування: Чоловіки часто стикаються з тиском суспільства щодо виконання ролі «захисника», що може призводити до емоційного вигорання, депресії та посттравматичних розладів.

Бар'єри у доступі до евакуації: Через фізичні обмеження та брак спеціалізованого транспорту багато осіб з інвалідністю та літніх людей залишаються в зонах бойових дій.

Нестача догляду та медичних послуг: Медична допомога, необхідна для осіб з хронічними захворюваннями або фізичними обмеженнями, часто є недоступною під час війни та евакуації.

Гендерні аспекти догляду: У кризових умовах основний тягар догляду за літніми людьми та особами з інвалідністю лягає на жінок, що посилює їхнє навантаження та вразливість.

[2] Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» від 31.10.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_669

Практичні аспекти та рекомендації

Гендерно-чутливий підхід до релокації передбачає адаптацію політик та програм таким чином, щоб вони враховували специфічні потреби жінок, чоловіків та інших вразливих груп. Нижче подані ключові аспекти та рекомендації для покращення ситуації[3]

Розширення програм цільової допомоги: Запровадження фінансової підтримки для жінок із дітьми, людей з інвалідністю та осіб похилого віку.

Забезпечення доступу до репродуктивного здоров'я: Організація мобільних медичних пунктів, доступних контрацептивів і психологічної підтримки для жінок, які пережили насильство.

Гендерно-чутливий підхід до розподілу ресурсів: Урахування потреб різних груп населення під час надання житла, продовольства та базових послуг.

Пріоритетний доступ для вразливих груп: Спрощені процедури отримання допомоги для самотніх матерів, вагітних жінок та людей з обмеженими можливостями.

Навчання державних службовців: Проведення тренінгів для правоохоронців, соцпрацівників та волонтерів щодо захисту прав ВПО та боротьби з гендерною дискримінацією.

Гендерно-чутливі підходи в центрах тимчасового розміщення: Окремі зони для жінок і дітей, наявність спеціалізованих служб підтримки.

Підтримка жертв насильства: Запровадження механізмів швидкого реагування на випадки домашнього та сексуального насильства серед переміщених осіб.

Розробка стратегій гендерного балансу: Врахування специфічних потреб чоловіків та жінок у політиках релокації та інтеграції.

Аналіз доступності послуг: Оцінка реальної можливості жінок, чоловіків та інших груп отримувати допомогу. Контроль за виконанням гендерних стандартів: Моніторинг гуманітарних та державних програм щодо їх відповідності принципам рівності. Впровадження механізмів оцінки ефективності: Розробка індикаторів гендерної чутливості та їх постійний перегляд. Інтеграція гендерної експертизи в усі рівні ухвалення рішень: Запровадження посади радника з гендерних питань у державних органах, що опікуються релокацією та гуманітарною допомогою.

[3] Капінус О.Я., Марценюк Т.О. Гендерні аспекти вимушеної міграції в Україні: проблеми та перспективи. Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення: монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. С. 156-178.

Релокація населення в умовах воєнного стану та інших екстраординарних правових режимів є одним із ключових викликів для держави та міжнародної спільноти. В процесі переміщення жінки, чоловіки та вразливі групи населення стикаються з різними загрозами та дискримінаційними чинниками, що вимагає комплексного підходу до захисту їхніх прав.

Гендерні аспекти відіграють вирішальну роль у забезпеченні ефективності політик і програм релокації. Жінки та діти є більш уразливими до ризиків сексуального насильства, дискримінації та обмеженого доступу до медичних і соціальних послуг. Чоловіки, зі свого боку, зіштовхуються з проблемами мобілізації, юридичних обмежень на переміщення та психологічного тиску.

Правові механізми захисту релокованих осіб включають міжнародні та національні норми, які закріплюють права вимушених переселенців та осіб, що потребують додаткового захисту. Важливими є Конвенція про статус біженців 1951 року, Резолюція 1325 РБ ООН «Жінки, мир, безпека» та інші міжнародні акти, які регламентують захист прав жінок, чоловіків та вразливих груп у зонах конфлікту. Національне законодавство України передбачає механізми допомоги внутрішньо переміщеним особам та додаткові заходи підтримки під час воєнного стану.

Для покращення ситуації необхідно впроваджувати гендерно-чутливий підхід у процесах релокації, зокрема:

Забезпечення рівного доступу до гуманітарної допомоги та соціальних послуг для всіх груп населення.

Впровадження гендерного аудиту в державні та гуманітарні програми.

Посилення моніторингу порушень прав людини, пов’язаних із процесами евакуації та переміщення.

Розширення навчальних програм для правоохоронців та соціальних працівників щодо гендерної рівності та запобігання дискримінації.

Створення ефективних механізмів захисту жертв насильства під час релокації.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-43

ВПЛИВ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ НА ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Станіслав ЩОКА
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Іван ПЕРЕШ
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Особливі правові режими, які передбачені законодавством України, зокрема, воєнний стан, надзвичайний стан та зона надзвичайної екологічної ситуації, суттєво впливають на реалізацію прав і свобод людини. Застосування цих режимів передбачає тимчасові обмеження або трансформацію правових відносин між громадянами, державою та іншими суб'єктами правовідносин, що можуть вплинути на реалізацію фізичними та юридичними особами конституційних прав, свобод та інших законних інтересів. Такі режими, хоча і спрямовані на забезпечення громадського порядку та національної безпеки, нерідко викликають суспільний резонанс через загрозу надмірного втручання в особисте життя. Дослідження впливу цих режимів є досить актуальним, оскільки такі обставини часто супроводжуються загрозою порушення основоположних прав людини. Водночас важливо враховувати як історичний досвід цієї проблематики, так і міжнародні стандарти, щоб всебічно забезпечити баланс між інтересами держави та правами особи.

Аналіз історичних прикладів особливих правових режимів дозволяє краще зрозуміти механізми впровадження та наслідки таких заходів у різних країнах. Наприклад, під час воєнного стану в Польщі 1980-1981 років було впроваджено низку обмежень прав людини. Зокрема, телефонні лінії знаходилися під контролем, аеропорти були закриті, а пошта підлягала цензурі. Крім того, вводилася комендантська година, що суттєво обмежувало пересування громадян, та суворо

контролювалася діяльність засобів масової інформації[1]. Ці заходи мали на меті забезпечення державної стабільності, проте викликали значні суспільні суперечки через порушення основних прав і свобод.

Іншим прикладом є надзвичайний стан у США після трагічних подій, спричинених терористичними актами 11 вересня. Закон «Про об'єднання та зміцнення Америки шляхом надання відповідних інструментів для перехоплення та протидії тероризму» від 2001 року надав уряду розширені повноваження у сфері національної безпеки. Це включало моніторинг висловлювань, які могли бути класифіковані як загроза національній безпеці[2]. Хоча закон прямо не обмежував свободу слова, він суттєво змінював рамки оцінки висловлювань через розширення програм стеження та боротьбу з терористичними загрозами. Очевидно, що впровадження таких заходів могло опосередковано впливати на сприйняття свободи слова в суспільстві.

Важливої уваги заслуговують карантинні обмеження в зонах надзвичайної екологічної ситуації, що були впроваджені під час пандемії COVID-19. Ці заходи, спрямовані на стримування поширення вірусу, мали значний вплив на порушення права на працю та економічну ситуацію загалом. Зокрема, рівень зайнятості у цивільному секторі скоротився на 7,1 %, що спричинило суттєве зростання безробіття та завдало серйозних збитків ринку праці[3]. Вищезазначені приклади демонструють, що впровадження особливих правових режимів, хоча й мають на меті захист інтересів держави та громадян, але можуть призводити до порушення прав людини, що потребує ретельного аналізу.

Особливі правові режими є важливим інструментом захисту суспільного порядку та безпеки й потребують чіткого нормативно-правового регулювання як на національному, так і міжнародному рівнях, коли мають місце будь-які відхилення від нормальних правових стандартів, що передбачено ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права[4]. Вони визначаються положеннями національного законодавства різних держав та міжнародними документами, які мають на меті підтримання суспільного порядку, гарантування національної безпеки та захист здоров'я громадян. Приміром, в Україні, згідно зі ст. 64 Конституції, передбачено, що в умовах воєнного або надзвичайного

[1] The Introduction of Martial Law in Poland. European Network Remembrance and Solidarity. URL: https://enrs.eu/article/the-introduction-of-martial-law-in-poland?utm_source=chatgpt.com

[2] Міністерство юстиції США. The USA PATRIOT Act: Preserving Life and Liberty. URL: https://www.justice.gov/archive/ll/highlights.htm

[3] Рівень безробіття у світі продовжує зростати – FT. Дзеркало тижня. URL: https://zn.ua/ukr/WORLD/riven-bezrobittja-u-sviti-prodovzhuje-zrostati-ft.html

[4] Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

стану можливе тимчасове обмеження прав і свобод людини[5]. Щодо міжнародних актів, варто зазначити, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яка набрала чинності в Україні у 1997 році, у ч. 1 ст. 15 передбачає, що під час військових дій або суспільної небезпеки, яка загрожує нації, держава може відступати від своїх зобов'язань за Конвенцією[6].

Водночас ці положення не дозволяють обмежувати основоположні права людини, оскільки існує їх невід'ємний перелік, який не може бути обмежено навіть за умов дії особливих правових режимів. До цього переліку належать, зокрема, право на життя, право не бути підданим нелюдському або принижуючому гідність поводженню чи катуванню, право на заборону рабства і примусової праці, право на компенсацію шкоди, спричиненої протиправними рішеннями або вчинками державних органів чи їхніх посадових осіб, з відшкодуванням за кошти державного бюджету чи місцевого самоврядування, право на працю, право на професійну правничу допомогу, право вважатися невинуватим, поки вина не доведена у встановленому законом порядку та інші.

Таким чином, особливі правові режими відіграють важливу роль у забезпеченні громадського порядку, національної безпеки та охорони здоров'я. Вони є вагомою складовою правової системи, що дозволяє державам оперативно реагувати на виникаючі виклики та загрози. Разом із тим застосування таких режимів потребує ретельного балансу між захистом державних інтересів і дотриманням прав та свобод людини. Аналіз історичних та сучасних прикладів впровадження особливих правових режимів свідчить, що їхні наслідки часто мають складний характер, бо, з одного боку, ці режими сприяють стабілізації ситуації, а з іншого – можуть призводити до обмеження основоположних прав громадян, викликаючи суспільний резонанс.

У даному контексті важливим є дотримання офіційно закріплених стандартів та принципів, що забезпечують непорушність основоположних прав і свобод людини, навіть за умов дії особливих режимів. Зокрема, право на життя, заборона катувань, рабства, право на справедливий судовий розгляд та ряд інших – залишаються непорушними незалежно від правового стану. Отже, для ефективного функціонування особливих правових режимів необхідний чіткий порядок нормативно-правового регулювання, що враховуватиме як національну специфіку, так і міжнародні зобов'язання держави. Це дозволить мінімізувати ризики порушення прав і свобод людини, а також забезпечити прозорість й обґрунтованість рішень у надзвичайних ситуаціях.

---

[5] Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

[6] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950 р. Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

НАПРЯМ 4. ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В УМОВАХ ЕКСТРАОРДИНАРНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ ТА РЕЛОКАЦІЇ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-44

WPŁYW SANKCJI ADMINISTRACYJNYCH I ORZECZNICTWA ETS NA RYNEK ZAMÓWIEŃ PUBLICZNYCH UNII EUROPEJSKIEJ

Mateusz SIEŃKO
Magister, radca prawny
Okręgowa Izba Radców Prawnych w Lublinie
Lublin, Poland

Ostatnie wydarzenia społeczne i gospodarcze, w szczególności ataku Rosji na Ukrainę oraz silny wzrost i ekspansja gospodarki Chin, znalazły swoje odzwierciedlenie również na rynku zamówień publicznych Unii Europejskiej. Zasady udzielania zamówień publicznych – ze względu na swój charakter i istotny wpływ na funkcjonowanie rynku wspólnotowego, zostały co do zasad ujednolicone we wszystkich państwach członkowskich UE[1]. Ogólna zasada zakłada w tym względzie dostęp do rynku zamówień publicznych dla wykonawców ze wszystkich państw członkowskich oraz państwa spoza Unii Europejskiej, którzy mogą ubiegać się o udzielenie danego zamówienia. Zasada ta w obliczu ostatnich wydarzeń została jednak ograniczona.

Wskazać można na dwie płaszczyzny, na których doszło do istotnych ograniczeń w zakresie dostępu do rynku zamówień publicznych dla wykonawców spoza Unii Europejskiej: sankcje administracyjne wprowadzone w wyniku ataku Rosji na Ukrainę (dotyczące podmiotów rosyjskich lub powiązanych z Rosją) oraz ostatnie orzecznictwo Europejskiego Trybunały Sprawiedliwości (dotyczące możliwości wykluczeń wykonawców z państw spoza UE).

Na pierwszej płaszczyźnie – sankcji administracyjnych – podstawową rolę odgrywa przyjęta jeszcze w 2014 r. Decyzja Rady 2014/512/WPZiB z dnia 31 lipca 2014 r. dotycząca środków ograniczających w związku z działaniami Rosji

[1] Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/24/UE z dnia 26 lutego 2014 r. w sprawie zamówień publicznych, uchylająca dyrektywę 2004/18/WE, *Dz.U. L 94* z 28.3.2014, str. 65–242

destabilizującymi sytuację na Ukrainie[2], a następnie rozporządzenie Rady (UE) nr 883/2014 dotyczące środków ograniczających w związku z działaniami Rosji destabilizującymi sytuację na Ukrainie[3]. Kolejne sankcje nakładane były od 2022 r. W piątym pakiecie sankcji przyjętym w kwietniu 2022 r., znalazły się regulacje odnoszące się do możliwości ubiegania się o udzielenie zamówień publicznych przez podmioty (wykonawców) rosyjskie lub powiązane z Rosją[4]. W rozporządzeniu Rady (UE) nr 883/2014, dodany został art. 5k, który wprowadził zakaz dla instytucji zamawiającej udzielenia lub kontynuowania realizacji zamówienia publicznego lub koncesyjnego objętego dyrektywami w sprawie zamówień publicznych na rzecz lub z udziałem osób fizycznych będących obywatelami Rosji, podmiotów oraz osób ściśle powiązanych z Rosją. Zakaz obejmuje wszystkie osoby fizyczne posiadające obywatelstwo rosyjskie, osoby prawne, podmioty i inne organy z siedzibą w Rosji. Zakazem objęte są osoby niebędące Rosjanami lub podmioty nierosyjskie, tj. osoby prawne, podmioty lub organy, których prawa własności należą bezpośrednio lub pośrednio w ponad 50% do osoby będącej obywatelem Rosji lub rosyjskiego podmiotu. Zamawiający nie mogą udzielić zamówień spółkom, w których większościowym udziałowcem lub ostatecznym beneficjentem jest rosyjski obywatel lub spółka rosyjska. Zakaz dotyczy również zawierania umów z przedstawicielami osób lub podmiotów wymienionych powyżej. Zakaz obejmuje również podmioty, na których polega wykonawca, jeżeli podmiot ten wykonuje lub ma wykonywać ponad 10% zamówienia. W praktyce oznacza to, że na podstawie wskazanych przepisów z możliwości udzielenia zamówień zostały wyłączone podmioty związane z Rosją już choćby z uwagi na obywatelstwo właściciela lub udziałowca, nawet w posiadania przez daną osobę obywatelstwa innego kraju, w tym także kraju Unii Europejskiej. Wskazane wyłączenia obejmują również podwykonawców i dalszych podwykonawców, za pomocą których wykonawca mógłby realizować zamówienia.

Zakres przedmiotowy wyłączeń został rozszerzony na zamówienia wyraźnie wyłączone z zakresu dyrektyw dotyczących zamówień publicznych. Właściwy organ krajowy ma możliwość zezwolenia na udzielenie lub dalsze wykonywanie ograniczonej liczby zamówień, takich jak zamówienia w dziedzinie energii jądrowej, programów kosmicznych, funkcjonowania przedstawicielstw dyplomatycznych, zakupu nośników energii, czy wreszcie usług lub dostaw, które są świadczone wyłącznie przez podmioty objęte sankcjami. Po udzieleniu zezwolenia należy poinformować o tym pozostałe państwa członkowskie w terminie dwóch tygodni.

[2] Decyzja Rady 2014/512/WPZiB z dnia 31 lipca 2014 r. dotycząca środków ograniczających w związku z działaniami Rosji destabilizującymi sytuację na Ukrainie. Dz.U. L 229 z 31.7.2014, str. 13–17

[3] Rozporządzenie Rady (UE) nr 833/2014 z dnia 31 lipca 2014 r. dotyczące środków ograniczających w związku z działaniami Rosji destabilizującymi sytuację na Ukrainie, Dz.U. L 229 z 31.7.2014, str. 1–11

[4] Rozporządzenie Rady (UE) 2022/576 z dnia 8 kwietnia 2022 r. w sprawie zmiany rozporządzenia (UE) nr 833/2014 dotyczącego środków ograniczających w związku z działaniami Rosji destabilizującymi sytuację na Ukrainie

Wskazane regulacje będą odnosić się wyłącznie do zamówień o wartości równej lub przekraczającej progi unijne. Przepisy umożliwiają jednak wprowadzenie analogicznych rozwiązań na szczeblu krajowym poszczególnych państw członkowskich, które będą odnosić się do możliwości wykluczenia wykonawców w postępowaniach o wartości poniżej progów unijnych. Na gruncie prawa polskiego takim aktem prawnym jest ustawy z dnia 13 kwietnia 2022 r. o szczególnych rozwiązaniach w zakresie przeciwdziałania wspieraniu agresji na Ukrainę oraz służących ochronie bezpieczeństwa narodowego. W art. 7 tej ustawy sformułowane zostały trzy podstawy wykluczenia wykonawców:

1) wykluczeniu podlega wykonawca wymieniony w wykazach określonych w rozporządzeniu 765/2006 i rozporządzeniu 269/2014 albo wpisanych na listę na podstawie decyzji w sprawie wpisu na listę rozstrzygającej o zastosowaniu środka polegającego na wykluczeniu z postępowania o udzielenie zamówienia publicznego lub konkursu;

2) wykluczeniu podlega również wykonawcy, którego beneficjentem rzeczywistym w rozumieniu ustawy z dnia 1 marca 2018 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu jest osoba wymieniona w wykazach określonych w rozporządzeniu 765/2006 i rozporządzeniu 269/2014 albo wpisana na listę lub będąca takim beneficjentem rzeczywistym od dnia 24 lutego 2022 r., o ile została wpisana na listę na podstawie decyzji w sprawie wpisu na listę rozstrzygającej o zastosowaniu środka polegającego na wykluczeniu z postępowania o udzielenie zamówienia publicznego lub konkursu.

3) ostatnia z przesłanek wykluczenia dotyczy wykonawcy, którego jednostką dominującą w rozumieniu art. 3 ust. 1 pkt 37 ustawy z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości jest podmiot wymieniony w wykazach określonych w rozporządzeniu 765/2006 i rozporządzeniu 269/2014 albo wpisany na listę lub będący taką jednostką dominującą od dnia 24 lutego 2022 r., o ile został wpisany na listę na podstawie decyzji w sprawie wpisu na listę rozstrzygającej o zastosowaniu środka polegającego na wykluczeniu z postępowania o udzielenie zamówienia publicznego lub konkursu.

Druga płaszczyzna – orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej – nabrało istotnego znaczenia w wyniku dwóch ostatnich orzeczeń wydanych przez TSUE w październiku 2024 r. (Kolin Inşaat Turizm Sanayi ve Ticaret)[5] oraz w marcu 2025 r. (CRRC Qingdao Sifang CO LTD et Astra Vagoane Călători S.A.)[6]. W pierwszym z orzeczeń, TSUE wskazał, iż podmioty z państw trzecich niebędących sygnatariuszami umów i porozumień w obszarze stosowania europejskich przepisów z dziedziny zamówień publicznych nie dysponują możliwością powoływania się na przepisy dyrektywy 2014/25/UE w ramach udziału w postępowaniu, a w konsekwencji dostęp takich podmiotów do postępowań o udzielenie zamówienia publicznego w Unii Europejskiej nie jest

[5] Wyrok TSUE z dnia 22 października 2024 r. w sprawie *Kolin Inşaat Turizm Sanayi ve Ticaret A.Ş. przeciwko Državna komisija za kontrolu postupaka javne nabave*, C-652/22

[6] Wyrok TSUE z dnia 13 marca 2025 r. w sprawie *CRRC Qingdao Sifang CO LTD et Astra Vagoane Călători S.A. przeciwko Autoritatea pentru Reformă Feroviară i Alstom Ferroviaria S.P.A*, C-266/22

zagwarantowany i podmiotom tym można ograniczyć dostęp do unijnego rynku zamówień publicznych. TSUE stwierdził również, że kwestia dostępu wykonawców z państw trzecich do postępowań o udzielenie zamówienia publicznego w państwach członkowskich Unii Europejskiej należy do dziedziny, w której Unia posiada wyłączną kompetencję, zaś państwa członkowskie nie mają uprawnienia do regulowania tej kwestii na mocy przepisów krajowych.

W wydanym wyroku TSUE odniósł się do kwestii zobowiązań Unii Europejskiej wynikających z umów międzynarodowych dotyczących zamówień publicznych, w szczególności porozumienia Światowej Organizacji Handlu w sprawie zamówień rządowych (GPA). Umowy te zapewniają, na zasadzie wzajemności i równości,dostęp wykonawców spoza UE do rynków zamówień publicznych w państwach członkowskich. Status prawny wykonawców z państw trzecich zależy od tego, czy ich kraj jest stroną takiej umowy. Zgodnie z przepisami dyrektywy 2014/25, jeśli państwo trzecie zawarło z UE porozumienie regulujące dostęp do zamówień publicznych, zamawiający z krajów członkowskich powinni traktować wykonawców z tych państw na równi z wykonawcami z krajów UE. Wykonawcy tacy mogą korzystać z przepisów dyrektywy w celu ochrony swoich praw. Te uprawnienia nie będą przysługiwały wykonawcom mających siedzibę w państwach, które nie zawarły takiej umowy – w takim przypadku przepisy nie przewidują obowiązku zamawiających do zapewnienia udziału takich wykonawców na tych samych zasadach co wykonawców, do których stosuje się przepisy dyrektywy zamówieniowej. W konsekwencji tego podmioty, do których przepisy dyrektywy nie mają zastosowania, nie mają podstawy, aby skutecznie powoływać się na wynikające z nich postanowienia, w tym m.in. w celu podważenia decyzji zamawiającego, co miało to miejsce w stanie faktycznym stanowiącym podstawę wydania orzeczenia TSUE.

Orzeczenie zapadłe w marcu 2025 roku stanowi potwierdzenie stanowiska TSUE przytoczonego powyżej. TSUE stwierdził bowiem, że wykonawcy z państw trzecich nie mogą skutecznie powoływać się na ochronę wynikającą z dyrektywy sektorowej oraz stanowiących jej implementacje przepisów krajowych. Dodatkowo TSUE wyraźnie podkreślił, iż kompetencje w zakresie regulacji dostępu do zamówień publicznych należą wyłącznie do organów unijnych, a ewentualne akty ustawodawcze państw członkowskich nie mogą rozszerzać uprawnień na wykonawców z państw trzecich.

Wskazane powyżej regulacje oraz orzecznictwo stanowią z jednej strony wyraz ochrony rynku wewnętrznego, z drugiej stanowią zabezpieczenie przed udzielaniem i realizacją umów z podmiotami z państw, z którymi UE nie utrzymuje stosunków gospodarczych. Kierunek wskazanych zmian oraz interpretacja przyjęta przez TSUE wskazuje na uszczelnianie rynku zamówień publicznych oraz możliwość wdrożenia bardziej restrykcyjnych zasad dotyczących udziału w postępowaniach podmiotów spoza Unii Europejskiej.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-45

ПРИВЕДЕННЯ ДЖЕРЕЛ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ У ВІДПОВІДНІСТЬ З ЄВРОПЕЙСЬКИМИ ВИМОГАМИ ТЕХНІКИ НОРМОПРОЄКТУВАННЯ

Ігор ВОЗНЯК
аспірант кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна

Такі масштабні політичні зміни як вступ країни до багатодержавного об'єднання чи перехід від однієї моделі державного управління до іншої завжди вимагає та тягне за собою суттєві зміни її правової системи. Оскільки техніка нормопроєктування обслуговує систему права, вона також може зазнавати змін разом з усім процесом правотворення. Тож актуальним завданням української правової науки є дослідження шляхів розвитку техніки нормопроєктування в умовах євроінтеграції України та входження нашої держави до спільного європейського правового поля.

Як зазначають В. Риндюк і О. Кучинська, які досліджують проблеми адаптації національного законодавства до права ЄС, зближення правових систем відбувається не лише шляхом приведення законів й інших нормативно-правових актів держави-кандидата у відповідність з *acquis communautaire*, але цей процес має охоплювати також правозастосування та тлумачення права в дусі правових стандартів ЄС[1]. І під час європеїзації української правової системи відбувається не просто запозичення матеріального права, а запозичення «духу» та «цінностей ЄС»[2]. Тож цілком виправдано буде поширювати цю тезу і на процес правотворення, який включає не лише формування механізмів правового регулювання, але й техніку нормопроєктування та правотворчі процедури.

Адміністративне право відіграє критичну роль у забезпеченні функціонування державного апарату та, як наслідок, здійснення

[1] Риндюк В.І., Кучинська О.Ю. Адаптація національного законодавства до права ЄС: досвід держав-членів та держав-кандидатів для України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2024. № 82, ч. 1. С. 124–125. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.17.

[2] Там само, с. 125.

державою своїх функцій, а тому надзвичайно важливим завданням є забезпечення високої якости джерел адміністративного права. Крім того, дослідники говорять і про те, що адміністративному праву притаманні неповторне поєднання імперативних і диспозитивних начал правового регулювання, баланс використання дозволів, приписів і заборон[3], що безумовно має бути відображено в техніці нормопроєктування таких актів. Тож метою цієї розвідки є продемонструвати на прикладі Закону України «Про адміністративну процедуру» (далі – ЗАП) способи техніко-юридичного удосконалення джерел адміністративного права, котре можна здійснити шляхом адаптації (рецепції) відповідного європейського досвіду.

Як зазначають адвокати, зокрема М. Боровець, цей закон був дуже очікуваним, продуманим і зваженим, а його підготовка велася дуже довгий час[4]. Закон повинен був вирішити низку проблем, зокрема хаотичність законодавства, відсутність єдиних правил, неефективність багатьох процедур[5]. Однак техніко-юридичний аналіз цього закону засвідчує значну кількість помилок, яких законодавець допустився під час складання тексту цього акта. Пропонуємо для огляду лише техніко-юридичні помилки, які можна знайти в тексті законопроєкту (законодавець також допустився багатьох помилок, пов'язаних з узгодженням закону з іншими законодавчими актами та з теоретичними засадами права, що слід розглядати в рамках окремого дослідження).

Преамбулу варто розглядати як важливий правотворчий інструмент, який може зіграти важливу роль у майбутньому у випадку правотлумачення, однак український законодавець, як показує практика, часто байдуже застосовує цей інструмент і наводить у преамбулі лише предмет регулювання та сферу дії закону, не згадуючи мотивів і мети ухвалення закону. В аналізованому законі преамбула майже дослівно повторює положення ст. 1 «Предмет регулювання та

[3] Юровська В. Метод адміністративного права: теоретико-правовий аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №12. С. 191. http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/12/41.pdf.

[4] Боровець М. Закон України «Про адміністративну процедуру» як крок до якнайкращого забезпечення прав та інтересів громадян у відносинах з адміністративним органом. *АО «Галицька правнича група»*. 2024. https://galpravgroup.com.ua/post/zakon-ukrayini-pro-administrativnu-proceduru-yak-krok-do-yaknajkrashogo-zabezpechennya-prav-ta-interesiv-gromadyan-u-vidnosinah-z-administrativnim-organom/.

[5] Тимощук В. П. Новели Закону України «Про адміністративну процедуру». *Project Pravo-Justice*. 2022. С. 9. https://www.pravojustice.eu/storage/app/media/PJ_Тимощук_Новели%203АП_12.08.2022.pdf.

сфері дії закону». І хоча на це вказувало головне юридичне управління у своєму висновку (п. 1)[6], законодавець не усунув цього недоліку. Натомість інституції ЄС дуже активно використовують цей інструмент. Так, Резолюція про якість нормопроєктування законодавства Спільноти від 8 червня 1993 року визначає, що преамбула повинна простими словами обґрунтовувати ухвалення положень акта (п. 6)[7], а Міжінституційна угода про спільні настанови щодо якости проєктування законодавства Спільноти від 22 грудня 1998 року (далі – Міжінституційна угода) деталізує структуру преамбули, перша частина якої повинна містити вказівку на правове підґрунтя ухвалення акта, а друга – конкретні причини для ухвалення положень акта (п. 9–10)[8]. Хоча ст. 38 Закону України «Про правотворчу діяльність» (далі – ЗПД) визначає вимоги до преамбули[9], законодавець, як бачимо, (поки) нехтує цими вимогами.

Можна констатувати порушення системности галузевої термінології, що є загальновизнаним принципом техніки нормопроєктування. Так, у ЗАП наявні такі терміни як «адміністративний акт», «адміністративний орган», «функції публічної адміністрації», тоді як у Кодексі адміністративного судочинства України – «індивідуальний акт», «суб'єкт владних повноважень», «публічно-владні управлінські функції / владні управлінські функції» відповідно[10]. Крім того, на наш погляд, подання дефініції терміну «функції публічної адміністрації» є зайвим формалізмом, оскільки подана в ЗАП дефініція є звичайним переліком, а тому це можна було б подати нормативно-правовим приписом у формі статті. На жаль, ЗПД не містить правил щодо випадків, коли доцільно поміщувати дефініції термінів у законі, як це містять Засади законодавчої техніки Польщі (§ 146)[11], та що не слід включати в дефініції, як це визначено п. 11

[6] Зауваження до проєкту Закону України про адміністративну процедуру (реєстр. № 3475). *Головне юридичне управління Апарату Верховної ради України*. https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=3475&conv=9.

[7] Council Resolution of 8 June 1993 on the quality of drafting of Community legislation. *EUR-Lex*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31993Y0617%2801%29.

[8] Interinstitutional Agreement of 22 December 1998 on common guidelines for the quality of drafting of Community legislation. *EUR-Lex*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A31999Y0317%2801%29

[9] Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20.

[10] Боровець М. (2024), с. 7.

[11] Obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 29 lutego 2016 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów w sprawie „Zasad techniki

Наказу міністра юстиції Республіки Литви № 1R-298 «Про затвердження рекомендацій підготовки законопроєктів» (далі – Наказ № 1R-298)[12]. Тож удосконалень за зразком європейських держав потребують правила використання термінів і дефініцій у законах, щоб український законодавець не порушував одного з головних принципів техніки нормопроєктування – послідовности та системної цілісности термінологічного апарату.

Головне юридичне управління також зазначало, що порушенням принципу правової визначености є використання без жодних уточнень таких формулювань як «у порядку, визначеному законом», «крім випадків, визначених законом» і «якщо інше не передбачено законом» (п. 4)[13]. Тому показовими у цьому контексті є вимоги п. 76 Наказу № 1R-298, відповідно до котрого якщо ж все-таки постає потреба відсилатися до неконкретних актів, то потрібно принаймні згадувати сферу законодавства, наприклад, «відповідно до процедури, встановленої нормативно-правовими актами, які регулюють діяльність у сфері інформаційних систем»[14]. Однак, на наш погляд, варто все ж таки покликатися на конкретні закони, що значно підвищує зрозумілість законодавства та полегшує його використання для учасників правовідносин, особливо у випадку адміністративного права, яке охоплює широкий спектр досить різних публічно-правових відносин і велику кількість нормативно-правових актів, які постійно зазнають змін.

Іноді законодавець замість одного поняття використовує інше, яке за обсягом ширше. Так, у ЗАП в ст. 93, 94 та 96 використано поняття «законодавство про виконавче провадження» (хоча поняття «законодавство» ширше за поняття «закон»), тоді як у ст. 95 вжито термін «закон», тобто зроблено відсилання до Закону України «Про виконавче провадження». І хоча у зауваженнях головного юридичного управління було вказано на цей техніко-юридичний недолік (п. 20)[15], однак закон було ухвалено без врахування цього зауваження. Це також суперечить принципу системности й однозначности термінології. Як і суперечить цьому принципу використання поняття «публічна адміністрація», котре подано без визначення в цьому законі та котре відсутнє в інших законодавчих актах.

---

prawodawczej». *Internetowy System Aktów Prawnych*. С. 25. https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20160000283/O/D20160283.pdf.

[12] Įsakymas Nr. 1R-298 2013 m. gruodžio 23 d. Dėl Teisės aktų projektų rengimo rekomendacijų patvirtinimo (Lietuvos Respublikos teisingumo ministro) (suvestinė redakcija nuo 2024-11-01). *Lietuvos Respublikos Seimas*. https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.463426/KRBIhpxiEl.

[13] Зауваження до проекту…

[14] Įsakymas Nr. 1R-298…

[15] Зауваження до проекту…

Очевидно, що повторення норм права – чи то норм іншого акта, чи то норм того ж самого акта в ньому ж – є порушенням належної техніки нормопроєктування, оскільки обтяжує текст нормативно-правового документа та може призводити до неправильного тлумачення. Від цього застерігають правила як європейської (п. 12 Міжінституційної угоди[16]), так і української техніки нормопроєктування (п. 3 ч. 4 ст. 34 ЗПД[17]). У ЗАП можна зауважити, що положення абз. 2 ч. 3 ст. 96 з невеликими змінами дублюють ч. 5 цієї ж статті. Більше того, у першому випадку вжито термін «законодавство про виконавче провадження», а в другому – «закон про виконавче провадження».

Практично про всі вище зазначені техніко-юридичні недоліки було згадано в зауваженнях головного юридичного управління, однак закон було ухвалено з цими недоліками. Це свідчить про байдужість українського законодавця до експертних висновків. Ситуацію можна покращити, якщо запровадити процедуру, внаслідок якої законодавцеві ігнорувати експертні рекомендації стане складніше. Приміром, ст. 70 Регламенту Сейму Республіки Польща передбачає, що представник юридичної служби Канцелярії Сейму бере участь у процедурах, пов'язаних з опрацюванням законопроєктів, а Маршалок Сейму може вимагати пояснень від відповідного комітету Сейму щодо відхилених пропозицій юридичної служби[18]. На наш погляд, український законодавчий процес потребує впровадження подібних механізмів для покращення техніко-юридичної якості законодавства шляхом потенційно обов'язкового врахування експертних думок.

Тож, як показує проведене дослідження, джерела адміністративного права мають певні техніко-юридичні недоліки, для запобігання яких варто розглянути можливість впровадження в українському законодавчому процесі окремих європейських правил техніки нормопроєктування та правил законодавчої процедури.

[16] Interinstitutional Agreement of 22 December 1998…

[17] Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 року…

[18] Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 lipca 1992 r. Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej. *Internetowy System Aktów Prawnych*. https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP19920260185/U/M19920185Lj.pdf.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-46

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

Назарій ГОЛОВАЦЬКИЙ
старший викладач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» м. Ужгород, Україна

У сучасному цифровому середовищі питання захисту персональних даних набуває особливої актуальності. Швидкий розвиток інформаційних технологій, масова цифровізація державних послуг та зростання обсягу обробки персональної інформації створюють нові виклики у сфері забезпечення конфіденційності та безпеки даних. З огляду на це, ефективне публічне адміністрування у сфері захисту персональних даних стає необхідною умовою дотримання основоположних прав людини та правопорядку в інформаційному просторі.

Особливу роль у цьому процесі відіграють органи публічної адміністрації, які реалізують політику захисту персональних даних, контролюють дотримання законодавчих вимог та впроваджують відповідні адміністративно-правові механізми. Важливість ефективного управління в цій сфері зумовлена не лише внутрішніми потребами правового регулювання, а й міжнародними зобов'язаннями держави, зокрема імплементацією європейських стандартів у національне законодавство.

Категорія «адміністрування» походить від лат. administro – керую і означає керівництво, управління, завідування.[1]

Поняття «публічне адміністрування» пішло із зарубіжної літератури. Спочатку переклад терміну «Public administration» був однозначним – «державне управління», згодом було досліджено, що це поняття має полісемантичний характер і залежно від контексту перекладається ще як «публічне адміністрування» та «публічна адміністрація» і навіть «суспільне управління», «управління на державному та місцевому рівні», «громадська адміністрація». Це стосується і термінів «public» і «administration». У словнику Мюллера надано п'ять дефініцій «public» в якості прикметника: суспільний, державний; народний,

[1] Термін «адміністрування» Економічна енциклопедія «Словопедія». URL: http:// slovopedia.org.ua/38/53392/377011.html

загальнонародний; публічний, загальнодоступний; комунальний; відкритий, гласний.[2]

Згідно глосарію ООН публічне адміністрування має багато визначень. На думку деяких авторів публічне адміністрування полягає в централізованій організації виконання державної політики та програм, а також координації діяльності персоналу. Інші фахівці в галузі державного управління визначають, що публічне адміністрування пов'язане з втіленням у життя законів та інших норм, прийнятих законодавчими органами держави. Треті стверджують, що публічне адміністрування використовується в управлінській, політичній та правовій теорії і є процедурою у виконанні дій законодавчої, виконавчої та судової гілок влади з метою здійснення державного регулювання та надання послуг населенню.[3]

За даними ООН публічне адміністрування має два тісно пов'язаних значення:

1) цілісний державний апарат (політика, правила, процедури, системи, організаційні структури, персонал тощо), який фінансується з державного бюджету і відповідає за управління та координацію роботи виконавчої гілки влади, і його взаємодію з іншими зацікавленими сторонами в держави, суспільстві та зовнішньому середовищі;

2) управління і реалізація всього комплексу державних заходів, що пов'язані з виконанням законів, постанов і рішень уряду та управління, пов'язаних з наданням публічних послуг.[4]

Т. Кондратюк визначає публічне адміністрування як підсистему соціальної системи, складник суспільства, чиє функціонування та розвиток перебувають під потужним впливом з боку всіх інших сфер суспільної життєдіяльності.[5]

У широкому сенсі під публічним адмініструванням розуміють всю систему адміністративних інститутів із ієрархією влади, за допомогою якої відповідальність за виконання державних рішень спускається зверху донизу.

Тобто публічне адміністрування – це скоординовані групові дії з питань державних справ, які: пов'язані із трьома гілками влади

[2] Термін «публічний» Словник Мюллера. URL: http://slovarus.info/eng_m.php

[3] Глосарій Програми розвитку публічного адміністрування ООН. URL: http://www.unpan.org/DPADM/ProductsServices/Glossary/tabid/1395/language/en-US/Default.aspx

[4] Босак О.З. Публічне управління як нова модель управління у державному секторі. Державне управління: теорія та практика: Збірник наукових праць. Х.: Вид-во «Магістр», 2010. № 2. С. 129-137

[5] 5. Кондратюк Т.В. Становлення порівняльного публічного адміністрування як теоретико-методологічного напряму до– слідження механізмів державного управління. Науковий вісник Академії муніципального управління: Збірник наукових праць, серія «Управління». К. 2010. № 3. С. 297–305

(законодавчою, виконавчою і судовою; мають важливе значення у формуванні державної політики; є частиною політичного процесу; значно відрізняються від адміністрування у приватному секторі; пов'язані із багаточисельними приватними групами та індивідами, які працюють у різних компаніях та громадах.

У вузькому розумінні публічне адміністрування пов'язане із виконавчою гілкою влади і розглядається як: професійна діяльність державних службовців, яка включає всі види діяльності, спрямовані на реалізацію рішень уряду; вивчення, розробку та впровадження напрямів урядової політики.[6]

Як влучно відмітила Колесникова К.О., за період розвитку України як незалежної країни теорія державного управління накопичила певний набір понять і термінів, які використовуються широким колом фахівців і громадян. Терміни «публічне управління (врядування)», «публічне адміністрування», «публічна адміністрація» з'явились в управлінській науці порівняно нещодавно. Незважаючи на активне дослідження цих категорій, вони, на думку багатьох науковців, не мають певного однозначного трактування. Зараз дуже популярно вживати ці терміни, хоча, за словами вчених, мало хто може достовірно сказати і обґрунтувати різницю між публічним та державним управлінням, публічним і державним адмініструванням, управлінням та адмініструванням, публічною та державною адміністрацією.

Введення нових понять у науку відображає реалії сьогодення. З розвитком державності та ускладненням правової системи все більш виявляється тенденція посилення ролі публічних засад у суспільному житті. У багатьох країнах спостерігається загальна закономірність визнання загальнонаціональної значущості публічної сфери та ролі держави в суспільному прогресі. У центрі увазі постає людина як громадянин розвинутої демократичної держави.[7] Багато термінів запозичуються із зарубіжних, в основному європейських країн тому, що модель сучасної європейської держави була створена на базі публічного адміністрування, яке спирається на засади громадянського суспільства, демократичні цінності й основи правової держави.[8] І саме тому в

[6] Зарубіжний досвід публічного адміністрування: метод. рек. / за заг. ред. Н.М. Мельтюхової. К. НАДУ, 2010. С.4

[7] Колесникова К.О. Публічне адміністрування в Україні: огляд літературних джерел: Теорія та практика державного управління. 2013. Вип. 3. С. 112–119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2013_3_18

[8] Оболенський О.Ю. Провісники нового публічного управління/ Розвиток публічного адміністрування на засадах менеджменту: європейський контекст: матеріали наук.-практ. конф. м. Дніпропетровськ, 15-16 трав. 2009 р. / за заг. ред. С.М. Серьогіна. Дніпропетр. ДРІДУ НАДУ. 2009. С.4

практиці зарубіжної науки публічного адміністрування є досвід, який можна використовувати під час реформування системи державного управління нашої держави.

Багато з цих понять упроваджуються в результаті механічного перенесення в теорію державного управління зарубіжної термінології («калькування»), що невдовзі може стати суттєвою перешкодою на шляху адекватного відображення реалій у вітчизняній політико-адміністративній сфері.

Публічна адміністрація у сфері захисту персональних даних охоплює розгалужену систему владних суб'єктів (органів та посадових осіб), котрі, поряд із вирішенням загально-управлінських питань, реалізують специфічні напрями адміністрування в сфері обробки та захисту персональних даних. До цієї системи входять: Верховна Рада, Президент, Кабінет Міністрів, уповноважений Верховної Ради України з прав людини, центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

За результатами дослідження можна зробити висновок, що публічна адміністрація являє собою систему суб'єктів владних повноважень, зокрема посадових осіб, які виконують владно-розпорядчі функції. Інструментами її діяльності є способи та засоби, за допомогою яких ці суб'єкти забезпечують належне виконання покладених на них завдань.

Таким чином, у сфері обігу персональних даних публічна адміністрація зобов'язана неухильно дотримуватися всіх норм чинного законодавства, забезпечуючи належний рівень їхнього захисту та запобігаючи можливим порушенням.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-47

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Олександр ГРІН
старший викладач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

В сучасних умовах розвитку української держави надзвичайної актуальності набуває проблема правового регулювання відносин у сфері охорони здоров'я загалом та пошуку шляхів удосконалення організаційно-правового забезпечення медичної діяльності зокрема. Їх актуальність значно посилюється в умовах проведення медичної реформи, яка потребує належного правового супроводження з урахуванням пріоритету забезпечення прав, свобод і законних інтересів пацієнтів[1].

Особливої гостроти вказана проблема набуває на сучасному етапі трансформації системи охорони здоров'я, який характеризується практичною відсутністю нових стандартів у сфері охорони здоров'я, неможливістю держбюджету покривати реальну вартість медичних послуг, відсутністю балансу між приватним та публічним інтересом у системі охорони здоров'я, неналежним захистом персональних даних пацієнтів, відсутністю загальнообов'язкового медичного страхування та ефективного страхування медичних працівників, комплексно неврегульованим статусом суб'єктів правовідносин у сфері надання медичної допомоги, відсутністю гарантій надання медичної допомоги та гарантій реалізації прав людини в сфері охорони здоров'я.

Новизна підходу до зазначеної проблеми, на нашу думку, повинна полягати в застосуванні справжньої людиноцентричності, а не формалізму в процесі нормотворення у сфері охорони здоров'я. Акцентуючи увагу на питаннях окремих галузей права, фахівці в царині юриспруденції далеко не завжди усвідомлюють гуманоцентричну природу права, а саме те, що життя людини є найвищою соціальною цінністю. Передусім, це стосується основних прав людини, зміст яких наразі трансформується. Людиноцентризм не має бути декларативним гаслом, а повинен перейти в реальний стан справ, який надасть більші

[1] С. Г. Стеценка (Ред.) (2022) Єдиний медичний простір України: правовий вимір: монографія. С.13.

гарантії пацієнтам, збільшить довіру громадян до медичних інституцій, покращить керованість медичної галузі і, нарешті, спрямує дії держави на суттєве покращення правового регулювання медичної діяльності [2].

Охорона здоров'я є надзвичайно складною системою державних і громадських заходів правового, економічного, соціального, наукового, культурного, освітнього, організаційного, технічного, санітарно-гігієнічного характеру. З огляду на це розробка і прийняття медичного законодавства повинна відбуватися за умов визначеної стратегії розвитку національної системи охорони здоров'я. На даний час законодавство у сфері охорони здоров'я перебуває на етапі перманентного реформування.

Реформування системи охорони здоров'я в Україні загалом відповідає європейським стандартам, однак супроводжується й значними недоліками. З поміж них, одним з найважливіших у правовій та управлінській сфері є зволікання у прийнятті стратегічно важливого рішення щодо статусу медичної реформи в контексті її припинення, продовження чи переформатування. Зокрема, ЗУ «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19.10. 2017 р. № 2168-VIII (далі ЗУ № 2168-VIII) містить вагомі правові положення щодо впровадження фінансових аспектів медичного обслуговування населення. Однак до Конституційного Суду України надійшло подання перевірити на відповідність Конституції ст.3 та 4 вказаного Закону. Окрім того, в конституційному поданні вказується на невідповідність ЗУ № 2168-VIII окремим статтям Конституції України, що унеможливлює правозастосування та забезпечення конституційної гарантії права на охорону здоров'я, що створює підстави для визнання цього Закону неконституційним.

Початок другого етапу реформи спеціалізованої ланки медичної допомоги ускладнюється відсутністю єдиного усталеного погляду на перспективний шлях розвитку сфери охорони здоров'я у суб'єктів, які безпосередньо беруть участь у формуванні та реалізації державної політики у цій сфері. Частково цю проблему вдалося унормувати розпорядженням КМУ від 17.01.2025 р. № 34-р «Про схвалення Стратегії розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках». При розробці стратегії було проаналізовано та враховано значну кількість документів Національної стратегії та міжнародних керівних документів. Надалі сфера охорони здоров'я потребуватиме якісного та ефективного правового регулювання.

Вбачається, що рівень нормативного забезпечення охорони здоров'я є абсолютно недостатнім. Назріла нагальна необхідність прийняття

[2] Грін О.О.(2023). Медичне право в питаннях і відповідях. Загальна частина. Книга 1. Навч. посіб. для студентів вищ. мед. навч. закл. С.6.

цілої низки законопроєктів, зокрема: 1) про засади державної політики у сфері охорони здоров'я; 2) щодо запровадження автономізації закладів охорони здоров'я; 3) про організацію медичного обслуговування населення на спеціалізованому рівні (система управління якістю медичної допомоги, створення національної інституції для управління якістю охорони здоров'я); 4) щодо запровадження реального та ефективного лікарського самоврядування (створення реєстру лікарів, запровадження ліцензування їх професійної діяльності та індивідуальної професійної відповідальності, залучення професійних асоціацій до формування кадрової політики, організація безперервного професійного вдосконалення, впровадження інструментів дотримання етичних принципів професійної діяльності); 5) про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування (створення законодавчих засад перспективної моделі такого страхування для планування підготовки його запровадження); 6) особливостей діяльності університетських клінік (щодо законодавчого врегулювання питань створення та функціонування таких клінік в Україні); 7) про проблему взаємодії та систему підпорядкування різних медичних установ державної, комунальної, приватної та відомчої медицини у рамках адміністративно-правового закріплення розмежування повноважень різних управлінських ланок у системі охорони здоров'я (в межах адміністративної реформи та реформи правового забезпечення охорони здоров'я); 8) щодо співвідношення трьох основних форм фінансування охорони здоров'я (бюджетної (державної), бюджетно-страхової та приватної, оскільки перед нею постали дві дуже складні проблеми: катастрофічна нестача ресурсів та їх нераціональне використання); 9) про посилення співпраці між центральною владою і регіональними департаментами охорони здоров'я та місцевою владою (шляхом уточнення компетенцій та відповідальності національного, регіонального та місцевого рівнів у сфері охорони здоров'я); 10) щодо встановлення та унормування стандарту взаємовідносин між лікарем і пацієнтом (особливо у конфліктних ситуаціях); 11) про забезпечення гарантованого рівня надання безоплатної кваліфікованої медичної допомоги у визначеному законодавством обсязі; 12) щодо унормування ринку платних медичних послуг та ін.

Аналіз правової літератури з питань нормативно-правового регулювання адміністративного управління у сфері охорони здоров'я вказує на необхідність створення єдиної та водночас гнучкої системи нормативно-правового забезпечення діяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері охорони здоров'я. Найбільш наочно вказана проблема знайшла своє втілення в актуальності створення Медичного кодексу України. Його структура повинна бути стрункою, упорядкованою, а також характеризуватися понятійною та

методологічною єдністю та узгодженістю. Основою Медичного кодексу повинна слугувати науково обгрунтована стратегія законотворчості у сфері медицини. Очевидною є необхідність наявності двох частин – Загальної, в якій би регулювались організаційні основи охорони здоров'я в Украйні, та Особливої, котра б містила норми права, присвячені регламентації окремих напрямів медичної діяльності.

Медичний кодекс в царині публічного права повинен стати медичною конституцією з виразною правовою регламентацією різних систем охорони здоров'я (державної, комунальної та приватної). Водночас слід погодитися з думкою про те, що Медичний кодекс не повинен визначати усі аспекти охорони здоров'я і перетворюватись на кодекс законів про охорону здоров'я а також про те, що він повинен містити норми, які регулюють суспільні відносини у сфері медичного обслуговування, а всі інші відносини у сфері охорони здоров'я повинні визначатись в інших нормативно-правових актах[3].

Динаміка нормотворення у сфері охорони здоров'я свідчить про фрагментарність у нормативній регламентації. Так, нерівномірно врегульовані особливості надання медичної допомоги в різних напрямах медичної діяльності. У деяких сферах охорони здоров'я відсутні спеціальні процедури і механізми забезпечення прав суб'єктів медичних правовідносин. Недостатньо регламентовані основи страхування у галузі охорони здоров'я, які повинен комплексно врегулювати Медичний кодекс. З огляду на вищезазначене, на нашу думку, прийняття цього основоположного акта як кінцевого результату систематизації є не на часі.

Підсумовуючи зазначимо, що одним із шляхів вирішення окреслених проблем, на наш погляд, може стати прийняття довгострокової Державної програми реформування галузі охорони здоров'я у якій необхідно передбачити створення правових, економічних, соціальних, наукових, освітніх, організаційних та технічних механізмів реалізації прав громадян на медичне обслуговування та медичне страхування. Вкрай актуальною постає розробка науково обгрунтованої стратегії законотворчості у сфері охорони здоров'я. Її якість повною мірою повинна відповідати сучасним вимогам нормотворення. Протягом останніх років спостерігається бурхливий розвиток науки, пов'язаної з правовими дослідженнями медичних проблем. Формування нових інститутів, на нашу думку, повинно здійснюватися в рамках парадигми медичного права. З позицій теоретико-методологічного аналізу виступаємо за виокремлення медичного права як окремої галузі.

[3] Сенюта І.Я. (2018) Джерела правового регулювання цивільних відносин у сфері надання медичної допомоги: монографія С.31-32.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-48

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД РЕЛОКАЦІЇ БІЗНЕСУ В КРАЇНИ ЄС В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

Ігор ДІР
кандидат юридичних наук, доцент,
Надзвичайний і Повноважний Посол України,
Заслужений юрист України, провідний науковий співробітник
відділу міжнародного права та права ЄС
Інституту держави і права імені В. М. Корецького,
доцент кафедри міжнародного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Київ, Україна

Європеїзація національної правової системи бере свій початок з 1994 року і протягом усього періоду співпраці України та ЄС вітчизняна система права, в тому числі адміністративного, зазнає поступових, але кардинальних змін, що зумовлено зустрічними зобов'язаннями України та ЄС та прагнення України до вступу в ЄС. Повномасштабне вторгнення російської федерації внесло значні корективи в ці процеси, однак, серед іншого, стало визначальним чинником для пришвидшення подання Україною заявки на членство в ЄС.

Однак, необхідно констатувати той факт, що повномасштабне вторгнення стало значною перепоною для економіки нашої держави в цілому (не говорячи вже про глобальну загрозу існування незалежної України), а також змушує бізнес ставити питання до релокації на безпечні території як в межах нашої країни, так і в країни ЄС. Тому очевидним є факт доцільності визначення специфіки дозвільних та інших процедур, що будуть когерентними з відповідними процедурами в ЄС, щодо релокації бізнесу в країни ЄС для уникнення, в тому числі подвійного оподаткування та створення додаткових перепон у веденні бізнесу. Крім того, важливо розробити такі механізми, які згодом будуть стимулювати релокований бізнес повернутись в Україну для посилення її економічної спроможності.

Якщо говорити про ЄС, то наразі переміщення бізнесу стає все більш поширеним явищем як у бізнес-секторах, так і між ними, і це стосується низько– та висококваліфікованих працівників, вартості виробництва, ліцензування та інших чинників. Завдяки технологічним удосконаленням можна не тільки перемістити виробництво в регіон з меншою вартістю, але й релокувати такі функції обслуговування, як

«бек-офіс», бухгалтерський облік, обробку платежів і онлайн підтримку.

Переважно з 1990-років в ЄС спостерігається рух до інвестування, а також релокація до Східної Європи для нових ринків і конкурентоспроможної робочої сили, що, очевидно, зумовлено вартістю робочої сили в цих регіонах[1]. Підприємства загалом, зіткнувшись із зростаючою конкуренцією, переміщують виробництва з дорожчих старих держав-членів до нових держав-членів або за межі ЄС. Загалом, досить показовою є тенденція релокації в країни, які щойно приєднуються до ЄС. Така тенденція може стати корисною і для поствоєнного відновлення економічного потенціалу нашої держави, де ми маємо запропонувати європейському бізнесу такі умови, що даватимуть їм сподівання на ефективне інвестування, низькі податки і відповідно збільшення прибутку.

Зважаючи на розподіл компетенції між державами-членами ЄС та ЄС в цілому, варто відзначити, що країни-члени ЄС можуть надавати державну допомогу, яка може сприяти, зокрема, переселенню в регіони в межах їхньої країни. Однак така державна підтримка має відповідати правилам ЄС щодо державної допомоги. Її не можна надавати, якщо воно передбачає обмеження конкуренції на внутрішньому ринку, крім чітко визначених випадків. Правовою основою релокації по суті можна вважати ст.ст. 107-109 Договору про функціонування ЄС[2], що забороняє будь-яку форму державної допомоги, яка може спотворити торгівлю між державами-членами в ЄС, але це норма не застосовується, якщо існують лише внутрішні наслідки для країни-члена.

Допомога повинна мати чітко визначену мету спільного інтересу та обмежуватися необхідним мінімумом. Якщо це регіональна допомога, вона має бути спрямована на інвестиції (запуск або розширення) і не повинна перевищувати певного рівня частки інвестицій. В цьому контексті важливо відзначити, що попри умовне упереджене ставлення українців до вітчизняного бізнесу, все ж ми маємо досить потужні напрацювання в різних сферах, що можуть бути достатньо конкурентними на ринку ЄС. І по суті, преференції, надані, зокрема, агросектору, за умовами Угоди про асоціацію між Україною та ЄС[3], що були посилені в період повномасштабного вторгнення, і ті протести, які викликали такі преференції як в Польщі, так і в інших країнах, говорять

[1] Library of the European Parliament (10.04.2013) Business relocation in the EU. Вилучено з https://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2013/130501/LDM_BRI(2013)130501_REV1_EN.pdf

[2] Договір про функціонування Європейського Союзу (1957). Вилучено з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

[3] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (2014). Вилучено з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

про те, що ми можемо стати реальним конкурентом європейським виробникам в багатьох сферах.

У резолюції Європарламенту від 2013 року щодо модернізації державної допомоги міститься застереження, що запропонована правова база призначена для консультацій, а не для спільного прийняття рішень. Резолюція вимагає зменшити державну допомогу та зробити її краще спрямованою на розвиток, ніж на підтримку окремих компаній. Загалом вона підтримує кроки, щоб країни-члени взяли на себе більшу частину перевірки дотримання «стандартних» правил, таким чином залишаючи за Європейською Комісією можливість зосереджуватись на складніших випадках, які можуть серйозно вплинути на конкуренцію[4].

Із зазначеного вище варто зробити декілька узагальнень. Очевидним є той факт, що релокація вітчизняних виробників в країни ЄС є необхідним кроком в умовах повномасштабного вторгнення. У зв'язку із чим, Україні варто провести низку перемовин та укласти додаткові угоди з ЄС щодо процедур такої релокації, можливості державної підтримки таких підприємств, а також надання їм переважної кількості прав та можливостей, що мають господарюючі суб'єкти, засновані в ЄС. Крім того, такі процедури передбачатимуть відповідні зміни в дозвільні процедури в межах національного законодавства, де буде визначено специфіку правового статусу таких підприємств, визначення їх місця реєстрації та здійснення основних видів діяльності, особливостей оподаткування такої діяльності, коли частина товару, до прикладу, буде реалізовуватись в Україні.

Крім того, Україні в цьому випадку необхідно запропонувати схожі умови для бізнесу, що бути мати бажання релокуватись з території ЄС. І в цьому випадку, необхідно внести зміни у національне конкурентне законодавство, що поглиблено адаптується в межах виконання Угоди про асоціацію. Звісно, в умовах повномасштабного вторгнення, можна говорити про сумнівність великої кількості бажаючих підприємств здійснювати свою діяльність на території воюючої країни. Разом із тим, підготовка правового підгрунтя для такої діяльності має відбуватись вже зараз, що відповідні процеси могли бути реально реалізовуваними одразу по закінченню війни. Такі дії не лише приведуть додаткові інвестиції в національну економіку, але й стимулюватимуть повернення наших громадян х інших країн, коли вони будуть впевнені в тому, що зможуть мати в своїй країні роботу і належний рівень заробітної плати.

[4] European Parliament resolution on state aid modernisation (2013). Вилучено з https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2013-0026_EN.html?redirect

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-49

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ МИТНИХ ПРОЦЕДУР ЯК МЕХАНІЗМ СПРИЯННЯ БІЗНЕСУ: ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Лілія ДОРОФЕЄВА
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

До основних засад здійснення митної справи відносяться принципи спрощення законної торгівлі, визнання рівності та правомірності інтересів усіх суб'єктів господарювання незалежно від форм власності, заохочення доброчесності. Головним завданням вітчизняних митних органів є створення сприятливих умова для полегшення торгівлі, сприяння транзиту, збільшення товарообігу та пасажиропотоку через митий кордон, здійснення разом з митними органами інших держав заходів щодо удосконалення процедури пропуску товарів і транспортних засобів через кордон[1].

Безперечно, такої підтримки та сприяння потребують сьогодні усі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, а особливо – релоковані з інших регіонів. Дієвий механізм, що може допомагти бізнесу уникнути зайвих витрат часу та коштів для здійснення митних формальностей, – сучасні інформаційні технології.

Інформаційні технології сьогодні пронизують усі сфери суспільного життя та публічного управління. Не винятком є і діяльність митних органів, призначенням яких є створення сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності, забезпечення безпеки суспільства, захист митних інтересів України. Здійснюючи митну справу, серед ряду основних завдань, митні органи забезпечують впровадження, розвиток та технічне супроводження систем, що забезпечують функціонування електронних інформаційних ресурсів митних органів, і технологій у митній справі, автоматизацію митних процедур, а також захист електронних інформаційних ресурсів відповідно до законодавства про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах та про забезпечення кібербезпеки.

Як зазначає Луняк В.Е., завданням держави є створити інституційні (правові й організаційні) умови для належного розвитку суспільства,

[1] Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2012. № 44–45, № 46–47, № 48. Ст.558.

суб'єктів господарювання та ін. Це завдання цілком відноситься до сфери митного регулювання та передбачає, що держава застосовує правило «невидимої руки», яка повинна регулювати ті чи інші сфери суспільної життєдіяльності без надмірного їх контролю та зарегульованості. Інакше на виході не буде жодної здорової конкуренції, яка забезпечує необхідний науковий і науково-технічний прогрес, що становить підґрунтя для результативного функціонування інноваційного середовища[2].

У митній сфері вже давно використання інформаційних технологій та інформаційних ресурсів стало нормою та певним міжнародним стандартом: Міжнародна конвенція про спрощення та гармонізацію митних процедур (Кіотська конвенція) містить стандартне правило – «для забезпечення митних операцій митна служба застосовує інформаційні технології»[3].

Як підкреслюють фахівці, застосування таких технологій здійснюється лише у випадку, якщо вони є економічно вигідними та ефективними для митних служб та для торгівлі. Таким чином, головними у питаннях застосування інформаційних технологій у митній справі визначається критерії економічної доцільності та ефективності здійснення митних формальностей. При чому позитивний ефект від застосування даних технологій повинен розповсюджуватися не лише на роботу митних органів, але й на господарську діяльність підприємств, що переміщують товари через митний кордон. Це, в свою чергу вимагає врахування інтересів недержавних суб'єктів митних відносин у процесі запровадження конкретних інформаційних технологій, зокрема електронного декларування.

Впровадження таких технологій впливає не лише на підвищення ефективності роботи персоналу, а й на скорочення строків проведення митних формальностей під час перетину кордону сумлінними перевізниками, зменшення кількості випадків незаконного переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України, а також зниження рівня корупції на кордоні.

Інформаційні технології – одна із найбільш динамічно прогресуючих у світі сфер діяльності, де новітнє обладнання дозволяє мінімізувати час на виконання процедур і процесів. Генеральний секретар Всесвітньої митної організації ще у 2016 році закликав зосередити зусилля на комп'ютеризації митних процесів з метою подальшого сприяння використанню інформаційних та комунікаційних технологій. Безперечно, що застосування електронних технологій на кордоні сприяє підвищенню ефективності та результативності митних

[2] Луняк В.Е. Концептуальні засади розвитку механізмів публічного управління у сфері цифровізації й інноваційного розвитку. Публічне управління та адміністрування в Україні. Випуск 39. 2024, С.258-263, С.262.

[3] Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Кіотська конвенція): затверджена Радою митного співробітництва 18.05.1973 р. (у редакції Брюсельського Протоколу 1999 р.). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/995_643.

органів. Нова ера електронного реформування митниць, в кінцевому рахунку, має забезпечити для митних адміністрацій потужний розвиток взаємодії при оформлення товарів, отриманні та обміні інформацією, координацію прикордонного співробітництва, а також сприяти покращенню технологій[4].

Вже десять років Україна працює над підвищенням рівня усіх сфер, окреслених в Угоді про асоціацію. Уряд постійно акцентує зусилля на такому напряму, як системна та комплексна цифровізація у всіх сферах життя та у всіх державних установах, не оминаючи і таку важливу державну інституцію, як митниця. На наше переконання, упровадження ІТ-інструментів у роботу Держмитслужби наблизить наші митні практики до європейських стандартів.

Мета зміни процесів на митниці завдяки її ІТ трансформації – перейти до більш ефективної безпаперової роботи завдяки автоматизації процесів, знизити корупційні ризики через зменшення людського фактору в роботі, ускладнити шахрайство, гармонізувати норми й процедури з країнами ЄС, спростити і здешевити митні процедури для бізнесу та громадян.

Такі зміни є важливими для ділових рейтингів України. Результатом зміни таких процесів завдяки ІТ трансформації буде запровадження: сучасних (цифрових, прозорих, автоматизованих) процесів функціонування митниці та інструментів для її роботи; зручних (легких, швидких і зрозумілих) сервісів для бізнесу і громадян.

Інтеграція України у митний простір ЄС передбачає як гармонізацію нашого митного законодавства, так і наближення митних практик до європейських стандартів. І саме впровадження ІТ-інструментів у роботу Держмитслужби дає можливість успішно реалізувати ці нерозривно пов’язані між собою процеси. Модерні закони і модерні процедури потребують і модерного електронного інструментарію[5][5].

Мінімізація людського чинника, у тому числі через використання інформаційних технологій, спрощує відносини між митницею та суб’єктами зовнішньоекономічної діяльності, що у свою чергу, є передумовою зменшення корупції, спрощення та прискорення процесів митного контролю та обліку, а також підвищує рівень довіри Європейського Союзу до митних служб України.

[4] World Customs Organization declares 2016 to be the year of Digital Customs. URL: http://www.wcoomd.org/en/media/newsroom/2015/november/ world-customs-organization-declares-2016-to-be-the-year-of-digital-customs.aspx

[5] Родічкіна А. Загнати митницю у «цифру». Як е-митниця має допомогти Україні вступити до ЄС? Еспресо. 1 березня, 2024 URL: https://espreso.tv/poyasnuemo-zagnati-mitnitsyu-u-tsifru-yak-e-mitnitsya-mae-dopomogti-ukraini-vstupiti-do-es

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-50

ДО ПИТАНЬ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ОСІБ, ЯКІ СПРИЯЮТЬ РОЗГЛЯДУ СПРАВИ В ГАЛУЗІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ ТА АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Андрій КАЗАКЕВИЧ
здобувач наукового ступеня доктора філософії,
аспірант кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів
м. Дніпро, Україна

Практичний аспект реалізації процесуальних прав та юридичних обов'язків осіб, які сприяють розгляду справи в галузі адміністративного процесуального права України, базується на сукупності положень адміністративно-процесуального законодавства, законодавчих норм, які окремо регулюють процесуальний статус даних учасників судового процесу, роль та порядок їх участі в судовому процесі, правові підстави для залучення даних учасників судового процесу до розгляду та вирішення адміністративної справи. Відзначаємо той факт, що порядок набуття особою статусу учасника судового процесу, яка сприяє розгляду справи в галузі адміністративного процесуального права, є індивідуально визначеним та віршується виключно судом під час проведення судового засідання.

В рамках даного дослідження необхідно відзначити результати наукових робіт та дисертаційних досліджень, що присвячені:

1) Аналізу правових засад процесуального статусу осіб, що сприяють розгляду справи, як учасників судового процесу в адміністративному судочинстві. До їх числа доцільно віднести роботу наукового діяча Прут Ю.А.[1].

2) Дослідженню теоретичних та правових аспектів змісту процесуального статусу осіб, що сприяють розгляду справи, як учасників судового процесу в адміністративному судочинстві. До їх

[1] Прут Ю. А. (2015). Загальна характеристика цивільно-процесуального статусу осіб, які є іншими учасниками цивільного процесу. *Visegrad journal on human rights.* Випуск № 5. Частина 2. С. 105.

числа доцільно віднести наукову роботу вченої Тернавської В.В. та Шаповалової К.Г.[2].

3) Встановленню процесуальних гарантій для осіб, що сприяють розгляду справи, як учасників судового процесу в адміністративному судочинстві. До їх числа доцільно віднести наукову роботу вченої Бичкової С.С.[3].

4) Вивченню інших робіт, що невід'ємно пов'язані із дослідженням тематики практичного аспекту реалізації процесуальних прав та юридичних обов'язків осіб, які сприяють розгляду справи в галузі адміністративного процесуального права України. До їх числа доцільно віднести наукову роботу таких вчених як: Харитонова Є.О., Харитонової О.І. та Голубєва Н.Ю.[4].

Юридична література класифікує категорію «інших учасників судового процесу» за двома групами та виокремлює осіб, що здійснюють організаційно-технічне забезпечення галузі процесуального права та осіб, які сприяють безпосередньому розгляду справи та її вирішенню по суті судовими органами. Так, до числа першої групи, за своїм функціональним призначенням, було віднесено помічника судді, секретаря судового засідання та судового розпорядника. Водночас, до переліку другої групи належать: свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач та спеціаліст[5].

Разом із цим, категорію «інших учасників судового процесу» можливо класифікувати як учасників судового процесу, участь, яких є обов'язковою під час розгляду та вирішенню справи по суті, так і учасники, що залучаються судом в разі необхідності. До числа обов'язкових учасників судового розгляду необхідно відносити секретаря судового засідання та судового розпорядника, з огляду на той факт, що останні працюють в судах та їх участь в судових провадженнях є виконанням службових (функціональних) обов'язків. В свою чергу, до числа факультативних учасників судового процесу необхідно відносити тих осіб, що залучаються судом до судового провадження залежно від

[2] Тернавська В. В., Шаповалова К. Г. (2024). Особливості правового статусу інших учасників судового процесу в цивільному судочинстві. *Universum. 2024*. Випуск № 14/2024. С. 218 – 223.

[3] Бичкова С. С. (2011). Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: *монографія. Київ : Атіка.* С. 420.

[4] Харитонов Є. О., Харитонова О. І., Голубєва Н. Ю. (2011). Цивільний процес України: *підручник. Київ : Істина.* С. 118.

[5] Харитонов Є. О., Харитонова О. І., Голубєва Н. Ю. (2011). Цивільний процес України: *підручник. Київ : Істина.* С. 118.

фабули обставин конкретної справи та зібраних доказів в досудовому порядку[6].

Наведених вище осіб віднесено до категорії «інші учасники судового процесу» з огляду на спеціальні характерні риси, що притаманні виключно даним суб'єктам адміністративного процесу:

1) Склад «інших учасників судового процесу» не бере безпосередньої участі в адміністративній справі, однак сприяє її розгляду та вирішенню по суті, реалізуючи мету правосуддя.

2) Категорія «інших учасників судового процесу» володіють професійними навичками, спеціальними знаннями, досвідом та відомостями, що в цілому є необхідними для своєчасного, всебічного, повного та об'єктивного судового розгляду та вирішення адміністративної справи.

3) Учасники судового процесу, крім учасників справи та їх представників, не мають матеріально-правової та процесуальної зацікавленості за результатами судового розгляду адміністративної справи.

4) Свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач та спеціаліст не здійснюють захист особистих прав та / або законних інтересів.

5) Склад «інших учасників судового процесу» залучається в адміністративному судочинстві за результатами процесуального волевиявлення (ініціативи) суду та / або учасників справи, з метою виконання завдань адміністративного судочинства.

6) Перелік осіб, визначених законодавцем в статті 61 Кодексу адміністративного судочинства України, наділяється вичерпним обсягом процесуальних прав та юридичних обов'язків, який є індивідуально визначеним для кожного учасника судового процесу.

7) Інші учасники судового процесу адміністративного судочинства мають статус фізичної особи.

З метою обґрунтованого та об'єктивного проведення наукового дослідження тематики практичного аспекту реалізації процесуальних прав та юридичних обов'язків осіб, які сприяють розгляду справи в галузі адміністративного процесуального права України, нами пропонується ряд змін, які необхідно впровадити в перелік нормативно-правових актів щодо вдосконалення процесуального статусу осіб, які сприяють розгляду справи в галузі адміністративного процесуального права України та адаптації законодавства України до права Європейського Союзу. Впровадження ряду змін в положення законодавства України зумовлено наступними обставинами:

[6] Бичкова С. С. (2011). Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: *монографія. Київ : Атіка.* С. 420.

1) Необхідністю прийняття правового регулювання, що розширить повноваження свідка в частині сприяння давання показань головуючому судді під час допиту в судовому засіданні.

2) Необхідністю прийняття правового регулювання, що розширить повноваження експерта в частині сприяння надати суду обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок.

3) Необхідністю прийняття правового регулювання, яке визначить, що експертом, експертом з питань права, перекладачем та спеціалістом може бути виключно той фахівець у галузі (сфері), який має чинний сертифікат підвищення рівня професійної компетентності (кваліфікації).

4) Необхідністю прийняття правового регулювання, що розширить повноваження експерта з питань права в частині сприяння надати суду обґрунтований та об'єктивний правовий висновок.

5) Необхідністю виключення положень адміністративного процесуального законодавства України, яким необґрунтовано урівняно правові висновки експертів з питань права, що містять рекомендаційний характер до висновків експертизи, які мають імперативний характер та є засобами доказування в адміністративному судочинстві.

6) Необхідністю запровадження дієвих механізмів та процесуальних можливостей прискореного виконання свідком, експертом, експертом з питань права, перекладачем та спеціалістом завдань адміністративного судочинства, дотримання учасниками судового процесу засад повного, всебічного та справедливого розгляду адміністративної справи.

7) Необхідністю удосконалення чітких та обґрунтованих законодавчих положень щодо актуалізації процесуального статусу свідка, експерта, експерта з питань права, перекладача, спеціаліста та впровадження інноваційних правових підстав залучення даних учасників судового процесу до розгляду та вирішення адміністративної справи.

8) Необхідністю прийняття правового регулювання, що дозволить усунити правові прогалини в діяльності свідків, експертів, експертів з питань права, перекладачів та спеціалістів.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-51

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІВ ЗА ДІЯННЯ, ЩО ПОРОЧАТЬ ЗВАННЯ СУДДІ АБО ПІДРИВАЮТЬ АВТОРИТЕТ ПРАВОСУДДЯ, У НОВОМУ ФОКУСІ УВАГИ ЗАКОНОДАВЦЯ: ЧИ РЕЛЕВАНТНОЮ Є ІНІЦІАТИВА (ЗАКОНОПРОЄКТ № 13137) ВИМОГАМ ЕКСТРАОРДИНАРНОГО ПРАВОВОГО РЕЖИМУ?

Тетяна КОЛОМОЄЦЬ
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
Заслужений юрист України,
декан юридичного факультету
Запорізького національного університету
м. Запоріжжя, Україна

В умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні, практичної реалізації євроінтеграційних та північноатлантичних прагнень держави з необхідністю актуалізується потреба оновлення правових засад діяльності держави, всіх її інститутів задля забезпечення спроможності її вирішувати питання як поточного характеру, із акцентом уваги на особливості екстраординарних викликів, так і стратегічних завдань. Зміцнення довіри суспільства до судової влади, всіх інститутів правосуддя в сучасних умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні не тільки залишається одним із актуальних завдань забезпечення збереження та функціонування національної системи правосуддя саме у «складних умовах в складний період», а й ключовим стратегічним завданням її подальшого розвитку, інтеграції у європейський та світовий суддівський простір. Невід'ємною складовою відповідних цільових правотворчих ініціатив варто вважати нагальну потребу суттєвого оновлення правових засад дисциплінарної відповідальності суддів (як у частині підстав, актів реагування, так і процедурних питань) стосовно діянь, які порочать звання судді або ж підривають авторитет правосуддя, задля докорінного усунення «тих дефектів, які є проявами корозії» для всієї судової системи, системи правосуддя та держави в цілому. Одним із таких проявів сучасних цільових законодавчих ініціатив можна вважати проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законодавчих актів України щодо удосконалення дисциплінарних та інших процедур» (законопроєкт № 13137), у Пояснювальній записці до якого цілком обґрунтовано зазначено, що його поява зумовлена практичною спрямованістю нашої держави на

реалізацію своїх стратегічних завдань та міжнародних зобов'язань, що підтверджується низкою аналітичних документів, серед яких: «… аналіз національного законодавства України з питань дисциплінарного провадження щодо суддів з метою їх оптимізації та спрощення відповідно до стандартів РЄ та найкращих практик держав-членів РЄ, підготовлений у межах проєкту РЄ «Підтримка судової влади України у забезпеченні кращого доступу до правосуддя» (серпень2022 року); аналіз системи дисциплінарного провадження та відповідальність суддів в Україні, підготовлений у межах проєкту «Забезпечення ефективної реалізації права на справедливий суд (ст. 6 ЄКПЛ) в

Україні», який фінансується Цільовим фондом з прав людини та реалізується відділом програм співробітництва РЄ» (червень 2023 року); і, нарешті, аналітичний звіт «Удосконалення підстав для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності», підготовлений Проєктом ЄС «Право-Justice» (січень2025 року)[1]. Поява відповідного законопроєкту викликала неоднозначну реакцію в експертному середовищі – від повної підтримки й дублювання його положень у своїх роботах й аж до «досить стриманої» характеристики й сумнівів щодо його спроможності задовольнити ті виклики, які обумовлені дією екстраординарного правового режиму в Україні. Аналіз його положень дійсно дозволяє все ж таки вести мову про певну дискусійність деяких із них, а отже й «якість» того нормативно-правового підґрунтя, формування якого передбачається для впровадження нової моделі дисциплінарної відповідальності суддів за вчинення зазначеної групи протиправних діянь. Так, зокрема, зосереджуючись на вирішенні питань перегляду та «категоризації» дисциплінарних проступків суддів в цілому, пропонується серед таких виокремлювати й ті, які безпосередньо варто вважати такими, що порочать звання судді або підривають авторитет правосуддя, які й слугують «перепоною» у формуванні довіри суспільства до судової влади та правосуддя. Передбачається, що п.п. «а-в» п.3 ч. 1 ст. 106 «Підстави дисциплінарної відповідальності судді» такими діяннями будуть вважатися: « … 3) допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя: а) невідповідність способу життя судді його статусу, здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи такого судді та доходи членів його сім'ї, про що такий суддя був або мав бути обізнаний, а також невідповідність рівня життя судді задекларованим доходам; б) використання статусу судді з метою незаконного отримання ним або третіми особами матеріальних благ або іншої вигоди, якщо таке правопорушення не містить складу злочину або кримінального проступку; в) непідтвердження суддею законності джерела походження

[1] Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законодавчих актів України щодо удосконалення дисциплінарних та інших процедур». URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2812617

майна, набутого ним після призначення на посаду судді» [2], а п.п. 9 та 10 ч. 1 цієї ж статті – «9) неподання або несвоєчасне подання суддею декларації родинних зв'язків, декларації доброчесності, подання у таких деклараціях завідомо недостовірних (у тому числі неповних) відомостей, тверджень; 10) суддю визнано судом винним у вчиненні корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, у випадках, якщо до нього застосовано адміністративне стягнення у

виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що пов'язані з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування»[3]. При цьому у запропонованій категоризації (всі дисциплінарні проступки поділяються на незначні, серйозні та істотні) ці діяння можуть набувати ознак будь-якого із трьох запропонованих різновидів. Так, наприклад, діяння, передбачене п.п. «а-в» п. 3 ч. 1 ст. 106 як «серйозним дисциплінарним проступком», так і «істотним дисциплінарним проступком» залежно від того, якими будуть їх наслідки: « … якщо розмір витрат, майна, матеріальних благ, іншої вигоди чи невідповідності дорівнює сумі від 100 до 500 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого законом України про Державний бюджет на 1 січня поточного календарного року» [4] у першому випадку і якщо розмір таких витрат буде дорівнювати понад 500 розмірів прожиткового мінімуму – у другому випадку. Діяння, передбачене п. 9 ч. 1 ст. 107 може бути або незначним, якщо « … призвело до незначних негативних наслідків і його було вчинено суддею, який немає непогашеного дисциплінарного стягнення» [5], або ж «серйозним дисциплінарним проступком», якщо його наслідки ї «серйозними». Лише п.10 ч. 1 цієї статті фіксує безальтернативне правопорушення, яке у будь-якому випадку є «істотним». На перший погляд запропонована «категоризація» дисциплінарних проступків суддів виглядає цілком логічною, визначеною, деталізованою (у порівнянні із чинною редакцією цієї ж статті Закону), оскільки зроблено уточнення, що у разі «… невідповідності способу життя судді його статусу, здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи такого судді та доходи членів його сім'ї», дисциплінарним проступком буде таке діяння лише у разі, якщо суддя був обізнаним про таку невідповідність.

[2] Порівняльна таблиця до проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законодавчих актів України щодо удосконалення дисциплінарних та інших процедур» URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2812613

[3] Там само.

[4] Порівняльна таблиця до проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законодавчих актів України щодо удосконалення дисциплінарних та інших процедур» URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2812613

[5] Там само.

Або ж дисциплінарним проступком буде «… непідтвердження суддею законності джерела походження

майна» лише того, яке було ним набуте лише після призначення його на посаду судді, оскільки, як зазначається у Пояснювальній записці, « … адже попередній період діяльності особи досліджується в межах добору та відповідних конкурсних процедур» [6]. Така деталізація, без сумніву, сприяє підвищенню ефективності правозастосування, усуваючи підстави для різноваріативності тлумачення нормативно-правових положень та формуючи підстави для уніфікації практики правозастосування. Проте, «перенасичення» запропонованої редакції статті у Законопроєкті оціночними поняттями, як-то: «незначні негативні наслідки», «серйозні негативні наслідки», «негативні наслідки» дещо ускладнює вирішення сформульованих для Законопроєкту завдань, оскільки будь-яке оціночне поняття пов'язане із суб'єктивним розсудом. І тим більше, якщо саме ці поняття виконують роль критерію поділу дисциплінарних проступків на різновиди із різними правовими наслідками для судді.

Втім, якщо із пропозиціями законодавцям стосовно проступків, їх видового розмаїття в цілому можна погодитися, тоді як у частині модифікації положень, присвячених дисциплінарним стягненням, є певні питання. Пропонуючи систему таких стягнень (ст. 109), передбачається їх альтернативність стосовно незначних та серйозних дисциплінарних проступків й безальтернативність стосовно істотних. І цілому погоджуючись із доцільністю відповідного співвідношення, все ж таки виникає питання, як буде обиратися у вигляді реагування на серйозний дисциплінарний проступок стягнення із поміж «грошового стягнення в розмірі від 25 до 50 %місячної суддівської винагороди з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом шести місяців» та «суворого грошового стягнення в розмірі від 50 до 100 % місячної суддівської винагороди з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом дев'яти місяців», «подання про переведення судді до суду нижчого рівня з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом одного року»[7]. Вказівка на те, що будуть враховуватися наслідки діянь у контексті «дискусійності» самих положень про такі наслідки викликає чимало питань. Беззаперечно раціональність впровадження майнових стягнень існує (тим більше зарубіжний досвід в наявності), однак чи не буде це підставою для використання їх в якості інструменту впливу на суддю?

[6] Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законодавчих актів України щодо удосконалення дисциплінарних та інших процедур». URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2812617

[7] Порівняльна таблиця до проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законодавчих актів України щодо удосконалення дисциплінарних та інших процедур» URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2812613

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-52

АДАПТАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ДО ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В УМОВАХ ЕКСТРАОРДИНАРНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ ТА РЕЛОКАЦІЇ

Сергій КОНСТАНТІНОВ
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри загальноправових дисциплін
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії Служби безпеки України
м. Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0003-1192-2345

Адаптація адміністративного права України до права Європейського Союзу (ЄС) є ключовим завданням на шляху до європейської інтеграції, визначеним Угодою про асоціацію між Україною та ЄС від 21 березня 2014 року[8]. Цей процес передбачає гармонізацію національного законодавства з acquis communautaire – сукупністю правових норм ЄС. Однак екстраординарні правові режими, такі як воєнний стан, введений в Україні з 24 лютого 2022 року, та релокація державних інститутів і населення через війну, створюють специфічні виклики для цієї адаптації. Метою доповіді є аналіз проблем гармонізації адміністративного права в таких умовах та визначення шляхів їх подолання з урахуванням наукових праць вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Адаптація адміністративного права до норм ЄС передбачає приведення національних процедур, інститутів і принципів у відповідність до європейських стандартів, таких як верховенство права, прозорість і підзвітність. За словами В. Авер'янова, «гармонізація є не лише технічним процесом, а й трансформацією правової культури»[9]. У контексті права ЄС важливе значення мають принципи належного врядування, закріплені в Білій книзі Європейської Комісії про європейське врядування (2001)[10].

[8] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21.03.2014 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 75. – Ст. 2125.

[9] Авер'янов В. Б. Адміністративне право України: навчальний посібник. – Київ: Юрінком Інтер, 2004. – 584 с.

[10] European Commission. European Governance: A White Paper. – Brussels, 2001. – 35 p.

Екстраординарні правові режими (надзвичайний або воєнний стан) та релокація – переміщення державних органів, бізнесу й громадян – ускладнюють цей процес, оскільки змінюють умови функціонування адміністративних інститутів. Як зазначає О. Бандурка, «кризові режими вимагають гнучкості права, що суперечить його традиційній стабільності»[11].

Воєнний стан в Україні, уведений Указом Президента від 24.02.2022 № 64/2022 і врегульований Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII[12], передбачає тимчасові обмеження прав і свобод, а також перерозподіл функцій між органами влади. Релокація, спричинена війною, охоплює переміщення державних установ (наприклад, судів із тимчасово окупованих територій), бізнесу та мільйонів громадян, що впливає на юрисдикцію та адміністративні процедури.

На думку Д. Приймаченка, «релокація в умовах війни дезорганізує систему публічної адміністрації, ускладнюючи її адаптацію до зовнішніх стандартів»[13]. У контексті права ЄС це суперечить вимогам щодо стабільності та передбачуваності адміністративних процесів.

До проблем адаптації адміністративного права до права ЄС в умовах екстраординарних режимів та релокації можна віднести:

По перше, нестабільність інституційного середовища. Екстраординарні режими та релокація призводять до тимчасового припинення діяльності адміністративних органів або їх переміщення, що ускладнює впровадження стандартів ЄС. Наприклад, перенесення судів із зони бойових дій до інших регіонів порушує територіальну юрисдикцію, передбачену КУпАП. В. Літошко зазначає, що «така нестабільність суперечить принципу правової визначеності, який є основою права ЄС»[14].

По друге, обмеження доступу до адміністративних послуг. Релокація громадян і бізнесу ускладнює доступ до адміністративних процедур, таких як реєстрація, ліцензування чи оскарження рішень. Як підкреслює О. Кваша, «війна руйнує інфраструктуру надання послуг, що суперечить стандартам прозорості та доступності ЄС»[15].

---

[11]Бандурка О. М. Адміністративна діяльність міліції: Підручник. – Харків: УВС, 2004. – 786 с.

[12]Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 28. – Ст. 250.

[13]Приймаченко Д. В. Воєнний стан як правовий режим: проблеми реалізації // Юридичний вісник України. – 2023. – № 5. – С. 12-18.

[14]Літошко В. Теоретико-правові засади прав і свобод людини в контексті європейських цінностей // Науковий вісник ДДУВС. – 2022. – № 4. – С. 60-65.

[15]Кваша О. Відновлення справедливості національними судами: потенціал перехідного правосуддя // Судова влада України. – 2024. – 5 груд.

По третє, наявність колізій між національними пріоритетами та європейськими стандартами. Під час воєнного стану пріоритет віддається безпеці, а не гармонізації з правом ЄС. Наприклад, тимчасові обмеження прав, дозволені ст. 8 Закону «Про правовий режим воєнного стану»[16], суперечать принципу пропорційності, закріпленому в Хартії основних прав ЄС [9]. І. Коваленко зазначає, що «війна змушує відкладати імплементацію європейських норм на користь оперативних рішень»[17].

По четверте, недостатня адаптація процедур до умов релокації. Переміщення державних органів і населення вимагає гнучких процедур, таких як дистанційне надання послуг чи визнання рішень, ухвалених в екстраординарних умовах. Однак чинне законодавство України не повною мірою враховує ці потреби, що гальмує гармонізацію з правом ЄС.

Висновки. Адаптація адміністративного права України до права ЄС в умовах екстраординарних правових режимів і релокації стикається з проблемами інституційної нестабільності, обмеженого доступу до послуг і колізій між національними та європейськими пріоритетами. Подолання цих викликів потребує гнучкості законодавства, цифровізації та співпраці з ЄС, щоб забезпечити поступову гармонізацію навіть у кризовий період.

Проте, існують шляхи вдосконалення адаптації адміністративного права. Для забезпечення ефективної адаптації адміністративного права України до права Європейського Союзу (ЄС) в умовах екстраординарних правових режимів та релокації необхідно розробити комплексний підхід, який враховує як специфіку кризових обставин, так і вимоги acquis communautaire. До таких відносяться:

1. Розробка тимчасових норм для екстраординарних правових режимів. Екстраординарні правові режими, такі як воєнний стан, вимагають гнучкості адміністративного права, що водночас не суперечить принципам ЄС, зокрема верховенству права та пропорційності. Для цього пропонується:

1.1. Внести зміни до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», передбачивши спеціальні адміністративні процедури, які діятимуть у кризовий період і відповідатимуть стандартам ЄС. Наприклад, узаконити тимчасові спрощені механізми оскарження адміністративних рішень у релокованих органах, узгоджені з

[16]Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 28. – Ст. 250.

[17]Коваленко І. М. Адміністративна відповідальність в умовах кризових ситуацій // Науковий вісник ДДУВС. – 2022. – № 3. – С. 25-30.

принципом доступу до правосуддя, закріпленим у Хартії основних прав ЄС (ст. 47)[18].

1.2. Розробити тимчасові регуляторні акти, які адаптують норми Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) до умов війни. Наприклад, передбачити можливість дистанційного накладення штрафів із подальшим повідомленням через електронні канали, що відповідає практикам цифровізації в ЄС.

1.3. Гармонізувати обмеження прав із принципом пропорційності, як це вимагає право ЄС.

Ці заходи дозволять зберегти стабільність правового регулювання та відповідність європейським стандартам навіть у кризовий період.

2. Посилення цифровізації адміністративних процесів Релокація громадян, бізнесу та державних інститутів під час воєнного стану ускладнює доступ до адміністративних послуг, що суперечить принципу доступності, визначеному в Білій книзі про європейське врядування[19]. Для вирішення цієї проблеми пропонується:

2.1. Розширити функціонал платформи «Дія», включивши до неї повний спектр адміністративних послуг, таких як реєстрація релокованих суб'єктів господарювання, видача дозволів і оскарження рішень. Наприклад, запровадити модуль для автоматичного переоформлення документів для осіб, які змінили місце проживання через війну.

2.2. Впровадити електронні реєстри релокації, які фіксуватимуть переміщення громадян і бізнесу та інтегруватимуться з європейськими системами обміну інформацією (наприклад, IMI – Internal Market Information System).

2.3. Забезпечити технічну підтримку, зокрема через створення мобільних пунктів доступу до електронних послуг у регіонах із обмеженою інфраструктурою, що відповідатиме принципу інклюзивності ЄС.

Цифровізація сприятиме безперервності адміністративних процесів і їх відповідності європейським стандартам прозорості та ефективності.

3. Забезпечення координації з інститутами ЄС. Адаптація адміністративного права в умовах війни потребує тісної взаємодії з європейськими партнерами для врахування специфіки екстраординарних режимів. Для цього пропонується:

3.1. Активізувати співпрацю з Європейською Комісією через технічну допомогу та консультації щодо імплементації acquis

[18]Хартія основних прав Європейського Союзу від 7.12.2000 // Official Journal of the European Communities. – 2000. – C 364/1.

[19]European Commission. European Governance: A White Paper. – Brussels, 2001. – 35 p.

communautaire у кризових умовах. Наприклад, розробити спільний план адаптації адміністративних процедур із залученням експертів EU Advisory Mission (EUAM) Ukraine.

3.2. Укласти двосторонні угоди з країнами-членами ЄС про визнання адміністративних рішень, ухвалених релокованими органами України. Це може стосуватися, наприклад, ліцензій чи сертифікатів, виданих у тимчасових умовах, що сприятиме інтеграції в єдиний ринок ЄС.

3.3. Запозичити європейський досвід адаптації права в кризових ситуаціях, як-от практики Хорватії під час війни 1991–1995 років, коли країна готувалася до вступу в ЄС.

Така координація дозволить синхронізувати національні зусилля з європейськими вимогами, зберігаючи поступ до інтеграції.

4. Підвищення інституційної стійкості. Релокація та екстраординарні режими вимагають створення стійких механізмів функціонування адміністративних органів. Для цього пропонується:

4.1. Створити резервні адміністративні центри у безпечних регіонах України, які дублюватимуть функції ключових установ (наприклад, Державної міграційної служби чи судів) у разі їхньої релокації чи знищення. Такі центри мають бути оснащені необхідною інфраструктурою та мати чітко визначені повноваження.

4.2. Розробити плани безперервності діяльності (business continuity plans) для адміністративних органів, як це практикується в ЄС. Це забезпечить стабільність надання послуг навіть у разі форс-мажору.

4.3. Підвищити кваліфікацію посадовців шляхом проведення тренінгів із адаптації до умов релокації та роботи за стандартами ЄС.

Ці заходи підвищать стійкість адміністративної системи, що є передумовою для її гармонізації з правом ЄС.

Запропоновані шляхи – розробка тимчасових норм, цифровізація, співпраця з ЄС і підвищення інституційної стійкості – спрямовані на подолання бар'єрів адаптації адміністративного права України до права ЄС в умовах екстраординарних режимів і релокації. Їх реалізація забезпечить гнучкість і сталість правового регулювання, наближаючи Україну до європейських стандартів.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-53

ПРАВОМІРНІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ: ПОШУК БАЛАНСУ МІЖ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ ТА ФУНДАМЕНТАЛЬНИМИ СВОБОДАМИ

Станіслав КОСТАК
аспірант 2-го року навчання Юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Конституційні права і свободи людини та громадянина є фундаментальною правовою цінністю сучасної держави, однак не є абсолютними та можуть підлягати обмеженням у певних випадках, передбачених законом. Особливої актуальності проблема обмеження прав набуває в умовах особливих правових режимів, таких як воєнний стан, надзвичайний стан, надзвичайна екологічна ситуація та інші, коли держава змушена вдаватися до виняткових заходів для захисту національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку чи здоров'я населення. У таких обставинах виникає фундаментальна правова дилема: з одного боку, необхідність забезпечення ефективної протидії загрозам, з іншого – збереження демократичних цінностей та недопущення необґрунтованого звуження правового статусу особи.

Вивчення проблематики обмеження прав в умовах особливих правових режимів охоплює широкий спектр теоретичних і практичних аспектів, серед яких: конституційні та міжнародно-правові стандарти допустимості таких обмежень, питання пропорційності та співмірності запроваджуваних заходів, механізми парламентського та судового контролю, гарантії відновлення прав після скасування особливого режиму. Особливої важливості набуває проблема пошуку балансу між безпековими інтересами держави та дотриманням основоположних прав і свобод людини, що становить складне завдання не лише для правової науки, але й для законодавчої та правозастосовної практики.

Для збереження рівноваги між особистими правами та колективними інтересами державам доводиться встановлювати певні обмеження прав людини. Згідно з міжнародним правом, держави мають можливість у окремих ситуаціях тимчасово призупиняти виконання своїх міжнародних зобов'язань щодо захисту прав людини, а також відповідні положення національного законодавства. Сьогодні конституційне право різних країн світу, включаючи Україну, містить

положення, які легітимізують обмеження прав і свобод людини за певних законодавчо визначених умов[1].

Обмеження прав і свобод людини представляє собою комплексний правовий інститут, що об'єднує численні взаємопов'язані та узгоджені норми різних галузей права: конституційного, кримінального, цивільного, адміністративного, екологічного та інших. Ці норми регламентують порядок, підстави, умови, правомірність і механізми звуження змісту та обсягу людських прав. Важливим доповненням до цього законодавчого масиву служить юридична практика як національних судових інстанцій, так і Європейського суду з прав людини[2].

Згідно з усталеними принципами, обмеження прав особи вважається правомірним, якщо воно передбачене міжнародним правом (яке має пріоритет над національним законодавством України) та/або внутрішнім законодавством держави. Таке втручання у права і свободи має відповідати критеріям законності, необхідності, доцільності та пропорційності щодо поставленої мети. Реалізація цих прав може бути законодавчо обмежена задля захисту національної безпеки, територіальної цілісності чи громадського порядку, запобігання злочинам, охорони здоров'я населення, захисту репутації або прав інших осіб, запобігання розголошенню конфіденційної інформації, а також для забезпечення авторитету та неупередженості судової влади[3].

Аналізуючи концепцію універсальності прав людини, необхідно звернути увагу на питання їхнього обмеження. Тут мова йде не про встановлення юридичних кордонів природного права, а про обмеження тих прав, які вже закріплені у відповідних нормативних документах. Поняття юридичного окреслення меж прав людини є більш широким і визначається такими факторами: потреби особи, гармонізовані з потребами суспільства; моральні норми, що переважають у конкретному суспільстві в певний історичний період; призначення конкретного права людини та відповідність цьому призначенню діяльності держави у сферах реалізації, забезпечення та обмеження прав[4].

---

[1] Петечел Н. (2024) Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *International journal «LAW & SOCIETY»*. Vol. 9. P. 141.

[2] Опольська Н. М., Бабой А. М., Бабой В. С. (2021) Міжнародний захист прав людини: *навчальний посібник*. Вінниця: Твори. С. 131.

[3] Рудник Л.І. (2023) Правові засади обмеження права на доступ до інформації в умовах воєнного стану. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* Випуск 4(60). С. 33.

[4] Європейський Суд з прав людини :матеріали практики (2005–2006 рр.). (2007)*Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України. Серія II : Коментарі прав і законодавства*. Вип. 7. С. 45.

При впровадженні будь-яких обмежень прав і свобод людини держави орієнтуються на положення статті 29 Загальної декларації прав людини. Ця стаття встановлює, що обмеження прав особи допустимі лише за умови, що вони: визначені законом, запроваджені виключно для забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших осіб, відповідають справедливим вимогам моралі, громадського порядку та загального добробуту в демократичному суспільстві. Тому некоректно стверджувати, що під час дії особливих правових режимів, коли нормальне функціонування суспільства і держави ускладнюється, права людини перетворюються на формальність. Законодавство України, включаючи Конституцію та спеціальні нормативні акти, які регулюють особливі правові режими, передбачає чіткі підстави для обмеження прав громадян[5].

Отже, обмеження конституційних прав і свобод людини є невід'ємною складовою правової системи демократичної держави, особливо в умовах дії особливих правових режимів. Такі обмеження можуть вважатися правомірними лише за умови їх відповідності критеріям законності, необхідності, доцільності та пропорційності. Міжнародне право та національне законодавство України встановлюють чіткі рамки для таких обмежень, які мають бути спрямовані на захист національної безпеки, громадського порядку, прав інших осіб та інших легітимних цілей.

Головним викликом у сфері обмеження прав залишається пошук балансу між колективними інтересами суспільства та фундаментальними правами особи. Незважаючи на дію особливих правових режимів, права людини не можуть перетворюватись на формальність. Тому важливим є забезпечення ефективного парламентського та судового контролю за пропорційністю запроваджуваних обмежень, а також створення дієвих механізмів відновлення прав після скасування особливого режиму, що відповідає вимогам демократичного суспільства та ключовим положенням Загальної декларації прав людини.

[5] Левченко А. В. (2023) Підстави обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах надзвичайного та воєнного стану в Україні: теоретичні та практичні аспекти реалізації. *Аналітичне-порівняльне правознавство* / редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.), В. В. Заборовський, Д. М. Бєлов, С. Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УжНУ». Ужгород, №4. С. 83.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-54

ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ В УМОВАХ АКТУАЛІЗАЦІЇ ПОТРЕБИ ПОДОЛАННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Євген КУРІННИЙ
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного та адміністративного права
ДВНЗ «Запорізький національний університет»
м. Запоріжжя, Україна

Тривале перебування нашої держави в умовах дії воєнного стану не могло не позначитися на процесах адаптації українського законодавства до відповідної нормативно-правової бази ЄС, а також на можливостях здійснення подальших кроків щодо європеїзації адміністративного права України.

Під поняттям «європеїзації адміністративного права України» автор відповідної докторської дисертації Радишевська О.Р. пропонує розуміти систематичний процес впливу (його правових наслідків) положень європейського адміністративного права, що створюються міжнародними та інтеграційними утвореннями і їхніми державами-членами (ЄС, РЄ, ОБСЄ, ЄСПЛ, Судом ЄС, Венеціанською комісією РЄ, Програмою SIGMA) на розвиток адміністративного права України як галузі права і законодавства, юридичної науки та навчальної дисципліни, шляхом упровадження європейських ідей і поглядів, правових уявлень, теорій і концепцій, ціннісних орієнтацій, стандартів і принципів, взірцевих моделей у правотворчу, правозастосовну, правозахисну, правотлумачну діяльність суб'єктів публічної адміністрації й адміністративних судів з урахуванням особливостей вітчизняної правової системи, юридичної практики, правової ідеології, культури та правосвідомості[1].

Після відомих подій 2014 року в Україні вживались послідовні заходи щодо вдосконалення та розширення законодавчого забезпечення антикорупційної діяльності, зокрема протягом 2014 – 2015 років створена система відповідних владних суб'єктів – НАБУ, НАЗК, САП (Спеціалізована антикорупційна прокуратура), ВАКС (Вищий антикорупційний суд). Тоді ж у 2014 році був прийнятий Закон України «Про прокуратуру», а у 2019 – реформування цієї правоохоронної

[1] Радишевська О.Р. Європеїзація адміністративного права України: питання теорії та практики: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2021. 37с.

структури продовжилося. У 2016 році здійснена чергова судова реформа. З 15 грудня 2017 року набрала чинності нова редакція КАСУ. Також у 2015 році був підготовлений більш досконалий та адаптований до суспільних потреб Закон України «Про державну службу». Вже на передодні або під час великої війни були схвалені такі законодавчі акти як «Про адміністративну процедуру» від 17 лютого 2022 року, «Про медіа» від 13 грудня 2022 року та «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 02 травня 2023 року.

Безперечно це не повний перелік нормативно-правових актів, прийняття яких можна вважати пріоритетними на шляху української євроінтеграції. Крім того, враховуючи те, що переважна більшість положень наведених вище законів складають адміністративно-правові норми, відповідна правотворчість сприймається не інакше як втілення у життя існуючих завдань європеїзації адміністративного права України.

Втім, як неодноразово доводила правозастосовча практика, якість законів може бути знівельована відсутністю бажання їх належного виконання (коли особисті, приватні інтереси превалюють над суспільними) або невмінням застосування їх норм внаслідок низької фахової підготовки конкретних представників владно-управлінського апарату. Саме наявність значної кількості випадків використання своїх владних повноважень в особистих (меркантильних) цілях можна вважати тією головною відмінністю, яка існує між представниками вітчизняної та західної (ЄС-вської) бюрократії.

Нажаль ця негативна особливість навіть в умовах війни продемонструвала свої значні можливості до зростання, шляхом численних зловживань (хабарництва, казнокрадства та ін.), що негативно позначається як на авторитеті української держави та на її євроінтеграційних прагненнях.

На відміну від неодноразових безрезультатних спроб України отримати «зелене світло» для початку процесу безпосереднього приєднання до НАТО, наміри нашої держави щодо вступу до ЄС, навіть в умовах великої війни, мають відчутні позитивні результати.

Зокрема ключовими подіями цього процесу за останні 3 роки можна вважати: 28 лютого 2022 – Україна подає заявку на членство в ЄС; 23 червня 2022 – ЄС надає Україні статус кандидата на вступ разом із 7-ма рекомендаціями (їх виконання є передумовою для рішення ЄС про відкриття переговорів з Україною про членство); липень 2022 – жовтень 2023 – Україна виконує 7 рекомендацій ЄС (йдеться про реформу КСУ, судову реформу, посилення боротьби з корупцією та відмиванням коштів, виконання антиолігархічних заходів, узгодження регулювання медіа та реклами з правом ЄС, посилення захисту та реалізації прав нацменшин); 8 листопада 2023 – Єврокомісія уперше

публікує Звіт про прогрес України в межах Пакета розширення ЄС 2023 року, де визнано високий прогрес України у виконанні 7-ми рекомендацій, що стало підґрунтям для рекомендації ЄК лідерам країн ЄС відкрити переговори з Україною, а також визначено ще 4 додаткових кроки в межах цих 7-ми рекомендацій, виконання яких є передумовою для ухвалення стороною ЄС переговорної рамки щодо України, крім того сформовано майже 100 рекомендацій для України по кожному переговорному розділу; листопад 2023 – березень 2024 – Україна виконує ще 4 додаткові кроки в межах 7-ми рекомендацій ЄС (йдеться про ухвалення законів про поетапне збільшення штату НАБУ, розширення повноважень НАЗК, про лобіювання, а також про захист прав нацменшин); 14 грудня 2023 – ЄС ухвалює історичне рішення про відкриття переговорів про вступ з Україною; 9 лютого 2024 – Уряд України затверджує план виконання рекомендацій Єврокомісії щодо кожного переговорного розділу[2].

Очікувані успіхи нашої країни під час теперішнього поступу до ЄС, потребують подальшої адаптації вітчизняної нормативно-правової бази до достатньо об'ємного і детально регламентованого законодавства ЄС, у якому як і в українському, норми, що пов'язані з реалізацією виконавчо-розпорядчих функцій становлять не менше двох третин від загального законодавчого масиву.

Однак, при цьому не слід сприймати ЄС та його законодавство за своєрідний ідеальний маркер. Необхідно враховувати його провали та нормативно-правову недосконалість щодо колись пріоритетної політики мультикультуралізму, забезпечення власної безпеки (насамперед інформаційної та енергетичної), функціонування політичної системи та у сфері забезпечення оборонної політики.

Неспроможність вчасно та дієво реагувати на негативні тенденції щодо зміни світопорядку та фактична перемога низьких цін на енергоносії над загальнолюдськими високими цінностями, уявна сліпота на зухвалі порушення рф засадничих принципів міжнародного права відносно Грузії у 2008 та України у 2014 роках, призвели до зародків, розширення та досягнення критичних позначок політичної кризи в ЄС у 2024-2025 роках. Своєрідними тригерами для її остаточного усвідомлення широким загалом можна вважати перемоги на парламентських виборах 2024 року у Франції ультраправих та ультралівих політичних сил, у поточному році – друге місце неофашистської партії «Альтернатива для Німеччини» на виборах до

[2] Переговори про вступ України до ЄС: повний гід у 12 питаннях. EU/UA/ 26 червня 2024. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/peregovory-pro-vstup-ukrayiny-do-yes-povnyj-gid-u-12-pytannyah-i-10-mifah-2/ (дата звернення 17.03.2025)

Бундестагу, високі шанси на виграш проросійських кандидатів на посаду президента у Румунії та Польщі.

Також, не слід забувати про деструктивну роль керманича угорського уряду, котрий блокує майже усі рішення ЄС щодо допомоги Україні та про «неоднозначну визначеність» адміністрації нового президента США щодо перспектив НАТО.

За таких обставин, рано чи пізно може виникнути необхідність трансформації теперішнього ЄС у повноцінний політичний союз європейських країн з усіма соціально значущими чинниками, у тому числі з потужною оборонною складовою.

Такий крок не тільки буде сприяти суттєвому збільшенню політичної ваги оновленого ЄС, а появі цілком реальних претензій з його боку на статус ще одного світового геополітичного центру (полюсу), що має позитивно позначитись на подальшому процесі формування новітньої парадигми світопорядку, з надійними та ефективно функціонуючими важелями забезпечення миру та безпеки у міждержавних (міжнародних) відносинах.

Наведена можлива і бажана перспектива потребуватиме не тільки вдосконалення існуючих науково-теоретичних лекал європейського права, а й вироблення відповідних стандартизованих механізмів його реалізації, у яких повинні брати активну участь й українські фахівці з адміністративного права, які на відміну від своїх зарубіжних колег мають наукові здобутки використання потенціалу даної галузі права як в умовах миру так й за обставин дії режиму воєнного стану.

Наявність такого бекграунду об’єктивно зменшує актуальність питання європеїзації вітчизняного адміністративного права і поступово може буде замінена більш нагальними проблемами міжнародного правового співробітництва серед яких: уніфікація теоретичних засад згаданої галузі права; стандартизація законодавства у сфері адміністративної діяльності та вироблення алгоритмів ефективної реалізації його положень.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-55

ВИКОРИСТАННЯ СУДОВИХ МЕХАНІЗМІВ ДЛЯ ЗАТЯГУВАННЯ ПРОЦЕСУ РЕЛОКАЦІЇ: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Андрій ЛАНДОВСЬКИЙ
аспірант кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Процес релокації, особливо в умовах кризових ситуацій або змін бізнес-середовища, часто стикається з перешкодами, пов'язаними із зловживанням судовими механізмами. Затягування судових процесів шляхом використання процесуальних прав може призводити до значних втрат для підприємств, спільнот та окремих громадян, які потребують швидких рішень. Затягування судових процесів через зловживання процесуальними правами створює серйозні проблеми: економічні втрати для підприємств (зростання юридичних витрат через тривалі судові розгляди, втрата бізнес-можливостей через нерозв'язані спірні питання); соціальний вплив на спільноти, (затримка виконання життєво важливих проектів, таких як будівництво чи релокація, що негативно впливає на локальну економіку, створення напруги між групами населення через затримки у вирішенні конфліктів; плив на громадян: (ускладнення доступу до правосуддя для звичайних людей, які потребують швидкого вирішення справ, наприклад, у випадках житлових чи соціальних питань). Для боротьби із затягуванням судових процесів необхідно запроваджувати жорсткіші санкції за зловживання процесуальними правами, удосконалювати процедури судового розгляду та встановлювати чіткі часові межі для виконання процесуальних дій. Зловживання процесуальними правами виникає тоді, коли учасники судового процесу здійснюють свої дії формально у межах закону, але фактично з метою порушення прав інших осіб або уникнення відповідальності. Такі дії суперечать принципам добросовісності, змагальності та пропорційності.

Це питання потребує уваги як юристів, так і законодавців, адже його вирішення важливе для забезпечення ефективності правосуддя.

Процесуальний аспект правової природи зловживання процесуальними правами підкреслює і А.В. Смітюх, який виділяє такі ознаки зловживання процесуальними правами: 1) суб'єкти зловживання

– особи, які беруть участь у справі, наділені відповідними процесуальними правами за КАС України; 2) характер дії – недобросовісна поведінка; 3) мета дії – прихована та пов'язана з прямим умислом; 4) наявність певного інтересу в учасника судового процесу, який зловживає правом[1].

Згідно ст.45 Кодексу адміністративного судочинства України, до зловживань належать: 1) подання скарги на судове рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, які спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення; 2) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями; 3) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер; 4) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою[2].

Які можливі наслідки? Якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання. Суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід Державного бюджету України з відповідної особи штрафу у сумі від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб у випадках зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкоджання судочинству; Суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід Державного бюджету України з відповідної особи штрафу у сумі від одного до десяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб у випадках неодноразового зловживання процесуальними правами.

[1] Смітюх А.В. Що таке юридична диверсія. Юридична практика. 2005. №1 (367). С. 12-13.

[2] Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07. 2005 року №2747-IV (в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017, ВВР, 2017, № 48, ст.436, зі змінами та доповненнями, внесеними Законом України № 2447-VIII від 07.06.2018.). *Відомості Верховної Ради України.* 2005. № 5. Ст. 446.

Ось приклад із судової практики, який демонструє зловживання процесуальними правами: Позивач у справі оскаржує судове рішення, яке вже набрало законної сили та не підлягає оскарженню відповідно до чинного законодавства. Позов базується на безпідставних аргументах, які не мають підтвердження або нових доказів. Ця скарга подається виключно з метою затягування виконання судового рішення.

Суд відхиляє скаргу на підставі відсутності правових підстав для її прийняття до розгляду. Крім того, суд може накласти санкції на позивача за навмисне затягування процесу та зловживання своїми процесуальними правами. Як наслідки це витрати часу та ресурсів для суду та відповідача, перевантаження судової системи необґрунтованими скаргами, створення додаткових бар'єрів для виконання законного судового рішення.

Цей приклад показує, як недобросовісні дії можуть впливати на ефективність правосуддя.

Ефективна протидія разі зловживання процесуальними правами вимагає комплексного підходу, який включає: запровадження жорсткіших санкцій за зловживання процесуальними правами; розробку чітких часових меж і регламентації для судових процедур; використання міжнародного досвіду для вдосконалення національного законодавства.

Забезпечення прозорості та оперативності судового процесу сприятиме не лише ефективності правосуддя, але й створить сприятливі умови для безперешкодної релокації, яка є важливим аспектом у сучасному глобалізованому світі.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-56

PRINCIPIILE SECURITĂȚII JURIDICE ȘI ÎNCREDERII LEGITIME ÎN PRACTICA JURISDICȚIONALĂ A CURȚII DE JUSTIȚIE A UNIUNII EUROPENE

Andrii MARCENKO
profesor asistent al Departamentului de Drept Procedural,
Universitatea Națională Yuriy Fedkovych Cernăuți
Cernăuți, Ucraina

Rolul consacrării principiilor juridice generale, cum ar fi principiul legalității actelor administrative, principiul egalității de tratament, principiul proporționalității, principiul securității juridice, principiul încrederii legitime și al răspunderii, dreptul la un proces echitabil în fața unei instanțe competente și dreptul la apărare, este responsabilitatea Curții de Justiție a UE.

Pentru a înțelege dacă încrederea legitimă poate fi îndeplinită, trebuie luate în considerare următoarele elemente: dacă există un act care poate da naștere încrederii legitime, de către care aceste așteptări au fost determinate, dacă există circumstanțe excepționale care pot justifica nerespectarea deciziei de a răspunde așteptărilor ca interese echilibrate, dacă într-un caz particular încrederea legitimă a fost creată în principiu pentru: astfel încât să poată fi executate. Astfel, încrederea legitimă este îndeplinită numai atunci când a fost creată de organul administrativ competent, o promisiune oferită de un alt organ administrativ nu poate crea încredere legitimă.

Hotărârile se succed, în care securitatea juridică urmărește să asigure claritatea și precizia normelor și definirea și previzibilitatea reglementărilor. Întemeiate, dacă este cazul, pe principiul legalității infracțiunilor și a pedepselor, aceste cerințe prevăd o evaluare a faptului dacă dreptul Uniunii permite persoanelor în cauză să «cunoască exact» și «fără echivoc drepturile și obligațiile lor și să ia măsurile adecvate», «ceea ce poate fi garantat numai prin publicarea periodică a regulamentelor menționate în limba oficială a destinatarului». Imperativul este impus «cu o rigoare deosebită atunci când vine vorba de reglementarea care poate avea consecințe financiare» sau care «poate avea efecte negative asupra persoanelor fizice și juridice».

În căutarea conținutului semantic al principiului securității juridice ca proiecție a statului de drept democratic, expresia capătă semnificații multiple, a căror interpretare depinde de contextul juridic, cultural și politic în care este inserată tema. În general, abordarea se bazează pe două dimensiuni – obiectivă și subiectivă, deși aceste aspecte se completează și se întrepătrund.

Gradele de obligatorietate normativă și aparența de legitimitate a hotărârilor judecătorești înzestrate cu erga omnes și efecte obligatorii, a căror bază de încredere prevalează asupra deciziilor altor autorități judiciare, sunt criteriile avute în vedere pentru aplicarea principiului protecției încrederii hotărârilor efective și definitive în cazul unei schimbări a practicii judiciare. În aceste cazuri,

doctrina lui U. Ávila propune câțiva factori (orientativi) cu privire la modul de evaluare a gradului de adecvare a unei soluții modificate pentru a genera încredere, cum ar fi: obligatoriu și intenție de permanență; obiectiv călăuzitor; intrarea într-un singur lanț al capacității de a înțelege și generaliza[1].

Jurisprudența Curții de Justiție a Uniunii Europene a jucat un rol decisiv în includerea în jurisprudență a consecințelor principiului securității juridice în raport cu consecințele încrederii legitime și ale bunei administrări. Cu toate acestea, poziția CJUE cu privire la această chestiune este mai complexă decât pare, cu o echilibrare delicată a intereselor, întotdeauna condimentată cu o viziune specială asupra Curții în ceea ce privește principiul proporționalității.

În primul caz, Curtea de Justiție a UE consideră importanța schimbării criteriului Administrației, atunci când contribuabilul a ales metoda de calcul proporțional a TVA, pe baza acestui criteriu, reflectată în răspunsul la cererea de scutire de la o parte din activitățile sale. Cu toate acestea, administrația și-a schimbat ulterior criteriul pe baza modificării regimului poștal, considerând anumite activități care anterior erau considerate scutite ca fiind mai degrabă de fond decât scutite. Potrivit entității, opțiunea sa ar fi condiționată de regimul fiscal, care a fost ulterior respins retroactiv de administrația fiscală. Lăsând la o parte aspectele esențiale legate de regimul TVA, Curtea de Justiție a UE urmează o cale în trei etape. În primul rând, Curtea de Justiție a UE subliniază importanța principiului neutralității fiscale a TVA-ului și a dreptului la deducere. Aceasta pornește apoi de la hotărârea din 17 mai 2018 în cauza Vamos[2] și susține că, în condiții normale, statul ar putea condiționa aplicarea regimului fiscal de opțiunea anterioară și chiar de aprobarea prealabilă a acestei opțiuni de către administrația fiscală. Statul poate, de asemenea, să impună anumite obligații formale și să sancționeze nerespectarea acestora. Dar, în cele din urmă, CJUE înțelege că, într-un caz precum cel de față, dacă o entitate a acționat cu bună-credință și nu există dovezi de fraudă, aceasta trebuie să fie în măsură să-și corecteze alegerile anterioare și, prin urmare, declarațiile de TVA, așa cum impun principiul proporționalității și principiul efectivității aplicat dreptului la deducere. Cu toate acestea, în cea de a doua hotărâre privind regimul de consolidare fiscală în impozitul pe venit, CJUE precizează că acest regim este un avantaj fiscal și ar fi contrar dreptului Uniunii atât pentru a împiedica consolidarea orizontală între filialele unei societăți-mamă rezidente într-un alt stat membru, cât și pentru a impune, cu toate consecințele, încălcarea consolidării anterioare pentru a opta pentru această consolidare orizontală, care a fost stabilită anterior de legislația UE. National prevenit. Cu toate acestea, în fața unui grup care nu a optat pentru această consolidare orizontală la momentul respectiv, deoarece dreptul național a împiedicat-o, instanța se abate de la jurisprudența sa privind răspunderea statului și este de acord că principiul securității juridice impune termene rezonabile pentru contestarea sau limitarea unei cereri.Apoi, grupul a trebuit să aleagă ceea ce

[1] Ávila Humberto. Teoria da segurança jurídica. 6. ed. São Paulo: Malheiros, 2021.. Teoria da segurança jurídica. 6. ed. São Paulo: Malheiros, 2021, p. 364

[2] Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 17 May 2018. Dávid Vámos v Nemzeti Adó– és Vámhivatal Fellebbviteli Igazgatósága. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62016CJ0566

obstrucționa în mod evident legislația națională și să ia toate măsurile adecvate pentru a-și proteja dreptul. Nerespectarea acesteia, atunci când nu a antrenat riscul unei amenzi, prin invocarea incompatibilității regimului național cu dreptul Uniunii, permite acum Statului să obiecteze că grupul nu a ales acel regim în timp util, fără efect retroactiv. Aceste paradoxuri reapar în raport cu valoarea securității juridice în fața schimbării reglementărilor sau a propriei doctrine a instanței.

Mai interesantă este decizia din 7 mai 2020, în cazul Dong Yang Electronics[3]. Această decizie nu este definitivă cu privire la noțiunea de sediu permanent din perspectiva TVA, ci luând în considerare obligațiile celor care încheie un contract cu o entitate nerezidentă și presupun că nu au un sediu permanent într-un stat membru, în pofida prezenței unei filiale a acestuia în acel stat, Curtea de Justiție a UE face, de altfel, o declarație transcendentă. Furnizorul de servicii nu este obligat să examineze relațiile contractuale subiacente dintre societatea-mamă și filiala acesteia dacă nu are acces la aceste date, ceea ce este o sarcină a autorităților fiscale. Absența unei obligații de investigare poate avea un impact semnificativ asupra multor aspecte ale TVA-ului și, mai general, obligației de reținere a TVA-ului în impozitarea internațională. Pentru a încheia cu mai multe nuanțe bazate pe o analiză pură și foarte subiectivă a proporționalității.

Curtea de Justiție a Uniunii Europene a recunoscut efectul vertical direct ascendent al principiului încrederii legitime în hotărârea Ratti din 1979[4], permițând unei persoane să se invoce pe acesta împotriva unui stat membru.

Principiul încrederii legitime are implicații și în dreptul vamal în măsura în care permite unui contribuabil să beneficieze de un regim în care intenția administrației vamale de a aplica acel regim contribuabilului a fost neechivocă și ar putea fi dedusă, de exemplu, din doctrina fiscală, care poate fi contrară dreptului comunitar.

Așadar, securitatea juridică este un concept a cărui idee este înțeleasă în același mod în care este dificil să îi confere o esență proprie, distinctă de elementele din care este compusă. Astfel, claritatea, inteligibilitatea și predictibilitatea legii, care sunt componente importante ale securității juridice, sunt mai ușor de detectat. Deși este posibil să se evite acordarea unei definiții precise unui concept, este necesar să se ia în considerare măsura în care este rezonabil să se obțină securitatea juridică. Într-adevăr, certitudinea juridică deplină nu este altceva decât imuabilitatea oricărei situații juridice. Atunci riscul distrugerii ordinii juridice pe care acest principiu este menit să o protejeze este evident.

Principiul încrederii legitime, indiferent dacă este aplicat singur sau coroborat cu principiul securității juridice din care derivă, este rezultatul jurisprudenței comunitare. Acesta poate fi aplicat organismelor comunitare și administrațiilor naționale atunci când pun în aplicare legislația comunitară.

---

[3] Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 7 May 2020. Dong Yang Electronics Sp. z o.o. v Dyrektor Izby Administracji Skarbowej we Wrocławiu. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62018CJ0547&qid=173833935780

[4] Judgment of the Court of 5 April 1979. Criminal proceedings against Tullio Ratti.URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61978CJ0148

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-57

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЗАПРОВАДЖЕННЯ ДОДАТКОВИХ РЕЖИМІВ НЕПРЯМОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ

Віктор МУШЕНОК
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії права, міжнародного права
та приватного права
ПЗВО «Київський міжнародний університет»
м. Київ, Україна

З метою заохочення свого населення до скорочення споживання солодких напоїв, європейські держави активно запроваджують адміністративно-правові інструменти фіскального впливу на рівень такого споживання. Адже є встановленим факт про те, що надмірне споживання таких напоїв завдає шкоди здоров'ю людини (сприяє появі зайвої ваги та ожирінню, діабету, розповсюдженню серцево-судинних хвороб, утворенню карієсу тощо).

Сутність застосування законодавчого механізму непрямого оподаткування полягає у тому, що податки на товари встановлюються у вигляді надбавки до ціни, оплачуються покупцями при купівлі товарів, а в бюджет вносяться продавцями чи рідше виробниками цих товарів та послуг. Тобто, шкідливий для здоров'я людини продукт стає більш дорожчим за аналогічні нешкідливі продукти, що зменшує до нього споживчий інтерес та сприяє зменшенню його споживання як наслідку – покращенню здоров'я населення.

Отже, розглянемо приклади адміністративно-правого регулювання відносин застосування непрямого оподаткування (запровадження додаткового акцизного податку) на прикладах таких країн Європи як Ірландія та Хорватія.

В Ірландії податок на солодкі напої (SSDT) є одним із низки заходів, які впроваджуються в рамках державної політики «Здорова вага для Ірландії – політика та план дій на 2016-2025 роки щодо зниження рівня ожиріння». З травня 2018 року цей податок застосовується до на безалкогольних напоїв на основі води та соку з додаванням цукру та загальним вмістом цукру п'ять грамів і більше на 100 мл. Запроваджуючи податок, органи публічного адміністрування країни мали проміжну мету, що полягала у заохоченні виробників напоїв змінити склад своїх продуктів, знизивши вміст цукру нижче оподатковуваних меж. З 1 січня 2019 року обсяг податку було

розширено на деякі напої з рослинним білком і напої, що містять молочні жири. Структура податку є дворівневою (Табл. 1)

Таблиця 1

Спеціальний податок на безалкогольні напої за вмістом цукру

Вміст цукру на 100 мл напою	Податок за 1 літр напою
5-8 г	0,20 євро (8,73 грн)
>8 г	0,30 євро (13,10 грн)

Впровадження SSDT призвело до скорочення споживання за рахунок заохочення людей вибирати більш здорові напої, а також мотивувало виробників безалкогольних напоїв переглянути формулу продуктів, знизивши вміст цукру в напоях нижче оподатковуваних меж[1].

Запровадження спеціального податку на безалкогольні напої вплинуло на зміну виробниками Ірландії рецептури безалкогольних напоїв, тобто стимулювало виробництво більш здорових продуктів харчування. Отже, адміністративно-правове формування регуляторних заходів (запровадження SSDT у податковій системі Ірландії) спричинило позитивний вплив на забезпечення здорового способу життя населення.

На нашу думку, недоліком механізму адміністративно-правового регулювання зазначеного типу податкових відносин в Ірландії є те, що кошти, які надходять від сплати SSDT не направляються на фінансування системи охорони здоров'я в країні. Причиною цьому є принцип побудови податкової системи Ірландії, згідно з яким не передбачено направлення коштів від сплати конкретного податку на конкретну мету його витрачання[2].

Дещо іншим прикладом адміністративно-правового регулювання заходів для зменшення надмірного споживання цукру є фіскальний досвід Хорватії, де було прийнято Закон про спеціальний податок на каву та безалкогольні напої № 72/13 від 2013 року. Внесено зміни

[1] Mcavoy helen. an cháin deochanna milsithe le siúcra in éirinn. *health inequalities portal.* URL: https://health-inequalities.eu/ga/financing-e-guide/the-sugar-sweetened-drinks-tax-ssdt/

[2] Там само. URL: https://health-inequalities.eu/ga/financing-e-guide/the-sugar-sweetened-drinks-tax-ssdt/

Законом №121/2019, а в останній редакції Закон № 22/20 набрав чинності з 29.02.2020 року)[3].

На початку застосування спеціального податку застосовувалася лінійна система оподаткування безалкогольних напоїв, яка базувалася виключно на обкладенні податком кількості вироблених напоїв. Оскільки не було забезпечено скорочення споживання цукру населенням країни, то лінійну систему оподаткування було скасовано та замінено системою, що базується на визначенні об'єктом оподаткування – об'єму напою та вмісту в ньому цукру. Також було змінено оподаткування фруктових нектарів, сиропів і концентратів, які, як правило, є напоями з високим вмістом доданого цукру. Крім того звільнення від оподаткування фруктових сиропів виглядало сумнівним виходячи з правил ЄС щодо державної допомоги.

Структура зміни бази оподаткування підсолоджених напоїв у Хорватії

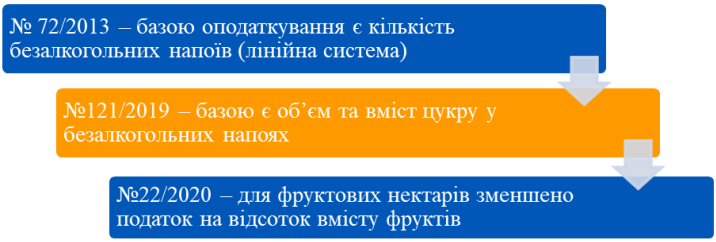

Наразі об'єктом оподаткування спеціальним податком в Хорватії є зокрема виражений в гектолітрах об'єм безалкогольних напоїв з відповідним вмістом цукру, а також фруктові нектари і напої, які містять доданий цукор, а сума податку, визначена на основі вмісту цукру, зменшується на відсоток кількості фруктів, що міститься у фруктовому нектарі чи напої[4].

Аналіз адміністративно-правового забезпечення регуляторного впливу від запровадження змін до Закону про спеціальний податок на каву та безалкогольні напої в Хорватії засвідчив, що велика кількість виробників змінили рецептуру, щоб зменшити частку доданих цукрів у

[3] zakon o posebnom porezu na kavu i bezalkoholna pica № 72/13, 121/19, 22/20 na cnazi 29.02.2020. url: https://www.zakon.hr/z/2493/zakon-o-posebnom-porezu-kavu-i-bezalkoholna-pi%c4%87a-2020-2020

[4] Uredba o načinu izračuna i visinama sastavnica za izračun posebnog poreza na kavu i bezalkoholna pića, «Narodne novine», broj 156/2022. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2022_12_156_2524.html

продукті, а також частково чи повністю замінила цукри підсолоджувачами. Оскільки продукти з високим (56 г/100 мл) вмістом цукру стали неконкурентоспроможними на хорватському ринку, їх виробництво було перепрофільовано на експорт. Можливість вибору більш здорових варіантів вплинула на підвищення обізнаності про здоровий спосіб життя та зміну харчових звичок населення, особливо молоді, яка є найбільшим споживачем солодких безалкогольних напоїв[5].

Отже, здійснений аналіз прикладів адміністративно-правового регулювання відносин запровадження додаткових режимів непрямого оподаткування в таких європейських країнах як Ірландія та Хорватія дає підстави до висновків про те, що запровадження додаткового оподаткування підсолоджених напоїв в Україні є доцільним. Наслідками запровадження такого податку у нашій державі може стати:

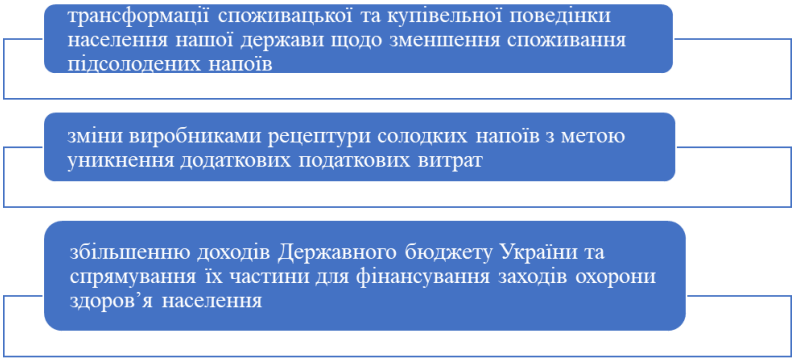

[5] Savjetovanje sa zainteresiranom javnošću– obrazac naknadne procjene učinaka propisa za zakon o izmjenama i dopunama zakona o posebnom porezu na kavui bezalkoholna pića. url: https://esavjetovanja.gov.hr/econ/mainscreen?entityid=19498

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-58

РЕЛОКАЦІЯ ТА ТЕХНІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ ЕКСТРАОРДИНАРНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

Дем'ян СМЕРНИЦЬКИЙ
доктор юридичних наук, професор,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
спеціальних технічних засобів
Державного науково-дослідного інституту
Міністерства внутрішніх справ України
м. Київ, Україна

Марина ТРИГУБЕНКО
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник науково-організаційного відділу
Державного науково-дослідного інституту
Міністерства внутрішніх справ України
м. Київ, Україна

В умовах повномасштабної агресії росії проти України важливим питанням є переміщення виробництв технічних засобів критичної інфраструктури з тимчасово окупованих територій до підконтрольних або за кордон. Особливо це стосується сфери виготовлення озброєння, спеціальної техніки та оборонних засобів, енергетичної сфери тощо.

Реалії зазначених сучасних умов вимагають ефективного переміщення виробництв у найкоротші терміни та їх швидкого відновлення на іншому місці.

З метою забезпечення прискореного переміщення виробництв, особливо за кордон, необхідно забезпечити відповідність нормативно-правових документів щодо якості виробництва, продукції, заходів безпеки виготовлення технічних засобів, а також безпеки довкілля нормативним документам (директивам, технічним регламентам, стандартам, технічним умовам тощо) Європейського Союзу. Крім того, необхідно впровадити систему управління якістю (СУЯ) на виробництві згідно стандартів серії ISO 9000 з метою контролю виконання на виробництві процесів які забезпечують якість та безпечність продукції, а також безпечність виробничого процесу загалом – зменшення шкідливих викидів, забруднення навколишнього середовища, утилізації відходів, забезпечення безвідходного виробництва.

Досліджуючи питання релокації та технічного регулювання виробництва продукції в умовах екстраординарних правових режимів зазначимо, що технічне регулювання у відповідності до Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» це – правове

регулювання відносин у сфері визначення та виконання обов'язкових вимог до характеристик продукції або пов'язаних з ними процесів та методів виробництва, а також перевірки їх додержання шляхом оцінки відповідності та/або державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції чи інших видів державного нагляду (контролю). Норми щодо технічного регулювання переважно встановлюються у технічних регламентах, стандартах, технічних умовах та кодексах усталеної практики.

Технічний регламент це – нормативно-правовий акт, в якому визначено характеристики продукції або пов'язані з ними процеси та методи виробництва, включаючи відповідні адміністративні положення, додержання яких є обов'язковим. Він може також включати або виключно стосуватися вимог до термінології, позначень, пакування, маркування чи етикетування в тій мірі, в якій вони застосовуються до продукції, процесу або методу виробництва[1].

У відповідності до Закону України «Про стандартизацію» стандарт це – нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері.

Технічні умови це – нормативний документ, що встановлює технічні вимоги, яким повинна відповідати продукція, процес або послуга, та визначає процедури, за допомогою яких може бути встановлено, чи дотримані такі вимоги.

Кодекс усталеної практики – нормативний документ, що містить рекомендації щодо практик чи процедур проектування, виготовлення, монтажу, технічного обслуговування або експлуатації обладнання, конструкцій чи виробів[2].

Отже, встановлення відповідних вимог в зазначених нормативно-правових та нормативних документах до якості та безпечності продукції та методів її виробництва відіграє ключову роль у забезпеченні швидкого адаптування на новому місці переміщеного за кордон виробництва, враховуючи всі вимоги країни до якої було переміщене це виробництво.

Враховуючи прагнення України стати як найшвидше членом Європейського Союзі, а також сучасні умови в яких опинилася наша держава у зв'язку з агресією росії, приведення нормативно-правових документів до європейських вимог стосовно продукції та її виробництва відіграє ключову роль у сфері технічного регулювання та релокації.

Також важливим компонентом якісного виробництва, в тому числі із забезпеченням безпеки довкіллю, є запровадження системи моніторингу виробничих процесів у відповідності міжнародних стандартів серії ISO 9000, які стосуються побудови на виробництві системи управління якістю.

[1] Про технічні регламенти та оцінку відповідності : Закон України від 15 січня 2015 року № 124-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 14, ст.96.

[2] Про стандартизацію : Закон України від 5 червня 2014 року № 1315-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 31, ст.1058.

Система управління якістю дозволяє контролювати процеси та забезпечувати проведення їх із заданими характеристиками. Тобто вона не є системою підтвердження цієї якості, а системою забезпечення належного виконання встановлених процесів. Якщо процеси виконуватимуться згідно зі встановленими вимогами, то слід зробити висновок, що продукція, яку ми отримуватимемо, буде однакової якості.

Система управління якістю гарантує виготовлення продукції заданої якості, на рівень якої у підприємства вистачає певних ресурсів. У визначенні «система управління якістю» головним словом є «управління», тобто управління процесом виробництва для отримання заданих параметрів на виході.

Отже, система управління якістю виготовлення продукції на виробництві є універсальною системою організації виробничого процесу, яка дає змогу визначити всі її етапи, уникнути дублювання, забезпечити контроль за визначеними процесами та отримати продукцію встановленої якості та безпечності[3].

ISO 9000 описує основні положення систем управління якістю і визначає термінологію для СУЯ[4]. ISO 9001 установлює вимоги до СУЯ, якщо організація потребує продемонструвати свою спроможність поставляти продукцію, що відповідає вимогам замовників і регламентів, а також прагне до підвищення задоволеності замовників[5]. ISO 9004 містить настанови щодо результативності та ефективності СУЯ[6]. Метою цього стандарту є поліпшення показників діяльності організації, а також задоволення замовників та інших зацікавлених сторін. А ISO 19011 містить рекомендації щодо здійснення аудиту СУЯ і систем управління навколишнім середовищем[7].

Стандарти базуються на системно-процесному підході до виконання робіт, забезпечують їх визначення, визначення параметрів входів процесу та виходів. Тобто, система управління якістю контролює весь процес виробництва від надходження на підприємство сировини та матеріалів, забезпечення всіма видами ресурсів до виробничого процесу з виготовлення складових елементів продукції та її повної комплектації, до виходу продукції з виробництва, пакування, перевірки всіх технічних параметрів готової продукції.

[3] Смерницький Д.В. Забезпечення управління якістю відповідно до стандартів серії ISO при розробці та виготовленні науково-технічної продукції: правове регулювання. Криміналістичний вісник. 2016. № 1 (25), С. 23-24

[4] ДСТУ ISO 9000-2015. Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів. Київ, 2016. 45 с.

[5] ДСТУ ISO 9001-2015. Системи управління якістю. Вимоги. Київ, 2016. 22 с.

[6] ДСТУ ISO 9004-2012. Управління задля досягнення сталого успіху організації. Підхід на основі управління якістю. Київ, 2013. 39 с.

[7] ДСТУ ISO 19011:2011. Керівні вказівки по проведенню аудитів систем менеджменту. URL: http://iso-management.com/wp-content/uploads/2015/06/ISO-1901120111.pdf (дата звернення: 16.02.2025)

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-59

ПРАВО ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Петро ТРАЧУК
кандидат юридичних наук,
професор кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного справа
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Складність сучасного етапу перетворень та переходу України до ринкової системи полягає в тому,що даний процес носить комплексний характер. Його зміст утворює сукупність взаємозв'язаних організаційних, політико-правових, соціально-економічних, інформаційно-технологічних заходів, які повинні забезпечити утвердження цілого ряду нових цінностей орієнтації у суспільному житті та перехід до якісно нового стану суспільних відносин. Це неминуче позначається і на духовному житті суспільства. Важливою умовою та ефективним засобом вирішення цих завдань виступає право як дійовий засіб реалізації соціально-економічної та духовної політики. На характер та успіх розв'язання цих завдань у значній мірі впливають законодавча політика і практика держави. Заперечувати роль у даному процесі економіки, нам здається, неможливо, але спроби переоцінювати цей фактор є малоефективним. Про це свідчить практика будівництва колишнього «соціалізму», яка переконливо довела можливості впливу права на характер економіки. Але разом з тим недоцільним є і протиставлення права економіці.

Виходячи саме з цих позицій, виключно важливою умовою успіху у здійсненні цілеспрямованих соціальних перетворень та переходу українського суспільства до ринку є використання як вітчизняного, так і зарубіжного досвіду. Це, зокрема стосується і проблем визначення основних напрямів законодавчої політики та розробки юридичного механізму проведення у життя основних завдань сучасної соціальної політики.

Специфіка даного процесу у правовій сфері полягає в тому, що концепція цілі суттєво відрізняє сучасні правові системи від традиційних . Якщо традиційне право формувалося на основі традицій та історичного досвіду, то у новітні часи воно стає більш раціональним, у ньому дедалі виразніше набуває звучання усвідомлена мета. За словами американського правознавця Д.Трубека, «сучасне право неп

тільки звільняє людину від влади традиційних норм і цінностей, воно також дає засоби перетворення світу, у якому ми живемо»[1].

Вчені по-різному підходять до вивчення співвідношення цілей і засобів у праві: одні роблять головний акцент на соціальні корисності цілей (телеологічний підхід), інші – детально розробляють механізм досягнення цих цілей, незалежно від їх змісту та соціальної спрямованості (технологічний підхід).

Технологічний підхід охоплює поняття права не тільки встановлені правила, алей соціальні цілі, яким вони служать. Право виступає джерелом і визначником цілей, кінцевим принципом вибору належного. Але для суддів, як і для законодавців, визначальним принципом вибору належного є його придатність для досягнення мети. Мета, на службу якій ставиться закон , визначає цінність останнього. І хоч спеціального застереження з цього приводу ми не знаходимо, але зміст даного принципу не має нічого спільного з виправданням цілям будь-яких засобів. При пояснення сутності права прагматики приділяють головну увагу соціально-політичним факторам («соціальна користь» або «панівний інтерес»). Головний акцент робиться на тому, що судді повинні діяти з урахуванням «соціальних сил», які стоять і діють за писаними нормами. Задоволення потреб, інтересів, вимог індивідів і соціальних груп становить найбільш загальну мету права, яка конкретизується, залежно від обставин, у цілі різних правових норм. Серед них виділяють фундаментальні, найбільш важливі цілі, досягненню яких служить правова система в цілому. Серед них, зокрема, виділяються такі, як охороно громадського порядку, здоров'я, підтримка сім'ї тощо. В той же час право служить засобом досягнення ряду інших – менш важливих, з точки зору громадськості, цілей.

Прибічники телеологічного підходу відрізняють цілі конкретних правових інститутів і норм від загальної мети права, При цьому більш конкретні цілі вони не виводять дедуктивним шляхом з більш загальних. Мета права в цілому ними виводиться швидше всього шляхом узагальнення цілей його окремих інститутів і норм.

Технологічний підхід, притаманний представникам правового реалізму, бере до уваги тільки правовий інструментарій, властивий досягненню будь-якої соціальної мети. Хоча цей підхід обов'язково передбачає існування певних правових цілей, їх конкретний соціальний зміст залишається невизначеним. Тому у випадку конфлікту інтересів питання вибору право творцем конкретної мети правовий реалізм залишає відкритим.

[1] Trubek, D. M. (1972). Toward a social theory of law: An essay on the study of law and development. *The Yale Law Journal, 82*(1), 1–5.

Правові реалісти не аналізували природи правових цілей і не вивчали співвідношення між конкретною метою та засобами її досягнення. Під правом вони розуміли переважно юридичний інструментарій , виносячи за межі права зміст цілей, реалізацію яких цей інструментарій забезпечує. Відповідно, предметом їх дослідження виступали правові засоби у відриві від цілей.

Тільки з середини XX століття представники правового реалізму (соціологічної юриспруденції) починають усвідомлювати необхідність подолання в праві розриву між цілями і засобами, навіть утвореного на абстрактно-теоретичному рівні. Так, Фуллер стверджував, що притаманне інструменталізму відмежування правових засобів від цілей є штучним, через що зрозуміти правові засоби у відриві від соціальних цілей, яким служить право, неможливо. Тому він наполягає на необхідності вивчення всієї сукупності цілей законодавця і для адекватного вибору відповідних форм (засобів) правових вимог, необхідних для досягнення мети. Тобто мова йде про критичне ставлення до вибору засобів досягнення цілей. Фуллер вказує також і на зворотну залежність правових цілей і засобів. Так, вибір пріоритетних правових цілей залежить не тільки від їх цінностей, алей від наявності у розпорядженні законодавця достатніх засобів для їх досягнення.

Поняття мети права взагалі займає центральне місце у вченні Фуллера. Загальною метою права Фуллер вважав зменшення ролі ірраціонального в людських справах, звільнення людини від сліпої гри випадку і направлення її на безпечний шлях цілеспрямованої і плідної діяльності, сприяння соціальному спілкуванню через координацію планів і дій різних індивідів[2].

Фуллер наполягає на тому, що і кожен правовий інститут, і правова норма повинні містити в собі конкретну мету, яка піддається пізнанню. Відповідно, і при тлумаченні правової норми слід виходити з уявлень про її мету. Справа законодавця – виразити цю мету таким чином, щоб правозастосовуючий суб'єкт її зрозумів[3].

Одночасно набуває поширення погляд, що право не має єдиної універсальної мети, Так, Хайєк писав: «Якщо розуміти мету як прямування до певної передбаченої події, то право насправді здійснює не визначену єдину мету, а безліч різних цілей різних індивідів. Право забезпечує засобами усі ці цілі, невідомі нікому як загальне. Це означає, що право являє собою засіб досягнення мети: воно є тільки умовою для досягнення більшості цілей». Хайєк проводить аналогію з мовою, яка також сприяє досягненню безлічі цілей. Право, як і мова, не було

[2] Fuller, L. (1968). *Anatomy of the law*. New York, NY. P. 9.
[3] Fuller, L. (1969). *The morality of law*. New Haven, CT: Yale University Press. P. 115/

створене для однієї визначеної цілі: скоріше, воно розвинулося тому, що підвищувало ефективність будь-якої цілеспрямованої діяльності[4].

Відповідь на питання про наявність у праві мети Хайєк ставить у залежність від розуміння мети, а також від форми права, яка мається на увазі. Якщо мету розуміти як досягнення певного заздалегідь визначеного результату шляхом певної дії, то право в цілому, на його думку, безцільне. Тільки публічне право, будучи виявленням волі певного кола осіб, служить досягненню заздалегідь визначених цілей. Що стосується приватного права, то його основний зміст формується спонтанно, в процесі людського спілкування, і його норми не мають інструментального значення, Але якщо поняття «мета» придатне для позначення прямування до абстрактного порядку, конкретні прояву якого не передбачувані, то правова система має загальну мету. Це – збереження абстрактного порядку відносин у суспільстві шляхом узгодження дій різних індивідів.

В цілому, політичний лібералізм вимагає інструментального підходу до права. Ліберальний суддя, так само як і прибічник утилітаризму, повинен питати себе, які наслідки потягне за собою та чи інше тлумачення норми. Основний інструмент ліберального легалізму – тлумачення права відповідно до його цілі. Однак ліберальні цілі відрізняються від утилітаристських: на перше місце ставиться не загальне благо, а самовизначення індивіда. Крім того, ліберали засуджують практику збалансування різних інтересів у суді.

Консервативне крило виключає будь-які міркування про вплив права на людей. Норма повинна бути прийнята, якщо є підстави вважати, що доходи від її реалізації перевищують витрати, незалежно від того, як ці доходи будуть розподілені . Вони не беруть до уваги вплив норми на людину чи на більшість людей. Багатство, економічний добробут, а не абстрактне благо та користь суспільства, стають метою. Серед усього масиву правових цілей можна умовно виділити економічні, політичні, соціальні і власне правові. Майже всі представники американської соціалістичної юриспруденції вбачають у праві інструмент впливу на економіку. Однак уявлення про належний спосіб впливу та про бажаний економічний результат є різними у різних вчених. Більшість сучасних вчених вважають ринкові інститути необхідними для економічного зростання і, відповідно, вбачають завдання права у створенні і підтримці ринку. Тут наголос робиться на передбачуваності права як системи універсальних правил, однаково застосовуваних. Внаслідок

[4] Hayek, F. A. (1973). *Law, legislation and liberty: A new statement of liberal principles of justice and political economy (Vol. 1, Rules and order)*. London, England: Routledge & Kegan Paul. P. 112-113.

такої передбачуваності право стимулює людину до пошуку нових форм економічної діяльності і гарантує, що результати цієї діяльності будуть захищені. Право таким чином звільняє індивіда від «приписів вузьких угрупувань» і гарантує індивіду, що його рішення будуть підтримані державною владою, його здобутки будуть захищені від посягань інших. Через такі інститути, як договір і право приватної власності, право сприяє розвитку ринкових структур, а отже і економічному зростанню.

Другий підхід до визначення економічних цілей права наголошує на цілеспрямованості і примусовому характері права. Розвиток розглядається як свідоме і вольове спрямування економічної діяльності. У державі вбачають головну передавальну систему, покликану проголошувати і нав'язувати населенню економічні задуми: у праві вбачають механізм конкретизації такого задуму у ряд визначних і підкріплених силою норм. Наскільки ефективно ці норми визначають і спрямовують поведінку людей, настільки імовірним є економічне зростання. Прибічники останньої концепції ставлять питання про максимальне збільшення ефективності норм і їх втручання у суспільне життя. Правовий розвиток нерідко пов'язується зі здатністю держави використовувати право у відповідності з її економічними цілями[5].

Право виступає також інструментом досягнення різних політичних цілей, до яких можна віднести побудову сильної держави або , наприклад, створення демократичного, коаліційного уряду. В той же час право розглядається як засіб обмеження політичної влади, протидії владному свавіллю. Таким чином, право – це не просто інструмент державної політики, придатний для досягнення будь-якої цілі; воно нерозривно пов'язано з певними загальновизнаними цінностями. Деякі вчені навіть ідентифікують право з ліберальним суспільством і демократією, для яких розвиток сучасного права неодмінно означає досягнення таких ліберальних цілей, як участь широкої громадськості у нормотворчості і гарантування індивідуальних прав. Таким чином, у політичній сфері глобальною метою права є встановлення меж функціонування державної влади, зведення її до соціально виправданих величин. Очевидно, що для досягнення цієї мети потрібно утвердити автономію права по відношенню до держави. Цю автономію права забезпечують такі його елементи, як конституціоналізм, індивідуальні права, незалежна судова система.

На думку цілого ряду вчених, право є не тільки інструментом досягнення економічних і політичних цілей, воно має також власні, внутрішньо-правові цілі. У праві вбачають процес свідомого формулювання і послідовного застосування соціальних норм. Основна

[5] Fuller, L. (1968). *Anatomy of the law*. New York, NY. P. 6-7.

правова мета – це забезпечення ефективного управління суспільством за допомогою універсальних і цілеспрямованих правил. Дана глобальна мета передбачає досягнення цілого ряду вторинних цілей. Зокрема, звичаєве право повинно бути законодавчо оформленим, охопленим більш раціональними формами права. « Право на папері» повинно втілюватись у життя; застосування права повинно бути неупередженим. Право повинно бути дійсно універсальним – відображати інтереси широкої громадськості, а не вузького кола осіб. Відповідно, законодавчий партикуляризм повинен бути зведений до мінімуму. Законодавець повинен формулювати норми таким чином, щоб були зрозумілими їх соціальній цілі. Судді та інші юристи повинні у своїй правозастосовчій діяльності виходити з цілей того чи іншого закону.

Визначення таких «власне правових» цілей є необхідним для збереження сутності права в процесі його використання різними політичними силами. Технологічний підхід, по суті, ставить право на службу будь-яким цілям владних суб'єктів. Більше того, йому властиві внутрішні теоретично – методологічні недоліки і суперечності. Досвід правових реалістів першої половини XX століття показав, що юридичний інструментарій важко піддається вивченню у відриві від цілей, яким право служить. Технологічний підхід не є самодостатнім. Сам по собі він непридатний ні для наукового забезпечення правотворчої діяльності, ні для правозастосування. Він спрацьовує тільки разом з іншими підходами, спрямованими на встановлення соціальної мети діяльності. Розробка правових технологій можлива тільки за умови попереднього визначення тих результатів, яких належить досягти.

Отже, технологічний підхід має певні переваги в цьому відношенні, оскільки вводить поняття належної, суспільно корисної мети права. Актуальність технологічного підходу зростає під час правової реформи, коли стає особливо відчутною необхідність у раціональному передбаченні бажаних соціальних змін. У цей період необхідно уникати крайнощів: як формалізації права, коли ігнорують його соціальне призначення, так і надмірної технологізації права, коли право зводиться тільки до інструмента, придатного для досягнення будь-якої мети.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-60

РОЛЬ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ОСВІТИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОЗОРОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ РЕЖИМІВ

Ірина ХОХЛОВА
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Освіта є фундаментальним правом людини та важливим рушієм людського та економічного розвитку. Це зміцнює особисту цілісність і формує суспільства, в яких ми живемо.

Довгострокова зміна цінностей у бік єдиної позиції всього суспільства проти корупції та більшої прозорості може бути досягнута, лише якщо діти та молодь будуть чутливі до цих питань на ранній стадії, щоб мати можливість свідомо уникати корупційних ризиків і злочинів у подальшому професійному житті. Саме тому роль антикорупційної освіти є важливим важелем майбутнього в забезпеченні прозорості адміністративного управління.

Витрати на освіту зазвичай складають до 10 відсотків бюджету країни, що робить її дуже вразливою до корупції, від національного міністерства освіти до місцевих шкіл і університетів. Антикорупційна освіта для молоді, шкіл та університетів спрямований на цілеспрямоване донесення до молоді теми корупції та, зокрема, її запобігання. Просвітницька робота в цій сфері має вирішальне значення для формування міцної обізнаності серед молоді та підвищення її розуміння етичних питань. У той час, коли корупція присутня в багатьох сферах суспільства, дуже важливо, щоб молоді люди отримували необхідні інструменти та розуміння у своїй шкільній та університетській освіті для активної боротьби з цією проблемою. Просвітницька робота в цій галузі важлива для розвитку обізнаності серед молоді та для підвищення розуміння етичних питань. Коли корупція доступна у багатьох сферах суспільства, молоді надзвичайно важливо отримати необхідні інструменти та розуміння та активної боротьби з цією проблематикою.

Європейські стандарти антикорупційної освіти базуються на принципах прозорості, підзвітності та етичності. Рада Європи розробила низку конвенцій, таких як Цивільна та Кримінальна конвенції про боротьбу з корупцією, які включають освітні компоненти для запобігання корупції, зокрема: «Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS No. 173): Ця конвенція спрямована на забезпечення кримінальної відповідальності за

корупційні дії та посилення співпраці між країнами-учасниками у боротьбі з корупцією. Освітні компоненти спрямовані на підвищення обізнаності про законодавчі вимоги та протидію корупційним практикам; «Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS No. 174)»: Її мета полягає в посиленні правових засобів боротьби з корупцією у цивільному праві, включаючи захист прав громадян, які стали жертвами корупційних дій. Також передбачена освітня робота для покращення розуміння цих механізмів.

Обидві конвенції заохочують країни-учасниці впроваджувати антикорупційні заходи, включаючи освітні програми, які навчають етичних стандартів, прозорості в управлінні та законодавчим аспектам боротьби з корупцією.

Надзвичайні правові режими є спеціальними державними заходами, які вводяться для реагування на загрозливі ситуації, що потребують оперативного втручання. Надзвичайні режими мають спільну рису: вони передбачають тимчасові заходи для забезпечення безпеки та вирішення кризових ситуацій, часто супроводжуючись обмеженнями прав і свобод громадян. Кожен із цих режимів створює унікальні виклики для адміністративного управління, часто послаблюючи механізми контролю, через що зростає ризик корупції. Узагальнюючи, надзвичайні режими створюють унікальні виклики для прозорості, але з належною підготовкою, законодавчими механізмами та залученням суспільства ці виклики можна ефективно мінімізувати.

Перспективи впровадження антикорупційної освіти в Україні в умовах криз є надзвичайно важливими, оскільки кризи, такі як війна чи економічні труднощі, створюють додаткові ризики для прозорості та підзвітності. Інтеграція антикорупційної освіти в систему управління є ключовим кроком до забезпечення прозорості, етичності та ефективності адміністративних процесів. Зокрема це може бути: впровадження навчальних програм для державних службовців; створення національних стандартів антикорупційного навчання; інтеграція антикорупційної освіти у процес прийняття рішень; використання цифрових інструментів; включення антикорупційної освіти в управлінські структури

Інтеграція антикорупційної освіти створює умови для формування етичної культури управління, що особливо актуально в умовах кризових ситуацій чи надзвичайних режимів. Підвищити обізнаність молодих людей про корупцію ще до того, як вони прийдуть на роботу, і зробити боротьбу з корупцією ключовим елементом освіти наступного покоління, таким чином сприяючи довгостроковій зміні цінностей, саме цей підхід є частиною концепції антикорупційної освіти, яка спрямована на формування етичних норм і неприйняття корупції серед молоді ще до їх вступу у професійне життя. Ідея полягає в тому, щоб зробити боротьбу з корупцією не лише навичкою або обов’язком, а основною складовою системи цінностей нового покоління.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-61

КАДРОВА ПОЛІТИКА МИТНОЇ СЛУЖБИ В УМОВАХ ВСТАНОВЛЕННЯ ПРОСТОЮ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОРГАНАХ ДЕРЖМИТСЛУЖБИ: ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ

Олександр ЧЕРКУНОВ
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Ефективне функціонування митної служби є ключовою передумовою стабільності економіки, забезпечення національної безпеки та належного контролю за переміщенням товарів через державний кордон. В умовах воєнного стану митні органи стикаються з новими викликами, пов'язаними із забезпеченням безперервної діяльності, адаптацією кадрової політики до кризових умов і правовим регулюванням організації служби. Одним із таких викликів є запровадження простою в територіальних органах Державної митної служби України, що потребує належного правового врегулювання та організаційного переосмислення кадрових механізмів.

Правовий статус простою як тимчасового призупинення роботи державних органів через об'єктивні обставини має значний вплив на професійну діяльність працівників митних органів. Це питання стосується як прав і гарантій службовців, так і загальних аспектів організації публічної служби в умовах кризового управління. Відтак, необхідним є комплексний аналіз чинного законодавства, практичних механізмів його реалізації та можливих шляхів удосконалення кадрової політики митної служби в умовах встановлення простою.

Відповідно до наказу Держмитслужби від 24.02.2022 року № 113[1], у зв'язку з введенням в Україні воєнного стану з 24 лютого 2022 року, встановлено простій у роботі територіальних органів Держмитслужби, зокрема митних постів «Ямпіль» Вінницької митниці, «Доманове» Волинської митниці, «Спеціалізований» Дніпровської митниці, «Дніпро-Бузький», «Миколаїв-морський», «Ольвія» Миколаївської

[1] Державна митна служба України. (2022, 24 лютого). *Про встановлення простою у роботі територіальних органів Держмитслужби: Наказ № 113.* [Наказ]. https://ips.ligazakon.net/document/MK220096

митниці, окремих структурних підрозділах митних постів «Аеропорт «Київ» (Жуляни), «Бориспіль», «Вишневе» Київської митниці, Донецької, Луганської митниць та Митниці в Херсонській області, Автономній Республіці Крим і м. Севастополі.

Правові підстави для встановлення простою у діяльності підприємств, установ та організацій визначені у статті 34 Кодексу законів про працю України. Відповідно до зазначеної норми, простій трактується як тимчасове призупинення роботи, спричинене відсутністю необхідних організаційних або технічних умов для виконання трудових обов'язків, дією непереборної сили або іншими обставинами[2]. Крім того, ця стаття регламентує порядок переведення працівників на іншу роботу у разі простою.

Спеціальне законодавство, що регулює правовідносини проходження публічної служби, не містить визначення простою та не встановлює правових механізмів його застосування в органах державної влади, зокрема в митних органах. Це є суттєвим упущенням, оскільки відсутність нормативного врегулювання створює правову невизначеність щодо порядку встановлення простою, прав і гарантій державних службовців у таких умовах, а також особливостей їхнього переведення на іншу роботу або тимчасового призупинення виконання службових обов'язків.

З огляду на зазначене, доцільним є запровадження законодавчого визначення простою в контексті публічної служби. У цій сфері простій можна визначити як тимчасове зупинення виконання службових обов'язків державними службовцями, спричинене об'єктивними факторами, що унеможливлюють виконання функцій державного органу (його окремих структурних підрозділів), включаючи відсутність організаційних або технічних умов, введення надзвичайного чи воєнного стану на відповідній території, а також інші обставини непереборної сили.

Таке визначення дозволило б чітко окреслити правові наслідки встановлення простою у державних органах, зокрема щодо збереження правового статусу державних службовців, оплати їхньої праці та можливості тимчасового переведення на інші посади в межах органу державної влади.

У доктринальних джерелах поняття «кадри» пропонується розуміти як основний штатний склад кваліфікованих працівників організації, що

[2] Верховна Рада України. (1971, 10 грудня). *Кодекс законів про працю України: Закон України № 322-VIII*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text

володіють спеціальними знаннями, трудовими навичками і виконують різноманітні виробничо-господарські функції[3].

На переконання Р.З. Дарміць та Г.П. Горішиної, «кадри» – це основний (штатний) склад працівників підприємства, професійних або громадських організацій тієї чи іншої галузі; особи, які постійно або тимчасово виконують певні трудові функції, що є їх основною професією або спеціальністю та здійснюються за плату; частина працівників, що мають достатньо високий рівень кваліфікації і значний стаж роботи на даному підприємстві[4].

Станом на кінець 2024 року 245 посадових осіб територіальних органів Держмитслужби перебувають у стані простою. В аспекті кадрової політики тривале перебування цих осіб у стані простою свідчить про наявність системних проблем у механізмі управління кадровими ресурсами в умовах кризових ситуацій. Основними причинами, через які зазначені посадові особи не були переведені на інші посади, є: a) відсутність нормативного регулювання – чинне законодавство не містить чітких процедур переведення державних службовців у разі простою, що ускладнює оперативне прийняття управлінських рішень; b) територіальна прив'язаність посад – можливості переведення ускладнюються тим, що деякі структурні підрозділи митних органів припинили свою діяльність через бойові дії або окупацію, а переведення до інших регіонів потребує узгодження з працівниками.

Кадрова політика Держмитслужби в умовах воєнного стану – це система стратегічних, нормативно-правових та організаційних заходів, спрямованих на забезпечення ефективного управління персоналом у кризових умовах. Вона включає адаптацію трудових ресурсів до змінених обставин, забезпечення безперервності виконання функцій державних органів та підприємств, збереження кадрового потенціалу, мобілізаційну готовність, а також механізми соціального захисту працівників, які перебувають у зоні ризику або ускладнених умовах праці. Основними завданнями кадрової політики у цей період є збереження професійного ядра кадрів, оперативне реагування на виклики безпекового характеру, запровадження гнучких режимів роботи, підготовка резерву кадрів та створення механізмів компенсації для працівників, які опинилися у складних умовах зайнятості.

---

[3] Крушельницька, О. В., & Мельничук, Д. П. (2003). *Управління персоналом: навчальний посібник.* Київ: Кондор.

[4] Дарміць, Р. З. (2013). Кадрове забезпечення діяльності підприємства в умовах розвитку міжнародної конкурентоспроможності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку, 778*, 26–34.

Таким чином, наявність значної кількості посадових осіб, які продовжують перебувати у стані простою, свідчить про необхідність перегляду підходів до кадрової політики, удосконалення законодавчого регулювання та розробки механізмів оперативного перепризначення службовців у разі виникнення кризових ситуацій.

Проведене дослідження засвідчує, що ефективне функціонування митної служби є одним із ключових чинників економічної стабільності та національної безпеки держави. В умовах воєнного стану перед митними органами постають нові виклики, серед яких особливої актуальності набуває питання запровадження простою в територіальних підрозділах.

Аналіз нормативно-правової бази свідчить про те, що чинне законодавство України не містить чіткого визначення простою в контексті публічної служби, а також не передбачає детальних механізмів його застосування в митних органах.

НАПРЯМ 5. РЕЛОКАЦІЯ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ОСІБ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-62

ЦІННІСНО-МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Юрій БАГРІЙ
аспірант кафедри правознавства та галузевих правових дисциплін Українського державного університету імені Михайла Драгоманова м. Київ, Україна

1. Широкомасштабне вторгнення на українську територію окупаційних військ путінської Росії зумовило появу такого соціального явища як релоковані українські громадяни, що змушені залишити свої місця проживання, рятуючись від фізичного знищення. В нинішній Україні таких релокованих осіб за роки війни збільшилося до декількох мільйонів. Зрозуміло, що для людей, яких війна вигнала із їхніх домівок, це жахливий стрес, екстремальне випробування, тому суспільство і держава повинні належним чином з можливою максимальною увагою сприяти їм у захисті їхніх прав, порушених агресором.

Нині правознавча наука і практика дають підстави вважати, що становлення теорії прав людини відбувалося відповідно до розвитку морального універсалізму, в контексті якого стверджується наявність загальних раціонально окреслених міжкультурних і позаісторичних моральних істин. Розуміння людини, яка володіє певними природними правами, зумовленими її людською природою та буттям, притаманними їй від народження і спільні для всіх людей моральні цінності, є необхідним базовим підґрунтям та однією із найважливіших передумов для захисту прав людини.

Наукові дослідження показують, що на розвиток філософської концепції прав людини чинили відповідний вплив конкретні моральні доктрини, які стали філософськими передумовами для сучасного трактування прав людини. Сюди відносяться погляд на мораль і справедливість, визначення яких служить основою для розрізнення між «істинними» і «загальноприйнятими» моральними принципами і переконаннями.

Становлення морального універсалізму можна спостерігати у в етичних розмислах Сократа, Аристотеля та стоїків. Зокрема, у трактаті «Нікомахова

етика» Стагирит прагне обґрунтувати підтримку існування спільного для всіх природного морального порядку, який має лежати в основі правосуддя.

Аристотель розрізняє «природну справедливість» і «законну справедливістю», підкреслюючи, що природна справедливість має однакову юридичну силу для всіх людей і не залежить від її визнання. Право служить критерієм справедливості і є чинником регулюючого впливу в державі. Завдання законодавця полягає в тому, щоб максимально наповнювати закони справедливим змістом відповідно до природи речей.

Римські стоїки, Цицерона та Сенеки вважали, що закон держави не може суперечити принципам природного права, оскільки природне моральне право має повноваження вищі від повноважень писаного позитивного права. На думку стоїків, етичні універсальні коди зобов'язують усіх людей підкорятися волі Бога, чим стверджується існування універсальної моральної спільноти. Християнство надалі підтримуватиме існування всезагального морального порядку в європейській культурі.

Традиція пов'язувати право з мораллю продовжилася в новоєвропейську епоху. Зокрема, Дж. Локк вважав, що особи володіють природними правами незалежно від політичного визнання і того, чи надані вони їм державою, тому англійська революція XVII ст. є втіленням справедливості і громадянської свідомості. Природні права належали людині ще до утворення держави, у т.з природному стані («Два трактати про урядування»).

Цей мислитель вбачає витоки права людини в сутності природного права, яке походить від Бога. Звідси кожна людина зобов'язана дбати про самозбереження. Ніщо не може стояти на перешкоді людині виконувати цей обов'язок самозбереження, який зумовлює необхідність існування основних природних прав людини: право на життя, свободу та власність. Ці права мислитель оголошує невідчужуваними. Держава і політична влада мають за мету забезпечення і захист природних прав людини. На думку мислителя, ці природні права на життя, свободу та власність виразно окреслюють межі повноважень і юрисдикції держави яка існує для захисту інтересів та природних прав людей, а не окремішніх правлячих осіб. Тому, на думку Дж.Локка морально виправданими є виступи людей зі зброєю в руках проти власної влади свідомо не виконує своїх зобов'язань щодо забезпечення невідчужуваних природних прав людей. Дослідники вважають, що заслугою Дж. Локка є створення прецеденту загальнолюдського масштабу, суть якого у визнанні прав людини детермінантою існування юридичної політичної влади. А.Дайсі у XIX ст. наголосить, що позитивне право є наслідком прав людини. Ця теза стала фундаментальною засадою сучасного захисту прав людини. Вона, по суті, втілює принцип верховенства права, що є нині метою кожної демократичної держави.

2. Сучасні міжнародні правові акти наповнені ціннісно-моральним змістом. Такі моральні цінності як: невідчужувані права людини, моральна автономія, людська гідність та рівність, справедливість, свобода, добросовісність, спільне благо тощо було уже закріплено в статтях Декларації незалежності Сполучених Штатів Америки (1776) і французькій Декларації прав і свобод людини і громадянина (1789).

Прийнята в 1949 році Загальна декларація прав людини складається з преамбули та 30 статтей, які закріплюють права, які дуже актуальні в нинішній період російсько-української війни: це право не зазнавати тортур (ст. 5), право на притулок (ст. 14), право на володіння майном (ст. 17) і право на достатній життєвий рівень (ст. 25), право на недискримінацію по будь-якій ознаці, право на повагу до людської гідності, право на захист порушених прав тощо. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод (1953) і Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966), підкріплені чисельними різними деклараціями і конвенціями, склали сучасну доктрину захисту прав людини. Ці міжнародні документи стверджують віру в існування загальнозначущого морального порядку і переконання в тому, що всі люди рівні.

Небезпечною нині є позиція юридичного позитивізму, який заперечує взаємозалежність, єдність права та моралі, і для якого природні права не є правами у прямому розумінні. В цьому контексті ніби доцільніше розглядати їх як моральні вимоги, які, у кінцевому підсумку, можуть і не визнаватись національним чи міжнародним правом.

3.Загалом, права людини цілком підставно можна визначити як основні універсальні моральні гарантії, які належать людям безвідносно до країни проживання та культури просто на підставі приналежності до людського роду. Ці права універсальні у тому сенсі, що вони властиві всім людям на основі принципу рівності («Всі люди народжуються рівними та вільними у своїй гідності та правах» (ст. 1 Загальної Декларації прав людини), тож повинні здійснюватись і бути доступними як стандарти обгрунтування і критики незалежно від визнання їх правовою системою або посадовцями держави. Відповідно, права людини є особливою цінністю, і їх дотримання та захист є обов'язковими, а не носять довільного характеру.

Європейські стандарти прав людини, на підставі яких нині здійснюється захист прав людини, втілюють важливі загальнолюдські цінності, що є водночас моральними. Без таких цінностей та смислів морального плану як: людська гідність, честь, добро, справедливість, розумність, обов'язок, відповідальність, добросовісність, спільне благо, повага до людини та її життя, її природних прав, свободи, власності тощо ці правові конструкції перестали б бути правовими інструментами захисту прав людини.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-63

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Віктор БАРСУК
аспірант кафедри конституційного права
Інституту права Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна
https://orcid.org/0009-0006-6116-6655

Жорстока збройна агресія рф проти соборної України перетнула позначку в одинадцять років. Протягом цього часу було застосовано різноманітні механізми забезпечення прав громадян України на рівні Європейського Союзу та держав-членів названого об'єднаннях. Військові дії тривають, відповідно все більше громадян України шукають притулок за межами території України. Тому питання релокації та зміни проживання і відповідно механізм забезпечення прав людини в умовах війни та післявоєнний період мають важливе значення для громадян України. Одним із складних питань механізму захисту прав людини і можливостей його гарантування є фізичне, тобто територіальне, знаходження людини, а тому є необхідним вироблення реалістичної політики забезпечення інтересів громадян України. При цьому окремим питанням стоїть відстоювання національних інтересів Української держави, яка у разі закінчення війни зацікавлена у повернені своїх громадян.

В європейських країнах відбуваються дискусії щодо підходів до формування дієвого та ефективного механізму забезпечення прав і свобод громадян України, це стосується і умов перебування, соціальної підтримки, надання громадянства тощо. Єдиної позиції всіх держав-членів ЄС не простежується, що є цілком зрозумілим. Тому важливо зосередити увагу на реакції саме інституцій ЄС

Міжнародні акти універсального характеру у сфері вимушеної міграції є основою створення регіональних систем захисту біженців та осіб, які шукають притулок. Регулювання на регіональному рівні є проміжною стадією між універсальним і національним регулюванням. Однією з найрозвиненіших регіональних систем є система захисту біженців та осіб, які шукають притулок, у країнах Європейського Союзу[1].

Право ЄС закріплює чотири форми міжнародного захисту вимушено переміщених осіб, тобто вимушених мігрантів, зокрема: 1) надання статусу біженця відповідно до Конвенції про статус біженців 1951 р.; 2) надання статусу додаткового (субсидіарного) захисту; 3) надання тимчасового захисту відповідно до Директиви Ради ЄС 2001/55/ЄС про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту у випадках масового припливу переміщених осіб та про заходи підтримки балансу у зусиллях держав-членів у зв'язку з

[1] Калиновський Б.В. Новітні підходи захисту вимушено переміщених осіб у праві Європейського Союзу. *Migration & Law*. 2024. Vol.4 (issue 1). С. 55-67 (57-58).

прийомом та наслідками такого прийому від 20 липня 2001 р. (Директива Ради ЄС 2001/55/ЄС); 4) надання гуманітарного захисту, тобто надання міжнародного захисту з гуманітарних міркувань на основі національного законодавства держав-членів ЄС. Директива Ради ЄС 2001/55/ЄС вперше була введена в дію рішенням Ради ЄС 04 березня 2022 року як реакція-підтримка Європейським Союзом України в умовах повномасштабного вторгнення рф[2].

Зазначеною директивою закріплюється, що тимчасовий захист повинен включати в себе дотримання принципу невислання та не обмежувати права на отримання статусу біженця. Відтак, дані норми підкреслюють їх тимчасовий характер, що підтверджується прийняття державами національних нормативно-правих актів, що спочатку надавали тимчасовий захист на один рік, а потім продовжували його. Рада ЄС 25 червня 2024 року ухвалила рішення про продовження тимчасового захисту до 4 березня 2026 року для українських біженців. Статтею 3 Директиви Ради ЄС 2001/55/ЄС встановлюється можливість для держав-членів ЄС передбачити на національному рівні більш сприятливі умови для переміщених осіб, що на практиці й призвело до наявності різних умов для отримання тимчасового захисту.

За даними Статистичної служби Європейського Союзу (Євростату), близько 4,2 мільйона переміщених осіб з України користуються тимчасовим захистом в ЄС. Робимо акцент саме на користуються, тому що є громадяни України які повернулись в Україну і не користуються таким захистом. З аналізу даних Євростату, можемо констатувати, що на серпень 2024 р., найбільше вимушено переміщених осіб з України прийняли Федеративна Республіка Німеччина (1,1 млн осіб (26,9% від загальної кількості), Республіка Польща (976,2 тисячі (23,7%) та Чеська Республіка (369,6 тисяч (9%). При цьому дорослі жінки становлять майже половину (45,3 відсотка), діти – майже третину (32,4 відсотка), а дорослі чоловіки – трохи більше п'ятої частини (22,4 відсотка) від загальної кількості[3].

Директива Ради ЄС 2001/55/ ЄС закріпила цілий комплекс зобов'язань держав – членів ЄС щодо громадян України, які отримали тимчасовий захист, зокрема: дозвіл на проживання; видача дозволів на працевлаштування; забезпечення доступу до відповідного житла; забезпечення необхідною допомогою у формі соціального забезпечення та коштів до існування, а також надання медичного забезпечення; забезпечення доступу до системи освіти тощо. Отже, зважаючи на курс України на повноправне членство в ЄС, важливого значення набуває посилення співробітництва між ЄС та Україною у сфері юстиції, свободи та безпеки. Означені питання потребують комплексного підходу і їх результативність залежить від доброї волі всіх зацікавлених суб'єктів.

[2] Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC, and having the effect of introducing temporary protection. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022D0382&from=E

[3] Журавльова О. У ЄС за рік побільшало українських біженців, 22% – чоловіки. 10.09.2024 р. URL: https://www.dw.com/uk/u-es-za-rik-pobilsalo-ukrainskih.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-64

РЕЛОКАЦІЯ ТА ПРОБЛЕМИ ДОВКІЛЛЯ: ЗВОРОТНІ ТА ПРЯМІ ЗВ'ЯЗКИ

Ольга БОДНАР-ПЕТРОВСЬКА
кандидат юридичних наук,
факультет права Teisės Mokykla
Університет Миколаса Ромеріса
м. Вільнюс, Литовська Республіка

Переміщення людей є складним соціально-економічним процесом, який тісно взаємодіє з навколишнім середовищем, створюючи як прямі, так і зворотні зв'язки. У сучасному глобалізованому світі вплив екологічних чинників на переміщення населення зростає, а процеси урбанізації та міграції самі стають чинниками погіршення стану довкілля. Взаємозв'язок між переселенням та станом довкілля є предметом численних наукових досліджень, спрямованих на виявлення механізмів впливу та розробку стратегій адаптації.

Прямі зв'язки між переселенням та станом довкілля:

1. Прямі екологічні наслідки міграції включають фізичні, екологічні та соціально-економічні аспекти. Основними чинниками цих впливів є:

2. Урбанізація і тиск на інфраструктуру. Дослідження показують, що глобальна урбанізація є одним з основних наслідків міграційних процесів. За даними ООН, до 2050 року понад 68% населення буде жити в містах, що значно збільшить забруднення навколишнього середовища. Масове будівництво житлових комплексів, транспортних мереж та промислових зон призводить до вирубки лісів, втрати біорізноманіття та забруднення повітря і води.

3. Збільшення споживання природних ресурсів. Дослідження Світового банку показують, що міграція в економічно розвинені регіони призводить до збільшення споживання води та енергії, а також до зростання виробництва [1]відходів. Наприклад, міграційне зростання в азійських мегаполісах супроводжується дефіцитом води та перевантаженням енергетичних систем.[2]

[1] Устименко В.А. (2023) Розвиток України в умовах мілітарного впливу: соціально-правові, економічні та екологічні аспекти (Т.1) Збірник матеріалів Міжнародно-практивної конференції. С.43-57.

[2] Царенко О.М., Неєвєтов О.О., Кадацький М.О., (2018) Основи екології та економіка природокорситування (3-тє вид.) Суми: Університетська книга. С.38-63.

4. Микитенко В.В., Чупріна М.О. (2023) Місце тиа роль природно-ресурсних активів у просторовому розвитку господарських систем України в ресурсних обмеженнях. Вісник економічної науки України. С.2-3.

4. Забруднення навколишнього середовища. Переселення, особливо до великих міст та промислово розвинених регіонів, призводить до збільшення викидів парникових газів від транспорту, промисловості та побутової діяльності. Дослідження Європейського агентства з навколишнього середовища показують, що на транспортний сектор у мегаполісах припадає понад 30% викидів CO_2, значна частина яких пов'язана з внутрішньою та міжнародною міграцією.

Петлі зворотного зв'язку виникають, коли зміни в навколишньому середовищі спричиняють міграційні процеси або впливають на соціально-економічну структуру регіонів.

1. Кліматична міграція. За даними Міжурядової групи експертів зі зміни клімату (МГЕЗК), підвищення середньої температури на 1°C може призвести до переміщення понад 100 мільйонів людей до 2050 року. Посухи, повені та підвищення рівня моря змушують людей залишати свої домівки. Одним із прикладів цього є масове переміщення людей у Бангладеш через повені в прибережних регіонах.

2. Виснаження природних ресурсів. Втрата родючих ґрунтів, опустелювання та забруднення водних джерел змушують сільське населення мігрувати до міст або за кордон. Згідно з дослідженнями ФАО, в Африці, наприклад, щороку через ерозію втрачається близько 2,8 млн га сільськогосподарських земель, що сприяє міграції фермерів до міст.

3. Соціальні та екологічні конфлікти. Обмеженість ресурсів у місцях компактного проживання мігрантів призводить до загострення соціальних конфліктів. Дослідження вчених Оксфордського університету підтверджують, що збройні конфлікти більш вірогідні в регіонах з високою екологічною нестабільністю, що, в свою чергу, провокує нові хвилі вимушеного переміщення.

У глобальному контексті екологічні проблеми вимагають негайних дій. Найбільшими викликами є забруднення повітря, води та ґрунту, зміна клімату та втрата біорізноманіття. Ці проблеми вимагають розробки та впровадження узгодженої міжнародної екологічної політики.

Зарубіжний досвід показує, що для ефективного вирішення екологічних проблем необхідно вдосконалювати механізми захисту довкілля. Це включає в себе впровадження сучасних технологій, посилення контролю за дотриманням екологічних норм та активну участь громадськості.

Японія є прикладом країни, яка активно впроваджує енергозберігаючі технології та розвиває електромобілі. Гібридні автомобілі, такі як Honda і Toyota, відомі своєю високою паливною ефективністю та низьким рівнем викидів. Крім того, в країні проводяться регулярні екологічні дослідження, а кожна префектура має власні екологічні закони та програми.

Врахування світового досвіду регулювання сектору природних ресурсів сприяє формуванню збалансованого інституційного простору між державою, економікою та суспільством. Це забезпечує ефективне

управління природними ресурсами та збереження довкілля для майбутніх поколінь.

Тому об'єднання зусиль на міжнародному рівні, використання передових технологій та залучення громадськості є ключовими елементами у подоланні сучасних екологічних викликів.

Стратегії мінімізації негативного впливу

1. Враховуючи взаємозалежність міграційних та екологічних процесів, науковці та міжнародні організації пропонують кілька стратегій адаптації:[3]

2. Сталий розвиток міст – впровадження зелених технологій, екологічне зонування, розширення мережі громадського транспорту для зменшення забруднення.

3. Раціональне використання ресурсів – контроль за споживанням води, управління відходами та просування енергоефективних технологій.

Екологічна міграційна політика – впровадження програм адаптації мігрантів, виділення ресурсів у приймаючих громадах.

Таким чином, взаємозв'язок між переселенням і навколишнім середовищем є складним і динамічним процесом, який потребує всебічного аналізу та ефективного регулювання. З одного боку, переміщення населення чинить значний тиск на природні ресурси, що призводить до деградації екосистем, зростання забруднення та зміни клімату. З іншого боку, саме екологічні зміни стають каталізатором нових міграційних процесів, створюючи петлю зворотного зв'язку та загострюючи соціально-економічні виклики для держав і міжнародної спільноти.

Наукові дослідження підтверджують, що неконтрольована урбанізація та збільшення споживання ресурсів у приймаючих регіонах без належного екологічного менеджменту можуть мати незворотні наслідки для природного середовища. Водночас існують перспективні стратегії мінімізації негативних наслідків, серед яких сталий розвиток міст, екологічне планування, раціональне використання ресурсів та реалізація заходів з адаптації мігрантів до нових умов.

Таким чином, вирішення проблем, пов'язаних з переселенням і навколишнім середовищем, вимагає міждисциплінарного підходу, що поєднує економічні, соціальні та екологічні аспекти. Тільки завдяки ефективній співпраці між урядами, міжнародними організаціями, науковою спільнотою та громадськістю можна досягти гармонійного балансу між необхідністю міграції та збереженням навколишнього середовища для майбутніх поколінь.[4]

3. Попик О.В.. (2022) Еколого-економічні аспекти міграційних процесів. Журнал Економіка та суспільство. С.2-3.

[4] Царенко О.М., Несвєтов О.О., Кадацький М.О.. (2018) Основи екології та економіка природокористування (3-тє вид.) Суми: Університетська книга. С. 63.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-65

ГАРАНТІЇ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ ПРИ РЕЛОКАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЕКСТРАОРДИНАРНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

Вікторія БОРТЕЙЧУК
студентка юридичного *факультету*

Антоніна САРОЗ
аспірантка юридичного факультету
Науковий керівник: ***Марія МЕНДЖУЛ***
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Екстраординарні правові режими завжди становили серйозні виклики для стабільності в усіх сферах життя суспільства: від політичної та культурної до екологічної та соціально-економічної. Введення воєнного або надзвичайного стану, обмеження для врегулювання надзвичайних екологічних чи інших кризових ситуацій часто супроводжувалися змінами у механізмах управління державою, перерозподілом ресурсів, обмеженням прав і свобод громадян.

Такі обмеження й заходи нерідко впливають на функціонування ринку праці, діяльність підприємств, правовий статус працівників та роботодавців, порушуючи уже наявний у суспільстві порядок, стаючи каталізатором глибоких трансформаційних процесів й оголюючи нагальну потребу пошуку нових шляхів адаптації бізнесу та держави до нестабільних умов. Особливо гостро це відчувається зараз, коли внаслідок злочинного вторгнення Російської Федерації, Україна зіткнулася з необхідністю масштабної релокації підприємств із тимчасово окупованих територій, зон бойових дій та прифронтових регіонів .

Релокація – це перенесення місця фізичного розташування підприємства з місця постійної дислокації повністю або частково задля збереження можливості роботи підприємства та повноцінного його функціонування[1]. І хоча масове переміщення бізнесу є критично необхідним для збереження економічної життєздатності нашої держави, воно створює серйозні виклики для працівників, які часто опиняються у стані правової невизначеності, адже нерідко їм загрожує втрата

[1] Посібник з релокації підприємств. Покроковий план дій підприємств з релокації. URL: https://surl.li/gydpwh (дата звернення: 23.03.2025)

робочих місць, зміна умов праці та нестабільність трудових відносин. Ця проблема набуває особливого значення в ситуації, коли від ефективності гарантій трудових прав при релокації підприємств залежить не лише добробут окремих робітників, а й загальна соціально-економічна стабільність держави.

Гарантіями у трудовому праві є передбачені правовими нормами правила, які гарантують права осіб у процесі виникнення, існування, зміни та припинення трудових правовідносин [2]. Вони забезпечують соціальний захист і гідні умови праці, запобігають експлуатації, дискримінації та порушенню прав працівників. Під час воєнного стану ці гарантії особливо важливі, тож 15 березня 2022 року було прийнято Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», у якому врегульовані питання, пов'язані зі змінами в реалізації трудових прав. Окрім цього, вартою згадки є Постанова КМУ «Про гарантії та компенсації при переїзді на роботу в іншу місцевість» від 2 березня 1998 р. [3].

Необхідно зазначити, що вимушене переміщення підприємства разом з персоналом в іншу місцевість свідчить про зміну істотних умов праці його робітників. Відповідно до ч. 2 ст. 3 згадуваного вище Закону у період дії воєнного стану повідомлення працівника про зміну істотних умов праці, передбачених ч.3 ст. 32 Кодексу законів про працю України, здійснюється не пізніш як до запровадження таких умов [4]. Повідомити працівників необхідно не пізніше допуску до роботи зі зміненими умовами праці. Проте переведення працівника в іншу місцевість допускається лише за його письмовою згодою й оформлюється наказом роботодавця. Водночас важливо підкреслити, що працівники, які прямо не відмовилися від такої зміни істотних умов праці, але не можуть у зв'язку з воєнними діями переїхати у нове місцезнаходження підприємства, не можуть бути звільнені відповідно до пункту 6 частини першої статті 36 КЗпП. У такому разі вони направляються у відпустку без збереження заробітної плати або ж призупиняють дію трудового договору, що не тягне за собою припинення трудових відносин. При чому, після скасування режиму воєнного стану, призупинені трудові відносини автоматично відновлюються, і роботодавець зобов'язаний забезпечити працівників роботою та своєчасно виплачувати заробітну плату. Відшкодування ж заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат працівникам за час призупинення дії трудового договору через об'єктивні причини, зумовлені екстраординарним станом, у повному обсязі покладається на державу, що здійснює збройну агресію проти України.

[2] Пересунько В. С. Юридичні гарантії при укладенні трудового договору : дис. … канд. юр. наук : 12.00.05/ Харків, 2001. 180 с.

[3] Постанова Кабінету Міністрів України «Про гарантії та компенсації при переїзді на роботу в іншу місцевість» від 2 березня 1998 р. № 255.

[4] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII.

Якщо особа все-таки погодилася на зміну місця роботи, роботодавець повинен забезпечити їй безпечні та гідні умови праці, а також попіклуватися про такі аспекти як житло, транспорт, медичне обслуговування тощо, якщо це передбачено трудовим договором. Окрім цього, працівник має право на відшкодування витрат та одержання інших компенсацій у зв'язку з переведенням на роботу в іншу місцевість. Перш за все, роботодавець зобов'язаний компенсувати витрати на переїзд працівника та його сім'ї, якщо не може надати відповідні засоби для пересування. Умови воєнного стану не скасовують цієї гарантії, оскільки покладення такого фінансового тягаря на плечі працівника було б невиправданим. Також роботодавець повинен компенсувати витрати на перевезення особистого майна працівника та його сім'ї в розумних межах. Майно – це частина життєвого простору. Якщо роботодавець потребує, хоч і вимушено, присутності працівника в іншому населеному пункті, він повинен допомогти останньому створити там такі умови, що є найбільш наближеними до звичних. Окрім цього, на роботодавця покладається обов'язок відшкодування добових витрат працівника на харчування, проживання та інші потреби, що виникають в дорозі, адже, хоч під час переїзду працівник тимчасово і позбавлений доступу до власного житла та звичних умов, базові потреби в нього не зникають. Покриття роботодавцем розходів на їхнє задоволення забезпечують працівнику можливість комфортно переїжджати без додаткового фінансового навантаження, що в умовах воєнного стану часто може бути непосильним з безлічі причин. Варто згадати й про одноразову допомогу працівникові, адже релокація зумовлює додаткові витрати на облаштування, оренду житла, купівлю необхідних речей, які роботодавець повинен компенсувати як частину соціальної відповідальності. І звісно ж, не можна забувати про виплату заробітної плати за дні підготовки до переїзду та освоєння на новому місці (не більше 6 днів), адже це вимушені процеси, які займають час і не можуть бути неоплачуваними: працівник не з власної волі опинився в такій ситуації і за нормальних обставин продовжував би виконувати свої трудові функції і отримувати заробітну плату [5].

Ще одна важлива гарантія – нова робота не може бути протипоказана працівнику за станом здоров'я, а рівень оплати за неї повинен бути не нижчий, ніж середня зарплата на попередній роботі. Також варто підкреслити, що релокація підприємства сама по собі не є вагомою підставою для затримки виплат заробітної плати. Роботодавець повинен докладати всіх зусиль для вчасного та повного розрахунку зі своїми працівниками. Проте, він може бути звільнений від відповідальності за несвоєчасну виплату заробітної плати, якщо зможе довести що у період дії правового режиму воєнного стану виплата

[5] Постанова Кабінету Міністрів України «Про гарантії та компенсації при переїзді на роботу в іншу місцевість» від 2 березня 1998 р. № 255.

заробітної плати була ускладнена або тимчасово неможлива через форс-мажорні обставини, які не залежать від його волі. До таких обставин можуть належати втрата доступу до фінансових ресурсів, пошкодження або знищення виробничих потужностей, розрив логістичних ланцюгів, що унеможливлює переведення коштів, а також затримки у відновленні операційної діяльності через проблеми з облаштуванням нового місця роботи тощо, підтверджені відповідними документами. Але навіть у таких випадках працівники мають право на те, щоб роботодавець своєчасно інформував їх про причини затримки та дії, що вчиняються для погашення наявної заборгованості по оплаті. І, без сумніву, після нормалізації фінансових і процесів, працівникам повинно бути якнайшвидше виплачено заробітну плату у повному обсязі.

Очевидним є й те, що працівники, які погодилися на переїзд при релокації, зберігають за собою право на всі соціальні гарантії, передбачені законодавством, до прикладу, на відпустку, відпочинок, соціальне страхування та інші виплати. Єдиною особливістю є те, що ці гарантії можуть бути видозміненими, але це пов'язано виключно із дією правового режиму, а не релокацією як такою.

Не варто забувати й про те, що призупинення дії трудового договору та переїзд – не єдині доступні для працівника можливості. У зв'язку з веденням бойових дій у районах, в яких розташоване підприємство, та існуванням загрози для життя і здоров'я працівника, йому гарантується можливість розірвати трудовий договір за власною ініціативою у строк, зазначений у його заяві (крім випадків, передбачених законом) [6]. Якщо підприємство ж переміщується, а в особи немає можливості чи бажання переїжджати, а в призупиненні дії трудового договору вона не бачить сенсу, така особа може достроково розірвати трудовий договір, письмово повідомивши роботодавця про своє бажання за 2 тижні.

Усе сказане вище дозволяє резюмувати, що релокація підприємств є важливим механізмом для збереження й забезпечення економічної стабільності держави в умовах екстраординарних правових режимів, що зумовлює важливість дослідження її правового регулювання. Переміщення підприємства не може бути підставою звільнення працівників без їхньої згоди, а у випадках неможливості переїзду працівники мають право на призупинення трудового договору або отримання інших компенсаційних виплат. При релокації роботодавці зобов'язані дотримуватися норм трудового законодавства щодо відшкодування витрат пов'язаних з переміщенням. Також зберігаються усі соціальні гарантії, хоча вони й можуть зазнавати змін через особливості воєнного стану. Тож незважаючи на обмеження, що накладає особливий правовий режим, гарантії трудових прав залишаються фундаментальним елементом соціального захисту, що забезпечує стабільність трудових відносин.

[6] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-66

ПРИРОДНІ ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ФОРМА БУТТЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

Марія БРАТАСЮК
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна

1. В нинішніх умовах військового часу, широкомасштабної російсько-української війни, проблема природних прав людини і народу є актуальною, як ніколи. Війна, яка є цинічною, жорстокою, відвертою агресією проти суверенітету та незалежності українського народу, за понад три роки знищила сотні тисяч українських громадян, тисячі потрапили в московське рабство як полонені, інші тисячі пропали без вісти тощо. Путінська Росія цинічно порушила всі чинні сьогодні міжнародні правові акти, грубо знехтувала міжнародним правом, загальнолюдськими принципами та цінностями. Рашизм ґрунтується на тоталітаризмі та імперіалізмі радянського штибу. Він являє собою синтез основних засад фашизму і нацизму. Його суть в людиноненависництві. Він є геополітичним варварством, спрямованим на окупацію та анексію територій інших держав, на «збирання земель російських» (В.Путін). Московський нацизм – це новітня формою радянського фашизму, який був дещо ослаблений на початку 90-х років, але згодом успішно реанімований режимом Путіна. Ядром ідеології нацизму є ідея расового вивищення російської нації, його ідеологія етатизм як виняткова роль держави. Варварська Московія завжди намагалася окупувати країни, які в культурному розвитку були значно вище, особливо на захід від неї.

2. Нинішня широкомасштабна агресія Росії проти суверенної України – це грубе, цинічне знищення природних прав людини. Московський фашизм тотально руйнує право, яке є універсальним духовно-культурним феноменом, формою буття загальнолюдських цінностей, що акумульовані в принципах права. Нехтуючи ці принципи, поширюючи атмосферу страху і небезпеки, руйнування, агресії, тотальної залежності кожного від правлячого режиму, московський нацизм знищує загалом підвалини людського життя, правовий порядок як необхідну передумову життя суспільства. В.Путін не приховує, що фізичне знищення українців як нації є його головною метою. За європейськість українців він влаштував їм геноцид, масове вбивство мирних мешканців, знищення засобів до життя, культури загалом (див. Визнання геноциду українців (2022).

Московський нацизм – це знищення людини як соціокультурного індивіда. Він в прямому сенсі слова знищує основи життя, людину, її права і свободи. Нинішня московська агресія в Україну – це і лінгвоцит, і екоцид, і

геноцид загалом. Оскільки права людини – це загальнолюдські принципи права в індивідуальному вираженні, то основний удар московський нацизм спрямовує проти них.

Юснатуралізм трактує права людини як явище невід'ємне, невідчужуване від людини, а тому позадержавне. Покликання держави полягає в тому, щоб їх позитивувати, тобто, визнати як реально діюче право, законодавчо оформити і зробити все для якомога повнішого їх забезпечення та захисту. В руслі природно-правового підходу право постає невід'ємною складовою буття саме людини, а не держави. В цьому правовому світогляді людина мислиться закономірно «вмонтованою» в структуру Всесвіту, в контекст Природи, вона не постає механічним, штучним утворенням, що підкоряється таким же штучним приписам держави**.** А оскільки це так, їй належить керуватися законами, що є природними. Проте, людина – специфічний соціокультурний феномен, саме в ній і через неї існує духовно-культурний вимір буття як такого, завдяки чому право існує як ціннісно-гуманістичне явище, смисли якого складають загальнолюдські цінності, цінності вищого порядку.

В руслі природно-правового світогляду мислиться, що, оскільки людина є частиною природи, а в природі все живе має право бути, то вона, як і все інше живе, має природні права: бути, мати, користуватись, реалізовувати, захищати себе і всі інші свої права тощо. Без реалізації цих прав людина як повноцінна жива істота, феноменальна істота не відбудеться.

Аксіологічний підхід у дослідженні природних прав людини дає можливість побачити не лише власну цінність цих прав, але й цінності в правах людини. Самі ці права втілюють і захищають людську гідність та честь, справедливість особистісного буття людини, індивідуальну свободу, рівну міру всіх цих цінностей у людському бутті тощо. Саме ці цінності є людинотворчим підґрунтям, завдяки чому можлива гармонізація людських взаємовідносин і гуманізація людини, наближення її до ідеалу людини.

3. Нині наше суспільство має вирішити проблему внутрішньо переміщених осіб, яких війна вигнала з рідних місць. Це дуже важке випробування і для держави, і для громадянського суспільства, бо цих людей не тисячі, а мільйони. Порушення путінським режимом їхніх прав тотальне, починаючи із вітальних, і всіх інших. Відновити якомога повніше ці права по мірі можливостей – це надважливе завдання для суспільства, бо це відновлення основ життя для багатьох сотень тисяч, а то й мільйонів наших громадян, а для нинішньої України кожна людина має бути на рахунку.

Проте у вирішенні цієї проблеми присутні моменти, які не вселяють оптимізму. Сучасні українці потерпають не лише від зовнішньої агресії, але й від «політики скривдженості» (Ф.Фукуяма), яку проводить українська влада засобом творення законодавства, яке порушує права людини (і це, на жаль, типова ситуація), не реформованою судовою владою, що не може не відбиватися на проблемі прав людини та їх захисту, бо жодна інша інституція не може так відновити порушену справедливість як суд. Окрім цього, переважна більшість державних управлінців як суб'єктів захисту прав людини в сучасній Україні, навіть не дивлячись на екстремальну ситуацію (а

вона створена російською агресією проти України) так і не засвоїли, що вони на своїх владних посадах мають реалізовувати спільний державний інтерес, а не свій приватний. Перегляд їх декларацій створює сумний настрій, бо на тлі зарплат освітян, сфери послуг, культурного сектора, це свідчення видатної несправедливості., корумпованості владних інституцій, їх небажання працювати відповідно до ст.3 чинної Конституції України.

Правозахисна політика в державі за роки незалежності завжди бажала бути кращою, будучи почасти провальною. Як зазначають дослідники, держава Україна змінила, на жаль, лише зовнішні атрибути, суть же її діяльності не стала гуманістичною. Права людини та їх захист не склали для влади найвищої цінності. Відсутність реального народовладдя зумовила відсутність реальних реформ у сфері права, а тому не ефективний захист прав людини (Н. Бордун, М. Братасюк, І. Попадинець та ін).

Прикро констатувати , що несправедливість у ставленні української влади до громадян стала нормою, типовою стала нерівність прав та обов'язків між різними соціальними групами, важко знайти сферу життя, де не було б сформовано сеньйоріально-васальні стосунки – все це ознаки середньовічного типу держави, на жаль. В той час, коли «рівність загальних норм закону і поведінки є єдиним видом рівності, який веде до свободи, і єдиною рівністю, яку ми можемо ґарантувати без знищення свободи», – писав Ф.Гаєк у роботі «Конституція свободи».

Очевидно, в умовах, коли держава недостатньо виконує свою правозахисну функцію (а ця функція є основною в демократичної держави), саме громадянському суспільству необхідно посилити свою роль як захисника прав людини. Війна активізувала наше громадянське суспільство, зміцнила його окремі структурні складові. Чималий тягар по захисту прав переселених осіб взяли на себе волонтери, громадські організації, органи місцевого самоврядування та громади на місцях, які приймали біженців тощо. Але війна триває, проблема захисту прав людей, що потерпіли і потерпають від війни, залишається на порядку денному і держави, і громадянства. Вони мають бути партнерами у цій співпраці. Продовжуючи вирішувати дану проблему, ці суб'єкти правового захисту, створюють тим самим засади для нормалізації життя, бо люди, відчувши захист своїх прав, турботу про себе, адаптовуються до нових умов, відчувають себе повноцінними громадянами. В умовах тотальної демографічної кризи, втративши сотні тисяч громадян від воєнних дій та мільйони тих, хто став вимушеним мігрантом, українці мають берегти один одного, як ніколи. Бо саме люди є найбільшим багатством України, запорукою її життєздатності.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-67

МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЯВИЩЕ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Аліна ГРИЩУК
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ
м. Львів, Україна

Переміщення населення розпочалось ще з античних часів коли люди взагалі не знали що таке міграція і здійснюється воно до тепер систематично суб'єктами – «мігрантами», безперечно з різною метою і має різні цілі.

Міграція (від лат. migration – перехід, переїзд, переселення, від migrare – переходити, переїздити, переселятися) – переміщення населення через кордон тих чи інших територій у межах однієї країни або з однієї країни в іншу зі зміною назавжди чи на тривалий час постійного місця проживання або з регулярним поверненням до нього[1]

Міграція, як процес переміщення на сьогоднішній день відіграє важливу роль в житті не лише громадян України, а й усього людства зокрема, оскільки є безперервним процесом, який відбувається безперервно та постійно, більше того в останні роки ще більше збільшила свої обсяги. Власне, зростання обсягів міграції здійснюється не в залежності від того чи люди добровільно покинули територію держави з економічних причин чи вимушено через воєнні дії тощо.

Варто підкреслити, що рівень життя населення, воєнні дії тощо вони також значною мірою впливають на переміщення населення як в межах держави так і за її межі. Для нашої держави, повномасштабне вторгнення РФ змусило громадян нашої держави покинути свої домівки і переміститись в межах держави в більш безпечні для життя міста, села тощо, або виїхати за кордон.

В розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року» від 12 липня 2017 р. № 482-р зазначається, що Антитерористична операція, Операція об'єднаних сил на сході України та широкомасштабна військова агресія, розпочата 24 лютого 2022 р. Російською Федерацією проти України, призводять до зростання еміграції, пошуку можливостей

[1] Юридична енциклопедія: в 6 т. Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», Т.3: К-М. 2001. С.641.

працевлаштування за кордоном та трансформації тимчасової трудової міграції на постійну. Це може призвести до погіршення становища українців у зарубіжних державах, остаточної втрати для України багатьох мігрантів та їх нащадків, значного зменшення обсягів валютних надходжень від мігрантів [2]

Слушно зазначає Весельська Л.А. про те, що «Міграційні потоки є так званим індикатором реакції населення на зміни в економічному, політичному, соціальному житті будь-якого суспільства. І саме розмір, напрямки та масштаби таких процесів певною мірою свідчать про стабільність суспільного розвитку в країні або нестабільність. Ці процеси викликають занепокоєння, оскільки є передумовою значних глобальних демографічних наслідків та інших негативних явищах, які значно впливають на соціальний, політичний та економічних стан держави»[3]

Попри наведене вище, Іващук І. О., Стахова Н. В., Живко М. А. вважають, що: «Міграційні процеси можуть нести не лише загрози, а й бути двигуном соціально-економічного розвитку міста дестинації іммігрантів в сфері охорони здоров'я, освіти, розбудови інфраструктури, в тому числі житла, соціальної політики тощо. Велика частина міжнародних міграційних потоків припадає на міжнародну трудову міграцію, викликану низьким рівнем життя населення, економічною нестабільністю у країні та відсутністю безпеки громадян».[4]

Учасниками процесу переміщення є мігранти (від лат. migrans, migrantis – «переселенець; той, хто переселяється») – особи, котрі здійснюють міграцію, тобто перетинають державні або адміністративно-територіальні кордони з метою зміни місця проживання назавжди або на певний час[5] [6, с. 130].

Термін «мігрант», вперше було використано у Конвенції про працівників-мігрантів № 97 від 01.07.1949 р., яка набула чинності 22.01.1952 р. У ст. 11 Конвенції зазначається, що : «1. Відповідно до мети цієї Конвенції термін «працівник-мігрант» означає особу, яка мігрує з однієї країни в іншу з наміром отримати роботу інакше, ніж власним

[2] Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80?find=1&text=%D0%BC%D1%96%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82#w1_1

[3] Весельська Л.А. Поняття міграція та міграційний процес у сучасних наукових концепціях. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. Том 29 (68) № 1 2018. С. 8.

[4] Іващук І. О., Стахова Н. В., Живко М. А. Міжнародні міграційні процеси : навчальний посібник. І. О. Іващук, Н. В. Стахова, М. А. Живко. Тернопіль. : ЗУНУ. 2022. С. 5.

[5] Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика). Енциклопедія [упоряд. Ю. Римаренко]; за ред. Ю. Римаренка. К.: Довіра, 1998. С.130.

коштом, і охоплює будь-яку особу, котра визнається відповідно до закону як працівник-мігрант» [6].

Чинне вітчизняне законодавство хоч і не містить поняття «мігрант», попри це законодавець у Законі України Про імміграцію, наводить пояснення хто такий «іммігрант» – це іноземець чи особа без громадянства, який отримав дозвіл на імміграцію і прибув в Україну на постійне проживання, або, перебуваючи в Україні на законних підставах, отримав дозвіл на імміграцію і залишився в Україні на постійне проживання [7]

Стешенко С.М., зазначає, що «мігрант суттєво відрізняється від біженців, шукачів притулку, вигнанців та інших осіб, які були змушені залишити країни свого походження чи перебування через обставини, що загрожували особистій безпеці як їх самих, так і членів їх родин, і навіть через обставини, що створювали небезпеку самому життю певної особи чи осіб»[8]

Слушною є думка Павлів-Самоїл Н.П., яка вважає, що «За сучасного суспільно-правового розвитку до мігранта потрібно ставитися як до рівноправного суб'єкта суспільства. Його не можна розглядати лише як робочу силу, як суб'єкта забезпечення функціонування та розвитку економіки, як особу у пошуках кращого життя, як оцінювальне поняття правової категорії з характерними ознаками країни виїзду, країни прибуття, переміщення у просторі й часу перебування, як суб'єкта перебування у країні прибуття за критерієм законності чи як суб'єкта впливу на безпеку суспільства. Мігрант – це особа зі своїм досвідом, з власним баченням світу, культурою, релігійними переконаннями, моральними цінностями, з власними цілями і прагненнями» [9]

З вище наведеного можна зазначити, що міграція як явище охоплює усі країни світу та швидко розвивається, особливо в умовах глобалізації, в умовах якої виникає необхідність переміщення робочої сили у економічно розвинені країни світу, наприклад Сполучені Штати Америки, Велика Британія, країни Європейського Союзу тощо. Безперечно в Україні вирішення проблеми виїзду населення та повернення є дуже важливим. До причин міграції слід віднести: військові дії, безробіття, тероризм, стихійні лиха тощо. Безперечно посилення єдиної міграційної політики країн Європейського Союзу та України зможе зменшити виникнення нерегульованих потоків переміщення нелегалів та біженців.

---

[6] Конвенція про працівників-мігрантів (переглянута 1949 року) № 97 від 01.07.1949 р., набула чинності 22.01.1952 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_159#Text

[7] Про імміграцію: Закон України від 7 червня 2001 року № 2491-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2491-14#Text

[8] Стешенко В. Попередження злочинності мігрантів, біженців та шукачів притулку на території України. Збірник наукових праць Харківського Центру з вивчення організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні. 2003.№7.С. 233-253.

[9] Павлів-Самоїл Н.П.Обов'язки мігранта як етико-правова категорія. 2019. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/nov/19958/pavliv-samoyil.pdf

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-68

РОЗВИТОК ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПАРКІВ В УКРАЇНІ У ВОЄННИЙ І ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анастасія ДОВГОМЕЛЯ
студентка юридичного факультету
Науковий керівник: **Наталія ПЕТРЕЦЬКА**
кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

В умовах воєнного стану розвиток індустріальних парків набуває особливої актуальності, адже вони сприяють економічній стійкості, відновленню промисловості та зміцненню міської інфраструктури. Такі парки стають ключовими майданчиками для релокації підприємств, створення нових робочих місць і виробництва стратегічно важливих товарів. Їх інтеграція в містобудівні процеси дозволяє не лише відбудовувати зруйновані території, а й формувати сучасне, безпечне та економічно ефективне міське середовище.

Індустріальний парк є різновидом бізнес-парку – комплексу будівель, розташованих на спільній території та об'єднаних спільною інфраструктурою й загальною концепцією розвитку. Бізнес-парку властиві такі особливості: 1) наявність керівника; 2) високоякісна інфраструктура; 3) наявність концептуального плану бізнес-парку.

Для успішного функціонування бізнес-парк має передбачати не лише якісні виробничі та офісні приміщення, а й об'єкти соціальної інфраструктури – школи, дитячі садки, медичні заклади, аптеки, фінансові установи, спортивні центри, басейни, торговельні заклади, заклади харчування та зручні паркувальні майданчики. Звідси виходить, що промислові чи індустріальні парки – це окрема територія з інженерною, транспортною та соціальною інфраструктурою, виробничими, складськими та офісними спорудами [1].

Після повномасштабного вторгнення РФ індустріальні парки в Україні розглядалися як потенційні майданчики для релокації бізнесу. Однак з'ясувалося, що вони, як і занедбані промислові території, не мають готових приміщень для оперативного запуску виробництва. Це, разом із реформою державного стимулювання, зокрема змінами до Податкового та Митного кодексів у червні 2022 року, підштовхнуло власників таких територій до створення нових промислових зон. Через недостатню готовність більшості

[1] Чернова Ю. С., Дорошенко Г. О. Індустріальні парки: сутність та місце у інноваційній інфраструктурі. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Економічна». 2021. №4. С. 45–52.

парків до прийому підприємств, особливо переміщених, держава та місцева влада мають забезпечити їх необхідною інфраструктурою відповідно до Закону України «Про індустріальні парки» [2].

Крім того, виникла потреба в переосмисленні концепції індустріальних парків з урахуванням екологічних вимог. Створення екоіндустріальних парків, які б відповідали принципам сталого розвитку та мінімізували вплив на забруднене війною довкілля, а також розвиток інфраструктури, суміжних галузей та створення нових робочих місць стало нагальною необхідністю.

Екоіндустріальні парки (ЕІП) – це сталий і інклюзивний тип промислових парків, які реалізують глобальну ідею поєднання економічних, соціальних та екологічних чинників. Основою діяльності екоіндустріальних парків (ЕІП) є енергоефективність, екологічно чисте виробництво та індустріальний симбіоз – взаємодія підприємств, де відходи одних слугують ресурсами для інших. Завдяки цьому ЕІП сприяють досягненню Цілей сталого розвитку ООН, зокрема ЦСР 11 (Сталий розвиток міст і спільнот), ЦСР 12 (Відповідальне споживання і виробництво) та ЦСР 17 (Партнерство заради стійкого розвитку).

В умовах неоурбоекосистем екологічно орієнтоване управління ЕІП сприяє переходу до циркулярної економіки, яка передбачає замкнений ресурсний цикл. Її основні принципи: мінімізація відходів і забруднень, повторне використання ресурсів та відновлення природного середовища. Для ефективної реалізації цих підходів необхідне створення чіткої структури управління з визначенням цілей, ролей і рішень, що поєднує економічні вигоди з екологічною стійкістю [3].

Для реабілітації забруднених війною територій перспективний індустріальний симбіоз з біотехнологіями. Однією з таких технологій є біоремедіація (використання бактерій, грибів, рослин), що розкладає токсини в ґрунті та воді. Інтеграція цих методів створює замкнені цикли виробництва, відновлюючи сільськогосподарські угіддя та водні ресурси. Це важливо для післявоєнної економічної стабільності, оскільки чисті території необхідні для ефективної діяльності індустріальх парків, що не тільки зменшить їх негативний влив на екологію, а й певною мірою допоможе відновити її.

Україна має всі шанси зміцнити свою стійкість до економічних викликів та модернізувати промисловість, орієнтуючись на передові світові стандарти та практики і забезпечити належні фінансові та нефінансові стимули функціонування не лише ІП, а також ЕІП. Для цього Кабінетом Міністрів України 24 лютого 2023 року розпорядженням № 176-р була

[2] Підоричева І. В. Проблеми та перспективи створення еко-індустріальних парків в Україні. Економічний простір. 2022. № 182. С. 78–85.

[3] Попик О. Управління якістю в еко-індустріальних парках: принципи та підходи. Journal of Innovations and Sustainability, 2024, 8(1), 03. https://doi.org/10.51599/is.2024.08.01.03

схвалена Стратегія розвитку індустріальних парків на 2023–2030 роки [4]. Основними завданнями стратегії є: 1) внесення змін до Закону України «Про індустріальні парки» для уточнення термінології, визначення критеріїв ІП, впровадження концепції «промислового симбіозу» та спрощення регулювання окремих видів діяльності в межах парків; 2) забезпечення інженерно-транспортної інфраструктури та електрифікації територій для функціонування ІП; 3) залучення коштів державного та місцевих бюджетів, приватних інвесторів та інших джерел для облаштування індустріальних парків; 4) включення планів розвитку ІП до регіональних стратегій розвитку; 5) запровадження моделі еко-індустріальних парків шляхом покращення екологічних, енергетичних та економічних показників їх функціонування.

Отже, традиційна модель індустріальних парків потребує трансформації, враховуючи сучасні виклики, особливо екологічні, з переходом до екоіндустріальних парків, що базуються на принципах сталого розвитку та циркулярної економіки, для забезпечення довгострокової економічної та екологічної стійкості. Успішний розвиток індустріальних парків вимагає комплексного підходу, що включає не лише створення інфраструктури, але й інтеграцію соціальних та екологічних аспектів, з формуванням партнерських відносин між бізнесом, владою та громадами, а також підвищенням екологічної свідомості населення. Для ефективного функціонування екоіндустріальних парків необхідно впроваджувати інноваційні рішення, такі як біоремедіація, цифрові системи екологічного моніторингу та нейромережі для прогнозування екологічних загроз, а також запроваджувати принципи індустріального симбіозу.

Також одним із ключових напрямів може стати запровадження «екологічного паспорта» індустріального парку – уніфікованого цифрового документа, у якому відображаються всі параметри впливу парку на довкілля: обсяг спожитої води, викиди CO_2, рівень вторинного використання ресурсів, кількість озелененої площі тощо.

Важливим кроком стане й впровадження систем очищення та повторного використання промислових і дощових стічних вод, що сприятиме зниженню навантаження на місцеві водні ресурси. Інтеграція зелених зон, скверів, лісосмуг і природних буферів позитивно вплине на зниження шумового і пилового забруднення, створить комфортне середовище для працівників і жителів прилеглих територій.

Держава відіграє ключову роль у створенні сприятливих умов для розвитку індустріальних парків, зокрема шляхом законодавчих змін, фінансової підтримки та включення планів розвитку парків у регіональні стратегії, а реалізація стратегії розвитку індустріальних парків, затвердженої Кабінетом міністрів України, є важливим кроком на шляху до модернізації промисловості та зміцнення економічної стійкості країни.

[4] Про схвалення Стратегії розвитку індустріальних парків на 2023–2030 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2023 р. № 176-р. Урядовий кур'єр. 2023.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-69

ЗДІЙСНЕННЯ ЖИТЛОВИХ ПРАВ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ КРАЇНИ

Юрій ЗАЇКА
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу приватного права і процесу,
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України
м. Київ, Україна

Військові дії на території України і пов'язані з цим небезпеки для життя і здоров'я громадян, а також руйнування житлового фонду, зумовили вимушену масову міграцію, коли тисячі людей змушені були покинути постійне місце проживання і територіально переміститися в іншу місцевість, віддалену від району бойових дій або взагалі залишити країну. Забезпечення громадян гідним для проживання житлом – одна із найголовніших соціальних функцій держави.

Права внутрішньо переміщених осіб, зокрема і право створення належних умов для їх постійного чи тимчасового проживання, визначені Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р.

Для здійснення права на житло зі спеціалізованого житлового фонду особа повинна отримати статус біженця або «вимушеного переселенця». Без підтвердження юридичного статусу таку особу не можна вважати суб'єктом житлових правовідносин з точки зору забезпечення її необхідним житлом як переселенця.

Факт внутрішнього переміщення підтверджується довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, що діє, як правило, безстроково.

Органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень: формують фонди житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб, у тому числі шляхом викупу (придбання), оренди, будівництва нового житла, реконструкції будинків і гуртожитків, переведення нежилих приміщень у жилі, передачі житла в комунальну або державну власність, капітального ремонту об'єктів житлового фонду.

Право на місце проживання включає в себе гарантовану можливість набувати цивільних прав та виконувати покладені на особу цивільні

обов'язки за місцем проживання. Передбачена можливість вільно обирати країну, населений пункт, де буде розташоване місце проживання, не впливає на безпосереднє зареєстроване місце проживання в Україні на період військового часу [1].

Комітетом з прав людини ООН (CESCR) 13 грудня 1991 р. був прийнятий Загальний коментар № 4: «Право на достатнє житло», в якому розроблено критерії поняття «належного житла», з-поміж яких названо: (a) правове забезпечення проживання, (b) наявність послуг, обладнання, зручностей та інфраструктури, (c) платоспроможність; фінансові витрати будь-якої особи або сім'ї, що стосуються житла, мають бути такого розміру, щоб не ставити під загрозу задоволення інших основних потреб та не створювати перешкоди для їх задоволення, (d) придатність до проживання; (e) доступність; (f) місце розташування; достатнє житло має знаходитися в такому місці, яке дозволяє мати доступ до можливостей щодо зайнятості, медичного обслуговування, шкіл та інших соціальних установ[2].

Особливість забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб полягає у тому, що ця категорія громадян потребує забезпечення їх дахом над головою у надзвичайно короткі терміни. І житлом – прихистком, яке їм надається, стають перш за все, модульні містечка, тобто, малоповерхові споруди (висотою до двох поверхів), швидко монтовані з полегшених конструкцій, що дозволяє оперативно розмістити значну кількість людей, бази відпочинку, спортивні бази тощо за умови їх відповідності елементарним санітарним умовам проживання.

Характерною особливістю механізму забезпечення житлом такої категорії є строковість надання такого житла, якщо інше не передбачено законодавством.

Місцева влада може визначати об'єкти, які після реконструкції набувають статус капітального житла і яке надається як соціальне житло для вимушених переселенців. При наданні такого житла необхідно враховувати склад сім'ї, вік, стать, стан здоров'я та інші характеристики, які важливі для надання категорії будівлі, її площі, місця розташування тощо.

1 Галянтич, М.К. (2023). Правові засади реформування житлового законодавства України в сучасних умовах. Київ : Юрінком Інтер. С.134.

2CESCR. General comment № 4: The right to adequate housing (art. 11 (1) of the Covenant)]. Adoptedat the Sixth Session of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, on 13 December 1991. Containedin document E/1992/23. URL: https://www.refworld.org/pdfid/47a7079a1.pdf

Доцільно визначити категорії житла, яке надається внутрішньо переміщеній особі та членам його сім'ї, і правовий статус конкретного приміщення.

Агентство ООН у справах біженців (УВКБ ООН) започаткувало спеціальну програму для вимушено переміщених осіб в Україні, яка зокрема допоможе покрити їхні основні потреби в оренді житла. УВКБ ООН прагне до того, щоб його заходи реагування узгоджувалися з національною системою соціального захисту та житловими програмами й доповнювали їх.

Елементами житлової політики в умовах відбудови зруйнованої економіки повинні стати: 1) державна цільова допомога у формі субсидій і позик з мінімальною процентною ставкою; 2) надання забудовникам земельних ділянок за мінімальними цінами, а також ділянок із вже підготовленою інфраструктурою; 3) державні гарантії будівельних кредитів; 4) надання житла на безоплатних засадах соціально незахищеним громадянам [3].

Здійснення права громадян на житло у період повоєнної відбудови необхідно розуміти як право на стабільне користування житловим приміщенням, гідним цивілізованої людини. Інститут забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб потребує законодавчого доопрацювання в частині вдосконалення механізму забезпечення житлом таких категорій громадян з врахуванням їх матеріального становища, а також шляхом збільшення спеціалізованого житлового фонду та підвищення його якості.

Ринкові перетворення останніх десятиліть істотно змінили механізм реалізації права громадян на житло, зокрема і про існування благодійної функції держави щодо його забезпечення. Окрім надання житла соціально незахищеним категоріям громадян формами реалізації права на житло стала оренда житла, придбання житла у приватну власність шляхом купівлі існуючих житлових приміщень або шляхом будівництва.

Реалії воєнного часу, масове руйнування житлового фонду зумовлюють необхідність зниження стандартів забезпечення житла, проте у будь-якому випадку воно повинно відповідати елементарним санітарним вимогам і знаходитися у безпечному місці.

3 Zaika, Yu. O. (2024). Exercise of civil rights by citizens of Ukraine in the conditions of armed conflict. In Problems of implementing legal norms under modern challenges. Riga, Latvia: Baltija Publishing. P. 97.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-70

ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ПРИ РЕЛОКАЦІЇ МЕШКАНЦІВ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ

Сергій КОРОЄД
доктор юридичних наук, професор,
в.о. президента
Науково-дослідного інституту публічного права
м. Київ, Україна

Термін «релокація» в умовах воєнного стану в законодавстві з'явився у зв'язку із прийняттям 28 липня 2022 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави». Водночас в науковій літературі цей термін пов'язується не лише зі зміною фізичного розтушування підприємств з тимчасово окупованої території (території ведення бойових дій) та переведення працівників, а й переїздом людей з інших причин[1]. Тому цілком можливим буде застосування цього терміна до внутрішньо переміщених осіб, які покинули (залишили) своє місце проживання на тимчасово окупованій території України.

Основні юридичні гарантії прав для таких осіб встановлено у Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (далі – Закон). Зокрема стаття 5 вказаного Закону хоч й має назву «Захист прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території» та встановлює основні напрями захисту прав і свобод цивільного населення на тимчасово окупованих територіях, проте поширюється також й на громадян, які залишили тимчасово окуповану територію. Це прямо випливає, зокрема, з положень ч. 3 ст. 5 зазначеного Закону, якою передбачено, що за фізичними особами незалежно від перебування їх на обліку як внутрішньо переміщених осіб чи від набуття ними спеціального правового статусу та за юридичними особами зберігається право власності, інші речові права на майно, у тому числі на нерухоме

[1] Запухляк, І., & Красняк, О. (2022). Релокація: суть, типи та проблеми. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences, 312*(6(2), 257, 258. https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6(2)-43

майно, включаючи земельні ділянки, що знаходиться на тимчасово окупованій території, якщо таке майно набуте відповідно до законів України. Водночас за змістом зазначеного Закону громадяни України з тимчасово окупованої території користуються на території України й іншими правами, зокрема: правом на безоплатну вторинну правничу допомогу з питань, пов'язаних із захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб (у тому числі про відшкодування шкоди, завданої внаслідок обмеження у здійсненні права власності на нерухоме майно або його знищення, пошкодження) у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації та тимчасовою окупацією території України, у порядку, встановленому Законом України «Про безоплатну правничу допомогу» (ч. 12 ст. 5 Закону); правом на оформлення, обмін документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України за місцем звернення особи (ч. 1 ст. 6 Закону); правом на отримання правової та гуманітарної допомоги, у тому числі із залученням міжнародної допомоги, зокрема надання медичних та соціальних послуг на контрольованих Україною територіях; правом доступу до закладів освіти України (п.п. 5,7 ч. 2 ст. 5 Закону), правом на здобуття або продовження здобуття освіти певного рівня у порядку, визначеному законодавством, на території інших регіонів України за рахунок коштів державного та/або місцевого бюджету з наданням місця в гуртожитку на час навчання (ч. 12 ст. 7 Закону). Зокрема останнє право забезпечується встановленням: квоти бюджетних місць для прийому до закладів вищої освіти вступників, місце проживання яких задекларовано (зареєстровано) на тимчасово окупованих територіях; особливостей прийому на навчання осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія, територія активних бойових дій або територія активних бойових дій, на якій функціонують державні електронні інформаційні ресурси або які переселилися з неї після 01 січня року вступу (Порядок прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2025 році, затверджений Наказом Міністерства освіти і науки України від 10 лютого 2025 року № 168).

Релокація мешканців тимчасово окупованої території надає їм також юридичні гарантії прав внутрішньо переміщених осіб. Зокрема такі особи: звільняються від негативних наслідків невиконання грошових зобов'язань за кредитними договорами та договорами позики; можуть брати участь в регіональних довгострокових програмах з пільгового кредитування (у тому числі – іпотечного) будівництва або придбання

житла (ст.ст. 9-2, 17 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»); можуть отримувати субсидію на оплату вартості або частини вартості найму (оренди) житлового приміщення (Порядок реалізації експериментального проекту щодо надання субсидії на оплату вартості або частини вартості найму (оренди) житлового приміщення та компенсації частини податку на доходи фізичних осіб або єдиного податку та військового збору, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2024 р. № 1225).

Раніше ми вже згадували статтю 5 Закону, яка має назву «Захист прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території», і навели вище її основні положення. Проте норми, які містяться в зазначеній статті, визначають не напрями (способи) захисту прав і свобод, а за своїм змістом являють собою юридичні гарантії таких прав. Водночас, на наше переконання, подібні юридичні гарантії прав і свобод для внутрішньо переміщених з тимчасово окупованої території (території ведення бойових дій) осіб мали б створювати для людини такі умови, які б дозволили забезпечити в першу чергу конституційне право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст.48 Конституції України). А це пов'язане, в першу чергу, із забезпеченням юридичних гарантій трудових прав внутрішньо переміщених осіб (адже, за Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», наприклад, навіть за умови надання місцевою державною адміністрацією внутрішньо переміщеній особі у тимчасове користування житлового приміщення або соціального житла, обов'язковою умовою є оплата вартості житлово-комунальних послуг. Водночас безкоштовне харчування передбачено тільки для дітей з числа внутрішньо переміщених, які навчаються у дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах).

На сьогодні вищевказаний Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» гарантії трудових прав встановлює лише для суддів, які працювали в судах України, розташованих на тимчасово окупованій території України, і виявили бажання переїхати у зв'язку з її тимчасовою окупацією Російською Федерацією; таким суддям гарантується право на переведення на посаду судді до суду на іншій території України. Водночас, наприклад, для державних службовців

подібна гарантія не передбачена. Єдиною універсальною гарантією трудових прав для всіх внутрішньо переміщених осіб, встановленою в законі, варто назвати заборону випробування при прийнятті на роботу (ч. 3 ст. 26 КЗпП України), хоча дієвість застосування вказаної гарантії на практиці видається сумнівною з огляду на договірний характер трудових відносин. Більш дієвим є передбачений Законом України «Про зайнятість населення» механізм компенсації: витрат роботодавця на оплату праці (але не вище двох розмірів мінімальної заробітної плати, установленої законом) за працевлаштування зареєстрованих безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб на умовах строкових трудових договорів тривалістю не більше шести календарних місяців, за умови збереження гарантій зайнятості такої особи протягом періоду, що перевищує тривалість виплати у два рази; витрат роботодавця, який працевлаштовує зареєстрованих безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб строком не менше ніж на дванадцять календарних місяців, на перепідготовку та підвищення кваліфікації таких осіб. Разом з тим, працівник – внутрішньо переміщена особа, який виїхав за межі території України, має право у період дії воєнного стану отримати відпустку без збереження заробітної плати тривалістю, визначеною у заяві, але не більше 90 календарних днів (ч. 4 ст. 12 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану»).

З урахуванням зазначених та інших проблем правового регулювання юридичних гарантій прав і свобод мешканців тимчасово окупованої території, які стали внутрішньо переміщеними особами, необхідним є прийняття нової стратегії, на зміну Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 312-р, в якій стратегічними цілями задекларувати передусім розроблення і прийняття таких законодавчих змін, які б запроваджували нові або удосконалювали існуючі механізми забезпечення внутрішньо переміщеним особам конституційного права на достатній життєвий рівень, що включає достатнє харчування, одяг, житло, а також дієві механізми реалізації конституційних прав на житло і на працю.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-71

ПЕРЕМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ, ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПІСЛЯВОЄННОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Олена МОСКАЛЕНКО
докторка юридичних наук, професор,
декан факультету менеджменту, адміністрування та права
Державного біотехнологічного університету
м. Харків, Україна

Війни спричиняють масштабні вимушені міграції цивільного населення. Під загрозою життя, люди змушені залишати домівки, рятуючись від бойових дій, переслідувань чи гуманітарних катастроф. На кінець 2023 року у світі налічувалося близько 117,3 млн осіб, переміщених силоміць через конфлікти, насильство та порушення прав людини [1[1]]. Це рекордний показник, що означає приблизно 1 людину із 69 на планеті – майже вдвічі більше, ніж десять років тому.

Збройні конфлікти неминуче призводять до переміщення населення, оскільки бойові дії створюють пряму загрозу життю цивільних. Люди тікають від обстрілів, бомбардувань, масових злочинів та інших форм насильства, рятуючись від смерті або поранень. Війна руйнує житло і інфраструктуру, позбавляє людей засобів до існування, що змушує їх шукати безпечніші умови. Часто воєнні сторони навмисно виганяють певні групи населення (етнічні чи релігійні меншини) – як засіб етнічної чистки чи терору, що є воєнним злочином. Крім безпосереднього насильства, до причин втечі належать також переслідування за ознакою етносу, релігії чи політичних поглядів, які загострюються під час конфліктів. Таким чином, війна створює множинні фактори ризику – від фізичної небезпеки до гуманітарної кризи (голод, відсутність медичної допомоги) – що спонукають людей залишати рідні місця.

Міжнародні та національні правові механізми захисту переселенців:

– **Міжнародні механізми.** Міжнародне право розрізняє біженців (тих, хто перетнув міжнародний кордон) та внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які залишаються в межах своєї країни [2[2]]. Біженці мають спеціальний режим захисту, закріплений Конвенцією про статус

[1] 1. Office of the United Nations High Commissioner for Refugees. (2024, June). *Global trends: Forced displacement in 2023*. UNHCR Global Trends Report.

[2] 2. International Committee of the Red Cross. (2015, January 22). *How does IHL protect refugees and internally displaced persons?*

біженців 1951 року та Протоколом 1967 року. Основним принципом є невислання (non-refoulement), який забороняє повертати біженців до країн, де їм загрожує небезпека [2]. ВПО не мають окремого міжнародно-правового статусу, і відповідальність за їхній захист покладається на національні уряди.

– **Національні механізми**. Багато країн ухвалюють спеціальні закони для забезпечення прав ВПО. Наприклад, в Україні з 2014 року діє Закон «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», що визначає статус ВПО, процедури реєстрації та гарантії захисту [3[3]]. Для біженців національні системи надання притулку адаптують вимоги Женевської конвенції 1951 року, забезпечуючи основні права, інтеграційні програми або тимчасовий захист. Взаємодія міжнародних норм і національних механізмів покликана гарантувати захист як біженців, так і ВПО.

Таблиця 1

Соціально-економічні виклики та стратегії адаптації переселенців

Категорія	Виклики	Стратегії адаптації та підтримки
Переселенці	Втрата житла, роботи, джерел доходу; бідність, безробіття, психологічні травми; обмежений доступ до медицини та освіти	Пошук роботи, перекваліфікація, відкриття малого бізнесу; державна допомога (житлові компенсації, медичні та освітні програми); психологічна підтримка
Приймаючі громади	Дефіцит житла, зростання цін на оренду; соціальна напруга через розподіл ресурсів; перевантаження інфраструктури	вестування у соціальну інфраструктуру; запуск програм інтеграції ВПО; платформи для діалогу та соціальної згуртованості
Роль держави та міжнародних організацій	Високі витрати на підтримку переселенців; забезпечення доступу ВПО до основних послуг	Надання тимчасового житла, компенсацій; програми навчання та працевлаштування; співпраця з міжнародними організаціями

Завершення війни відкриває можливості для повернення переміщених осіб, проте реалізація цього права залежить від безпеки та умов на місцях. Міжнародне право, зокрема резолюції ООН і Принципи Пінейро (2005), гарантують добровільне повернення у гідних та безпечних умовах.

Ключовими передумовами є гарантії безпеки, розмінування територій та усунення загроз для життя. Водночас критичним

[3] З. Верховна Рада України. (2014). Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (№ 1706-VII від 20.10.2014).

залишається питання житла: багато повертальників знаходять свої домівки зруйнованими або зайнятими іншими особами, а невирішені майнові спори можуть стати серйозною перешкодою [4[4]].

Окрім фізичного повернення, важливою є соціальна реінтеграція, оскільки демографічні зміни під час конфлікту можуть спричинити напруження між тими, хто залишався, і тими, хто виїжджав. Важливим фактором є економічні можливості: без роботи, інфраструктури та базових послуг люди можуть знову виїхати. Водночас не всі переміщені особи повернуться – частина вже інтегрувалася на нових місцях або втратила можливість повернення через руйнування житла чи зміну контролю над територією. Тому післявоєнна інтеграція має бути комплексною, поєднуючи безпеку, економічний розвиток і підтримку як тих, хто повертається, так і тих, хто залишається в приймаючих громадах, з можливістю самостійного вибору власного майбутнього.

Війна спричиняє масштабні переміщення населення, що потребує комплексного підходу до захисту переселенців на міжнародному та національному рівнях. Після війни успішне мирне врегулювання, безпека та відновлення інфраструктури можуть сприяти поверненню переселенців і відродженню регіонів, проте частина людей залишиться на нових місцях, що потребує паралельної підтримки їх інтеграції. Реінтеграція має стати пріоритетом державної політики та міжнародної допомоги, а вирішення проблем ВПО повинно бути гнучким і людиноцентричним, щоб кожна переміщена сім’я могла або безпечно повернутися, або облаштувати нове життя.

[4] 4. Politico. (2022, April 22). *Fate of Bosnian refugees offers bitter lessons for Ukraine*.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-72

РЕВІТАЛІЗАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

Лариса НАЛИВАЙКО
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
головний науковий співробітник сектору теоретико-методологічних
проблем організації державної влади
Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
м. Харків, Україна

Інна МЕДЯНИК
доктор філософії у галузі права,
адвокат
м. Київ, Україна

Відновлення конституційного ладу, зокрема державного і суспільного, на деокупованій території є магістральним завданням реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Серед складників реінтеграції:

– відновлення інфраструктури та соціальних послуг;

– створення робочих місць та розвиток підприємництва на тимчасово окупованих територіях;

– відновлення контролю держави над тимчасово окупованими територіями та проведення виборів на цих територіях відповідно до законодавства України;

– повернення втрачених прав і свобод населенню тимчасово окупованих територій та забезпечити їх соціальну захищеність[1].

Відновлення забезпечується нормотворчими, установчими, організаційними, координаційними та іншими повноваженнями суб'єктів реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Основою відновлення тимчасово окупованих територій є відбудова інфраструктури та ревіталізація, тобто її відродження шляхом повторного заселення.

[1] Корнієнко М. Реінтеграція тимчасово окупованих територій України: правові та політичні аспекти. 2019. С. 53-57. URL : https://nbuv.gov.ua/UJRN/gvdpu_2019_1_8/

Відновлення демографічного потенціалу території можливе не тільки шляхом повернення вимушено переміщеного населення, а й залучення нових мешканців. Тому важливі нормативно-правові акти, що забезпечують інтереси населення деокупованих територій.

Для того, щоб громадяни повертались і заселяли постконфліктні території, держава має стимулювати їх через створення робочих місць та доступного житла. Ймовірно не всі громадяни виявлять бажання повернутися, але ревіталізація має відбуватися виключно на добровільних умовах.

Ревіталізація деокупованих територій має розпочатися із забезпечення та відновлення порушених прав і свобод осіб, які постраждали від війни. У контексті деокупованих територій ревіталізація стає важливим інструментом для повернення нормального життя та відновлення довіри до державних інституцій.

Забезпечення прав і свобод людини і громадянина на деокупованій території. передбачає відновлення, захист, охорону, гарантування прав і свобод людини і громадянина для осіб, які проживають/проживали на деокупованій території та тих, які будь-яким чином постраждали від окупації. Її реалізація потребує:

– гарантування доступу до правосуддя;

– застосування процедури конвалідації;

– забезпечення доступу до правової допомоги для осіб, які постраждали від порушень прав людини;

– розслідування кримінальних правопорушень, скоєних під час окупації;

– відновлення доступу до адміністративних і соціальних послуг тощо.

Забезпечення прав людини є широким явищем, яке передбачає і юридичні, і неюридичні засоби діяльності – політичного, ідеологічного, економічного характеру[2]. Але, забезпечення прав і свобод людини і громадянина потребує якісного інституційного забезпечення.

Забезпечення прав і свобод людини і громадянина тісно пов’язане з компенсаційною політикою, оскільки без справедливого поновлення прав людини та сатисфакції, політика реінтеграції не може досягнути своєї мети. Враховуючи масштаби матеріальної та нематеріальної

[2] Кельман М. С., Токарська А. С., Ярмол Л. В. та ін. Сучасні механізми захисту прав людини: кол. монографія. Львів : Галицька видавнича спілка, 2020. С. 29.

шкоди, завданої окупацією, компенсаційну функцію слід виокремити як самостійну.

Компенсація полягає у відновленні незаконно порушених прав та майнових благ потерпілої особи[3]. Реінтеграція населення має включати комплекс заходів перехідного періоду, що передбачає правовий захист та відшкодування збитків, завданих внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, відновлення сталих економічних, соціальних та культурних зв'язків, адаптацію населення деокупованих територій до мирного життя[4]. Компенсаційна політика спрямована на мінімізацію негативних наслідків окупації.

Компенсаційна політика є важливим елементом у процесі відновлення справедливості на деокупованих територіях. Вона спрямована на відшкодування матеріальних і моральних збитків, завданих громадянам внаслідок окупації, військових дій та воєнних злочинів. Ключовими завданнями є:

– компенсація за зруйноване або пошкоджене майно;

– компенсація моральної та іншої нематеріальної шкоди;

– психологічна реабілітація постраждалих і забезпечення відновлення втраченого здоров'я тощо.

Враховуючи втрату людей, складну безпекову ситуацію, слід шукати особливі інструменти стимулювання відновлення та розвитку місцевої економіки. Посилення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування на деокупованих територіях є актуальним завданням[5]. Обов'язковою складовою фінансово-економічної функції має стати стимулювання до повернення на деокуповані території релокованого бізнесу, внутрішньо переміщених осіб та створення нових робочих місць.

Українська модель відновлення територіальної цілісності та реінтеграції має ґрунтуватися на ключових позиціях та компромісах, що мають позитивний міжнародний досвід застосування та підкріплені

[3] Голоядова Т. О. Поняття та види функцій адміністративної відповідальності. *Актуальні проблеми політики*. 2009. № 37. С. 91. URL : http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/258/app-37_Goloyadova_T_O_%2883-92%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y

[4] Скобельська О. Р. Шляхи деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій і відновлення довіри населення до держави Україна. *Нове українське право*. 2023. № 4. С. 94-99.

[5] Баринова Д. Відновлення та розвиток деокупованих територіальних громад: реальність та перспективи. 2024. URL : https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3834546-vidnovlenna-ta-rozvitok-deokupovanih-teritorialnih-gromad-realnist-ta-perspektivi.html

національним і міжнародним правовим та військовим потенціалом, а також таких, що мають максимальні шанси на формування єдиної позиції України та її міжнародних партнерів і отримання позитивного результату припинення військової агресії зі сторони рф[6]. Необхідно враховувати специфіку кожної конкретної тимчасово окупованої території, її історичні, культурні та етнічні особливості, а також потреби та інтереси населення. Такий індивідуальна підхід до кожної території може забезпечити більш ефективну реалізацію політики реінтеграції. Застосування індивідуальних підходів потребує значних ресурсів – кадрових, організаційних, матеріально-фінансових і часових[7]. Це свідчить про потребу виважених і оперативних темпів формування механізму реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Отже, ревіталізація є важливим етапом процесу відновлення деокупованих територій України, оскільки забезпечує не лише реконструкцію інфраструктури, але й соціально-економічну адаптацію громадян до нових умов життя. Успішна ревіталізація має на меті створення стійких умов для розвитку відновлених громад, гарантування якості життя населення.

Для забезпечення успішної ревіталізації важливо розробити ухвалити детальні, реалістичні, довгострокові плани відбудови з урахуванням інноваційних підходів, а також залучати міжнародну допомогу та інвесторів для фінансування відновлювальних проєктів. Успішна реалізація таких заходів стане основою для відновлення стабільності, безпеки та розвитку України у повоєнний період.

[6] Ржевська Н. Моделі реінтеграції окупованих територій: світовий досвід та український варіант. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI.* 2019. № 1. С. 96-106.

[7] Концепція державної політики реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL : https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/755-2018-%D0%BF/

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-73

РЕЛОКАЦІЯ ТА РИНОК ПРАЦІ В УКРАЇНІ ІЗ ВРАХУВАННЯМ ВПЛИВІВ ЗОВНІШНІХ ТА ВНУТРІШНІХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Марія ПЕТЕРЛИК
студентка юридичного факультету
Науковий керівник: **Марія МЕНДЖУЛ**
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Війна залишає свій відбиток на кожній сфері нашого життя, в тому числі на соціальній та економічній, де ринок праці займає особливе місце. Саме він відіграватиме значну роль під час відбудови Батьківщини після довгоочікуваної перемоги.

Насамперед, нищівний вплив на інститути ринку праці та їх функціонування здійснює окупація територій росією, значні пошкодження та знищення підприємств, об'єктів інфраструктури, що обумовило великі втрати робочих місць, а також блокування логістичних маршрутів, що є наслідком воєнних дій.

І все це призводить до іншого фактору, що негативно відбивається на сфері зайнятості населення та доходів – вимушеної міграції. Метою даних тез є з'ясування впливу міграційних процесів на сферу праці.

Відповідно до останніх даних МОП, з кінця лютого 2022 року понад 4,8 мільйонів українців втратили свої робочі місця, а це 30% від загальної їх кількості до повномасштабної агресії (МОП, 11.05.2022 р). Крім того, Міжнародна організація праці прогнозує, що за продовження війни скорочення робочих місць може збільшитись до 7 млн, або 43,5%[1]. Згідно з даними Державного центру зайнятості, на початок березня 2025 року 102,4 тис. осіб є офіційно зареєстрованими як безробітні[2].

Перейдемо безпосередньо до характеристики міграції та її впливу на ринок праці в Україні. За напрямком міграції (лат. migratio – переселення) відносно країни постійного проживання вона поділяється на внутрішню і зовнішню.

[1] Азьмук Н. Трансформація ринку праці в умовах війни: виклики та стратегії відтворення робочої сили. *Вісник економічної науки України*. 2022. № 1. С. 171–179.

[2] Державний центр зайнятості: Ситуація на зареєстрованому ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості: березень 2025 року. URL: https://www.dcz.gov.ua/analitics/68 (дата звернення 19.03.2025).

За даними ООН, станом на 2024 рік 6,5 мільйонів українців перебувають за кордоном. Ця кількість є значною, враховуючи кількість населення в Україні взагалі, до повномасштабного вторгнення[3].

Зовнішня міграція (іншими словами еміграція), тобто переміщення осіб з однієї країни в іншу, є для нас, можна сказати, традиційним явищем. Адже ще до повномасштабної війни розв'язаною росією, звичною була еміграція наших співвітчизників в якості заробітчан. Однак зараз матеріальне забезпечення відійшло на другий план, і зовнішня міграція стала способом забезпечення безпеки та життя. Зрозуміло, що такий масштабний відтік трудового ресурсу, який спостерігається в нашій державі, наносить істотний удар по економіці.

Така міграція відбирає в нашої країни працездатне населення, фахівців з вищою освітою та молодих спеціалістів. Як наслідок, це призводить до падіння конкуренції на ринку праці. Крім того, в результаті зменшення кількості потенційних платників податків зменшується і надходження до державного бюджету.

Поміж емігрантів, згідно з статистикою, переважають жінки й діти. Відповідно, це є ще однією проблемою, адже існують ризики порушення балансу у складі працездатного населення за статевими та віковими групами, якщо вони не повернуться [4].

І той факт, що по закінченню війни, значна частина співвітчизників, з великою вірогідністю, залишиться за кордоном, є ще одним не менш болючим усвідомленням. Цьому підтвердженням є результати опитування, згідно з якими емігранти пристосовуються до умов проживання за кордоном, вивчають мову, займаються активними пошуками роботи чи працюють. І зрозуміло, чим довше триватиме війна, тим менше залишається надій на їхнє повернення[5].

Що стосується внутрішньої міграції, то згідно з статистикою Мінсоцполітики, станом на кінець 2024 року в Україні офіційно зареєстровано 4 646 735 ВПО. Відрізняються показники статистики МОМ – близько 3,7 млн.[6].

Вона, так само як і зовнішня міграція, відображає наслідок воєнних дій, який змінює інститути ринку праці, зміщує структуру зайнятості. Адже переміщення людей в значних масштабах із територій бойових дій у західні регіони спричинило дефіцит персоналу у життєво

[3] Millions Assisted, Millions More Still in Need Two Years into Ukraine War. *International Organization for Migration*. URL: https://www.iom.int/news/millions-assisted-millions-more-still-need-two-years-ukraine-war-says-iom (date of access: 20.03.2025).

[4] Азьмук Н. Трансформація ринку праці в умовах війни: виклики та стратегії відтворення робочої сили. *Вісник економічної науки України*. 2022. № 1. С. 171–179.

[5] Тутова А. Міграція населення під час війни та її вплив на ринок оплати праці. *Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики* : Матеріали Міжнар. науково-практ. Інтернет-конф., м. Харків, 25 листоп. 2022 р. 2022. С. 109–120.

[6] Millions Assisted, Millions More Still in Need Two Years into Ukraine War. *International Organization for Migration*. URL: https://www.iom.int/news/millions-assisted-millions-more-still-need-two-years-ukraine-war-says-iom (date of access: 20.03.2025).

необхідних сферах ринку праці, особливо на територіях активних бойових дій. Крім того, на Заході України внаслідок появи ВПО зменшилася кількість робочих місць, збільшилася конкуренція, що призвело до підвищення рівня безробіття в цих регіонах. Наочно ситуацію, що склалась в різних частинах України, можна побачити, звернувшись до онлайн платформи української компанії, яка розвиває інтернет-рекрутмент – Robota.ua[7]. Тут ми можемо пошукати вакансії в різних областях. Візьмемо для порівняння Закарпатську і Харківську область. Якщо ввести у пошуку «за професією» слово «юрист» у Харківській області, то можна вибирати поміж 54 вакантними місцями, але якщо шукати у Закарпатській області, то пошуки роботи не увінчаються значним успіхом, враховуючи наявність двох вакансій. Тобто, через збільшення кількості шукачів роботи на західних територіях України, число пропозицій не відповідає попиту.

Щоб хоч якось допомогти внутрішньо переміщеним особам у працевлащтуванні на нових територіях уряд вжив певних заходів, які мали заохочувати роботодавців приймати на роботу ВПО. На мою думку, це певним чином, спровокувало соціальне напруження на відносно безпечних територіях України через свавілля роботодавців, викликане діями, що спрямовувались на отримання матеріальної вигоди. Мова йде про компенсацію роботодавцю витрат на оплату праці за працевлаштування ВПО згідно з Постановою КМУ[8]. Деякі роботодавці зловживаючи цією можливістю, незаконним шляхом звільняли місцевих мешканців для прийняття на їхнє місце ВПО, звичайно, при цьому знаходячи псевдозаконні причини такого звільнення. Чим, відповідно, зумовили велику кількість конфліктів та панування неприязні між місцевими жителями, які втратили можливість заробітку та ВПО, які змушені були покинути свої домівки та з метою забезпечення себе і своїх сімей життєво необхідними благами, влаштувалися на таке, вже вакантне місце.

В межах даного дослідження варто згадати про релокацію підприємств. Згідно з статистикою аналітичного центру «Інституту аналітики та адвокації» на березень 2024 року, від початку повномасштабного вторгнення в Україні зафіксовано 18 944 переїзди бізнесу з одного регіону в інший. Релокація підприємств є важливою, адже являє собою один із шляхів продовження роботи в умовах

[7] Сайт для пошуку роботи. *Robota.ua*. URL: https://robota.ua/?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=Search_Brand_UA_All&utm_content=657013579878&utm_term=робота%20юа&gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwqIm_BhDnARIsAKBYcmui-b1OZ_HbeNNwvl23LJPz2h8FfZqeh7ov3U-bw9bo1-0hMFrmdegaAlwDEALw_wcB (дата звернення: 21.03.2025).

[8] Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні : Постанова Каб. Міністрів України від 20.03.2022 № 331. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2022-п#Text (дата звернення: 21.03.2025).

воєнного стану, та є заходом забезпечення населення (місцевого та ВПО) роботою. Окрім того, релоковані в західні області України підприємства створюють нові можливості розвитку регіону, що проявляється насамперед в надходженнях до місцевих бюджетів податків та інших обов'язкових платежів. Серед інших переваг: створення продукції з доданою вартістю, розвиток транспортно-логістичних підприємств та робочої сили, сировини й матеріалів, що необхідні для виробництва. Взамін цього релоковані підприємства отримують більш безпечні умови праці, наявність добре розвиненої інфраструктури та транспортно-логістичних шляхів, близькість до кордону та зарубіжних ринків. Однак, не в усіх сферах господарської діяльності релокація підприємств має одні плюси. Подекуди прихід великого бізнесу витісняє малий та середній. Як приклад, така ситуація може виникнути у сфері надання туристичних послуг. Крім того, разом з релокованими підприємствами часто переїжджають і їх працівники, що практично анулює можливість працевлаштування місцевого населення[9].

Унаслідок переселення великої кількості населення з однієї частини України в іншу, існує ризик подальшого росту дисбалансу між пропозицією і попитом, який є наявним, незважаючи на релокацію підприємств. Адже якщо порівнювати структуру зайнятості в східних областях, на відміну від західних, то вона була суттєво зміщеною в бік промисловості[10].

Отже, існуючий в Україні екстраординарний правовий режим – воєнний стан – вніс значні зміни в ринок праці, викликані як внутрішніми, так і зовнішніми міграційними процесами. Зовнішня міграція призвела до масштабної втрати трудового потенціалу країни, а внутрішня сприяла невідповідності між попитом і пропозицією робочої сили. Релокація підприємств, з одного боку допомагає зберегти робочі місця та розвивати економіку в безпечних регіонах, з іншого ж є загрозою для місцевого бізнесу меншої потужності.

В майбутній перспективі є потреба в комплексних заходах, які братимуть до уваги різні наслідки міграційних процесів. Крім того, важливою є підтримка і ВПО, і місцевого населення. Держава, відповідними заходами, повинна сприяти релокації підприємств, не забуваючи про місцевий бізнес. Важливо створити умови для повернення українців з-за кордону після закінчення війни, які зможуть почати відбудову процвітаючої в майбутньому України.

[9] Ковалишин В. Вплив релокації бізнесу на соціально-економічний розвиток Карпатського регіону. *Регіональна економіка*. 2024. № 1. С. 25–33.

[10] Тутова А. Міграція населення під час війни та її вплив на ринок оплати праці. *Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики* : Матеріали Міжнар. науково-практ. Інтернет-конф., м. Харків, 25 листоп. 2022 р. 2022. С. 109–120.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-74

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ МАЙНОВИХ АВТОРСЬКИХ ПРАВ В ПРОЦЕСІ ЇХ СПАДКУВАННЯ В УМОВАХ РЕЛОКАЦІЇ

Леонід ТАРАСЕНКО
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри інтелектуальної власності,
інформаційного та корпоративного права юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка,
м. Львів, Україна

Спадкування майнових авторських прав є актуальною для наукового дослідження тематикою, оскільки твори зазвичай «переживають» їх авторів. Ця проблема стає особливо актуальною в умовах, коли автори, їх спадкоємці, інші набувачі майнових авторських прав переселяються в умовах воєнного стану.

Законодавець традиційно надає правову охорону творам як об'єктам авторського права більш тривалу, ніж життя людини. Відтак щодо кожного такого творіння людини існує ймовірність передання авторських прав на нього спадкоємцям. Водночас процедура оформлення спадщини, до складу якої входять саме майнові авторські права, не деталізована на рівні закону (зокрема, ЦК України, Закон України «Про нотаріат») чи підзаконних нормативно-правових актів (зокрема, Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України), що, своєю чергою, зумовлює численні труднощі у правозастосуванні, оскільки нотаріуси часто відмовляють спадкоємцям у видачі Свідоцтва про право на спадщину на майнові авторські права. Причиною цього є відсутність прямої норми, як мають діяти нотаріуси при оформленні спадщини до складу якої входять майнові авторські права. Закон не передбачає обов'язкової реєстрації авторського права, що має наслідком відсутність охоронного документу, який засвідчує наявність авторських права у спадкодавця. Натомість нотаріуси бажають отримати такий документ, без якого вони не в змозі видати Свідоцтво про право на спадщину. При цьому дискусійним є застосування нотаріусами за аналогією законодавчих положень про видачу Свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно, яка проводиться виключно після подання нотаріусу документів, що посвідчують право власності спадкодавця на таке майно, оскільки право власності і право інтелектуальної власності – це різні правові інститути.

Для оформлення переходу майнових авторських прав на твори спадкоємці повинні прийняти спадщину та оформити права на неї, у тому числі йдеться про оформлення переходу у спадок майнових авторських прав. На нашу думку, для досягнення правової визначеності спадкоємці повинні належно оформити та засвідчити отримані у спадщину майнові авторські права. І для цього не повинно бути законодавчих перепон, які виникають у зв'язку із діями нотаріусів, які при видачі свідоцтва про право на спадщину керуються насамперед законодавством про нотаріат, що містить прогалини в частині оформлення спадщини, до складу якої входять саме майнові права інтелектуальної власності. У таких умовах, зважаючи на фактори релокації, спадкоємці інколи позбавлені можливості зібрати докази наявності авторських прав у спадкодавців.

Нотаріус доволі часто не може видати свідоцтво про право на спадщину на об'єкти авторського права, оскільки відсутні охоронні документи, які засвідчують наявність у спадкодавця авторських прав. Хоча трапляються і винятки: так у власній адвокатській практиці автора щодо супроводу спадкових справ були приклади, у яких нотаріуси видавали Свідоцтво про право на спадщину на конкретні твори (зокрема, за наявності оригіналу твору, на якому вказано автора), або ж видавали таке Свідоцтво на всю творчість певного автора. В подальшому спадкоємці вільно здійснювали майнові авторські права на такі твори в Україні і закордоном.

Відмовляючи у видачі свідоцтва про право на спадщину на твори, нотаріус керується виключно законодавством про нотаріат, яке, на жаль, не узгоджене з законодавством про авторське право і положеннями ЦК України про спадкування, оскільки законодавство про нотаріат не передбачає особливостей оформлення спадщини, до складу якої входять майнові авторські права. Відсутні також і особливості правового регулювання цих відносин в умовах воєнного стану.

ЦК України містить загальні положення про авторське право і визначає порядок прийняття та оформлення спадщини (для всіх об'єктів цивільних прав).

Закон України «Про авторське право і суміжні права» містить одну спеціальну статтю 32, яка визначає перехід прав на твір у порядку спадкування, і фактично є спеціальною нормою щодо спадкування майнових авторських прав. Однак зміст цієї статті зводиться лише до того, що:

– майнові права на твір входять до складу спадщини, а особисті немайнові права автора – ні;

– майнові права на твір спадкоємець набуває у повному складі разом з правом на одержання передбаченої законом справедливої винагороди;

– у разі наявності декількох спадкоємців відповідної черги такі спадкоємці набувають майнові права на твір у повному складі спільно;

– спадкоємці автора мають право оприлюднити твір, не оприлюднений за життя автора;

– закінчення строку чинності майнових прав на твір означає перехід твору у суспільне надбання та відповідні правові наслідки;

– спадкоємці автора мають право захищати особисті немайнові права автора.

Безумовно, ці норми є вкрай важливими для належної правової охорони прав спадкоємців, які успадковують майнові авторські права, і, окрім того, спадкоємці можуть захищати й особисті немайнові права автора.

Вважаємо положення ст. 32 Закону України «Про авторське право і суміжні права» нормами прямої дії, які можуть застосовуватися нотаріусами при оформленні спадкових прав на твори. Ці норми не передбачають жодних умов чи передумов спадкування майнових авторських прав, зокрема, таких як реєстрація авторського права. Спадкування майнових авторських прав не ставиться законодавцем в залежність від наявності чи відсутності свідоцтва про реєстрацію авторського права.

Законодавство про нотаріат не містить особливостей щодо спадкування прав інтелектуальної власності. Так, Закон України «Про нотаріат» не деталізує, яким чином правильно оформити спадщину на майнові права інтелектуальної власності. У справах про спадкування майнових авторських прав нотаріуси застосовують п. 4.16 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5, відповідно до якого видача свідоцтва про право на спадщину на майно, право власності на яке підлягає державній реєстрації, проводиться нотаріусом після подання документів, що посвідчують право власності спадкодавця на таке майно, крім випадків, передбачених пунктом 3 глави 7 розділу І цього Порядку, та перевірки відсутності заборони або арешту цього майна. Окрім того, відповідно до п. 4.15 цього ж Порядку за відсутності у спадкоємця необхідних для видачі свідоцтва про право на спадщину документів нотаріус роз'яснює йому процедуру вирішення зазначеного питання в судовому порядку.

Отже, ці норми трактуються нотаріусами таким чином, що завжди спадкоємець (спадкоємці) повинен (повинні) мати документи на майно, майнові права, при цьому не враховуються фактори, пов'язані з релокацією.

Однак Закон України «Про авторське право і суміжні права» не передбачає обов'язкової реєстрації авторського права і видачі

відповідного охоронного документу, який засвідчує ці авторські права. Тобто спадкодавець не зобов'язаний реєструвати авторські права та отримувати відповідний охоронний документ на об'єкти авторського права. «Документи», які засвідчують існування майнових авторських прав за спадкодавцем, майже завжди відсутні, оскільки реєстрація авторського права є добровільною, і це повинні враховувати нотаріуси при оформленні спадкових прав.

Так, відповідно до п. 55 ч. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» твір – це оригінальне інтелектуальне творіння автора (співавторів) у сфері науки, літератури, мистецтва тощо, виражене в об'єктивній формі . Тому основними ознаками твору є оригінальність і наявність об'єктивної форми вираження, без прив'язки до реєстрації прав на нього.

Відповідно ч. 1 ст. 9 до Закону України «Про авторське право і суміжні права» авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення. Твір вважається створеним з моменту первинного надання йому будь-якої об'єктивної форми (письмової, речової, електронної (цифрової) тощо). Далі у цій самій нормі законодавець прямо вказує, що для виникнення і здійснення авторського права не вимагається реєстрація авторського права чи будь-яке інше спеціальне його оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей . Тому якщо право, у даному випадку авторське право, виникає внаслідок факту створення твору, а його реєстрація є добровільною, то реєстрація не повинна бути передумовою / умовою передання майнових авторських прав в порядку спадкування.

На нашу думку, нотаріуси повинні мати професійну сміливість застосовувати презумпцію авторства при оформленні спадкових прав на твори. Так, відповідно ч. 2 ст. 9 до Закону України «Про авторське право і суміжні права» за відсутності доказів іншого, автором твору вважається фізична особа, ім'я якої, як автора, зазначено у оригіналі або копії твору (презумпція авторства). Вкотре наголошуємо, що це норма прямої дії. Відтак, якщо спадкоємці надають нотаріусу оригінал твору, на якому чітко вказано автора, якого можна достеменно ідентифікувати, то не має бути перешкод для оформлення переходу у спадщину майнових прав на цей твір. Звертаємо увагу, що законодавство про нотаріат не забороняє нотаріусам видавати свідоцтво про право на спадщину у таких випадках, адже закон не передбачає обов'язкової реєстрації авторських прав як умови їх виникнення.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-75

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО: ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІНТЕГРАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Михайло ФОРКОШ
аспірант 2-го року навчання Юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Впровадження інституту кордону в соціальну реальність стало значним втручанням людства в природну організацію світового устрою, зокрема його просторових вимірів. Встановлюючи штучні демаркаційні лінії між державами, кордон здійснив політичне «розчленування» єдиного простору. Внаслідок цього він перетворився на одне з найбільш суперечливих і неоднозначних явищ суспільного розвитку. Враховуючи зазначене, питання кордонів як у минулому, так і сьогодні викликають значний пізнавальний інтерес у суспільстві. Наукова спільнота досягла вагомих результатів у дослідженні різних аспектів кордонів та пов'язаних із ними феноменів. Зокрема, було опрацьовано значний обсяг історичних відомостей щодо походження кордонів, отримано різнопланову інформацію про їхню природу та еволюційні тенденції, розкрито взаємозв'язок у тріаді «кордон, війна, мир». Загалом, у осмисленні цих надзвичайно важливих явищ суспільного буття накопичено суттєві фактологічні та концептуальні надбання. Тим більш парадоксальним видається те, що сьогодні, на мій погляд, залишаються нерозв'язаними окремі ключові проблеми, які стосуються самої сутності сучасних кордонів. Це аж ніяк не абстрактні питання – їх вирішення дозволить уникнути неточностей і помилкових висновків у теоретичних пошуках[1].

Транскордонне співробітництво представляє собою комплексне поняття, що охоплює різноманітні процеси, об'єднані спільною метою – формування зв'язків між мешканцями сусідніх країн для підвищення якості життя населення відповідних регіонів[2].

С. Устич пропонує розглядати це явище через призму концепції транскордонної системи (ТС) суспільства. За його підходом,

[1] Устич С. (2013) Сутність сучасних транскордонних процесів та їхнє категоріальне відображення. *Український соціологічний журнал.* No 1–2. С. 47-53.

[2] Білак О.П. (2020) Транскордонне співробітництво як категорія конституційного права України. *Конституційно-правові академічні студії*. № 1. С. 84-89

горизонтальний вимір такої системи формується ключовими компонентами, що включають: транскордонні потреби та інтереси, суб'єкти транскордонної діяльності, саму цю діяльність, об'єкти її спрямування, інструменти реалізації та транскордонні відносини. Вертикальна структура транскордонної системи складається з основних підсистем: техніко-виробничої, економічної, політичної та духовно-спеціалізованої. З погляду соціального масштабу, транскордонні системи функціонують на трьох основних рівнях: макрорівні (загальнодержавному), мезорівні (регіональному) та мікрорівні (місцевому)[3].

Сьогодні вирішення викликів, що постають перед транскордонними регіонами, становить один із ключових напрямів регіональної політики Європейського Союзу. В умовах поглиблення євроінтеграційних процесів спостерігається посилення значущості транскордонної співпраці регіонів, розширення можливостей для стимулювання економічної активності на периферійних територіях та зміцнення їхніх конкурентних позицій. Фундаментальна роль транскордонного співробітництва в інтеграційних процесах полягає у здатності пришвидшувати наближення рівня життя населення прикордонних територій до середньоєвропейських стандартів[4].

У сучасному контексті розвитку суспільних відносин та з огляду на наявні зовнішні виклики й загрози, особливої актуальності набуває розбудова та інтенсифікація добросусідських відносин і транскордонного співробітництва. Враховуючи європейський напрям розвитку України, транскордонне співробітництво виступає одним із найдієвіших механізмів поглиблення взаємодії між усіма учасниками транскордонних процесів. Така співпраця дозволяє колективно вирішувати завдання місцевого та регіонального розвитку, прискорювати процес наближення життєвих стандартів населення прикордонних регіонів до середньоєвропейського рівня та реалізовувати євроінтеграційні ініціативи на регіональному рівні[5].

Транснаціональне (транскордонне) співробітництво функціонує як дієвий політико-правовий механізм для зміцнення взаємодії між залученими суб'єктами та учасниками, дозволяючи колективно вирішувати питання місцевого й регіонального розвитку, зокрема

[3] Устич С. (2013) Системна теорія транскордонних процесів та її соціальна імплементація. *Український соціум*. № 2. (45). С. 116-119.

[4] Посібник із транскордонного співробітництва (2005). Проект ТАСІС «Карпати 2003-2011» / Н. Носата, М. Лендьєл, В. Чопак та ін. АРР Закарпаття, 70 с. URL: http://www.arr.com.ua/fi les/sitefi les/book2.pdf.

[5] Конкурентоспроможність територій (2011). Практ. посіб. / А. Ткачук, В. Толкованов, С. Марковський та ін. К. : Легальний статус, 2011. 322 с.

стимулювати економічне зростання та впроваджувати інноваційні рішення. Це сприяє пришвидшенню підвищення життєвих стандартів населення в межах відповідних регіонів та інтеграції до нових євроінтеграційних норм[6].

Політичний вплив прикордонних територіальних громад та їхня специфічна культура є важливими аспектами транскордонних процесів. Виходячи з системного бачення об'єкта, сутність транскордонної взаємодії полягає в суб'єктній комунікації, відносинах, взаємодії чи природному переміщенні речовин, енергії тощо, пов'язаних із перетином лінії державного кордону. Таким чином, транскордонні процеси (або транскордонне) мають ширший контекст порівняно з міжнародними відносинами. Вони охоплюють не лише різноманітні форми суб'єктної взаємодії через кордон (що становить зміст міжнародних відносин), але й значну кількість природних транскордонних явищ – рух водних і повітряних ресурсів, міграцію популяцій тварин (своєрідну об'єктну взаємодію) тощо. Безперечно, вони суттєво багатогранніші порівняно з міждержавними відносинами, де суб'єктами виступають виключно державні інституції[7].

Отже, кордони як штучні демаркаційні лінії між державами стали одним із найбільш суперечливих явищ суспільного розвитку, породивши численні теоретичні та практичні проблеми. Проте на їх основі сформувалося транскордонне співробітництво, що представляє собою комплексний феномен, спрямований на формування різноманітних зв'язків між мешканцями сусідніх країн. Це співробітництво має складну структуру з горизонтальним та вертикальним вимірами, функціонує на трьох рівнях (макро-, мезо– та мікро-) та виходить за межі суто міжнародних відносин, охоплюючи також природні транскордонні процеси.

У сучасних умовах, особливо для України з її європейським вектором розвитку, транскордонне співробітництво набуває особливого значення як дієвий політико-правовий механізм поглиблення взаємодії між різними суб'єктами. Воно стає ключовим інструментом регіональної політики Європейського Союзу, сприяє стимулюванню економічної активності на периферійних територіях, зміцненню їхніх конкурентних позицій та, що найважливіше, пришвидшує наближення

[6] Пивовар М. (2024) Перспективи розвитку транскордонного співробітництва на рівні місцевого самоврядування в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. № 3 (43). С. 178-185.

[7] Устич С.І. (2014) Системна сутність транскордонних процесів: кількісна і якісна оцінка. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. No 1101. С. 132-137.

рівня життя населення прикордонних територій до середньоєвропейських стандартів. Така співпраця дозволяє ефективно вирішувати завдання місцевого та регіонального розвитку й реалізовувати євроінтеграційні ініціативи на регіональному рівні.

Список використаних джерел:

1. Устич С. (2013) Сутність сучасних транскордонних процесів та їхнє категоріальне відображення. *Український соціологічний журнал.* No 1–2. С. 47-53.
2. Білак О.П. (2020) Транскордонне співробітництво як категорія конституційного права України. *Конституційно-правові академічні студії*. № 1. С. 84-89
3. Устич С. (2013) Системна теорія транскордонних процесів та її соціальна імплементація. *Український соціум*. № 2. (45). С. 116-119.
4. Посібник із транскордонного співробітництва (2005). Проект ТАСІС «Карпати 2003-2011» / Н. Носата, М. Лендьєл, В. Чопак та ін. АРР Закарпаття, 70 с. URL: http://www.arr.com.ua/fi les/sitefi les/book2.pdf.
5. Конкурентоспроможність територій (2011). Практ. посіб. / А. Ткачук, В. Толкованов, С. Марковський та ін. К. : Легальний статус, 2011. 322 с.
6. Пивовар М. (2024) Перспективи розвитку транскордонного співробітництва на рівні місцевого самоврядування в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. № 3 (43). С. 178-185.
7. Устич С.І. (2014) Системна сутність транскордонних процесів: кількісна і якісна оцінка. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. No 1101. С. 132-137.
8. Бєлов Д.М., Громовчук М.В., Білак О.П. (2022) Міжмуніципальне співробітництво в структурі транскордонного співробітництва. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 72(4). С. 226-231.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-76

РЕЛОКАЦІЯ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА МЕТАФОРА

Тетяна ФУЛЕЙ
кандидат юридичних наук, начальник відділу наукових досліджень проблем судочинства та науково-методичного забезпечення суддівської освіти Національної школи суддів України
м. Київ, Україна

Тематичний напрям цьогорічної конференції «Релокація як спосіб захисту прав та інтересів осіб в умовах війни та післявоєнний період» зумовлює потребу дослідження використання метафори в правничій сфері.

Запозичення «релокація» (англ. *relocation*) зазвичай перекладається як «переїзд», «переміщення», «переведення», «передислокація», «розселення», «перенесення». Проєкт «Словотвір» також пропонує такі варіанти перекладу як «перевозини», «переїздини» та ін., значення слова «релокація» розкриває як «зміна місця проживання, часто – внаслідок зміни місця роботи», а серед схожих слів наводить «геолокація» та «локальний»[1]. Прикметно, що «релокація» було додано у «Словотвір», який є майданчиком для пошуку, обговорення та вибору влучних відповідників до запозичених слів, у вересні 2017 р.

Проте саме після повномасштабного вторгнення РФ слово «релокація» набуло не лише поширення, а так би мовити, «офіційного оформлення», використання в офіційно-діловому стилі, чому сприяла передусім Урядова програма релокації підприємств, яка реалізується Міністерством економіки України (далі – Мінекономіки) спільно з обласними держадміністраціями, Укрзалізницею та Укрпоштою. Підприємство, яке прийняло рішення релокуватись з небезпечних регіонів, може отримати пакет державної підтримки, що включає в себе підбір місця розташування для потужностей підприємства, допомогу з перевезенням на нову локацію, сприяння в розселенні працівників та пошуку нових співробітників, підтримку у відновленні логістики, закупівлі сировини та пошуку ринків збуту. Зауважимо, що урядовий сайт https://relocation.gov.ua/ передбачає можливість подати заявки як власникам та менеджерам підприємств, які бажають повністю або частково релокуватися, так і представникам бізнесу чи органів місцевого самоврядування, які хочуть допомогти релокованим. Станом на початок квітня 2022 р. було подано понад 1300 заявок, 150 компаній перемістилися із зони бойових дій, а майже 60 після переїзду навіть

[1] Релокація. (2017). *Словотвір*. URL: https://slovotvir.org.ua/words/relokatsiia

почали працювати[2]; через півроку підприємств, які перевезли свої виробничі потужності, було 761, з яких 588 працювали на новому місці, а ще для 274 підприємств здійснювався пошук локації або способу транспортування[3]. Для цифровізації процесу АТ «Прозорро.Продажі» за ініціативи Мінекономіки, за підтримки Мінцифри й національного проєкту Дія.Бізнес, а також Проєкту USAID «Економічна підтримка України» запустили платформу цифрової взаємодії для допомоги в релокації[4], окрім того, підготовлено посібник з покроковим описом дій[5]. Завдяки програмі релокації вдалося зберегти десятки тисяч робочих місць. З'явилися і нові види підтримки переміщеного бізнесу – так, у березні 2023 р. Мінекономіки підписало Меморандум про взаєморозуміння з Норвезькою радою у справах біженців (NRC) щодо надання NRC фінансової допомоги релокованим підприємствам, які відповідали певним критеріям, зокрема, мали чіткі бізнес-ідеї та потенціал для створення робочих місць, особливо серед молоді, жінок та осіб з інвалідністю[6]. Історії окремих компаній, які попри окупацію, релокацію виробництва, фінансові ризики та інші виклики війни продовжили свою справу, висвітлювалися в медіа, зокрема, проєктом Ukraïner «Бізнес під час війни»[7].

Вищенаведене дає підстави вважати релокацією зміну місця розташування суб'єкта підприємницької діяльності задля продовження його діяльності шляхом переміщення його виробничих потужностей та переїзду працівників; в українському контексті таке переміщення здійснюється із уражених збройною агресією територій у західні регіони України та з наданням державної підтримки у межах Урядової програми. У ширшому контексті релокацією є будь-яке переміщення/переїзд бізнесу чи працівників.

Ураховуючи викладене, немає підстав вважати релокацію способом захисту прав та законних інтересів особи, як це запропонували

---

[2] Внутрішня та зовнішня релокація: корисна інформація для українського бізнесу. (2022). *Kyivstar Business Hub*. 7 квітня 2022. URL: https://hub.kyivstar.ua/articles/vnutrishnya-ta-zovnishnya-relokacziya-korysna-informacziya-dlya-ukrayinskogo-biznesu

[3] Програма релокації: 761 підприємство переміщено в більш безпечні регіони. (2022). *Міністерство економіки України*. 25 жовтня 2022. URL: https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=d152dcfe-7bde-49df-a69a-8d7f9586fc13&title=ProgramaRelokatsii

[4] Платформа для релокації бізнесу в безпечніші регіони. URL: https://prozorro.sale/marketplace_landing-page/

[5] Посібник з релокації підприємств. Покроковий план дій підприємств з релокації. (2022). URL. https://golocal-ukraine.com/wp-content/uploads/2022/10/relokacziya-pidpri%D1%94mstv.pdf

[6] Норвезька рада у справах біженців надасть фінансову підтримку релокованим українським підприємствам, – Юлія Свириденко. (2023). *Міністерство економіки України*. 21 березня 2023. URL: https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=15cea637-53f8-4a31-8c9c-6f492fb394e6&title=NorvezkaRada

[7] Dodo Socks та Рубіжанська панчішна мануфактура: почати заново. (2024). *Ukraïner*. 15 червня 2024. URL: https://www.ukrainer.net/dodosocks-rubizhne-zanovo/

організатори конференції, – якщо «спосіб захисту» розуміти традиційно, приміром, як «концентрований вираз змісту (суті) міри державного примусу, за допомогою якого відбувається досягнення бажаного для особи, право чи інтерес якої порушені, правового результату»[8]. Очевидно, що серед передбачених ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України способів захисту та серед наведених у ч. 2 ст. 20 Господарського кодексу України шляхів захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання та споживачів немає (та й не могло бути) жодного натяку на «релокацію» чи «переїзд/переміщення». Також навряд чи релокацію слід вважати «іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом», який може застосувати суд у визначених законом випадках відповідно до абз. 12 ч. 2 ст. 16 ЦК України. Зауважимо, що релокація як спосіб захисту не згадувалася, зокрема після повномасштабного вторгнення, у жодному із виступів суддів Верховного Суду – Д. Гудими, О. Кібенко, Л. Рогач, Ю. Чумака та ін., які стосуються способів захисту порушених прав[9].

Відтак, у вислові «релокація як спосіб захисту» у назві одного з тематичних напрямів цієї конференції йдеться про релокацію як метафору.

Як відомо, метафора – це троп, що ґрунтується на принципі перенесення ознак і властивостей одного предмета (явища чи аспекту буття) на інше за подібністю чи, навпаки, за контрастом[10]. Вважається, що вперше метафору як спосіб переосмислення значення слова на основі подібності описав Аристотель у «Поетиці»[11]. Якщо в класичній риториці метафора виконувала переважно образотворчу, естетичну роль, слугуючи інструментом поетичної уяви, то у сучасному трактуванні діапазон її функцій значно розширився завдяки науковому осмисленню її значущості у пізнанні світу, співвідношенні мови й мислення та мовного відображення дійсності. Існує багато досліджень, присвячених метафорі у художніх текстах та перекладознавстві, у т.ч. у науковому та публіцистичному стилях.

Варто зауважити, що у XX ст. метафора переросла функції тропа, а метафоризація розглядається як ментальний процес, що полягає у встановленні відношення подібності між різними реаліями та проектуванні структур знання з однієї сфери в іншу і завершується

[8] Ромовська З. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс. Підручник. К. : Атіка, 2005. С. 494.

[9] Судді Верховного Суду обговорили питання щодо способів захисту порушеного права в господарському судочинстві. (2023). *Судова влада України*. 09 жовтня 2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1489416/

[10] Шевченківська енциклопедія: в 6 т. Т. 4: М – Па. (2013). НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка ; редкол. : М.Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. Київ, 2013. С. 177.

[11] Радецька С., Авдєєва Д. (2021). Теоретичне та прикладне дослідження метафори у текстах різних стилів: функціональний і перекладацький аспекти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 37, том 3. С. 119. DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/37-3-17

експлікацією та фіксацією в мові[12]. Метафоризація також є одним із процесів представлення в мові ментальних моделей, а пошук і встановлення ментальних моделей, які приховані за певними мовними явищами, а також з'ясування особливостей мовного вираження тих чи інших мовних моделей охоплюються дослідженнями з когнітивної лінгвістики, психологічної герменевтики, наративної психології[13].

На початку XXI ст. сформувалося два основних підходи до моделювання метафоризації – когнітивний та семантичний; зіставлення цих двох підходів до моделювання метафоризації показало, що вони мають чимало спільних елементів, а саме: розуміння метафори як об'єкта, що моделюється; уживання терміна «метафорична модель» («модель метафоризації»); виділення у складі метафоричної моделі двох взаємодіючих понятєвих сфер (сфери джерела й цілі); термінологія, яка співвідноситься в межах описів метафоричного моделювання[14]. В основу сучасних досліджень, зокрема й вітчизняних мовознавців, покладено праці, які зараз вже вважаються класичними, серед найважливіших варто згадати «*Models and Analogies in Science»* авторства М. Гессе (Mary Hesse), у якій виявлено та обґрунтовано важливу функцію метафори у науковому теоретизуванні (англ. *scientific theorizing*), а саме здатність порівняти дві наукові сфери (англ. *scientific domain*) та пояснити одну через терміни іншої; саме відображення (англ. *mapping,* дослівно – нанесення на мапу, картографування) однієї сфери за допомогою іншої дозволило М. Гессе дійти висновку про пояснювальну функцію метафори у науковому моделюванні[15]. Зауважимо, що «модель» – лише одне із понять, яке використовувалося при дослідженні пізнавальних властивостей метафори; до прикладу, Дж. Лакофф та М. Джонсон (George Lakoff and Mark Johnson) запропонували інше, а саме «концепт». використовуючи метафору, одна сфера мислення концептуалізується у термінах іншої[16]. У своїй праці *«The Contemporary Theory of Metaphor»* Дж. Лакофф стверджував, що з допомогою метафори здійснюється абстрактне мислення, тому її природа є не мовною, а концептуальною (англ. *metaphor is fundamentally conceptual, not linguistic, in nature*), а оскільки суть метафори полягає у тому, щоб зрозуміти одну річ (вид, сферу) через іншу, тому метафору слід розуміти як «метафоричні концепти» (англ. *metaphorical concepts*). Таким чином, метафору слід розуміти як набір відображень між більш

[12] Кравцова Ю.В. (2011). Семантико-когнітивне моделювання метафоризації. *Мовознавство*. № 1. С. 43.

[13] Гуцол С.Ю. (2007). Метафора як спосіб символічного вираження внутрішнього досвіду особистості.

[14] Кравцова Ю.В. Вказ. праця. С. 43, 46.

[15] Hesse, Mary B. (1966). Models and Analogies in Science, University of Notre Dame Press, Indiana. P. 162-177.

[16] Lakoff, G., Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By, University of Chicago Press, Chicago.

знайомою і більш конкретною (вихідною) сферою, яка є джерелом (англ. *source domain*), та менш знайомою і більш абстрактною (цільовою) сферою (англ. *target domain*), і, таким чином, дозволяє зрозуміти менш відому сферу, звертаючись до концептуальних сфер, які є більш відомими[17]. Ці способи мислення називають концептуальними метафорами. До прикладу, обравши концептуальну метафору «кохання – це подорож» (англ. *love-is-a-journey*) та використовуючи «подорож» як вихідну, знайому сферу (область знань), яка слугує джерелом, а «кохання» – як нову (менш знайому або більш абстракту сферу), яка є ціллю, – можна продемонструвати спосіб мислення, яким досягається «метафоричне розуміння», у ході якого сфера «кохання» описується у термінах «подорожі» (таких як «стикнутися з перешкодами», «загубитися», «об'їжджати», «потрапити не в те місце» та ін.), і на основі тих знань, які ми маємо про подорожі, шукаючи структурні подібності між двома сферами («кохання», «подорож»)[18].

Таким чином, «релокацію як спосіб захисту прав та законних інтересів» можна розглядати як концептуальну метафору, де «спосіб захисту» є вихідною сферою (джерелом – *source domain*), а «релокація» – цільовою (*target domain*). Цей метафоричний концепт покликаний описати релокацію у термінах і на основі характеристик способів захисту, якими, ймовірно, є: підстави для захисту (порушення, невизнання чи оспорювання права); спрямованість на відновлення порушеного або оспорюваного суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу; зміст способу захисту, який полягає у діях, здійснення яких вимагає потерпіла сторона; залежність змісту вимоги від характеру порушеного або оспорюваного права, правового статусу порушника; перелік цих дій передбачено у законі чи договорі; обрання належного способу захисту, передбаченого законом або договором, та який є ефективним та ін. Отже, пропонується погляд на релокацію з іншої концептуальної сфери – сфери засобів захисту прав та законних інтересів – з метою викликати певні когнітивні зміни, адже надаючи інший кут зору на переміщення бізнесу релокація сприймається вже не як переїзд виробничих потужностей чи працівників, а немов би як передбачена законом матеріально-правова вимога, що забезпечує поновлення порушеного права.

[17] Lakoff, G. (1993). «The contemporary theory of metaphor», in Ortony, Andrew, ed., Metaphor and Thought, 2nd edition, Cambridge University Press, Cambridge: 202-251.

[18] Kompa N. (2021). Insight by Metaphor – The Epistemic Role of Metaphor in Science. P. 30-31. URL: https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110481112-002/html

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-77

RELOCATION OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS AS A MEANS OF PRESERVING EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC POTENTIAL

Tatiana SHEVCHUK
PhD in Law, Associated Professor
Kharkiv National University of Internal Affairs
Kharkiv, Ukraine

The unstable situation in all spheres of public life, including in the educational sector, at the beginning of 2019 was clearly marked by the coronavirus crisis. Due to the aggravation of the COVID-19 pandemic, all educational institutions switched to long-term distance learning and were forced to reform established approaches to the organization of the educational process. And with the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine and the associated catastrophic complication of the security situation in the state, the implementation of the human right to education has been significantly restricted.

Today, the educational process in our country takes place to the sound of sirens, often to the sounds of shelling. Some have lost the opportunity to study altogether. The full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine, aimed at the genocide of the Ukrainian people, brought catastrophic destruction, forced internal displacement of participants in the educational process, their departure abroad, the destruction of Ukrainian educators in the temporarily occupied territories, the illegal removal of Ukrainian children to the territory of Russia, education in blackout conditions and colossal psychological pressure. As of the beginning of 2023, more than 3 thousand educational institutions were damaged because of bombing and shelling, of which about 300 institutions were completely destroyed. The enemy is doing everything to destroy Ukrainian education, because it understands its power perfectly[1].

According to President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy, the occupiers have identified culture, education and humanity as their enemies. And neither missiles nor bombs are spared for them. Ukraine, which strives to be

[1] Osvita i nauka Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Informatsijno-analitychnyj zbirnyk. Kyiv. 2023. p. 5

competitive in the modern world, must define education and science as its strategic areas»[2].

Studies on determining the quality of life of the population indicate that quality education and affordable medicine remain a necessary condition for ensuring personal, social and economic development in the modern world. By supporting these two important spheres of life, the state ensures sustainable economic growth and poverty reduction[3].

The National Doctrine of Education Development defines that education is the basis for the development of the individual, society, nation and state, the key to the future of Ukraine, the determining factor of the political, socio-economic, cultural and scientific life of society. Education reproduces and builds up the intellectual, spiritual and economic potential of society, is a strategic resource for improving the well-being of people, ensuring national interests, strengthening the authority and competitiveness of the state in the international arena[4].

In response to the challenges of a full-scale war, the Verkhovna Rada of Ukraine initiated the adoption of several laws aimed at regulating the educational process under martial law. Promptly responding to the events that affected the activities of higher education institutions (hereinafter referred to as HEIs), the Ministry of Education and Science of Ukraine (hereinafter referred to as the MESU) developed and put into practice more than 50 orders and official explanations on the adaptation of the work of higher education institutions during the war period, which, among other things, regulated the process of their evacuation and movement from the occupied territories and those where active hostilities are taking place.

The armed aggression on the part of the Russian Federation forced higher education institutions from war zones, temporarily occupied territories, as well as frontline regions to look for opportunities to move the physical location of the institution from the place of permanent deployment to safer regions of the country to maintain the possibility of their full functioning and ensure the educational process under martial law.

---

[2] Obstril Lozovoi pryjshovsia po schojno rekonstrujovanomu budynku kul'tury. URL : https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyi-obstril-lozova/31860348.html

[3] Yakist' zhyttia naselennia Ukrainy ta pershi naslidky vijny / Cheren'ko L. M., Poliakova S. V., Shyshkin V. S., Reut A. H., Krykun O. I., Kohat'ko Yu. L., Zaiats' V. S., Klymenko Yu. A.; Nats. akad. nauk. Ukr., In-t demohr.ta sots. doslidzh. im. M. V. Ptukhy. Elektronne vydannia. Kyiv, 2023. p. 165

[4] Pro Natsional'nu doktrynu rozvytku osvity : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 17.04.2002 r. № 347/2002. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text

Relocation for HEIs, especially those that train police officers and have specific training conditions, was a forced, difficult but necessary step towards ensuring the sustainability and continuity of training for future law enforcement officers in conditions of social instability.

Right now, under martial law in Ukraine, systematically improving the quality of police education, strengthening its practical orientation is the key to effective resistance to crime, ensuring national security, territorial integrity and inviolability of Ukraine, effective protection of the rights and legitimate interests of individuals and legal entities. In this regard, the issue of acquisition by future law enforcement officers of systematized stable knowledge necessary for the performance of tasks in a rapidly changing environment acquires exceptional importance.

Ensuring high-quality training of highly qualified specialists in HEIs with specific training conditions is a key stage in the formation and development of human resources of law enforcement agencies, as the basis for the effectiveness of the functioning of the law enforcement system, and its individual structural elements, in particular.

HEIs that were relocated have already defeated the enemy, because despite the difficulties of the relocation process itself, a significant outflow among all participants in the educational process, they were still able to adapt the educational process to new realities, preserve human resources, the trust of applicants and their own university traditions.

The proper functioning of the Ukrainian educational paradigm is a strategic priority in the organizational transformation of the educational sphere during martial law and in the post-war reconstruction of the country.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-78

ЦИВІЛЬНА ОСОБА ЯК СУБ'ЄКТ ОСОБЛИВОГО ЗАХИСТУ У ЗБРОЙНОМУ КОНФЛІКТІ

Ірина ШОПІНА
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ України
м. Львів, Україна

У ст.3 Конституції України визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави[1]. Для досягнення цієї цілі Україна ратифікувала (прийняла, визнала) низку актів міжнародного гуманітарного права (права збройних конфліктів) – системи міжнародно визнаних правових норм і принципів, що застосовуються під час збройних конфліктів, встановлюють права і обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв конфлікту та визначають відповідальність за порушення цих норм. Перелік багатосторонніх міжнародних договорів, законів та інших нормативно-правових актів України щодо міжнародного гуманітарного права, які використовуються у діяльності Збройних Сил України, містить назви більш ніж 60 правових актів, серед яких Женевська конвенція від 12 серпня 1949 року про захист цивільного населення під час війни, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04 листопада 1950 року, Конвенція від 10 жовтня 1980 року про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію, та ін. Норми міжнародного гуманітарного права вступають у дію з початком збройного конфлікту або операції з підтримання миру і безпеки[2].

Під час збройних конфліктів особи мирне населення має підвищену вразливість, оскільки не в змозі забезпечити свої базові права – на

[1] Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

[2] Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: затверджена наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 № 164. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text

життя, на особисту недоторканість та ін. У зв'язку з цим міжнародне законодавство виокремлює категорію цивільних осіб, які, на відміну від військовослужбовців, не можуть бути законною ціллю під час ведення бойових дій. Поняття цивільна особа визначено в міжнародному праві максимально широко, що породжує значні проблеми із визначенням правового статусу тої чи іншої конкретної особи. Попри те, звуження даного визначення навряд чи можливе, оскільки призвело б до позбавлення захисту значної кількості мирного населення[3]

Визначення цивільних осіб (населення) міститься у ст.1 Закону України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні», однак бланкетний характер цієї дефініції, яка відсилає до Третьої Женевської Конвенції та ст. 43 Додаткового протоколу 1 до Женевських Конвенцій з їх застарілою термінологією, потребує доктринальних тлумачень і дещо утруднює праворозуміння[4]. Спроба поєднати вимоги міжнародного гуманітарного права та національних правових актів в аспекті статусу цивільної особи була зроблена у підзаконному правовому акті – Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженій наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 № 164[5]. Відповідно до її положень цивільна особа – це будь-яка особа, яка не входить до складу збройних сил та не є членом збройної групи. Цивільні особи користуються захистом, за винятком окремих випадків і періоду, коли вони беруть безпосередню участь у воєнних діях. У разі сумнівів щодо того, чи є особа цивільною, вона вважається цивільною. Цивільне населення складається із цивільних осіб. Наявність серед цивільного населення окремих людей, які не підпадають під визначення цивільних осіб, не позбавляє решту населення цивільного статусу і захисту, який надається міжнародним гуманітарним правом[6]. Однак, виходячи із наведених ознак цивільних осіб, до їх кола мають бути віднесені військовослужбовці Національної гвардії України, Служби безпеки

[3] Падалка М. А. (2022). Міжнародно-правовий захист цивільного населення під час збройних конфліктів. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: Право, публічне управління та адміністрування. Вип. 6. URL: https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2022-6-01-10

[4] Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні: Закон України від 8 липня 1999 року № 862-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/862-14#Text

[5] Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: затверджена наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 № 164. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text

[6] Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: затверджена наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 № 164. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text

України та інших державних мілітарних інституцій, оскільки останні не належать до Збройних Сил України. Але, як відомо, представники багатьох правоохоронних органів беруть участь у збройній відсічі повномасштабній російській агресії, що дещо суперечить сутності цивільної особи у розумінні міжнародного гуманітарного права.

На нашу думку, виходячи із правового статусу військових формувань, правоохоронних органів, інших державних органів України та їх персоналу, беручи до уваги властивості правового положення комбатантів та некомбатантів, можна виокремити наступні ознаки цивільної особи у збройному конфлікті.

Цивільна особа як суб'єкт особливого захисту у збройному конфлікті має наступні ознаки:

1) вона знаходиться або знаходилася на території держави (у тому числі окупованій), де ведуться бойові дії або здійснюється дистанційне вогневе ураження з території, що контролюється противником;

2) не є військовослужбовцем збройних сил чи інших військових формувань, добровольчих формувань територіальних громад, підрозділів руху опору;

3) не бере на постійній або тимчасовій основі участі у збройному конфлікті або припинила таку участь внаслідок звільнення зі збройних сил чи інших військових формувань, виходу зі складу добровольчих формувань територіальних громад, підрозділів руху опору;

4) не здійснює на постійній основі функцій медичного, психологічного, інформаційного, релігійного та іншого забезпечення діяльності збройних сил та інших військових формувань, що передбачає постійне знаходження у місцях дислокації військових формувань, виконання наказів їх командирів/начальників та додержання військових дисциплінарних вимог.

НАПРЯМ 6. РЕЛОКАЦІЯ ТА ПРОБЛЕМИ ДОВКІЛЛЯ: ЗВОРОТНІ ТА ПРЯМІ ЗВ'ЯЗКИ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-79

РЕЛОКАЦІЯ БІЗНЕСУ ТА ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА: ВИКЛИКИ ДЛЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Ганна АНІСІМОВА
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри екологічного права,
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна

Ольга ДОНЕЦЬ
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри екологічного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна
Голова ГО «Грасрутс інститут», Україна

Повномасштабна збройна російська агресія проти України, що розпочалася в лютому 2022 року, спричинила значні соціально-економічні та екологічні зміни, зокрема масове переміщення підприємств із регіонів, наближених до зони бойових дій, до відносно безпечніших територій, передусім у західні області України. Цей процес, відомий як «релокація», був вимушеним кроком задля збереження виробничого потенціалу, робочих місць і забезпечення безперервності функціонування національної економіки.

Завдяки своєму прикордонному розташуванню, географічній віддаленості від активної фази бойових дій та наявності базової інфраструктури, Закарпатська область стала одним із головних центрів прийому релокованого бізнесу. За останніми наявними даними, в області функціонує 282 релоковані підприємства[1] з прифронтових та окупованих регіонів, які охоплюють широкий спектр галузей – від легкої та харчової промисловості до IT-сектору, сільського

[1] Див.: На Закарпатті працюють 40% усього релокованого бізнесу. Економіка. URL: https://skilky-skilky.info/na-zakarpatti-pratsiuiut-40-usoho-relokovanoho-biznesu/

господарства та частково хімічної індустрії. Питома вага релокованих підприємств, розміщених у розрізі районів (станом на 2023 рік) розподіляється наступним чином: 42,0 % у Берегівському районі; 29,0 % – Ужгородському; 16,9 % – Мукачівському; 10,0 % – Хустському; 1,7 % – Тячівському; 0,4 % розмістилися у Рахівському районі.

Хоча релокація має позитивні соціально-економічні наслідки для регіону – зокрема, пожвавлення місцевого ринку праці[2], збільшення податкових надходжень, зростання економічної активності, а від так, зменшення дотаційної залежності регіону (з 60% у 2021 р. до 25% станом на 2024 рік[3]) – вона водночас поглибила наявні в регіоні невирішені екологічні проблеми через збільшення антропогенного навантаження на місцеві екосистеми, що історично не були орієнтовані на інтенсивну індустріалізацію. Додатковий тиск зазнають і інженерні комунікації населених пунктів – зокрема системи водопостачання та водовідведення, які функціонують у взаємозв'язку з природними компонентами довкілля. Ці виклики були відзначені, зокрема, в Стратегії розвитку Закарпатської області на період до 2027 року[4], яка підкреслює необхідність урахування екологічної складової при плануванні соціально-економічного розвитку регіону. Розглянемо їх детальніше.

Навантаження на системи водопостачання та водовідведення. Забруднення водних ресурсів. Значне зростання споживання води та збільшення обсягів стічних вод в умовах розміщення релокованих підприємств і зростання населення Закарпатської області спричинило серйозний тиск на місцеву інженерну інфраструктуру, особливо на системи водопостачання та водовідведення. Більшість водопровідних та каналізаційних мереж в області є фізично зношеними й застарілими, що підтверджується частими аваріями – у середньому 0,94 аварії на 1 км водопровідної мережі.

Згідно з Програмою соціально-економічного розвитку Закарпатської області на 2025 рік[5] 9 із 12 водопровідних очисних споруд потребують

[2] На релокованих підприємствах працевлаштовано 4799 осіб. – Див. дет. Стратегія розвитку Закарпатської області на період до 2027 року: Рішення 17 сесії Обласної ради Закарпатської області від 19.12.2024 № 1216. URL: https://zakarpat-rada.gov.ua/docs/rishennya/8/17_sesion/rish1216.pdf

[3] Дотаційна залежність Закарпаття зменшилась більш ніж удвічі: причина. Liga.net. URL: https://biz.liga.net/ua/all/all/novosti/dotatsiina-zalezhnist-zakarpattia-zmenshylas-bilsh-nizh-udvichi-prychyna

[4] Стратегія розвитку Закарпатської області на період до 2027 року: Рішення 17 сесії Обласної ради Закарпатської області від 19.12.2024 № 1216. URL: https://zakarpat-rada.gov.ua/docs/rishennya/8/17_sesion/rish1216.pdf

[5] Про Програму соціально-економічного розвитку Закарпатської області на 2025 рік: Розпорядження Закарпатської обласної військової адміністрації від 12 грудня 2024 р. № 1144. Офіційний веб-сайт Закарпатської обласної військової адміністрації. URL: https://carpathia.gov.ua/npas/pro-prohramu-sotsialno-ekonomichnoho-rozvytku-zakarpatskoi-oblasti-na-2025-rik

реконструкції, а всі 16 каналізаційних – комплексної модернізації. Вони вичерпали свій проєктний ресурс і не відповідають сучасним технологічним вимогам, що призводить до систематичного скидання недостатньо очищених стічних вод у водні об'єкти, передусім у басейн річки Тиса[6]. У 2023 році навантаження на ці споруди суттєво зросло: обсяг скинутих забруднених стоків зріс на 58 % порівняно з попереднім роком[7], що свідчить про неспроможність системи впоратися з новими викликами. Така ситуація створює реальні екологічні ризики для водних екосистем та здоров'я населення.

Не менш тривожними є результати моніторингу якості питної води: у 2023 році понад 40 % проб не відповідали нормативам за санітарно-хімічними та мікробіологічними показниками. Особливо критичним є стан джерел нецентралізованого водопостачання, де виявлено мікробіологічне забруднення в кожній четвертій пробі[8]. Порівняно з попередніми роками, ці показники демонструють тенденцію до погіршення, що свідчить про потребу в терміновому оновленні інфраструктури водопостачання та водовідведення в області. Поглиблює ситуацію зростання житлової та промислової забудови, яке нерідко здійснюється без належного врахування потужностей і технічного стану існуючих систем водопостачання та водовідведення. Відсутність належної інфраструктурної підготовки унеможливлює стале управління водними ресурсами й загрожує подальшим погіршенням санітарно-гігієнічної ситуації в регіоні. Така ситуація

[6] Офіційна статистика за 2022 рік свідчить: у водні об'єкти Закарпатської області було скинуто понад 27 млн м³ нормативно очищених зворотних вод, що на 3,84 % більше, ніж у 2021 році. Обсяг нормативно чистих вод, скинутих без попереднього очищення, також зріс – на 21,13 %, досягнувши 11,576 млн м³. Водночас частка недостатньо очищених або зовсім неочищених стічних вод у загальному обсязі скидів залишалася суттєвою – 8,8 %, що вказує на збереження критичних навантажень на водні ресурси. Основними джерелами такого забруднення залишаються об'єкти житлово-комунального господарства. – Див. дет.: Звіт про стратегічну екологічну оцінку проєкту Стратегії розвитку Закарпатської області на період до 2027 року. Ужгород, 2024. https://carpathia.gov.ua/storage/app/sites/21/Economics/REPORT%20on%20strategic%20environmental%20assessment.pdf?utm_source=chatgpt.com

[7] Доповідь про стан навколишнього природного середовища Закарпатської області за 2023 рік. Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації. Ужгород, 2024. С. 29 https://ecozakarpat.gov.ua/wp-content/uploads/2024/09/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D1%80%D0%B5%D0%B3%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C-%D0%B7%D0%B0-2023.pdf

[8] Доповідь про стан навколишнього природного середовища Закарпатської області за 2023 рік. Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації. Ужгород, 2024. С. 32 https://ecozakarpat.gov.ua/wp-content/uploads/2024/09/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D1%80%D0%B5%D0%B3%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C-%D0%B7%D0%B0-2023.pdf

вимагає системних рішень і пріоритезації водної безпеки в містобудівному плануванні.

Навантаження на систему утилізації відходів. Розширення промисловості та збільшення чисельності населення також призводять до зростання обсягів твердих побутових і промислових відходів. Наявна інфраструктура області не завжди здатна ефективно впоратися з цими обсягами. Багато сміттєзвалищ не відповідають сучасним екологічним стандартам, що сприяє забрудненню ґрунтів і водних ресурсів. Згідно з Регіональним планом управління відходами, проблема забруднення відходами є визнаною та потребує негайного вирішення. Станом на початок 2021 року в Закарпатті обліковано 59 місць видалення твердих побутових відходів (МВВ), з них діючих 30. За експертними оцінками більше 99 % функціонуючих полігонів не відповідають європейським вимогам, зокрема Директиві Ради № 1999/31/ЄС від 26 квітня 1999 р. «Про захоронення відходів»[9]. За останніми даними, у 2025 році в Закарпатській області утворено 150,2 тис. тонн відходів. З них 80,1 тис. тонн припадає на економічну діяльність підприємств та організацій, що складає 53,3% від загальної кількості утворених відходів[10]. Слід констатувати, що Регіональний план управління відходами Закарпатської області до 2030 року[11], попри його підготовку відповідно до положень Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року, Національного плану управління відходами, а також із урахуванням вимог Рамкової директиви 2008/98/ЄС про відходи щодо розроблення відповідних планів, фактично не враховує нові виклики, пов'язані з релокацією підприємств та відповідним зростанням навантаження на систему поводження з відходами. Це пояснюється тим, що документ було розроблено ще у 2021 році – до початку повномасштабного вторгнення, масового переміщення населення та релокації промисловості, що суттєво змінило обсяги, морфологічний склад і просторову структуру утворення відходів у регіоні. Відсутність актуалізації Регіонального плану управління відходами з урахуванням наслідків релокації підприємств та зміни демографічної ситуації свідчить про відставання стратегічного планування від реального стану

[9] Регіональний план управління відходами Закарпатської області до 2030 року, затверджений Рішенням Закарпатської обласною державною адміністрацією у 2021 році. URL: https://ecozakarpat.gov.ua/wp-content/uploads/2022/01/2021-12-20-%D1%80%D0%B5%D0%B3-%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BD-%D0%B7%D0%B0%D1%82%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9.pdf?utm_source=chatgpt.com

[10] Відходи. Держстат. https://stat.gov.ua/uk/datasets/vidkhody

[11] Регіональний план управління відходами Закарпатської області до 2030 року, затверджений Рішенням Закарпатської обласною державною адміністрацією у 2021 році. URL: https://ecozakarpat.gov.ua/wp-content/uploads/2022/01/2021-12-20-%D1%80%D0%B5%D0%B3-%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BD-%D0%B7%D0%B0%D1%82%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9.pdf?utm_source=chatgpt.com

справ. Такий розрив між плановими документами та фактичними обставинами загрожує не лише перевантаженням існуючої інфраструктури, але й порушенням базових екологічних норм щодо розміщення, зберігання та утилізації відходів, зокрема промислового та будівельного походження, а також значно ускладнює реагування на інші екологічні виклики, з якими дедалі частіше стикається Закарпатська область.

Вплив на біорізноманіття та зелені зони населених пунктів. Не менш загрозливою є й тенденція до інтенсивного освоєння вільних територій, у тому числі на периферіях населених пунктів, що призводить не тільки до скорочення зелених зон, але і порушення природного дренажу, зменшення біорізноманіття та зростання ризиків локального підтоплення й деградації ґрунтів. Крім того недостатня увага до екологічного балансу при плануванні нової забудови веде до ризику перевищення екологічної ємкості територій – тобто межі, за якою природне середовище вже не здатне адекватно реагувати на зростаюче антропогенне навантаження без втрати стійкості та ключових екосистемних функцій. Втрата зелених територій знижує здатність міських екосистем до самоочищення, зменшує біорізноманіття, посилює ефект «теплових островів» у щільно забудованих районах та знижує комфортність проживання населення. Одночасно збільшується кількість джерел забруднення атмосферного повітря, зокрема внаслідок запуску або розширення виробництв без належного екологічного моніторингу та забезпечення сучасними фільтраційними системами.

Враховуючи все вищезазначене, наголосимо на необхідності своєчасного й комплексного оновлення містобудівної документації в регіоні, яка наразі не відповідає ані реальним масштабам урбанізації, ані характеру екологічних викликів. Водночас оновлення містобудівної документації має здійснюватися на основі принципів сталого розвитку з обов'язковим урахуванням реального демографічного навантаження, стану інженерної інфраструктури та меж екологічної ємкості територій, як ключового критерію при ухваленні рішень щодо просторового планування. Такий підхід дозволить уникнути перевищення граничного навантаження на екосистеми та забезпечити збереження природного середовища для нинішніх і майбутніх поколінь.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-80

ЕКОЛОГІЧНА РЕЛОКАЦІЯ У СВІТЛІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ КЛІМАТИЧНОЇ МІГРАЦІЇ: СВІТОВІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Ольга БАРАБАШ
докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка науково– дослідної лабораторії актуальних проблем правозастосовної та правоохоронної діяльності
Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ
м. Львів, Україна

Сьогодні людство є свідком серйозних кліматичних змін, що відбуваються на планеті. Все це справляє доленосний вплив на життя та здоров'я людини, на умови її існування та розвитку. Більше того, вплив наслідків кліматичних змін може бути настільки руйнівним, що як окремі території, так і цілі держави можуть стати непридатними та небезпечними для життя людини. Зокрема, за прогнозами вчених-міжнародників та екологів, масштаби наслідків кліматичних змін з часом будуть тільки посилюватись, а масштаб екологічної міграції зростатиме. Так, за даними Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), в середньому 22.5 млн людей були переміщені через кліматичні або погодні явища між 2000-2020 роками. Ці цифри продовжують зростати: до 2050 р. рівень міграції може становити приблизно 250 млн осіб[1]. Такі обставини стають причиною міграції у безпечні більш сприятливі регіони. В умовах нестабільності розвитку екологічних процесів проблеми кліматичної міграції зумовлюють так звану «екологічну релокацію». Адже поява та розвиток чергового потоку мігрантів викликана тектонічними зрушеннями у світовому політичному ландшафті, а також певною кліматичною повісткою дня.

Наразі клімат та міграція стали нерозривними частинами, оскільки клімат став визначати і політичні механізми такої взаємодії зокрема, оскільки кліматичний аспект є глобальним у соціальному розумінні. За даними Міжурядової експертної групи з питань зміни клімату низька міграція особливо потрібна для малих, «острівних держав», які першими

[1] Кліматична міграція: розуміння проблем і пошук рішень. *global refuge*. 27 серп. 2020 р. *url:* https://www.globalrefuge.org/uk/news/climate-migration-understanding-challenges-and-generating-solutions-lirs/ (*дата звернення: 28.03.2025*).

зіткнуться з підвищенням рівня світового океану, оскільки у перспективі вся їхня територія може бути затоплена[2].

Прикметно, що міграція може бути викликана не лише самою катастрофою на тому чи іншому ґрунті, а й необхідністю ліквідувати її наслідки. Європейські держави в таких умовах є епіцентром кліматичної міграції, оскільки потік мігрантів зумовлює не лише низку регіональних конфліктів, а й такі природні явища як посуха, повені, урагани, пожежі, ерозія гранту, відсутність прямого доступу до води. Такі зміни клімату мають несприятливі наслідки для людства. Окрім того, сьогодні ми стали свідками арени жорстокої агресії з боку РФ, що зруйнувала та продовжує руйнувати інфраструктуру, відібрала та відбирає безцінні життя, приносить масові порушення основоположних прав людини, зокрема депортацію, примусове переселення. Саме тому, будучи доволі динамічним явищем, міграція набула нового концептуального значення та розуміння.

Принагідно зазначимо, що проблема екологічної міграції вперше була висвітлена у 1948 р. американським екологом Вільямом Вогтом (William Vogt), який вжив термін «особа, переміщена з екологічних причин» (Ecologically displaced person)[3]. Проте, більшої уваги громадськості ця проблема отримала у 1985 р., після доповіді дослідника Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) Ессама Ел-Хіннаві (Essam El-Hinnawi), який запровадив поняття «екологічний біженець» (environmental refugee). Утім, незважаючи на досить тривалу історію дослідження цієї проблеми, наразі відсутні нормативно-правові механізми захисту екологічних мігрантів у міжнародному праві, а також процедури надання допомоги екологічним мігрантам, що, своєю чергою, зумовлює прийняття відповідного документа, покликаного забезпечити захист прав екологічних мігрантів.

Слід зазначити, що сучасні міграційні потоки доволі нерівномірні. За даними McKinsey Global Institute найближчими роками кількість мігрантів працездатного віку в Європі скоротиться до рекордного мінімуму – 13 млн осіб[4]. У цьому Міжнародна Організація Праці (МОП) всіляко сприяє продовженню та розвитку подібних процесів за допомогою міжнародних механізмів[5], апелюючи до універсальних постулатів Загальної декларації прав людини.

---

[2] Internal displacement monitoring centre. *global report on internal displacement* (geneva, 2017). *url*: www.internal-displacement.org/global-report/grid2017/pdfs/2017-grid.pdf (*дата звернення: 28.03.2025*).

[3] Mcadam j. climate change, forced migration, and international law. oxford university press, 2012. 418 p.

[4] *World development report 2023: migrants, refugees, and societies.* the world bank. *url: https: www.worldbank.org/en/publication/wdr2023 (дата звернення: 28.03.2025).*

[5] *Lavenex, s. regional migration governance – building block of global initiatives?* journal of ethnic and migration studies. *2019. vol. 45, iss. 8, pp. 1275–1293. url: https://doi.org/10.1080/1369183x.2018.1441606 (дата звернення: 28.03.2025).*

Фокусуючи увагу на проблемах екологічної міграції, наголосимо, що вона загалом включає п'ять питань міжнародного права, серед яких:

1) *захист прав людини* (міграція відбувається через те, що населення певної держави або її території позбавляється можливості користуватися своїми невід'ємними правами людини через надзвичайні ситуації природного чи техногенного характеру та їх наслідків. Насамперед відбувається порушення права людини на життя);

2) *міграція та переміщення* (екологічні мігранти так само, як і працюючі-мігранти, часто стикаються з проблемою відсутності роботи в державі свого походження, яка була б здатна забезпечити їм нормальний рівень життя. У контексті проблеми екологічної міграції відсутність роботи може бути викликано, зокрема, руйнуванням інфраструктури внаслідок стихійних лих або внаслідок повного зникнення держави;

3) *стихійні лиха та надзвичайні ситуації природного характеру* (екологічні мігранти можуть розраховувати на надання допомоги та у разі потреби на сприяння у тимчасовому переселенні. Проблемами попередження та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру займається низка організацій на міжнародному рівні);

4) *захист довкілля* (масова екологічна міграція може стати потужним стимулом для міжнародного співтовариства та національних урядів до проведення політики щодо зменшення викидів парникових газів, а також до реалізації інших заходів, спрямованих на збереження екосистем, які наразі під загрозою зникнення);

5) *сталий розвиток* (право сталого розвитку є частиною проблеми екологічної міграції, оскільки даний вид міграції викликаний тим, що окремі регіони не здатні забезпечити населенню достатній рівень життя. Згідно резолюцій ООН право на розвиток означає «право кожного на достатній життєвий рівень для нього та його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг та житло, і на безперервне покращення умов життя» тощо).

Підкреслимо, що по кожному з названих аспектів міжнародного права, що входять до проблем екологічної міграції, існує низка міжнародних організацій із захисту прав екологічних мігрантів. Ці організації дозволяють забезпечити *ad hoc* регулювання екологічної міграції.

Взагалі кліматичні зміни однакові для всіх країн, незалежно від континенту. Вони характеризуються поступовою зміною погодніх умов і зменшенням водності поверхневих джерел. найбільшими проблемами, які постануть перед людством за 10-20 років будуть:

1) *Дефіцит питної води*. В різних частинах планети люди матимуть різні запаси прісної води.

2) *Несприятливі погодні умови*. Великі території земної кулі страждатимуть від високих температур. Це стосується країн Близького

Сходу, Середньої Азії, де прогнозують показники стовпчиків термометрів вище за 50 градусів.

3) *Танення льодовиків*. Території на Півночі будуть непридатними для традиційного господарювання.

4) *Все це призведе до потужних міграцій*. Велика кількість людей, які сьогодні проживають у більш-менш придатних умовах, за пару десятиліть опиняться на межі виживання і будуть змушені шукати інші домівки[6].

«Кліматичні мігранти» будуть викликом також і для України. Несприятливі погодні умови негативно впливають на південні регіони України, які страждають від посух, натомість захід України потерпає від підтоплень. У 2020 р. через ці явища Україна втратила близько 25 мільярдів гривень. південні і східні регіони України перетворюватимуться на пустелі чи напівпустелі. Через це доведеться переглянути технології у сільському господарстві. Також варто очікувати зміни берегової лінії Чорного моря. За розрахунками кліматологів, воно має піднятися на 3,5 см[7]. З огляду на це, у найближчому майбутньому нашій державі й іншим країнам варто готуватися до значних потоків мігрантів, які будуть шукати сприятливих умов життя. І це може бути швидше, ніж ми очікуємо, бо кліматичні зміни набирають обертів. Отож, Україні необхідно виробляти певну стратегію адаптації до кліматичних змін та будувати взаємовідносини з іноземними державами у сфері екологічної міграції.

Таким чином, міграція є складовою глобальної політики, яка значною мірою визначає контур політичного впливу та внутрішнє становище низки країн, зокрема й України. Процес переміщення великої частини соціуму може бути викликаний також поняттям ідентичності. Подібним прикладом може бути декларування державної політики, яка закликає той чи інший народ повернутися на історичну батьківщину або землю, яка на законних підставах вважається споконвічною територією держави. З іншого боку, міграція через низку соціально-економічних чинників перебуває поза зоною стратегічного управління. Саме тому, державам необхідно оперативно адаптуватися до поточних тенденцій міграції по всьому світу, зробивши з неї можливість задоволення потреб в економічній та екологічній сферах.

[6] Посухи, «кліматичні мігранти», зникнення територій. яке екологічне майбутнє чекає україну і світ? *радіо свобода*. 31.03.2021 р. *url:* https://www.radiosvoboda.org/a/yake-ekolohichne-maibutne-chekaye-ukrainu-i-svit/31542045.html *(дата звернення: 28.03.2025).*

[7] Там само.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-81

ЕКОЛОГІЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ МІСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ РЕЛОКАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ: ПРАВОВІ ТА УРБАНІСТИЧНІ АСПЕКТИ

Дмитро БОРОВИЦЬКИЙ
студент юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Науковий керівник: **Наталія ПЕТРЕЦЬКА**
кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Переміщення населення, спричинене воєнними діями, зумовило не лише масштабні соціальні та інфраструктурні зміни в окремих регіонах України, але й стало вагомим урбаністичним явищем. Міста, демографічна ситуація в яких залишалася прогнозованою та стабільною, сьогодні стикаються з різким зростанням кількості жителв, що створює навантаження на інфраструктуру, житловий фонд, транспортну систему а також екологічний баланс. Особливо це стосується західноукраїнських міст – Івано-Франківська, Львова, Ужгорода, які стали центрами прийому внутрішньо переміщених осіб. Зокрема, з початку повномасштабного вторгнення Закарпаття прийняло близько 400 тисяч переселенців, офіційно зареєстрованих – понад 156 тисяч[1]. Релокація населення, що виходить за межі простої потреби в швидкому розміщення людей, чинить значний вплив на міське середовище,докорінно змінює його функціональні, соціальні та екологічні характеристики. У контексті теми «Екологічна реконструкція міських територій у відповідь на виклики релокації населення: правові та урбаністичні аспекти» ключовим стає аналіз прямих і зворотних зв'язків між релокацією та довкіллям. Такий процес створює екологічні виклики, до яких потрібно адаптуватись та стратегічно підійти до вирішення.

Мета даної роботи є визначення потенціалу екологічної реконструкції як інструменту реагування на виклики, пов'язані з

[1] Закарпаття онлайн. (2023, 2 лютого). На Закарпатті відбувся регіональний форум про підтримку переселенців «Життя з нуля» [ФОТО]. https://zakarpattya.net.ua/News/225737-Na-Zakarpatti-vidbuvsia-rehionalnyi-forum-pro-pidtrymku-pereselentsiv-ZHyttia-z-nulia-FOTO

релокацією населення, а також виявлення ефективних правових та урбаністичних механізмів, що сприятимуть формуванню стійкого міського середовища. Передусім, необхідно визнати: війна не просто призвела до збільшення кількості мешканців у деяких містах – вона вивела на поверхню слабкі місця наших міських систем. Низка елементів інфраструктури – зокрема, житловий фонд, системи водопостачання, каналізації, громадського транспорту та управління відходами – функціонували з перевантаженням ще до кризи, вже не кажучи про різку зміну в демографічній ситуації. Здебільшого ці системи проєктувалися під стабільне та поступове зростання навантаження, тому в умовах масової релокації виявилися неготовими до швидкої адаптації. Перевантаження громадського транспорту, дефіцит житла, обмежена кількість зелених зон та загальне погіршення стану міського середовища призводять до зниження якості життя як для переселенців, так і для постійного населення. В той самий час, така ситуація в інфраструктурі створює передумови для переосмислення принципів організації міського простору через інтеграцію екологічної реконструкції.

Під екологічною реконструкцією розуміється не просто озеленення чи встановлення сонячних панелей. Це цілісний процес трансформації міста з урахуванням багатьох факторів. Вчений Ерік С. Хіггс вважає, що екологічна реконструкція – це процес відновлення екосистем, який поєднує природні процеси з людською діяльністю для повернення історичної цілісності[2] Наприклад чи це екологічно доцільно, чи відповідатимиме соціальної справедливості та просторової ефективності. Як приклад можна привести, створення щільної забудови з якісними громадськими просторами – це дозволить оптимізувати використання ресурсів, зменшити потребу в автомобільнму транспорті та водночас забезпечити людей комфортним середовищем. Зелені коридори, водно-зелені системи, багатофункціональні парки не тільки покращують мікроклімат, але й стануть просторами соціальної інтеграції, що надзвичайно важливо для переселенців, які опинилися в новому для себе місті.

Наприклад Ужгород, з огляду на прикордонне розташування та невеликі розміри, стає майданчиком для впровадження локальних екологічних ініціатив, таких як модернізація очисних споруд, покращення громадського транспорту та розвиток рекреаційних зон вздовж річки Уж.

[2] Higgs, E. S. (2003). *Nature by design: People, natural process, and ecological restoration*. MIT Press.

Правове забезпечення цього процесу відіграє вирішальну роль. Варто відзначити, що саме через інструменти права можливо задати вектор екологічної реконструкції міст, зробити її не ситуативною реакцією на кризу, а системною трансформацією. Доцільним є закріплення в законодавстві принципу екологічної адаптивності міського простору, що передбачатиме обов'язкове врахування екологічних критеріїв у кожному етапі проєктування та реалізації забудови. Це можуть бути обов'язкові вимоги до щільності та змішаного використання територій, так званого «озеленення» міста, водовідведення, енергоефективності, тощо.

Паралельно до цього буде необхідно створити певний правовий механізм, який буде стимулювати приватний бізнес і забудовників впроваджувати екологічні рішення. Наприклад, через податкові якісь пільги, доступ до земельних аукціонів, пільгове кредитування чи переваги в державних тендерах.

На додаток, доцільним буде вдосконалення вже існуючих механізмів громадської участі, зокрема за допомогою посилення дієвого впливу громад на формування екологічних пріоритетів розвитку міських територій. Насамкінець, також необхідни є створення спеціального фонду або державної програми, спрямованої на екологічну реконструкцію територій релокації – щоб було прозоре фінансування, міжвідомчою координацією та чіткими критеріями ефективності, які базуються не лише на кількості побудованих квадратних метрів, а більш на якості нового міського середовища.

Цілісна взаємодія екологічного підходу, правового регулювання та урбаністичної практики є ключовими інструментами для створення сталої моделі розвитку українських міст в умовах демографічних і просторових змін, зумовлених релокацією населення.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-82

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ ТА СТВОРЕННЯ УМОВ ПРИ РЕЛОКАЦІЇ

Сібілла БУЛЕЦА
докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Марія МЕНДЖУЛ
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Релокація підприємств в умовах війни з одного боку сприяє працевлаштуванню тисячі українців, з іншого боку потребує земельних та інших природних ресурсів для підприємницької діяльності. З огляду на це, актуальним є як ніколи розгляд охоронного правового механізму по захисту довкілля із позиції гарантування балансу приватних та публічних інтересів.

В Україні з 1 листопада 2014 року почала тимчасово діяти Угода про асоціацію (1 вересня 2017 року вона набула повністю чинності), а вже 28 лютого 2022 року наша держава подала заяву на членство в ЄС, 23 червня цього ж року отримала статус кандидата в членство, вже 8 листопада 2023 року було відзначено значний прогрес у реформах в Україні, що зумовило 14 грудня прийняття рішення про початок переговорів[1].

Угода про асоціацію з ЄС втілює у аспекті охорони довкілля цілі сталого розвитку, зокрема у ст. 292 зауважено, що саме у відповідності до вказаних цілей має здійснюватися зміцнення торгівельних зв'язків, екологічних політик і практик, а співпраця між сторонами у частині використання природних ресурсів має бути обґрунтованою та раціональною. Крім того, вказана стаття передбачає право підписання

[1] Шлях до ЄС: Євроінтеграція України крок за кроком (2024). URL: https://www.kmu.gov.ua/news/shliakh-do-ies-ievrointehratsiia-ukrainy-krok-za-krokom.

багатосторонніх договорів для охорони навколишнього середовища.[2] Варто зауважити на положеннях Додатку XXX до Угоди, яка визначила шлях до змін національного законодавства у відповідності до європейських норм, у тому числі через імплементації європейських актів у сфері охорони навколишнього природного середовища, а саме: Директиви № 98/70/ЄС «Про якість бензину та дизельного палива та внесення змін і доповнень до Директиви № 93/12/ЄЕС, що доповнена Директивами №№ 2000/71/ЄК, 2003/17/ЄК та 2009/30/ЄК і Регламентом (ЄС) № 1882/2003» (для імплементації потрібно: реформувати національне законодавство з метою покращення процедур по оцінці палива і його споживання, впровадити контрольні дієві інструменти, моніторинг якості пального, етилований бензин має бути недозволений у продажі тощо); Директиви № 94/63/ЄС «Про контроль викидів летючих органічних сполук (ЛОС), що виникають зі сховищ нафти та при її транспортуванні з терміналів до сервісних станцій зі змінами та доповненнями, внесеними Регламентом (ЄС) № 1882/2003» (має наметі посилити контроль за терміналами по зберіганню та процесом поміщення пального, передбачити запобіжні механізми щодо недопущення витоку пального тощо); Директиви № 2008/50/ЄС «Про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи» (для імплементації необхідно: внесення змін до законодавства для посилення контролю за діоксидом сірки, діоксином азоту, оксидами азоту, бензолу, свинцю, вуглецю тощо, посилення моніторингових систем для контролю за якістю повітря, нормування граничних норм викидів, передбачення дієвих інструментів попередження забруднень); Директиви № 2004/107/ЄС «Про миш'як, кадмій, ртуть, нікель і поліциклічні ароматичні вуглеводні у атмосферному повітрі» (для імплементації потрібно: удосконалити нормативні засади для впровадження превентивних механізмів щодо гарантування якості атмосферного повітря, контролю за забрудненням); Директиви № 2004/42/ЄС «Про обмеження викидів летючих органічних сполук за рахунок використання органічних розчинників у певних фарбах і лаках та продукції полірування транспортних засобів та внесення змін і доповнень до Директиви № 1999/13/ЄС» (має на меті врегулювання зобов'язань щодо контролю за максимальними граничними вмістами ЛОС у фарбах і лаках, встановлення вимог по маркуванню продукції тощо); Директиви № 2008/98/ЄС «Про відходи» (імплементація вказаної директиви передбачає: впровадження європейських стандартів

[2] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

по управлінні у сфері відходів із п'ятиетапно-ієрархічними системами оцінки, прийняття програм по попередженню накопичення відходів, розширення засад відповідальності у виробництві; реформування дозвільних систем господарювання у сфері утилізації відходів; формування реєстрів суб'єктів господарювання у сфері збору та перевезення відходів тощо); Директиви № 2006/21/ЄС «Про управління відходами видобувної промисловості та внесення змін і доповнень до Директиви № 2004/35/ЄС» (для імплементації необхідно: удосконалити національні законодавчі норми, які визначають порядок формування господарюючими суб'єктами плану по управлінню відходами; покращують дозвільні процедури, встановлюють систему контролю та фінансові гарантії та систему, прозорі контрольні механізми за виробничим майданчиком у видобувній галузі тощо); Директиви № 2003/4/ЄС «Про доступ громадськості до екологічної інформації та про скасування Директиви № 90/313/ЄЕС» (для імплементації необхідно: удосконалити національне законодавство з метою гарантування доступу до інформації про довкілля, врегулювати порядок оскарження не отримання громадськістю екологічної інформації тощо) та інші акти. Більшість Директив мали бути впроваджені нашою державою протягом 2-3 років, окремі – за чотири-п'ять років і тільки щодо удосконалення управління відходами протягом шести років. Водночас процес затягнувся і є ряд проблем у імплементації, і вчені зауважують, що найбільше труднощів по впровадженню Директиви «про реєстрацію, оцінку, дозвіл і обмеження використання хімікатів»[3].

Сучасне становлення міжнародних стандартів по охороні довкілля як превентивних інструментів завдання шкоди безпосередньо пов'язано із впровадженняv Глобальних цілей сталого розвитку ООН (2015-2030)[4], які включають 17 ключових засад, у тому числі боротьби із зміною клімату, гарантування збереженню чистої води, екосистем в морі та на суші, належних санітарних умов, поширення відновлювальної енергії.

2022 рік в Україні через повномасштабну воєнну агресію став роком початку непоправної шкоди довкіллю через воєнні злочини. Вчинені воєнні злочини у сфері довкілля, показали потребу зміни природоохоронного законодавства, запровадження інструментів екологічного кризового менеджменту, який більш ефективно буде

[3] Охорона довкілля в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС. Доповідь Платформи громадянського суспільства Україна-ЄС, Брюссель (2017). URL: https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Dovkillia-Fin-6.pdf.

[4] Цілі Сталого Розвитку (2020). URL: https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html

реагувати на сучасні ризики, загрози для природних ресурсів. За підрахунками експертів майже 30% території України (або 174 квадратних кілометри) є забрудненими мінами та іншими вибухонебезпечними предметами, пошшкоджено понад 2,4 мільйона гектарів лісових насаджень, атака та знищення греблі на Каховській ГЕС зумовило найбільшу екологічну катастрофу з часів аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України на слуханнях у Європарламенті ще у 2022 році заявив про те, що збитки через шкоду довкіллю сягнули 36 млрд. євро, з яких 25 млрд. євро шкода повітрю, а грунтам – 11,4 млрд. євро[5]. Станом на червень 2023 року тільки за попередніми підрахунками Міністерства довкілля і природних ресурсів Україні завдано шкоди довкіллю майже на 2 трильйони гривень[6], у 2024 році цей показник зріс до 2,4 трильйони гривень[7], а війна не завершена, завдається і далі шкода довкіллю щодня. При чому точні підрахунки вдасться зробити тільки після завершення війни, доступу до всіх територій, які зазнали негативного впливу воєнними діями, розмінуванням полів та лісів.

Серед ключових завдань в умовах релокації піприємств гарнутвати захист довкілля, стали розвиток, збереження природних ресурсів. При цьому максимально повинні дотримуватися європейські стандарти у сфері захисту довкілля, зобовязання по яким взяла на себе Україна.

[5] Російська агресія завдала збитків довкіллю України на понад 36 мільярдів євро (2023). URL: https://tsn.ua/ato/rosiyska-agresiya-zavdala-zbitkiv-dovkillyu-ukrayini-na-ponad-36-milyardiv-yevro-2172148.html

[6] В Україні розслідуються 15 випадків, які кваліфікуються як екоцид – прокуратура (2023). URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraina-15-vypadkiv-ekocydu/32482609.html

[7] Завдана довкіллю шкода внаслідок війни вже перевищує 2,4 трильйона (2024). URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3850599-zavdana-dovkillu-skoda-vnaslidok-vijni-vze-perevisue-24-triljona-strilec.html

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-83

ОЦІНКА ВПЛИВУ НА ДОВКІЛЛЯ ПІД ЧАС МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА В УМОВАХ РЕЛОКАЦІЇ

Василь ГАБОВДА
студент 1 курсу магістратури юридичного факультету
Науковий керівник: **Наталія ПЕТРЕЦЬКА**
кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Оцінка впливу на довкілля в умовах релокації підприємств, надмірної містобудівної діяльності необхідна, щоб убезпечити стабільний розвиток і зменшити негативний ефект на нашу регіональну екологію, які можуть виникнути внаслідок концентрації підприємств, населення, недотримання норм містобудівної діяльності. Такий моніторинг дозволяє ще на кроках планування, стратегії дослідити ризики, такі як забруднення ґрунтів, водних систем, повітря, порушення біорізноманіття, і створити превентивні дії для нейтралізації або уникнення таких ризиків.

Переміщення на захід і в центр через війну розширює проблематику впливу на довкілля. Для оцінки впливу на довкілля запропоновано відзначати не лише масовість промислових відходів, а також потрібно ретельно планувати міста – створювати зелені зони, транспортну інфраструктуру в умовах релокації. Це багаторівневі кроки, які би збалансували одночасно як економіку так і екологічну ситуацію [1].

Сьогоднішня система містобудівної діяльності, включно з ОВД на етапі проектування, не може задовільнити ефективне оцінювання екологічним загрозам, особливо коли концентрація бізнесів в умовах релокації стає деделі більшою, а також проблеми із зеленими зонами, будування без ефективного просторового розвитку [2].

Загострюємо увагу на системах, які, на нашу думку, будуть під загрозою в наслідок «неадекватно великої» концентрації підприємств у регіонах, а також при недотриманні умов містобудівної діяльності , а також архітектурної діяльності, зокрема: 1**)** якість повітря; 2) водні екосистеми; 3) земельні ресурси, а також ґрунти. Здійснення оцінки

[1] Ковалишин В.Р. Вплив релокації бізнесу на соціально-економічний розвиток Карпатського регіону. «Регіональна економіка». Львів. 2024. С. 26.

[2] Яненко Ю.Г. Оцінка впливу на довкілля в умовах інтеграції до європейського екологічного простору. Наукова стаття. Київ. С. 225.

впливу на довкілля релокованого бізнесу пов'язане з відсутністю ефективної системи моніторингу забруднення і те, що зазвичай недобре оцінюють, планують містобудівну діяльність на водні екосистеми, тобто відсутність комплексних досліджень, інституцій.

Вважаємо, що необхідно проводити попередні екологічні аудити перед переміщенням бізнесів, залучати незалежних експертів, використовувати геоінформаційні системи для аналізу змін у земельних і водних ресурсах, а також встановлювати жорсткіші норми викидів і контроль за їх дотриманням. Без цього оцінка впливу на довкілля залишається не дуже якісною і не в повній мірі здатна запобігти негативним наслідкам для довкілля [3].

Поєднання різних підходів до просторового планування, екологічного аудиту, створення незалежних експертних комісій для оцінки впливу на довкілля постає новим викликом у правовому регулювання містобудівної діяльності в умовах релокації та збройного конфлікту. Також потрібно інтегрувати інноваційні підходи у містобудівну діяльність, зокрема систему EIA «цифрових двійників» (Environmental Impact Assessment «Digital Twins»). При здійсненні оцінки впливу на довкілля це дозволить моделювати та зображувати екологічні наслідки/ризики у режимі LIVE, а також більш точно приймати рішення у процесі розбудування житлових комплексів, паркових зон, інших споруд. Такий механізм використовується у багатьох розвинених країнах як Сінгапур, у Німеччині, зокрема у місті Аахен, активно використовуються такі технології, покращується планування.

Також варто відзначити про необхідність використання геоінформаційних систем для аналізу впливу забудови на біорізноманіття, що вже активно використовується в країнах ЄС у межах «зеленої політики» та зменшення впливу на довкілля. Крім того, перехід на зелені технології: Підприємства, які переїжджають із промислово забруднених регіонів часто мають застаріле спорядження, обладнання для своєї діяльності. Державна підтримка релокованих підприємств має супроводжуватися вимогами до них щодо модернізації за європейськими стандартами енергоефективності. Наприклад, встановлення сонячних панелей чи систем рекуперації тепла зменшить викиди парникових газів.

Важіль оцінки впливу на довкілля під час здійснення містобудівної діяльності може відігравати як позитивну роль так і не зовсім, зважаючи на релокацію підприємств з тимчасово окупованих територій:

1. Зміна цільового призначення земель, у зв'язку з інтенсивним освоєнням територій. Зменшення зелених зон призводить до втрати

[3] Т. В. Прилипко, Т. Е. Потапова, О. Ю. Скрипник, і В. Ю. Мельник. Екологічна безпека міської забудови. Вінниця. 2013. С. 89-90

важливих функцій, які надають екосистеми. Крім того, такі зміни можуть спричинити додаткове забруднення ґрунтів і водних ресурсів. Щоб знизити ці негативні наслідки, містобудівні плани повинні передбачати збереження основних природних зон.

2. Релокація підприємств. Цей аспект різко підвищує навантаження на довкілля. Оцінка впливу показує, що релокація підприємств може призводити до додаткового навантаження на довкілля міста, загальну екологію [4].

3. Обов'язковість участі громадян. Слухання та обговорення потрібні для можливості брати участь громадян у розвитку свого міста в правильному руслі, щоб їм було комфортно там проживати, а також подання зауважень та пропозицій [5].

Узагальнюючи, можемо прийти до висновку щодо оцінки впливу на довкілля. А саме: для нейтралізації техногенних небезпек необхідно, насамперед, точно оцінити вплив на довкілля різних промислових сфер, оцінити техногенні загрози в країні на різних рівнях, досягнути максимальний рівень наукового передбачення проявів природно-техногенних , мати базу спеціалістів та експертів щодо оцінки впливу на довкілля, особливо в умовах концентрації підприємств в одних і тих же регіонах [6].

Висновки. Вирішення проблем із шкодою екології внаслідок релокації підприємств, надмірної містобудівної діяльності, треба насамперед максимально точно надати оцінку впливу на довкілля на різних рівнях, національному, регіональному та локальному. Для досягнення завдань щодо підвищення рівня екологічності, слід покращити систему оцінки впливу, застосовуючи методику передбачення загроз для повітря, водної екосистеми, ґрунтів, природоохоронних територій, в тому числі зелених зон у містах, збільшувати «зелену інфраструктуру», запозичати від наших європейських колег варіанти альтернативних джерел електроенергії, наприклад розміщення вітряків у степовій зоні, де спостерігаються великі рухи повітря.

Надмірна містобудівна діяльність без належної ОВД може призвести до значного навантаження на екосистему. Оцінка впливу на довкілля допомагає виявити ризики, яким можна зарадити задля збереження екологічної рівноваги.

Оцінка впливу на довкілля дозволить мінімізувати ці ризики та забезпечити сталість промислового розвитку.

---

[4] European Comission Web-Site. Nature and biodiversity. Green infrastructure. Policy and Background. URL: LINK (дата звернення: 20.03.2025)

[5] Толкаченко О.В. Підвищення ролі громадськості при оцінці впливу на довкілля як результат імплементації Директиви №2011/92/ЄС. Одеса. С. 245-246

[6] Регламент Європейського Парламенту І РАДИ ЄС №2018/1999 від 11 грудня 2018 року. про управління Енергетичним Союзом і пом'якшення наслідків зміни клімату.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-84

ВПЛИВ ПРОЦЕСІВ РЕЛОКАЦІЇ НА ДОВКІЛЛЯ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Євгеній ГОШОВСЬКИЙ
аспірант кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна
https://orcid.org/0009-0002-2828-3789

В умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні значно загострилися взаємозалежності між вимушеною ревокацією цивільного населення, підприємств та установ, що справляє комплексний вплив на стан навколишнього середовища у відносно безпечних регіонах.

Умови вимушеної релокації збільшують навантаження на місцеві екосистеми та інфраструктуру приймаючих громад та регіонів. Водночас руйнування довкілля внаслідок бойових дій стає додатковим чинником, що спричиняє нові хвилі міграції населення. В умовах сучасних викликів досягнення балансу між раціональним природокористування та задоволенням суспільних потреб на фоні загальної кризи, набуває особливого значення та стає одним із ключових завдань планового правового регулювання.

Продовження бойових дій призведе до зростання виробничих та експортних втрат і підвищить імовірність зупинення багатьох підприємств. Натомість підприємства промисловості зіткнулися з проблемами купівлі валюти для імпорту, переривання ланцюгів постачань, недостатнього кадрового забезпечення і релокації виробництв, розташованих на територіях, де відбуваються активні бойові дії. Все це актуалізує напрям наших досліджень і вимагає розробки теоретико-методологічного інструментарію забезпечення резильєнтності національної соціально-економічної системи до зовнішніх викликів і загроз, наділяючи її здатністю швидкого реагування і відновлення траєкторії зростання.[1]

Уряд впровадив програму підтримки релокації бізнесу для збереження економічної активності, що дозволяє підприємствам

[1] Резильєнтність ендогенного розвитку регіонів в умовах глобальних викликів та шоків: монографія / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. редактор М.І. Мельник. Львів, 2024. 307 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку») ISBN 978-617-14-0199-0 (електронне видання) 307 с.

переміщатися з небезпечних регіонів до більш безпечних. Держава надає допомогу в транспортуванні, релокації та створенні робочих місць на новому місці. Це сприяє стабілізації зайнятості в регіонах, куди переїжджають підприємства, та підтримує економічний розвиток навіть у складних умовах[2].

Перш за все варто відмітити відсутність системного підходу у правовому забезпеченні раціонального природокористування. Це створює правові колізії та ускладнює ефективне управління природними ресурсами. Одним із ключових викликів для еколого-правової науки є необхідність законодавчого закріплення екосистеми як цілісного об'єкта правового регулювання. Йдеться про розгляд екосистем не лише як сукупності природних ресурсів, з урахуванням їхньої ролі у природному середовищі, економіці та суспільстві.

В умовах правового режиму воєнного стану питання комплексної екологічної політики та створення ефективних механізмів правового регулювання у сфері охорони та використання природних ресурсів відходять на другий план, оскільки пріоритетними стають питання безпеки, промислових можливостей та логістики. Раціональне використання природних ресурсів має підтримувати баланс між невідворотними наслідками для природного середовища та суспільною потребою у природокористуванні. Проте загальні ризики, пов'язані з воєнним станом, висувають на перший план категорії безпеки, доступності та необхідності, тоді як питання екологічної безпеки та пошуку компромісу залишаються другорядними.

У контексті визначення основного пріоритету, слід відзначити думку Петрецької Н.І., «Управління здійснюване військовим командуванням та органами державної влади у воєнний час має вагомий влив на забезпечення національної безпеки, регулювання в системі управління національним господарством та характеризується допустимістю обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб, щоправда законом передбачається строк дії цих обмежень»[3].

Ефективна релокація підприємств в умовах війни є важливим стратегічним пріоритетом для збереження економічного потенціалу та збалансованого розвитку країни. Попри високу вартість і складність

[2] Розпорядженням Уряду №246-р від 25.03.2022: передбачає план невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text

[3] Петрецька Н.І. Правове забезпечення раціонального природокористування в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2022. Серія ПРАВО. Випуск 74: частина 2. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.37

процесу, за рік повномасштабної війни (станом на поч. березня 2023 р.) за урядовою програмою було переміщено 800 підприємств, з яких 623 відновили роботу. Серед релокованих підприємств домінують металообробні, машинобудівні, медичні та фармацевтичні компанії, а також підприємства легкої промисловості та ІТ-галузі. Зокрема, багато компаній оптової торгівлі переміщують свої логістичні центри, а ІТ-компанії створили кластери у Львівській та Закарпатській області.

Екологічні питання частково враховуються в рамках програм релокації, що реалізуються в Закарпатській та Львівській областях. Зокрема, важливою умовою переїзду бізнесу в Закарпаття є екологічно безпечний підхід, при цьому перенесення та функціонування виробничих потужностей повинні відбуватися без шкоди для довкілля[4].

Також треба пам'ятати, що в Карпатському регіоні, ураховуючи обмеженість природних ресурсів і значну кількість уразливих природних екосистем, промислове зростання, а також збільшення антропогенного навантаження спричинюють додаткові екологічні загрози, нехтування якими може призвести до небажаних екологічних, а в більш далекій перспективі і соціально-економічних наслідків.

Діяльність військового командування та органів державної влади у воєнний період має визначальний вплив на забезпечення національної безпеки, функціонування економіки та застосування передбачених законом обмежень конституційних прав громадян. Варто наголосити, що такі обмеження, легітимізовані чинним законодавством, характеризуються чітко визначеними часовими рамками, а трансформація управлінських механізмів в умовах воєнного стану фундаментально видозмінює процедурні аспекти відповідного правового режиму. Імперативною вимогою залишається дотримання принципів раціонального природокористування та сталого розвитку територій, які приймають релоковані підприємства. Проте це питання суспільного пріоритету в умовах воєнного стану

Гармонізація національного екологічного законодавства з міжнародними правовими стандартами сприяє уніфікації категоріального апарату в сфері екологічної шкоди та ризиків, а також інтеграції екологічних принципів у суміжні галузеві політики. За результатами емпіричного аналізу, обсяг релокованих підприємств на початковому етапі війни склав лише 0,55% від загальної кількості діючих суб'єктів господарювання. Геопросторова дистрибуція

[4] Стратегія розвитку Закарпатської області на період до 2027 року. ЗРНГО «Волинський ресурсний центр» в рамках проєкту «Підтримка актуалізації стратегій розвитку шести регіонів України» URL: https://carpathia.gov.ua/storage/app/sites/21/Economics/regional%20development%20strategy%20until%202027.pdf

релокованих підприємств демонструє їх концентрацію у чотирьох західних областях, які наразі умовно визнаються більш безпечними. Суб'єкти господарювання, переміщені за державною програмою підтримки, демонструють позитивний економічний ефект, зокрема через збільшення податкових надходжень до місцевих бюджетів у формі ПДФО. Водночас значна кількість малих підприємств та фізичних осіб-підприємців, які здійснили релокацію без зміни юридичної адреси, мають обмежений вплив на регіональний розвиток, оскільки їх діяльність зосереджена переважно у сферах послуг, торгівлі та інформаційних технологій.

Важливо відзначити, що висновок відображає інтеграцію правових, економічних та екологічних аспектів управління в умовах воєнного стану.Критичною є роль моніторингових заходів для документування змін природно-ресурсного потенціалу регіонів, а також необхідність якісної гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами при збереженні унікальності природних ресурсів. Цілісне розуміння поточної ситуації та створює базу для прийняття подальших рішень з урахуванням національних пріоритетів та викликів воєнного часу. При цьому існує нагальна потреба не лише у вирішенні економічних і соціальних завдань, а й у забезпеченні екологічної безпеки. Забезпечення раціонального природокористування та дотримання принципів сталого розвитку мають стати невід'ємною складовою державної політики, що дозволить мінімізувати шкоду довкіллю під час релокації підприємств і сприятиме збереженню природного надбання України в умовах воєнного конфлікту.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-85

ПРІОРИТЕТИ У РЕАЛІЗАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Наталія ІЛЬКІВ
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
м. Львів, Україна

Обставини воєнного стану безпосередньо впливають на стан земель та зумовлюють особливості в правовому регулюванні земельних відносин, що відбувається шляхом закріплення та наступного застосування спеціальних законодавчо встановлених механізмів. Попри те, що воєнний стан вимагає вжиття заходів із забезпечення найневідкладніших та найзначущих потреб, які мають вагоме значення для оборони держави та національної економіки, ці механізми потребують дослідження з урахуванням їх відповідності нормам чинного законодавства та заявленим принципам державної політики України.

На сьогодні напрацьована значна законодавча база, що визначає особливості земельних правовідносин, скореговані умовами воєнного стану. Аналіз цих актів вказує, що законодавець системно підійшов до врегулювання земельних відносин в умовах воєнного стану, передбачивши водночас спрощення для забезпечення функціонування аграрного сектору економіки й прискореного відновлення інфраструктури України, та суттєві обмеження.[1]

Погоджуючись з І.О.Костяшкіним, «надважливою умовою ефективного та сталого використання земельних ресурсів є забезпечення балансу публічних та приватних інтересів у відносинах власності на землю як в мирний так і у військовий час».[2]

Визначальними напрямками регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану стало запровадження у законодавство України окремих правових механізмів, якими на перше місце ставиться інтерес держави та суспільства:

[1] Зигрій О., Ятчишина І., Чижовська Н.(2023) Особливості регулювання земельних відносин під час воєнного стану. *Актуальні проблеми правознавства*. 1 (33). С.157.

[2] Костяшкін І.О.(2022) Забезпечення прав на землю за особливих умов. *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу*: тези доповідей учасників Міжнародної науковопрактичної онлайн/офлайн конференції (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ФОП Ямчинський О.В. С.49.

1) для забезпечення негайного залучення наявних сільськогосподарських угідь для виробництва продовольчої продукції, оскільки «особливо критичного значення в умовах воєнного стану набуває продовольча безпека держави, що вимагає включення в економічний обіг максимально можливих площ земель сільськогосподарського призначення для товарного виробництва, щоб провести посівну кампанію та забезпечити країну сільськогосподарською продукцією»[3] (закони України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24 березня 2022 р. № 2145-IX, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання вчинення нотаріальних та реєстраційних дій при набутті прав на земельні ділянки» від 2 травня 2023 р. № 3065-IX, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель» від 19 жовтня 2022 р. № 2698-IX, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення державної власності» від 27 липня 2023 р. № 3272-IX);

2) для забезпечення найбільш невідкладних та значущих потреб у земельних ділянках, які мають вагоме значення для національної економіки в умовах воєнного стану, зокрема щодо встановлення спрощеного порядку надання та зміни цільового використання земельних ділянок, необхідних для розміщення підприємств, що евакуюються із зони активних бойових дій, розміщення необхідних об'єктів для нетривалого перебування внутрішньо переміщених осіб, ведення сільськогосподарського товарного виробництва, стійкої діяльності газотранспортної та газорозподільної систем, системи водопостачання і водовідведення, виробництва теплової енергії, е-комунікацій; (ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України» 30 червня 2023 р. № 3220-IX, ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» від 12 травня 2022 р. № 2247-IX, ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку зміни цільового призначення земельних

[3] Дехтяренко Ю.(2023) Регулювання земельних відносин в Україні: воєнний стан та післявоєнний період. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* Вип.2. С.34.

ділянок для залучення інвестицій з метою швидкої відбудови України» від 6 лютого 2024 р. № 3563-IX);

3) для забезпечення діяльності ЗСУ, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, Міністерства оборони України, розвідувальних органів України, Державної прикордонної служби України, СБ України, а також для розміщення військових частин, військових навчальних закладів, підприємств, установ та організацій, що перебувають у сфері управління зазначених органів та/або входять до структури ЗСУ, інших утворених відповідно до законів України військових формувань (ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту державного кордону України» від 24 лютого 2023 р. № 2952-IX, ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізму забезпечення землями сил оборони» від 4 вересня 2024 р. № 3948-IX).

Із системного аналізу земельно-правових норм воєнного періоду слідує, що у законодавстві, виходячи з необхідності забезпечення функціонування держави в умовах збройної російської агресії, закладені засади, які забезпечують пріоритет державних та суспільних інтересів над інтересами приватних осіб, призупиняючи дію окремих механізмів правового регулювання захисту приватних інтересів. Зважаючи, що ці правові норми розраховані лише на тимчасове застосування на період дії воєнного стану, то після його скасування та відновлення мирного життя повинно відбутись відновлення дії напрацьованих механізмів регулювання земельних відносин, які базуватимуться на балансі публічних та приватних інтересів у земельних відносинах.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-86

ВПЛИВ РЕЛОКОВАНОГО БІЗНЕСУ НА СПЕКТР ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ

Наталія ПЕТРЕЦЬКА
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Створення зелених просторів на урбанізованих територіях розширює спектр екосистемних послуг, які може надати природа безоплатно з користю для людини. Вартість та оцінка екосистемних послуг визначаються їх кінцевою метою, якою є збереження здоров'я населення, що є гарантією справедливого розподілу екологічних благ.

Розуміння екосистемних послуг суттєво змінилося протягом минулих років: їх уже не розглядають як практично невичерпні «безкоштовні дари природи», а радше як цінності, які потрібно зберігати та розвивати. В той же час, однобічна зосередженість на наданні послуг поступилася місцем більш комплексній оцінці. Відповідно до Загальної класифікації екосистемних послуг (CICES), розробленої Хайнесом-Юнгом та Потшіним (Haines-Young & Potschin), корисні для людей послуги отримані з екосистем, можна розподілити на такі три класи: забезпечувальні (наприклад, постачання їжі, чистого повітря, води та матеріалів); регулюючі (наприклад, регулювання води та клімату, кругообіг поживних речовин, запилення, формування родючих ґрунтів); культурні (наприклад, можливості для відпочинку, натхнення, яке ми черпаємо від природи)[1].

Забезпечення екологічних інтересів громади завжди ставляться в протиріччя економічним інтересам бізнесу. Тому питання щодо доцільності та раціональності використання території, а також розробки заходів для уникнення або мінімізації будь-яких шкідливих впливів забудови міст є актуальним. Хоча пошук альтернативи не створює складності. В ідеалі, це можна вирішити шляхом планування просторового розвитку на основі дотримання балансу між охороною довкілля та раціональним розвитком територій. Про що виробляється практика комплексного просторового розвитку відповідно до практик сталого розвитку ЄС, на основі закріплених директив.

[1] Екосистемні послуги. URL: https://www.eba-ukraine.net/екосистемні послуги.html

Управління розвитком територій, що відбуваються в умовах збройної агресії, військових конфліктів та правової невизначеності, неодмінно матиме екологічні наслідки. У зв'язку з цим, виникає потреба аналізу та оцінки ризиків планування розвитку територій в таких умовах. Відтак, маємо результатом складну екологічну ситуацію, коли внаслідок збройної агресії знищені міста та регіони, в той же час освоюються нові території, цільове призначення яких не було пов'язане із здійсненням планової господарської діяльності на зразок будівництва.

Рятівним кругом з боку держави стала підтримка релокованого бізнесу. Це позитивне рішення яке дозволило повністю або частково зберегти можливості роботи підприємства та повноцінного його функціонування. З іншого боку, зазнали інтенсивного антропогенного впливу на екосистему окремі регіони, на які перемістилися потужні підприємства.

У мирний час, релокація приваблювала бізнес з метою розширення ринку, масштабування компанії, а також пошуку більш вигідних умов для роботи. В умовах правового режиму воєнного стану релокація стала способом порятунку бізнесу, якому створені перспективні можливості для розвитку та розширення на нових територіях. Ряд пільг та переваг, які надаються релокованим підприємствам визначено Законом про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави.[2]

Значну екологічну шкоду завдає Україні розгорнута на її території війна.

По-перше, для можливості чинити опір агресору потрібно підтримувати національного виробника озброєння. Однак, за даними Технологічних Сил України станом на лютий 2025 року – 85% приватних виробників озброєння та військової техніки планують релокуватися або вже це зробили.[3] Проте дана проблема стосується переміщення бізнесу з України. Серед причин вказують на замалі обсяги держзамовлень при реальній можливості виробити більше – 47%, безпекові ризики – 47%, відсутність державного оборонного замовлення – 44% та закритий експорт озброєння.[4]

[2] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави: Закон України № 2468-IX від 28.07.2022р. Голос України від 18.08.2022 р.№ 170.

[3] Укрінформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3974519-golovni-pricini-relokacii-privatnih-oboronnih-kompanij-za-kordon.html

[4] Укрінформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3974519-golovni-pricini-relokacii-privatnih-oboronnih-kompanij-za-kordon.html

По-друге, в цей час активно вимальовуються стратегії щодо трендової альтернативної енергетики, які голосять про сталий розвиток, зменшення вуглецевого сліду, а також про енергетичну незалежність. Ключовими трендами альтернативної енергетики розглядають – водневу та зелену енергетику, систему накопичення енергії (зберігання), діджиталізація енергетики (розподіл електроенергії).[5] Існує, що правда, одне ускладнення: навіть визнаючи застосування у сфері бізнесу інноваційних технологій з метою охорони навколишнього середовища, то разом з цим, впровадження таких технологій не можливе без використання природних ресурсів. Прямі та зворотні зв'язки природокористування задля блага людини, що проявляється у заподіянні шкоди їй самій.

По-третє, загалом питання ефективного впровадження правової бази на засадах сталого розвитку пов'язане з питаннями моральності природокористування та забезпеченням прав людини, основною гарантією реалізації яких є виконання обов'язків щодо дотримання вимог законодавства. Здорова екосистема здатна забезпечити широкий спектр екосистемних послуг, що сприяє здоров'ю, у повному значенні цього слова, людини. Аморальна людська діяльність та втрата зв'язку з природним середовищем за принципом бумерангу спричинить шкоду саме людині.

На жаль, втрачається здатність до розуміння потреб у здоровій екосистемі майбутніх поколінь, хоча екосистемні послуги є багатофункціональними, проте різні екосистеми надають різні послуги. Тому, не вся територія держави з точки зору функціональної складової екосистеми, може бути придатна для освоєння в плані здійснення господарської діяльності з користю як для теперішніх, так і для майбутніх поколінь. Планування території передбачає здійснення оцінки впливу на довкілля, що не може бути ігнорованим навіть в умовах воєнного стану.

Отже, чимало запитань виникає з приводу планування розвитку території, недопущення спроб прийняття дискримінаційного законодавства щодо звуження екологічної мережі та інших зелених та блакитних просторів, а також будь-яких порушень прав людини на користування мережею екосистемних послуг.

[5] Які тренди будуть в альтернативній енергетиці у 2025 році. URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/233910_yak-trendi-budut-v-alternativny-energetits-u-2025-rots

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-87

РЕЛОКАЦІЯ ТА ДОВКІЛЛЯ: ПРОБЛЕМИ МІНІМІЗАЦІЇ НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ

Ігор ПИРОГА
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» м. Ужгород, Україна

Максим ПИРОГА
студент 1-го курсу, другого (магістерського) рівня вищої освіти ДВНЗ «Ужгородський національний університет» м. Ужгород, Україна

У сучасному глобалізованому світі процеси міграції та переміщення населення набувають дедалі більшого масштабу, що зумовлено економічними, політичними, соціальними та екологічними факторами. Одним із важливих аспектів цього явища є його вплив на довкілля, що може відбуватися як безпосередньо (прямі зв'язки), так і через складніші опосередковані механізми (зворотні зв'язки). Агресивна війна росії проти України призвела до того, що мільйонам українців прийшлося покинути своє місце проживання. Люди змушені переселятися на інші території в своїй країні та в інші держави. Свою територію покинула більша частина економічної і культурної еліти, інтелектуалів і середнього бізнесу. З територій, де ведуться активні бойові дії, довелося централізовано евакуйовувати жителів разом із підприємствами та організаціями. І сьогодні вони інтегруються в інші регіони України.

В Україні програма релокації підприємств активно впроваджується з початку повномасштабної війни. Розуміючи, що економічний фронт не менш важливий, ніж військовий, влада з перших днів війни розпочала робити все можливе для порятунку економічного потенціалу держави. Задля порятунку українського виробництва Кабінет Міністрів України запустив Програму щодо тимчасового переміщення підприємств з постраждалих від війни регіонів (так звана Програма релокації підприємств). Зокрема, для перевезення майна необхідно орієнтуватися на Постанову Кабінету Міністрів України №305 від 17 березня 2022 року. Процедура релокації, зокрема перелік обов'язкових заходів та регіонів, з яких здійснюється перевезення, регламентується Розпорядженням Кабінету Міністрів України №245-р від 25 березня 2022 року. Ця постанова затверджує план невідкладних

заходів з переміщення виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії або є загроза бойових дій, на безпечну територію. Вона також визначає порядок організації перевезення майна і регіонів, з яких здійснюється релокація. Постанова передбачає забезпечення виконання цих заходів відповідними органами виконавчої влади та військовими адміністраціями на місцях [1].

У зв'язку з цим 28 липня 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави».[2] Закон забороняє проведення аукціонів з продажу та викупу об'єктів великої приватизації в період дії правового режиму воєнного стану; забороняється приватизація об'єктів, які розташовані на територіях адміністративно-територіальних одиниць у зоні бойових дій або наближених до зони бойових дій, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України та ін. 19 серпня 2022 року набрав чинності Закон «Про внесення змін до Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» та інших законодавчих актів України № 2468-IX. Закон покликаний пришвидшити та спростити приватизацію на час дії воєнного стану, а також сприяти процесам релокації підприємств та економічного відновлення держави. Закон передбачає відновлення аукціонів з малої приватизації для державного майна в системі та переведення на Прозорро.

У межах урядової програми підприємства мають можливість перемістити свої виробничі потужності з територій, що наближені або безпосередньо знаходяться в зоні бойових дій, до шістнадцяти регіонів країни. Найчастіше бізнеси обирають для релокації Закарпатську та Львівську області, куди переїхало 120 і 199 компаній відповідно. До найбільш затребуваних серед підприємців безпечних регіонів також увійшли Чернівецька область, яка прийняла 78 релокованих компаній, та Івано-Франківщина – 70 підприємств.[3]

Відповідно до програми релокації бізнесу державна підтримка може передбачати: підбір місця розташування для потужностей

[1] Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.03.2022, № 246-р.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text

[2] Закон України №2468-IX від 28.07.2022 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави «. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2468-20#Text

[3] 840 підприємств в Україні переїхали через війну у безпечні регіони. *Опендатабот*. 23.10.2023. URL: https://opendatabot.ua/analytics/relocation-in-war

підприємства; допомогу з перевезенням на нову локацію; сприяння в розселенні працівників та пошуку нових співробітників; підтримку у відновленні логістики, закупівлі сировини та пошуку ринків збуту. Лідерами з розміщення релокованих підприємств є Львівська, Чернівецька, Закарпатська області, до яких переміщують переважно підприємства переробної промисловості (харчової, легкої, хімічної, металообробної, деревообробної), IT-сфери.[4] Найбільша частка компаній (24,6%) переїжджає із регіонів активних бойових дій до Львівської області. Також бізнес переміщується до Закарпатської (16,1%), Чернівецької (11,4%), Тернопільської (7,6%), Дніпропетровської (7,4%) та Івано-Франківської (7,3%) областей.[5] Так, тільки за 2024 рік понад 11 тис. компаній змінили адресу реєстрації.[6] Станом на 1 січня 2025 року, наприклад, тільки із Запорізької області релоковано до інших областей 5207 малих і середніх підприємств.[7]

Між релокацією та станом навколишнього середовища існує пряма залежність, яка проявляється у зміні природного ландшафту, збільшенні антропогенного навантаження на екосистеми та використанні ресурсів. Наприклад, будівництво нових об'єктів чи розширення інфраструктури для прийняття переселенців може спричинити вирубку лісів, втрату біорізноманіття, підвищення рівня забруднення повітря та води. Також варто враховувати наслідки екологічної міграції, коли люди змушені покидати свої домівки через кліматичні зміни, природні катастрофи чи деградацію земель.

Зворотні зв'язки між релокацією та довкіллям проявляються через вплив змін у навколишньому середовищі на самі міграційні процеси. Наприклад, погіршення екологічної ситуації у певному регіоні може сприяти зростанню вимушених переселень, тоді як забруднення, спричинене неконтрольованою урбанізацією та перевантаженням міст, може стимулювати нові хвилі міграції. Деякі міста чи регіони стикаються з подвійним викликом: вони одночасно приймають переселенців і зазнають серйозного екологічного тиску, що створює замкнене коло проблем.

Релокація підприємств, тобто їх переміщення з однієї географічної зони в іншу, є складним процесом, який впливає на різні аспекти

[4] Програма релокації бізнесу – дієвий інструмент створення надійного економічного тилу, – в цьому переконаний Голова Комітету з питань бюджету Юрій Арістов. URL: https://www.rada.gov.ua/print/223016.html

[5] Майже 700 підприємств змінили свою локацію через війну – Мінекономіки. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-relokatsiya-pidpryemstva-viyna/31972174.html

[6] Понад 11 тис. компаній змінили адресу реєстрації у 2024 році. URL.: https://opendatabot.ua/analytics/business-migration-2024

[7] За даними Головного управління ДПС у Запорізькій області, з 1 січня 2022 року по 1 січня 2025 року із Запорізької області релоковано до інших областей 5 207 малих і середніх підприємств. URL.: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3956337-iz-zaporizkoi-oblasti-relokuvali-ponad-pat-tisac-pidpriemstv.html

суспільства та довкілля. Цей вплив може бути як прямим, так і опосередкованим, створюючи різноманітні екологічні виклики та можливості.

Релокація підприємств супроводжується значним споживанням ресурсів, зокрема енергії, води та будівельних матеріалів. Це створює підвищене навантаження на місцеві екосистеми та може виснажувати природні ресурсні бази регіону. Окрім цього, процес переміщення виробництв та інфраструктури спричиняє утворення значної кількості відходів, серед яких можуть бути небезпечні матеріали. Їх неналежна утилізація здатна призвести до забруднення ґрунтів, водойм і повітря, що негативно впливає на довкілля та здоров'я населення.

Ще одним важливим екологічним наслідком релокації є зміна землекористування. Будівництво нових об'єктів потребує значних територій, що може зумовити вирубку лісів, скорочення природних ландшафтів і втрату біорізноманіття. Унаслідок цього відбувається деградація ґрунтів, змінюється водний баланс, що може призводити до ерозії, зниження родючості та порушення екосистемних зв'язків у регіоні.

Релокація підприємств змінює існуючі транспортні потоки, що впливає на логістичні ланцюги та може призводити до збільшення транспортних відстаней. Як наслідок, зростає споживання пального, що спричиняє підвищені викиди парникових газів і сприяє глобальному потеплінню. Окрім цього, підвищене транспортне навантаження може спричинити додатковий шумовий і хімічний вплив на довкілля.

Також релокація має значний соціально-економічний ефект, змінюючи структуру зайнятості та демографічний склад місцевих громад. Це може призвести до змін у використанні природних ресурсів, збільшення споживання води, енергії та продовольства, що своєю чергою створює додатковий тиск на екосистеми. Розширення населених пунктів або зростання їхньої щільності може спричиняти урбанізацію, яка часто супроводжується деградацією природних територій.

Додатковий вплив на довкілля має збільшення енергетичних потреб, адже нові виробничі об'єкти вимагають додаткових джерел електроенергії. Це може призвести до підвищеного навантаження на місцеву енергетичну інфраструктуру, спричиняючи збільшення виробництва електроенергії, що часто супроводжується зростанням викидів забруднювальних речовин, таких як вуглекислий газ, оксиди азоту та сірки.

Через активні бойові дії, природні та антропогенні небезпеки, зміну клімату чи інші масштабні події може відбуватися переселення громад. Незважаючи на різноманітність причин колективного переселення, зусилля з релокації громади повинні мінімізувати масштаб змін у житті та засобах існування учасників і підтримувати не лише фізичну/матеріальну реконструкцію, а й людський/соціальний аспект

життя постраждалого населення. У сучасному світі, плануючи переселення громади, використовують так звану концепцію «комунікативного планування», що передбачає взаємодію та визнання всіх зацікавлених сторін на справедливій основі, орієнтовану на громаду для її успішної інтеграції у фізичне середовище та соціальну підтримку. Вирішальне значення має розміщення постраждалих людей у центри переселення їхньої громади, крім простої участі.[8]

Релокація – це складний процес, що має значний вплив на довкілля. Вона може відбуватися з різних причин, включаючи економічні, соціальні, політичні та екологічні фактори. Важливо розуміти як прямі, так і зворотні зв'язки між процесами переміщення людей і станом довкілля.

Прямі зв'язки між релокацією та довкіллям:

1. **Урбанізація та розширення міських територій** – міграція сприяє зростанню міст, що може призводити до збільшення рівня забруднення повітря, ґрунтів і води через промислові та побутові відходи.

2. **Зміна землекористування** – переселення спричиняє вирубку лісів, осушення боліт і забудову сільськогосподарських територій, що впливає на біорізноманіття та природні екосистеми.

3. **Споживання ресурсів** – нові поселення та міста потребують додаткових ресурсів, таких як вода, енергія, матеріали для будівництва, що може призводити до виснаження природних запасів.

4. **Транспортний фактор** – масова міграція сприяє зростанню транспортних потоків, що збільшує викиди парникових газів і навантаження на інфраструктуру.

5. **Збільшення відходів** – зростання населення в певних регіонах супроводжується збільшенням виробництва сміття та складнощами з його утилізацією.

Зворотні зв'язки між екологічною ситуацією та релокацією:

1. **Екологічні катастрофи як причина міграції** – природні катастрофи, такі як повені, посухи, землетруси чи урагани, змушують людей переселятися в більш безпечні регіони.

2. **Зміни клімату** – глобальне потепління спричиняє зростання рівня океанів, зміну погодних умов та зменшення придатних для життя територій, що змушує населення мігрувати.

3. **Забруднення навколишнього середовища** – погіршення якості повітря, води та ґрунтів може змушувати людей залишати неблагополучні регіони, особливо у випадках екологічно шкідливих промислових зон.

[8] Tsubouchi K., Okada T., Mori S. Pathway of adaptation to community relocation: Prospects and limitations of community-centred planning. *International Journal of Disaster Risk Reduction*. Volume 66, December 2021. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102582.

4. **Виснаження природних ресурсів** – нестача питної води, зникнення родючих ґрунтів та зменшення біорізноманіття можуть спричиняти економічні труднощі та вимушене переселення.

Соціальні конфлікти через ресурси – боротьба за природні ресурси, зокрема воду, землю або енергію, може призводити до конфліктів, що спричиняють масову міграцію.

Релокація та екологічні проблеми тісно пов'язані, і їхній вплив має бути врахований при розробці політики сталого розвитку. Для мінімізації негативних наслідків необхідно:

– Впроваджувати розумне міське планування, що передбачає збереження зелених зон, ефективне використання ресурсів та розвиток екологічного транспорту.

– Стимулювати використання відновлюваних джерел енергії та екологічних будівельних технологій.

– Покращувати управління відходами та розвивати технології їх переробки.

– Створювати програми адаптації для мігрантів, що включають екологічну освіту та інтеграцію в сталий спосіб життя.

– Вживати заходів для боротьби зі змінами клімату, зокрема зменшення викидів парникових газів та відновлення деградованих екосистем.

Релокація може бути як викликом, так і можливістю для створення екологічно стійких суспільств. Комплексний підхід до управління цими процесами дозволить мінімізувати шкоду довкіллю та забезпечити комфортні умови для життя майбутніх поколінь. Ініціативи держави, зокрема підтримка внутрішньо переміщених осіб, релокація підприємств та сприяння створенню безпечних умов, є ключовими заходами, спрямованими на збереження економічної стабільності та захист соціально вразливих верств.[9]

Висновки. Таким чином, взаємозв'язок між релокацією та довкіллям є багатогранним і вимагає комплексного підходу до розв'язання проблем. Важливим завданням сучасної екологічної та міграційної політики є пошук рішень, які дозволять мінімізувати негативні наслідки переміщень для природи та водночас забезпечити комфортні умови для людей.

[9] Сталий розвиток міст та регіонів України в умовах євроінтеграції: збірник тез за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Ірпінь, 27 листопада 2024 р.). Ірпінь. Державний податковий університет. 2024. 233 с URL: https://dpu.edu.ua/images/Documents/UNIVERSITET/FAKULTETI%20INSTITUTI/Fakultet%20podatkovoi%20spravi%20obliku%20ta%20auditu/Kafedra%20ekonomicnoi%20politiki%20ta%20stalogo%20rozvitku/OP%20Ekonomika%20mista%20ta%20regionu%20Magistr/Zbirniki%20tez/2024_Zbirnik_tez_Vseukrainskoi_naukovo_prakticnoi_internet_konferencii_Stalij%20rozvitok%20mist%20ta%20regioniv%20Ukraini%20v%20umovah%20evrointegracii.pdf

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-88

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ АЛГОРИТМІВ МАШИННОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ РЕЛОКАЦІЇ НА ПРИРОДНІ ЕКОСИСТЕМИ

Василь РОССІХІН
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений працівник освіти України,
проректор з інноваційно-корпоративної роботи та адміністрування,
професор кафедри філософії
Харківського національного радіоелектроніки
м. Харків, Україна

Андрій ФРОЛОВ
кандидат технічних наук, доцент,
директор навчально-наукового центру заочної форми навчання,
доцент кафедри КІТАР
Харківського національного університету радіоелектроніки
м. Харків, Україна

Денис ХУДЯКОВ
аспірант кафедри економічної кібернетики та управління
економічною безпекою Харківського національного університету
радіоелектроніки
м. Харків, Україна

Однією з гострих екологічних проблем сьогодення є релокація – переміщення промислових об'єктів, інфраструктури чи окремих видів тварин та рослинних угруповань до інших географічних регіонів з метою забезпечення економічної вигоди, безпеки або збереження біорізноманіття. Попри очевидні переваги, подібні переміщення можуть супроводжуватися суттєвими ризиками, які потребують точного прогнозування та відповідної правової регламентації. Особливе місце серед таких технологій посідають алгоритми машинного навчання (МН), які дозволяють ефективно моделювати та передбачати складні природні процеси, враховуючи безліч змінних факторів[1].

[1] Flach P. A. (2012). Machine Learning: The Art and Science of Algoritms that Makes Sense of Data. Cambridge: Cambridge University Press. 291 p. https://doi.org/10.1017/CBO9780511973000

Використання алгоритмів МН для оцінювання потенційних екологічних наслідків релокації на природні екосистеми відкриває нові можливості для попередження негативних впливів та зменшення ризиків. Завдяки таким технологіям можливо аналізувати великі масиви даних про кліматичні умови, та ін., мінімізуючи при цьому негативні наслідки для природи.

Проте впровадження подібних алгоритмів не обмежується лише технічними аспектами і вимагає чітко окреслених правових меж та правил. З огляду на інноваційність і складність цієї технології, наразі існують значні виклики щодо її належного юридичного оформлення та регулювання. Зокрема, актуальними є питання відповідальності за наслідки помилок у прогнозах, захисту персональних і екологічних даних, правового статусу самих алгоритмів та результатів їхньої роботи. Відсутність належного регулювання створює ризики юридичної невизначеності та ускладнює процеси ухвалення рішень. В свою чергу, дослідження аспектів використання МН надасть змогу зрозуміти, якими мають бути стандарти правового регулювання таких технологій, як ефективно інтегрувати їх у чинне законодавство та міжнародні норми, а також які етичні засади слід покласти в основу їх застосування. Подальше уточнення і вдосконалення правових норм у цій сфері сприятиме створенню оптимальних умов для досягнення цілей сталого розвитку[2] та ефективного збереження природних екосистем в умовах постійного технологічного прогресу.

Сьогодні на міжнародному рівні існує низка документів і угод, які встановлюють загальні екологічні стандарти та принципи. До таких документів належать, наприклад, Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року[3], цілями якої є збереження біологічного різноманіття, стале використання його компонентів та ін., Паризька угода про регулювання клімату[4], Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля[5], та багато інших. Ці міжнародні акти прямо не регулюють використання МН, проте вони формують базові принципи, які мають враховуватись при будь-якому застосуванні новітніх технологій у сфері екології. Одним із таких

[2] Верховна Рада України (30.09.2019). Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. Законодавство України: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text

[3] Верховна Рада України (29.10.2010). Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року. Законодавство України: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text

[4] Верховна Рада України (14.07.2016). Паризька угода. Законодавство України: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161#Text

[5] Верховна Рада України (27.05.2005). Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. Законодавство України: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text

принципів є принцип обережності, який говорить про те, що навіть за відсутності повної наукової впевненості потрібно уникати тих дій, які можуть завдати серйозної чи незворотної шкоди природі.

На національному рівні ситуація складніша, адже законодавство різних країн значно відрізняється за рівнем розвитку та глибиною регулювання штучного інтелекту (ШІ) й алгоритмів МН. Наприклад, в Україні, як і в багатьох інших країнах світу, законодавче регулювання цієї сфери перебуває на етапі формування й має чимало прогалин. Відсутність чітких і зрозумілих правових механізмів створює певні труднощі, адже незрозуміло, хто саме несе відповідальність за помилки алгоритмів та як саме має здійснюватись контроль за результатами їхньої роботи. Водночас у багатьох країнах Європейського Союзу вже починають з'являтися конкретні документи, які регулюють застосування ШІ у різних галузях, включаючи екологію. Зокрема, Європейська комісія представила пропозицію щодо регулювання ШІ, яка може стати одним із перших масштабних законодавчих актів у цій сфері.

Ще одним важливим аспектом є правове регулювання доступу до даних, необхідних для навчання алгоритмів. Адже МН базується на великих масивах інформації, яка часто є чутливою, конфіденційною або обмеженою у доступі. У випадку екологічних даних, це можуть бути відомості про біорізноманіття, дані супутникового спостереження, результати моніторингу природних ресурсів або навіть персональні дані людей, пов'язані з екологічними дослідженнями. Законодавство повинно чітко визначати, як і на яких умовах можна отримувати доступ до таких даних, хто володіє цими даними, та як забезпечити їх безпеку і захист від несанкціонованого використання.

Окремим питанням залишається правовий статус алгоритмів МН та їхніх результатів з точки зору авторського права та інтелектуальної власності. Оскільки ці алгоритми можуть створювати унікальні прогнози та висновки, виникає питання приналежності права на ці результати та авторство автономного алгоритму. Подібні правові виклики ставлять перед законодавцями нові питання, які потребують швидкого й ґрунтовного вирішення, щоб уникнути юридичних суперечок у майбутньому.

Отже, правові засади використання алгоритмів МН у сфері екологічних досліджень є надзвичайно актуальною та водночас складною проблемою, яка вимагає комплексного підходу і ретельної роботи з удосконалення чинного законодавства. Від того, наскільки ефективно й швидко світ зможе вирішити ці питання, залежить подальша успішна інтеграція інноваційних технологій у вирішення глобальних екологічних проблем людства.

Коли йдеться про використання МН для екологічних цілей, важливим є не лише технічний чи юридичний вимір цього питання, а й глибокий етичний аспект, який тісно пов'язаний із правовою сферою.

Річ у тім, що будь-яка технологія, особливо така потужна, як ШІ, може призводити як до значних позитивних результатів, так і до серйозних ризиків для екологічної безпеки й суспільного благополуччя. Саме тому одним із головних завдань суспільства є створення ефективної правової системи, яка б не тільки регулювала застосування МН, але й гарантувала безпеку, відповідальність та прозорість цього процесу.

Однією з найбільших проблем, пов'язаних з алгоритмами МН, є визначення юридичної відповідальності за можливу шкоду, що може виникати внаслідок неправильних прогнозів чи помилок цих алгоритмів. Адже помилка в екологічному прогнозі може мати надзвичайно серйозні наслідки: втрату біорізноманіття, забруднення водних ресурсів, деградацію ґрунтів чи навіть екологічну катастрофу. На сьогодні немає однозначної відповіді на це питання, що створює небезпечну юридичну невизначеність. Саме тому важливо на законодавчому рівні чітко визначити механізми юридичної відповідальності, щоб кожен, хто використовує алгоритми МН, усвідомлював власні ризики та зобов'язання.

Наступним важливим аспектом є етичний вимір використання алгоритмів МН у сфері екології. Ці технології інколи можуть створювати ілюзію абсолютної точності, об'єктивності й безпомилковості. Однак насправді вони багато в чому залежать від якості, кількості й способу обробки даних, а також від рішень, які приймають люди на етапі створення алгоритмів. Саме людина визначає, які дані включати в алгоритм, які виключати, та як інтерпретувати результати прогнозу. Отже, рішення, які приймаються на основі алгоритму, часто залишаються суб'єктивними. Відповідно, етичні питання, такі як прозорість процесу ухвалення рішення, уникнення дискримінації, дотримання принципів справедливості та рівноправності стають принципово важливими. Правова система має враховувати ці етичні вимоги, створюючи механізми для незалежного контролю й моніторингу використання ШІ у сфері екології.

Ще однією важливою проблемою є питання захисту даних, що використовуються для навчання алгоритмів. Серед них можуть бути не лише екологічні, але й персональні дані, які стосуються людей, залучених до екологічних досліджень або тих, на кого впливатимуть результати прогнозування. Правове регулювання повинно забезпечити захист таких даних від несанкціонованого доступу, маніпуляцій чи неправильного використання,

Отже, застосування МН в екологічній сфері при релокації потребує особливої уваги не тільки з погляду екологічної безпеки та етики, а й права. Саме гармонійне поєднання технологічних можливостей, правових механізмів та етичних принципів дозволить зробити МН справжнім інструментом сталого розвитку та безпеки для довкілля й суспільства загалом.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-89

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОЦІНКИ ЕКОЛОГІЧНИХ РИЗИКІВ ПРИ РЕЛОКАЦІЇ ВИРОБНИЧИХ ПОТУЖНОСТЕЙ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНСТРУМЕНТІВ МАШИННОГО НАВЧАННЯ

Галина РОССІХІНА
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
дійсний член (академік) Європейської академії природничих наук
м. Харків, Україна

Олексій ЛЯШЕНКО
кандидат технічних наук, доцент,
декан факультету Комп'ютерної інженерії та управління
Харківського національного університету радіоелектроніки
м. Харків, Україна

Владислав ДЯЧЕНКО
заступник директора Навчально-наукового центру заочної форми
навчання Харківського національного університету радіоелектроніки
м. Харків, Україна

Релокація виробничих потужностей є процесом переміщення підприємств або їх структурних одиниць на нові території з метою досягнення певних економічних, соціальних чи стратегічних переваг, таких як скорочення витрат виробництва, вихід на нові ринки чи поліпшення умов оподаткування. Водночас, процес релокації супроводжується суттєвими екологічними ризиками, що виникають як на території, що залишає підприємство, так і на новій локації.

Екологічні ризики, які пов'язані з переміщенням виробництв, охоплюють різні види негативних впливів на навколишнє середовище, зокрема забруднення повітря, ґрунтів та водних ресурсів, втрату біорізноманіття та порушення екологічних балансів. Характер і масштаб таких ризиків можуть залежати від типу підприємства, технологічного рівня виробництва, а також регулятивного середовища, в якому здійснюється релокація.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах

воєнного стану та економічного відновлення держави»[1] від 28 липня 2022 року створює правову базу, спрямовану на підтримку та спрощення процедур перенесення підприємств у зв'язку з воєнними діями та необхідністю забезпечення економічної стійкості. Однак релокація підприємств неминуче пов'язана з екологічними ризиками, які можуть суттєво впливати на екосистеми та населення на нових територіях. У цьому контексті актуальним стає питання забезпечення належного правового регулювання оцінки екологічних ризиків, яке могло б ефективно інтегрувати передові технології, зокрема машинне навчання.

Законодавче спрощення релокації, що передбачене цим законом, не виключає необхідності дотримання екологічних стандартів і норм, встановлених українським законодавством, зокрема Законом України «Про оцінку впливу на довкілля»[2]. Водночас специфіка воєнного часу вимагає швидких і точних рішень, які неможливо ефективно ухвалювати, якщо використовувати лише традиційні підходи до оцінки ризиків. У такій ситуації особливого значення набуває застосування сучасних цифрових інструментів та технологій, серед яких провідне місце займає машинне навчання.

Машинне навчання може бути ефективним інструментом для прогнозування та оцінки потенційних екологічних наслідків релокації підприємств[3]. Використовуючи великі масиви екологічних, економічних і соціальних даних, системи штучного інтелекту здатні оперативно аналізувати ймовірні ризики та моделювати їх вплив на навколишнє природне середовище. Це дозволяє якнайшвидше приймати рішення щодо оптимальних локацій для релокації підприємств, знижуючи негативний вплив на екосистеми та здоров'я населення.

Алгоритми класифікації даних, дозволяють визначати рівень екологічного ризику нових територій. Регресійні методи, дозволяють прогнозувати конкретні показники забруднення навколишнього середовища. Створення ефективних моделей прогнозування на базі

[1] Верховна Рада України. (28.07.2022). Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави. Законодавство України: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2468-20#Text

[2] Верховна Рада України. (15.11.2024). Про оцінку впливу на довкілля. Законодавство України: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text

[3] Flach P. A. (2012). Machine Learning: The Art and Science of Algoritms that Makes Sense of Data. Cambridge: Cambridge University Press. 291 p. https://doi.org/10.1017/CBO9780511973000

штучних нейронних мереж передбачає етапи підготовки даних, вибору оптимальної архітектури, навчання моделі та валідації її результатів.

Попри переваги машинного навчання, такі як висока точність та здатність до автоматизації, існують певні недоліки, зокрема складність інтерпретації результатів, потреба у якісних даних та питання захисту персональної інформації. Ці аспекти мають бути враховані при використанні подібних технологій у сфері екологічного менеджменту.

Судова практика підтверджує важливість відповідальності за екологічні збитки, завдані релокацією. Правові механізми, зокрема принцип «забруднювач платить», коли витрати по запобіганню/зниженню забруднення і заходах, спрямованих на відновлення довкілля, несуть відповідальні за забруднення, відіграють важливу роль у забезпеченні екологічної відповідальності підприємств, особливо у контексті застосування сучасних технологій оцінки ризиків.

З позиції правового регулювання використання машинного навчання у сфері екологічної оцінки потребує розробки додаткових нормативно-правових актів, що деталізують процедури, умови та критерії, за якими результати алгоритмів можуть враховуватися при здійсненні оцінки впливу на довкілля. Це також передбачає необхідність правового закріплення вимог до прозорості, зрозумілості та пояснюваності результатів таких оцінок, адже рішення, ухвалені на їх основі, матимуть значний суспільний резонанс та правові наслідки.

Таким чином, для забезпечення правової визначеності та практичної ефективності використання машинного навчання в оцінці екологічних ризиків під час релокації виробничих потужностей необхідно формування комплексного нормативного підходу, який враховує: юридичне визнання технологічних висновків, отриманих через системи штучного інтелекту; встановлення критеріїв якості, точності та надійності таких висновків; процедури громадського контролю та моніторингу застосування технологій машинного навчання.

У міжнародній практиці для оцінки екологічних ризиків релокації застосовуються різні підходи. Якісний підхід базується на експертних оцінках, які дозволяють виявити основні ризики на ранньому етапі. Кількісний підхід використовує математичні методи, статистичний аналіз і моделювання для визначення ймовірності виникнення ризиків та оцінки масштабів їх впливу. Інтегрований підхід поєднує ці два напрямки, додатково включаючи новітні технології, такі як машинне навчання, що дозволяє отримувати максимально точні й обґрунтовані прогнози.

Особливо активно інтегровані підходи, включаючи машинне навчання, застосовуються в країнах ЄС та США, де вони стали частиною національної політики управління екологічними ризиками. В

Україні цей напрямок ще формується, тому є актуальним розвиток відповідної теоретичної та методологічної бази, що сприятиме ефективнішому управлінню екологічними ризиками релокації.

Для ефективного використання технологій машинного навчання у правовому полі оцінки екологічних ризиків релокації в Україні необхідно внести суттєві зміни до чинного законодавства. Зокрема, необхідно визнати юридичний статус автоматизованих прогнозних систем та встановити чіткі стандарти й критерії точності та надійності моделей, які застосовуються для прогнозування екологічних ризиків. Важливо також забезпечити відповідну правову базу для захисту персональних даних, які використовуються у роботі цих систем.

Крім того, рекомендується розробити спеціалізовані методичні матеріали для державних органів і підприємств, які включатимуть покрокові інструкції щодо впровадження технологій машинного навчання. Ці матеріали мають передбачати перелік необхідних даних, рекомендації щодо їх збору та аналізу, а також конкретні вказівки щодо вибору та валідації моделей у різних екологічних ситуаціях.

Важливим аспектом є формування чіткого механізму юридичної відповідальності за використання автоматизованих систем оцінки екологічних ризиків. Необхідно встановити умови, за яких розробники та користувачі подібних систем нестимуть відповідальність за результати їх роботи, та передбачити механізми страхування екологічних ризиків, прогнозованих за допомогою технологій машинного навчання.

Нарешті, Україні слід активно долучатися до міжнародного співробітництва в галузі екологічної безпеки з використанням сучасних технологій. Це передбачає укладення міжнародних угод про обмін інформацією і технологіями, участь у міжнародних проектах та програмах, а також аналіз і впровадження успішного міжнародного досвіду у національну практику.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-90

АЛЬТЕРНАТИВНА ЕНЕРГЕТИКА, РЕЛОКАЦІЯ ТА ЕКОЛОГІЗАЦІЯ: ПРАВОВІ ПИТАННЯ

Тетяна ХАРИТОНОВА
доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна

Христина ГРИГОР'ЄВА
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна

Релокація підприємств, людей, ресурсів – це завжди виклик, який водночас несе із собою можливості. При цьому одним із найбільш складних його аспектів є екологічний компонент, а саме: врахування перерозподілу тиску на довкілля та природні ресурси під час зміни перебування виробничих потужностей, генеруючих та споживчих об'єктів тощо. Разом із тим, найбільш важливо ураховувати не лише очевидні фактори, які лежать на поверхні, але й брати до уваги латентні аспекти, неоднозначні нюанси, які мають значення для побудови адекватної картини об'єктивного тиску на довкілля під час зміни відносин. Особливої уваги заслуговує дослідження екологізації енергетики, як основної галузі, що відповідає за шкідливі викиди в атмосферу та негативний вплив на клімат.

Релокація в даній сфері має власну специфіку. Так, по-перше, в агресивних умовах трирічної війни в Україні енергетичні об'єкти часто ставали безпосередніми цілями атак, що зумовило віднесення їх безпеки в один із головних національних пріоритетів. По-друге, уразливість великих потужних об'єктів, на яких побудована енергосистема України, додатково продемонструвала потребу в пришвидшеній енергетичній трансформації, а саме: розширенні локальних енергомереж, збільшенні кількості автономних енергетичних об'єктів, які функціонують на відновлюваних джерелах енергії, тощо. По-третє, через воєнні дії та близькість фронту значна кількість об'єктів альтернативної енергетики у східних та південних областях припинили або призупинили свою діяльність, що актуалізує питання про їх потенційну релокацію за технічної можливості, а також про поширення в цілому енергетичного переходу на інші регіони України. Однак водночас ці процеси викликають власні питання.

Інтенсивний розвиток альтернативної енергетики, який спостерігається у світі та в Україні протягом останнього десятиріччя, розкрив це явище з неочевидних сторін. Зокрема, масштабування об'єктів «зеленої» енергетики, зростання їх кількості та потужності обернулося власними екологічними питаннями, які здебільшого ще чекають свого вирішення. Так, проблеми ресурсної недостатності, зміни ландшафтів, переробки та утилізації відходів, охорони людей, тваринного і рослинного світу від негативного впливу об'єктів альтернативної енергетики – це ті еколого-правові питання, що стоять перед нормотворцем та мають впливати на подальше формування законодавства про відновлювану енергетику в Україні.

До сьогодні вітчизняний нормотворець опікувався лише стимулюванням процесу використання відновлюваних джерел енергії. На запуск та всебічне розширення такої галузі енергетики були спрямовані усі основні законодавчі дії (зокрема, запровадження «зеленого» тарифу, механізму надбавок, «зелених» аукціонів, механізму ринкової премії тощо). Сприймаючи саму альтернативну енергетику як значний екологізаційний прорив, нормотворець мало уваги приділяв її внутрішній екологізації. Це призвело до появи низки дискредитаційних випадків, коли енергетичні проєкти планувалися та/або реалізовувалися всупереч екологічним інтересам суспільства (класичним прикладом стала ситуація із вітроелектростанцією на карпатській полонині Боржава). З огляду на сказане, стає очевидним, що еволюція суспільних відносин уже дійшла тієї точки, яка вимагає еколого-правового переосмислення законодавства про відновлювану енергетику. У такому розрізі цілком закономірною стає розбудова вітчизняної юридичної доктрини, спрямованої на розкриття екологічних проблем «зеленої» генерації (наприклад, цікавою у даному плані є дисертаційна робота В. С. Грачука на тему «Еколого-правові засади використання відновлюваних джерел енергії», 2025). Аналізуючи обраний нами предмет дослідження, можна окреслити кілька тез, які були би особливо актуальними в даному контексті.

По-перше, як уже було сказано, вітчизняне законодавство про альтернативну енергетику розвивалося з головним акцентом на державній підтримці. Разом із тим, у зарубіжній літературі виказується популярна думка про те, що посилена державна підтримка відновлюваної енергетики мала окрім позитивних наслідків також і зворотній ефект, а саме: щедре державне фінансування гальмувало розвиток і впровадження екологізаційних технологій у цій сфері, адже викривлена «зеленими» тарифами конкуренція не стимулювала виробників до постійного удосконалення своєї техніки та обладнання. Як відомо, державна тарифна підтримка в Україні зазнала цілої серії криз та провалів протягом останніх шести років. На нашу думку, на прикладі вітчизняного досвіду не можна однозначно ні підтвердити, ні спростувати вказану тезу про те, що зменшення державної підтримки прискорює екологізацію галузі відновлюваної енергетики. Тому такі

наукові пропозиції не повинні використовуватися в якості твердої аргументації під час дискусій щодо зміни моделі державної підтримки альтернативної енергетики в Україні.

По-друге, перегляду та, можливо, переосмислення вимагає правовий інститут оцінки впливу на довкілля в аспекті його дієвості щодо енергетичних проєктів. Проведені численні дослідження неодноразово продемонстрували низький ступінь ефективності даного правового інституту на шляху реалізації небезпечних енергетичних проєктів, що маскуються під «зелену» генерацію. При цьому накопичений вітчизняний досвід доводить, що оцінку впливу на довкілля як правовий інструмент залучення громадськості не слід наділяти невластивими для нього занадто потужними функціями – є потреба у створенні спеціальних еколого-правових механізмів охорони навколишнього природного середовища у сфері альтернативної енергетики.

По-третє, потрібно звернути увагу на стрімку появу нових технологій у відновлюваній енергетиці, активний розвиток яких може дещо випереджати вітчизняне законодавство. Характерним у цьому відношенні є питання розробки проєктів «водневих долин» як особливих територій, на яких створюється інфраструктура, необхідна для використання місцевих природних ресурсів з метою виробництва, поставки та використання водню. Незважаючи на те, що вітчизняне законодавство у цій сфері ще не прийняте, два проєкти «водневих долин» (на Закарпатті та на Одещині) уже знаходяться в активній розробці, що загрожує негативними екологічними наслідками для обраних регіонів реалізації.

Усі тектонічні зрушення, які уже відбулися в суспільних відносинах України на тлі воєнних дій та відбуватимуться інерційно далі під час післявоєнного відновлення – мають бути екологічного обґрунтованими та несуперечливими. У цьому питанні енергетика є на першому плані, оскільки від неї додатково вимагається трансформуватися, зберігши при цьому якість та рівень життя споживачів. Однак сліпе сприйняття альтернативної енергетики як безумовної екологізації може дискредитувати саму ідею «зеленої» генерації, оскільки проєкти альтернативної енергетики також чинять негативний вплив на довкілля: вони використовують вичерпні природні ресурси, формують відходи, змінюють традиційні ландшафти, зменшують біорізноманіття тощо. Законодавство про альтернативну енергетику має відходити від суто протекційної моделі та більш тверезо і екологічно усвідомлено оцінювати енергетичні проєкти в розрахунку на їх довгостроковість.

У зв’язку з вищевказаним, можна стверджувати, що наразі Україна знаходиться у своєрідній точці біфуркації, коли кризові умови створюють вимушені обставини для змін та можливості для якісного зростання. Однак при цьому релокаційні процеси в альтернативній енергетиці мають супроводжуватися посиленням еколого-правових вимог у законодавстві, що ознаменує перехід на новий рівень його розвитку.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-91

МЕТОДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ВПЛИВУ НА ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН ДОВКІЛЛЯ: ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ

Ольга ЧОПОРОВА
магістр з галузі знань «Право»
ПрАТ «ВНЗ Міжрегіональна Академія управління персоналом»
м. Київ, Україна

Руйнівна сила військових дій, вплинула на кожний компонент довкілля. Зокрема, забруднення повітря, водних ресурсів, ґрунту, постраждали ландшафти, також зазнали знищення тваринний та рослинний світ, середовища їх існування. В результаті бойових дій, промислові підприємства зазнали значних пошкоджень або порушень роботи. З яких: Запорізька, Чорнобильська, Хмельницька, Рівненська та Південноукраїнська АЕС, Київська, Дніпровська, Кременчуцька, Дністровська та Каховська ГЕС, численні теплові електростанції та теплоелектростанції, хімічні та металургійні підприємства, шахти, нафтопереробні підприємства, сховища нафтопродуктів тощо. Такі дії агресора, спричинили екологічну небезпеку, а наслідки таких дій – збільшення концентрації шкідливих речовин у повітрі, воді, ґрунтах. Ризики постійно зростають та можуть призвести до надзвичайних ситуацій. Уламки від вибухів та пошкоджень знаходяться на сміттєзвалищах або просто залишаються покинутими на землі. Військові дії спричинили величезну шкоду природоохоронним об'єктам, серед яких шістнадцять Рамсарських об'єктів, близько 160 територій Смарагдової мережі, а також, біосферні заповідники. На межі знищення Чорноморський біосферний заповідник, національні природні парки «Святі Гори», «Кремінські ліси», «Дворічанський», «Білобережжя Святослава» тощо. Катастрофічних наслідків війни зазнають Чорне та Азовське море. Активні бойові дії спричинили у Маріуполі значний витік сірководню в море. У зв'язку із триваючими бойовими діями та продовженням російської агресії, неможливо остаточно оцінити кількість забруднених та знищених територій[1].

Відповідно до наказу Державної екологічної інспекції України від 01.03.2022 №73[2] було створено Оперативний Штаб для фіксації, упорядкування інформації та формування єдиного реєстру збитків

[1] Вплив воєнних дій на довкілля в Україні та його відновлення до природного стану. (2023). Ю. Ю. Овчинникова (Ред.), Матеріали слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань екологічної політики на тему. Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування. С. 8.

[2] (б. д.). https://www.dei.gov.ua/posts/2243

заподіяних довкіллю внаслідок вторгнення російської федерації на територію України. Метою робочої групи було сформувати перелік всіх порушень у сфері охорони навколишнього природного середовища та притягти агресора до відповідальності[3]. Також, відповідно до наказу Державної екологічної інспекції України від 15.04.2022 №78/1 було створено Робочу групу при Оперативному Штабі з розроблення методичних документів та порядку визначення шкоди та нарахування збитків, завданих природним ресурсам та навколишньому природному середовищу внаслідок збройної агресії російської федерації[4]. Таким чином було створено механізм який дозволяє задокументувати та обрахувати шкоду завдану довкіллю для подальшого стягнення відшкодування з агресора. За даними фахівців, шкода може бути нанесена якості водного середовища, стану пелагічної та донної біоти, включаючи риб, ссавців та морських птахів. В результаті впливу воєнних дій, Україні завдаються колосальні збитки, як на морські екосистеми, так і на функціонування морегосподарського комплексу та екосистемні послуги.

О.В. Ангурець, зазначив, що одним із важливих інструментів фіксації воєнних дій та обстрілів цивільних об'єктів є автоматизовані системи моніторингу довкілля. А отже, в умовах війни вони можуть виконувати нові функції по фіксації злочинів агресорів, а також, забезпечувати інформування цивільного населення в разі небезпечного перевищення рівня концентрації забруднюючих речовин. У разі оснащення станцій засобами фіксації радіаційного випромінювання та специфічних речовин, які є компонентами хімічної зброї, можливості системи моніторингу як складової цивільної оборони зростають та стають ще важливішими. Але існуючі регіональні системи стикаються з новими викликами. Експерт зазначив, що обладнання систем у фронтових та прифронтових зонах зазнали пошкодження чи знищення, а системи які знаходяться подалі від бойових дій не функціонують через відсутність фінансування, обслуговування та поточного ремонту обладнання. Наразі це призводить до втрати важливого механізму як фіксації екологічних злочинів рф, так і забезпечення розширених можливостей цивільної оборони. А отже, втрата існуючих систем значно знизить можливість оцінки стану довкілля після закінчення війни[5].

[3] Державна екологічна інспекція України. (2022, 2 березня). Wayback Machine. https://web.archive.org/web/20220322165525/https://dei.gov.ua/posts/2150

[4] Фахівці УкрНЦЕМ наряду з національними та міжнародними провідними експертами з оцінки стану довкілля увійшли до складу Робочої підгрупи «Акваторія морів» при Оперативному штабі при Державній екологічній інспекції України. (б. д.) Взято з https://sea.gov.ua/index.php/2022/05/02/ukrsces_emp_inspection/

[5] Ангурець, О. В. (2023). Роль автоматизованого моніторингу довкілля в фіксації екологічних злочинів рф. «Вплив воєнних дій на довкілля в Україні та його відновлення

В умовах повномасштабного військового вторгнення, перед науковцями постало питання щодо методів відслідковування впливів воєнних дій на довкілля. З цього приводу 26 лютого 2025 року відбулась пресконференція на тему «Цифрові інструменти дослідження та візуалізації факторів впливу воєнних дій на стан довкілля» організована МБО «Екологія-Право-Людина». Науковцями було висвітлено нові методи та інструменти для отримання ефективних результатів дослідження. З цього приводу, Доктор біологічних наук А. Куземко зазначила, що починаючи з 2014 року зроблено значний крок щодо імплементації оселищної концепції у національне законодавство й практику охорони природи. Однак, не зважаючи на те, що наукове підґрунтя було підготовлено для картування біотопів як в межах територій Смарагдової мережі, так і по всій країні, цього не було зроблено, навіть для тих типів біотопів, які охороняються в межах всієї Європи. А. Куземко підкреслила, що сьогодні значна частина типів біотопів України, які є унікальними та мають надто вузьке поширення зазнали руйнівних пошкоджень. Наприклад, поди степової зони та крейдові бори, через це навіть при незначних площах впливів ми можемо втратити ці типи назавжди. Оцінка реальних площ втрат на основі картування дозволяє розрахувати втрати можливостей різних типів біотопів та надати екосистемні послуги. Це має бути використано при розрахунку реальних втрат і обсягів відшкодування завданої шкоди довкіллю – підкреслила Анна Куземко[6].

Результатами роботи зі створення карт поділився професор, доктор біологічних наук О. Гарбар. Оселищний підхід до збереження біорізноманіття є провідною концепцією в сучасній природоохоронній діяльності. Зазначивши, що внаслідок воєнних дій для оцінки втрат оселищного біорізноманіття об’єктів природо-заповідного фонду, важливим етапом є інвентаризація та картографування біотопів, що дасть можливість зафіксувати початковий (довоєнний) стан територій. Підкресливши, що за даними польових обстежень та дистанційного моніторингу об’єктів ПЗФ такі карти необхідні для подальшої оцінки втрат біорізноманіття на оселищному рівні. Відносно методики польових досліджень та розрахунку збитків, яка спрямована на отримання відшкодування втрат з урахуванням відновлення природних екосистем. Академік Я. Дідух пояснив, що ця методика повинна ґрунтуватися на надійній науковій основі з урахуванням ступеню пошкодження, опірності, часу відновлення екосистем та загальновизнаних показниках екосистемних послуг, які не викликали б

до природного стану» (с. 26). Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування.

[6] Данилов, І. (2025, 26 лютого). Як цифрові інструменти допомагають дослідити вплив війни на довкілля | UACRISIS.ORG. Взято з https://uacrisis.org/uk/yak-tsyfrovi-instrumenty-dopomagayut-doslidyty-vplyv-vijny-na-dovkillya

заперечень у юридичних міжнародних інстанціях. Доктор біологічних наук О. Ходосовцев, звернув увагу на важливість проведення польових досліджень для коректної документації фактів воєнних злочинів проти природи та складання картографічних матеріалів щодо змін в біотопах. Представлені результати досліджень включають основні впливи, серед яких пожежі, фортифікаційні споруди, вирви, військовий джипінг, засмічення, знеліснення, засмічення вибухонебезпечними предметами тощо. На завершення, доктор біологічних наук, І. Мойсієнко ознайомив з результатами досліджень на прикладі Національного природного парку «Кам'янська Січ». Професор зазначив, що з часу деокупації національного парку в листопаді 2022 року до нього щороку здійснюються наукові експедиції з метою вивчення шкоди заподіяної воєнними діями та моніторингу відновлення природних комплексів колишнього Каховського водосховища[7].

Згідно з 24 принципом Декларації Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище та розвиток[8] війна неминуче здійснює руйнівну дію на процес стійкого розвитку. Відповідно до цього принципу, держави повинні дотримуватись міжнародного права щоб забезпечити захист навколишнього середовища під час воєнних конфліктів та мають співпрацювати, за необхідності, для подальшого його розвитку. В діях держави-агресора, також спостерігаються порушення міжнародних гуманітарних та природоохоронних угод, серед яких, Женевські конвенції, Конвенції про захист Чорного моря від забруднення[9], Рамсарська конвенція про водно-болотні угіддя[10] та ін. Саме тому, зараз важливо фіксувати злочини російської федерації проти довкілля, щоб у майбутньому мати можливість притягнути винних до відповідальності. З огляду на масштаби завданої шкоди довкіллю України, постає потреба в пошуку ефективного та сучасного шляху покращення екологічного стану всієї держави та окремих міст. Також, необхідно об'єднати співпрацю між науковцями, журналістами, правоохоронними органами та органами влади, щодо питання розслідування екологічних злочинів та документування впливів війни на довкілля.

---

[7] *Прес-брифінг «Цифрові інструменти дослідження та візуалізації факторів впливу воєнних дій на стан довкілля» – Екологія Право Людина* [Прес-реліз]. (2025, 26 лютого). Взято з https://epl.org.ua/announces/pres-bryfing-tsyfrovi-instrumenty-doslidzhennya-ta-vizualizatsiyi-faktoriv-vplyvu-voyennyh-dij-na-stan-dovkillya/

[8] Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку: MegaLib.com.ua. (1992, червень). Взято з http://megalib.com.ua/content/2827_Deklaraciya_Rio_de_Janeiro_z_navkolishnogo_seredovisha_i_rozvitky_.html

[9] Конвенція про захист Чорного моря від забруднення 1992 року. Протоколи до Конвенції, Конвенція Україна (1994). Взято з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_065#Text

[10] Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів, Конвенція Організація Об'єднаних Націй (1996). Взято з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_031#Text

НАПРЯМ 7. ПРАВОВА ПІДТРИМКА БІЗНЕСУ В УМОВАХ РЕЛОКАЦІЇ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-92

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕЛОКАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Ірина АЛМАШІ
кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри менеджменту, підприємництва та торгівлі
Ужгородського торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету
м. Ужгород, Україна

Мирослав АЛМАШІ
кандидат юридичних наук,
заступник директора з науково-педагогічної роботи
ЦДН «Закарпатський інститут» ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна
Академія управління персоналом»
м. Ужгород, Україна

Війна змінила життя кожного українця, кожного українського підприємства. Тисячі підприємців перемістили свою діяльність у більш безпечні регіони, створюючи нові робочі місця та залишаючись працювати на користь економіки. Уряд України з початку повномасштабної війни визначив, що релокація є необхідністю, адже передбачає «відновлення економіки держави за рахунок переміщення підприємств з територій, що наближені або знаходяться у зоні бойових дій, в безпечні регіони Західної України». Таким чином було розпочато Урядову програму релокації підприємств. Ще станом на вересень 2022 року на «Порталі Дія» було зареєстровано понад 1800 заявок, 745 підприємств вже переїхали у більш безпечні регіони, 558 підприємств відновили роботу на нових місцях.

Релокація – це перенесення місця фізичного розташування підприємства з місця постійної дислокації повністю або частково задля збереження можливості роботи підприємства та повноцінного його функціонування. Повна релокація передбачає повне переміщення підприємства і характерна для малих виробничих підприємств, коли

обладнання можна порівняно легко транспортувати. Часткова релокація полягає у перенесенні частини підрозділів у більш безпечні місця. Стосується виробничих, сервісних та сільськогосподарських підприємства Змішана релокація полягає у відкритті нового виробництва, при цьому початкове виробництво продовжує свою діяльність[1].

На відновлення економіки держави спрямована Програма релокації підприємств Міністерства економіки України[2]. Дана мета досягається за рахунок переміщення підприємств з територій, що наближені або знаходяться у зоні бойових дій, в безпечні регіони Західної України. До програми може долучитися будь-яке підприємство, здійснивши повну або часткову релокацію своїх потужностей. Важливо, що жодних підстав у відмові щодо переміщення немає. Є першочерговість розгляду заявки, які мають першочергове значення для оборонного комплексу, життєдіяльності населення та підтримки економіки у воєнний час, можливість демонтажу, наявність локації з необхідними умовами для роботи в регіонах, що приймають та черговість перевезення.

На підставі вищевказаної Програми підприємство отримає пакет державної підтримки, що включає в себе наступні опції: підбір місця розташування для потужностей підприємства; допомога з перевезенням на нову локацію; сприяння в розселенні працівників та пошуку нових співробітників; підтримка у відновленні логістики, закупівлі сировини та пошуку ринків збуту. Наразі здійснюється переміщення підприємств в один з дев'яти регіонів: Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Вінницька, Волинська та Рівненська області. Переміщення підприємств здійснюється трьома способами: самостійно; за допомогою АТ «Укрзалізниця» або ж за допомогою АТ «Укрпошта».

Правовою підтримкою бізнесу щодо якого здійснюється релокацію слід вважати невідкладні заходи, зазначені у Розпорядженні Кабінету Міністрів України[3] від 25 березня 2022 р. № 246-р, яким на уповноважених суб'єктів протягом березня-травня 2022 року покладено обов'язки щодо: визначення переліку суб'єктів господарювання, які потребують та/або мають намір щодо переміщення; визначення переліку вільних виробничих площ (greenfield/brownfield), які можуть

[1] Посібник з релокації підприємств: покроковий план дій підприємств з релокації. (2022). USAID. С. 6

[2] Програма релокації підприємств. (2025). Міністерство економіки України. URL: https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv

[3] Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей субєктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію. (2022) Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 березня 2022 р. № 246. *Офіційний вісник України***. № 28. Ст. 1552.**

використовуватися переміщеними підприємствами, та створення з цією метою єдиної бази даних (цифрової карти); проведення постійного моніторингу стану переміщення підприємств; проведення моніторингу стану розміщення підприємств на безпечній території. Передбачено необхідність розроблення механізму відшкодування вартості перевезення майна підприємств та затвердження тарифів на перевезення АТ «Укрпошта» без складення окремих кошторисів, тощо.

На Вінницьку, Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Тернопільську, Хмельницьку, Чернівецьку обласні військові адміністрації покладено обов'язок щодо надання інформаційної та організаційної допомоги щодо можливостей розміщення та проживання працівників переміщених підприємств. На думку Запухляк І. та Красняк О. основною проблемою при релокації бізнесу буде переміщення та адаптація працівників. Перевагою релокації працівників для компанії буде можливість забезпечити релоковане підприємство більш кваліфікованими та досвідченими працівниками, подолати можливу нестачу навичок та компетенцій у локальній команді, забезпечити розвиток кар'єри працівників. З метою подолання стресу і скорочення періоду, з яким працівник стає продуктивним на новому місці, важливо взаємодіяти з ним[4].

На Закарпаття з 2022-го року перемістилося 400 релокованих підприємств. Деякі після деокупації згодом поверталися назад. За даними ОВА, в області фіксують найбільший приріст вакансій серед усіх регіонів країни. Як зазначив начальник Закарпатської ОВА Мирослав Білецький на Закарпатті наразі працюють 282 релокованих із зони бойових дій та прифронтових регіонів підприємства. Голова Закарпатської обласної ради Роман Сарай додав, що на Закарпатті наразі перебуває 40% усього релокованого бізнесу України. На сьогодні релоковані підприємства інвестували в регіон вже 1 млрд євро. Змінилася структура обласного бюджету. Рівень дотацій був одним із найбільших у країні, а тепер він відчутно зменшився з 60% 2021 року до 25 % 2024 року[5].

На думку Бойко Я.М., Чубарь О.Г. основними проблемами в процесі переміщення підприємств є: відсутність нормативної бази, не врегульовано механізм спрощеного порядку передачі комунального майна для релокованого бізнесу; розбалансованість у загальному керівництві держави; несправедливий розподіл державної підтримки та фінансових ресурсів; відсутність у територіальних громад ресурсів, необхідних для релокації: землі, об'єктів нерухомості для продажу та

[4] Запухляк І., Красняк О. (2022) Релокація: суть, типи та проблеми. Вісник Хмельницького національного університету. No 6, Том 2. Економічні науки. С. 260.

[5] На Закарпатті наразі перебуває 40 % усього релокованого бізнесу України (2025). URL: https://zakarpattya.net.ua/News/235207-Na-Zakarpatti-narazi-perebuvaie-40-usoho-relokovanoho-biznesu-Ukrainy

оренди; відсутність доріг, розвинутої інфраструктури, логістики, особливо у громадах складного рельєфу, гірській місцевості[6].

Також на окремих проблемах релокованого бізнесу зауважило керівництво Закарпатської військової адміністрації під час робочої поїздки огляду та огляду релокованої групи з 11 компаній, які займаються обробкою металу і виготовленням спеціалізованого обладнання. Частину потужностей розмістили в м.Ужгороді. Всі підприємства корпорації взаємопов'язані: є два трубні заводи, підприємство, яке випускає прокатні стани для різних профілів і труб, обладнання для сільгоспвиробництва тощо.

Під час зустрічі керівництво ОВА разом із підприємцями обговорили проблемні питання та шляхи їх вирішення. Зокрема, проблемним питанням є нестача кваліфікованих робітників, з якою стикаються сьогодні чимало компаній, які працюють у цій та схожій сферах. З метою його вирішення надано пропозиції про навчання майбутніх фахівців для роботи з металом у професійних технічних навчальних закладах Закарпатської області із перспективою працевлаштування на підприємствах відповідного профілю[7].

Уповноважені органи місцевої влади з метою пропозиції місця для релокації у Закарпатській області розробили чат-бот для комунікації з підприємцями, які мають бажання перенести виробництво у регіон[8].

На думку Рассомахіної О.А. до основних проблем, з якими зіштовхнулися переміщені суб'єкти господарювання належать: проблема втрати ринків та обсягів збуту; нестача або дефіцит електроенергії та пошуку альтернативних джерел енергії; значний відсоток мобілізованих працівників; висока вартість процесу монтажу і перевезення обладнання, запасів та активів; проблема консервації виробничих потужностей, які залишилися в зоні бойових дій[9].

Отже, в даній доповіді проаналізовано правові засади релокації підприємств у Закарпатській області у період воєнного стану, проблемні питання у цій сфері.

---

[6] Бойко Я.М., Чубарь О.Г., Гапак Н.М. (2023). Вплив війни на економічний потенціал територіальних громад Закарпатської області: емпіричні дослідження та експертні висновки. Науковий вісник Ужгородського Університету. Серія Економіка. Випуск 2(62). С.49-50.

[7] Керівництво області оглянуло потужності одного з релокованих підприємств в Ужгороді (2024). URL: https://carpathia.gov.ua/news/kerivnytstvo-oblasti-ohlianulo-potuzhnosti-odnoho-z-relokovanykh-pidpryiemstv-v-uzhhorodi

[8] Перепрофілювання та релокація підприємства на період воєнного стану: поради юриста (2022). URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/210399_pereproflyuvannya-ta-relokatsya-pdprimstva-na-perod-vonnogo-stanu-poradi-yurista

[9] Рассомахіна О.А. Правове регулювання релокації субєктів господарювання в умовах воєнного стану (2023). Європейський правничий часопис, № 1. С. 18.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-93

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЛОКАЦІЇ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Наталія АТАМАНЧУК
доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна

Повномасштабне вторгнення росії в Україну спричинило суттєві виклики для бізнесу, зокрема необхідність релокації для збереження економічної активності та стійкості. Уряд України запровадив низку законодавчих ініціатив і програм підтримки для полегшення переміщення підприємств у безпечніші регіони, включно з дерегуляцією, податковими пільгами, фінансовою підтримкою та використанням індустріальних парків. Однак, ефективність цих заходів варіюється залежно від галузі, місцевих умов і здатності бізнесу адаптуватися до нових обставин, що вказує на необхідність подальшого вдосконалення нормативно-правової бази та підтримки з боку держави[1].

Однією із програм підтримки підприємництва в Україні є Програма з релокації українських виробництв, які знаходяться у зоні активних бойових дій, що регулюється постановою Кабінету Міністрів України «Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану» від 17.03.2022 р. № 305[2] яка передбачає безоплатне перевезення майна підприємств, установ та організацій згідно з переліком, що його формує Міністерство економіки й передає до Міністерства інфраструктури; розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення в разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де тривають бойові дії та/ або є загроза бойових дій, на безпечну територію» від 25.03.2022 р. № 246-р[3], яким затверджено план таких заходів.

[1] Панченко В. А., Грабчук І. Л. (2024).Трансформація нормативної бази: нові вимоги та виклики релокації бізнесу. *Актуальні проблеми економіки*. № 2 (272), С. 200.

[2] Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану: постанова Кабінет міністрів України від 17 березня 2022 р. № 305. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text.

[3] Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію: розпорядження Кабінет міністрів

За даними Єдиного державного реєстру[4] у 2024 році 11083 компанії релокувалися з одного регіону в інший. 32% цих компаній займаються оптовою торгівлею, ще 6% – будівництвом. Замикає трійку компаній-мігрантів бізнеси, що проводять операції з нерухомістю – 4,8%. Найбільше бізнесу покинуло Київ – 36,6% або 4 тис. компаній. Ще по 10% поїхало з Київської та Дніпропетровської областей. Водночас ті самі регіони є найпопулярнішим місцем, куди переїжджає бізнес. 28% компаній зареєструвалися у Києві. Ще 11% релокувалися до Київської області, а 10% – до Дніпропетровської.

Досліджуючи проблеми правового регулювання релокації підприємств, В. Заросило, В. Заросило, Т. Євчук[5] визначають такі проблемні аспекти як: наявність та достатність коштів для вирішення питання про релокацію, враховуючи те, що відповідними рішеннями уряду релокація повинна здійснюватися безкоштовно; вирішення проблем з місцем розташування підприємств на новому місці, яке має бути відповідним для обраної діяльності; вирішення проблем з органами місцевої влади та місцевого самоврядування стосовно податків, розташування підприємств та т. ін.; вирішення проблем з кадрами підприємств, перевезення, переселення приймання на роботу місцевих робітників та т. ін.; вирішення проблем з постачанням сировини і матеріалів для повноцінного функціонування підприємств. Окремими шляхами вирішення зазначених проблем науковці вважають: надання кредитів для підприємців відповідно до рішення Кабінету Міністрів України; звільнення від оподаткування також відповідно до рішення уряду; можливість використання частини прибутку на розвиток і становлення підприємств; встановлення окремих пільг стосовно місцевих податків і зборів тощо[6].

Вивчаючи правове регулювання фінансової державної підтримки малого підприємництва в Україні в умовах фінансової кризи Н. Атаманчук[7] наголошено на необхідності подальшого продовження забезпечення фінансової державної підтримки малого підприємництва в Україні, шляхом створення відповідної нормативно-правової бази, фінансово-кредитної та матеріально-технічної підтримки, інформаційного та кадрового забезпечення.

України від 25 березня 2022 р. № 246-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text.

[4] Понад 11 тис. компаній змінили адресу реєстрації у 2024 році. URL: https://opendatabot.ua/analytics/business-migration-2024

[5] Заросило В. О., Заросило В. В., & Євчук Т. В. (2023). Проблеми правового регулювання релокації підприємств. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*, 4 (28), С. 26-33.

[6] Заросило В. О., Заросило В. В., & Євчук Т. В. (2023). Проблеми правового регулювання релокації підприємств. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*, 4 (28), С. 26-33.

[7] Атаманчук Н. І. (2024). Правове регулювання фінансової державної підтримки малого підприємництва в Україні в умовах фінансової кризи. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. С. 328.

Слушною є думка С. Глібко, І. Селіванової, Д. Коритіна[8] про те, що цілі й завдання державної підтримки малих і середніх підприємств повинні чітко відповідати: а) стратегіям розвитку економіки або окремих галузей України; б) пріоритетним напрямам розвитку науки і техніки, інноваційної діяльності. Визначення норм, які регулюють діяльність малих і середніх підприємств, повинне здійснюватися при системному поєднанні вимог національних стратегій, національних програм, законів України, підзаконних нормативно-правових актів.

Зауважимо, що у складних умовах воєнного стану задля функціонування бізнес-суб'єктів і розвитку національної економіки в цілому, парламентом України ухвалено низку законодавчих змін. Водночас, важливим кроком на шляху впорядкування правотворчого процесу в нашій державі стало прийняття 24 серпня 2023 року Закону України «Про правотворчу діяльність»[9], яким було визначено правові та організаційні засади правотворчої діяльності, принципи і порядок її здійснення, учасників правотворчої діяльності, правила техніки нормопроектування, порядок здійснення обліку нормативно-правових актів, а також правила дії нормативно-правових актів, усунення прогалин, подолання колізій у нормативно-правових актах та здійснення контролю за реалізацією нормативно-правових актів. Не зважаючи на те, що даний Закон вводиться в дію через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні, його прийняття в умовах сьогодення має важливе доктринальне значення для національної правової системи України.

Поділяємо думку Ю. Єршової[10], що «саме комплексне та ефективне законодавство є ключем до його успішної реалізації та подальшого розвитку в Україні». Науковцем обґрунтовано концепцію комплексного спеціального законодавства України у сфері релокації суб'єктів господарювання та запропоновано розробити та затвердити Стратегію державної політики щодо оптимізації ризиків бізнесу під впливом економічно небезпечних подій, Закон України щодо забезпечення економічної стійкості бізнесу під впливом економічно небезпечних подій, Державну програму розвитку релокації бізнесу та місцеві програми розвитку релокації бізнесу, які встановлять конкретні шляхи вирішення зазначеної проблематики та інші акти законодавства[11].

---

[8] Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану : монографія / редкол.: В. А. Журавель (співголова), Н. С. Кузнєцова (співголова), О. М. Бандурка та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. – Харків : Право, 2023. С. 849.

[9] Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#n59.

[10] Єршова Ю. О. (2024). Окремі питання законодавчого регулювання релокації суб'єктів господарювання. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова*. Випуск 41. С. 50.

[11] Єршова Ю. О. (2024). Окремі питання законодавчого регулювання релокації суб'єктів господарювання. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова*. Випуск 41. С. 53.

Вважаємо, що розробка національних стратегій, національних програм, законів України так підзаконних нормативно-правових актів спрямованих на підтримку і функціонування бізнесу сприятиме правовому забезпеченню релокації бізнесу в Україні. Більш того, визначення проблем, що виникають у релокованого бізнесу, пошук оптимальних способів їх вирішення, а також прогнозування перспективного розвитку такого бізнесу в Україні є пріоритетним завданням держави в умовах воєнного стану. Зауважимо, що Розділ ІІІ Закону України «Про правотворчу діяльність»[12] визначає особливості здійснення планування правотворчої діяльності. Окрім планування, важливого значення в процесі підготовки проекту нормативно-правового акта набуває і здійснення суб'єктом правотворчої ініціативи оцінки впливу на суспільні відносини та викладення результатів у пояснювальній записці, відповідно до ст. 30 Закону України «Про правотворчу діяльність»[13].

Аналітики зазначають, що оцінка впливу регулювання вважається однією із кращих практик розумного врядування, оскільки країни, що запровадили таку практику показують не лише значно кращі економічні результати, але, внаслідок прийняття обґрунтованих рішень, сприяють добробуту та збалансованості інших сфер суспільного життя[14].

Підсумовуючи, зауважимо, що правове забезпечення релокації бізнесу є комплексом правових норм і процедур, що здійснюють регулювання процесу переміщення компаній в інший регіон або країну. В Україні діє програма релокації підприємств у безпечні регіони, а також підтримка з боку міжнародних організацій. В той же час, успішна реалізація діяльності релокованого бізнесу зумовлює потребу прийняття комплексного та ефективного законодавства в Україні. Прийняття Закону України «Про правотворчу діяльність» стало важливим кроком на шляху впорядкування правотворчого процесу в нашій державі. Оскільки, правотворча діяльність і релокація бізнесу тісно взаємопов'язані, і ефективне законодавче регулювання створюватиме сприятливі умови для бізнесу, безпосередньо впливатиме на можливості та умови переміщення підприємств. Стратегічне планування правотворчої діяльності у даній сфері сприятиме створенню ефективної та конкурентоспроможної економічної системи. Здійснення оцінки впливу законопроектів може стати також важливим інструментом аналізу наслідків правових ініціатив у сфері релокації бізнесу, що дозволить визначити ефективність нових норм, їхній вплив на економіку, бізнес-середовище та державні інтереси, а також запобігти можливим негативним наслідкам.

[12] Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#n59., ст. 20

[13] Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#n59., ст. 30.

[14] Пропозиції щодо запровадження оцінки впливу та процесу підготовки до оцінки впливу. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/PRP_Impact_Assesment_UKR.pdf.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-94

ЗАКОННІСТЬ, ОБҐРУНТОВАНІСТЬ І СПРАВЕДЛИВІСТЬ СУДОВОГО РІШЕННЯ ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАБІЛЬНОСТІ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ В УМОВАХ РЕЛОКАЦІЇ БІЗНЕСУ

Олександр БИРКОВИЧ
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна
https://orcid.org/0000-0003-3880-359X

Війна змінює парадигму функціонування судової системи, вимагаючи врахування психічних особливостей, соціальних змін і нових суспільних вимог до справедливості та прозорості. А правосудність є основним критерієм якості судових рішень у справах про адміністративні, цивільні, господарські, кримінальні правопорушення, та охоплює ознаки законності та обґрунтованості.

Переміщення бізнесу в західні області України внаслідок повномасштабного вторгнення росії супроводжується низкою проблем та особливостей. Насамперед зазначимо, що лідером за кількістю релокованих малих та середніх бізнесів є Львівська область. Як свідчить офіційна статистика, у Львівську область переміщено 233 підприємства. Загалом же Львівська обласна військова адміністрація отримала 956 заявок на релокацію. Другу та третю позиції за кількістю релокованих бізнесів посідають Закарпатська та Івано-Франківська області[1].

Для врегулювання процесів пов'язаних з релокацією та підтримки бізнесу були прийняті ряд законодавчих актів: постанову Кабінету Міністрів України (2022)[2] та розпорядження Кабінету Міністрів України (2022)[3] якими визначено відповідні місця та механізм підтримки для забезпечення безперервності господарсько-фінансової

[1] Zelisko H. (2023). RELOCATION OF ENTERPRISES AS A TOOL OF ECONOMIC SECURITY UNDER CONDITIONS OF MARTIAL LAW. Bulletin of Lviv National Environmental University. Series «AIC Economics», (30), 38–43. https://doi.org/10.31734/economics2023.30.038

[2] Кабінет Міністрів України. (2022, 17 березня). Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану (Постанова № 305). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text

[3] Розпорядження КМУ (2022, 25 березня). р. Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію. (Розпорядження 246-р). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text

діяльності підприємств; постановою Верховної Рада України (2022)[4] впорядковані процеси переміщення підприємств, підтримки з боку держави малої приватизації та є основою для передачі державного та комунального майна в приватну власність та інші нормативно-правові акти.

Так, 25 березня 2025 року Верховна Рада України прийняла доопрацьований Комітетом відповідно до статті 135 Регламенту Верховної Ради України (2025)[5] закон, який призвів до хвилювання населення та бізнесу Ужгородського району Закарпатської області.

Встановлюється механізм примусового відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна на території Ужгородського району Закарпатської області протягом дії воєнного стану для передачі цих земельних ділянок в користування стратегічно важливим підприємствам (у тому числі релокованим).

Такий механізм передбачає надання Кабінету Міністрів України повноважень щодо примусового відчуження земельних ділянок, розташованих на території Ужгородського району Закарпатської області, із виплатою власникам їх вартості у підвищеному розмірі[6].

Прописані особливості примусового відчуження земельних ділянок, іншого нерухомого майна що на них розміщені, які перебувають у власності фізичних та юридичних осіб з мотивів суспільної необхідності в умовах воєнного стану для розміщення об'єктів оборонно-промислового комплексу та об'єктів інфраструктури – призведе до збільшення судових позовів та створить значні виклики для функціонування судової системи в Закарпатській області та України загалом.

Регулювання процесу судочинства України в період воєнного стану закріплено в прийнятих законах Верховною Радою України, а саме: ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» зазначено:

– суди повинні діяти виключно на підставі та в спосіб, визначені Конституцією України та законами України;

– правосуддя на території, де введено воєнний стан, здійснюється лише судами; делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається;

– створення надзвичайних та особливих судів не допускається;

[4] Верховна Рада України. (2002, 28 липня). Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави. (Закон України №2468-IX). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2468-20#Text

[5] Верховна Рада України (2025) прийняла Закон щодо спрощення процедури відведення земельних ділянок для розвитку цифрової інфраструктури. https://www.rada.gov.ua/news/razom/260370.html

[6] Верховна Рада України (2025) прийняла Закон щодо спрощення процедури відведення земельних ділянок для розвитку цифрової інфраструктури. https://www.rada.gov.ua/news/razom/260370.html

– забороняється скорочувати чи прискорювати будь-які форми судочинства;

– у тому випадку, коли суди, розміщені на території, де введено воєнний стан, об'єктивно не можуть здійснювати правосуддя, за допомогою Закону України, може бути змінена територіальна підсудність судових справ чи змінено місцезнаходження судів[7].

Проблеми, пов'язані з функціонуванням судів у воєнний час, особливо актуальні в контексті забезпечення верховенства права та захисту прав людини. Вважаючи факт перебування багатьох власників земельних ділянок за межами України, примусовое відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна на території Ужгородського району Закарпатської області протягом дії воєнного стану для передачі цих земельних ділянок в користування стратегічно важливим підприємствам (у тому числі релокованим) може призвести до порушення їх прав.

Критеріями законності постанов суду у справах ефективного забезпечення стабільності розвитку регіону в умовах релокації бізнесу повинні стати правильне застосування: норм матеріального права та дотримання норм процесуального права; відповідність постанови міжнародним, конституційним, галузевим принципам, основним засадам судочинства, вимогам верховенства права.

Аналогія закону та аналогія права допускається для застосування адміністративним судом виключно з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень та лише у випадку взагалі відсутності закону, що регулює відповідні правовідносини. (*ВС роз'яснив, коли аналогія закону та аналогія права не застосовується,* 2021, 4 квітня)[8].

Водночас ВС зазначив, що аналогія закону та аналогія права не застосовується для визначення підстав, меж повноважень та способу дій органів державної влади та місцевого самоврядування. (*ВС роз'яснив, коли аналогія закону та аналогія права не застосовується,* 2021, 4 квітня)[9] .

Виходячи з проведеного дослідження, резюмуємо, що винесення судових рішень повинно базуватися на двох основних демократичних принципах: найвищій цінності людського життя, здоров'ї, недоторканності та безпеці; конституційному праві кожної людини на судовий захист, що забезпечує безперервність здійснення правосуддя.

---

[7] Верховна Рада України (2015, 12 травня). Про правовий режим воєнного стану. (Закон України №389-VIII333). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

[8] ВС роз'яснив, коли аналогія закону та аналогія права не застосовується. (2021, 4 квітня).Судово-юридична газета. https://sud.ua/ru/news/publication/197828-vs-rozyasniv-koli-analogiya-zakonu-ta-analogiya-prava-ne-zastosovuyetsya-a20d6d

[9] *ВС роз'яснив, коли аналогія закону та аналогія права не застосовується*. (2021, 4 квітня).Судово-юридична газета. https://sud.ua/ru/news/publication/197828-vs-rozyasniv-koli-analogiya-zakonu-ta-analogiya-prava-ne-zastosovuyetsya-a20d6d

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-95

ОПОДАТКУВАННЯ СТАРТАП-ДІЯЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВИМУШЕНОЇ РЕЛОКАЦІЇ

Богдан БОРИЧОК
аспірант кафедри господарського права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Війна в Україні спричинила масштабні соціально-економічні зміни, зокрема, призвела до вимушеної релокації значної кількості населення, включаючи неповнолітніх осіб. Паралельно з цим, спостерігається зростання зацікавленості молоді у стартап-діяльності та інноваційних проєктах. Однак, правове регулювання оподаткування доходів, отриманих неповнолітніми від стартапів, особливо в умовах вимушеної зміни місця проживання, є складним та потребує детального аналізу.

Правові засади здійснення підприємницької діяльності в Україні визначені Конституцією України та Цивільним кодексом України. За загальним правилом, повна цивільна дієздатність, необхідна для самостійного ведення бізнесу, настає з досягненням 18 років (стаття 34 Цивільного кодексу України). Проте, законодавство передбачає винятки для неповнолітніх осіб віком від 16 років, які можуть бути зареєстровані як фізичні особи-підприємці (ФОП) за рішенням органу опіки та піклування та за згодою батьків (або опікунів) (стаття 35 Цивільного кодексу України). Неповнолітні особи віком від 14 до 16 років мають часткову цивільну дієздатність і можуть здійснювати підприємницьку діяльність за згодою батьків (або опікунів) та з дозволу органу опіки та піклування (стаття 32 Цивільного кодексу України [1]).

Оподаткування доходів, отриманих неповнолітніми від стартап-діяльності, здійснюється відповідно до Податкового кодексу України[2].

Вибір системи оподаткування залежить від форми ведення бізнесу та обсягу доходів. Вимушена релокація, викликана війною, призводить до того, що багато стартапів, у тому числі й ті, що належать неповнолітнім, змушені змінювати місце своєї діяльності. Це може вплинути на їхнє оподаткування, оскільки податкові зобов'язання можуть змінюватися в залежності від регіону. Наприклад, у західних

[1] Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. (2003). Відомості Верховної Ради України, № 40-44, ст. 34. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

[2] Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. (2010). Відомості Верховної Ради України, № 13-17, ст. 167. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text

областях України, які приймають переселенців, можуть бути запроваджені пільги для нових підприємств, що створює додаткові можливості для молодих підприємців.

На даний момент не існує конкретної статистичної інформації, яка б точно відображала кількість релокованих стартапів, заснованих саме неповнолітніми підприємцями в Україні. Такі дані отримати складно через відсутність окремого обліку. Державні органи та аналітичні центри, які збирають статистику щодо релокації бізнесу, зазвичай не виділяють неповнолітніх підприємців в окрему категорію. Облік ведеться за формальними ознаками реєстрації (ФОП, юридична особа), без урахування віку власників. Стартапи, засновані виключно неповнолітніми, можуть становити невеликий відсоток від загальної кількості стартапів в Україні. Ідентифікувати стартап як «неповнолітній» може бути складно, особливо якщо формально він зареєстрований на дорослих (батьків, опікунів), що є поширеною практикою.

Неповнолітні часто стикаються з проблемами під час створення та функціонування стартапів. Першою причиною є те, що неповнолітні часто не мають достатніх знань про податкові зобов'язання, процедури звітності та сплати податків. Процес реєстрації, вибору системи оподаткування та подання звітності може бути заплутаним та вимагати значних зусиль без допомоги дорослих. Незважаючи на самостійну підприємницьку діяльність, батьки (або опікуни) несуть майнову відповідальність за зобов'язаннями неповнолітнього, також можливі порушення податкового законодавства через незнання або недбалість.

Вимушена релокація, спричинена війною, суттєво впливає на оподаткування стартап-діяльності неповнолітніх, створюючи додаткові правові та практичні складнощі. Для внутрішньо переміщених осіб (ВПО): зміна податкової адреси; можливість отримання податкових пільг; проблеми з документальним підтвердженням доходів та витрат (втрата документів під час переїзду може ускладнити облік доходів та витрат для ФОП на загальній системі оподаткування.

При релокації українських стартапів створених неповнолітніми за кордон також виділяємо ряд труднощів, серед яких визначення податкового резидентства (доходи, отримані в Україні, можуть оподатковуватися в Україні, а також можуть підлягати оподаткуванню в країні тимчасового перебування відповідно до її законодавства). Уникнення подвійного оподаткування, валютне регулювання (отримання доходів в іноземній валюті та їх переказ в Україну або за кордон).

Спираючись на наявну інформацію та розуміння ситуації, можна запропонувати декілька реальних напрямків для вирішення проблем оподаткування стартап-діяльності неповнолітніх в умовах вимушеної релокації. Почати потрібно з розробки спеціального правового статусу «Молодіжний стартап»: Законодавчо визначити поняття «молодіжний стартап» (наприклад, стартап, заснований особою віком до 18 років). Це

дозволить розробити для таких проєктів спеціальні умови, включаючи спрощені процедури реєстрації та оподаткування.

Наступним кроком є спрощення процедури реєстрації ФОП для неповнолітніх: Переглянути та спростити вимоги до отримання дозволу від органів опіки та піклування, а також процедуру державної реєстрації ФОП для неповнолітніх. Можливо, запровадити онлайн-процедуру або спеціальні консультаційні центри. Пропоную внести зміни до Податкового кодексу України шляхом запровадження спеціальних податкових режимів для молодіжних стартапів (розглянути можливість застосування знижених ставок єдиного податку або спеціальних податкових канікул на початковому етапі діяльності). Розробити прості та зрозумілі форми обліку доходів та витрат, адаптовані для потреб невеликих стартапів. Чітко визначити порядок оподаткування доходів неповнолітніх при релокації: Внести зміни до Податкового кодексу, які б чітко регулювали питання податкового резидентства та оподаткування доходів неповнолітніх, які тимчасово перебувають за кордоном, з урахуванням міжнародних угод про уникнення подвійного оподаткування. Додатково варто чітко визначити межі відповідальності батьків (або опікунів) за податкові зобов'язання неповнолітніх підприємців, передбачивши механізми їхньої підтримки та контролю.

Приклад реалізації:

Уявімо створення Національної програми підтримки молодіжних стартапів «StartUp Junior». Ця програма могла б включати:

– Спрощену онлайн-реєстрацію ФОП для осіб 16-18 років.

– Спеціальний податковий режим для молодіжних стартапів (наприклад, знижена ставка єдиного податку протягом першого року діяльності).

– Мережу безкоштовних консультаційних центрів у великих містах та онлайн.

– Грантову програму для молодіжних проєктів з соціальною значущістю.

– Менторську програму за участі успішних підприємців.

Ця програма допомогла б створити більш сприятливі умови для розвитку стартап-діяльності неповнолітніх, особливо тих, хто постраждав від війни та потребує підтримки для відновлення та розвитку свого бізнесу на новому місці.

Наразі в Україні не існує спеціального законодавства, яке б регулювало саме стартап-діяльність неповнолітніх. Загальні норми, що стосуються підприємницької діяльності та оподаткування, застосовуються і до цієї категорії осіб, але з урахуванням їхнього віку та цивільної дієздатності.

Окремо потрібно виділити «Дія сіті» та його вплив на стартапи. «Дія Сіті» – це спеціальний правовий режим, створений для стимулювання

розвитку IT-індустрії в Україні [3]. Він пропонує резидентам пільгові умови оподаткування та правового регулювання. Однак, участь неповнолітніх у стартапах, що функціонують в рамках «Дія Сіті», є складним питанням.

Згідно з чинним законодавством, неповнолітні можуть здійснювати підприємницьку діяльність за певних умов (згода батьків, дозвіл органів опіки). Проте, участь у стартапах, що є резидентами «Дія Сіті», ускладнюється вимогами до резидентів, зокрема щодо юридичної форми компанії та фінансових показників. Фактично, для того, щоб неповнолітній міг брати участь у створенні такого стартапу, необхідна участь повнолітніх осіб, які будуть виступати засновниками або керівниками компанії.

Релокація стартапів, що є резидентами «Дія Сіті», може призвести до втрати статусу резидента, якщо компанія не відповідає вимогам щодо місця реєстрації та діяльності[4]. Оподаткування доходів неповнолітніх, які беруть участь у релокованих стартапах, ускладнюється питаннями податкового резидентства та уникнення подвійного оподаткування. Варто зазначити, що резиденти «Дія сіті» мають досить жорсткі вимоги для статусу резидента, тому релокація компанії, або її працівників, дуже ускладнює роботу підприємства.

Для вирішення цих проблем необхідно розробити спеціальні механізми для участі неповнолітніх у стартапах, що є резидентами «Дія Сіті», з урахуванням їхнього віку та цивільної дієздатності, надати консультаційну підтримку неповнолітнім підприємцям та їхнім батькам з питань участі у «Дія Сіті», та адаптувати вимоги «Дія Сіті» до умов воєнного стану та релокації.

Отже, оподаткування стартап-діяльності неповнолітніх в умовах вимушеної релокації є складним та багатоаспектним питанням, що потребує уваги з боку держави, освітніх закладів та самих молодих підприємців. Війна в Україні загострила існуючі проблеми та створила нові виклики. Необхідно розробити чіткі та зрозумілі механізми регулювання, які б сприяли розвитку молодіжного підприємництва та забезпечували належне виконання податкових зобов'язань. Спрощення процедур, надання консультаційної підтримки та міжнародна співпраця можуть стати ключовими елементами у вирішенні цих проблем. Це сприятиме не лише розвитку інноваційного потенціалу молоді, але й відновленню економіки країни в умовах війни та післявоєнної відбудови.

[3] Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15 липня 2021 р. № 1667-IX. (2021). Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text

[4] Міністерство цифрової трансформації України. (б.д.). Офіційний сайт Міністерства цифрової трансформації України. URL: https://thedigital.gov.ua/

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-96

ОБРОБКА РАЙДУЖНОЇ ОБОЛОНКИ ОЧЕЙ І ОБЛИЧЧЯ НА ПРИКЛАДІ КЕЙСУ 2024 РОКУ В ПОРТУГАЛІЇ

Дар'я БУЛГАКОВА
доктор філософії з міжнародного права, адвокат,
м. Кривий Ріг, Україна
https://orcid.org/0000-0002-8640-3622

Релокація компаній до Європейського Союзу (ЄС) вимагає адаптації до законодавчих умов. Це зокрема включає відповідність ведення бізнесу до вимог Загального регламенту про захист даних (GDPR)[1] в умовах цифровізації. Унікальне підтвердження особи практикується комерційним сектором для різних цілей, що створює монетизацію даних,[2] а тому для мінімізації даного ризику слід приділити увагу правозастосуванню. Для з'ясування даного питання пропонується практика застосування статті 9 (1) разом із статтями 5 (1) (a), 7 (3), 13 (2) (c), 17 (1) GDPR при обробці біометричних даних для створення цифрового профілю ідентифікації в Португалії. Так, кейс 2024 року про Worldcoin Foundation[3] допомагає визначити правозастосовчі вимоги для збору даних з метою створення цифрової ідентифікації (World ID), а також їх подальшого використання в цілях встановлення особи (при обміні криптовалютою Worldcoin).

Відповідно до обставин справи Worldcoin Foundation використовувала мобільний додаток та спеціалізовані сайти для збору та обробки біометричних даних, а саме райдужної оболонки очей і обличчя. У лютому та березні 2024 року Португальське управління з захисту персональних даних (CNPD) отримало кілька скарг від суб'єктів даних щодо масового збору біометричних даних неповнолітніх, відсутності можливості реалізації прав на видалення даних та неналежного розкриття інформації про ризики, пов'язані з обробкою даних під час їх збору. CNPD у межах компетенції щодо розгляду справи про незаконну обробку біометричних даних, яка

[1] Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), (2016). *OJ L 119, 1–88.*

[2] Bulgakova, D. (2022). The Protection of Commodified Data in E-Platforms. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 1 (2022), 211.

[3] Decision of CNPD on Worldcoin Foundation, 25.03.2024. National Case Number Deliberaçao 2024/137, Portugal (EU).

відбувалася на території Португалії, 10 серпня 2023 року розпочало розслідування з урахуванням статті 56 GDPR. Межами розгляду стали питання щодо (1) збору біометричних даних неповнолітніх, (2) забезпечення реалізації права на видалення даних, (3) встановлення гарантій з відкликання згоди на обробку даних та (4) інформування суб'єктів даних про обробку їхніх даних.

Під час перевірки було виявлено, що контролер зібрав біометричні дані понад 300 000 осіб у Португалії. Для досягнення мети зі збору біометричних даних було запропоновано токени, а також фінансові винагороди за запрошення інших осіб для збору їхніх біометричних даних. З'ясовано, що спочатку дані збиралися через мобільний додаток, за допомогою якого користувачі могли створити World ID для використання криптовалюти Worldcoin. Для перевірки World ID суб'єкти даних повинні були відвідати спеціалізовані пункти контролера, де пристрій, відомий як «Orb», здійснював сканування їхніх райдужних оболонок очей, обличчя для отримання високоякісних зображень. Контролер надав пояснення, що цей процес перевірки був необхідним для підтвердження особи та уникнення дублювання World ID. Окрім того, встановлено, що оператори пристроїв «Orb» заохочували суб'єктів даних надавати згоду на зберігання та використання їх біометричних даних.

CNPD також встановив відсутність перевірки віку осіб, що надають біометричні дані, і те, що в формах згоди було прямо зазначено, що дані неможливо видалити або відкликати. Крім того, CNPD відзначило, що інформація про обробку надавалася лише англійською мовою, що також порушує вимоги щодо прозорості та доступності інформації для осіб, які не володіють цією мовою.

Після проведеного розслідування, CNPD дійшло висновку, що контролер порушив низку положень Загального регламенту захисту даних, зокрема статті 5 (1) (a), 7 (3), 9 (1), 13 (2) (c), а також 17 (1) GDPR. Також CNPD визначило, що єдиною законною підставою для обробки біометричних даних відповідно до статті 9 (2) GDPR була лише згода суб'єкта даних. Враховуючи особливості оброблюваних даних, CNPD підкреслило, що згода мала бути отримана з більшою ретельністю, щоб гарантувати, що вона була надана добровільно, поінформовано, чітко та однозначно. Було виявлено, що цей стандарт не був дотриманий. Адже контролер порушив статті 5 (1) (a) та 13 GDPR, оскільки не надав суб'єктам даних достатньої інформації щодо обробки їх біометричних даних і надав інформацію лише англійською мовою. Це призвело до того, що суб'єкти даних не могли надати вільну та поінформовану згоду. Крім того, CNPD звернуло увагу, що порушення вимог прозорості та отримання згоди мали серйозні наслідки у випадку з

неповнолітніми особами, які не можуть дати дійсну згоду. Більше того, контролер також порушив статті 7 (3) і 17 (1) GDPR, оскільки не забезпечив можливості для суб'єктів даних реалізувати своє право на видалення або відкликання згоди на обробку їх біометричних даних.

Враховуючи значний ризик для основоположних прав на захист персональних даних, CNPD дійшло висновку: термінове втручання є необхідним і виправданим, адже діяльність компанії стосувалася масового збору та обробки біометричних даних, серед яких були і неповнолітні, та здійснювалась за непрозорих умов, відсутності можливості для суб'єктів даних видаляти свої дані, відкликати згоду. Така ситуація вимагала термінових заходів для запобігання подальшим порушенням прав суб'єктів даних. У зв'язку з цим, CNPD застосувало обмежувальні заходи для компанії, тимчасово обмеживши обробку даних терміном на три місяці відповідно до статті 58 (2) (f) GDPR, що поивнно сприяти мінімізації ризикам подальших порушень і забезпечить належне виконання Регламенту.

Таким чином, на прикладі діяльності Worldcoin Foundation з унікальної ідентифікації підкреслюється важливість дотримання норм, спрямованих на захист персональних даних, таких як забезпечення прозорості та отримання добровільної, поінформованої згоди. Втручання CNPD, яке включало тимчасове обмеження обробки біометричних даних, є необхідним для мінімізації ризиків порушень і забезпечення виконання вимог GDPR, особливо, коли йдеться про захист прав неповнолітніх осіб. Це підтверджує необхідність посиленого моніторингу (контролю) з боку наглядових органів[4] щодо правозастосування статтей 5 (1) (a), 7 (3), 9 (1), 13 (2) (c), 17 (1) GDPR на практиці.

[4] Відповідно до статті 51 GDPR кожна держава-член передбачає створення одного або кількох незалежних державних органів, відповідальних за моніторинг застосування цього Регламенту з метою захисту основних прав і свобод фізичних осіб у зв'язку з обробкою та сприяння вільному потоку персональних даних у межах Союзу («наглядовий орган»). Кожен наглядовий орган повинен сприяти послідовному застосуванню цього Регламенту в усьому Союзі.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-97

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА АДМІНІСТРАТИВНІ ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ РЕЛОКАЦІЇ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Діана ВОРОН
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права Юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

В умовах російської військової агресії проти України релокація бізнесу перетворилася з маловідомої практики на критично важливий інструмент збереження економічного потенціалу держави. Цей комплексний процес часткового або повного фізичного переміщення активів, обладнання та працівників підприємств з небезпечних територій до безпечніших регіонів вимагає виваженого стратегічного підходу та потужної державної підтримки.

Релокація – це комплексний процес часткового абоповного фізичного переміщення активів, обладнання,працівників підприємства з одного місця на інше в ме-жах країни або з однієї країни до іншої, що зумовленийоб'єктивними причинами збереження та/або масштабування діяльності[1].

Організаційно-правове регулювання процесів релокації здійснюється Міністерством економіки України наоснові значної кількості правових актів. Розроблена урядова програма релокації підприємств, яка покликана сприяти відновленню економіки держави зарахунок переміщення підприємств з територій, що наближені або знаходяться у зоні бойових дій, у безпечнірегіони Західної України. Державою визначено 9 регіонів, що можуть прийняти релоковані підприємства –це Вінницька, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька та Чернівецька області[2].

Програма релокації підприємств – це урядова ініціатива, спрямована на відновлення економіки України шляхом переміщення підприємств із зони бойових дій у безпечні регіони Західної України. Через програму будь-яке підприємство може здійснити повну або часткову релокацію своїх потужностей, подавши заявку із зазначенням спеціалізації, кількості працівників, виробничих можливостей та конкретних потреб.

[1] Князевич А.О. (2022) Організаційно-правові основирегулювання процесів релокації українських підприємств в умовах війни. Економіка та держава. №8. С. 9.

[2] Програма релокації підприємств. Міністерствоекономіки України. URL: https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv

Заявки розглядаються оперативно – від 1 до 3 днів для підприємств оборонного комплексу та життєзабезпечення, і до 5 днів для інших.

Держава надає комплексну підтримку переміщеним підприємствам, включаючи підбір нової локації, допомогу з транспортуванням (яке здійснюється самостійно, силами Укрзалізниці або Укрпошти), сприяння у розселенні працівників, пошуку нових співробітників та відновленні логістичних ланцюгів. Після завершення війни підприємства зможуть повернутися на свої первинні локації та стати драйверами відбудови економіки в громадах.

На даний момент онлайн-платформа relocate.prozorro.sale, через яку здійснюється подача заявок, тимчасово не працює через оновлення технічних систем. З питань відновлення роботи платформи та подачі заявок рекомендується звертатися з письмовим запитом до Міністерства економіки України.

За 2024 році кількість релокованих підприємств в Україні значно зменшилась – 11 083 компанії змінили юридичну адресу в межах країни. Це скорочення на 18% порівняно з минулим роком і на 25% менше, ніж до початку повномасштабного вторгнення. Загальна тенденція показує поступове зниження інтенсивності бізнес-релокації після 2021 року, який став піковим із 15 589 зареєстрованими переміщеннями. Такі дані свідчать про певну стабілізацію бізнес-міграції в межах країни після початкового сплеску активності[3].

Розробка стратегій релокації вимагає визначення ключових аспектів: форми переміщення, видів діяльності для переносу та вибору нового місця розташування. З точки зору стратегічного планування критично важливим фактором є забезпечення ефективності. Ефективність релокації є комплексним поняттям, що включає здатність бізнесу досягати стратегічних економічних цілей, створювати сприятливе співвідношення між вигодами та витратами в процесі переміщення, зберігати й розвивати конкурентні переваги, а також підтримувати та примножувати активи, майно та капітал. На ефективність релокації впливають такі фактори як співвідношення вигід і витрат у кожному окремому випадку, обсяг переміщення (повне або часткове), а також наявність програм державної підтримки для релокованих підприємств[4].

Донедавна питання релокації бізнесу було малоактуальним для українських суб'єктів господарювання, а практичний досвід із переміщення виробничих потужностей практично не існував. Однак поточні обставини змусили підприємців приймати оперативні рішення в умовах високої невизначеності: забезпечувати роботою переселенців та зберігати виробничі активи. Поняття «релокація» застосовне як до

[3] Шевченко А. Релокація бізнесу: понад 11 тисяч компаній змінили місце реєстрації у 2024 році. URL: https://abiznes.com.ua/relokatsiia-biznesu-ponad-11-tysiach-kompaniy-zminyly-mistse-reiestratsii-u-2024-rotsi-2854/

[4] Чубук Л., Нестеренко О. (2024) Стратегічні аспекти релокації підприємств в умовах конкурентних та воєнних викликів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. *Економіка*. 1 (224). С. 130.

окремих осіб, так і до підприємств, охоплюючи переміщення людей, бізнесу та, невіддільно пов'язаного з цим, переміщення персоналу. Індивідуальна релокація може здійснюватися з метою пошуку кращих умов працевлаштування або в рамках переведення працівників до філій чи відділень компанії, розташованих в інших локаціях, задля покращення їх функціонування або в контексті кар'єрного зростання співробітника[5].

На сьогодні констатовано різноманітність форм релокації, включаючи повне переміщення, застосування моделі холдингової компанії інтелектуальної власності, розвиток регіонального бізнесу, офшоринг та зміну підходів до управління ризиками. Встановлено фактори, що підвищують імовірність традиційної релокації: вік і розмір підприємства, галузева приналежність, високий рівень зайнятості та щільність населення в зоні переміщення, а також близькість до попереднього місця розташування. Важливо зазначити, що ці фактори можуть втрачати свою значимість у контексті вимушеної релокації. Ключовим аспектом у розробці ефективної стратегії релокації залишається вибір нового місцезнаходження. Проте пріоритетні чинники, які впливають на це рішення, суттєво відрізняються для випадків традиційної та вимушеної релокації, що потребує диференційованого підходу до стратегічного планування[6].

Отже, релокація бізнесу в Україні пройшла суттєву еволюцію від малознайомого явища до критично важливого механізму економічного виживання. Військові дії змусили підприємства розробляти різноманітні форми переміщення – від повної релокації до зміни моделей управління ризиками та створення регіональних представництв. Попри зменшення інтенсивності релокації після пікового 2021 року, цей процес залишається стратегічно важливим, особливо з урахуванням відмінностей між традиційною та вимушеною релокацією, кожна з яких має власні фактори ефективності.

Успішність релокації визначається багатовимірним поняттям ефективності, що включає досягнення стратегічних цілей, оптимальне співвідношення вигід і витрат, збереження конкурентоспроможності та примноження активів. Державні програми підтримки відіграють важливу роль у цьому процесі, допомагаючи підприємствам знаходити нові локації, організовувати транспортування обладнання та сприяти адаптації персоналу. З огляду на природу вимушеної релокації, подальше вдосконалення стратегій переміщення бізнесу має враховувати як економічні, так і гуманітарні аспекти, що стануть фундаментом для післявоєнного відновлення України.

[5] Зеліско, Н. (2023). Релокація підприємства як інструмент економічної безпеки в умовах воєнного стану. *Вісник Львівського національного університету природокористування. Серія Економіка АПК*, (30), 38.

[6] Чубук, Л., Нестеренко, О. (2024). Стратегічні аспекти релокації підприємств в умовах конкурентних та воєнних викликів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*, 1 (224), 131.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-98

ПРАВОВІ ФОРМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДТРИМКИ БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Оксана ГНАТІВ
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна

Повномасштабне вторгнення в Україну позначилося на усіх сферах життя. Необхідність безперебійного функціонування оборонно-промислового комплексу, критично-важливих об'єктів, а також економіки в цілому обумовили потребу у прийнятті швидких і зважених рішень. Ці рішення мають на меті забезпечити не лише обороноздатність держави у класичному розумінні цього слова, а й її економічну складову.

Насамперед, йдеться про релокацію критично-важливих об'єктів, які можна мобільно перемістити на відносно безпечні території в Україні. Основним критерієм релокації є її можливість без заподіяння більшої шкоди, аніж та, яка заподіюється у зоні активних бойових дій. Водночас, критично-важливі об'єкти, які у силу об'єктивних обставин не можуть бути релоковані теж потребують вжиття адекватних заходів щодо їх збереження і належного функціонування. Вжиття таких заходів полягає не лише в оборонних системах необхідних для знешкодження ворожих об'єктів, а й заходи із залучення і розподілу міжнародної допомоги. Йдеться про забезпечення енергетичної потужності об'єктів, надання допомоги фермерам у розмінуванні посівних площ, надання грантів та бюджетної допомоги для відновлення об'єктів, які постраждали внаслідок ворожих атак. Прикладом може бути відновлення друкарні «Фактор-Друк» у м. Харків. Виконання цивільних зобов'язань друкарнею стало можливим із залученням підрядників, що свідчить також про можливості взаємодії у приватному секторі. Однак, надання звільнення від оподаткування суб'єктам, які продовжують забезпечувати економічні та соціальні потреби у зоні активних бойових дій, свідчить про підтримку з боку держави таких суб'єктів не лише шляхом надання допомоги із бюджету.

Водночас, релокованим суб'єктам теж необхідне надання належної правової та іншої підтримки для облаштування і забезпечення здійснення підприємницької діяльності на новому місці. Слід

визначити, що така релокація може забезпечуватися із допомогою державно-приватного партнерства. На території західних областей України знаходиться чимало занедбаних будівель, які залишились після відновлення Незалежності України у 1991 році. Укладення договорів у межах державно-приватного партнерства забезпечить відновлення занедбаних будівель і територій, а приватним партнерам – можливість одержання земельних ділянок і будівель у приватну власність.

Ще однією правовою формою підтримки релокованих суб'єктів може стати укладення договорів оренди і купівлі-продажу державного або комунального майна на підставі «прямих» договорів у позаконкурентний спосіб із можливістю відстрочення орендної плати від трьох до шести місяців. Водночас, надання такої можливості повинно здійснюватися дистанційно через електронні сервіси надання адміністративних послуг.

Реагування податкової системи і надання звільнення від сплати податків до облаштування і налагодження виробництва на новому місці є ще однією правовою формою підтримки релокованого бізнесу. Водночас, таке звільнення від оподаткування повинно здійснюватися на розумний строк.

Забезпечення надання допомоги у релокації шляхом укладення договорів із ПАТ «Укрзалізниця» та іншими державними, комунальними перевізниками з метою якісного і швидкого надання послуг також є складовою успішної релокації. Зокрема, ПАТ «Укрзалізниця» за відсутності авіасполучення забезпечує перевезення габаритних вантажів на належному рівні.

Водночас, необхідним видається розроблення програм для залучення грантів та інвестицій для релокованого бізнесу, а також побудова нових логістичних центрів для його функціонування. Останнє є важливим компонентом забезпечення Сил оборони України усім необхідним, оскільки найчастіше виготовлення дронів та інших оборонних систем знаходяться на територіях поза активними бойовими діями.

Перелічені заходи можуть сприяти не лише зміцненню економічного фронту України, а й створенню додаткових робочих місць, відновленню занедбаних об'єктів за межами зони активних бойових дій, розвитку нових напрямів підприємницької діяльності. У свою чергу це допоможе зростанню економіки України.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-99

ПРОБЛЕМИ РЕЛОКАЦІЇ БІЗНЕСУ: ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ БАЗИС ЗДІЙСНЕННЯ

Олександра ГОНЧАРОВА
здобувач ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право
Донецького національного університету імені Василя Стуса
м. Вінниця, Україна

Перед суспільством і державою з початком повномасштабного вторгнення в Україну у 2022 році виникла безліч викликів, що були пов'язані з продовженням функціонування держави як системи та запровадження дієвих заходів для адаптації до чисельних економічних змін в рамках чинного законодавства і розроблення дієвих і ефективних правових механізмів для переміщення працюючих підприємств у більш безпечні регіони країни.

Відповідно до відкритих досліджень, що ґрунтуються на офіційних даних Єдиного державного реєстру юридичних осіб і фізичних осіб підприємців Міністерства Юстиції України [1], за більше ніж три роки дії воєнного стану в Україні було переміщено18944 [2] компанії. Зазначена статистична інформація стосується не тільки юридичних осіб, а і фізичних осіб-підприємців, а також враховує зміну реєстраційних даних підприємства більше одного разу. Тому дослідження даного питання в розрізі перспектив створення сприятливого підґрунтя для підтримки підприємництва як ключового важеля економічної стабільності і можливого зростання в умовах нестабільної ситуації під час воєнного стану наразі залишається актуальним.

Отже, у березні 2022 року Урядом було схвалено програму з релокації українських підприємств, які знаходяться у зоні активних бойових дій, яка впроваджується спільно з Міністерством економіки. Реалізація програми здійснюється на основі Постанови Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) №305 від 17.03.2022 р., що регламентує безоплатне перевезення майна вітчизняних підприємств, установ та організацій згідно з переліком, який формується Міністерством економіки і передається до Міністерства інфраструктури; та

[1] Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. (2024). *Portal*. Minjust.gov.ua. https://usr.minjust.gov.ua/content/free-search

[2] Opendatabot. (2023, October 23). *840 підприємств в Україні переїхали через війну у безпечні регіони*. Opendatabot.ua. https://opendatabot.ua/analytics/relocation-in-war

Розпорядження КМУ №246-р від 25.03.2022 р., що передбачає план невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію [3].

Також 2 вересня 2024 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів щодо спрощення умов провадження господарської діяльності в період воєнного (надзвичайного) стану в Україні» від 17 липня № 3869-IX [4].

Проблема релокації підприємств досліджується і вивчається науковою спільнотою для надання дієвих пропозицій щодо удосконалення правових механізмів підтримки економічного середовища щодо піднятої теми та аналізу, і таким чином, аналізуючи роботи Л. Тихончук, А. Піддубного [5], А. Мазаракі , Т. Мельник [6], А. Сошникова, Ю. Єршової, О. Юдіна [7] та багатьох інших, є необхідність дослідити не тільки законодавчі акти, але й можливість їх реалізації і ефективності застосування на практиці, базуючись на статистичних дослідженнях.

Так, відповідно до програми Уряду, учасником програми може бути будь-яке підприємство і перемістити виробництво і потужності повністю або частково із регіонів, що постраждали від бойових дій. Для участі в програмі необхідно подати заявку на сайті Міністерства Економіки України із зазначенням спеціалізації підприємства, кількості працівників, потребах і способі транспортування. Після ухвалення рішення підприємство може отримати підбір місця розташування, допомогу з перевезення, сприяння в розселенні працівників та пошуку

[3] Програма релокації підприємств: що потрібно знати бізнесу | Міністерство економіки України. (2022). *Програма релокації підприємств: що потрібно знати бізнесу | Міністерство економіки України*. Me.gov.ua. https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=e4f18282-77af-4fdf-8134-ce4403d711f0&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv-SchoPotribnoZnatiBiznesu

[4] Верховна Рада України. (2024). *Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення умов провадження господарської діяльності в період дії воєнного стану в Україні*. Офіційний вебпортал парламенту України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3869-20#Text

[5] Л. Тихончук, А. Піддубний. (2023, July). *ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕЛОКОВАНОГО БІЗНЕСУ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ (НА ПРИКЛАДІ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)*. Bulletin National University of Water and Environmental Engineering; National University of Water and Environmental Engineering. https://www.academia.edu/104123338/

[6] А. Мазаракі , Т. Мельник. (2023). Економічна безпека України в умовах російської агресії. *Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*, *145*(5), 4–28. https://www.academia.edu/106200846/

[7] Soshnykov, A. O., Yershova, Yu. O., & Yudin, O. Yu. (2022). RELOCATION OF BUSINESS IN THE CONDITIONS OF THE MILITARY STATE. *Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Juridical Sciences*, *4*, 24–30. https://doi.org/10.32782/tnu-2707-0581/2022.4/04

нових співробітників, пошуку ринків збуту, тощо. Переміщення підприємств здійснюється в одну із перелічених областей: Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Вінницька, Волинська та Рівненська області. Переміщення може здійснюватися самостійно, за сприянням АТ «Укрзалізниця», або АТ «Укрпошта». Наразі, один із двох, запропонованих Урядом інструментів, а саме, подання заявки на онлайн-платформі relocate.prozorro.sale недоступно.

Окрім цього, як вже зазначалось у дослідженнях А. Сошникова, Ю. Єршової, О. Юдіна, окрім переміщення для подальшого функціонування підприємства необхідна подальша підтримка не тільки на державному, але і на місцевому рівні.

Відповідно до Закону «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», передбачено створення рівних можливостей для доступу суб'єктів малого і середнього підприємництва, що відповідають вимогам, передбаченим загальнодержавними, регіональними та місцевими програмами розвитку малого і середнього підприємництва.

Наразі в Україні діє Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки [8].

Відповідно до нових економічних умов та для сприяння розвитку бізнесу, опубліковано інформацію про підтримку підприємництва на електронному порталі Дія – у розділі «Регіональні програми» за наступними галузями діяльності:

- допомога релокованим підприємствам;
- компенсація енергоефективного обладнання;
- фінансова допомога на обладнання, техніку, сировину та сплату оренди;
- антикризова підтримка;
- підвищення компетенції: освітні тренінги, консультації та зустрічі для обміну досвідом;
- мікрокредитування та пільгові умови.

Інформацію регулярно оновлюють 17 обласних державних адміністрацій (ОДА/ОВА), програми представлені за регіоном, джерелом фінансування та терміном дії.

Розглянемо ситуацію з підтримкою малих та середніх підприємств та створенням робочих місць на прикладі Закарпатської та Вінницької областей станом на вересень 2023 року.

[8] Кабінет Міністрів України. (2020). *Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки*. Офіційний вебпортал парламенту України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text

За інформацією Закарпатського обласного центру зайнятості, 333 роботодавці отримали позитивне рішення щодо компенсації за працевлаштування 706 внутрішньо переміщених осіб. З них 130 роботодавців подали заявку на компенсацію за працевлаштування ВПО цього року [9].

За ініціативи Конгресу місцевих та регіональних влад при Президентові України, що має на меті розвиток взаємодії місцевих та регіональних влад з міжнародними партнерами, які прагнуть співпрацювати на рівні області та територіальної громади у Закарпатській області створено Регіональний офіс міжнародного співробітництва.

Головною метою Регіонального офісу міжнародного співробітництва є залучення міжнародної технічної допомоги [10].

Щодо загальної економічної ситуації в регіоні у порівнянні 2021 та 2022 років: у переробній промисловості зростання спостерігалося у металургійному виробництві, виробництві готових металевих виробів, крім машин і устаткування – на 40,6%; виробництві хімічних речовин і хімічної продукції – на 24,0%; машинобудуванні – на 14,1%. Разом з тим, індекс промислового виробництва на підприємствах з виготовлення виробів з деревини, виробництві паперу та поліграфічної діяльності становив 94,7%; з виробництва гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції – 99,2%; з виробництва харчових продуктів та напоїв – 99,6%. За підсумками січня – серпня 2021 року відзначено зростання металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів, крім машин і устаткування – на 32,7%.

На кінець вересня 2023 року до Закарпаття переміщено 422 підприємства із яких 378 працюють і 44 ще у процесі переїзду, монтажу та підключення обладнання. Із загальної кількості релокованих до області підприємств 18,7% – підприємства переробної промисловості. Із загальної кількості підприємств переробної промисловості, які релокувалися до області (79 одиниць).

В області було затверджено Програму розвитку малого та середнього підприємництва на 2021-2023 роки. Пріоритетними

[9] Закарпатський центр зайнятості. (2023). *333 роботодавці області отримають компенсацію витрат за працевлаштування ВПО | Закарпатський обласний центр зайнятості*. Dcz.gov.ua. https://zak.dcz.gov.ua/novyna/333-robotodavci-oblasti-otrymayut-kompensaciyu-vytrat-za-pracevlashtuvannya-vpo

[10] Закарпатська обласна військова адміністрація. (2021). *Закарпатська обласна державна адміністрація – Залучення міжнародної технічної допомоги*. Carpathia.gov.ua. https://carpathia.gov.ua/rehionalnyi-ofis-mizhnarodnoho-spivrobitnytstva/informatsiia-pro-diialnist-ofisu

напрямами Програми є ті, що визначені регіональною Стратегією розвитку Закарпатської області на період 2021 – 2027 років, зокрема: фінансова підтримка малого і середнього підприємництва, що здійснювалась за двома напрямами: часткове відшкодування відсоткових ставок за кредитами, залученими суб'єктами підприємництва в банківських установах для реалізації інвестиційних проєктів; організація та проведення конкурсу бізнес-проєктів для початківців підприємців (стартапи). Також передбачено заходи щодо інформаційної та консультаційної підтримки бізнесу; розвитку регіональної інфраструктури тощо. У зв'язку з введенням воєнного стану на території країни, фінансування заходів Програми призупинили та перенаправили на воєнні цілі. В обласному бюджеті на 2022 рік фінансування заходів Програми передбачалось на суму 1500 тис. грн Постановою Кабінету Міністрів України від 9 червня 2021 року № 590 було обмежено виконання заходів Програми, в результаті чого відбулась економія цих коштів.

Відповідно до Програми розвитку малого та середнього підприємництва у Закарпатській області на 2021 – 2023 роки, у 2023 році здійснено:

• забезпечення та організації діяльності Регіональної ради підприємців при Закарпатській облдержадміністрації;

• стартапів та інновацій в секторі малого та середнього підприємництва;

Також вдосконалено та розширено системи стартапів, відслідковування впливу стартапів на економічний розвиток регіону за рахунок коштів обласного бюджету в реалізації на території області не менше 45 бізнеспроєктів. Створено нові робочі місця, запроваджено компенсації частини вартості придбаних альтернативних джерел енергозабезпечення за рахунок коштів місцевих бюджетів.

Щодо Вінницької області, то з моменту введення в країні воєнного стану, в області було призупинено фінансування переважної більшості регіональних програм, що не були безпосередньо пов'язані з реагуванням на повномасштабну збройну агресію Російської Федерації, або з наданням гарантованих державою суспільних послуг населенню. Зокрема, це стосувалося і заходів Регіональної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2021-2027 роки в частині надання мікрогрантів на створення або розширення місцевого бізнесу[11].

[11] Вінницька обласна військова адміністрація. (2023, February). *Розвиток підприємництва в області, підтримка релокованих підприємств та скорочення безробіття серед ВПО – чим живе сьогодні економіка Вінниччини – Вінницька обласна військова адміністрація*. Vin.gov.ua. https://www.vin.gov.ua/news/ostanni-novyny/52587-

Щодо Вінницької області, то Стратегія збалансованого регіонального розвитку на період до 2027 року Вінницької області [12] також містить пріоритети щодо створення сприятливих умов розвитку малого та середнього бізнесу. Відповідно до Стратегії, прийнято Регіональну програму розвитку малого і середнього підприємництва на 2021-2027 роки.

Варто зазначити, що за даними Головного Управління Державної податкової служби станом на вересень 2023 року у Вінницькій області в області діяло понад 78 тис. суб`єктів малого підприємництва, з них 11353 – малих підприємств, 67484 – фізичних осіб підприємців. Одним із головних завдань розвитку малого бізнесу залишається вирішення питань зайнятості населення. Всього в малому підприємництві області зайнято понад 150 тис. осіб, що становить четверту частину економічно-активного населення області.

Отже, враховуючи наведене, можна дійти висновків, що незважаючи на зусилля врегулювати процеси підтримки релокації бізнесу, не було запропоновано відповідної законодавчої підтримки і регулювання процесів переміщення і адаптації юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців в обраних місцях розташування. Однак окрім переміщення процесів і устаткування на роботу впливає безліч факторів, серед яких: розміщення персоналу, оскільки працівники із числа ВПО, відсутність пільг за оплату енергоносіїв, відсутність механізму економічного бронювання від мобілізації, відсутність компенсації за втрачене майно (активи) підприємства, тощо. Але є і позитивні напрямки, які не повністю, але частково були реалізовані, а саме: надання в оренду приміщень для розміщення виробництва за пільговими тарифами, при наявності такого в фонду в приймаючій громаді, доступ до пільгових кредитів, доступ до грантових програм при наявності фінансування.

rozvytok-pidpryiemnytstva-v-oblasti-pidtrymka-relokovanykh-pidpryiemstv-ta-skorochennia-bezrobittia-sered-vpo-chym-zhyve-sohodni-ekonomika-vinnychchyny

[12] Вінницька обласна державна адміністрація. (n.d.). *СТРАТЕГІЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ПЕРІОД ДО 2027 РОКУ*. Retrieved March 31, 2025, from https://www.vin.gov.ua/images/doc/vin/ODA/strategy/strategy2027.pdf

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-100

ОКРЕМІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ РЕЛОКАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Валерія ГУСАР
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Донецького національного університету імені Василя Стуса
м. Вінниця, Україна

Анна ШАПЕЛЬСЬКА
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Донецького національного університету імені Василя Стуса
м. Вінниця, Україна

Одним із ключових способів виживання українських компаній у кризовій ситуації, спричиненій введенням воєнного стану, стала релокація виробничих потужностей. Підприємства опинилися перед вибором: зупинити свою діяльність чи переміститись до більш безпечних регіонів країни.

Згідно з науковими поглядами визначення поняття «релокація» тлумачиться доволі неоднозначно. Наприклад, Л. Плащук під релокацією розуміє процес перенесення місця фізичного розташування підприємства з місця постійної дислокації повністю або частково задля збереження можливості роботи підприємства та повноцінного його функціонування[1]. Г. Кундєєва, Л. Мартинюк визначають релокацію бізнесу як переміщення підприємств на безпечну територію в межах країни або за кордон[2]. В дослідженні О. Захарової релокація бізнесу розглядається як один з дієвих інструментів соціально-економічного оздоровлення регіонів України та збереження технологій[3]. Щодо законодавчої дефініції, в Законі Україні від 28.07.2022 р., № 2468-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави» немає єдиного чіткого визначення процесу релокації підприємств, що свідчить про законодавчу прогалину.

[1] Плащук Л. (2022). Посібник з релокації підприємств. Покроковий план дій підприємств з релокації. С. 5-6.

[2] Кундєєва Г., Мартинюк Л. (2022). Релокація як спосіб відновлення та підтримки бізнесу у період агресії. *Конкурентоспроможність національної економіки:* матеріали XX Міжнародної науково-практичної конференції. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ. С. 107.

[3] Захарова О. (2022). Релокація підприємств як інструмент відновлення економіки України. *Економіка підприємства: теорія та практика.* Збірник матеріалів IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ. С. 136.

Процес релокації підприємств включає такі основні етапи як: 1) аналіз обставин – оцінка ризиків, фінансових можливостей, а також логістичних аспектів щодо переміщення бізнесу; 2) визначення головних цілей релокації – встановлення ключових завдань (збереження виробництва, захист працівників, пошук нових ринків або партнерів тощо); 3) пошук можливих опцій для переміщення – аналіз безпечних регіонів, доступної інфраструктури, можливостей державної чи міжнародної підтримки; 4) підготовка підприємства до переїзду – розробка плану переміщення, юридичні питання, підготовка персоналу та обладнання; 5) релокація – фізичне переміщення підприємства, транспортування обладнання, організація нової локації; 6) початок роботи – запуск виробничих або операційних процесів, налагодження комунікацій з постачальниками та клієнтами; 7) налагодження роботи підприємства – адаптація до нових умов, оптимізація роботи, розширення бізнесу на новій території[4]. Дотримання цих кроків є важливим інструментом для підприємств задля збереження своєї діяльності та забезпечення стабільності в умовах невизначеності.

Релокація є складним процесом, що вимагає ретельного планування та виконання. Залежно від цілей, ресурсів і обставин підприємства можуть обирати різні типи релокації, основними з яких є повні, часткові та змішані. Повна релокація – це переміщення всього підприємства, включаючи обладнання, персонал та ресурси, на нове місце. Цей вид релокації характерний переважно для малих підприємств, оскільки вони мають менше обладнання, що значно полегшує його перевезення. В умовах підвищеної небезпеки підприємства різних галузей вдаються до часткової релокації, яка полягає у переміщенні лише частини своїх підрозділів у більш безпечні місця, що може бути зумовлено неможливістю повної релокації через унікальність виробництва, обмеженість ресурсів або небажання персоналу переїжджати, а також прагненням знизити ризики та розширити бізнес. Щодо змішаного типу релокації, він допомагає розширити ринки збуту та оптимізувати логістику підприємства. Цей тип одночасно дозволяє відкривати нові виробничі місця в стратегічно важливих регіонах, не зупиняючи при цьому роботу виробництва.

Також існує внутрішня та міжнародна релокація. Внутрішня релокація передбачає переїзд підприємства з одного регіону в інший в межах держави, що може бути зумовлено різними чинниками, зокрема введенням воєнного стану. Цей процес відіграє ключову роль у збереженні економічного потенціалу країни. Міжнародна релокація, або «офшорінг», як ще називають, передбачає переміщення підприємства за межі держави[5]. Головними причинами цьому є пошук нових ринків, зниження витрат на виробництво, доступ до кваліфікованої робочої сили, сприятливий інвестиційний клімат або політична нестабільність у країні походження. Цей процес є більш

[4] Плащук Л. (2022). Посібник з релокації підприємств. Покроковий план дій підприємств з релокації. С. 5-6.

[5] Запухляк І., Красняк О. (2022). Релокація: суть, типи та проблеми. *Вісник Хмельницького національного університету.* Вип. 6. Т. 2. С. 258-259.

складним, ніж внутрішнє переміщення, оскільки потрібно враховувати низку аспектів, зокрема юридичні та податкові питання в країні перебування, адаптація персоналу до нового середовища, можливі логістичні труднощі тощо.

24 лютого 2022 року Російська Федерація здійснила відкрите вторгнення на територію України. Внаслідок таких агресивних дій економіка держави зазнала суттєвих змін, які призвели переважно до негативних наслідків. Насамперед така динаміка була спричинена тим, що чимала кількість масштабних підприємств, які розміщувалися на Сході держави, стикнулась з прямою загрозою свого подальшого функціонування в умовах введеного на всій території України воєнного стану. Відповідно до п. 15.1. статті 15 Податкового кодексу України (далі – ПК України) платниками податків визнаються фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування згідно з цим ПК України або податковими законами, і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів згідно з ПК України[6]. Отже, внаслідок збройної агресії Російської Федерації держава фактично почала втрачати тих платників податків, які мали об'єкт оподаткування, й відповідно сплачували податки та збори до державного бюджету, що негативно позначилось на економічній ситуації в цілому.

Частина підприємств змушені були припинити свою діяльність через наявні ризики, пов'язані окупацією територій, на яких вони провадили свою діяльність, частина – продовжили розвивати свій бізнес у таких непростих умовах, зокрема шляхом релокації. За оцінками експертів станом на 31 грудня 2023 року загальна вартість реконструкції та відновлення України складатиме 486 млрд дол США протягом наступного десятиліття, що перевищує попередню оцінку на 75 млрд дол. США, яка становила 411 млрд дол США рік тому[7]. Загалом подолання збитків, заподіяних воєнними діями, можливе лише внаслідок економічної стабільності. Слід відзначити, що протягом трьох років від широкомасштабного вторгнення український бізнес поступово пристосувався до воєнних реалій, підприємства продовжили функціонувати шляхом переміщення у більш безпечні регіони країни чи за кордон. Яскравим прикладом може слугувати компанія «Ajax Systems», яка з початком воєнних дій в Україні успішно розмістилася в Туреччині. Врахувавши досвід провідних міжнародних компаній, таких як: The 3M Company, Johnson Controls, Toyota, виробництво в Туреччині розпочалося у жовтні 2022 року. Це дозволило створити тривалу географічну різноманітність у виробничих процесах, оскільки два

[6] Податковий кодекс України: від 02.12.2010 р., № 2755-VI. *Офіційний вісник України.* 2010. № 92. Ст. 3248. (Із змінами).

[7] Спільний пресреліз ООН, Світового Банку, Європейської комісії та уряду України. Оновлена оцінка потреб України на відновлення та відбудову. 2024. URL: https://ukraine.un.org/uk/260758-оновлена-оцінка-потреб-україни-на-відновлення-та-відбудову (дата звернення: 29.03.2025).

підприємства продовжили функціонували в Україні, один – розпочав успішну діяльність в Туреччині[8].

Якщо брати до уваги саме зовнішню релокацію підприємств в умовах воєнного стану, все активніше в епіцентрі наукового дискурсу опиняється проблематика решорінгу – повернення бізнесу під національну юрисдикцію[9]. Ці чинники мають впливати на покращення економічної стабільності України.

Важливим аспектом є те, що Міністерством економіки України (далі – Мінекономіки) було розроблено онлайн-платформу, що передбачає практичну реалізацію урядової програми з переміщення українських підприємств, що знаходяться в зоні бойових дій, на відносно безпечні території України для відновлення їх роботи[10]. Окрім цього Мінекономіки визначає черговість релокації компаній. Пріоритет мають стратегічні підприємства та компанії, які виробляють товари першої необхідності, тобто усе для забезпечення військових та цивільного населення. Важливою перевагою є те, що підприємства, які мають змогу самотужки перевезти своє обладнання, отримають допомогу з логістичних питань, зокрема шляхом надання пільг при перевезенні «Укрзалізницею». Іншим прикладом підтримки релокованих підприємств є ТОВ «Компанія «Центр Лтд»«, яка активно долучилась до цього процесу, шляхом надання консультацій тим підприємствам, які були змушені змінити місце дислокації із зони активних бойових дій на Захід України[11].

Отже, держава з початком повномасштабного вторгнення особливо зацікавлена в релокації українських підприємств у більш безпечні регіони країни та забезпечення правової й організаційної підтримки. З цією метою запущено цифрову платформу для допомоги в релокації, надано ряд логістичних переваг, можливість безкоштовного консультування зі спеціалістами, що у сукупності стимулює український бізнес до ефективного функціонування на території України в сучасний період воєнного стану.

[8] Кудирко Л.П., Обозний В.В. (2024). Релокація українського бізнесу в умовах війни з РФ. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. Т. 2. № 20. С. 128.

[9] Кудирко Л.П., Обозний В.В. (2024). Релокація українського бізнесу в умовах війни з РФ. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. Т. 2. № 20. С. 123.

[10] Програма релокації підприємств: Міністерство економіки України. 2025. URL: https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv (дата звернення: 29.03.2025).

[11] Смочко Н., Лужанська Т. (2022). Релокація українського бізнесу як інструмент економічної безпеки в умовах військового стану. *Journal of Scientific Papers «Social Development and Security»*. Vol. 12, No. 4. pp. 112–118.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-101

РЕЛОКАЦІЯ БІЗНЕСУ: ПОШУК ШЛЯХІВ «ВИЖИВАННЯ» В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ірина ДАВИДОВА
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Украъна

Для будь-якої держави та суспільства важливим є сталий розвиток економіки та бізнесу. Не є виключення й Україна. Однак повномасштабне вторгнення агресора поділило наше життя на «до» і «після». Це стосується як кожної людини окремо, кожної територіальної громади, України загалом. Одним з наслідків є значне завдання шкоди, або ж повне знищення підприємництва і бізнесу. А враховуючи збільшення потреб у видатках (порівняно з мирним часом) на рівні держави важливим є підтримання бізнесу, надання можливості працювати, наслідком чого є й підтримання економічної ситуації хоча б на рівні «допустимої». Тож варіантом збереження бізнесу, як такого, є його релокація.

Процедура релокації підприємств в безпечніші регіони регулюється розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію» від 25 березня 2022 р. № 246-р. Даним нормативно-правовим актом визначено чіткий перелік спільних дій органів публічної влади щодо забезпечення переміщення підприємств з постраждалих від війни територій.

Програма релокації підприємств Міністерства економіки України передбачає державну підтримку підприємствам, яка включає: підбір місця розташування для потужностей підприємства; допомога з перевезенням на нову локацію; сприяння в розселенні працівників та пошуку нових співробітників; підтримка у відновленні логістики, закупівлі сировини та пошуку ринків збуту.[1]

[1] Програма релокації підприємств Міністерства економіки України. Retrieved from https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv; Релокація підприємств та підтримка бізнесу громадами в умовах воєнного стану: методичні рекомендації у сфері місцевого економічного розвитку. 2022. Retrieved from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://auc.org.ua/sites/default/files/library/merl.pdf; Колесник, І. (2022) Релокація бізнесу в умовах війни: варіанти та покрокова інструкція. Retrieved from https://www.prostir.ua/?news=relokatsiya-biznesu-v-umovah-vijny-varianty-ta-pokrokova-instruktsiya

Ключові етапи програми релокації бізнесу включають:

оцінку поточної ситуації – необхідно проаналізувати чинні умови ведення бізнесу, зокрема економічну стабільність, доступність ресурсів та потенційні ризики, пов'язані з політичною чи соціальною ситуацією, що допоможе визначити доцільність релокації;

вибір нового місця – підприємці повинні обрати відповідний регіон або країну, враховуючи податкові, економічні, правові та соціальні аспекти (локація має забезпечувати як безпеку, так і фінансову вигоду);

переміщення активів – після ухвалення рішення про релокацію необхідно транспортувати матеріальні та нематеріальні активи, такі як нерухомість, обладнання, інтелектуальна власність тощо;

адаптацію до нових умов – цей етап включає зміну реєстраційних документів, відповідність місцевим податковим і правовим нормам, а також впровадження нових стандартів ведення бізнесу за необхідності.[2]

Враховуючи те, що нині ринкова ситуація та політична нестабільність можуть ставити під загрозу існування бізнесу, релокація може стати ключовим елементом для збереження підприємства і забезпечення його розвитку. Важливіст релокації, зокрема, підтверджується обґрунтовується існуючими економічними факторами, наявністю політичних та соціальних ризиків, наявність державної підтримки тощо.

Тож релокація дозволяє компаніям мінімізувати ризики та знайти нові можливості для розвитку. Це підтверджується й аналізом статистичних даних, які свідчать про «продовження відновлення українського бізнесу». Так, порівняно з 2023 роком показники 2024 року є значно кращими (переважна більшість компаній (86%) продовжили свою роботу у повному обсязі, що на 6% більше, ніж було у 2023 році).[3]

Зазначимо, що повна релокація зазвичай характерна для малого та мікробізнесу, а також компаній у сфері послуг, чиє обладнання можна легко або відносно легко транспортувати. Часткове переміщення бізнесу частіше зустрічається серед виробничих, сервісних і сільськогосподарських підприємств, оскільки деякі їхні активи, такі як земля, великогабаритне обладнання чи природні джерела сировини, не підлягають перевезенню. Змішаний формат релокації обирають компанії, які активно розширюють свою діяльність на нові ринки збуту

[2] Демчин, Д. Ефективна релокація підприємств: рекомендації для бізнесу. Retrieved from https://business-broker.com.ua/blog/efektyvna-relokatsiia-pidpryiemstv-rekomendatsii-dlia-biznesu/

[3] Стан українського бізнесу під час війни: підсумки 2024 року, прогнози на 2025 рік. Retrieved from HTTPS://LOGIST.FM/PUBLICATIONS/STAN-UKRAYINSKOGO-BIZNESU-PID-CHAS-VIYNI-PIDSUMKI-2024-ROKU-PROGNOZI-NA-2025-RIK

й потребують виробничих потужностей у безпосередній близькості до кінцевих споживачів. За даними Gradus Research у перший місяць повномасштабного вторгнення 86% підприємств зупинили свою діяльність або скоротили її, а за даними аналогічного опитування влітку частка таких підприємств склала 78%.[4]

Разом з тим, релокація бізнесу супроводжується низкою ризиків, зокрема високими та часто непередбачуваними витратами на переміщення, організаційними й технічними труднощами, особливо під час транспортування майна. Може виникнути проблема з перевезенням усіх необхідних активів та пошуком відповідних приміщень для розміщення виробництва. Додатковими викликами є висока вартість оренди виробничих площ у новій локації та складнощі з підбором кваліфікованого персоналу після переїзду. Тому важливо зберегти основний склад працівників, забезпечивши їм комфортні умови для переїзду та подальшої роботи. Також можливі втрати контрагентів, постачальників сировини й матеріалів, що вимагатиме пошуку нових партнерів, додаткових фінансових витрат та часу, що може призвести до тимчасового простою підприємства.

Однак, враховуючи правовий режим воєнного стану, в якому ми нині перебуваємо, різну ситуацію щодо пошкодження майна агресором тощо, можливість для бізнесу здійснити релокацію або ж відкрити нову справу є гарною можливістю продовжувати працювати, створювати робочі місця та економічно підтримувати державу.[5] Це дійсно можна назвати «шляхом виживання» як для окремого підприємця, бізнесу, так і для економіки країни в цілому.

[4] Мангушев, Д. В., Будріс, Т. І., & Калініченко В. В. (2023) Релокація бізнесу в умовах війни. *Економіка та управління підприємствами*. № 75. С. 120.

[5] Давидова, І. В. (2023) Мала приватизація в умовах воєнного стану: досвід та перспективи удосконалення. *Часопис цивілістики*. Вип. 49. С. 22-25.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-102

РОЛЬ РАДИ БІЗНЕС-ОМБУДСМЕНА В СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ЗАКОННИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ РЕЛОКАЦІЇ

Інга ЗЕЛЕНА-БАУЕР
mag.iur., LL.M., MA,
науковий співробітник
Центру східноєвропейського права Університету Грац
м. Грац, Австрія

Для ведення бізнесу на території України досі залишається характерним надмірне втручання з боку держави в сферу підприємницької діяльності. У зв'язку з повномасштабним вторгненням рф на територію України (від 24.2.2022 р.), бізнес в Україні вимушено зіштовхнувся із додатковими серйозними й непередбачуваними викликами та негативними наслідками (втратами). Це підштовхнуло його до вимушеної негайної (повної або часткової) тимчасової релокації підприємств (і працівників) до безпечніших регіонів (областей) країни, які підконтрольні Уряду України. З отриманням Україною статусу держави-кандидата на членство в ЄС та завдяки безперервній підтримці України з боку країн-членів ЄС, для українського бізнесу відкрилися і деякі нові перспективи (отримання доступу до нових ринків збуту товарів і послуг, релокація на спрощених умовах бізнесу та працівників за кордон тощо) і можливості для продовження функціонування і подальшого розвитку.

Відповідно до Першого квартального звіту за 2022 рік, з травня того ж року, **Радою бізнес-омбудсмена** в Україні оброблялися звернення від представників підприємств в Україні, які безпосередньо стосувалися релокації (переміщення, вивезення) бізнесу в межах території України чи за кордон (в країни ЄС), а також переміщення товарів між Україною і державами-членами ЄС, включаючи експорт української продукції і перешкоди для імпорту товарів на територію України. (В цьому контексті необхідно відмітити діючі в Україні законодавчі заборони щодо ввезення товарів з рф, а також щодо імпорту до ЄС продукції/товарів з тимчасово непідконтрольної Україні території – частини Донецької, Херсонської, Луганської, Запорізької областей). Більше того, з 2023 року, Рада бізнес-омбудсмена в Україні продовжує

активно долучатися до ініціатив щодо покращення умов ведення бізнесу в Україні, лібералізації українського законодавства, його гармонізації зі стандартами ЄС, налагодження партнерства задля відбудови (відновлення) України тощо.

Таким чином, на початку 2022 року, Рада бізнес-омбудсмена розширила напрямки своєї діяльності, в тому числі шляхом обробки (онлайн) **звернень** від представників підприємств щодо реалізації запроваджених (державних, локальних) безкоштовних програм підтримки релокації підприємств; створення за кордоном і в Україні мережі підтримки, як українського бізнесу, так і ініціатив щодо відбудови України; надання підтримки іноземним інвесторам з метою сприяння реалізації судових рішень щодо порушених їх прав в Україні, в тому числі в умовах триваючого воєнного стану тощо.

Загалом **Рада бізнес-омбудсмена** в Україні, до структури якої входять бізнес-омбудсмен (він же керівник), його два заступники і секретаріат, була створена в Україні задля налагодження ефективного діалогу між представниками бізнесу, з одного боку, і державою (органами публічної влади), з іншого боку. Діяльність цієї (урядової) постійно діючої незалежної омбудсменської (консультативно-дорадчої) установи, зі спеціалізацією у сфері захисту прав і законних інтересів бізнесу (суб'єктів підприємницької діяльності) в Україні, направлена на вирішення (у позасудовому порядку, шляхом розгляду отриманих нею скарг) спорів, пов'язаних з недобросовісною поведінкою (внаслідок дій, бездіяльності або неналежного виконання державними органами України чи їх посадовими особами своїх повноважень) по відношенню до бізнесу.[1]

Для української моделі інституту спеціалізованого (урядового) бізнес-омбудсмана характерними є наступні **національні особливості**: (з точки зору природи установи, гарантій діяльності та джерел фінансування) *непідконтрольність* державним органам на основі принципів незалежності, справедливості, верховенства права; (з точки зору функцій) залученість до надання, з 2022 року – в прискореному режимі, відповідно до пріоритетності – підтримки бізнесу задля

[1] Також див. *Батанов/Голоядова*, Інститут бізнес-омбудсманів у сучасному світі: проблеми концептуалізації та конституювання, Проблеми сучасного конституціоналізму, Експерт: парадигми юрид. наук і держ. упр. 2021/5, (70-85) 76; *Чістякова/Кривдіна*, Інститут бізнес-омбудсмена в Україні та світі: історико-правовий аспект, Інтелігенція і влада 2017/37, (123-137) 133.

(позасудового) вирішення спорів щодо (обмежуючих, підтримуючих) по відношенню до бізнесу заходів державних органів та обробки скарг (звернень) від представників бізнесу, здійснюючих підприємницьку діяльність на території України, щодо зловживань з боку органів публічної влади чи їх посадових осіб; здійснення підтримки іноземних інвесторів, які законно здійснюють свою діяльність в Україні; (з точки зору статусу) консультативно-дорадча установа при Уряді України, яка не має владних повноважень; (з точки зору регламентації), окрім основного документу дипломатичного характеру (Меморандуму про необхідність створення установи бізнес-омбудсмена від від 12.5.2014 р.), діяльність бізнес-омбудсмена регулюється не законом України, а нижчими за своєю юридичною силою підзаконними нормативними актами (постановами Уряду № 691 від 26.11.2014 р., № 306 від 20.05.2015 р.; відповідними розпорядженнями Уряду від 09.12.2021 р. та 21.08.2019 р. щодо обрання бізнес-омбудсмена), що незовсім відображає сучасні міжнародні стандарти щодо інституту омбудсмена та розповсюджену серед демократичних держав найкращу практику.

Враховуючи те, що наразі збройна агресія і тимчасова окупація рф окремих місцевостей на території України продовжується, в умовах воєнного стану продовжується і ведення бізнесу в Україні. Саме тому релокація бізнесу у відносно безпечні регіони України все ще лишається гострим і актуальним питанням. Не втрачають своєї актуальності і питання щодо лібералізації умов і покращення сприятливого клімату для ведення бізнесу в Україні, включно із реалізацією законодавчих гарантій захисту іноземних інвестицій, та відновлення національної економіки України в цілому, не останню роль у сприянні щодо вирішення яких (на найвищому інституціональному рівні) продовжує відігравати і така колегіальна спеціалізована (урядова) омбудсманська установа як Рада бізнес-омбудсмена в Україні.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-103

ПРАВОВЕ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФРАСТРУКТУРНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ДЛЯ РЕЛОКАЦІЇ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Богдан ІГНАТЬО
адвокат, аспірант кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» м. Ужгород, Україна

З часу сільськогосподарської революції, з якою вчені філософії та історії пов'язують виникнення осідлого способу життя людства, неминучою ознакою такого стилю життя стала здатність людини створювати інфраструктуру. Це зокрема виявлялося в потребі постійного перебування громад на певній території в цілях самозабезпечення, а отже й невідворотної зміни навколишнього середовища. Відтоді, зміна людиною середовища свого перебування нині й завжди залишається життєвою необхідністю – чи то в цілях виживання, чи то в цілях власного комфорту. Такі винаходи людства як дороги, іригаційні системи, міста, держава, тощо, нині в науці узагальнено введенням поняття «інфраструктура», яка уособлює певні матеріальні та нематеріальні взаємопов'язані системи.

З часу повномасштабного вторгнення північного сусіда на територію України перед українським народом та владою гостро постало питання порятунку людей та промисловості від загроз війни. Якщо ми поглянемо на карту промисловості України до 2014 року, то збагнемо зосередження промисловості здебільшого у східних регіонах країни. Накладення карти залізничних шляхів це тільки підтверджує.

Відтак у 2022 році українським урядом впроваджують кроки з переміщення населення та промисловості здебільшого до західних областей України. Кабінет Міністрів України постановою від 18.03.2022 №314 «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» запроваджує ряд регуляторних заходів, які повинні сприяти перенесенню виробничих потужностей бізнесу із східних регіонів України. До процесу залучаються майже усі міністерства, а бізнесу максимально спрощуються адміністративні реєстраційні процедури[1]. Об'єктивні

[1] Постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2022 №314 «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану». URL (станом на 28.03.2025): https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D0%BF#Text

кроки влади через запроваджені правила зводяться до максимального сприяння перенесенню виробничих потужностей бізнесу на нові території, що пов'язується як із вирішенням питань самої логістики, так і забезпеченням можливостей розташування працівників із сім'ями, енергозабезпечення виробництв, створення безпечних під час воєнного стану умов роботи.

Кроки й заходи до релокації бізнесу за своїми ознаками нагадують відомий інститут індустріальних парків, метою якого є розвиток окремих територій. Як зазначає Галасюк В.В., ознаками індустріальних парків як спеціальних промислових територій, як правило є підготовлена інженерно-транспортна інфраструктура, набір необхідних сервісів, спрощені регуляторні процедури та пакет стимулів для виробничих та науково-дослідних підприємств. Це механізм індустріалізації, залучення інвестицій, збільшення зайнятості населення, збалансованого регіонального розвитку, підтримки місцевих виробників, сприяння малому та середньому підприємництву. Дослідник зазначає, що усвідомлення ролі держави в розбудові індустріальних парків поступово змінювалось з пасивної – простого надання інфраструктури, на активну – надання різноманітних стимулів та преференцій учасникам індустріальних парків на місцевому і загальнонаціональному рівнях[2].

Закон України «Про індустріальні парки» визначає індустріальний (промисловий) парк як це облаштовану інфраструктурою територію, у межах якої учасники можуть здійснювати господарську, науково-технічну діяльність, діяльність у сфері інформації і електронних комунікацій у межах індустріального парку. Закон приділяє чимало уваги значенню інфраструктурного забезпечення задля реалізації ідей діяльності індустріальних парків, зокрема щодо наявності інженерно-транспортної, логістичної, ринкової, енергетичної та екологічної інфраструктури[3].

Ми вбачаємо істотну схожість між сучасними процедурами регулювання релокації бізнесу та утворенням індустріальних парків, проте ці процеси мають свої відмінності:

На відміну від створення індустріальних парків релокація бізнесу вирізняється у відсутності достатнього часу для перенесення виробництв. Ні держава, ні бізнес ніколи не має достатньо часу «запланувати» і достатньо підготувати релокацію бізнесу;

[2] В.В.Галасюк. (2018) Індустріальні парки: світовий досвід та перспективи створення в Україні. Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2018. – Том 28. – № 1. – С. 40-50. URL (станом на 28.03.2025): http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/33691

[3] Закон України «Про індустріальні парки». URL (станом на 28.03.2025): https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17#Text

Релокація бізнесу має ширші аніж утворення індустріального парку потреби, адже окрім розвитку окремої місцевості в цілях енергозабезпечення та логістики, переміщення бізнесу вимагає вирішення питань забезпечення гідних умов існування працівників. Про це свідчить і прийняття Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану»[4];

Внаслідок релокації повинні усуватися чи істотно зменшуватися її причини. Якщо у випадку з утворенням індустріальних парків переслідується мета розвитку певної місцевості, то метою релокації є збереження вже існуючої промисловості, її порятунок, а відтак релокація є способом убезпечення виробництва від загроз війни чи інших критичних чинників.

Отже, як з часу заснування постійних поселень, так і в критичних умовах воєнного стану, будь-яке освоєння нової території як індивідом, так і бізнесом, потребує інфраструктурної спроможності. За визначенням Ліпкана В.А. інфраструктурна спроможність це здатність системи національної інфраструктури отримувати та використовувати в інфраструктурному середовищі / межах інфраструктурного ландшафту життєво важливі ресурси, необхідні для створення гарантованих і сприятливих умов реалізації стратегії державної інфраструктурної політики[5]. В контексті мови про релокацію бізнесу в умовах воєнного стану ми вважаємо, що під інфраструктурною спроможністю тут слід розуміти наявність умов, матеріальних та організаційних можливостей, властивостей, здатних та сприятливих для розміщення на окремих територіях виробничих підприємств без шкоди для їх нормального функціонування.

Ми вважаємо, що завданням правового регулювання релокації бізнесу в умовах воєнного стану повинно стати введення у вжиток в нормативно-правових актах поняття «інфраструктурної спроможності», її критеріїв, шляхів досягнення та суб'єктного складу. В умовах невизначеності буде корисним мати своєрідну дорожню карту щодо кроків, які б мінімізували негативні наслідки та виклики для перенесення виробництв, а то й взагалі унеможливлювали б їх втрату.

[4] Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». URL (станом на 28.03.2025): https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text

[5] В.А.Ліпкан. (2023). Стратегія державної інфраструктурної політики України, Словник. Київ, с. 102.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-104

РЕЛОКАЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ПІДВИЩЕННЯ СПРОМОЖНОСТІ ГРОМАД В МЕЖАХ НЕОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Олег ІЛЬНИЦЬКИЙ
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна

Понад 11 років Україна існує в умовах військової агресії з боку російської федерації та її сателітів, а після 24 лютого 2022 року інтенсивність воєнних дій відродили із забуття реальність повномасштабної війни на теренах Європи. Фактичні зміни функціонування держави, зумовлені викликами цих обставин, знайшли своє відображення у правовому регулюванні в рамках спеціального адміністративно-правового режиму воєнного стану.

Заходами цього режиму відповідно до статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» є евакуація населення, затриманих осіб та засуджених, матеріальних і культурних цінностей, що перебувають у державній власності (пункти 19, 19-1, 24). Натомість, пункт 9 статті 5 Закону України «Пр військово-цивільні адміністрації» згадував серед повноважень цих органів військового управління здійснювати евакуацію підприємств, установ та організацій (без визначення форми власності і видів діяльності). Очевидно, що це має свій сенс, оскільки виробничі потужності є одним з елементів цілісної економічної системи, що потребує фізичного захисту в умовах збройного конфлікту на території в рамках функціонування «економічного фронту» або «економічного тилу».

Усвідомлюючи ці спонуки, Законом України від 28 липня 2022 року були внесені численні зміни до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави.

Таким чином, релокація – переміщення підприємств, установ та організацій з території безпосереднього ведення бойових дій чи їхньої реальної загрози – стало ще одним елементом нового державно-економічного порядку.

Нормативно-правове регулювання заходів релокації підприємств на сьогодні здійснюється на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 № 305 «Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану», якою, зокрема, передбачено безоплатне перевезення АТ «Укрпошта» майна вітчизняних підприємств, установ та організацій згідно з переліком, який формує Мінекономіки і передає до Міністерства інфраструктури України, а також розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.03.2022 № 246-р «Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію», яким центральним та

місцевим органам влади надано низку доручень, зокрема, стосовно визначення переліку суб'єктів господарювання, які переміщатимуться на безпечну територію, та переліку вільних виробничих площ, які можуть використовуватися такими суб'єктами; надання інформаційної та організаційної допомоги щодо можливостей розміщення та проживання працівників переміщених підприємств; забезпечення оперативного підключення виробничих потужностей переміщених суб'єктів до газо-, водо-, електропостачання та інших інженерних комунікацій.

Тобто, державна підтримка може передбачати: підбір місця розташування для потужностей підприємства; допомогу з перевезенням на нову локацію; сприяння в розселенні працівників та пошуку нових співробітників; підтримку у відновленні логістики, закупівлі сировини та пошуку ринків збуту. Основна відповідальність покладена на військові адміністрації.

Однак важливим суб'єктом процедури релокації є громади, які у контексті децентралізації безпосередньо є приймаючими сторонами релокованих виробничих потужностей і людського потенціалу.

Ще на початку 2023 року – після року запуску та найактивнішого функціонування програми релокації Міністерство економіки звітувало про те, що від початку війни 800 підприємств було релоковано з небезпечних регіонів за підтримки держави. Найбільше підприємств релокувались до Львівської (24 %), Закарпатської (14,5 %), Чернівецької (9,8 %), Івано-Франківської (8,3 %), Хмельницької (7,3 %), Тернопільської (6,3 %) областей. Це дозволило зберегти понад 35 тисяч робочих місць, окрім того, додатково створити ще понад 7 тисяч осіб. Релоковані підприємства продовжують повноцінно працювати та сплачувати податки – загалом за 2022 рік ними перераховано понад 1,14 млрд грн єдиного соціального внеску.

Таким чином, інтерес приймаючих громад до релокованих підприємств очевидний – фактично йдеться про внутрішнє інвестування зі створенням додаткової податкової бази для надходжень до місцевих бюджетів за рахунок оподаткування доходів, нарахованих роботодавцями працівникам, супутній розвиток виробничої та соціальної інфраструктури.

Одним з успішних та масштабних проєктів релокації виробництва став запуск протягом 2022-2023 року на території Оброшинської сільської територіальної громади Львівської області діяльності релокованого підприємства із Харківської області Товариства з обмеженою відповідальністю «Кегичірське», яке зареєстроване в громаді як Товариство з обмеженою відповідальністю «Львівський хлібопекарський комплекс». При виході на повну потужність, завод планує працевлаштувати близько 3 000 осіб, а загальний розмір інвестицій заявлений на рівні 20 мільйонів євро. Цей же інвестор перемістив біля міста Пустомити Львівської області власний завод з виробництва меблів.

Водночас, проведене дослідження умов та процедур релокації[1] свідчить про те, що за винятком локаційно-логістичних механізмів, державою до

[1] Право на працю та особливості його реалізації і захисту в умовах правового режиму воєнного стану на підставі інструментів моніторингу «Місцевий індекс прав людини» (на прикладі Оброшинської територіальної громади) – 52 с. – URL: https://www.helsinki.org.ua/publications/yak-realizuietsia-pravo-na-pratsiu-na-lvivshchyni-eksperty-doslidyly-osnovni-tendentsii/

останнього часу не враховуються складнощі з якими стикається релоковане підприємство в частині перезапуску виробництва, фактичної відсутності оборотних засобів та достатньої кількості фахових людських ресурсів.

Тим більше, громади не володіють жодними можливостями, щоб залучити інвестиційно-привабливі виробництва до переїзду на офіційному рівні, за винятком узгодження виділення земельних ділянок для формування просторового базису виробничих потужностей. Залежна і централізована податкова система, дозвільна система природокористування, управління енергетичною інфраструктурою приватними власниками, відсутність ефективних механізмів управління людським ресурсом в умовах воєнного дефіциту виключають конкурентність громад та їх реальний вплив на процес релокації.

Серед пропонованих кроків щодо вирішення цього питання слід рекомендувати громадам розробити і прийняти програми підтримки підприємництва доповнити і поширити сферу їхньої дії як на місцевих підприємців, так і передбачити механізми підтримки переміщених підприємств, які здійснюють діяльність на території Громади. В рамках забезпечення дієвості впровадити інституційний механізм супроводу виконання відповідної програми через функціонування організацій сприяння бізнесу, агенцій економічного розвитку, центрів підтримки підприємництва, організацій роботодавців, які забезпечуватимуть представництво інтересів підприємців перед органами місцевого самоврядування. Програма повинна передбачати реалістичні показники фінансової підтримки.

Держава може передати власні «проблемні» активи суб'єктів державного сектору економіки, які розміщуються на території громад з метою використання їх як стартового базису діяльності (виробничі приміщення, устаткування, земельні ділянки з відповідною інфраструктурою).

З метою подолання дефіциту кваліфікованих працівників, формування конкурентних професійних навиків, знань та умінь і сприяння зайнятості місцевого населення, в рамках діяльності громади розробити алгоритм «зворотного зв'язку» з роботодавцями-стейкхолдерами щодо забезпечення кваліфікованої робочої сили через напрями підготовку кадрів та формування неформальних умінь і навиків для виробництва на базі закладів комунальної власності, передбачити додаткові фінансові стимули для працевлаштування молодих спеціалістів, затребуваних релокалізованими підприємствами і організаціями.

Шляхом змін до податкового законодавства, запровадити середньостроковий експеримент щодо можливості зниження ставок місцевих податків (єдиний податок для платників, податку на майно), а також запровадження додаткових пільг за місцевими податками і зборами для суб'єктів господарської діяльності.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-105

МЕДІАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Микола КРИВКА
адвокат, медіатор, провідний юрисконсульт
Закарпатської філії ТОВ «Газорозподільні мережі України»
м. Ужгород, Україна

Перш ніж перейти до проблеми вирішення конфліктів в умовах воєнного стану, у тому числі в умовах релокації численної кількості підприємств на Закарпаття, варто взагалі з'ясувати, що ж таке медіація та яким нормативно-правовим актом вона регулюється.

Медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів[1].

Ні для кого не секрет, що після початку воєнних дій в Україні значна кількість підприємств зі Сходу України перенесла свої виробництва та підприємства на захід, в тому числі на Закарпаття.

Отже, життя не стоїть на місці, кількість населення Закарпаття збільшується, у тому числі за рахунок внутрішньо переміщених осіб, а разом з тим, між місцевим населенням Закарпаття та внутрішньо переміщеними особами часто виникають конфлікти (спори) тощо.

Відмінність медіації від судового процесу полягає у тому, що сторони самостійно приймають рішення у спірній ситуації. Рішення задовольняє обидві сторони спору і виконується ними добровільно. Медіатор лише допомагає сторонам налагодити ефективну комунікацію та знімає напруження між ними за допомогою спеціальних навичок і комунікативних технік [2].

В сьогоднішніх умовах, в яких знаходиться українське суспільство, держава, адвокатура та система правосуддя в цілому, як ніколи постає питання актуальності медіації, що дасть змогу кожному з нас по-іншому подивитися на світ і краще бути готовим до ефективного вирішення

[1] Закон України «Про медіацію» – (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2022, № 7, ст.51) – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text

[2] Адвокат та медіація – посібник Національної асоціації адвокатів України (ст. 6) – https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/%D0%90%D0%B4%D0%B2%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D1%82%20%D1%82%D0%B0%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf

проблем у нових складних умовах, з якими стикається система правосуддя в цілому.

Я, як адвокат, широко застосовує у своїй діяльності медіацію як альтернативний спосіб вирішення конфліктів, у тому числі щодо вирішення складних судових спорів.

Як приклад, зі своєї юридичної практики, а фактично практики у сфері застосування навичок медіації можу назвати конфлікт (спір) між Акціонерним товариством «Оператор газорозподільної системи «Закарпатгаз» та Об'єднання співвласників багатоквартирних будинків «Легоцького», який виник у зв'язку з виявленим ОСББ «Легоцького» порушенням ще в 2021 році. Даний конфлікт завершився тільки нещодавно укладенням між сторонами договору про врегулювання спору від 04.12.2024 щодо акту про порушення № 216 від 27.08.2021 у межах судових справ № 907/721/24 № 907/1002/21 та сплатою ОСББ «Легоцького» на користь АТ «Закарпатгаз» значно меншої суми коштів, ніж була заявлена з самого початку у межах судової справи № 907/1002/21[3].

Господарський суд Закарпатської області в межах справи № 907/721/24 ухвалою суду від 20.01.2025 закрив провадження у справі у зв'язку з відсутністю предмета спору та вирішив багаторічний конфлікт між сторонами [4].

Закриття провадження у справі у справі № 907/1002/21 за первісним позовом АТ «Закарпатгаз» до ОСББ «Легоцького» залишилося суто формальністю [5].

У даному кейсі, мова не йде про класичну мирову угоду, яку затверджує суд у випадку досягнення згоди між сторонами на підставі п. 7 ч. ст. 231 ГПК України[6]. В даному випадку, досягнення згоди між сторонами конфлікту передувала клопітка робота як представників сторін, так і вагома роль суду у сприянні вирішенню спору між сторонами шляхом переговорів.

Даний багаторічний спір фактично і заклав основи для здобуття мною нової професії та надихнув мене стати медіатором в 2023 році.

---

[3] Єдиний державний реєстр судових рішень, режим посилання: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101828120

[4] Єдиний державний реєстр судових рішень, режим посилання: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124628465.

[5] Єдиний державний реєстр судових рішень, режим посилання: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125767568.

[6] Господарський процесуальний кодекс України – (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 6, ст.56) – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#n3252

На теренах Закарпаття дана професія ще не має такої популярності, як у великих містах України, де позасудове врегулювання спорів було звичайною нормальною практикою ще до офіційного прийняття Закону України «Про медіацію» в 2021 році.

Однак, зважаючи на реалії сьогодення, в умовах воєнного стану, позасудове врегулювання спорів шляхом медіації є не те що викликом, а є необхідною потребою.

Хотів би наголосити на основних аспектах та перевагах медіації, на відміну від довготривалих судових процесів, які існували ще до початку повномасштабної війни.

Основні переваги медіації є те, що сторони формують спільні рішення за результатами процедури медіації (укладення договору про поділ майна подружжя, укладення договору про визначення місця проживання дітей в позасудовому порядку тощо, як правило в нотаріальному порядку). Варто зазначити, що спільні рішення сторін за результатами медіації переважно виконуються добровільно і знаходять своє відображення: 1) у діях сторін на виконання рішення одразу після медіації; 2) в угоді за результатами медіації; 3) в іншому договорі чи договорах, які передбачені законодавством.

Варто наголосити, що виконуваність рішень за результатами медіації у 90% конфліктів, у тому числі юридичних спорів, тобто набагато вище ніж в судових спорах. Це навіть можу підтвердити навіть з точки зору особистої юридичної практики та особистого досвіду.

Узагальнюючи, хочу сказати, що медіація та застосування процедур медіації є одним з шляхів до євроінтеграційного прагнення України.

Нормативне закріплення медіації міститься і у кодифікованих актах, зокрема у Цивільному процесуальному кодексі України. Так, наразі у ході підготовчого засідання суд також з'ясовує, чи бажають сторони укласти мирову угоду, провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації (ст. 197). Якщо сторони виявляють таке бажання, тоді суд зобов'язаний зупинити провадження у справі за клопотанням сторін. У Господарському процесуальному кодексі України також: під час підготовчого провадження суд з'ясовує, чи бажають сторони провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації (ст. 182) [7]. У Кодексі адміністративного судочинства України: Сторони можуть досягнути примирення, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу, що є підставою для закриття провадження в

[7] Цивільний процесуальний кодекс України: (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст.492) – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

адміністративній справі (ст. 47). Суд з'ясовує, чи бажають сторони вирішити спір шляхом примирення, провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації (ст. 180, 181) [8].

Медіація – це альтернативний спосіб вирішення конфлікту (спору), за якого конфліктуючі сторони на основі добровільного волевиявлення використовують допомогу нейтральної, неупередженої та незалежної третьої особи – медіатора, який, маючи спеціальні знання та навички, спрямовує сторони до спільного оптимального вирішення спору (конфлікту), дотримуючись вимог законодавства [9].

Медіація також буде слугувати основою при правовій підтримці бізнесі в умовах релокації підприємств. Зокрема, проведення медіації точно буде необхідне в умовах прийнятого нещодавно Закону України № 9549 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання земельних ділянок для розбудови цифрової інфраструктури» [10], так «званий» закон про відчуження земельних ділянок та нерухомого майна в Ужгородському районі Закарпатської області. Сам факт прийняття даного закону вже призвів до конфліктів та суперечок, масового невдоволення серед населення через грубі порушення норм Конституції України.

[8] Кодекс адміністративного судочинства України: (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст.446) – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n9931

[9] Медіація: модний тренд чи нагальна потреба? – Людмила Калмикова, адвокат, медіатор, суддя у відставці: https://unba.org.ua/publications/8689-mediaciya-modnij-trend-chi-nagal-na-potreba.html, вісник НААУ № 12 (97)

[10] Верховна Рада України, режим посилання: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42412.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-106

ЗАКОНОПРОЕКТ № 9549 ВІД 01.08.2023 – РОЗУМНА ПРАВОВА ОСНОВА РЕЛОКАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ВПК ЧИ ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ?

Володимир ЛОГОЙДА
доктор філософії в галузі права,
викладач кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Війна або, висловлюючись термінами міжнародного права, міждержавний збройний конфлікт – час великих випробувань для людини, суспільства, держави; час втрат, поневірянь, збитків, вимушеного обмеження прав і свобод, позбавлення звичного способу життя. Ми всі чимось жертвуємо, часто свідомо і добровільно, навіть ініціативно, але не менш часто – примусово, всупереч нашим бажанням. Хтось підлягає мобілізації у Збройні Сили, у когось відбирають транспорт для потреб армії, чийсь будинок займають солдати для оборони і Ви розумієте, що по ньому стрілятиме ворог, можливо зруйнує. Зрештою, нам всім ввели військовий збір – хто ж любить зайві податки ? В мирний час будь-які ініціативи, що стосуються прав і свобод особи, можна і потрібно ретельно обговорювати, особа вправі не погоджуватися зі зміною свого становища. Але під час воєнного стану від швидкості прийняття рішень в буквальному сенсі може залежати життя багатьох людей і саме існування держави, тому часто держава змушена віддавати перевагу примусу, а не діалогу. В такому випадку роль права важко переоцінити – лише чітке слідування йому може бути гарантією такого досягнення суспільно значимої мети (перемоги у війні, забезпечення національної безпеки), яке не призведе до внутрішнього протесту у атакованому зовнішнім ворогом суспільстві, не знищить лояльність громадянина до своєї держави і не підірве безпеку внутрішню.

Країна-агресор атакувала, насамперед, північно-східну, східну і південну Україну, де був розташований значний промисловий потенціал, в тому числі підприємства ВПК, збереження яких для виживання держави є критичним. Відтак, нагальним завданням держави одразу стала релокація даних підприємств у безпечні тилові райони країни, з яких найкращим варіантом було Закарпаття. По-перше, воно найбільш віддалене від театру бойових дій, а в сукупності з гірською та лісистою місцевістю це створює більш безпечні умови для релокації (з точки зору маскування виробництва, наскільки це в принципі можливо),

а по-друге, воно знаходиться на кордоні з чотирма країнами ЄС, що дозволяє зручно налагодити логістику сировини, запчастин та обладнання від країн-союзників.

Однак, перенесення в Закарпаття з інших областей України виробництва разом з переїздом трудових колективів, які мають відповідний рівень технічної компетенції, потребують вирішення питання місць розміщення як самого виробництва, так і великої кількості людей. А вирішення цієї проблеми, не дивлячись на невелику щільність населення області (близько 97 чол. / км^2)[1], є проблематичним, враховуючи відсутність великого обсягу вільних земельних ділянок для забудови через гірський ландшафт регіону і консервативність закарпатців у питаннях відчуження земельних ділянок і іншої нерухомості.

Необхідність швидкого розгортання виробництва зброї не дає можливості для тривалого проведення переговорних процедур з місцевими власниками нерухомості, результатом чого стало звернення держави і власників стратегічних підприємств до механізму примусового відчуження майна в умовах правового режиму воєнного стану. Правове регулювання такого відчуження передбачено діючим Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» №4765-VI від 17.05.2012, зміни в який востаннє вносилися 22.05.2024.

Закон був достатньо збалансованим, однак 01.08.2023 до нього і до ряду інших нормативно-правових актів були запропоновані зміни законопроектом №9549, який вперше був прийнятий парламентом 21.08.2024, однак заветований Президентом України 25.10.2024[2] з висуненням ряду принципових зауважень.

Взагалі законопроект стосувався спрощення процедури примусового отримання операторами телекомунікацій речових прав на земельні ділянки приватної форми власності для розгортання мереж зв'язку нового покоління. Однак в процесі розгляду даного законопроекту в нього були внесені зміни, які стосувалися особливого порядку примусового відчуження земельних ділянок та інших об'єктів нерухомого майна в Ужгородському районі Закарпатської області для розміщення релокованих підприємств, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави та / або визнані критично важливими підприємствами ВПК. Специфікою законопроекту при його першому прийнятті стала законодавча заборона власникам земельних ділянок та інших об'єктів нерухомості оскаржувати в суді будь-які аспекти процедури примусового позбавлення їх права власності, що викликало справедливе обурення брутальним порушенням базових норм Конституції України.

[1] URL: https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/zakarpatskaya/ (дані на 01.02.2022, які, звичайно, не відображають міграційні потоки, викликані воєнним станом – прим. авт.)

[2] URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/2c615ba2-fbe5-46ac-beaf-f32e968946fb

Вдруге (з частковим врахуванням пропозицій Президента України) закон прийнятий 25.03.2025. Але навіть у доопрацьованій редакції, він вже викликав значний негативний резонанс як у професійному правничому середовищі, так і серед населення регіону. І справді, чи забезпечує законопроект дотримання балансу інтересів особи (наприклад, конвенційне право на мирне володіння майном, конституційний принцип рівності всіх перед законом) та суспільства (потреба у забезпеченні релокації підприємств ВПК) ? Спробуємо розібратися.

Наразі ще не зрозуміло, чи буде підписано закон Президентом, адже далеко не всі його пропозиції, висловлені при ветуванні закону, було враховано парламентом. Зрештою, і остаточна редакція закону ще не опублікована, тому можемо робити лише попередні висновки по доопрацьованому комітетом Верховної Ради України з питань аграрної та земельної політики 14.03.2025 проекту[3], який виносився на голосування в залі ВР України 25.03.2025.

1. Слід погодитися з Президентом України, який у своїх пропозиціях при ветуванні першої версії закону вказав на порушення ст. 13 Конституції України в результаті встановлення різних умов примусового відчуження майна під час воєнного стану, залежно від ознаки адміністративно-територіальної одиниці (Ужгородський район Закарпаття чи інші райони держави). Наприклад, в питаннях вартості майна, яка підлягає компенсації (3-кратна для Ужгородського району і 1-кратна для інших; неможливість повернення майна після завершення воєнного стану тощо). В цьому контексті глава держави вказав і на порушення ст. 132 Конституції, яка відносить до засад адміністративно-територіального устрою досягнення збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів.

2. Президент зауважив, з цим також слід погодитися, і надмірну дискрецію Кабінету Міністрів України та Закарпатської обласної державної адміністрації в питаннях визначення переліку суб'єктів релокації, на користь яких може відбуватися примусове відчуження нерухомості, а також критеріїв визначення об'єктів нерухомості, які підлягають відчуженню. Це потенційно є джерелом генерування корупційних ризиків і іде всупереч принципу юридичної визначеності, який пропагується Римською конвенцією 1950 р. Це абсолютно пряма дорога для неприхованого рейдерства, протидіяти якому в рамках правового поля буде дуже складно, якщо взагалі можливо.

3. Повністю можна підтримати Президента і в питанні незгоди з пропозицією законодавця примусово відчужувати всю земельну ділянку (без поділу), навіть якщо для релокованого підприємства потрібна лише її частина. В цьому аспекті порушення принципу рівноваги (справедливого балансу) між інтересами суспільства і особи є, мабуть, найбільш яскравим.

[3] URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/0507e1c1-7d0e-4883-a245-655a158266d6

У доопрацьованій версії закону право на судове оскарження вже дозволяється, однак заборонено вживати заходи забезпечення позову (очевидно, для уникнення судового блокування процедури позбавлення особи речових прав на нерухомість). Але, наприклад, якщо оскаржити вартість земельної ділянки, що відчужується, а також збитки суб'єктам речових прав на землю (іпотекодавцям, сервітуаріям, орендарям) можна, то таке ж право особи на суд щодо об'єктів нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки, вже не передбачається.

Є і інші недоречності. Так, у разі примусового відчуження передбачається автоматичне примусове припинення речових прав, відмінних від права власності (іпотека, оренда, сервітут). Однак якщо вирішити питання з іпотекодержателем і орендарем цілком можна шляхом відшкодування збитків і закон це дозволяє, то що робити сервітуарію, який, наприклад, буде позбавлений проходу на свою ділянку чи прокладення комунікацій через примусове відчуження суміжної (обслуговуючої) ділянки ? Відшкодування збитків тут не буде на 100% раціональним вирішенням проблеми мирного володіння майном сервітуарієм.

Згідно законопроекту особливий режим діятиме протягом воєнного стану та 2 років після його припинення чи скасування, але не пізніше 01.01.2027 (таке положення передбачено змінами до ст. 15 «Прикінцеві положення» Закону України №4765-VI від 17.05.2012). При цьому в пропонованій законопроектом ст. 14^1 Закону зазначається, що особлива процедура примусового відчуження нерухомості в Ужгородському районі передбачена лише для періоду дії воєнного стану, тобто дія закону в часі вже викличе гострі суперечки в суді, якщо воєнний стан буде припинено чи скасовано, а примусове відчуження триватиме.

Викликає нерозуміння і можливість ініціатора примусового відчуження (релокованого підприємства, а не Кабміну чи Закарпатської ОДА / ОВА) бути замовником експертної оцінки нерухомого майна, що підлягає примусовому відчуженню – тут бачимо явний конфлікт інтересів у зацікавленої особи.

Не врегульовано достатньо питання, чи потрібно сплачувати ПДВ з примусового відчуженого майна ? Адже пільги державою встановлені лише при примусовому відчуженні нерухомого майна на користь ЗСУ та інших силових структур, а не на користь підприємств ВПК. Якщо потрібно, то за чий рахунок такі нарахування і сплата будуть відбуватися – закон, на жаль, не конкретизує.

На момент проведення Закарпатських Правових Читань 25-26.04.2025, можливо, доля законопроекту №9549 буде вже визначена – сподіваємося, він не стане Законом України. Але якщо стане, даний закон породить великі корупційні ризики та загрозу рейдерства, суттєво підірве інвестиційний імідж України і прогнозовано викличе гострі юридичні суперечки в процесі його реалізації.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-107

ЩОДО СКАСУВАННЯ МОРАТОРІЮ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ПОДАТКОВИХ ТА ІНШИХ ВИДІВ ПЕРЕВІРОК

Ганна ПЕТРЕНКО
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри господарського та адміністративного права
Донецького національного університету імені Василя Стуса
м. Вінниця, Україна

В сучасних умовах тривалого повномасштабного вторгнення й діючого воєнного стану в Україні, постійним і актуальним завданням для забезпечення національної безпеки та стабільності економіки в країні постає проблема знаходження балансування щодо розвитку економіки та забезпеченням оборонної системи країни. Такі завдання виникають на тлі зниження економічної активності бізнесу, руйнування інфраструктури та вимушену міграцію населення та релокації бізнесу.

Так, станом на початок 2025 року за інформацією, наданою Вінницькою міською радою, з початку повномасштабної війни 414 компаній, які займаються різними видами економічної діяльності, а саме, промисловість, ІТ, надання послуг, перевезення та логістика, ремонт, торгівля та інші, є релакантами та перемістили своє виробництво до Вінниці з інших областей України. Як зазначив заступник міського голови Андрій Очеретний, загальна кількість новостворених робочих місць на базі релокованого бізнесу становить 1971, і важливо, що бізнес залишається в Україні та працює на зміцнення економіки[1].

Не зважаючи на важкі умови провадження підприємницької діяльності в умовах воєнного стану, та з урахуванням сучасної геополітичної ситуації й реальних загроз для економіки України, державою продовжуються здійснення заходів щодо скасування мораторію на окремі види перевірок бізнесу. Так, внесено зміни до Постанови Кабінету Міністрів України «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану», а саме, передбачено відновлення з 1 січня 2025 року здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) за

[1] Стійкість економіки. У Вінницю релокувалися вже 414 суб'єктів господарювання з інших регіонів країни. 2025. URL: https://www.vmr.gov.ua/stiikist-ekonomiky-u-vinnytsiu-relokuvalysia-vzhe-414-sub-iektiv-hospodariuvannia-z-inshykh-rehioniv-krainy (дата звернення: 29.03.2025)

дотриманням суб'єктами господарювання вимог законодавства щодо якості лікарських засобів; щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін, , а також Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів)[2].

Слід зазначити, що й при здійснені податкового адміністрування також відбувається зміна умов застосування певних механізмів. Слід звернути увагу, що Постановою Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту щодо функціонування системи управління податковими ризиками (комплаєнс-ризиками) в Державній податковій службі» запроваджено системи управління податковими ризиками, що має сприяти забезпеченню системності та єдиному підходу до управління ризиками, дотримання податкового законодавства в роботі органів Державної податкової служби України (далі – ДПСУ), а також зосередження зусиль податкових органів на найбільш проблемних питаннях в адмініструванні податків і зборів[3]. Таку Постанову було прийнято в русі реалізації Національної стратегії доходів до 2030 року, яка передбачає заходи з реформування податкової політики та податкового адміністрування упродовж 2025–2027 років[4].

Не зважаючи на посилення обстрілів портової інфраструктури, ризик подальших атак на енергетичні об'єкти, зростання витрат бізнесу на енергію, оплату праці та логістику, здорожчання пального через підвищення ставок акцизного збору, дефіцит кваліфікованих кадрів, пришвидшення темпів інфляції, з 2025 року відновлюються податкові перевірки (планові та позапланові) для всіх платників, окрім платників з податковою адресою на тимчасово окупованій території та/або на територіях бойових дій. В русі чого ДПСУ було оприлюднено план-графік проведення документальних планових перевірок платників

[2] Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2022 № 303 в редакції від 27.12.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 29.03.2025)

[3] Про реалізацію експериментального проекту щодо функціонування системи управління податковими ризиками (комплаєнс-ризиками) в Державній податковій службі: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2024 № 854. URL: http://surl.li/uqldxq (дата звернення: 29.03.2025)

[4] Про схвалення Національної стратегії доходів до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2023 № 1218-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2023-%D1%80#Text (дата звернення: 29.03.2025)

податків на 2025 рік[5]. Згідно з ним наступного року планують провести 3492 перевірки юридичних осіб, 1028 фізичних осіб та 266 суб'єктів з питань перевірки податку на доходи фізичних осіб, військового збору та єдиного соціального внеску.

Так, за інформацією управління податкового аудиту ГУ ДПС у Вінницькій області у січні – лютому 2025 року до Зведеного бюджету за результатами контрольно-перевірочної роботи надійшло 34 млн грн, що на 23,2 млн грн більше ніж за відповідний період минулого року. При цьому рівень стягнення узгоджених сум склав 75,7 %. Частка надходжень грошовими коштами в загальній сумі стягнень становить 78,7 %. За звітний період фахівцями підрозділу податкового аудиту проведено 388 перевірок, в тому числі: планових – 23, позапланових – 75, фактичних – 290. За результатами завершених перевірок до бюджету нараховано податків і зборів на суму 48,8 млн грн, що на 26,5 млн грн більше донарахувань за відповідний період минулого року. Протягом січня-лютого 2025 року узгоджено 23 планових, 73 позапланових та 242 фактичні перевірки, за наслідками яких (з урахуванням актів минулих років) до бюджетів усіх рівнів нараховано 49,8 млн грн, що на 32 млн грн більше ніж за відповідний період минулого року[6].

З іншої сторони, в Україні склалась негативна тенденція з виконанням платниками податків податкового обов'язку щодо погашення податкового боргу, причому, податковий борг до зведеного бюджету кожного року зростає майже на 25,6 відсотків порівняно з попереднім. Тому, як наголошує низка науковців, виникає доцільність відновлення проведення деяких видів податкових перевірок, а саме, за трансфертним ціноутворенням; за нерезидентами; валютного контролю в частині дотримання встановлених граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів); відновлення строків здійснення заходів з погашення податкового боргу, відновлення термінів надання платниками податків відповідей на запити контролюючих органів з питань оподаткування юридичними особами або іншими нерезидентами, які проводять господарську діяльність через постійне представництво на території України, доходів, отриманих нерезидентами з джерелом їх походження з України[7].

[5] План-графік проведення документальних планових перевірок платників податків на 2025 рік. Державна податкова служби України. 2025. URL: https://tax.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/883441.html (дата звернення: 29.03.2025).

[6] Про результати контрольно-перевірочної роботи податкових аудиторів Вінниччини (2025). Головне управління ДПС у Вінницькій області. URL: https://vin.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/882336.html (дата звернення: 29.03.2025).

[7] Костенко Ю.О., Шувалова Т.О. (2023). Щодо захисту прав платників податків в умовах воєнного стану. *Київський часопис права.* № 1. С. 187-193.

Проте, проблеми податкової системи все ще залишаються найвагомішими серед перешкод для ведення бізнесу, в тому числі і в умовах релокації. Як зазначається фахівцями Економічної експертної платформи, ще не завершена реформи митної та податкової служб, що не дозволяє скоротити обсяги зловживань, а саме, контрабанди, порушення митних правил, контрафакту, які залишаються найбільш проблематичними для виявлення при проведенні податкових перевірок та запобігання ухиляння від сплати ПДВ. Також, проблемними ще залишаються питання роботи управлінь по контролю за підакцизними товарами та по роботі з податковим боргом, по яких планується проведення відомчого контролю, як зазначив Голова ДПСУ Руслан Кравченко. Однак, зроблено кроки щодо підвищення ефективності здійснення податкового адміністрування і ДПСУ вже подано до Міністерства фінансів України пропозиції до зміни механізму зупинення реєстрації податкових накладних, оновлено довідник кодів ризиковості платників податків[8].

Важливим аспектом в аспекті відновлення перевірок мають напрями, визначені таким документом, як Дорожня карта реформ 2024 – податкова та бюджетна політика[9], де визначається необхідність розробки та запровадження механізмів податкового стимулювання громадян та бізнесу, перегляд системи штрафних санкцій за незначні порушення та приведення їх до оптимального рівня, зокрема зниження до оптимального рівня штрафи порушення термінів, норм щодо РРО, норм ринкового нагляду. Також вважливим кроком має бути посилення повноважень Бізнес омбудсмена, та прийняття профільного законодавства щодо функціоналу омбудсмена.

Отже, можна зробити висновки, що насьогодні нагальною є проблема пошуку балансу у рішеннях, що мають забезпечити, з одного боку, необхідну підтримку бізнесу та населення в умовах релокації, а з іншого – сталість податкових надходжень, раціональність проведення податкових і інших перевірок, ефективне використання податкових ресурсів для забезпечення фінансування військових, соціальних та інших витрат для виконання завдань і функцій держави, а також сприяти підвищенню ефективності і результативності податкового моніторингу в умовах воєнного стану.

[8] Кравченко Р. (2025). Важливо враховувати специфіку ведення бізнесу в умовах війни. Пресслужба Державної податкової служби України. URL: https://vin.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/882336.html (дата звернення: 29.03.2025).

[9] Дорожня карта реформ 2024 – податкова та бюджетна політика. Економічна експертна платформа. URL: https://economics.org.ua/index.php/blog/402-dk-2024 (дата звернення: 29.03.2025).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-108

ПРАВОВІ РИЗИКИ РЕЛОКОВАНОГО БІЗНЕСУ: ОБГОВОРЕННЯ СОЛІДАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ КЕРІВНИКІВ ЗА НЕЗАДОВОЛЕННЯ ВИМОГ КРЕДИТОРІВ У КОНТЕКСТІ РИЗИКІВ, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ ПІД ЧАС РЕЛОКАЦІЇ

Сергій ПОРАДА
аспірант кафедри господарського права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет», помічник адвоката в Адвокатському об'єднанні «Греца і Партнери» м. Ужгород, Україна

Процеси релокації бізнесу в умовах воєнного стану та економічної нестабільності в будь-якому випадку супроводжуються зменшенням розміру ліквідних активів підприємства, що безумовно впливає на платоспроможність такого суб'єкта господарювання.

Згідно з дослідженням Опендатабот станом на 15 квітня 2024 року майже 19 000 компаній переїхало від початку 2022 року, за даними Єдиного державного реєстру[1]. Зміна місця розташування підприємства очевидно змінює структуру логістичних шляхів та договірних відносин бізнесу.

Разом з тим, норма частини 6 статті 34 Кодексу України з процедур банкрутства передбачає досить жорстке правило, що боржник зобов'язаний у місячний строк звернутися до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство у разі виникнення неплатоспроможності, зокрема якщо задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами або якщо розмір грошових зобов'язань боржника, строк виконання яких настав, перевищує вартість активів боржника[2].

Відтак актуальним є питання як нівелювати керівнику бізнеса власні ризики щодо його можливої відповідальності за невиконання вимог частини шостої статті 34 Кодексу України з процедур банкрутства.

[1] Opendatabot. (2024, 15 квітня). Як мігрує український бізнес під час великої війни. Отримано з https://opendatabot.ua/analytics/business-relocation-2023-2

[2] Верховна Рада України. (2018). Кодекс України з процедур банкрутства (№ 2597-VIII). Голос України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/b8

Безпосередньо на законодавчому рівні не передбачено преференцій для суб'єктів солідарної відповідальності, які вимушено провели підприємство через процес релокації.

Однак, відповідь на це питання випливає із судової практики. Так, Верховний Суд у постанові 21.11.2024 у справі № 925/1577/20 зазначив, що якщо керівник (орган управління) боржника доведе, що виникнення обставин визначених абзацом 1 частини 6 статті 34 КУзПБ не свідчило про стан загрози неплатоспроможності, тобто об`єктивне банкрутство (критичний момент з настанням якого боржник через зниження вартості чистих активів став нездатним у повному обсязі задовольнити вимоги кредиторів, у тому числі і щодо сплати обов`язкових платежів), і він, незважаючи на тимчасові фінансові ускладнення, **добросовісно розраховував на їх подолання в розумний строк, доклав залежних від себе максимальних зусиль для досягнення такого результату**, то такий керівник (орган управління) з урахуванням загальноправових принципів юридичної відповідальності може бути звільненим від солідарної відповідальності[3].

Вказана постанова формує гнучкий підхід до оцінки відповідальності керівників й вказує на те, що не всі фінансові труднощі (зокрема пов'язані із релокацією) автоматично мають призводити до наявності підстав для покладення солідарної відповідальності на керівника підприємства.

Важливо наголосити, що такий правовий висновок сформований виходячи з принципу добросовісності і дотримання такого принципу керівником підприємства.

Саме із цього слід виходити при формуванні плану релокації підприємства та ролі керівника у реалізації такого плану.

Враховуючи це, автор вважає за належне виділити наступні фактори, які слід врахувати при здійсненні релокації бізнесу:

– обґрунтованість й необхідність релокації, наприклад через загрозу подальшого ведення бізнесу на попередньому місці; тут слід враховувати чи була релокація економічно виправданою для збереження активів та виконання зобов'язань перед кредиторами;

– вжиття керівником достатніх заходів для захисту прав кредиторів, зокрема повідомлення кредиторів про плановану релокацію, забезпечення збереження активів та їх належне використання, запобігання штучному виведенню активів (зокрема з використанням умов воєнного стану), проведення переговорів з кредиторами щодо

[3] Верховний Суд. (2024, 21 листопада). Постанова у справі № 925/1577/20. Отримано з https://opendatabot.ua/court/123338041-6f0873ae5f999f6ed1d44b41e65b5e69.

реструктуризації боргів, зміни строків та порядку виконання зобов'язання;

– наявність достатніх підстав вважати, що релокація підприємства допоможе подолати кризу, тобто перспективи відновлення платоспроможності після переїзду, наявність обґрунтованих прогнозів щодо нових джерел доходу та зниження витрат;

– релокація не має бути способом ухилення від відповідальності перед власними кредиторами, тобто план релокації має передбачати певний порядок виконання підприємством своїх діючих зобов'язань (перед кредиторами, працівниками);

– план релокації має бути погоджений засновниками підприємства; саме їхні рішення мають визначати напрямки роботи бізнесу та відповідно саме засновники мають нести основний тягар прийняття неправильних рішень при здійсненні підприємницької діяльності.

Дотримання керівником вищевказаних умов буде вказувати на вжиття ним всіх належних та можливих заходів для мінімізації ризиків кредиторів, які можуть виникнути через проведення релокації підприємства. Саме такі обставини зумовлюватимуть висновок про добросовісність керівника підприємства та надаватимуть йому достатні підстави захищати себе у процедурі банкрутства від претензій кредиторів та арбітражного керуючого щодо покладення солідарної відповідальності на такого керівника за вимогами кредиторів.

При цьому керівник підприємства має забезпечити доказову базу належного виконання своїх обов'язків.

До того ж, законодавець так само реагує на виклики сучасності й потреби підприємств. Зокрема, 11.12.2024 набув чинності Закон України «Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства та деяких інших законодавчих актів України щодо імплементації Директиви Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу 2019/1023 та **запровадження процедур превентивної реструктуризації**»[4].

Короткий екскурс в суть превентивної реструктуризації (досудової санації) вказує на те, що це комплекс заходів, спрямованих на запобігання неплатоспроможності підприємства, що включає зміну структури активів і зобов'язань підприємства, реорганізацію бізнес-процесів, залучення нового фінансування, **розробку та виконання плану реструктуризації під контролем суду**.

[4] Верховна Рада України. (2024). Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства та деяких інших законодавчих актів України щодо імплементації Директиви Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу 2019/1023 та запровадження процедур превентивної реструктуризації (№ 3985-IX). Голос України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/b8

Така процедура буде корисною для релокованого бізнесу, оскільки:

– звернення керівника до суду із заявою про досудову санацію нівелює у подальшому обгрунтованість претензій до керівника щодо не звернення до суду відповідно до вимог частини 6 статті 34 Кодексу України з процедур банкрутств;

– підприємства, які переживають кризу через релокацію, можуть реструктуризувати борги до настання ознак критичної неплатоспроможності;

– передбачається залучення нового фінансування з боку інвесторів без ризику оскарження з боку кредиторів;

– наявний судовий контроль за виконанням такого плану досудової санації;

– для мікро– та малих підприємств передбачено спрощену процедуру, що зменшує розмір адміністративний витрат.

Тобто процедура досудової санації є важливим інструментом для адаптації релокованого бізнесу під час зміни юрисдикції та трансформації структури організації власної роботи.

Виходячи із наведеної проблематики автор наводить свої резюмовані висновки щодо викликів для релокованого бізнесу:

– керівники бізнесу разом із засновниками мають належним чином **планувати** процедуру релокації власного бізнесу із врахуванням інтересів власних кредиторів (шляхом проведення належної комунікації);

– керівникам важливо у цьому процесі забезпечувати належне документальне оформлення всіх етапів релокації з метою подальшого підтвердження своєї добросовісності (вести офіційне листування, оформлення домовленостей та рішень, розроблений і затверджений план);

– релокація має мати належне підгрунтя (причину), а також розумно прогнозовані наслідки та ризики (про які мають бути повідомлені кредитори); тобто сама релокація не має використовуватися для уникнення виконання зобов’язань перед власними кредиторами;

– керівникам слід зважати на наявність механізму превентивної реструктуризації та за розумної необхідності використовувати такий механізм, що одночасно буде свідчити про добросовісність керівника підприємства та дозволить залучити інвесторів для підтримання платоспроможного стану підприємства (зокрема через наявність судового контроль за виконанням затвердженого плану).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-109

ОКРЕМІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕЛОКАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ, СТВОРЕНИХ У РЕЗУЛЬТАТІ ВИДІЛУ З АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА

Микита ПРИХОДЬКО
аспірант кафедри цивільного права і процесу
Донецького національного університету імені Василя Стуса
м. Вінниця, Україна

Безперервність діяльності бізнесу є важливою умовою стабільності економіки України в умовах воєнного стану. Одним із можливих форматів реалізації цього є релокація. Під релокацією розуміють зміну місця розташування підприємства для його збереження та продовження господарської діяльності.

З метою підтримки вітчизняного бізнесу в березні 2022 року Міністерством економіки України була прийнята державна програма з релокації[1]. Цей документ передбачає надання державної підтримки підприємствам, що включає підбір місця розташування для потужностей підприємства, допомогу з перевезенням на нову локацію, сприяння в розселенні працівників і пошуку нових співробітників, підтримку у відновленні логістики, закупівлі сировини та пошуку ринків збуту.

За критерієм масштабності можливо виділити повну та часткову релокацію.

Повна релокація передбачає переміщення всіх структурних підрозділів підприємства, зокрема, обладнання та працівників. Ця форма релокації більш притаманна підприємствам малого бізнесу, структури та обладнання яких можна легко перемістити на іншу територію.

Однак багато підприємств з розгалуженою структурою виробництва не можуть релокувати всі свої підрозділи. Тому для них підходить *часткова релокація,* яка пов’язана з переміщенням частини лише

[1] Програма релокації підприємств від Міністерства економіки України. URL: https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv (дата звернення: 12.03.2025 р.)

окремих, зазвичай найбільш вразливих та/або цінних виробничих підрозділів.

Воєнний стан спричиняє необхідність проведення реорганізації господарських товариств для здійснення їх релокації. Одним із напрямків реорганізації господарського товариства, зокрема при частковій релокації, є виокремлення (*виділ*). Наприклад, із акціонерного товариства виокремлюють структуру, яка з мінімальними часовими і матеріальними затратами може бути релокована в інший регіон. Для запуску всіх необхідних процесів для функціонування релокованого бізнесу у короткий термін, виділена структура повинна бути забезпечена фахівцями, матеріальними ресурсами та наділена господарською правосуб'єктністю. При цьому в потрібний момент (як-то після закінчення військових дій на певній території) власник бізнесу матиме можливість розглянути такі опції, як (і) відновити початкову бізнесову структуру акціонерного товариства шляхом приєднання або (іі) залишити і розвивати обидва товариства. Наприклад, станом на березень 2023 року 44 підприємства, які попередньо були релоковані, повернулись на попередні місця після деокупації[2].

Виділ як вид реорганізації акціонерного товариства є процедурою, що не передбачає складних етапів реалізації і не потребує багато часу. При виділі створюється одне чи декілька нових акціонерних товариств із передачею йому (їм) частини майна, прав та обов'язків «основного» акціонерного товариства без його припинення. Тобто реорганізоване товариство не припиняється, саме тому можливим буде відновлення його початкової структури шляхом приєднання виділеного, релокованого товариства в бажаний момент часу.

Важливим моментом при реорганізації акціонерних товариств шляхом виділу для подальшої релокації виділеного товариства є державне підтвердження законності входження нового суб'єкта господарювання до сфери господарських правовідносин. Цю процедуру вчені-правники пов'язують із поняттям «легітимація». Дану думку конкретизує О.В. Гарагонич, зазначаючи, що «*більш точним у розумінні сукупності процедур, необхідних для вступу акціонерного товариства у сферу господарських відносин як суб'єкта права, є термін «легітимація», оскільки йдеться саме про визнання за акціонерним*

[2] Мангушев Д.В., Будріс Т.І., Калініченко В.В. (2023) Релокація бізнесу в умовах війни. *Економіка та управління підприємствами*. Вип. 75. С. 120.

товариством права на здійснення господарської діяльності і господарської правосуб'єктності»[3].

Для легітимації виділеного акціонерного товариства як суб'єкта господарювання необхідно первинно виконати дві реєстраційні процедури, що наділяють таке акціонерне товариство правосуб'єктністю і надають йому право на здійснення господарської діяльності.

Першою процедурою є власне державна реєстрація новостворюваного товариства. Наслідком реєстрації і є набуття товариством правосуб'єктності[4, 5] та законодавчо підтверджує набуття ним статусу юридичної особи (абз. 3 ч. 3 ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства»[6]). Виділ вважається завершеним з дати державної реєстрації юридичних осіб, утворених у результаті виділу (ч. 6 ст. 32 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»[7] і ч. 4 ст. 115 Закону України «Про акціонерні товариства»[8]).

Тобто законодавством визначено момент завершення реорганізації акціонерного товариства шляхом виділу. Однак легітимація його на ринку цінних паперів потребує додаткових дій.

Другою реєстраційною процедурою, яка водночас є кінцевим елементом юридичного складу щодо легітимації новоствореного акціонерного товариства в результаті виділу, є реєстрація Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР) звіту про результати розміщення (обміну) акцій, що передбачено п. 5.24 розділу ІІ Порядку № 520[9]. Підтвердженням факту

---

[3] Гарагонич О. В. (2020). *Господарська правосуб'єктність акціонерних товариств* [Дис д-ра юрид. наук; 12.00.04. Київ; Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень Національної академії наук України» НАН України,] С. 99..

[4] Махінчук В. М. (2013) Суб'єкти підприємницької діяльності за цивільним та господарським законодавством України. *Приватне право і підприємництво*. Вип. 12. С. 29.

[5] Цивільне право України : підручник / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. Київ : Істина, 2003. С. 130-135.

[6] Про акціонерні товариства: Закон України від 27.07.2022 р. № 2465-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#n (дата звернення: 12.03.2025 р.).

[7] Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV (редакція від 01.01.2024). *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 2. Ст. 17.

[8] Про акціонерні товариства: Закон України від 27.07.2022 р. № 2465-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#n (дата звернення: 12.03.2025 р.).

[9] Порядок здійснення емісії та реєстрації випуску акцій акціонерних товариств, які створюються шляхом злиття, поділу, виділу чи перетворення або до яких здійснюється

реєстрації звіту про результати розміщення акцій НКЦПФР є видача акціонерному товариству свідоцтва про державну реєстрацію випуску акцій.

Отже, основними елементами юридичного складу легітимації релокованого товариства, що виділяється із «основного» акціонерного товариства, є його державна реєстрація та реєстрація НКЦПФР звіту про результати розміщення акцій. Правовим наслідком державної реєстрації новоствореного товариства при виділі є надання йому необхідного обсягу господарської правосуб'єктності для законного здійснення господарської діяльності на новій локації. Правовим наслідком реєстрації НКЦПФР звіту про результати розміщення акцій новоствореного товариства при виділі є підтвердження НКЦПФР законності допуску його акцій до обігу на ринку цінних паперів.

Таким чином, релокація бізнесу в умовах воєнного стану зумовлена необхідністю збереження активів, безперервності діяльності та доступу до безпечніших регіонів. Виділ як форма реорганізації акціонерного товариства є зручним механізмом, оскільки дозволяє достатньо легко створити нове підприємство без припинення основного, забезпечуючи мінімізацію ризиків. Виділ сприяє швидкій адаптації до нових умов та оптимізації управління ресурсами. Водночас виділ потребує здійснення державних реєстрацій для легітимації новоствореного товариства, зокрема дій державного реєстратора та НКЦПФР.

приєднання, затверджений рішенням НКЦПФР № 520 від 09 квітня 2013 року. *Офіційний вісник України*. 2013. № 41. Ст. 1493.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-110

ПРАВОВА ПІДТРИМКА ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ДЛЯ АДАПТАЦІЇ РЕЛОКОВАНОГО БІЗНЕСУ

Петро СТАВИЧНИЙ
адвокат
м. Ужгород, Україна

Підтримка економіки у воєнний час займає одне із найпріоритетніших місць у державній діяльності, оскільки сприяє стабілізації внутрішнього ринку та подальшому утриманню експортних можливостей.

Слід зазначити, що підтримка економіки в умовах сьогодення, беззаперечно пов'язана із релокацією, яка підрозуміває під собою переміщення в інше місце активів, потужностей, робітників та основних фондів не тільки з метою подальшого розширення ринку, масштабування підприємства чи пошуку більш вигідних умов для функціонування, а й з метою їх збереження від фізичного знищення.

Таким чином, релокація підприємств в сучасних умовах є дієвим інструментом для поновлення підприємницької діяльності в нових регіонах країни, що своєю чергою забезпечує відносну стабільність економіки, надає робочі місця, гарантує виробництво національних продуктів та послуг, а також можливість їх реалізації на міжнародному ринку[1].

Процес релокації бізнесу країни, що перебуває в умовах воєнного стану є важливим та надзвичайно необхідним стратегічним кроком дій задля збереження її життєдіяльності на основі забезпечення й підтримки функціонування її економіки в загальному[2].

Передумовою реалізації релокації є відповідне її планування власником та створення визначених державою правових підстав, які б сприяли такій реалізації.

Планування релокації є критичним етапом у формуванні стратегії підприємства в умовах воєнного стану. Цей процес включає ретельне планування фінансових витрат, логістики, перевезення обладнання та персоналу. Планування релокації передбачає певні дії, які допоможуть забезпечити безпроблемне переміщення підприємства[3].

[1] 1. Горященко Ю.Г., Гармаш О.В. (2024). Підтримка розвитку інноваційного підприємництва в умовах релокації. Науковий погляд: економіка та управління. №1(85). С. 11.

[2] Химич І. (2024). Особливості процесу релокації підприємств в умовах воєнного стану країни. Маркетинг і логістика в системі менеджменту: виклики цифрової глобалізації : тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції, пам'яті професора Євгена Крикавського. С. 408.

[3] Мережко В.М., Іванченко Г.В. (2023). Основні етапи формування стратегії релокації підприємства в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. №50/2023.

При цьому потрібно враховувати ряд ризиків, зокрема: ризики введення певних обмежень, змін в законодавстві (державні і законодавчі ризики); ризики промислової мобілізації; безпекові ризики; логістичні ризики; енергетичні ризики, такі як дефіцит енергоносіїв та насування енергетичної кризи, блекнути; ризики, пов'язані з трудовими ресурсами[4].

Існує ціла низка проблем, пов'язаних із переміщенням підприємства та працівників, тому потрібно передбачити ці проблеми, здійснити низку заходів з полегшення адаптації у процесі релокації, розробити політику релокації для підприємства та релокаційні пакети для працівників[5].

Слід зазначити, що планування релокації є взаємопов'язаним із правовою підтримкою бізнесу, що забезпечується певними правовими механізмами та відповідними процесами.

Правові механізми та процеси спрямовані на підтримку бізнесу в умовах релокації повинні бути забезпеченні, зокрема на рівні державного регулювання із чітким нормативним їх відображенням.

Так, реалізація урядової програми з допомоги релокації бізнесу здійснюється на основі Постанови КМУ №305 від 17.03.2022, яка регламентує безоплатне перевезення майна вітчизняних підприємств, установ та організацій згідно з переліком, який формується Міністерством економіки і передається до Міністерства інфраструктури та на основі Розпорядженням КМУ №245-р від 25.03.2022, що передбачає план невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію.

Вважаємо, що правова підтримка суб'єктів господарювання, які підпадають під релокацію потребує особливої уваги не тільки в ході такої процедури, а й в подальшому – в період їх адаптації до умов та середовища в якому вони опинилися. Така підтримка, з урахуванням специфіки діяльності суб'єктів господарювання, може бути забезпечена шляхом приватизації держмайна для релокації підприємств, створення механізмів фінансової стабілізації у формі регулювання ставок податкових платежів, введення нових податкових зборів або тимчасове звільнення від сплати існуючих.

Механізм та процедуру правової підтримки бізнесу в умовах релокації, з метою забезпечення прозорості та правової визначеності таких, слід відображати на законодавчому рівні. Так, доречним було б відображення таких особливостей в Законі України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», а також прийняття відповідного закону на кшталт Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», який б забезпечував можливість за певних умов, отримання релокованими суб'єктами господарювання (із урахуванням специфіки їх діяльності) безоплатної правничої допомоги.

---

[4] Ковалик О., Шардакова А. (2023). Передумови та досвід релокації діяльності вітчизняних виробничих підприємств в умовах невизначеності. ECONOMICS: time realities. №4(68). С. 51-53.

[5] Запухляк І., Красняк О. (2022). Релокація: сутність, типи та проблеми. Вісник Хмельницького національного університету. №6.т.2. С. 261.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-111

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПІВПРАЦІ З МІЖНАРОДНИМИ ДОНОРАМИ В СФЕРІ РЕЛОКАЦІЇ БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Яна ФЕНИЧ
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

В умовах повномасштабної війни, що триває в Україні, питання збереження та відновлення економічного потенціалу набуває стратегічного значення. Одним із ключових викликів для українських підприємств стало переміщення виробництв із зони активних дій у безпечніші регіони. У відповідь на ці виклики держава розробила механізми підтримки релокації бізнесу, залучаючи міжнародних донорів та фінансові інституції. Міжнародна допомога відіграє важливу роль у забезпеченні стабільності економіки, оскільки сприяє створенню умов для продовження діяльності підприємств, збереженню робочих місць та залученню інвестицій у регіони, що приймають релокований бізнес. Співпраця з міжнародними донорами дозволяє державі не лише компенсувати витрати на переміщення підприємств, а й підтримувати їхню адаптацію до нових умов та модернізацію виробничих потужностей, що сприятиме виходу на нові ринки. Однак ефективність цієї співпраці залежить від багатьох чинників, зокрема від рівня координації між державними органами та міжнародними партнерами, прозорості механізмів розподілу фінансової допомоги, а також готовності бізнесу до участі в таких програмах. Саме тому дослідження ролі міжнародних донорів у державній підтримці релокації бізнесу, а саме ключових аспектів міжнародно-фінансової та технічної допомоги у процесі релокації українських підприємств, основних викликів та перспектив такого співробітництва, а також шляхів підвищення ефективності взаємодії між державою, бізнесом і міжнародними партнерами, що є неможливим без встановлення відповідного механізму правового регулювання, є ***актуальним*** як з наукової, так і з практичної точки зору.

Міжнародно-фінансова та технічна допомога у процесі релокації відіграє важливу роль у підтримці релокації бізнесу в умовах війни,

забезпечуючи підприємствам доступ до необхідних ресурсів для відновлення та подальшого розвитку. Основними аспектами такої допомоги можна визначити наступні: 1) фінансування релокації та відновлення діяльності; 2) інфраструктурна підтримка та розвиток приймаючих регіонів; 3) консультаційна та технічна допомога; 4) підтримка виходу на міжнародні ринки; 5) забезпечення прозорості та ефективності використання коштів.

Щодо фінансування релокації то воно, перш за все, базується на грантах та безповоротній допомозі. Грантові програми для українських підприємств, що сприяють покриттю витрат на переміщення, відновлення обладнання та оренду нових виробничих потужностей надають такі міжнародні організації, як Європейський Союз, Світовий банк, USAID, GIZ та інші. В свою чергу такі фінансові установи, як ЄБРР та IFC надають бізнесу кредитні ресурси з низькими відсотковими ставками та тривалим пільговим періодом погашення, що дозволяє підприємствам поступово адаптуватися до нових умов[1].

Інфраструктурна підтримка та розвиток приймаючих регіонів передбачає створення державою індустріальних парків та хабів за підтримки міжнародних донорів, за допомогою яких реалізуються проекти будівництва промислових хабів, бізнес-інкубаторів та технологічних кластерів у західних та центральних регіонах України, що приймають релоковані підприємства. Щодо інвестицій в логістичну інфраструктуру то реалізуються проекти з покращення траспортної доступності, будівництва складів та розширення енергетичних потужностей для розміщення нових виробництв. Консультаційна та технічна допомога передбачає супровід бізнесу у процесі релокації, за якого міжнародні організації надають експертну підтримку у правових, фінансових та організаційних питаннях, пов'заних із переміщенням та перезапуском підприємств. Невід'ємною частиною такої допомоги є програми навчання та перекваліфікації, у контексті яких реалізуються ініціативи для підготовки персоналу релокованих підприємств до нових умов роботи, освоєння сучасних технологій та підвищення кваліфікації кадрів.

Проте як слушно зазначає вчений-конституціоналіст Озель В.І. правове регулювання міжнародного технічного співробітництва на рівні національного права України потребує удосконалення та розвитку. Першочерговою задачею на цьому шляху є прийняття Закону України «Про міжнародну технічну допомогу», це б дало змогу вирішити низку проблем у єдності застосування понятійного та

[1] Плащук Л. Посібник з релокації підприємств. 2022. 31 с. URL: https://golocal-ukraine.com/wp-content/uploads/2022/10/relokacziya-pidpriємstv.pdf

термінологічного апарату, визначенні чіткої структури механізму дій щодо отримання/ надання МТД тощо. Відсутність досконалої нормативної бази, на наш погляд, можуть спричиняти ряд проблем щодо отримання допомоги та грантів Україною. Партнери країни та організації-донори прагнуть найповнішої прозорості та ясності всіх процесів (передачі, розподілу, ефективного використання ресурсів МТД), чого можна досягти виключно повноцінним правовим регулюванням[2].

Щодо нормативно-правового регулювання співпраці з міжнародними донорами у сфері підтримки релокації бізнесу в Україні, то серед джерел національного законодавства України у сфері регулювання міжнародного співробітництва і партнерства основу законодавства становить Конституція України. Згідно статті 18 «Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права»[3]. Також Конституція України визнає чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, частиною національного законодавства України (ст. 9)[4]. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р.[5], закладає основи укладання, ратифікації, виконання, припинення дії договорів між Україною та іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права. Спеціальним законом в цій сфері є Закон України від 28.07.2022 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави»[6]. Порядок та умови співпраці з міжнародними донорами визначається Постановою

[2] Озель В.І. Конституційні та міжнародно-правові засади регулювання міжнародного технічного співробітництва України та країн і організацій-донорів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 1. С. 65-69.

[3] Конституція України: Закон України від 28.06.1996. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

[4] Конституція України: Закон України від 28.06.1996. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

[5] Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004. № 1906-IV. Дата оновлення: 15.03.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text

[6] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави: Закон України від 28.07.2022 № 2468-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2468-20#Text

Кабінету Міністрів України № 305 від 17.03.2022[7], яка регламентує безоплатне перевезення майна вітчизняних підприємств, установ та організацій, які підлягають релокації. Перелік таких підприємств формується Міністерством економіки та передається до Міністерства інфраструктури, та Розпорядження Кабінету Міністрів України №246-р від 25.03.2022[8], яке передбачає план невідкладних заходів з переміщення виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії або є загроза таких дій, на безпечні території.

Враховуючи вищенаведене, нормативно-правове регулювання співпраці з міжнародними донорами в сфері релокації бізнесу в Україні є фрагментарним, неузгодженим та малоефективним, не тільки в аспекті міжнародного технічного співробітництва, про що зазначалось вище, але й у всіх інших аспектах також. На це вказують кілька ключових моментів:

1. Відсутність спеціального законодавства. Хоча і є спеціальний закон, проте він спрямований на створення сприятливих умов для переміщення підприємств із зон бойових дій або територій з підвищеною небезпекою на більш безпечні території України та спрощення правил приватизації для підтримки підприємств, які були змушені переміститись через бойові дії, що сприяє їх швидшому відновленню та інтеграції в нові економічні умови. А окремі постанови та розпорядження Кабінету Міністрів та урядові програми мають тимчасовий характер і не передбачають комплексного підходу до співпраці з міжнародними донорами в питанні релокації.

2.Нечіткий механізм залучення донорських коштів. В Україні немає чітко визначеної процедури, як саме міжнародні донори можуть фінансувати процес релокації бізнесу. Це ускладнює доступ підприємств до фінансової підтримки та інвестицій.

3. Бюрократичні перешкоди. Українське законодавство щодо використання міжнародної допомоги є складним, що може стримувати швидку реалізацію проектів з релокації.

4. Недостатня координація між державними органами. Взаємодія між Міністерством економіки, місцевою владою та міжнародними

[7] Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2022. №305. Дата оновлення: 25.04.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-п#Text

[8] Про затвердження плану невідкладних заходів про переміщення в разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну території: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.03.2022. № 246-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-р#Text

донорами потребує кращої координації та прозорих механізмів прийняття рішень.

5. Відсутність податкових та митних стимулів. Для залучення міжнародних донорів до підтримки релокації потрібні спеціальні стимули, такі як податкові пільги чи спрощення митних процедур для переміщених підприємств.

Важливим аспектом співпраці з міжнародними донорами в сфері релокації, що потребують правового регулювання є підтримка виходу на міжнародні ринки, що передбачає застосування програм експорту та інтеграції, за яких міжнародні донори допомагають українським компаніям налагоджувати експортні поставки, адаптувати продукцію до міжнародних стандартів та шукати нових партнерів за кордоном. Такі міжнародні програми існують та сприяють модернізації релокованих підприємств, впровадженню нових технологій та цифрових рішень для підвищення конкурентноспроможності бізнесу. І на кінець, в аспекті забезпечення прозорості та ефективності використання коштів, міжнародні організації впроваджують механізми контролю за використанням наданих фінансових ресурсів, що допомагає запобігати корупції та неефективному розподілу допомоги. А також, міжнародні донори координують свою діяльність з Міністерством економіки України, Офісом з розвитку підприємництва та іншими державними структурами, що займаються релокацією бізнесу, для забезпечення ефективної взаємодії та розподілу ресурсів.

Отже, міжнародно-фінансова допомога є важливим фактором успішної релокації українських підприємств, оскільки забезпечує доступ до фінансових, інфраструктурних та консультаційних ресурсів. Однак для підвищення ефективності співпраці необхідно розробляти комплексні програми, які враховуватимуть потреби як бізнесу, так і регіонів, що приймають релоковані підприємства. Прозорість використання міжнародної допомоги та її інтеграція в загальну стратегію економічного відновлення України є ключовими чинниками подальшого розвитку цієї ініціативи, так само як і необхідність у розробці спеціального законодавства, яке б систематизувало взаємодію з міжнародними донорами та спростило доступ українських підприємств до підтримки. На часі є прийняття окремого закону, який би врегульовував механізми залучення, розподілу та використання міжнародної фінансової допомоги для релокованих підприємств, що позитивно відобразиться на ефективності використання міжнародної допомоги, прискоренню процесів релокації бізнесу, та в кінцевому результаті сприятиме забезпеченню стабільного економічного відновлення країни.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-112

ПРАВОВА ПІДТРИМКА БІЗНЕСУ В УМОВАХ РЕЛОКАЦІЇ

Анастасія ЦІПКАЛ
студентка магістратури 1 курсу юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

У сучасних умовах воєнного стану в Україні релокація бізнесу набуває великих масштабів. Адже в зоні бойових дій наразі підприємці не мають можливості продовжувати власну діяльність. Частина підприємств частково або цілковито втратили виробничі потужності через вимушену міграцію людей на захід України і за кордон, змін бізнес-логістики. Наразі найбільшими проблемами українських підприємств в умовах воєнного стану є: втрата ринків збуту, дорогі кредити, мобілізація працівників, дефіцит енергоресурсів[1].

Політичні конфлікти, військові загрози та нестабільність можуть створювати серйозні виклики для підприємств, змушуючи їх змінювати місцезнаходження з метою збереження безпеки персоналу та ефективної роботи. В Україні від початку війни 800 підприємств було релоковано з небезпечних регіонів за підтримки держави. На сьогодні 623 підприємства вже працюють на новому місці, 239 здійснюється пошук підходящої локації або способу транспортування. Понад 650 підприємств, які планували релокувати власні виробничі потужності, відмовились від переміщення у зв'язку з деокупацією територій, на яких вони розташовані. Окрім того, наразі деякі підприємства повертаються на попередні місця роботи у зв'язку з покращенням там безпекової ситуації, зокрема, 44 підприємства повернулись в Харківську, Чернігівську та Сумську область. Найбільше підприємств релокувались до Львівської (24%), Закарпатської (14,5%), Чернівецької (9,8%), Івано-Франківської (8,3%), Хмельницької (7,3%), Тернопільської (6,3%) областей.

Основними передумовами прийняття рішення щодо релокації бізнесу є аналіз ризиків і загроз, пов'язаних з військовими діями. Це може включати такі аспекти, як зони конфлікту, можливість атак та їх наслідки для підприємства. На даному етапі важливо оцінити потенційні загрози та їхній вплив на безпеку персоналу та функціонування підприємства.[2]

Умови військового стану можуть створювати значні загрози для безпеки підприємства. Для забезпечення додаткового рівня безпеки в умовах військового стану можуть бути створені бункери або укриття, які можуть слугувати притулком у разі небезпеки. Також керівникам і власникам бізнесу

[1]Міністерство економіки України. Програма релокації підприємств. URL: https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv

[2] Міністерство економіки України. За рік війни в більш безпечні регіони релоковано 800 підприємств. 2023. URL: https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a700c206-722a-4752-b5bb-78a1063ae9db&title=ZaRikViiniVBilsh

варто роз-глянути встановлення систем відеоспостере-ження, що дозволить контролювати ситуацію на території підприємства та вчасно реагувати на можливі загрози.

В умовах воєнного стану на підприємствах необхідно проводити регулярне навчання персоналу з питань безпеки та дій в умовах загрози. Це може включати навчання з пожежної безпеки, процедур евакуації, першої медич-ної допомоги та інших навичок, які можуть стати в пригоді в надзвичайних ситуаціях. Вибір нового місцезнаходження для рело-кації підприємства є важливим кроком у формуванні стратегії в умовах військового стану. Цей процес вимагає уваги до таких факторів як безпека, доступність ресурсів, інфраструктура та робоча сила.[3]

Планування релокації є критичним етапом у формуванні стратегії підприємства в умовах воєнного стану. Цей процес включає ретельне планування фінансових витрат, логістики, перевезення обладнання та персоналу. Планування релокації передбачає певні дії, які допоможуть забезпечити безпроблемне переміщення підприємства. Основні етапи планування релокації можуть включати:

– оцінка витрат, що передбачає докладний аналіз фінансових витрат, пов'язаних з релокацією, саме оцінку витрат на закупівлю нового обладнання, перевезення, ремонт та модернізацію нового місцезнаходження, витрати на персонал та інші пов'язані витрати;

– логістичне планування: Важливим аспектом релокації є розробка логістичного плану, що включає планування перевезення обладнання, матеріалів та інших активів до нового місцезнаходження. На даному етапі слід враховувати витрати на транспорт, упакування, складське зберігання та страхування під час перевезення;

– перевезення обладнання є окремою складовою планування релокації. Необхідно ретельно планувати транспортування обладнання, вибрати відповідний вид транспорту та забезпечити належну упаковку та захист обладнання під час перевезення;

– перевезення персоналу до нового місцезнаходження може включати організацію транспорту, пошук житла та інші аспекти, що стосуються переселення працівників.

Таким чином, планування релокації включає ретельний аналіз фінансових витрат, розробку логістичного плану та планування перевезення обладнання та персоналу. Ці аспекти дозволяють підприємству зробити обґрунтовані рішення та забезпечити успішну реалізацію стратегії релокації в умовах воєнного стану.

Зважаючи на виклики та загрози, які постають перед бізнесом в умовах військового конфлікту в Україні, а також на фактори, що впливають на розробку стратегії підприємства під час воєнного стану, пропонуємо наступні етапи формування стратегії релокації бізнесу.

На першому етапі власники бізнесу та топ-менеджмент повинні провести детальний аналіз переваг і недоліків переїзду, враховуючи такі аспекти, як

[3] Корчинський І. О., Щадило М. І. Стратегія реалізації безпекових механізмів підвищення рівня конкурен-тоспроможності підприємств. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. 2022. № 5. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-04-02

орендна плата, вартість робочої сили, податкове навантаження та транспортні витрати.

Наступним кроком є ретельне дослідження ринку, що включає аналіз демографічних характеристик клієнтів, конкурентного середовища та потенційних можливостей для розвитку. Це допоможе визначити оптимальне місце для нового розташування підприємства.

На етапі «Планування бюджету» необхідно скласти детальний кошторис витрат на переїзд, включаючи витрати на транспортування, поселення, страхування та інші додаткові витрати. Також у цей період створюються графіки переїзду, що охоплюють усі етапи – від початкових досліджень до фінального заселення на новому місці.

На наступному етапі важливо переконатися, що підприємство має всі необхідні дозволи та ліцензії для продовження діяльності в новому місці.

У рамках Програми релокації підприємств, спрямованої на відновлення економіки держави за рахунок перенесення підприємств із зон бойових дій у більш безпечні регіони, бізнес може здійснити повну або часткову релокацію своїх потужностей. Для участі в програмі підприємці повинні подати заявку, вказавши інформацію про спеціалізацію підприємства, кількість працівників, потреби у виробничих приміщеннях, сировині, а також організацію транспортування.

Управління персоналом на цьому етапі передбачає планування кадрових змін, таких як найм місцевих працівників, переведення поточного персоналу та можливі звільнення. Важливо врахувати, що деякі співробітники можуть не підтримати ідею переїзду, тому слід розробити план адаптації для нових та існуючих працівників, провести необхідні інструктажі та навчання для швидкої адаптації.

Останнім етапом є розробка чіткого комунікаційного плану для співробітників, клієнтів та інших зацікавлених сторін, щоб забезпечити їх постійну інформованість про всі етапи зміни місця розташування підприємства.[4]

Висновки. Отже, вибір нового місця для розташування, планування процесу релокації, забезпечення безпеки та підготовка персоналу є основними складовими стратегії для підприємств, що переїжджають в умовах воєнного стану. Для успішної релокації керівництву підприємства потрібно детально оцінити потенційні локації, враховуючи їх безпеку, доступність ресурсів і інфраструктуру. Крім того, важливо розробити всебічний план релокації, який охоплює фінансові витрати, організацію логістики та транспортування обладнання й працівників. Забезпечення безпеки на новому місці роботи передбачає створення захисних споруд, встановлення систем відеоспостереження та навчання персоналу діям в умовах загрози. Також необхідно регулярно проводити тренінги та навчання працівників щодо безпеки та дій в екстрених ситуаціях.

[4] Кундєєва Г., Мартинюк Л. Релокація як спосіб відновлення та підтримки бізнесу у період агресії. Конкурентоспроможність національної економіки: матеріали XX Міжнародної науково-практичної конференції.2022. С. 106–108

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-113

КОРЕЛЯЦІЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ІННОВАЦІЙ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Олеся ЧЕПИС
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Інновації є складним і багатогранним явищем, яке, безсумнівно, є рушійною силою зростання сучасних економік. В умовах глобалізації та у світлі безпрецедентних розмірів і масштабів міграційних процесів, цікавим видається аналіз такого явища як міграція інновацій, а саме: чи може міжнародне переміщення висококваліфікованих фахівців вплинути на економічні показники приймаючих країн і, загалом, сприяти добробуту в довгостроковій перспективі завдяки підвищенню конкурентоспроможності.

Ключовими питаннями, що мають важливе значення в контексті нашого дослідження, є наступні: яким чином корелюються міграційні процеси та інновації? Як міграція інновацій впливає на країну-реципієнта та країну походження?

Щодо кореляції міграції та інновацій важливе значення мають наступні чинники: 1) серед головних спонукаючих факторів, які заохочують міграцію, є економічний динамізм та інноваційність регіону. Міста з культурним розмаїттям є ймовірною передумовою для інновацій і процвітання, яке зазвичай матеріалізується в широкому спектрі комерційної діяльності та різноманітних культурних послуг, тим самим сприяючи розвитку в довгостроковій перспективі[1]; 2) співіснування різноманітних культурних фонів для навичок та освіти сприяє розповсюдженню знань між країнами та поширенню технологій, раніше недоступних для приймаючих країн; 3) інноваційність виграє від внутрішнього підприємницького духу іммігрантів, який допомагає зробити нові знання більш плідними.[2]

Щодо впливу міграції інновацій на країну-реципієнта та країну походження слід звернути увагу на наступне. Прослідковується тісний зв'язок між міграцією висококваліфікованих фахівців та

[1] Capoani, L., Chabert, V., Brull Valle, A. ., & Rinaldi, F. (2023). Immigration and Innovation: Review on the Effects on Innovation Outputs and Education . *Migration and Diversity*, *2*(2), 225–278. URL:https://doi.org/10.33182/md.v2i2.3057 P. 234

[2] Capoani, L., Chabert, V., Brull Valle, A. ., & Rinaldi, F. (2023). Immigration and Innovation: Review on the Effects on Innovation Outputs and Education . *Migration and Diversity*, *2*(2), 225–278. URL:https://doi.org/10.33182/md.v2i2.3057 P. 226

конкурентоспроможністю і економічним зростанням країни. Аби посилити конкурентоспроможність своїх країн, урядам слід заохочувати прибуття мігрантів з вищою освітою, оскільки приїзд таких фахівців не лише поповнює інтелектуальний капітал країни-реципієнта, а й створює конкурентне середовище для корінного населення, мотивуючи його навчатися протягом життя та постійно вдосконалювати свої навички.[3] Сучасні винахідники-мігранти – це здебільшого ті, хто мігрує як іноземні студенти та молоді випускники, як, до прикладу, лауреат Нобелівської премії Каталін Каріко, яка переїхала до Сполучених Штатів через три роки після захисту дисертації в Угорщині. Такі мігранти роблять позитивний внесок в інновації, оскільки вони мають навички, яких бракує в приймаючих країнах.[4] Яскравим прикладом є США, що отримали значну користь від присутності винахідників-іммігрантів, які зумовили просторово-локалізоване поширення знань, що мало позитивний вплив на патентну діяльність місцевих винахідників. Внесок винахідників-іммігрантів був також і непрямим: вони діяли як посередники знань між їхньою країною походження та регіонами США, куди вони мігрували. Таким чином, позитивний вплив іноземного досвіду іммігрантів на зростання регіонального патентування США став додатковим до прямого ефекту (тобто патентування іммігрантами своїх розробок). Цей механізм дифузії проілюстрував історик Томас Хьюз, коли обговорював участь Чарльза Штайнмеца та інших німецьких фізиків і математиків у дослідницьких лабораторіях General Electric. Хьюз стверджував, що окрім винахідницької діяльності, найбільшим внеском було те, що вони «запропонували американським інженерам удосконалити математичні способи аналізу альтернативних сучасних систем світла та електроенергії». Отримані знання значно покращили здатність інженерів General Electric ефективно вирішувати проблеми.[5]

Країни походження можуть отримати вигоду від еміграції через повернення знань у країну. Ці потоки знань можна максимально збільшити, сприяючи дослідницьким мережам із винахідниками-емігрантами, наприклад, шляхом організації конференцій у країнах походження. Крім того, уряди можуть розробляти програми для активного залучення діаспори, заохочуючи та сприяючи зворотній

[3] Oliinyk, O., Bilan, Y., Mishchuk, H., Akimov, O., Vasa, L. (2021), «The Impact of Migration of Highly Skilled Workers on The Country's Competitiveness and Economic Growth», *Montenegrin Journal of Economics*, Vol. 17, №. 3, pp. 7-19. URL:https://mnje.com/sites/mnje.com/files/007-019_-_bilan.pdf

[4] Francesco Lissoni, Ernest Miguelez. Migration and Innovation: Learning from Patent and Inventor Data. Journal of Economic Perspectives, 2024, 38 (1), pp.27-54. 10.1257/jep.38.1.27 . hal-04513336 P.27-28

[5] Dario Diodato & Andrea Morrison & Sergio Petralia, 2022. «Migration and invention in the Age of Mass Migration [Immigration in American economic history],» Journal of Economic Geography, Oxford University Press, vol. 22(2), pages 477-498. URL: https://academic.oup.com/joeg/article/22/2/477/6380636?login=false

міграції. Мігранти, які повертаються, привозять із собою нещодавно отримані знання та часто створюють власні стартапи, які можуть сприяти розвитку країн походження.[6] Тож незважаючи на те, що еміграція може безпосередньо зумовити «відтік мізків», вона водночас здатна породжувати потік знань, отриманих емігрантами за кордоном, назад до їхніх рідних країн.[7]

Як бачимо, від міграції інновацій потенційно можуть отримати користь як приймаючі країни, так і країни походження. Однак для цього необхідно створити сприятливі умови. По-перше, полегшити правила кваліфікованої міграції. Цього можна досягти шляхом спрощення доступу до ринків праці, спрощення візового режиму, розвитку як державних, так і неурядових служб підтримки іммігрантів, забезпечення належних умов для проживання в сім'ях, навчання та догляду за дітьми іммігрантів тощо. Для тих кваліфікованих мігрантів, які вже перебувають у певній країні, наприклад, кваліфікованих біженців, обмеження на ринку праці мають бути зняті, аби полегшити інтеграцію. По-друге, стимулювати повернення фахівців у країну походження шляхом створення привабливих умовах для їх подальшого професійного розвитку та комерціалізації інтелектуальної власності.

Говорячи про міграцію інновацій хочемо звернути увагу на зумовлену війною ситуацію в Україні, зокрема в розрізі інтелектуальної власності як найбільш інноваційної сфери. Одним із ключових викликів тут став відтік фахівців, тобто еміграція. А релокація підприємств та кваліфікованих кадрів стала одним із основних шляхів продовження роботи в умовах бойових дій. В той же час попри всі несприятливі чинники, українські підприємці продовжують активно створювати інновації, технології та креативні продукти – і реєструвати інтелектуальну власність. До факторів, які допомагають українським компаніям та бізнесу не лише надолужувати втрачене, а й часто показувати вищі результати, ніж до повномасштабного вторгнення, належать: переорієнтація на галузі, що мають попит (до прикладу, в Україні наразі відбувається бум military та defence tech стартапів, на яких зосереджується більшість інвесторів) та роширення міжнародної співпраці.[8] Тож приклад України демонструє, що навіть в умовах повномасштабної збройної агресії та вимушеної міграції життєво важливо зберігати та підтримувати вітчизняні інновації.

[6] Fackler, T.A. (2018). The effects of migration, competition, and patents on innovation. P. 36.

[7] Naghavi, Alireza and Strozzi, Chiara, Can Intellectual Property Rights Protection Generate Brain Gain from International Migration? (November 2014). Centro Studi Luca d'Agliano Development Studies Working Paper №. 374, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=2567391 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2567391

[8] Орлюк Олена. Війна на фронті інтелектуальної власності. Які успіхи? (березень 2025*). Економічна правда.* URL: https://epravda.com.ua/finances/viyna-na-fronti-intelektualnoji-vlasnosti-yaki-uspihi-804299/

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-114

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОЇ ПІДТРИМКИ РЕЛОКОВАНОГО БІЗНЕСУ

Роман ЧЕРНЕГА
доктор юридичних наук,
доцент кафедри права
Міжнародного науково-технічного університету
імені академіка Юрія Бугая
м. Київ, Україна

З початку повномасштабного вторгнення рф на Україну велика кількість підприємств різних форм власності почали переводити свої виробничі і, відповідно, людські ресурси в інші області, зокрема на захід країни. І хоча я вже певний період не займаюсь практичним наданням правової допомоги (зокрема припинив адвокатську діяльність), але залишатися осторонь в такий час було б, так би мовити, неправильно. Дякуючи Силам Оборони України, агресор зупинений. І це дає бізнесу у тому числі відновлювати і налагоджувати роботу, зокрема на нових місцях.

Процедура релокації підприємств визначена Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію» від 25 березня 2022 р. № 246-р. Даним нормативно-правовим актом визначено чіткий перелік спільних дій органів влади щодо забезпечення переміщення підприємств з постраждалих від війни територій[1].

На основі цього реалізовувалась урядова програма релокації підприємств реалізується Міністерством економіки України спільно з обласними держадміністраціями, а також Укрзалізницею та Укрпоштою[2].

Паралельно з формуванням правової бази для забезпечення релокації підприємств, з метою швидкого пошуку локацій для релокації

[1] Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 березня 2022 р. № 246-р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text

[2] Програма релокації бізнесу – дієвий інструмент створення надійного економічного тилу. https://www.rada.gov.ua/print/223016.html

створювались бази даних про місцеві комунальні та державні підприємства, приватні фірми, які готові були надавати комерційні приміщення в користування чи оренду.

Також одночасно відбувалися фактичні переїзди. На захід країни виробничі потужності і персонал перевозили з Харкова, Київщини.

Будучи координатором Антикризового центру при Міністерстві з питань стратегічних галузей промисловості України, здійснював правовий і організаційний супровід одного з важливих підприємств Слобожанщини. З етичної і безпекової точки зору не буду називати найменування цієї юридичної особи.

Власне, організаційний супровід полягав у пошуку і підборі відповідних виробничих площ і земельної ділянки для розміщення цього типу підприємства, розселення персоналу, облаштування побуту, реєстрації як ВПО у відповідній громаді тощо.

Правова допомога полягала у підготовці спільно з юристами релокованої компанії відповідних документів, необхідних для здійснення бізнесу в нових умовах, зокрема:

– оформлення наказу про релокацію;

– проведення інвентаризації перед перевезенням виробничих потужностей на іншу територію;

– оформлення актів приймання-передачі виробничих потужностей при передачі майна для перевезення і отримання їх за місцем релокації;

– отримання дозвільних документів (ліцензій): для продовження діяльності на іншій території можна буде подати через ЦНАП декларацію про провадження господарської діяльності;

– можливість зміни юридичної адреси після релокації бізнесу;

– договорів оренди (як житлових приміщень для персоналу, так і нежитлових для розміщення виробничих потужностей).

Наданні консультацій щодо дотримання питань охорони праці, створенні безпечних робочих середовищ, промислової безпеки на нових локаціях тощо. У подальшому здійснювався постійний юридичний супровід, оскільки змінювалися окремі умови оренди, збільшувалися потужності, споживання енергоносіїв, що вимагало дотримання у тому числі екологічного законодавства тощо.

Крім того, почали працювати різного роду ініціативи, призначені для надання фінансової допомоги малим та середнім бізнесам, які стикаються з необхідністю релокації через воєнний конфлікт або вже переїхали зокрема до західних області України.

Для прикладу міжнародна гуманітарна організація Mercy Corps разом з Громадською організацією «Вест Юкрейн Діджитал» здійснювала прийом заявок на участь у Програмі підтримки економічної стійкості України. Програма мала на меті збільшити

здатність учасників програми та осіб, які постраждали внаслідок бойових дій, впоратися з негативними соціальними та економічними умовами, а також допомогти бізнесам пристосуватися до нових умов та зберегти або створити робочі місця для постраждалого населення[3].

Данська рада у справах біженців реалізовувала програму бізнес-партнерства, спрямованого на підтримку аграрного сектору та харчового виробництва в Україні[4].

Почала працювати також програма USAID «Конкурентоспроможна економіка України». Тут приймають грантові заявки на реалізацію діяльності з підтримки безперервності та відновлення бізнесу. Включно з переміщенням або відновленням бізнесу в умовах війни[5].

Варто відзначити, що процес релокації триває і донині. Відмінність від перших днів початку повномасштабного вторгнення, коли це було екстренне емоційне реагування на агресію рф, то зараз це виважений обдуманий процес.

[3] До уваги представників малого та середнього бізнесу, які знаходяться в процесі релокації, або вже релоковані на територію Івано-Франківської області. https://www.if.gov.ua/npas/do-uvahy-predstavnykiv-maloho-ta-serednoho-biznesu-iaki-znakhodiatsia-v-protsesi-relokatsii-abo-vzhe-relokovani-na-terytoriiu-ivano-frankivskoi-oblasti

[4] Данська рада у справах біженців (DRC) розпочинає Програму бізнес-партнерства на підтримку аграрного сектору та харчового виробництва в Україні. https://agrochamber.lviv.ua/visnyk-ahroforum/paper/11-novyny/938-danska-rada-u-spravakh-bizhentsiv-drc-rozpochynaie-prohramu-biznes-partnerstva-na-pidtrymku-ahrarnoho-sektoru-ta-kharchovoho-vyrobnytstva-v-ukraini

[5] USAID Competitive Economy Program (CEP) https://chemonics.submittable.com/submit

НАПРЯМ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА РЕЛОКАЦІЯ: НОВІ ВИКЛИКИ В УМОВАХ ЕКСТРАОРДИНАРНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-115

CRIMINAL LAW AND RELOCATION: NEW CHALLENGES IN EXTRAORDINARY LEGAL REGIMES

Alessia-Stefania ILIES
Student of Western University «Vasile Goldis» Arad , Faculty of Law
Arad, Romania

Relocation, whether voluntary or forced, poses significant challenges for criminal law, especially in extraordinary contexts such as conflicts, political crises or natural disasters. Key issues include jurisdiction over crimes committed by displaced persons, extradition and the criminalization of migration. In emergency regimes, strict measures can affect the fundamental rights of migrants and refugees.

Effective international cooperation and proper law enforcement are needed in the context of global resettlement to maintain a balance between security and the protection of human rights.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-116

ПРИМУСОВЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ ДО РФ ЯК ФОРМА ГЕНОЦИДУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Андрій АНДРУШКО
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінально-правової політики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Примусове переміщення дітей, що належать до національної, етнічної, расової або релігійної групи, до іншої групи, вчинене з наміром повністю або частково знищити цю групу, визнається геноцидом відповідно до п. »е» ст. II Конвенції про запобігання злочину

геноциду та покарання за нього і п. »е» ст. 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Насильницька передача дітей з однієї групи до іншої визнана однією з форм геноциду і в національному кримінальному законодавстві (п. 5 ч. 1 ст. 442 КК України).

Ця форма геноциду, що первісно була складовою розробленої Рафалом Лемкіним концепції культурного геноциду, полягає не лише у фізичних чи психологічних травмах, що їх унаслідок таких дій можуть зазнати діти, а й у нефізичному знищенні певної групи шляхом її асиміляції, руйнування її культурної ідентичності, розпаду соціальних структур. Як відомо, культура будь-якої спільноти передається через нові покоління: діти вбирають у себе мову, звичаї, традиції, релігію, цінності та уявлення про світ. Коли дітей примусово переміщують, відриваючи їх від рідної культури, вони втрачають можливість переймати її, а згодом передавати елементи цієї культури своїм нащадкам. Примусово асимільовані в іншій культурі діти забувають про своє походження, забувають рідну мову, традиції, все те, що визначає їх приналежність до певної групи. З огляду на це можна стверджувати, що ця форма геноциду може мати довготривалі наслідки для самого існування певної групи, адже вона спрямована на знищення її майбутнього.

Відомо, що під час Другої світової війни політику, спрямовану на насильницьке переміщення дітей з окупованих територій, проводила нацистська Німеччина. У 1935 році в складі Головного управління СС з питань раси і поселень була створена організація Лебенсборн, яка, серед іншого, займалася примусовим переміщенням до Німеччини дітей із слов'янських народів для їх германізації. В рамках цієї програми діти, які були визначені як потенційно «расово чисті» або з можливим «арійським походженням», відправлялися до спеціальних установ, де їх виховували в нацистському дусі, насаджували їм німецьку мову та культуру. Метою такої політики було створення нової нації шляхом відбору «расово чистих» дітей, відривання їх від їхніх коренів і культури та подальшої асиміляції[1].

На жаль, подібна політика не залишилась у далекому минулому. Неодноразові випадки примусового переміщення українських дітей з окупованих територій до рф були зафіксовані від початку російської агресії в 2014 році. Після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році масштаби такої практики значно зросли. За цей період українські діти в рамках так званої «евакуації» з окупованих територій Донецької, Луганської, а згодом Херсонської та Запорізької областей, а також у рамках «відправки в табори», «оздоровлення» та «диспансеризації» потрапили не тільки до інших окупованих територій України та різних регіонів росії, а й до таборів на території Білорусі. Станом на 15 травня 2024 року депортованими та/або примусово переміщеними вважаються

[1] Clay C., Leapman M. (1995). Master race: the Lebensborn experiment in Nazi Germany. London: Hodder & Stoughton. 211 p.

19546 українських дітей. Однак точну кількість вивезених до росії та Білорусі українських дітей встановити дуже складно. Вказана вище цифра відображає лише ту кількість депортованих та/або примусово переміщених на тимчасово окуповані території України дітей, про яких відомо державі Україна. Встановлення відповідних фактів ускладнене обмеженим доступом до окупованої території, відсутністю доступу до території рф, а також систематичними відмовами представників росії надати інформацію про депортованих та примусово переміщених дітей[2]. Здебільшого це діти-сироти з інтернатів та інших соціальних установ, а також діти, розлучені з батьками під час бойових дій або чиї батьки загинули чи зникли безвісти.

Після початку повномасштабного вторгнення значно зросла кількість зафіксованих випадків насильницької передачі українських дітей у російські сім'ї (такі випадки мали місце і до 2022 року – з моменту окупації Кримського півострова). При цьому відомі випадки зміни імен, по батькові та прізвищ, а також місця народження дітей, незважаючи на їх спротив[3]. Системного характеру набуло нав'язування українським дітям громадянства рф. Вочевидь, такі дії спрямовані на унеможливлення повернення цих дітей до України та на повне розірвання їхнього зв'язку з українською національною групою[4]. Важливими інструментами асиміляції дітей стали також їх русифікація (навчання російською мовою за російською освітньою програмою, заборона спілкуватися, читати та листуватися українською мовою), нав'язування російського світогляду та системи цінностей (змушування дітей співати гімн росії, проведення уроків та бесід «патріотичного виховання», нав'язування їм «правильної» версії історії, зокрема виправдовування так званої «СВО», називання окупації українських земель «відновленням історичної справедливості»), мілітаризація дітей (проведення «уроків мужності», на яких прославляють «подвиги» російської армії, написання «листів підтримки» для російських військовослужбовців, висловлення їм вдячності за «освобождєніє» українських земель, заохочення вступати до «Юнармії») тощо[5].

Як зазначається у спеціальній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо ситуації із забезпеченням прав дитини в умовах збройної агресії проти України, рф впливає на ідентичність таких дітей в трьох вимірах: когнітивному (знання про себе, як про українців, про свій народ, про українську культуру, історію

[2] Переопилені. Системна російська політика знищення української ідентичності дітей: спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо ситуації із забезпеченням прав дитини в умовах збройної агресії проти України. С. 11 / Омбудсман України. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/pereopileni-sistemna-rosijska-politika-znishchennya-ukrayinskoyi-identichnosti-ditej-ombudsman-prezentuvav-specialnu-dopovid

[3] Там само. С. 13–16.

[4] Там само. С. 17–19.

[5] Там само. С. 20–36.

та мову, про відмінності між народами); емоційно-ціннісному (те, що викликає відчуття приналежності до ідентичності; росіяни пропонують дітям відчуття страху і сорому за українську ідентичність, яке можна формувати середовищем, законодавством та практикою); поведінковому (втрата навички говорити і спілкуватися, писати українською мовою, вивчати історію, знати й шанувати свята та традиції родини та країни, читати книжки свого народу)[6].

Російська влада неодноразово виправдовувала свої дії необхідністю евакуації українських дітей із зони бойових дій. Однак такі твердження є безпідставними. У статті 49 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року чітко визначено як у виняткових випадках можна переселяти або депортувати цивільне населення, зокрема дітей. По-перше, окупаційна держава може здійснювати загальну або часткову евакуацію з певної території, тільки якщо це необхідно для забезпечення безпеки населення або зумовлено особливо вагомими причинами воєнного характеру. По-друге, проведення таких евакуацій не може передбачати переміщення осіб, що перебувають під захистом, за межі окупованої території за винятком випадків, коли цього неможливо уникнути з матеріальних причин. По-третє, особи, яких було евакуйовано в такий спосіб, повинні бути відправлені додому відразу після припинення воєнних дій на цій території[7]. Є підстави стверджувати, що рф порушила всі ці вимоги. Так, зокрема, необґрунтованим є посилання на необхідність забезпечення безпеки населення стороною конфлікту, яка сама ж є основним джерелом цієї небезпеки. У Конвенції йдеться про евакуацію населення до найближчих безпечних територій (як правило, в межах окупованої території), а не вглиб території держави-окупанта. Так само грубо протирічить вимогам Конвенції практика передачі вивезених дітей у російські прийомні сім'ї, розміщення дітей в «таборах перевиховання», їх асиміляція, надання їм російського громадянства. Крім того, росія, всупереч нормам міжнародного права, жодного разу не погоджувала гуманітарні коридори для вивезення українських дітей на підконтрольну Україні територію. Навпаки, відомі випадки, коли російські військові прямо перешкоджали виїзду дітей у регіони, що контролюються Україною[8].

Попри намагання російської влади видати вивезення українських дітей за «евакуацію» чи «оздоровлення», є всі підстави стверджувати, що насправді мало місце примусове їх переміщення з метою подальшої асиміляції. Наявні дані при цьому дозволяють стверджувати, що примус

[6] Там само. С. 7–8.

[7] Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року / Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

[8] Назарова Н. Чому ордер на арешт Путіна видали саме за підозрою у депортації українських дітей / BBC News Україна. 28 березня 2023 р. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-65088348

далеко не завжди пов'язаний із застосуванням насильства чи погрозами його застосування. Найчастіше йдеться про використання умов окупації, постійних обстрілів, дитячої уразливості, створення атмосфери страху через українську ідентичність. Навіть у тих випадках, коли батьки або законні опікуни добровільно дають дозвіл на відправлення дітей до таборів чи «на лікування», їхня справжня воля спотворена через пануючу на окупованих територіях атмосферу примусу й страху. У спеціальній доповіді омбудсмана слушно підкреслюється, що ще більше занепокоєння викликає становище дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та тих дітей, чиї батьки або законні опікуни загинули під час повномасштабного вторгнення, адже згоду на переміщення таких дітей, всупереч нормам міжнародного гуманітарного права, дають очільники установ, розміщених на окупованій території, які призначені окупаційною владою[9].

Необхідно зазначити, що майже із самого початку системній російській практиці примусового переміщення дітей на територію росії надано юридичне підґрунтя. Назву лише ключові документи. 24 квітня 2019 року путін підписав указ № 183 «Про визначення в гуманітарних цілях категорій осіб, які мають право звернутися із заявами про прийняття до громадянства російської федерації в спрощеному порядку» (до таких категорій, звісно, були віднесені громадяни України з тимчасово окупованих рф територій). 12 листопада 2019 року російський президент підписав федеральний закон № 368-ФЗ «Про відкликання заяви, зробленої при ратифікації Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I)». 8 грудня 2020 року путін підписав пакет законів, що встановлювали пріоритет конституції рф над нормами міжнародного права. 5 березня 2022 року президент росії підписав указ № 94 «Про в'їзд до рф іноземних громадян та осіб без громадянства з території ЛНР, ДНР та України», яким в'їзд до рф з тимчасово окупованих росією територій дозволявся з будь-якими наявними документами. 30 травня 2022 року путін підписав указ № 330 про внесення змін до указів 2019 року, у якому визначалася спрощена процедура надання російського громадянства українським дітям-сиротам або особам, які залишилися без піклування батьків. 26 грудня 2022 року путін підписав указ № 951 «Про деякі питання набуття громадянства російської федерації», в якому визначався спрощений порядок прийняття до громадянства рф жителів окупованих територій Херсонської та Запорізької областей України. 27 квітня 2023 року

[9] Переопилені. Системна російська політика знищення української ідентичності дітей: спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо ситуації із забезпеченням прав дитини в умовах збройної агресії проти України. С. 13 / Омбудсман України. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/pereopileni-sistemna-rosijska-politika-znishchennya-ukrayinskoyi-identichnosti-ditej-ombudsman-prezentuvav-specialnu-dopovid

російський президент підписав указ № 307 «Про особливості правового становища окремих категорій іноземних громадян та осіб без громадянства в рф», у якому передбачено, що українці на тимчасово окупованих територіях, які вирішили зберегти громадянство України, можуть жити там до 1 липня 2024 року, після чого їх можуть депортувати. 4 січня 2024 року путін підписав указ № 11 «Про визначення окремих категорій іноземних громадян та осіб без громадянства, що мають право звернутися із заявою про прийняття до громадянства російської федерації», в якому, серед іншого, йдеться про надання громадянства українським дітям-сиротам та дітям, які залишились без батьківського піклування, рішенням президента рф без урахування вимог федерального законодавства (при цьому заяву про прийняття до громадянства рф можуть подати навіть керівники російських організацій, в які влаштовано цих дітей).

Як відомо, 17 березня 2023 року Міжнародний кримінальний суд видав ордери на арешт президента рф путіна та уповноваженої при президентові рф з прав дитини львової-бєлової. Вказані особи підозрюються у воєнному злочині – незаконному переміщенні дітей з окупованих територій України до рф. Дійсно, незаконна депортація або переміщення людей визнається воєнним злочином (ст. 8(2)(a)(vii) Римського статуту Міжнародного кримінального суду). Водночас, як зазначалося вище, є підстави для кваліфікації таких діянь як геноциду. Вочевидь, основною відмінністю між цими діяннями є мета їх вчинення: геноцид у розглядуваній формі передбачає мету повного або часткового знищення певної групи шляхом її асиміляції, руйнування її культурної ідентичності, тоді як воєнний злочин полягає у передбачених міжнародними договорами порушеннях законів і звичаїв війни без специфічної мети знищення такої групи (приміром, якщо такі дії вчиняються з метою використання дітей як живого щита). Водночас наявні дані дозволяють дійти висновку, що примусове переміщення українських дітей до рф є формою геноциду українського народу. Про це свідчить цілий ряд фактів: надання відповідній практиці серйозного юридичного підґрунтя, примушування дітей до набуття громадянства рф, знищення інформації про їх українське походження шляхом зміни імен та прізвищ, насадження переміщеним дітям російських цінностей та російського світогляду, а в підсумку – перевиховання їх у «нових російських громадян». Все це вказує на системність і спланованість дій російської влади, метою яких є знищення національної ідентичності вивезених з окупованих територій України дітей.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-117

ОСНОВНІ НЕДОЛІКИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ

Андрій БОРОВИК
кандидат юридичних наук, доцент, відмінник освіти України,
віце-президент з наукової роботи
Науково-дослідного інституту публічного права
м. Київ, Україна

Правова відповідальність за самовільне залишення військової частини (далі СЗЧ) в Україні застосовується у відповідності до ст. 407 Кримінального кодексу України «Самовільне залишення військової частини або місця служби».

Нами проаналізовано стан судової практики при притягненні військовослужбовців до кримінальної відповідальності за СЗЧ та виділено основні недоліки на які звернуто увагу судами при постановлені вироків:

– недосконаліть законодавчого регулювання, що зумовлює проблеми кваліфікації протиправного діяння;

– формальний підхід до оцінки обставин вчинення кримінального правопорушення;

– «суворість» санкцій та відсутність розмежування вчинення СЗЧ з легковажних причин та умисних мотивів;

– складнощі у доказуванні, оскільки існує обмежений доступ до доказової бази через ведення бойових дій, неможливість допиту очевидців і т.д.;

– недостатня ефективність слідства та судової практики в силу перевантаженості судових і слідчих органів;

– відсутність ефективних механізмів реабілітації осіб, які вчинили СЗЧ;

– корупційний фактор щодо уникнення відповідальності за СЧЗ та вибірковість правосуддя;

– недосконаліть військової юстиції, оскільки військовій суди в Україні відсутні, а цивільні суди часто розглядають справи без урахування всіх військових реалій, що може призвести до необґрунтованих вироків;

– соціальний резонанс, використання політичних мотивів при розгляді справ по СЗЧ, що може впливати на об’єктивність правосуддя,

низький рівень довіри до судової системи та безкарності за протизаконні діяння, тощо[1].

Так, формальне застосування кримінальної відповідальності за СЗЧ може призводити до несправедливих вироків та порушення прав військовослужбовців, особливо якщо вони вчинили правопорушення під впливом обставин, що не залежать від їхньої волі (наприклад, наказ командира зайняти позицію без належного забезпечення та підготовки, що фактично прирікало солдатів на знищення)[2].

Тому, при призначенні покарання за СВЧ судам необхідно враховувати обставини, що призвели до вчинення даного правопорушення, зокрема: психологічний стан військовослужбовця – наявність посттравматичного стресового розладу (ПТСР), емоційного або фізичного виснаження, депресивних розладів; умови проходження служби – тривала відсутність ротації, неналежне матеріальне чи медичне забезпечення; сімейні обставини – хвороба чи смерть близьких родичів, необхідність догляду за членами сім'ї; незаконні дії командування – порушення статутних вимог, зловживання владою, відмови у наданні законної відпустки; наявність загрози життю чи здоров'ю – випадки невиправданого ризику або відсутності належного командування в бойових умовах; мотиви дій – чи мала особа намір ухилитися від виконання військових обов'язків, чи діяла під впливом страху або паніки; попередня характеристика особи – дисциплінованість, сумлінність у службі, наявність нагород або дисциплінарних стягнень та ін[3].

[1] Свинаренко Ю.П. Шкута О.О. Нормативно-правове регулювання взаємодії оперативних підрозділів з органами дізнання та досудового слідства. Правові новели № 22 Т. 3/2024 С. 131-136., С.135 http://legalnovels.in.ua/journal/22-3_2024/23.pdf

[2] Shkuta O.O. Crimes in the Military Sphere: Reasons and Conditions *European Reforms Bulletin* №2, 2020. с. 74-77. С.75. http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1845/1/74-77.pdf

[3] Дмитренко Н.А., Шкута О.О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання: монографія. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2022. – 186 с. С.142. https://dspace.oduvs.edu.ua/bitstreams/db467388-632a-4f75-9874-753c9a465f31/download

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-118

СМЕРТНА КАРА ЯК ЗАСІБ ПУБЛІЧНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Анатолій ВОЛОБУЄВ
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
ДВНЗ «Дніпровський державний університет внутрішніх справ»
м. Дніпро, Україна

У зв'язку з широкомасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 року було введено воєнний стан – особливий правовий режим, необхідний для захисту суверенітету держави та її територіальної цілісності. Відтоді життя українських громадян розділилося на мирне життя до широкомасштабного вторгнення (хоча агресія Росії почалася ще в 2014 році та йменувалася «гібридною») і життя під час війни з усіма притаманними їй наслідками. Але після масових вбивств цивільного населення тимчасово окупованих міст і селищ (Херсона, Ізюму, Бучі, Бородянки та інших), катувань цивільних і військовополонених прийшло усвідомлення, що метою агресора є й знищення українського етносу під прикриттям ідеологічних гасел «денацифікації» і «демілітаризації». Для виправдання агресії ідеологічна обробка відбувалася не тільки російських громадян, але й населення України, яке за ментальністю було і залишається досить строкатим. Тому не рідкими стали випадки публічного виправдання російської агресії, переходу на бік ворога не тільки працівників держаних органів та органів місцевого самоврядування, але й військових, правоохоронних структур та спецслужб, які були покликані виконувати функції держави щодо захисту українських громадян. Передача ворогові інформації про пересування військових підрозділів збройних сил України (далі ЗСУ), місць їх дислокації, об'єктів критичної інфраструктури та і взагалі місць скупчення людей були непоодинокими. В результаті наведених терористичних обстрілів гинули не тільки військовослужбовці, але й цивільні мешканці. Стала очевидною необхідність запобігання зради, колабораціонізму і пособництву державі-агресору з використанням відповідних заходів кримінально-правового характеру. На протязі 2022-2023 років у Кримінальний кодекс України були внесені чисельні зміни, якими передбачалося нові склади кримінальних правопорушень, посилення покарання за тяжкі та особливо тяжкі злочини (статті 111, 111-1, 111-2, 113, 114-2, 436-2 та ін.). Окрім того до низки кримінальних правопорушень була додана така кваліфікуюча обставина, як їх

вчинення в умовах воєнного (або надзвичайного) стану (статті 185-187, 189-191 та ін.). Але вказані законодавчі новели приймалися в умовах невідкладності і не завжди виважено, а тому у них є неточності формулювань, які не завжди узгоджуються з фундаментальними кримінально-правовими концепціями. Зокрема, це стосується призначення окремих видів покарань за особливо тяжкі злочини з урахуванням їх публічної превенції найбільш суспільно-небезпечних наслідків. Видається, що законодавець в цьому аспекті не врахував важливість інституту смертної кари, від якого Україна відмовилася в 2001 році, виключивши його з розгляду у кримінальній політиці в мирний час та розрахунку на найближчу перспективу вступу України в Раду Європи та Європейський Союз. Але в умовах широкомасштабної агресії, коли постала реальна загроза втрати державності та існуванню українського етносу, видається необхідним повернутися до обговорення доцільності використання смертної кари, як заходу превенції екзистенціальної загрози для України.

Видається, що проблема смертної кари, як кримінального покарання за особливо тяжкі злочини, нерозривно пов'язана з поняттям екзистенціальної загрози для суспільства. Екзистенціальна загроза – це загроза, яка ставить під сумнів подальше існування об'єкта в його якісно цінісному стані. Тим самим вона вимагає прийняття невідкладних, надзвичайних заходів, які можуть врятувати об'єкт від загибелі. Існуюча наразі загроза Україні полягає не тільки у військовому аспекті, але й в ідеологічному, який позначається новітнім терміном «рашизм». Автор книги «Ідеологія рашизму» український соціолог І. П. Рущенко зазначає, що військова агресія Росії стосовно України була викликана не тільки девіантністю і психічними відхиленнями особистості В. Путіна. За соціологічними опитуваннями більшість населення Росії (3/4) сприйняла війну з Україною з піднесенням і підтримала захоплення чужих територій, вітала ракетні та артилерійські удари по українських житлових масивах і масові вбивства українців. Це є принципово важливим показником існування в головах росіян ідеології рашизму, який є нічим іншим, як сучасною формою фашизму, що виріс на ґрунті російської історично сформованої ментальності і під впливом агресивної імперської пропаганди та маніпуляцій. Це сталося тому, що фашизм після 2-ї світової війни не був переможеним ідейно і він відродився в ідеологічно удобреному російському соціальному середовищі[1]. Проведене І. П. Рущенком достатньо глибоке соціологічне дослідження з використанням комплексу наукових методів (історичного, порівняльного, семантичного та ін.) дає підстави для висновку, що рашизм сусідньої країни з ядерною зброєю буде існувати

[1] Рущенко І. П. (2023) Ідеологія рашизму : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна. 276 с.

у близькій і далекій перспективах в різноманітних його «отруйних» проявах. Й Україна на протязі багатьох років буде знаходитися поряд, маючі майже двохтисячний кілометровий кордон з Росією. Це зумовлює необхідність створення соціальної захисної оболонки від впливу рашизму на український соціум, який, нажаль, містить у собі й багато любителів «руського миру», що детерміновано досить довгим періодом сумісного існування за єдиними правилами. Видається, що елементом такої захисної оболонки повинен стати й інститут смертної кари у кримінальному законодавстві як засіб превенції суспільно-небезпечних наслідків співіснування з імперським агресивним сусідом.

Видатний просвітитель Чезаре Беккаріа, ідеї якого суттєво вплинули на розвиток кримінального законодавства європейських країн і залишаються й наразі актуальними, тлумачив кримінальне покарання, не як засіб примушування до виконання встановлених правил поведінки, а як спосіб впливу на почуття людей, схильних до руйнівної (деструктивної) поведінки. Він вважав, що такий вплив на почуття людей має слугувати карою порушникам законів і тільки таким чином можна приборкати егоїстичні наміри окремих індивідів. Покарання повинно бути справедливим, тобто забезпечувати необхідний зв'язок кари і ступеню суспільної небезпечності злочину, що є умовою єдності окремих приватних інтересів[2]. Тобто кримінальне покарання розглядалося як сувора відплата, яка очікувала особу за вчинення злочину. В цьому контексті може виникнути питання, а в чому саме полягає вплив на почуття зловмисника? Видається, що відповідь може бути тільки одна – в існуванні потенційної загрози настання суворої відплати.

Смертну кару італійський мислитель розглядав через призму відповіді на питання, чи дійсно смертна кара корисна і виправдана при добре налаштованому правлінні? І прийшов до загального висновку, що цей вид покарання є неприйнятним в умовах «спокійного панування законів», коли існуючий порядок правління підтримується усіма громадянами і спирається на суспільну думку. Але можуть бути ситуації, коли смерть людини може бути виправданою і необхідною: 1) існування громадянина, який не дивлячись на позбавлення волі, продовжує залишатися сильно впливовим, погрожуючи безпеці держави, яка бореться за те, що би повернути або не втратити свободу (ймовірно йдеться про тирана); 2) смертна кара виступає єдиним засобом утримання інших осіб від вчинення злочинів[3]. В подальшому Чезаре Беккаріа, розглядаючи співвідношення смертної кари і довічної каторги (довічного позбавлення волі), відзначав, що за суворістю

[2] Беккариа Чезаре (2020). О преступлениях и наказаниях. Киев : Центр учебной литературы. с. 13-15.

[3] Беккариа Чезаре (2020). Там же. с. 83-84

покарання остання може стати замінником страти злочинця. Але при цьому ним зверталася увага, що довічна каторга на відміну від миттєвого позбавлення життя є тільки початком довготривалих страждань. І якщо підсумовувати всі «нещасні моменти» рабського життя під час довічної каторги, то виявиться, що вона за своєю жорстокістю може перевершувати смертну кару[4].

Є підстави вважати, що ідеї Чезаре Беккаріа суттєво вплинули на сучасне міжнародне законодавство. Так, статтею 1 Протоколу № 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари установлено, що смертна кара скасовується і нікого не може бути засуджено до такого покарання або страчено. Разом з тим у статті 2 зазначається, що держава може передбачити у своєму законодавстві смертну кару за діяння, вчинені під час війни або невідворотної загрози війни (Протокол ратифіковано Законом України N 1484-III (1484-14) від 22.02.2000)[5]. Ця ідея зазнала трансформації в Протоколі № 13 до вказаної Конвенції, в якому було зазначено, що держави – члени Ради Європи, які підписали цей Протокол, сповнені рішучості зробити останній крок до скасування смертної кари за всіх обставин (Протокол ратифіковано Законом України N 318-IV (318-15) від 28.11.2002)[6].

Видається, що в Україні після 24.02.2022 прийшло усвідомлення винятково небезпечної ситуації щодо існування суверенної держави та українського етносу, яка вимагає перегляду міжнародних зобов'язань щодо смертної кари. Уявляється, що існування цього інституту під час воєнного стану само по собі буде досить ефективно впливати на «почуття» громадян, схильних до зради і колаборації з агресором та окупантом. Йдеться, перш за все, про злочинну діяльність окремих громадян України, яка пов'язана із загибеллю військових і цивільних людей та іншими тяжкими наслідками (наведення ракет, передача відомостей про розташування військових частин, озброєння, боєприпасів), за що чинним законодавством передбачено довічне позбавлення волі. Вбачається цілком виправданим і необхідним щодо таких злочинів використовувати формулу «карається довічним позбавленням волі або смертною карою».

[4] Беккариа Чезаре (2020). Там же. с. 86-87.

[5] Протокол № 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари: Закон України N 1484-III (1484-14) від 22.02.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_802#Text (дата звернення 20.03.2025).

[6] Протокол № 13 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари за всіх обставин: Закон України N 318-IV (318-15) від 28.11.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_180#Text (дата звернення 20.03.2025).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-119

ЩОДО ПРОБЛЕМАТИКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗМІНИ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ

Сергій ДЕНИСОВ
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Класичного приватного університету
м. Запоріжжя, Україна

Дмитро ЗАЇКА
доктор філософії у галузі права,
керуючий партнер АО «Офіс законності»
м. Харків, України

Сучасні соціально-економічні та військово-політичні виклики в Україні спричиняють необхідність перегляду підходів до правового регулювання переміщення суб'єктів пробації. Умови воєнного стану, внутрішнє переміщення осіб та загострення питань безпеки роблять актуальною проблему законодавчого врегулювання релокації осіб, які перебувають під пробаційним наглядом.

Законодавство України передбачає можливість контролю за особами, які перебувають під пробаційним наглядом, однак не містить деталізованих механізмів щодо зміни місця перебування таких осіб у разі вимушеного чи добровільного переселення[1]. Відсутність нормативно врегульованої процедури ускладнює контроль з боку органів пробації та створює ризики уникнення виконання зобов'язань. У разі переміщення суб'єкта пробації до іншого регіону необхідне оперативне передавання інформації між територіальними органами пробації для оперативного вирішення питань постановки на облік та кадрового забезпечення. Як слушно вказує Левченко Ю. О., у зв'язку зі зміною місця проживання, збільшилась кількість суб'єктів пробації, які перебувають на обліку органів пробації в центральних і західних

[1] Про пробацію: закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. Дата оновлення: 19.12.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19 (дата звернення: 28.03.2025).

регіонах України, що зменшило можливість належним чином проводити пробаційну роботу через недостатньою кількість кадрів[2].

У довоєнний період законодавство містило норму, що зобов'язувала засуджених осіб у письмовій формі повідомляти уповноважений орган з питань пробації до зміни місця проживання або протягом трьох днів після такої зміни. Поза тим, у перші дні повномастабного вторгнення су'бєкти пробації масово покидали місця постійного проживання і пошуки нового місця проживання часто займали більше 3 днів. Окрім того, особам, які залишились на тимчасово окупованій території або в зоні активних бойових дій, і не мали можливості повідомити інспектора про своє місце перебування у телефонному режимі, було запропоновано зробити це за допомогою електронної пошти, месенджера у фейсбуці[3].

У подальшому законодавцем було внесено зміни та доповнено п. 3 гл. 4, серед іншого, абзацом такого змісту: «Під час дії воєнного стану або загрози поширення епідемії, пандемії, надзвичайної ситуації засуджена особа може повідомити уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання (роботи) з використанням технічних засобів електронних комунікацій (телефоном, електронною поштою, текстовим повідомленням з використанням мобільного зв'язку).»[4].

Проте, видається, що і таке формулювання не є ідеальним, оскільки містить декілька правових недоліків, які можуть ускладнити його практичне застосування. Варто звернути увагу, що не всі суб'єкти пробації можуть мати доступ до електронних засобів зв'язку (наприклад, через матеріальні труднощі, освіту, вікові особливості або перебування в регіонах із відсутністю мобільного покриття). Так, згідно звіту про стан засуджених за 2024 рік Державної судової адміністрації України, 718 осіб мають початкову загальну освіту або не мають освіти взагалі[5]. Таким чином формулювання має враховувати можливість

[2] Левченко Ю. О. Актуальні проблеми діяльності системи органів пробації в умовах воєнного стану в Україні. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство», 2023. № 2. С. 296-300.

[3] Денисов С. Ф., Заїка Д. Є. Особливості нагляду та соціально-виховної роботи органів пробації в період воєнного стану. Інтеграція теорії у практику: проблеми, пошуки, перспективи : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 04 листоп. 2022 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський ; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПтС, 2022. С. 287-291.

[4] Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: наказ Міністерства юстиції України від 29.01.2019 № 272/5. Дата оновлення: 28.03.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19 (дата звернення: 29.03.2025).

[5] Звіт про склад засуджених (№ 7) за 2024 рік. Державна судова адміністрація України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024.

використання альтернативних ресурсів для повідомлення, у тому числі здійснення особистих візитів.

Крім того, станом на зараз, не зазначено як саме уповноважений орган пробації має фіксувати факт отримання повідомлення та його достовірність і який саме уповноважений орган має бути повідомлений. В Україні ще у 2020 році запрацював єдиний реєстр засуджених та осіб, які тримаються під вартою, що налічує понад 800 000 справ, а отже звернення до будь-якого доступного структурного підрозділу ДУ «Центр пробації» дозволяє внести актуальну інформацію про суб'єкта пробації[6]. Крім того, відсутність можливості верифікувати особу може мати наслідком непоодинокі випадки зловживання, коли особа буде заявляти про направлення повідомлення, але орган пробації його не отримає чи не зможе довести або спростувати таке отримання (для прикладу, у разі здійснення телефонного зв'язку).

Отже, релокація суб'єктів пробації в Україні є важливим викликом для правової системи. Відсутність чітких нормативних механізмів створює правові прогалини та ускладнює контроль за виконанням пробаційних обов'язків. Удосконалення механізму правового регулювання удосконалення процедури повідомлення про зміну місця проживання (роботи) сприятимуть впорядкуванню проблем правозастосування та забезпечать дотримання балансу між контролем і соціальними гарантіями для суб'єктів пробації.

З урахуванням вищевказаного пропонується внести зміни до абз. 2 п. 3 гл. 4 Наказу Міністерства юстиції України від 272/5 від 29.01.2019 та викласти його у такій редакції:

«У разі зміни місця проживання (роботи) під час воєнного стану, епідемії, пандемії або надзвичайної ситуації засуджена особа має право повідомити будь-який уповноважений орган з питань пробації за допомогою доступних засобів зв'язку, зокрема електронних комунікацій (телефон, електронна пошта, текстові повідомлення), засобів поштового зв'язку або через особистий візит. Персонал органу пробації, що отримав повідомлення про зміну місця проживання (роботи) зобов'язаний забезпечити фіксацію факту отримання повідомлення та його достовірність і повідомити уповноважений орган пробації за попереднім місцем проживання засудженого».

[6] 10 років пробації в Україні: шлях реформ та європейських стандартів. Державна установа «Центр пробації». URL: https://www.probation.gov.ua/10-років-пробації-в-Україні-шлях-реформ (дата звернення: 29.03.2025).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-120

ЩОДО ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНАМИ ПРОКУРАТУРИ ЗАХИСТУ ПРАВ РЕЛОКОВАНИХ ДІТЕЙ З ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

Наталія ДЕРЕВЯНКО
доктор філософії в галузі права, доцент,
декан юридичного факультету
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука
м. Рівне, Україна

Основними принципами забезпечення органами прокуратури захисту прав дітей, релокованих з окупованих територій, особливо в умовах порушення їхніх прав, є «поважати дитину, надавати допомогу, уникати повторної травматизації, давати шанс дітям, які помилилися»[1]. Зауваженні принципи розкривається у наступному:

1. Отримання дітьми інформації про їхні права, зокрема, ювенальні прокурори повинні гарантувати інформування дітей з цього питання зрозумілою мовою, враховуючи вік та рівень розвитку дітей, організовувати консультації, семінари, зустрічі з дітьми, щоб роз'яснювати механізми захисту їхніх прав. Наприклад, проведення прокурорами зустрічей-бесід в закладах освіти з дітьми з метою підвищення їх обізнаності щодо прав.

2. Надання вільного доступу дітей до правосуддя, зокрема шляхом супроводу дітей у судових справах, які стосуються їхніх інтересів. Наприклад, створення т.з. «зелених кімнат» для допиту дітей свідків та/або жертв кримінальних правопорушень[2], функціонування центрів захисту та соціально-психологічної підтримки таких категорій дітей за моделлю Барнахус (Barnahus).

3. Створення можливості повідомляти про факти порушення їхніх прав, зокрема, надавати дітям можливість анонімно та безпечно

[1] Імплементація міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини – правоохоронці та урядовці підписали спільний документ. Офіс Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/implementaciya-miznarodnix-standartiv-pravosuddya-druznyogo-do-ditini-pravooxoronci-ta-uryadovci-pidpisali-spilnii-dokument

[2] «Зелені кімнати»: нормативно-правове забезпечення функціонування / К.Б. Левченко, М.В. Євсюкова ; за заг. ред. О.М. Бандурки та К.Б. Левченко. К.: ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 24 с. С.4. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/child_witness_dl/green_room_legislation.pdf

повідомляти про факти порушення їхніх прав через гарячі лінії, мобільні додатки чи спеціалізовані центри.

4. Дитиноцентризм (забезпечення найкращих інтересів дитини) шляхом надання пріоритету інтересів дитини порівняно із інтересами інших сторін (батьків, опікунів, піклувальників, усиновителів та ін.), застосування індивідуального підходу із урахуванням особистих обставин, віку, соціального статусу, стану здоров'я та потреб дитини, контролю за тим, щоб рішення суду, органів опіки та піклування чи інших установ відповідали найкращим інтересам дитини. Наприклад, у відповідності до міжнародних стандартів правосуддя дружнього до дітей всі етапи притягнення неповнолітньої особи до відповідальності за вчинення кримінального правопорушення будуються з урахуванням інтересів дитини та реалізації її права на захист і допомогу[3].

5. Повага до гідності дитини як результат використання гуманного підходу, що враховує вразливий статус дитини. Наприклад, впровадження пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчинення злочину» та пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення»[4].

6. Захист дитини від дискримінації шляхом забезпечення рівного доступу до правосуддя та соціального захисту для всіх дітей незалежно від їхнього походження, етнічної приналежності, статі, релігії чи інших ознак, а також, в результаті ініціювання перевірки та розслідування випадків впливу дискримінації на права дитини в сфері освіти, медицини чи правосуддя. Наприклад, в умовах російсько-української війни особливого захисту потребують в т.ч. діти зі статусом ВПО та діти, які позбавленні батьківського піклування, а тому на органи прокуратури покладається повноваження щодо вжиття додаткових заходів їх захисту. Зокрема, у відповідності до Наказу Офісу Генерального прокурора «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» на органи прокуратури покладено обов'язок «особливу увагу приділяти захисту прав і свобод дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей-інвалідів, дітей, які виховуються в сім'ях, що перебувають у складних життєвих обставинах, залишених без догляду

[3] Там само.

[4] Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказ Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора від 22.07.2024 р. № 2176/5/501/176. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#n3

батьків, переміщених з тимчасово окупованої території України, районів воєнних дій, збройних конфліктів та інших надзвичайних ситуацій»[5].

7. Захист дитини від усіх форм насильства, зловживань та експлуатації шляхом виявлення та оперативного реагування на факти фізичного, психологічного, економічного чи сексуального насильства над дітьми, проведення перевірок у закладах освіти, дитячих будинках, центрах реабілітації, ініціювання кримінальних проваджень проти осіб, які вчинили насильство або експлуатацію дитини, включаючи батьків чи опікунів, здійснення роз'яснювальної роботи серед дітей, їхніх батьків та педагогів для запобігання проявам насильства чи зловживань. Наприклад, протидія кримінальним правопорушенням, пов'язаним із домашнім насильством відносно жінок, чоловіків та дітей було визначено пріоритетом роботи органів прокуратури України у 2021 році[6].

В сфері захисту прав релокованих дітей з окупованих територій, органи прокуратури вживають комплекс заходів спрямованих на охорону життя та здоров'я, захист від усіх форм насильства, забезпечення свободи та недоторканості дітей, на доступ до освіти і соціального захисту, безпечних умов проживання, права на відпочинок та змістовне дозвілля, дотримання прав дітей щодо яких встановлюється опіка, піклування або відбувається процедура їх усиновлення, захисту житлових і майнових праві, дотримання прав на працю, а також, «користування та розпорядження органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування майном, землями навчальних, оздоровчих, лікувальних, а також інших закладів для дітей; використання бюджетних коштів, спрямованих на реалізацію програм та заходів з охорони дитинства, закупівлю відповідних товарів, робіт і послуг»[7] та ін.

[5] Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству: Наказ Офісу Генерального прокурора від 01.11.2020 р. № 509. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text

[6] Генпрокурор оголосила протидію домашньому насиллю пріоритетом роботи прокуратури на 2021 р. URL: https://pol.gp.gov.ua/ua/video.html?_m=publications&_t=rec&id=292834

[7] Паліченко І.М, Участь прокурора в захисті прав та інтересів дитини. *Проблеми цивільного права та процесу*. Харків, 2019 р. С.312-315 URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/24_05_2019/pdf/88.pdf

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-121

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕСАНКЦІОНОВАНОГО ДОСТУПУ ДО ХМАРНИХ ДАНИХ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ

Діна ДРИЖАКОВА
аспірантка кафедри кримінально-правової політики та кримінального права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

У цифрову епоху хмарні технології стали невід'ємною частиною нашого життя, забезпечуючи зручне зберігання та обробку даних.

Хмарні системи дозволяють зберігання, обробку та використання даних на дистанційно розташованих комп'ютерах з доступом через Інтернет. Це відносно недорогий та зручний спосіб зберігання інформації, з мінімальними витратами для компаній і бізнесу.

Перше комерційне сховище з'явилося в 1994 році (PersonaLink Services network від AT&T), із того часу при використанні хмарного сховища інформація зберігається у зовнішнього постачальника послуг, наприклад, корпорації Майкрософт. Такий постачальник встановлює і обслуговує все апаратне і програмне забезпечення, а споживач отримує доступ до цих служб і керує своїм обліковим записом в Інтернеті[1].

Однак, зростання популярності хмарних послуг супроводжується збільшенням ризиків несанкціонованого доступу до хмарних даних, що становить серйозну загрозу для інформаційної безпеки. Кримінально-правова характеристика цього злочину має ряд особливостей, які ускладнюють його кваліфікацію та вимагають детального аналізу.

Закон України «Про хмарні послуги» (від 17.02.2022 р. № 2075-IX) визначає, що «технологія хмарних обчислень – технологія забезпечення дистанційного доступу на вимогу користувача до хмарної інфраструктури через електронні комунікаційні мережі»[2].

Хмарні обчислення представляють інформаційно-технологічну модель забезпечення повсюдного, ефективного та зручного доступу з використанням мережі Інтернет до загального набору обчислювальних ресурсів (хмари), пристроїв зберігання даних, додатків і сервісів, які можуть бути оперативно надані та/або звільнені від навантаження з мінімальними експлуатаційними витратами.

[1] Войнов М. Зберігання даних у хмарному сховищі: що робити у разі витоку конфіденційної інформації? // https://www.helsinki.org.ua/articles/zberihannia-danykh-u-khmarnomu-skhovyshchi-shcho-robyty-u-razi-vytoku-konfidentsiynoi-informatsii/

[2] Закон України «Про хмарні послуги» // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2075-20#Text

Значний крок у розвитку правового регулювання використання технології хмарних сховищ інформації є вказівка на використання мережі Інтернет – це надання послуги у мережі Інтернет.

У науковій літературі розглядають хмарне сховище як модель онлайн-сховища, в якому дані зберігаються на численних розподілених у мережі серверах, що надаються в користування клієнтам. Хмарні сховища надають ІТ– компанії, які на легальній основі пропонують місце у центрі обробки даних для зберігання інформації, але не контролюють її.

Вчені розглядають правовідносини використання хмарного сховища інформації як оренди обчислювальної потужності центру обробки даних, підкреслюючи його значимість, оскільки там зберігається інформація, завантажена користувачем. Так, І. Шевчук та Б. Депутат вважають, що концепція технології хмарного сховища інформації полягає в наданні кінцевим користувачам віддаленого динамічного доступу до послуг, обчислювальних ресурсів та додатків через Інтернет[3]. [3]

Водночас А.Досенко розглядає хмарне сховище інформації як базу даних, що діє в режимі онлайн, при регулюванні якої завжди присутні питання транскордонних взаємодій[4]. [1]

Дане визначення є одним із найбільш точних, оскільки передає особливості регулювання хмарного сховища як бази даних та враховує можливість наявності іноземного елемента. Використання бази даних у більшості випадків можливе на підставі ліцензійного договору, де зберігання інформації (відомостей та/або даних) є ключовою функцією.

Програма хмарного сховища є системоутворюючою щодо інших сервісів, що мають функції обробки інформації. Хмарні сховища вже настільки розвинені, що поділяються на певні види, які визначені у Законі України «Про хмарні послуги» (Закон України «Про хмарні послуги») – приватна, колективна, публічна, гібридна.

На сьогодні існують деякі загрози для хмарних сховищ:

1. Міжмережеві атаки (Intercloud Attacks): Міжмережеві атаки являють собою загрози безпеці, які спрямовані на хмарні сервіси через їхню внутрішню інфраструктуру або пов’язані мережі. Ці атаки можуть мати різні форми та цілі, і вони підкреслюють необхідність посилення безпеки хмарних середовищ.

Види міжмережевих атак:

Сніффер-атаки – це крадіжки даних, спричинені перехопленням мережевого трафіку за допомогою сніфферів пакетів, які можуть незаконно отримати доступ до незашифрованих даних і прочитати їх.

[3] Ірина Шевчук, Богдан Депутат. ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ ВИКОРИСТАННЯ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА БІЗНЕС-СТРУКТУР. Економіка та суспільство, (31)

[4] Досенко А. К. ХМАРНІ ТЕХНОЛОГІЇ:ПРИКЛАДНІ ТЕХНОЛОГІЇ СУЧАСНИХ ПЛАТФОРМ. // Прикладні соціально-комунікаційні технології . Том 33 (72) No 1 Ч. 3 2022.

Пакети даних перехоплюються, коли вони проходять через комп'ютерну мережу. Сніффери пакетів – це пристрої або носії інформації, які використовуються для здійснення сніффер-атаки та перехоплення мережевих пакетів даних. Їх називають аналізаторами мережевих протоколів. Якщо пакети не зашифровані за допомогою надійного мережевого захисту, хакери зможуть викрасти дані і отримати до них доступ. Існують різні аналізатори пакетів, такі як Wireshark, Dsniff, Etherpeek тощо.

Спуфінг – це акт маскування комунікації або ідентичності таким чином, щоб створити враження, що вона пов'язана з довіреним, авторизованим джерелом. Спуфінг-атаки можуть набувати різних форм, від звичайних підробок електронної пошти, які використовуються у фішингових кампаніях, до підробок ідентифікаторів абонентів, які часто використовуються для шахрайства. Зловмисники також можуть націлюватися на більш технічні елементи мережі організації, такі як IP-адреса, сервер системи доменних імен (DNS) або служба протоколу дозволу адрес (ARP), в рамках підміни.

Атаки за допомогою SQL-ін'єкцій полягають у вставці або «впровадженні» SQL-запиту через вхідні дані від клієнта до програми. Успішний експлойт SQL-ін'єкції може зчитувати конфіденційні дані з бази даних, модифікувати дані бази даних (вставляти/оновлювати/видаляти), виконувати операції адміністрування бази даних (наприклад, вимикати СУБД), відновлювати вміст певного файлу, присутнього у файловій системі СУБД, а в деяких випадках – віддавати команди операційній системі. Атаки типу SQL-ін'єкція – це різновид ін'єкційних атак, в яких команди SQL вводяться у вхідні дані для того, щоб вплинути на виконання попередньо визначених команд SQL.

2.DDoS-атаки (Distributed Denial of Service): DDoS-атаки являють собою форму кібератак, під час якої безліч комп'ютерів або пристроїв використовують для одночасного нападу на цільовий ресурс, перевантажуючи його і роблячи недоступним для легітимних користувачів. Ось кілька ключових аспектів DDoS– атак:

3. Дослідження слабких місць (Cloud Service Exploitation): Хмарні сховища надають безліч переваг, але вони також схильні до різних загроз безпеці. Дослідження слабких місць у безпеці хмарних сховищ може виявити вразливості, які можуть бути використані зловмисниками. Ось кілька типових загроз із дослідженням слабких місць:

1) Незадовільне управління доступом:

- Слабкі облікові записи: Використання слабких паролів або недостатнє управління обліковими записами може призвести до несанкціонованого доступу до хмарних даних.
- Відсутність багатофакторної автентифікації: Якщо ввімкнено тільки однофакторну автентифікацію, це може зробити облікові записи більш уразливими.

2) Необґрунтований розподіл прав доступу:

- Привілеї за замовчуванням: Деякі хмарні сховища можуть надавати зайві привілеї за замовчуванням, що збільшує ризик компрометації даних.

3) Недостатній захист даних:

- Відсутність шифрування: Якщо дані не шифруються в спокої або в процесі передачі, це може створити можливості для несанкціонованого доступу.
- Відсутність оновлень і патчів: Неоновлене програмне забезпечення може мати відомі вразливості, які зловмисники можуть використовувати.

4) Недостатній захист від загроз на рівні додатків:

- Дослідження слабких місць у коді: Зловмисники можуть шукати вразливості в коді застосунків, що працюють із хмарними даними.
- Несанкціоновані API-запити: Зловмисники можуть використовувати несанкціоновані API-запити для отримання доступу до даних.

5) Відсутність моніторингу та виявлення:

- Неактивні системи моніторингу: Якщо системи моніторингу неактивні або неправильно налаштовані, атаки можуть залишатися непоміченими.
- Недостатні журнали аудиту: Відсутність докладних журналів аудиту ускладнює виявлення аномальної активності.

6) Загрози, пов’язані з делегованим управлінням і передбачуваними довіреними відносинами:

- Компрометація довірених акаунтів: Якщо акаунти з довіреними правами доступу компрометовані, це може створити серйозні загрози безпеці.
- Недостатні контрольні заходи в делегованих відносинах: Відсутність суворих контрольних заходів у відносинах між хмарними постачальниками і клієнтами може стати джерелом загроз.

7) Недостатні засоби реагування та відновлення:

- Відсутність плану реагування на інциденти: Якщо організація не має чіткого плану з реагування на інциденти, це може ускладнити ефективне управління загрозами.

4. Проблеми кваліфікації

Кваліфікація несанкціонованого доступу до хмарних даних пов’язана з рядом проблем, зокрема:

Визначення поняття «хмарні дані»: Відсутність чіткого законодавчого визначення поняття «хмарні дані» ускладнює кваліфікацію злочину. Необхідно враховувати різні моделі хмарних послуг (IaaS, PaaS, SaaS) та особливості зберігання та обробки даних у кожній з них.

Юрисдикція: Хмарні сервіси можуть розташовуватися в різних юрисдикціях, що ускладнює визначення підслідності злочину.

Необхідно враховувати міжнародні договори та угоди про правову допомогу.

Доказування: Збір та аналіз цифрових доказів у хмарному середовищі вимагає спеціальних знань та навичок. Необхідно забезпечити належний захист цифрових доказів від спотворення або знищення.

Відповідальність хмарних провайдерів: Необхідно визначити межі відповідальності хмарних провайдерів за захист даних користувачів. Важливо враховувати умови договору про надання хмарних послуг.

Транскордонність: Хмарні злочини часто мають транскордонний характер, що ускладнює розслідування та притягнення до відповідальності.

Динамічність розвитку хмарних технологій: Швидкий розвиток хмарних технологій вимагає постійного оновлення законодавства та правозастосовчої практики.

5. Шляхи вирішення проблем кваліфікації

Для вирішення проблем кваліфікації несанкціонованого доступу до хмарних даних необхідно:

удосконалити законодавство, зокрема шляхом внесення змін до статті 361 КК України, уточнивши поняття «інформаційна система» та врахувавши сучасні технологічні реалії;

розробити та прийняти стратегію кібербезпеки України на період повоєнного відновлення;

імплементувати міжнародні стандарти у сфері кібербезпеки;

підвищити кваліфікацію правоохоронних органів, суддів та прокурорів у сфері кібербезпеки;

розвивати міжнародну співпрацю у сфері боротьби з кіберзлочинністю;

підвищувати рівень обізнаності громадян щодо кібербезпеки та захисту персональних даних.

Висновки

Кримінально-правова кваліфікація несанкціонованого доступу до хмарних даних є складною проблемою, що потребує подальшого дослідження та вдосконалення законодавства. Необхідно забезпечити ефективну співпрацю між правоохоронними органами, хмарними провайдерами та міжнародними організаціями для протидії цьому виду злочину.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-122

ПСИХОКРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ПОРТРЕТ ЗЛОЧИНЦЯ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО МОДЕЛЮВАННЯ ПОВЕДІНКИ ПРАВОПОРУШНИКІВ У ХОДІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Антон КОВАЛЕНКО
аспірант кафедри практичної психології
Інституту журналістики і масової комунікації
Класичного приватного університету
м. Запоріжжя, Україна

Каріна КАЛЮГА
доктор юридичних наук, професор,
заступник завідувача кафедри кримінального
права, процесу та криміналістики Інституту економіки
та права Класичного приватного університету
м. Запоріжжя, Україна

У дослідженні розглянуто міждисциплінарні аспекти формування психокриміналістичного портрета особи злочинця на основі сучасних досягнень наук криміналістики та психології. Визначено теоретичні та практичні підходи до моделювання поведінки правопорушника, описано методики психологічного профілювання в рамках досудового розслідування. Аналізуються ефективні стратегії ідентифікації особи злочинця з урахуванням психологічних характеристик, способу життя, кримінального досвіду та поведінкових моделей. Сучасна криміналістика дедалі активніше інтегрує до своїх методів досягнення суміжних галузей знань, зокрема психології, що дозволяє поглибити розуміння мотивів, способу мислення і поведінки злочинців. Створення психокриміналістичного портрета стало важливим інструментом у протидії злочинності, особливо у провадженнях, що пов'язані з серійними злочинами або складними формами девіантної поведінки. Метою даної роботи є дослідження сучасних підходів до моделювання поведінки злочинця на етапі досудового розслідування, з урахуванням психологічного аналізу особистості.

Психокриміналістичний портрет (або профіль) – це комплексна характеристика особи злочинця, створена на основі аналізу слідів злочину, поведінкових особливостей, способу вчинення злочину, а також психофізіологічних і соціально-психологічних чинників.

Профілювання дозволяє з високим рівнем ймовірності визначити стать, вік, рівень інтелекту, професію, сімейний стан та інші властивості невідомого злочинця. Побудова психокриміналістичного портрета злочинця ґрунтується на низці психологічних теорій, що пояснюють витоки, механізми та прояви протиправної поведінки. Зокрема, психодинамічна теорія дозволяє аналізувати внутрішні конфлікти особистості, витіснені переживання та глибинну мотивацію злочинця, що часто не усвідомлюється ним самим. Наприклад, когнітивно-поведінкова теорія акцентує увагу на вивченні когнітивних схем і стереотипів мислення, які обумовлюють деструктивні моделі поведінки, зокрема на сприйнятті соціальної реальності, рішень та реакцій на ситуації. Теорія соціального навчання пояснює вплив оточення та життєвого досвіду на формування злочинної поведінки, вказуючи на роль наслідування, підкріплення та соціальних норм у закріпленні протиправних дій. Інтеграція цих теоретичних підходів дає змогу створювати більш точні та функціональні психокриміналістичні портрети, які відображають не лише зовнішні прояви, а й глибинні психологічні характеристики злочинця[1,2].

Зазначимо, що процес створення психокриміналістичного портрета злочинця передбачає поетапний аналіз різноманітних аспектів злочинної діяльності, що дозволяє отримати цілісне уявлення про особу правопорушника. Першим етапом є збір і аналіз інформації з місця події. На цьому рівні здійснюється ретельне дослідження обставин вчинення злочину: спосіб проникнення, характер та локалізація ушкоджень, ознаки боротьби чи її відсутність, особливості взаємодії зі жертвою, а також наявність залишених предметів, що можуть вказувати на неуважність або психологічний стан злочинця. Ці деталі дозволяють сформувати уявлення про методику дій правопорушника та рівень його підготовленості. Наступним кроком є поведінковий аналіз, що охоплює оцінку дій злочинця до, під час та після злочину. Такий аналіз дозволяє визначити тип його поведінки: чи був злочин спланованим (організований тип), чи імпульсивним і хаотичним (дезорганізований тип). Також звертається увага на наявність агресивності, схильність до ритуалізованих дій, ступінь контролю над емоціями та середовищем. Ці поведінкові характеристики є ключовими для подальшого психологічного моделювання. Завершальним етапом виступає безпосереднє формування портрета особи злочинця. На цьому етапі

[1] David V. Canter Criminal Shadows: Inside the Mind of the Serial Killer. New York : HarperCollins, 1995. 412 p.

[2] Freud S. (1923). The Ego and the Id. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XIX (1923-1925): The Ego and the Id and Other Works. P. 1-66.

визначаються його індивідуально-психологічні особливості, такі як рівень самоконтролю, емоційна стабільність, схильність до ризику, наявність патологічних проявів, девіантних схильностей або залежностей. Комплексний підхід до аналізу дозволяє створити детальний образ злочинця, який є важливим інструментом у подальшому розслідуванні та затриманні підозрюваного[3], [4].

Сучасна наука дедалі активніше застосовує новітні технології, що значно підвищують точність і ефективність створення портрета злочинця. Зокрема, використання ШІ та аналітичних систем дозволяє обробляти великі масиви даних (big data) та аналізувати поведінкові патерни, виявлені в тисячах кримінальних справ. Алгоритми машинного навчання можуть автоматично визначати спільні риси між різними профілями, класифікувати типи поведінки, прогнозувати можливі дії правопорушника та допомагати у звуженні кола підозрюваних. Окрім цифрових рішень, важливу роль відіграють психофізіологічні методи, що базуються на безпосередньому спостереженні за реакціями людини. Застосування поліграфа, аналіз мікроекспресій обличчя, невербальної поведінки, а також біометричних показників дають змогу уточнити психологічні характеристики особи, виявити приховані емоції або психічні відхилення. У комплексі з іншими інструментами розслідування ці технології істотно підсилюють потенціал криміналістів та психологів у побудові достовірного психопортрета злочинця[5].

Практичне значення психокриміналістичного портрета виявляється насамперед у можливості оптимізації процесу досудового розслідування. Завдяки профілюванню слідчі отримують змогу звузити коло підозрюваних, зосередивши увагу на осіб, які відповідають певним психологічним, поведінковим або соціальним характеристикам. Це значно економить ресурси, скорочує час пошуку злочинця та підвищує ефективність розслідування. Побудований портрет також може слугувати орієнтиром для проведення допитів, оперативних заходів і перевірки алібі, забезпечуючи цілеспрямований та обґрунтований підхід до розкриття злочинів. Ще одним важливим аспектом практичного застосування психокриміналістичного портрета є його

[3] Douglas J.E., Ressler R.K., Burgess A.W., Hartman C.R. Criminal profiling from crime scene analysis. *Behavioral Sciences & the Law*. №4(4). 1986. P. 401-421.

[4] Пашковська М. В. «Психологічний портрет» злочинця та його значення під час розслідування злочинів. *LEX*. URL : https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=1418

[5] Grassi Abrams Artificial Intelligence is Revolutionizing Criminal Profiling and Investigation. *Hilaris. Journal of Forensic Medicine.* URL : https://www.hilarispublisher.com/open-access/artificial-intelligence-is-revolutionizing-criminal-profiling-and-investigation-107983.html?utm_source=chatgpt.com

використання в межах судово-психологічної експертизи. Висновки, отримані в результаті профілювання, можуть виступати допоміжним доказом у судовому процесі, сприяючи більш глибокому розумінню психологічного стану підозрюваного чи обвинуваченого. Крім того, така інформація має значення при ухваленні судом рішень щодо доцільності застосування примусових заходів медичного характеру, оцінки осудності, ризику рецидиву або потреби у спеціальних умовах утримання. Таким чином, психокриміналістичний портрет набуває важливого значення не лише на етапі розслідування, а й у правовому вирішенні справи[6], [7].

Психокриміналістичний портрет може бути ефективним інструментом не лише для розкриття злочинів, а й для їх запобігання. Завдяки виявленню характерних психологічних ознак і моделей поведінки, що корелюють із підвищеним ризиком девіантної або кримінальної активності, можливо проводити профілактичну роботу серед груп ризику. Застосування психопрофілю в освітніх установах, армії, соціальних службах дозволяє своєчасно ідентифікувати осіб, схильних до агресії, девіантної поведінки чи соціального відчуження, і вжити превентивних заходів, спрямованих на їх підтримку, адаптацію чи психокорекцію. Таким чином, психокриміналістичний портрет може виконувати не лише слідчу, а й соціально-реабілітаційну функцію.

Взагалі, інтеграція психологічних знань у криміналістичну практику значно розширює аналітичні можливості слідчих органів. Психокриміналістичне профілювання – це потужний інструмент, що дозволяє не лише виявити, а й глибше зрозуміти особу правопорушника, його мотиви та поведінкову логіку. У перспективі подальші дослідження в цій сфері мають бути спрямовані на автоматизацію методик профілювання, поглиблення етичного аспекту використання психологічних інструментів та розробку національних стандартів у даній сфері.

[6] Turvey B.E. Criminal Profiling: An Introduction to Behavioral Evidence Analysis. San Diego, Calif. : Academic Press, 2011. 728 p.

[7] Кримінальна психологія. Юридична енциклопедія : у 6 т. / ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. Т. 3 : К – М. 792 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-123

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ: ТА ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ

Василь КОПЧА
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правової політики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Юліанна КОПЧА
студентка юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Щодо дослідження доказів розслідування кримінальних правопорушень полягає в пізнанні різних подій щодо встановлення всіх обставин, які мають юридичне значення до предмету процесуального доказування. Тим самим кожний факт, явище, подія залишають в навколишньому середовищі певні сліди різної події, які можуть бути матеріального чи нематеріального в свідомості людини характеру, що дає можливість за цими слідами встановити факт, подію, явище, що мали місце. Щодо розслідування кримінального правопорушення слідчий сприймає не саме кримінальне правопорушення, а лише його сліди події у вигляді змін в матеріальній обстановці місця події під час його огляду, речових доказів, відомостей, що збереглися в пам'яті людей тощо.

Однак, як показує практика сліди кримінального правопорушення являє собою складний пізнавальний процес, [1]структурними компонентами якого є комплекси логічних достовірних, евристичних пошукових та інтуїтивних операцій. Що стосується криміналістичних версій, які висуваються в сфері практичного розслідування кримінальних правопорушень, а не наукової діяльності з напрямку зібрання відповідних матеріалів на місці пригоди. Однак суб'єктами висунення криміналістичних версій є суб'єкти пізнавальної діяльності під час розслідування кримінальних правопорушень слідчий, прокурор, експерт та суддя.

Будь-яке криміналістичне дослідження, яке повинно бути перевірено у встановлений законом строк спеціально уповноваженими суб'єктами, які мають на те повноваження в умовах активної протидії з боку зацікавлених у прихованні істини осіб, і висунення та побудова версій відбувається

[1] Курс лекцій з криміналістики О.А. Кириченко, Т.О. Коросташова, Ю.О. Ланцедова, О.С. Тунтула, В.С. Шаповалова; за наук. ред. О.А. Кириченка. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. 348 с.

одночасно чи практично одночасно, що не виключає в подальшому побудову нових версій.

Як показує практика предмет доказування обвинувальні та виправдовувальні за ступенем складності внутрішньої структури та комплексні висуваються відносно декількох обставин та прості висуваються лише за однією обставиною залежно від пошукової спрямованості, а ретроспрямовані встановлення обставин минулого та передбачувальні встановлення фактів в теперішньому чи в очікуваному майбутньому.

Криміналістичні напрями, щодо функціональних значень, про висвітлення різних версій то можна розглянути в декількох напрямах [2]1) гносеологічному, як метод пізнання в судочинстві; 2) організаційному визначають напрями діяльності суб'єкта розслідування та виступають організаційним початком планування розслідування; 3) тактичному висунення та перевірка версій потребує від суб'єкта розслідування застосування тактичних прийомів.

В подальшому результаті із загального інформаційного масиву формується взаємопов'язаний та внутрішньо узгоджений інформаційний комплекс, який можна розглядати як фактичну базу розслідування. Вона формується з різних речових доказів, які були отримані в результаті проведення оперативно-розшукових та процесуальних дій.

Можна встановити, що перевірка криміналістичних доказів та улік , це діяльність, спрямована на встановлення фактичних обставин, які підтверджують чи спростовують припущення, що складає зміст версії. Перевірка доказів включає виведення можливих наслідків, тобто формування суджень висновків, умовиводів про обставини, які ще не встановлені, але можливі. Також оцінку всіх зібраних доказів, що підтверджують висновок про істинність однієї та хибність інших версій.

Перевірку всіх висунутих версій необхідно здійснювати паралельно, без надання переваг будь-якій із них. Перевірка версій вважається закінченою лише в тому випадку, коли зібрана сукупність доказів, яка вичерпно встановлює всі передбачені законом обставини і виключає будь-які інші пояснення розслідуваного кримінального правопорушення. Розслідування кримінальних правопорушень являє собою безперервну діяльність суб'єкта розслідування з висунення та перевірки криміналістичних версій. Потрібно моделювати подію правопорушення за наявними в реальному часі її відбитками, суб'єкт розслідування висуває обґрунтовані припущення криміналістичні версії.

За даним напрямом, проводяться певні організаційні та процесуальні дії, в результаті яких певні версії можуть спростовуються, а інші знаходять своє підтвердження. [3]Такий процес триває доти, доки із двох наявних версій одна спростовується, а залишається лише одна версія, яка

[2] Організація і тактика одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб: навч. посіб. С.С. Чернявський, О.О. Алєксєєв, І.А. Жалдак та ін. Київ: НАВС, 2016. 66 с.

[3] Розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. О.О. Алєксєєв, В.К. Весельський, В.В. Пясковський. 2-ге вид. пере-роб. та доп. К. : ЦУЛ, 2014. 320 с.

підтверджується об'єктивними даними. В ході доказування на етапі спростування певних версій, можуть висуватися нові криміналістичні версії або трансформуватися вже наявні, що обґрунтовано новими здобутими фактичними даними.

Огляд місця події показує, що у криміналістичній теорії під організацією розслідування розуміється узгоджені та врегульовані дії всіх осіб, органів та підрозділів, залучених у процес розслідування кримінальних правопорушень, для ефективного попередження та розслідування кримінальних правопорушень. Завданнями організації розслідування кримінальних правопорушень може бути: забезпечення узгодженості, упорядкованості і цілеспрямованості дій органів і осіб під час вирішення поставлених перед ними завдань та забезпечення швидкого, повного і неупередженого розслідування кримінальних правопорушень.

Слідчо-оперативний рівень організації розслідування конкретного кримінального правопорушення охоплює наступні заходи: отримання вихідної інформації та оцінку слідчої ситуації; конкретизація мети, завдань розслідування, створення уявної моделі майбутньої діяльності; визначення сил і засобів для досягнення завдань розслідування; створення оптимальних умов для проведення слідчих розшукових дій, негласних слідчих розшукових дій та інших заходів, спрямованих на з'ясування обставин кримінального провадження; налагодження належної взаємодії слідчих, оперативних та інших підрозділів; прийняття рішень організаційного характеру; забезпечення кваліфікованого керівництва слідчо-оперативною групою; налагодження систематичного обміну інформацією та звітністю про результати роботи слідчо-оперативних груп і кожного слідчого; контроль за діяльністю з розслідування кримінальних правопорушень; аналіз її результатів; матеріальне, науково-технічне, кадрове та інше ресурсне забезпечення.

Різні методи комплексних та організаційних заходів у конкретному кримінальному провадженні має бути чітко визначеним, конкретним та детальним. Дотримання цих вимог [4]набуває особливого значення під час розслідування складних багатоепізодних кримінальних правопорушень, що здійснюється групою слідчих. В таких випадках чіткий розподіл функцій між членами групи та організація взаємодії між ними є важливою передумовою ефективності розслідування. Невід'ємною частиною організації розслідування кримінальних правопорушень є його планування – складна розумова діяльність, що спрямована на забезпечення найоптимальніших шляхів досягнення завдань розслідування. Слідчим проводиться різні планування з організацією розслідування у конкретному кримінальному провадженні, під яким розуміють комплекс заходів для створення оптимальних умов його реалізації. Сутність планування полягає в тому, щоб вірно окреслити програму дій під час досудового

[4] Тактика проведення слідчого експерименту під час досу-дового розслідування : метод. рек. П.Є. Антонюк, А.О. Антощук, В.В. Пясковський, А.В. Самодін та ін. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 70 с.

розслідування, а організація розслідування в забезпеченні реалізації наміченого плану.

Сам процес збирання, дослідження, оцінки та використання доказів забезпечив встановлення істини у кримінальному провадженні і разом з тим відбувався швидко, без зайвих витрат сил та засобів, цей процес повинен бути цілеспрямованим, організованим. [5]Внутрішня його організація забезпечується висуненням версій та заснованим на версіях плануванням розслідування.

Згідно до завдань планування розслідування належать: визначення найбільш раціональних шляхів розслідування кримінальних правопорушень; забезпечення об'єктивності, повноти та всебічності розслідування; забезпечення застосування криміналістичних рекомендацій з урахуванням особливостей кожного конкретного кримінального провадження; забезпечення найбільш ефективних форм взаємодії суб'єкта розслідування з іншими органами та підрозділами, громадськістю в ході розслідування кримінального правопорушення; забезпечення досягнення мети розслідування з мінімальними витратами людських та матеріальних ресурсів, а також економного використання робочого часу слідчого.

Виділяють декілька рівнів планування, щодо розслідування: планування роботи суб'єкта розслідування календарний план; планування розслідування в конкретному кримінальному провадженні; планування проведення окремої слідчої розшукової або іншої процесуальної дії; планування проведення тактичної операції, застосування тактичного прийому; планування етапів розслідування початкового, наступного, заключного. В кожному кримінальному провадженні необхідно відрізняти від планування окремої слідчої розшукової дії, тактичної операції, тактичної комбінації, тактичного прийому.

Кримінальний процесуальний закон не зобов'язує суб'єкта розслідування здійснювати планування, тому не існує встановлених та обов'язкових форм планів. Такі вимоги можуть передбачатися у відомчих нормативно-правових актах, в яких в тому числі закріплюються певні форми планів, а також вимоги до їх оформлення та звітування по них. Криміналістичні рекомендації теж пропонують суб'єкту розслідування здійснювати планування на всіх етапах розслідування, що, в свою чергу, не лише організовує діяльність суб'єкта розслідування, але й максимально наближає сам процес розслідування до найбільш ефективного.

[5] В.В. Копча, Н.В. Копча Криміналістична техніка, тактика і методика: Навчальний посібник. м. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 284 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-124

АСПЕКТИ ПРИХОВУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПОСАДОВИМИ ТА СЛУЖБОВИМИ ОСОБАМИ

Ярослав ЛІХОВІЦЬКИЙ
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правової політики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Тарас ДОВБА
аспірант кафедри кримінально-правової політки
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Посадова особа – це особа, уповноважена на виконання функцій держави, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, яка обіймає публічну посаду та має повноваження виконувати владні функції або представляти інтереси держави або місцевого самоврядування. Це можуть бути державні службовці, працівники правоохоронних органів, судді, прокурори, представники муніципальних установ, а також особи, які займають керівні посади в державних та громадських організаціях.

Стаття 18 Кримінального кодексу України визначає поняття службової особи, яка вказує, що: «службовими особами є особи, які постійно або тимчасово виконують функції представників влади або місцевого самоврядування. Крім того, до службових осіб відносяться ті, хто займає посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, а також на підприємствах, в установах або організаціях, де виконуються організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції. Такі особи можуть виконувати відповідні функції за спеціальними повноваженнями, наданими уповноваженими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, центральними органами державного управління зі спеціальним статусом, повноважними органами підприємств, установ чи організацій, судом або законом»[1].

[1] Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III *Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

Зазначаємо, що терміни «посадова особа» та «службова особа» використовуються в Конституції України (статті 19, 40, 56) та в ряді законодавчих актів України, таких як Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, а також закони України «Про державну службу» та «Про службу в органах місцевого самоврядування».

Приховування адміністративних правопорушень можна описати як умисне діяння посадових або службових осіб з метою ухилення від відповідальності за свої дії або невиконання своїх обов'язків. Це може включати приховування інформації, знищення доказів, спотворення фактів, неправомірне використання владних повноважень або будь-які інші дії, спрямовані на уникнення відповідальності.

Однією з форм приховування адміністративних правопорушень є ситуація, коли особа виявляє факт вчинення адміністративного правопорушення, але не оформлює його у встановленому законом порядку. За загальним правилом фіксація адміністративного правопорушення починається зі складення уповноваженою посадовою особою протоколу про його вчинення, маючи підстави для складання протоколу вона, не виконує цю процесуальну дію. Унаслідок цього винна особа не притягується до відповідальності, що порушує принципи законності та невідворотності покарання.

Стаття 27 Кримінального кодексу України розрізняє два види приховування злочину: заздалегідь обіцяне (ч. 5) та заздалегідь не обіцяне (ч. 6). У випадку з обіцяним приховуванням йдеться про співучасть у вигляді пособництва, коли особа обіцяє приховати злочин до його вчинення або під час вчинення, але до його завершення. У разі не обіцяного приховування, злочин приховується після його скоєння, і тому такі дії не є співучастю, а кваліфікуються як самостійний злочин за частиною 1 статті 396 КК України. Однак навіть якщо приховування не було заздалегідь обіцяне, його можна визнати співучастю, якщо, наприклад, воно стало регулярним і створило у виконавця злочину або його співучасників очікування на таку допомогу без попередньої домовленості.

Халатність та невиконання обов'язків є окремими видами дисциплінарних та правових порушень, проте в даному випадку важливо звернути увагу на те, що особа, наділена повноваженнями кваліфікувати правопорушення, наділена відповідною компетенцією, але навмисно ухиляється від належного оформлення. Причинами такої поведінки слугують:

– *особисті мотиви* (наявність родинних, дружніх або професійних зв'язків із правопорушником, що спонукають посадову особу не виконувати свої обов'язки, проявляється в тому, що вона формально визнає наявність адміністративного правопорушення, але свідомо ухиляється від його належного документального оформлення);

– *бажання уникнути конфліктних ситуацій* (службова особа прагне не створювати напруги у відносинах з колегами чи підлеглими, що може вплинути на її становище в колективі);

– *неформальний тиск з боку керівництва* (особа діє не в межах закону, а відповідно до інтересів окремих осіб або установ, навіть без отримання матеріальної вигоди);

– *корупційна складова* (проявляється у вигляді прихованих домовленостей, обіцянок або непрямих вигод, що можуть не мати прямого фінансового вираження, але сприяти кар'єрному зростанню чи отриманню інших преференцій.

Службова недбалість є видом дисциплінарного або адміністративного проступку, що характеризується ненавмисним невиконанням або неналежним виконанням службових обов'язків. Кваліфікація таких дій базується на відсутності прямого умислу, що є головним чинником, який відрізняє її від злочинних дій[2].

До прикладу, коли посадова або службова особа усвідомлює наявність вчиненого адміністративного правопорушення, але через брак кваліфікації не вживає належних заходів для його розкриття та розслідування. Важливо зазначити, що в цьому випадку, хоча правопорушення є очевидним, відсутність належної реакції з боку посадової особи може призвести до службової недбалості, що є підставою для притягнення особи до дисциплінарної відповідальності. Відповідно до законодавства, якщо посадова особа не вживає заходів, хоча їй відомо про правопорушення, це може бути розцінено як неналежне виконання службових обов'язків.

Інкримінування даного проступку є обґрунтованим, оскільки посадова або службова особа, усвідомлюючи наявність адміністративного правопорушення, не вжила належних заходів для його розкриття, що свідчить про неналежне виконання службових обов'язків.

Сам факт службового недбальства, бездіяльності, явища приховування правопорушення тягне за собою наслідки які можуть призвести до шкоди державі та суспільству, тому вважаємо за доцільним інкримінувати таку діяльність, і кваліфікувати як окреме кримінальне правопорушення, передбачене ст. 396 КК України, шляхом доповнення її новим пунктом, який би передбачав конкретну відповідальність за приховування правопорушень з боку посадових та службових осіб за ступенем тяжкості вчиненого злочину.

[2] Січевлюк-Врублецький Т.С. кримінальна відповідальність державних службовців за вчинення злочину «службова недбалість» (ст. 367 КК України). *Держава і право. Частина І Юридичні науки*. Вип. 90. С. 116-119

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-125

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДЕЗЕРТИРСТВО ТА САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ ТА МІСЦЯ СЛУЖБИ

Антоніна МАЦОЛА
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правової політики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Найважливішими функціями держави й справою всього Українського народу є захист територіальної цілісності й суверенітету, забезпечення економічної та інформаційної безпеки України. Дана дефініція відображена в статті 17 Конституції України, в ній зазначено, що оборона України, захист її територіальної цілісності, недоторканності й суверенітету покладаються на Збройні Сили України[1] .

Відповідно до законодавства України, воєнний стан тягне за собою низку заборон, обмежень та посилення юридичної відповідальності за певні категорії правопорушень. Це стосується не лише цивільних громадян, а й військовослужбовців, на яких покладено обов'язок оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності[2]. До кримінальних правопорушень, вчинюваних військовослужбовцями від час воєнного стану слід віднести, зокрема, самовільне залишення військової частини та дезертирство, відповідальність за які передбачена ч. 5 ст. 407 КК України та ч. 4 ст. 408 КК України відповідно [3].

Об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених ст. 408 КК України та ст.407 КК України, є порядок проходження військової служби[4].

Об'єктивна сторона кримінальних правопорушень, являє собою зовнішній вияв суспільно небезпечного посягання військовослужбовців

[1] Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 05.03.2025).

[2] Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/548-14#Text ((дата звернення: 07.03.2025).

[3] Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-ІІІ : станом на 6 листоп. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 08.03.2025).

[4] Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-ІІІ : станом на 6 листоп. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 10.03.2025).

на встановлений правовими нормами у ЗСУ та інших військових формуваннях, які створені відповідно до законодавства, порядок проходження військової служби. Ці кримінальні правопорушення можуть бути вчинені шляхом як дії (самовільне залишення військової частини або місця служби), так і бездіяльності (нез'явлення на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу).

Дезерти́рство, дезерція (лат. desertio) – самовільне залишення місця військової служби, самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу[5]. Відповідно до статті 408 ККУ дезертирство є самовільне залишення місця служби або військової частини з метою ухилитися від військової служби. Також до нього відноситься нез'явлення з тією самою метою на службу у разі переведення, призначення, відпустки з лікувального закладу. Дезертирство може вчинятися як із зброєю і попередньою змовою групи осіб, так і без цих умов. Особливо тяжких злочином дезертирство є під час воєнного стану[6]

Відповідно до п. 4. ст. 24 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу», «військовослужбовці вважаються такими, що виконують обов'язки військової служби: на території військової частини або в іншому місці роботи (занять) протягом робочого (навчального) часу, включаючи перерви, встановлені розпорядком (розкладом занять); на шляху прямування на службу або зі служби, під час службових поїздок, повернення до місця служби; поза військовою частиною, якщо перебування там відповідає обов'язкам військовослужбовця або його було направлено туди за наказом відповідного командира (начальника); під час виконання державних обов'язків, у тому числі у випадках, якщо ці обов'язки не були пов'язані з військовою службою; під час виконання обов'язку з порятунку людського життя, охорони державної власності, підтримання військової дисципліни та охорони правопорядку» [7].

При визначенні основних ознак дій військовослужбовців у вигляді самовільного залишення військової частини або місця служби як складової об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, зазначених у статтях 407 та 408 КК України, важливе значення має з'ясування суті понять: «місце служби», «військова частина», «самовільне залишення військової частини або місця служби».

В. Й. Кісель вважає, що військова частина являє собою «основну організаційно-самостійну одиницю Збройних Сил України, яка має своє

[5] Тлумачний словник. URL: http://surl.li/hnfmn (дата звернення: 07.03.2025).

[6] Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 6 листоп. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 09.03.2025).

[7] Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text (дата звернення: 10.03.2025).

дійсне та умовне найменування, фінансується з коштів Державного бюджету, веде самостійне господарство, має кошторис надходжень та видатків, рахунки в установах банків, печатки із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням, тобто наділена всіма ознаками, властивими юридичній особі»[8] .

Для встановлення суб'єкта дезертирства необхідним є з'ясування значень понять «військовослужбовець», «військовозобов'язаний» та «резервіст». Частиною 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 р. № 2232-XII встановлено: «військовозобов'язані – особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави»; «військовослужбовці – особи, які проходять військову службу»; «резервісти – особи, які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний час та в особливий період» [9].

М. І. Панов вважає, що суб'єктами військових кримінальних правопорушень можуть бути солдати, матроси, сержанти, старшини, особи офіцерського складу, курсанти та слухачі військово-навчальних закладів і військовозобов'язані під час проходження навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів. Суттєвою ознакою наведених осіб як суб'єктів кримінального правопорушення є те, що вони несуть чи проходять військову службу або є військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних (перевірних) чи спеціальних зборів[10] .

Таким чином, проходження військової служби є конституційним обов'язком громадян України, який полягає у захисті Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України та реалізовується у добровільному порядку (за контрактом) або за призовом [11]

Підтримуючи позицію Т. Ю. Касько, яка знайшла правову підтримку в судовій практиці у справах про вчинення злочинів проти порядку проходження військової служби (ст. 407–409 КК України), варто зазначити, що особа, яка незаконно призвана на військову службу або перебуває на ній, не повинна виконувати обов'язки військової служби. Так, особи, які були незаконно призвані (прийняті) на військову службу за станом здоров'я (фізичного або психічного), перевищенням граничного віку призову, незважаючи на відсутність відповідного

[8] Кісель В. Й. Статус військових частин Збройних Сил України як суб'єктів цивільних правовідносин. Університетські наукові записки. 2005. № 3 (15). С. 107–110.

[9] Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text (дата звернення: 11.03.2025)

[10] Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін. ; за ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2011. 184 с.

[11] Рєва А. О. Особливості визначення суб'єкта дезертирства в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2018. № 4. С. 217–219.

громадянства, під час вчинення злочинів проти порядку проходження військової служби не розглядаються як суб'єкти військових кримінальних правопорушень та підлягають виправданню [12]

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони будь-якого кримінального правопорушення є вина, зокрема складові елементи вини саме як психічного ставлення – це свідомість та воля, що у поєднанні й утворюють форму вини, тобто «зміст вини характеризується сукупністю інтелекту, волі та їхнім співвідношенням»[13]

Специфіка формальних складів кримінальних правопорушень полягає в тому, що відсутня необхідність з'ясовувати психічне ставлення суб'єкта до наслідків, встановлюється лише ставлення винного щодо діяння, яке у кримінальних правопорушеннях із формальним складом буде характеризуватись тільки прямим умислом[14].

У теорії кримінального права фактично аксіоматичним та таким, що не може бути поставленим під сумнів, є твердження про розмежувальні ознаки між самовільним залишенням військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) і дезертирством (ст. 408 КК України). Наприклад, А. М. Ониськів стверджує, що «розмежувальною ознакою між цими суміжними складами злочинів є не наявність (відсутність) відповідної мети, а її зміст. Метою самовільного залишення військової частини або місця служби є мета тимчасово ухилитися від проходження військової служби, а метою дезертирства – мета ухилитися від проходження військової служби назавжди. Правильне встановлення змісту мети дозволяє належно розмежувати склади злочинів, передбачених у ст. ст. 407 та 408 КК України»[15].

Питання кримінальної відповідальності за дезертирство та самовільне залишення військової частини або місця служби надзвичайно актуальні в сучасних умовах. У зв'язку з цим, необхідно приділяти більше уваги проблемам відповідальності за вказані діяння, що дозволить удосконалити чинне кримінальне законодавство та практику його застосування.

---

[12] Касько Т.Ю. Ознаки суб'єкта злочинів проти порядку несення та проходження військової служби. Актуальні проблеми держави і права. 2014. Вип. 74. С. 412–418. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_74_64 (дата звернення: 08.03.2025).

[13] Бакун В. І. Проблемні питання індивідуального попередження злочинів у Збройних Силах України. Юридична наука. 2013. № 7. С. 36–44.

[14] Бондаренко, С. Ю., & Вітомський, Ю. Л. (2021, November). Психологічна теорія як онтологія походження держави, чи спроба вгамувати економічний детермінізм. In The X International Science Conference «Science foundations of modern science and practice (pp. 200-210).

[15] Ониськів А. М. Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Київ. ун-т права НАН України; Ін-т держави і права ім В. В. Корецького НАН України. Київ, 2017. 268 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-126

TOURISM ACTIVITIES AS AN OBJECT OF COMMITTING CRIMINAL OFFENSES RELATED TO HUMAN TRAFFICKING

Iryna NESTEROVA
Candidate of Legal Sciences, PhD,
Associate Professor of the Department of Criminal Law Policy
Uzhhorod National University
Uzhhorod, Ukraine

Human trafficking is a criminal offense without borders. Ukraine is often only a transit territory for criminals who engage in this kind of activities. Offenders involved in human trafficking sometimes hide their activities under the signs of travel agencies. At the same time, such travel companies search for people (mostly women), recruit them, usually for prostitution abroad, and also organize their dispatch. According to law enforcement sources, the size of a criminal transnational group that traffics women for use in the sex business is usually between 5 and 8 people. Among them there are: the «owner» (or «landlady») who owns a club, restaurant, or brothel abroad; the executor of an order for the supply of «sex slaves»; pimps; transporters of women from Ukraine (sometimes their duties include meeting and delivering women to their destination) and the recruiter – a supplier of women for sexual exploitation abroad. The latter, in most cases, is a citizen of Ukraine[1]. Migrants usually leave Ukraine formally on legal grounds, provided they have the appropriate documents[2]. We have not found any case of conviction of representatives of the tourism business for committing illegal smuggling of persons across the state border of Ukraine (Article 332 of the Criminal Code of Ukraine) in the available judicial practice[3]. As researchers K. Levchenko and I. Trubavina note, the latest trend in human trafficking is that recruiters take on more work, such as: they find people, independently prepare documents for them, transport them across the border themselves and hand them over to foreign buyers, receiving money in return, whereas previously recruiters were only engaged in recruitment and preparation of documents, and other functions were taken on by other criminals; in such a situation, recruiters often did not receive the money they were promised[4].

[1] Korzh, V. (2001). Certain problems of investigating crimes of trafficking in women committed by organized transnational groups. *Law of Ukraine.* No. 4. P. 79.

[2] Naden, O. V. (2004). Trafficking in women as a criminal-legal and social problem of our time: monograph. Kyiv: Atika, P. 243.

[3] Andrushko, A.V., Nesterova, I.A. (2016). Criminality in tourism business: criminological characteristics and prevention: monograph. Uzhhorod: IVA Publishing House. P.59.

[4] Levchenko, K.B., Trubavina I.M. (2007). Social prevention of human trafficking: a teaching and methodological manual. Kyiv: LLC «Agency «Ukraine». P.17.

Human trafficking can be associated not only with sexual exploitation, it is also possible to use a person for forced labor or forced provision of services, to keep them in slavery, servitude, it can also include involvement in debt bondage, organ removal, conducting experiments on a person without their consent, etc. Significant population displacement related to the war has increased the risks of human trafficking process. The National Social Service recorded more cases of human trafficking: in 2024, it granted 182 official statuses to victims of human trafficking (compared to 118 in 2023). The majority of cases (123) were combined forms of human trafficking, 19 people were involved in military conflict, 15 were in labor exploitation, and 13 people were subjected to sexual slavery[5].

Recent studies prove that in tourism sector, human trafficking is still usually associated with sexual exploitation of a person or their use in the porn business. At the same time, based on the provisions of Article 149 of CCU, which provides for liability for human trafficking or other illegal transactions with a person, we are talking about those cases (except when the recruitment, movement, concealment, transfer or receipt concerns a minor or underage person) when a person agrees to the relevant activity not voluntarily, but through the use of deception, blackmail or their vulnerable state. At the same time, researchers of the problem rightly note that there are many more «volunteers» among sex workers, including those who go abroad through travel agencies, than victims of direct violence[6].

According to research, victims of human trafficking are increasingly women under the age of 35; girls aged 15-19 are mostly taken to work in the sex industry, which indicates a trend towards rejuvenation of this business; information is also emerging about the prevalence of child trafficking[7].

According to estimates by experts from the International Organization for Migration, there are half a million foreign prostitutes working in Europe. In Germany and Italy, three out of four prostitutes are foreigners, and in the Netherlands, one in two is a foreigner. According to IOM, recruiters of illegal migrants earn between 5 and 7 billion US dollars annually[8].

According to international experts, human trafficking ranks third in terms of profits after drug and arms trafficking[9]. Scientists who study this problem note that Ukraine is one of the main sources of «living goods» entering the

[5] Combating human trafficking in Ukraine: challenges and achievements in 2024. URL https://caritas .ua/ news-en/protydiya-torgivli-lyudmy-v-ukrayini-vyklyky-ta-dosyagnennya-2024-roku/

[6] Naden, O. V. (2004). Trafficking in women as a criminal, legal and social problem of today: monograph. Kyiv: Atika, P.152.

[7] Verbensky, M. G. (2010). Transnational crime: criminological characteristics and ways of prevention: author's abstract of the dissertation... doctor of law: special. 12.00.08. Dnipropetrovsk. P.20.

[8] Ibid., P.19.

[9] Ivashchenko, V. O. (2004). Trafficking in women and children (criminological and criminal-legal aspects of combat): monograph. Kyiv: Atika. P.65.

«black markets» of Europe and Asia[10]. According to the Ukrainian Consulate in Greece, about 3,000 young Ukrainian women are involved in prostitution in Athens and Thessaloniki alone, and over 6,000 in Turkey[11]. At the same time, as M. Verbensky notes, the recruitment of women for use in the sex business is often carried out through travel agencies[12]. In the Unified State Register of Court Decisions, there are practically no sentences under Article 149 of CC of Ukraine involving representatives of domestic travel agencies, and, as a rule, they appear only as witnesses. However, from time to time, the media reports on the participation of travel agencies in human trafficking.

We should not forget about foreigners seeking sexual entertainment with minors. Unfortunately, such cases are not uncommon in Ukraine. The researchers K. Levchenko and I. Trubavina note that the use of children for sexual relations with foreign tourists (child sex tourism) is the sexual exploitation of a child by a man or woman traveling from one country to another (usually from a more developed to a less developed one) for sexual relations with a child. This phenomenon is spreading due to the ability of wealthy categories of citizens to travel the world. Sex tourists also take advantage of the fact that in many countries there is no or imperfect legislation under which they could be held accountable for this in their homeland after their return[13]. So, in 2019, a foreign pedophile was detained in Odessa, who was corrupting children in resort towns and filming everything on photos and videos. The man was exposed by cyber police, because he posted the captured photos and videos on closed forums on the DarkNet. Usually, his victims were girls aged 5 to 9 who came to the Odessa region on vacation with their parents. While monitoring the network, cyber police officers discovered pornographic videos featuring a minor girl on closed forums. Later it turned out that the video featured a 7-year-old child, and the content was created in the Odessa region. Therefore, during operational measures, the police identified a 53-year-old foreigner involved in child abuse and the creation of child pornography[14].

Therefore, we can conclude that human trafficking in the sphere of tourism services has a specific nature. In the mechanism of human trafficking, travel companies act as a cover for the relevant criminal activity, and their representatives, as a rule, are engaged in searching for people (mostly women), recruiting them (mainly for prostitution), and moving them abroad.

---

[10]. Anishchuk, N. (2002). On the problem of the slave trade in women. *Law of Ukraine*. No. 9. P. 99.

[11] Ivashchenko, V. O.(2004). Trafficking in women and children (criminological and criminal-legal aspects of combat): monograph. Kyiv: Atika, P.65.

[12] Verbensky, M. G. (2010). Transnational crime: criminological characteristics and ways of prevention: author's abstract of the dissertation... doctor of law: special. 12.00.08. Dnipropetrovsk. P.20.

[13] Levchenko, K.B., Trubavina I.M. (2007). Social prevention of human trafficking: a teaching and methodological manual. Kyiv: LLC «Agency «Ukraine». P.23.

[14] In the resorts of the Odessa region, a foreign pedophile was corrupting children and filming everything.URL: https://www.volynpost.com/news/141883-na-kurortah-odeschyny-pedofil-inozemec-rozbeschuvav-ditej-i-znimav-vse-na-video

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-127

РОЛЬ КРИМІНАЛІСТИКИ В УМОВАХ РЕЛОКАЦІЇ

Вікторія ПАНЬКУЛИЧ
судовий експерт сектору дактилоскопічних досліджень та обліку відділу криміналістичних видів досліджень Закарпатського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України м. Ужгород, Україна

Вікторія МАРУНИЧ
завідувач сектору дактилоскопічних досліджень та обліку відділу криміналістичних видів досліджень Закарпатського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України м. Ужгород, Україна

Релокація, внаслідок війни та інших обставин, створює серйозні виклики для держави та правоохоронних органів. У таких умовах криміналістика становить важливу роль у забезпеченні безпеки, ідентифікації осіб та запобіганні злочинній діяльності. Дактилоскопія, аналіз документів та інші методи які допомагають ідентифікувати особу при вчиненні злочину, запобіганні торгівлі людьми та захисті прав осіб, що переміщуються.

Криміналістика – це наука про закономірності злочинної діяльності та її відображення в джерелах інформації, які слугують основою для розроблення засобів, прийомів і методів збирання, дослідження, оцінки та використання доказів з метою розкриття, розслідування, судового розгляду та попередження злочинів. Це просвіта, яка дійсно знаходиться на передньому краї боротьби зі злочинністю. Саме криміналістика на основі своїх наукових досліджень та розробок пропонує оперативно-розшуковим працівникам, слідчим, експертам, суддям науково обґрунтовані та перевірені практикою засоби, прийоми та методи розкриття злочинів, розслідування та судового розгляду кримінальних справ. Завдання криміналістики визначаються її соціальною функцією – сприяти своїми прийомами, методами і засобами справі боротьби зі злочинністю. Загальним завданням криміналістики є забезпечення швидкого і повного розкриття злочинів, викриття винних, запобігання та припинення усіх кримінально караних

посягань. Боротьба зі злочинністю – це головне завдання усіх наук кримінального циклу [1].

В умовах військових конфліктів, таких як війна в Україні, релокація часто супроводжується значними правовими та безпековими проблемами. Велика кількість людей були вимушені залишати свої домівки, інколи без можливості збереження документів чи встановлення особи. У таких випадках криміналістичні методи, зокрема дактилоскопія, аналіз ДНК та експертиза документів, є критично важливими для забезпечення правопорядку.

Таким чином можна виділити ряд суб'єктивних аспектів в умовах релокації:

1. Документація воєнних злочинів. З початку повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України національна система кримінальної юстиції зіткнулася з надзвичайним викликом – забезпечити ефективну протидію абсолютно новому для переважної більшості слідчих та прокурорів виду злочинності – міжнародним злочинам (воєнним злочинам, злочину агресії, геноциду тощо), кількість яких щоденно зростає майже в геометричній прогресії. Криміналісти збирають та аналізують докази, які підтверджують факти воєнних злочинів. Це включає в себе фіксацію місця злочину, вилучення речових доказів та подальший аналіз [2].

2. Ідентифікація осіб. Для того щоб вирішити питання про тотожність або відмінність, необхідно в одних випадках здійснити більш-менш складне дослідження (криміналістичну експертизу), в інших – провести слідчі дії. Тому розрізняють оперативно-слідчу та експертну ідентифікації.

В усіх випадках встановлення тотожності являє собою процес, який охоплює дослідження, порівняння або зіставлення ознак, такий процес називається ідентифікацією, або ототожненням. Це процес встановлення індивідуальної тотожності об'єктів, що мають значення для розслідування злочину або розгляду кримінальної справи [3]. Особливе значення відіграє дактилоскопічна експертиза, завданням якої є ідентифікація живих осіб, невпізнаних трупів, а також встановлення причетності осіб до вчинення злочинів за допомогою

[1] Шепітько В.Ю., Коновалова В.О., Журавель В.А., Глібко В.М., Дудніков А.Л., Шевчук В.М. / Криміналістика. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого – Харків, 2008.

[2] «JustGroup» (2021), Ресурс: https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart rozsliduvannya_zagalna-chastyna.pdf (2023) .

[3] Шепітько В.Ю., Коновалова В.О., Журавель В.А., Глібко В.М., Дудніков А.Л., Шевчук В.М. / Криміналістика. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого – Харків, 2008.

відбитків та відтисків рук. ДНК-аналіз, ключовим у використанні цього методу в практиці є його висока ефективність і точність отриманих результатів, що сприяє розкриттю і розслідуванню тяжких та особливо тяжких злочинів [4].

3. Фальсифікація ідентичності. Релокація створює серйозні виклики для правоохоронних органів, зростає ризик фальсифікації документів, під час масових переміщень людей, часто використовуються підроблені паспорти чи інші ідентифікаційні документи. Встановити справжність чи підробку мають змогу фахівці з судової технічної експертизи документів. Дослідження документу, яке проводиться за постановою органу досудового слідства чи ухвалою суду з метою встановлення способу його виготовлення, наявності в ньому змін та способу їх внесення слабовидимих чи невидимих текстів, та ідентифікації знарядь і матеріалів, які використовувались для виготовлення документу чи внесення змін [5]. Використання цієї криміналістичної експертизи допомагає виявити шахрайство та нелегальну міграцію.

Варто зазначити, що проведення цих експертних діяльностей в стадії релокації є важливим інструментом для забезпечення правопорядку та безпеки громадян.

Отже, криміналістика є невід'ємною складовою забезпечення правопорядку та безпеки в умовах релокації. Застосування сучасних криміналістичних методів є необхідною умовою для ефективного контролю та безпеки під час масових переміщень населення.

[4] Зюбій С.О., Ярощук А.Л. / Молекулярно-генетична експертиза: Особливості роботи з деградованим біологічним матеріалом / Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики – Харків, 2018.

[5] Ковальов К.М., Давидова О.О., Коваленко В.В., Тимофеєва Т.В. / Методика технічної експертизи документів. ДНДЕКЦ МВС України – Київ, 2007.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-128

ПРО ДОСТУПНІСТЬ ЗАКОНУ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЛЯ ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ

Євген ПИСЬМЕНСЬКИЙ
доктор юридичних наук, професор,
в. о. проректора з наукової роботи
Університету Короля Данила
м. Івано-Франківськ, Україна

Згідно зі ст. 57 Конституції України кожному гарантується право знати свої права і обов'язки. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними. У такий спосіб на найвищому юридичному щаблі відбито принцип офіційного оприлюднення законів, що є ключовим для забезпечення законності у демократичному суспільстві.

Відповідно до ст. 68 Конституції України незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності – таким чином на конституційно-правовому рівні закріплено принцип презумпції знання закону (від лат. *ignorantia juris non excusat* – незнання закону не вибачається).

Для утвердження другого із зазначених принципів є конче потрібним дотримання першого, а отже, незнання закону не виключає кримінальну відповідальність, якщо цей закон був офіційно оприлюднений у загальнодоступний спосіб. Доступність законів України в умовах наявності її окупованих територій становить серйозне дослідницьке питання. Воно стосується утвердження принципу верховенства права, справедливості, доступу до правосуддя і дотримання прав людини. Зокрема, чи може вважатися доступним закон у випадках, коли територія була окупована до моменту оприлюднення і набрання чинності відповідного закону?

Презумпція знання закону набуває свого принципіального значення тоді, коли держава забезпечує можливості знати закони. Як зауважує щодо цього О. Гаргат-Українчук, «існування презумпції знання закону є одним із елементів дотримання принципу взаємної відповідальності держави та особи, при недотриманні якого презумпція знання закону перетворюється на юридичну фікцію»[1].

[1] Гаргат-Українчук, О. М. (2013). Поняття та зміст презумпції знання закону у кримінальному процесі України. *Прикарпатський юридичний вісник, 1*(3), 295–296.

З Конституції України (ст. 57) безпосередньо випливає обов'язок держави забезпечувати доступність своїх законів через доведення їх до відома всіх громадян (механізм оприлюднення), навіть тих, які перебувають на окупованих територіях.

Установлений в Україні механізм оприлюднення законів України передбачає таку процедуру, що забезпечує їх доступність для громадян та набрання чинності. Відповідна процедура визначена в Конституції та інших нормативно-правових актах України[2], передбачаючи, що закони не пізніш як у п'ятнадцятиденний строк після їх прийняття у встановленому порядку і підписання підлягають оприлюдненню державною мовою в офіційних друкованих виданнях. Згідно з ч. 1 ст. 4 КК України закон про кримінальну відповідальність набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

Крім офіційного опублікування закони також доводяться до відома населення у спосіб їх оприлюднення на офіційному веб-сайті Верховної Ради. Відповідно до ч. 1 ст. 139 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» підписані Президентом України закони публікуються в газеті «Голос України» та у Відомостях Верховної Ради України, а також розміщуються на офіційному веб-сайті парламенту. Публікація законів та інших актів Верховної Ради у цих офіційних друкованих виданнях є офіційним оприлюдненням.

Якщо особа не мала доступу до інформації про відображені в законі про кримінальну відповідальність нові правові норми через об'єктивні причини, відповідальність щодо неї не повинна наставати. Адже відсутність розуміння соціальної суті діяння, що визнається кримінально протиправним, в окремих випадках може призвести до констатації відсутності вини. Принцип презумпції невинуватості з-поміж іншого означає обов'язок держави довести, що особа знала або мала можливість знати про зміни в законодавстві, які визначають протиправний характер її поведінки.

Вочевидь за умов окупації держава повинна передбачити нові механізми інформування громадян про оновлення законодавства, адже держава-агресор всіляко намагається обмежити доступ населення окупованих територій до офіційних джерел інформації: починаючи від того, що деякі інтернет-ресурси та доступ до медіа блокуються, та закінчуючи тим, що мешканці окупованих територій можуть боятися шукати або поширювати інформацію через страх застосування репресій.

Водночас і наявних на сьогодні інструментів може бути цілком достатньо. Зокрема, якщо йдеться про вчинення такого кримінального правопорушення, як колабораційна діяльність. Якщо розглядати це діяння у контексті спроби законодавця диференціювати кримінальну

[2] Зокрема, порядок оприлюднення нормативно-правових актів регулює Указ Президента України від 10 червня 1997 р. № 503/97 «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності».

відповідальність за державну зраду (розв'язання цього питання – принаймні стосовно низки форм колабораційної діяльності – не є однозначним, але більшість фахівців сходяться саме на такій позиції[3]), то для громадян України, що перебувають на окупованій території нічого не змінилося. Адже відповідна поведінка була криміналізованою задовго до початку окупації та за певними винятками становить прояв очевидно кримінально протиправної поведінки (у виді державної зради). Усвідомлення суспільно небезпечного характеру дій, пов'язаних із допомогою ворогу, здебільшого безсумнівна.

Отже, щонайменше, при застосуванні заходів кримінально-правового впливу суд повинен враховувати обставини окупації та обмежені можливості особи отримати доступ до інформації, яка має правове значення. Щонайбільше, установлена у ст. 68 Конституції України презумпція знання закону про кримінальну відповідальність може спростовуватися, зважаючи на особливу ситуацію, яка виникає за умов окупації при запровадженні нової підстави кримінальної відповідальності (наприклад, якщо йдеться про образу честі і гідності військовослужбовця). У такому разі перебування особи в умовах окупації може позбавляти особу реальної можливості ознайомитися із законом і визнаватися обставиною, що виключає кримінальну відповідальність, якщо особа явно не розуміє суспільної небезпеки того чи іншого вчинку. Зазначена відсутність реальної можливості підлягає встановленню та доведенню, позаяк існує загроза використання правопорушниками подібної помилки у праві як підстави для необґрунтованого виправдання своєї поведінки.

Резюмуючи викладене, слід зазначити, що презумпція знання закону особами, які перебувають на окупованій території, може бути спростовуваною і неспростовуваною.

Якщо йдеться про акт поведінки, який з розумною очевидністю може вважатися кримінально протиправним, або (та) такий акт поведінки з огляду на ухвалення певного закону не може розглядатися як криміналізований (як-от у випадку вчинення колабораційної діяльності), то особа підлягає кримінальній відповідальності з тих міркувань, що в таких випадках установлений на сьогодні в Україні механізм оприлюднення законів дає змогу розуміти соціальну суть поведінки.

В інших випадках (наприклад, якщо діяння криміналізується) презумпція знання закону особою, яка перебуває на окупованій території, може підлягати спростуванню, а питання наявності реальної можливості ознайомитися із законами України має встановлюватися (доводитися) під час кримінального провадження.

[3] Письменський, Є. О. (2024). *Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності*: монографія. Алерта. (с. 108–116).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-129

РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «В УМОВАХ ВОЄННОГО АБО НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ» ТА «З ВИКОРИСТАННЯМ УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ» У ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ТА СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

Іван СИВОДЄД
кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Інституту права імені Князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом
м. Київ, Україна

В результаті військової агресії Російської Федерації проти України на території нашої держави згідно Указу Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 запроваджено правовий режим воєнного стану, який триває дотепер[1].

З метою справедливого покарання осіб, які використовують безпорадний стан мешканців населених пунктів у «сірій зоні» під час бойових дій або на тимчасово окупованих територіях для власної наживи, вчиняючи мародерства, крадіжки, грабежі, розбійні напади, вимагання та інші корисливі злочини, відповідними Законами України № 2117-IX від 03.03.2022 та № 3233-IX від 13.07.2023[2] законодавцем внесено зміни до Кримінального кодексу України та посилено кримінальну відповідальність за мародерство, а також низку інших злочинів, передбачених статтями 185-187, 189-191, 432 КК України, якщо вони вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану. Мінімальна санкція покарання за ці злочини визначена на строк від 5 років позбавлення волі.

Водночас, незважаючи на усталену судову практику, колегія суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду під час розгляду 28.03.2023 справи № 722/594/22 поставила під сумнів правильність кваліфікації діянь одним із

[1] Президент України. (2022, 24 лютого). Указ Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». Офіційне інтернет-представництво Президента України. https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397.

[2] Верховна Рада України. (2001, 5 квітня). Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

апеляційних судів за ч. 4 ст. 185 КК України із кваліфікуючою ознакою «вчинення злочину в умовах воєнного стану».

На думку колегії суддів, таке тлумачення цієї ознаки порушує принцип індивідуалізації покарання, що може призвести до визнання будь-якої крадіжки тяжким злочином і, відповідно, до спотворення самого поняття тяжкого злочину.

Враховуючи можливе неправильне застосування судами положень кримінального закону, а також необхідність відступу від попередніх правових позицій Касаційного кримінального суду щодо застосування кваліфікуючої ознаки «вчинення злочину в умовах воєнного або надзвичайного стану» до корисливих злочинів, справу передано для подальшого розгляду до Великої Палати Верховного Суду.

25 травня 2023 року Велика Палата Верховного Суду постановила ухвалу, якою повернула справу на розгляд колегії суддів, аргументуючи це тим, що після доповнення Законом № 2117-IX статей 185-187, 189 та 191 КК України кваліфікуючою ознакою «в умовах воєнного стану» суди першої та апеляційної інстанцій формували єдину правозастосовну практику[3].

Крім того, Касаційний кримінальний суд в ухвалі від 17 січня 2023 року (справа № 404/3367/22, провадження № 51-207ск23) підтвердив правову позицію, що кваліфікуюча ознака «вчинення злочину в умовах воєнного стану» не є тотожною поняттю «вчинення злочину з використанням умов воєнного стану» [4].

Як свідчать дані Єдиного державного реєстру судових рішень, така позиція Касаційного кримінального суду є сталою, оскільки Суд неодноразово переглядав рішення щодо осіб, засуджених за злочини з відповідною кваліфікуючою ознакою, і не ставив під сумнів правильність їх кваліфікації.

Подальший розгляд справи було передано до об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, яка 15.01.2024 ухвалила постанову, в якій роз'яснила питання щодо відповідальності осіб за вчинення корисливих злочинів в умовах воєнного стану.

Об'єднана палата Касаційного кримінального суду не погодилася з доводами колегії суддів Першої палати щодо надмірної суворості

[3] Верховний Суд України. (2023, 28 березня). Ухвала Касаційного кримінального суду у справі № 722/594/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. https://verdictum-pro.ligazakon.net/document/110395917.

[4] Верховний Суд України. (2023, 25 травня). Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 722/594/22, провадження № 13-27кс23. Єдиний державний реєстр судових рішень. https://verdictum-pro.ligazakon.net/document/111192941.

покарання за особливо кваліфікований склад крадіжки, вчиненої в умовах воєнного стану.

У своїй постанові Суд наголосив на безпідставному ототожненні диференціації кримінальної відповідальності, яка належить до виключної компетенції законодавця, з її індивідуалізацією судом за обтяжуючою обставиною «вчинення злочину з використанням умов воєнного стану» (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України).

На думку об'єднаної палати, відступ від імперативних приписів закону та створення нової норми кримінального закону в межах судової практики є втручанням у сферу виключної компетенції законодавця і суперечить меті, закладеній у змінах до диспозицій корисливих злочинів[5].

Висновок: За таких обставин слід дійти висновку, що за вчинення корисливого кримінального правопорушення на тимчасово окупованій території, а також у зоні бойових дій, кваліфікуюча ознака «вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного або надзвичайного стану» застосовується на території, на якій він введений, незалежно від тяжкості цього кримінального правопорушення.

Водночас правозастосовна практика Верховного Суду у цьому питанні має важливе значення для забезпечення правової визначеності під час релокації підприємств, установ і населення в умовах воєнного стану.

Чітке розмежування обставин вчинення злочинів та їх правової кваліфікації сприятиме належному функціонуванню правових механізмів захисту майнових прав осіб і юридичних осіб, які здійснюють переміщення або відновлення діяльності у нових регіонах.

[5] Верховний Суд України. (2024, 15 січня). Постанова об'єднаної палати Верховного Суду у справі № 722/594/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. https://verdictum-pro.ligazakon.net/document/116446106.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-130

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В КОНТЕКСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ: БАЛАНС МІЖ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ ТА ПРАВАМИ ГРОМАДЯН

Ярослав СТУПНИК
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Введення правового режиму воєнного стану в державі створює особливий період, коли правоохоронні органи повинні пристосовуватися до нових викликів та загроз. В умовах підвищених ризиків безпеки відбувається суттєва зміна не лише правового регулювання діяльності правоохоронних органів, але й зміна їхніх повноважень, функцій та методів роботи. Водночас, навіть у кризових умовах демократична держава має зберігати баланс між необхідністю забезпечення національної безпеки та дотриманням основних прав і свобод громадян.

Кримінальне провадження серед усіх форм державного впливу передбачає найвищий ступінь втручання у права і свободи людини і громадянина. Необхідність дотримання принципу пропорційності під час таких обмежень є не лише вимогою закону, а й міжнародним зобов'язанням України. Пошук оптимального балансу між забезпеченням державної безпеки та захистом прав людини є складним викликом для правової системи загалом та правоохоронної системи зокрема. Сучасні концепції безпеки визнають, що дотримання прав людини не є перешкодою, а є невід'ємною частиною ефективної безпекової політики. Однак практична реалізація цього принципу в умовах воєнного стану потребує науково обґрунтованого підходу до трансформації діяльності правоохоронних органів.

Правовий режим воєнного стану передбачає можливість тимчасового обмеження окремих конституційних прав і свобод громадян, а також покладання на них додаткових обов'язків. Такі обмеження повинні бути чітко визначені законодавством та відповідати міжнародним стандартам захисту прав людини в умовах надзвичайних ситуацій.

Особливість правового регулювання діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану полягає в розширенні їхніх повноважень щодо забезпечення громадського порядку та безпеки. Зокрема, це стосується можливості проведення перевірки документів,

огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян. Також правоохоронним органам може надаватися право обмежувати або забороняти пересування громадян на певній території в певний час, встановлювати особливий режим в'їзду і виїзду, запроваджувати комендантську годину.

Водночас, правове регулювання діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану має відповідати принципам правової визначеності, пропорційності та недискримінації. Будь-які обмеження прав людини повинні бути необхідними в демократичному суспільстві, тобто відповідати нагальній суспільній потребі, переслідувати законну мету та бути пропорційними цій меті[1].

Трансформація функцій та повноважень правоохоронних органів зумовлюється необхідністю реагування на нові виклики та загрози. Це стосується посилення контррозвідувальної та антидиверсійної діяльності, що включає виявлення та нейтралізацію диверсійно-розвідувальних груп, запобігання терористичним актам, виявлення та припинення діяльності колаборантів.

Більш важливим стає забезпечення режимних заходів, включаючи контроль за дотриманням комендантської години, перевірка документів, огляд транспортних засобів, контроль за пересуванням осіб на певних територіях. Нагальною стає охорона об'єктів критичної інфраструктури та інших стратегічно важливих об'єктів, які можуть стати мішенню для диверсійних груп або терористичних актів[2]. Активізується боротьба з поширенням панічних настроїв, дезінформації та ворожої пропаганди, що можуть дестабілізувати ситуацію в суспільстві. Важливим аспектом стає забезпечення евакуації населення з небезпечних територій, надання допомоги постраждалим внаслідок бойових дій, участь у ліквідації наслідків руйнувань. Необхідною стає координація дій з військовими формуваннями та територіальною обороною для забезпечення оборони держави та захисту цивільного населення.

Виклики, які постали перед правоохоронною системою України після початку повномасштабної збройної агресії російської федерації у 2022 році, характеризуються безпрецедентністю. Значний обсяг матеріалів кримінальних проваджень було втрачено внаслідок окупації або знищено під час бойових дій. З'явилася ціла низка нових категорій справ, пов'язаних зі злочинами, що вчиняються в умовах воєнного стану. Значну частину злочинів неможливо ефективно розслідувати через те, що місце злочину, підозрювані, потерпілі і свідки можуть перебувати на тимчасово окупованій території чи в зоні активних бойових дій. Систематичні повітряні тривоги і обстріли території України створюють суттєві перешкоди для співробітників

[1] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод і протоколи до неї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n525.

[2] Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

правоохоронних органів щодо ефективного і своєчасного виконання покладених на них обов'язків. Наслідки бойових дій впливають також і на функціонування судової системи, а отже – і на своєчасність судового контролю за рішеннями, діями і бездіяльністю сторони обвинувачення.

Забезпечення балансу між національною безпекою та правами громадян в умовах воєнного стану потребує імплементації ефективних механізмів контролю та запобігання зловживанням з боку правоохоронних органів. До таких механізмів можна віднести законодавче закріплення чітких меж можливих обмежень прав людини в умовах воєнного стану, включаючи визначення конкретних підстав, умов та процедур таких обмежень. Вагомим є забезпечення судового контролю за законністю та обґрунтованістю обмеження прав громадян, включаючи можливість оскарження дій правоохоронних органів у судовому порядку. Суттєвим виступає парламентський контроль за діяльністю правоохоронних органів, включаючи створення спеціальних комітетів або комісій для моніторингу дотримання прав людини в умовах воєнного стану. Актуальним є посилення ролі незалежних органів контролю, таких як інститут омбудсмана, національні превентивні механізми проти катувань, національні інституції з прав людини. Необхідним виступає залучення громадянського суспільства до моніторингу діяльності правоохоронних органів, включаючи документування можливих порушень прав людини. Важливим є забезпечення прозорості та підзвітності правоохоронних органів, включаючи регулярне інформування громадськості про вжиті заходи та їх результати. Ефективним є навчання та підвищення кваліфікації співробітників правоохоронних органів з питань дотримання прав людини в умовах воєнного стану.

Для забезпечення ефективної трансформації діяльності правоохоронних органів при збереженні балансу між національною безпекою та правами громадян рекомендується вдосконалити законодавство, яке регулює діяльність правоохоронних органів в умовах воєнного стану, з метою забезпечення чіткості та визначеності повноважень, підстав та процедур обмеження прав громадян. Необхідно розробити та впровадити чіткі протоколи дій для співробітників правоохоронних органів в умовах воєнного стану, які враховуватимуть необхідність дотримання прав людини, а також важливо забезпечити ефективний судовий, парламентський та громадський контроль за діяльністю правоохоронних органів в умовах воєнного стану.

Реалізація запропонованих рекомендацій сприятиме забезпеченню ефективної діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану при збереженні балансу між національною безпекою та правами громадян, що є необхідною умовою для збереження демократичних цінностей навіть у кризових умовах.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-131

РЕЛОКАЦІЯ ТА КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ: ВИКЛИКИ Й ПРОБЛЕМИ

Олена ТАРАН
доктор юридичних наук, професор,
т.в.о. завідувача кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна

Дмитро ШУМЕЙКО
доктор юридичних наук, професор,
начальник ГУНП у м. Києві
м. Київ, Україна

В умовах збройного конфлікту та повоєнний час релокація стає важливим чинником, що впливає на функціонування кримінального судочинства. Масова міграція змінює динаміку кримінального провадження, створюючи виклики для досудового розслідування та судового розгляду, належного забезпечення прав осіб під час кримінального провадження, дієвості міжнародного співробітництва. Процеси релокації створюють складну правову та соціальну реальність, яка суттєво впливає на кримінальне провадження. Трансформація соціально-правового середовища внаслідок масштабних переміщень населення формує специфічні виклики, які вимагають адаптації до цих надзвичайно складних та динамічних умов.

Феномен релокації створює унікальну проблематику для кримінального провадження. Вимушене переміщення осіб породжує багаторівневу систему викликів, що трансформують саму суть доказування, змінюється природа доказової бази – докази розпорошуються географічно, фрагментуються, втрачається безпосередність їх сприйняття. Особливо гострою ця проблема постає під час розслідування складних, багатоепізодних злочинів, коли свідки, потерпілі та підозрювані опиняються в різних місцях, подекуди без можливості безпосереднього контакту з органами досудового розслідування. Релокація створює ніби «розпорошеність» кримінального провадження, коли різні його елементи існують у різних просторових вимірах, що суттєво ускладнює формування цілісної картини.

Гносеологічна проблематика в умовах релокації набуває особливої гостроти, адже пізнавальні процеси у кримінальному провадженні зазнають суттєвих деформацій. Традиційні методи пізнання, засновані на безпосередньому сприйнятті, контактній взаємодії, дослідженні речових доказів, стають надзвичайно складними для реалізації. Події, що є предметом розслідування, існують одночасно в різних просторових вимірах – фізичному місці вчинення злочину та місці проведення досудового розслідування. Ця дихотомія ускладнює процес встановлення причинно-наслідкових зв'язків, перевірки версій, реконструкції обстановки злочину. Особливо гостро ця проблема постає при розслідуванні злочинів проти національної безпеки, воєнних злочинів, коли місце вчинення злочину може залишатися недоступним для безпосереднього дослідження, а свідки і потерпілі перебувають у різних регіонах або навіть країнах.

Темпоральний вимір кримінального провадження також зазнає суттєвих трансформацій під впливом релокації. Процесуальні строки, своєчасність процесуальних дій потребують нового осмислення в умовах, коли фізичне переміщення учасників процесу створює додаткові часові бар'єри. Таким чином традиційні процесуальні дії вимагають значно більших часових ресурсів через необхідність подолання просторових обмежень. Це особливо критично для проваджень, де час є вирішальним фактором для збереження доказів, запобігання продовженню злочинної діяльності, захисту прав потерпілих.

Аксіологічний аспект релокації у кримінальному провадженні пов'язаний з трансформацією ціннісних орієнтирів кримінального судочинства. Баланс між процесуальною економією та повнотою дослідження обставин, між оперативністю та ґрунтовністю, між формальними вимогами та реальною доступністю правосуддя – усі ці дихотомії загострюються в умовах релокації. Відбувається переоцінка пріоритетів кримінального процесу, коли на перший план виходять такі цінності як гнучкість, адаптивність, прагматичність. Водночас, існує ризик надмірного спрощення процедур, нівелювання важливих процесуальних гарантій під приводом пристосування до умов релокації. Знаходження оптимального балансу між забезпеченням фундаментальних засад справедливого правосуддя та врахуванням об'єктивних обмежень релокації стає одним з ключових завдань.

Комунікативний вимір кримінального провадження в умовах релокації також зазнає суттєвих змін. Традиційні моделі процесуальної комунікації, засновані на безпосередності, контактності, єдності часу і місця процесуальних дій, трансформуються під впливом просторового розосередження учасників процесу. Виникає необхідність

переосмислення самої суті процесуальної комунікації, пошуку нових форм взаємодії, які б забезпечували адекватне сприйняття та передачу юридично значущої інформації. Особливого значення набуває проблема автентичності комунікації – збереження її смислової повноти, емоційної насиченості, контекстуальної обумовленості в умовах опосередкованої взаємодії. Це стосується насамперед таких чутливих процесуальних дій як допит, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент, де безпосередність сприйняття традиційно вважалася ключовою умовою достовірності.

Психологічний аспект релокації у кримінальному провадженні пов'язаний з глибинними трансформаціями свідомості учасників процесу. Вимушене переміщення створює особливий психологічний стан, який характеризується підвищеною тривожністю, дезорієнтацією, часто травматичним досвідом. Ці психологічні фактори суттєво впливають на якість процесуальної взаємодії, достовірність показань, об'єктивність сприйняття. Релоковані учасники кримінального провадження часто перебувають у стані когнітивного дисонансу, коли необхідність участі у провадженні конфліктує з базовими потребами безпеки, стабільності, адаптації до нових умов. Цей психологічний контекст створює додаткові виклики для забезпечення об'єктивності та неупередженості кримінального провадження, особливо у провадженнях щодо воєнних злочинів, де травматичний досвід є особливо гострим. Окремим викликом є також психологічна адаптація працівників правоохоронних органів до специфічних умов роботи.

Отже, питання релокації в контексті кримінального провадження – це комплексне явище, що охоплює фізичне переміщення осіб, адаптацію правозастосовних механізмів до нових умов. Релокація вимагає переосмислення традиційних підходів, оскільки масове переміщення населення ускладнює доказування, особливо якщо доказова база перебуває на тимчасово окупованих територіях, а учасники провадження перебувають у різних регіонах або у інших країнах. За таких обставин необхідно забезпечити ефективність кримінального провадження за умов обмеженої фізичної доступності, що створює додаткові бар'єри для реалізації процесуальних прав. Релокація викликає проблеми комунікації між учасниками кримінального провадження, ускладнює забезпечення особистої безпеки, вимагає адаптації процесуальних процедур для належного функціонування системи кримінального судочинства. Подолання цих викликів потребує синергії законодавчих, організаційних, технологічних рішень.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-132

СУДОВО-ПОРТРЕТНА ЕКСПЕРТИЗА В УМОВАХ РЕЛОКАЦІЇ: ВИКЛИКИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИ В ЕКСТРАОРДИНАРНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМАХ

Катерина ТЕГЗА
судовий експерт сектору звуко- та відеозапису відділу досліджень у сфері інформаційних технологій Закарпатського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України м. Ужгород, Україна

Іванна ШИМОНЯ
завідувач сектору мистецтвознавчих психологічних досліджень та об'єктів інтелектуальної власності відділу досліджень у сфері інформаційних технологій Закарпатського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України м. Ужгород, Україна

Судово-портретна експертиза – це спеціальний вид криміналістичної експертизи, який використовується для ідентифікації особи за зовнішністю на основі зображень, зафіксованих на різних носіях.

Дана експертиза базується на дослідженні індивідуальних і відносно стійких ознак зовнішності людини. Експертиза є одним із ключових методів у процесі ідентифікації особи за ознаками зовнішності. Результатом проведення даного виду експертиз може бути встановлення тотожності людини за її зображенням у відповідних джерелах[1]. Портретна експертиза проводиться в процесі оперативних і слідчих заходів під час розшуку осіб, що уникають слідства та суду, осіб, які втекли з місць позбавлення волі чи осіб, зниклих безвісті, коли виявляється або затримується особа схожа зовні з розшукуваною. Експертиза проводиться й тоді, коли є сумніви щодо того, хто зображений на фотографії у посвідченні, яке подається конкретною людиною як своє.

[1] Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98

Даний вид ідентифікаційних досліджень полягає у роздільному й порівняльному аналізі зовнішніх прикмет особи, які відобразилися на фотографіях, із застосуванням спеціальних методик зіставлення, суміщення, графічного моделювання і розрахунків взаєморозташування рис обличчя[2].

В умовах релокації населення через війну в Україні існують труднощі з ідентифікацією осіб. Виклики ідентифікації особи в умовах релокації спричиняють проблеми з правовим статусом, ризики шахрайства та зловживання особистими даними, спричиняють труднощі в забезпеченні безпеки та контролі міграційних потоків.

Основними проблемами для ідентифікації особи в умовах війни є:

– втрата документів та відсутність офіційних реєстрів – біженців, внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та військові можуть залишитися без паспортів, що ускладнює їхню ідентифікацію традиційними методами;

– зміна зовнішності через поранення або тривалі стресові умови – обличчя людини може змінитися внаслідок опіків, травм, реконструктивних операцій, що ускладнює її впізнання;

– нестача якісних зображень для аналізу – відеозаписи з камер спостереження чи фотографії можуть бути поганої якості або зняті під незручними кутами, що ускладнює судово-портретну експертизу;

– використання фальшивих документів – на окупованих територіях та в зонах активних бойових дій можливе масове підроблення паспортів або використання чужих документів, що вимагає додаткової перевірки зовнішніх ознак особи;

– ідентифікація загиблих – у багатьох випадках особу загиблого можна ідентифікувати лише за фото чи відео, оскільки ДНК-аналіз або відбитки пальців можуть бути недоступні через стан тіл.

Також частими проблемами є нестабільний зв’язок і доступ до баз даних осіб та проблеми з реєстрацією переселенців. Люди, які змінюють місце проживання не завжди встигають, або можуть зареєструватися за новим адресом, що ускладнює їхню ідентифікацію.

Таким чином, судово-портретна експертиза є важливим інструментом у розв’язанні проблеми ідентифікації осіб під час війни. Її застосування дозволяє ефективно ідентифікувати осіб як серед живих, так і серед загиблих, навіть за відсутності документів або в умовах значних змін зовнішності.

[2] Експертизи у судочинстві України: наук.-практ. посіб.; за заг. ред. В. Г. Гончаренка та І. В. Гори. Київ, 2015. С. 124-125.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-133

ВСТАНОВЛЕННЯ, РОЗШУК ТА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСІБ, ЗНИКЛИХ БЕЗВІСТИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ТА КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Валерій ШЕПІТЬКО
доктор юридичних наук, професор,
дійсний член (академік) Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри криміналістики
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна

Михайло ШЕПІТЬКО
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна

У сучасних умовах РФ веде проти України повномасштабну війну, яка змусила більше ніж третину українців покинути свої домівки (майже 14 мільйонів українців за перші 100 днів війни)[1], а у багатьох забрала й життя. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців встановлено, що у 2024 р. загальна чисельність біженців з України в усьому світі досягла 6,8 млн осіб. За даними ООН, на вересень 2024 р. тимчасовий захист у європейських країнах мали понад 6 млн українців. Ще майже 600 тисяч українців отримали захист поза Європою[2].

За даними статистики в Україні збільшується кількість осіб, що зникають безвісти. Дана проблема загострюється через агресивні дії Російської Федерації, проведення бойових дій, окупацію окремих областей України та анексію м. Севастополя та Автономної Республіки Крим, розв'язання РФ повномасштабної війни проти України. З початку збройного конфлікту в Україні (станом на 15 серпня 2020 р.) лише до Міжнародного Комітету Червоного Хреста надійшло загалом 1835 заяв про пошук рідних, над 788 справами в Міжнародному Комітеті Червоного Хреста (МКЧХ) та Службі розшуку Товариства Червоного

[1] Майже 14 млн українців покинули свої домівки за 100 днів війни. URL: https://armyinform.com.ua/2022/06/04/majzhe-14-min-ukrayincziv-vyyihaly-za-100-dniv-vijny/

[2] Втеча від війни чи свідомий виїзд. Як змінилася міграція з України і якими будуть її наслідки. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c93px84133jo.amp

Хреста України продовжується робота – доля цих людей лишається невідомою[3]. За даними Міністерства внутрішніх справ, від початку повномасштабного вторгнення (з 24 лютого 2022 р.), вважаються зниклими безвісти 52 673 особи, близько 37 000 із них за особливих обставин. За цей же час зафіксовано 3 676 фактів зникнення дітей[4]. Тому серед нагальних питань в галузі захисту прав і свобод людини є питання розшуку осіб, які безвісти зникли в межах збройного конфлікту (під час війни).

Для підвищення ефективності розшуку та ідентифікації безвісти зниклих осіб в Україні було прийнято Закон «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» (назва Закону в редакції від 14.04.2022 р.)[5]. Цей Закон визначає правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та забезпечує правове регулювання відносин, пов'язаних із встановленням та обліком, розшуком і соціальним захистом таких осіб та їхніх родичів.

У даному Законі міститься нормативне формулювання поняття «особи, яка зникла безвісти» – фізична особа, стосовно якої немає відомостей про її місцеперебування на момент подання заявником заяви про її розшук. Окрім того, у ст. 1 Закону надається також визначення особи, зниклої безвісти за особливих обставин – особа, зникла безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частин території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру.

Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» (у розділі IV) передбачив необхідність створення інформаційно-пошукової системи: «Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин». Такий реєстр є достатньо важливим. Цей Реєстр являє собою електронну базу даних, призначену для зберігання, захисту, обробки, використання і поширення інформації про осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, їх невпізнані останки, наявність чи відсутність рішення суду про визнання осіб, зниклих безвісти, безвісно відсутніми або оголошеними померлими, а також інших даних, що використовуються для забезпечення обліку осіб, зниклих безвісти, з метою їх розшуку (ст. 1 Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин»).

У спеціальних літературних джерелах окремі дослідники зверталися до розгляду питань щодо набуття правового статусу особи, зниклої безвісти[6], а також визначення правового статусу осіб, зниклих безвісти

[3] Міжнародний день зниклих безвісті – 30 серпня 2020 року. URL: https://redcross.org.ua/2020/08/

[4] З початку повномасштабної війни понад 52 тисячі людей зникли безвісті. URL: https://lb.ua/society/2024/05/21/614404_z_pochatku_povnomasshtabnoi_viyni.html

[5] Закон України Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text

[6] Перепелиця М., Бойчук Д. (2019). Особливості набуття правового статусу особи, зниклої безвісті. Актуальні проблеми правознавства. 2019. № 3 (19). С. 116, 117; Сидоренко С. Г. (2022). Особливості правового статусу осіб, які зникли безвісти під час воєнного стану в Україні. Наукові записки. Серія право. Вип. 13. С. 172-176.

у зв'язку зі збройним конфліктом та за особливих обставин або під час воєнного стану в Україні[7].

Заслуговує на увагу пропонування «Методики пошуку зниклих безвісти мешканців України під час повномасштабного вторгнення Російської Федерації», яка була підготовлена в межах соціального проєкту «Адвокація прав цивільних ув'язнених внаслідок війни» українською громадською організацією сімей зниклих безвісти «Ліберта» за підтримки Центру громадянських свобод (ЦГС)[8]. Дана методика спрямована на вирішення проблем відсутності інформації про зниклих безвісти мешканців України, які були позбавлені волі російськими загарбниками.

Необхідною умовою ефективної діяльності органів досудового розслідування та оперативних підрозділів у сучасному кримінальному провадженні є використання здобутків криміналістики[9]. Звернення до спеціальних та криміналістичних знань дозволяє встановлювати факти, які відбулися у минулому, збирати докази вчинення злочину геноциду, воєнних злочинів та інших злочинів, що набувають міжнародного характеру. Застосування сучасних наукових даних та проведення судових експертиз: медичних, геномних, криміналістичних, археологічних, документознавчих, економічних тощо дозволяє встановлювати факти щодо кількості загиблих людей, загибелі певних груп населення, причин настання смерті, матеріальних збитків, створення тяжких життєвих умов, скорочення дітонародження[10].

Розслідування фактів безвісного зникнення осіб в умовах збройного конфлікту передбачає використання прийомів, методів та засобів «польової» криміналістики. У цьому сенсі важливою є розробка окремих методик розслідування фактів безвісного зникнення особи, пропонування організаційних, технічних і тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій у бойових умовах, пропонування типових тактичних операцій, що можуть бути проведені при розслідуванні фактів безвісного зникнення особи в умовах збройного конфлікту, можливість призначення та проведення судових експертиз та застосування спеціальних знань.

В розслідуванні фактів безвісного зникнення особи в умовах збройного конфлікту важливе місце посідають методи ідентифікації

[7] Приполова Л. (2020). Правовий статус осіб, зниклих безвісті у зв'язку зі збройним конфліктом та за особливих обставин. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 3. С. 198-201.

[8] Методика пошуку зниклих безвісти мешканців України під час повномасштабного вторгнення Російської Федерації. URL: https://ccl.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/poshuk-informacziyi.-metodyka.pdf

[9] Козьяков Р. (2014). Розслідування безвісного зникнення особи як теоретична та прикладна проблема. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. № 4. С. 84-95.

[10] Шепітько В. Ю. (2024). Радянський та пострадянський геноцид українців у XX та XXI століттях: встановлення фактів та проблеми розслідування. Геноцид в Україні: проблеми доказування та покарання: матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 17 грудня 2024 р.) [редкол.: В. С. Батиргареєва, Г. К. Авдєєва]; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України; ІН-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Харків: Право. С. 86-92.

людських останків, застосування технологій ДНК-аналізу (генетичний фінгерпринтінг, від англ. fingerprint), призначення і проведення геномних (або молекулярно-генетичних) експертиз. Досягнення в галузі аналізу ДНК розширюють обсяг та можливості ідентифікації останків людини[11]. У сучасних умовах ефективно впроваджуються та використовуються пересувні, мобільні ДНК-лабораторії для оперативного встановлення ДНК-профілю особи. Мобільні ДНК-лабораторії дозволяють за кілька годин здійснити ідентифікацію осіб, загиблих у бойових умовах.

Доцільно також звернути увагу й на те, що повномасштабна війна та активні бойові дії «змусили переглянути пені правові норми щодо військовослужбовців та інших категорій осіб з метою їх подальшої ідентифікації»[12]. У 2022 р. був прийнятий Закон України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини»[13]. Геномна інформація може використовуватися з метою розшуку безвісти зниклих осіб та ідентифікації загиблих. Така можливість є особливо актуальною під час російсько-української війни. Хоча можливість проведення молекулярно-генетичних експертиз передбачена національним законодавством, але для пошуку безвісти зниклої особи необхідно досліджувати зразки її близьких родичів (якщо вони є) або її особисті речи. У випадку оброблення даних щодо родичів загиблої особи слід отримувати їх згоду на обробку їхніх персональних даних, після чого можуть бути внесені їхні генетичні ознаки до бази ДНК для проведення пошуків на спорідненість.

У 2023 р. в Україні було запроваджено «Електронний реєстр геномної інформації людини» – своєрідна база даних. Метою такого Реєстру є обробка геномної інформації людини згідно з чинними законодавчими та іншими нормативно-правовими актами[14].

Під час ідентифікації невпізнаних трупів (їх останків) необхідно дотримуватися міжнародних стандартів. Зокрема, використання засобів ідентифікації щодо останків, які «проводяться в контексті міжнародного конфлікту, компетентні органи влади мають дотримуватися та (або) всіляко пропагувати етичні норми поведінки, які прийняті міжнародним співтовариством». Під час проведення патологоанатомічних досліджень та ідентифікації останків людини необхідно дотримуватися міжнародних етичних стандартів[15].

---

[11] Missing people, DNA analysis and identification of human remains. A guide to best practice in armed conflicts and other situations of armed violence. Second edition, ICRC: Geneva, 2009. 52 p.

[12] Легка О. В. (2022). Правова регламентація реєстрації геномної інформації людини: міжнародний та вітчизняний досвід. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. Вип. 72. Ч. 2. С. 72.

[13] Закон України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text

[14] Положення про Електронний реєстр геномної інформації людини. Затв. Наказ Міністерства внутрішніх справ України 04 серпня 2023 р. № 639, зареєстр. в Міністерстві юстиції України 20 вересня 2023 р. за № 1657/40713. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1657-23#Text

[15] Супровід родичів осіб, зниклих безвісти: практ. посібник. МКЧХ, 2020. 178 с. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2020/03/Acc-families_UKR_LR.pdf

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-134

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Крістіна ЯРЕМА
студентка 4 курсу Природничо-гуманітарного фахового коледжу
Науковий керівник: **Ірина ЧЕРНИЧЕНКО**
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Домашнє насильство щодо дітей є однією із поширених та нагальних проблем. Про це свідчить негативна тенденція зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, жертвами якого є переважно жінки та діти – аж 8125 за 2024 рік, що на 80 % більше, аніж у 2023 році. Насправді ж дітей, які страждають від домашнього насильства, значно більше, ніж звернень, зареєстрованих Національною поліцією України. Адже до правоохоронних органів звертаються не більш ніж 10% потерпілих.

Процедуру допиту неповнолітніх досліджували такі вчені як Коновалова В. О., Удалова Л. Д., Чорноус Ю. М., Харченко В. Б., Попович М. В., Сорока С. О. та інші. Однак питання захисту прав малолітніх та неповнолітніх осіб під час кримінальних проваджень, пов'язаних із домашнім насильством, потребують подальшого вивчення. Тому метою статті є аналіз особливостей допиту неповнолітніх, які постраждали від домашнього насильства, у тому числі в умовах воєнного стану в Україні.

Відповідно до ст. 126[1] КК України домашнє насильство є умисним систематичним вчиненням фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи.[1]

Окрім домашнього насильства як кримінального правопорушення, існує поняття «злочин, пов'язаний з домашнім насильством». У

[1] Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 року № 2314-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

постанові Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12 лютого 2020 року зазначено, що цей злочин є ширшим і може включати не лише безпосереднє насильство, а й інші суспільно небезпечні дії з ознаками домашнього насильства.[2]

Згідно п. 2 ч. 1. ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», дитина, яка постраждала від домашнього насильства – це особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком такого насильства.[3]

Серед внутрішньо переміщених осіб також є діти, які постраждали від домашнього насильства. Особливість їх допиту полягає в тому, що додатковим тригерним фактором для них є воєнний стан і складність у виокремленні однієї конкретної травматичної події. Найбільш значущими для неповнолітньої особи можуть залишаються переживання, пов'язані з втратою близьких людей або вимушеною розлукою з ними, а не вчинене щодо неї насильство.[4]

Діти, які стали жертвами насильства, можуть бути переміщені до інших регіонів України. У таких випадках можливе проведення дистанційного допиту під час досудового розслідування та дистанційного судового провадження відповідно до ст. 232 та ст. 336 КПК України. Якщо дитина перебуває за кордоном, допит здійснюється за допомогою відео– або телефонної конференції за запитом компетентного органу України в рамках міжнародної правової допомоги (ст. 567 КПК України).[5]

Щоб створити для неповнолітнього максимально комфортні умови та зменшити психологічне навантаження, допит проводиться за місцем досудового розслідування або в іншому місці за згодою особи, яку необхідно допитати. Для мінімізації психологічного навантаження під час допиту з 2021 року в Україні почали створювати «зелені кімнати». Приміщення кімнати поділені на два блоки, в яких здійснюється ефективна робота з дітьми, надання соціально-психологічної та правової допомоги потерпілим або свідкам правопорушень:

[2] Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12 лютого 2020 року у справі № 453/225/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87602679

[3] Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07 грудня .2017 р. № 2229-VIII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/22 29-19

[4] Буря О. Д. Проведення допиту/опитування дитини в умовах збройного конфлікту та/або воєнного стану: методичні рекомендації у запитаннях та відповідях. Київ, 2022. С. 64

[5] Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

1) терапевтичний зал – простір, у якому перебуває допитувана особа. Він облаштований у спокійних тонах, із використанням елементів, що сприяють створенню довірливої атмосфери;

2) робоче приміщення (або кімната для спостереження), де знаходяться працівники Національної поліції, психологи, законні представники та інші спеціалісти, які залучені до допиту.[6]

Окрім вищезгаданої методики, дедалі більшого поширення в Україні набуває модель допиту дитини «Барнахус» у спеціалізованому центрі Barnahus («Будинок дітей»), де працюють психологи, правоохоронці та інші фахівці, які допомагають постраждалим дітям. Опитування проводиться у спеціальній кімнаті з відеофіксацією, тоді як у сусідньому приміщенні можуть спостерігати суддя, прокурор, працівник соціальних служб та інші учасники процесу. Такі нововведення передбачають внесення законодавчих змін, адже на практиці зустрічаються випадки, коли суди не визнають такі допити.[7]

Обов'язково ведеться протокол, у який заносяться дані про допитувану особу, весь процес допиту, та відомості про те, що дитина перебувала у дружній та комфортній атмосфері.

Вирішальне значення має вибір моменту проведення допиту. Зокрема, слід враховувати час, який минув від події злочину до моменту допиту, період доби, у який відбулася подія злочину, та час проведення слідчої (розшукової) дії, умови й тривалість допиту тощо.[8]

Допит не може тривати без перерви більше однієї години, а загалом – більше двох годин на день. Такі обмеження зумовлені фізіологічними та психологічними особливостями дітей, зокрема їхньою здатністю концентрувати увагу та емоційно сприймати запитання. Перерва під час опитування неповнолітніх має свої особливості, що зумовлені необхідністю забезпечення їхнього психологічного комфорту та недопущення надмірного навантаження. Під час перерви дитині можуть запропонувати відпочинок, напої або легкий перекус, а за необхідності – психологічну підтримку.

Законодавство передбачає присутність законного представника, педагога або психолога, а також лікаря, якщо це необхідно.

---

[6] Безсонна Т. Ф., Носова О. Ю. «Зелена кімната» як ефективний метод реалізації прав дітей на особливе ставлення з боку правоохоронних органів. Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994-2019 рр.). Харків. 2019. С. 59-61.

[7] Головюк І. Експертний коментар стосовно клопотань про допит неповнолітніх за стандартами Ланцаротської конвенції та використання таких показань в суді. 2025. С. 28

[8] Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Тактика допиту малолітніх потерпілих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Юридична психологія.* 2020. № 1(26). С. 77–84.

Законними представниками можуть бути батьки, опікуни, близькі родичі або представники органів опіки. Перед початком допиту даним особам роз'яснюється їх обов'язок бути присутніми при допиті, а також право викладати свої зауваження і з дозволу слідчого ставити запитання. Поставлені запитання слідчий може відвести, але воно повинне бути занесене до протоколу

У разі якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє (наприклад, батько є кривдником, який вчинив домашнє насильство у будь-якій формі щодо дитини), за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим.

Щодо психолога, то метою його залучення є встановлення контакту з малолітньою, неповнолітньою особою та коректного формулювання запитань, охорони психофізичного здоров'я від повторної травматизації.

Участь педагога відіграє важливу роль у підтримці емоційного стану потерпілого, а також у формулюванні чітких і зрозумілих запитань. Педагог підтримує емоційний стан дитини, допомагає формулювати запитання та створює атмосферу довіри.

Під час допиту малолітньої або неповнолітньої особи, а також у слідчих діях за їх участі, може залучатися лікар. Це необхідно у разі наявності фізичних чи психічних розладів. Лікар може підтвердити або спростувати наявність тілесних ушкоджень, зафіксувати їх характер і ступінь тяжкості. Окрім того, лікар оцінює, чи здатна дитина зрозуміти суть запитань та дати відповідь без шкоди для психічного стану.

Однією з важливих умов проведення допиту є право користуватися рідною мовою. У разі потреби залучається перекладач, який забезпечує точний і коректний переклад. Залучення перекладача є важливим елементом захисту прав потерпілого та гарантією його можливості повноцінно викладати свої показання, а також розуміти зміст поставлених запитань. У випадку неповнолітніх потерпілих чи свідків бажано, щоб перекладач також мав навички спілкування з дітьми, враховуючи їхні вікові та психологічні особливості.

Таким чином, ефективне розслідування справ про домашнє насильство щодо дітей потребує комплексного підходу, що включає врахування вікових особливостей потерпілих, залучення кваліфікованих фахівців та створення комфортних умов для проведення процесуальних дій.

НАПРЯМ 9. РЕЛОКАЦІЯ У ДИСКУРСІ ДОСЛІДЖЕНЬ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-135

PROBLEMELE DEZVOLTĂRII DEMOCRAȚIEI REPREZENTATIVE ÎN CONTEXTUL PROVOCĂRILOR GLOBALIZĂRII MODERNE

Volodymyr BAKUN
student postuniversitar, Departamentul de Drept Constituțional al Ucrainei, Universitatea Națională de Drept Yaroslav Mudryi Cernăuți, Ucraina

Lumea post-Război Rece, sau mai bine zis, blocul post-sovietic (1989-1991), depășind vechea rivalitate bipolară și logica politică, economică și socială care a susținut-o, a marcat o nouă eră bazată pe principiile dezvoltării și cooperării ca fundament al unei noi ordini mondiale. Se părea că calea pentru răspândirea valorilor și idealurilor democratice, accelerată de progresele tehnologice în domeniul informației, a fost cu atât mai facilitată când, odată cu prăbușirea socialismului de stat, părea să nu existe un alt model alternativ pentru umanitate. Cu toate acestea, nu a durat mult până când acest optimism, inspirat de renașterea idealismului caracteristic perioadelor post-conflict, a făcut loc unui set de realități mult mai dure, marcate de tensiuni, încălcări ale regulilor și drepturilor fundamentale, izbucnirea unor conflicte violente, distinct etnico-naționaliste, în mare parte supranaționale, precum și renașterea mișcărilor și acțiunilor teroriste. Astfel, visul unei noi ordini guvernate de principiile democrației, păcii și cooperării se estompează.

Provocările pentru construcția democratică după sfârșitul Războiului Rece și în perioada globalizării crescânde sunt numeroase. Prin trecerea granițelor, depășirea ideologiilor și depășirea particularismelor, democratizarea are oportunități ample, chiar și în fața numeroaselor limitări. Acesta tratează o varietate de aspecte, inclusiv niveluri verticale diferite de organizare socială și politică, de la autoritățile naționale, locale și regionale la societatea civilă, și acoperă pe orizontală aspecte politico-ideologice, economice, sociale și culturale. Din interconectarea acestor două dimensiuni și din modul în care acești factori se combină pentru a modela viața comunității, putem înțelege complexitatea provocărilor democratizării în lumea post-Război Rece.

În prezent, democrația, pe lângă valorile clasice ale egalității și libertății, este asociată și cu problemele de securitate și drepturile omului ca principii fundamentale și fundamente ale societății moderne. Cu toate acestea, diferite modele de democratizare, cum ar fi modelul occidental spre deosebire de cel islamic, au dezvăluit diferite căi existente, cum ar fi formularea ambiguă a anumitor expresii – «democrație controlată» sau «democrație incompletă» – pentru a traduce dificultățile de operaționalizare a conceptului și de a dezvălui dificultatea implementării și consolidării democratice și, chiar mai mult, evaluarea dumneavoastră.

Prin urmare, nu există un concept unic și complet de democrație, la fel cum modelul democratic nu trebuie înțeles ca un model perfect și complet. Diferitele conceptualizări ale acestui termen și disproporțiile care se manifestă în materializarea sa practică sunt rezultatul schimbărilor politice, sociale și economice derivate din istorie, conjuncturi naționale și globale, deoarece trecerea timpului însuși a modelat regimurile democratice existente, în căutarea de noi soluții și alternative la multiplele provocări și mutații constante ale sistemului internațional.

Astfel, modul în care funcționează democrația în practică este divers, ceea ce duce la apariția unui concept care este acoperit de diferite regimuri politice, supus unor interpretări și domenii de aplicare diferite. Cu toate acestea, modelul cel mai apropiat de geneza conceptului se referă la «conducerea poporului». Astfel, înțelegem «democrația ca o formă de guvernare bazată pe consimțământul popular, care permite cetățenilor să participe la luarea deciziilor politice sau să aleagă reprezentanți în organele guvernamentale». Într-un regim democratic, puterea este limitată, schimbarea puterii este asigurată electoral, guvernații își păstrează toate drepturile civile în fața conducătorilor, libertatea este respectată și competitivitatea politică este întotdeauna prezentă. Din această înțelegere a conceptului denumit în mod obișnuit democrație liberală vom analiza principalele provocări ale democratizării în lumea post-Război Rece.

În științele politice, există instituții de democrație directă (directă), care asigură exprimarea directă sau directă a voinței în materie de stat și viață publică (implementate prin referendumuri, plebiscite – vot direct, discuții naționale, alegeri) și instituțiile democrației reprezentative, care asigură punerea în aplicare a voinței cetățenilor prin reprezentanții aleși ai acestora – deputați și alte persoane alese. Complicația relațiilor sociale și a proceselor politice a dus la superioritatea democrației reprezentative față de democrația directă. Să încercăm să arătăm abordarea determinării activităților instituțiilor

democratice din Ucraina, normele și principiile de funcționare a acestora în domeniul juridic și în funcție de cronologia apariției lor[1].

Politica ucraineană a gravitat în jurul tradițiilor de guvernare democratică determinate istoric, cu un accent clar pe combinația formelor sale directe și reprezentative. Instituțiile democrației sunt cel mai dezvoltate într-un stat guvernat de statul de drept. Prin urmare, un regim democratic ar trebui să pună accentul pe asigurarea statului de drept în stat, ca urmare a faptului că, în piramida condiționată a puterii, un anumit primat aparține justiției asupra justiției legislativ și executiv[2]. Pe această bază, sunt definite principiile de bază ale democrației – suveranitate, majoritate și reprezentare. Se preconizează că participarea cetățenilor este un aspect important al funcționării sisteme, acționează ca un factor semnificativ în legitimitatea acestuia din urmă.

Democratizarea, ca o sarcină complexă care include aspecte precum respectarea statului de drept și a drepturilor omului, alegerile libere recunoscute la nivel internațional, consolidarea descentralizării administrative, accesul la educație și guvernarea multipartită, este realizată de o varietate de actori, statali și non-statali, indiferent de granițele naționale. În contextul globalizării, procesele de construcție democratică sunt influențate de un set divers de factori. Globalizarea este înțeleasă ca un proces multidimensional în care participă forțe globale, naționale, regionale și locale, interacționând și influențându-se reciproc în multe aspecte – principii de drept internațional, know-how al organizațiilor internaționale, interdependență economică globală – globalizarea are consecințe vizibile asupra proceselor de construcție și consolidare democratică, uneori acționând ca un factor de promovare a acesteia, alteori ca un element de fragmentare.

Astfel, consecințele globalizării au fost variate, uneori promovând valorile democratice liberale, stabilitatea și creșterea interdependenței, alteori făcând aluzie la fragmentare, rezultând într-un refuz de a adera la modelul occidental de democrație liberală și la păstrarea practicilor politice, economice sau sociale care sunt în general descrise ca nedemocratice. În acest context, relația dintre puterile globale și naționale este deosebit de relevantă, demonstrând modul în care statele, ca actori individuali în procesul global, pot deveni un obstacol în calea răspândirii și consolidării democratizării. Cu toate acestea, deși pot ajunge să opteze pentru o poziție închisă în fața acestor procese, este dificil pentru forțele naționale să se înstrăineze de procesul

[1] Овчар І.В. Обмеження прямої та представницької демократії: правове підґрунтя української політики до і після незалежності. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a3a313ba-de0e-463c-a05c-d1caae188e59/content

[2] Політологія. Історія і теорія політичної науки / [Б. Кухта, О. Красівський, А. Ліпенцев]. – Львів : Кальварія, 2004. – 272 с.

global al globalizării și de impactul și consecințele acestuia, demonstrând că contextualizarea teritorială a democrației nu poate rămâne protejată de fluxurile transnaționale promovate de globalizare. Sancțiunile economice și politice ale comunității internaționale împotriva regimurilor dictatoriale continuă să fie un instrument important pentru slăbirea, erodarea și delegitimarea regimurilor dictatoriale.

Pentru ca globalizarea să fie un mecanism eficient de promovare a democratizării, conceptul tradițional de «democrație populară» trebuie extins dincolo de granițele teritoriale în sensul că, în fața forțelor globale, aceste relații nu pot fi limitate de dualismul «populație-stat», care face parte din înțelegerea tradițională a acestui termen. Din această perspectivă, globalizarea a dus deja la dezvoltarea unor politici supranaționale care depășesc cu mult jurisdicțiile naționale, demonstrând nevoia de deschidere către o înțelegere mai largă.

În afara statului-națiune, unde legitimitatea democratică este posibilă în cadrul comunității politice, datorită exprimării voinței populare, definirea unei comunități supranaționale democratice a fost dificilă. În acest context de denaționalizare, organizațiile internaționale permit ca deciziile politice înguste să se reflecte în contextul procesului decizional global, căutând să consolideze comunitățile politice într-un context global.

În acest fel, ele pot fi mijloace de promovare a democratizării prin rolul lor de reglementare și management la nivel supranațional, respectând și reflectând principiile democratice și asistența socio-economică.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-136

ПРАВОВІ ТА ПРАКТИЧНІ ПЕРЕШКОДИ ДЛЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСОБЛИВОГО РОДУ SUI GENERIS У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ В КОНТЕКСТІ ВІЙНИ ТА ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ

Владислав ВИШНЕВСЬКИЙ
аспірант кафедри міжнародного права
та галузевих правових дисциплін
Київського університету права Національної академії наук України
м. Київ, Україна

Повномасштабне вторгнення росії в Україну, розпочате у лютому 2022 року, спровокувало масове переміщення населення, так за даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), на кінець березня 2025 року кількість українських біженців у світі перевищує 6,9 мільйона осіб, з яких понад 6,3 мільйона знайшли притулок у країнах Європи[1]. У відповідь на цю гуманітарну катастрофу Рада ЄС 4 березня 2022 року ухвалила історичне рішення[2] активувати Директиву 2001/55/ЄС про тимчасовий захист (ДТЗ)[3]. Цей механізм надав переміщеним особам з України негайний та колективний захист на території ЄС, термін дії якого згодом було продовжено до 4 березня 2026 року.

Директива 2001/55/ЄС була задумана як інструмент для врегулювання ситуацій масового припливу переміщених осіб, коли індивідуальна система надання притулку перевантажена. Її активація для українців надала право на проживання, доступ до ринку праці, освіти, медичної та соціальної допомоги. Це, безперечно, створило базові умови для життя та певної економічної діяльності. Однак, попри беззаперечну важливість ДТЗ у забезпеченні базової стабільності та безпеки, його тимчасовий характер та пріоритизація нагальних

[1] *United Nations High Commissioner for Refugees.* (2025, March 20). *Ukraine refugee situation.* https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine

[2] *Council of the European Union.* (2022, March 4). *Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC and introducing temporary protection* (OJ L 71, 4.3.2022, pp. 1–6). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022D0382.

[3] *Council of the European Union.* (2001, July 20). *Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof* (OJ L 212, 7.8.2001, pp. 12–23). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0055.

гуманітарних потреб створюють суттєву невизначеність щодо захисту більш специфічних, довгострокових прав та інтересів переміщених осіб. Так, серед вимушено переміщених осіб з України значну частину становлять правовласники, зокрема, й ті, хто володіє об'єктами інтелектуальної власності на які поширюється охорона за допомогою режиму sui generis.

У праві інтелектуальної власності термін sui generis позначає унікальні правові режими, створені для об'єктів, що через свою специфіку не можуть бути повноцінно захищені традиційними інструментами, такими як класичне авторське право, та потребують особливого підходу. Наприклад, законодавство України містить наступні спеціальні режими охорони об'єктів інтелектуальної власності: право особливого роду на неоригінальні бази даних та неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою, передбачене законом України «Про авторське право і суміжні права»[4], право на сорти рослин згідно з законом України «Про охорону прав на сорти рослин»[5], права на топографії інтегральних мікросхем відповідно до закону України «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем»[6] та право на географічні зазначення у відповідності до закону України «Про правову охорону географічних зазначень»[7].

Ефективне управління такими правами – ведення бізнесу на їх основі, реєстрація, підтримання чинності, ліцензування, моніторинг порушень та захист у разі їх виникнення – часто вимагає стабільного правового статусу та передбачуваного правового середовища. Саме ці умови ускладнюються тимчасовим характером захисту, наданого ДТЗ, що обмежує можливості українських правовласників ефективно розпоряджатися своїми нематеріальними активами та реалізовувати свій творчий і підприємницький потенціал на території ЄС.

Важливо зазначити, що бенефіціари тимчасового захисту зберігають право подати індивідуальну заяву на міжнародний захист (статус біженця або додатковий захист) за процедурами Загальної європейської системи надання притулку (CEAS). Отримання такого статусу, зазвичай довготривалого, могло б забезпечити більшу стабільність, потенційно

[4] *Верховна Рада України.* (2022, 23 лютого). *Про авторське право і суміжні права* (Закон № 2811-IX). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text.

[5] *Верховна Рада України.* (1993, 21 квітня). *Про охорону прав на сорти рослин* (Закон № 3116-XII). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3116-12#Text.

[6] *Верховна Рада України.* (1998, 5 листопада). *Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем* (Закон № 991-XIV). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-14#Text.

[7] *Верховна Рада України.* (1999, 16 червня). *Про правову охорону географічних зазначень* (Закон № 752-XIV). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-14#Text.

сприятливішу для захисту прав особливого роду sui generis. Проте процедури надання міжнародного захисту мають суттєві обмеження у цьому контексті. Їхня головна мета – оцінка ризиків переслідування чи серйозної шкоди у країні походження. Вони не передбачають механізмів для ідентифікації, оцінки чи забезпечення захисту нематеріальних активів заявника. Хоча стабільніший статус біженця може створити кращі передумови для захисту прав завдяки стабільності, він не пропонує специфічних інструментів для цього.

Незважаючи на обмеження статусів, українські правовласники в ЄС, теоретично мають доступ до загальних правових та адміністративних механізмів захисту своїх прав. Зокрема, як і будь-які інші особи, що перебувають під юрисдикцією держави-члена ЄС, мають право звертатися до національних судів для захисту своїх прав у разі їх порушення. Однак реалізація цього права на практиці ускладнюється необхідністю навігації у складних національних процесуальних нормах, потенційно високими судовими витратами та потребою у кваліфікованій юридичній допомозі. Українці також можуть безпосередньо реєструвати об'єкти інтелектуальної власності у EUIPO, зокрема і промислові зразки RCD. Це відомство вжило спеціальних заходів підтримки для українців, продовживши терміни, які наявні у процедурі реєстрації. Зазначені заходи були спочатку запроваджені у 2022 році й нещодавно були продовжені до 18 вересня 2025 року[8]. Це важливий інструмент, але він охоплює лише частину об'єктів, які охороняються за допомогою sui generis. Однак, у випадку відсутності прямих еквівалентів у праві ЄС або національному праві держав-членів, незважаючи на наявність, вказаних вище загальних механізмів, їхнє використання може бути неможливим. Наприклад, право особливого роду на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою та передбачене законом України «Про авторське право і суміжні права», наразі відсутнє в ЄС і перебуває на етапі обговорення.

На практиці українці також стикаються з низкою серйозних перешкод у реалізації та захисті своїх прав в Європейському Союзі, зокрема, це незнання мови країни перебування, що є фундаментальною перешкодою для доступу до юридичної інформації, розуміння складних процедур реєстрації чи судочинства, ефективної комунікації з

[8] *European Union Intellectual Property Office.* (2025, March 11). *Decision No EX-25-02 of the Executive Director of the European Union Intellectual Property Office of 11 March 2025 extending all time limits for actions to be taken before EUIPO in proceedings concerning trade mark and design applications or registrations expiring between 17 March 2025 and 17 September 2025 inclusive for applicants having their domicile or registered office in Ukraine* (EX-25-02). EUIPO. https://euipo.europa.eu/tunnel-web/secure/webdav/guest/document_library/contentPdfs/law_and_practice/decisions_president/EX-25-02_en.pdf

державними органами, юристами та потенційними партнерами чи порушниками. Відмінності у матеріальному та процесуальному праві 27 держав членів ЄС також створюють складний ландшафт, що вимагає значної експертизи та ресурсів для навігації. Як зазначалося вище, тимчасовий характер захисту, наданого ДТЗ, створює невизначеність або обмеження при заявленні довгострокових майнових прав, укладанні ліцензійних угод, інвестуванні в розробку та просування нематеріальних активів. Поєднання цих факторів створює складну мережу викликів, яка може значно перешкоджати здатності українських правовласників ефективно реалізовувати та захищати свої права на об'єкти інтелектуальної власності в Європейському Союзі.

Таким чином, чинні міжнародні та правові рамки ЄС (включаючи ДТЗ та процедури надання притулку) забезпечують лише часткову та недостатню основу для адекватного захисту прав особливого роду sui generis, українських переміщених осіб. Загальні механізми захисту (суди, EUIPO) формально доступні, але їхнє ефективне використання ускладнене численними системними та практичними бар'єрами, зокрема мовними, правовими, фінансовими, інформаційними, а також невизначеністю статусу.

На нашу думку, покращення захисту прав українських правовласників у ЄС вимагає комплексного підходу. По-перше, слід спростити процедури реєстрації на загальноєвропейському та національному рівнях, зокрема, шляхом прискорення розгляду та зменшення або скасування зборів. По-друге, необхідно полегшити доступ до інформації, створивши цільові ресурси українською мовою та спеціалізовані консультаційні пункти. Окрім того, важливо розширити доступ до безоплатної правової допомоги та сприяти подоланню мовних бар'єрів у ключових процедурах. Нарешті, потрібно розробляти довгострокові рішення, серед яких – подальша гармонізація українського законодавства з європейським у рамках євроінтеграційного процесу.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-137

PROBLEME DE STUDIERE A RĂSPUNDERII DISCIPLINARE A JUDECĂTORILOR CA TIP DE RESPONSABILITATE JURIDICĂ

Kateryna HERMAK
Student postuniversitar al catedrei de drept procesual
Facultatea de Drept Universitatea Națională din Cernăuți
Cernăuți, Ucraina

Termenul «judiciar» este de obicei folosit în două sensuri: organic și funcțional. În primul sens, care este incorect, dar foarte comun, «puterea judiciară» se referă la sistemul judiciar însuși, adică la ansamblul instanțelor structurate într-o schemă ierarhică și înzestrate cu competențe diferite. În al doilea sens, această noțiune se referă la funcția sau activitatea exercitată de organele judiciare ale statului, fără a fi complet și necesar jurisdicțională, întrucât exercitarea sa include și, cu excepția actelor administrative[9].

Doctrina recunoaște două tipuri de răspundere judiciară: in iudicando și in procedendo. Astfel, se remarcă că: «În cadrul funcțiilor tipic judiciare care se dezvoltă în așa-numitul proces judiciar, sunt recunoscute în mod tradițional două tipuri diferite de responsabilitate: in iudicando și in procedendo». În mod tradițional, au fost recunoscute două tipuri diferite de responsabilitate: responsabilitatea in iudicando și responsabilitatea in procedendo» (in iudicando și in procedendo)[10].

L. V. Melekh subliniază că această problemă este relevantă, în primul rând, deoarece astăzi problema reformării sistemului judiciar din Ucraina este relevantă nu numai în rândul celor mai înalte autorități de stat din Ucraina, ci și în rândul experților din țările de vârf ale lumii și al publicului. Unul dintre principalele aspecte ale reformei judiciare este dezvoltarea și punerea în aplicare a unor mecanisme clare și eficiente pentru atragerea răspunderii juridice a judecătorilor[11].

Explorând relația dintre imunitatea și responsabilitatea judecătorului, Hans Petter Graver în lucrarea sa «To Judge with Impunity: On the Criminal Responsibility of Authoritarian Judges» a remarcat că «[...] Imunitatea judecătorilor nu ar trebui să fie nelimitată și nu ar trebui să depășească ceea ce cere statul de drept, judecătorii nu ar trebui doar să fie independenți, ci ar

[9] Burgoa O., Ignacio, Derecho constitucional mexicano, 12a. ed., México, Porrúa, 1999, p. 819.

[10] Tawil, Guido Santiago, La responsabilidad del Estado y de los magistrados y funcionarios judiciales por el mal funcionamiento de la administración de justicia, 2a. ed., Buenos Aires, Depalma, 1993, p. 53

[11] Мелех Л.В. Трактування дисциплінарної відповідальності суддів в Україні. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ №3/2018. С. 177-184

trebui să fie trași la răspundere pentru actele ilegale pe care le-au comis [...]»[12]. Cristi Danilec și Filipe César Márquez au subliniat, de asemenea, că «[...] Justiția fără responsabilitate poate duce la abuzuri din partea judecătorilor. Astfel, este necesar să se găsească un echilibru între respectarea libertății judecătorilor în luarea deciziilor, pe de o parte, și creșterea nivelului de integritate și profesionalism al acestora, pe de altă parte. Una dintre modalitățile de a asigura răspunderea judecătorilor este sistemul de răspundere disciplinară [...]», dar este necesar să se facă o distincție clară între acțiunile care pot fi calificate drept abateri disciplinare și cele care nu fac obiectul normelor disciplinare. «[...] Regula generală este că abuzurile disciplinare ar trebui să se refere la modul în care se desfășoară activitățile profesionale, nu la legalitatea unei hotărâri judecătorești sau la încălcări etice. Doar cu titlu excepțional, răspunderea disciplinară a judecătorilor este permisă pentru un anumit grad de încălcare din culpă a normelor juridice în cursul activității judiciare, ceea ce necesită o reglementare atentă a acestui motiv și o mare atenție în aplicarea sa [...]»[13].

După cum au remarcat cercetătorii Serghei Țurcan și Dorin Dulghieru în lucrarea lor «Garanțiile constituționale ale independenței și responsabilității judecătorilor în practica Curții Constituționale a Republicii Moldova», «Garanțiile constituționale ale independenței și responsabilității judecătorilor în practica Curții Constituționale a Republicii Moldova» [...] principiul independenței judecătorilor înseamnă că judecătorii trebuie să ia decizii în condiții de deplină libertate și să acționeze fără restricții, fără a fi supuși influenței ilegale, directe sau indirecte, presiune, amenințări sau ingerințe, indiferent de cine provin și din ce motive. [...] Deciziile judecătorilor nu sunt supuse niciunei revizuiri, cu excepția apelului sau în timpul reexaminării cauzei în conformitate cu procedura stabilită de lege. Nu ar trebui să existe judecători și nici nu ar trebui să fie obligați să-și justifice deciziile. Astfel, judecătorii ar trebui să aibă libertate nelimitată de a soluționa cauzele în mod imparțial în conformitate cu legea și cu propria evaluare a faptelor. Nici măcar anularea sau modificarea unei hotărâri judecătorești nu poate fi un temei decisiv pentru aducerea unui judecător în fața justiției. Pentru a aduce un judecător în fața justiției, o eroare judiciară care dăunează drepturilor și libertăților apărării nu este suficientă. drepturile și libertățile fundamentale

[12] Hans Petter Graver Judging without Impunity: On the Criminal Responsibility of Authoritarian Judges Bergen Journal of Criminal Law and Criminal Justice • Volume 4, Issue 1, 2016, online, citat 16.04.2022 URL: https://www.legal-tools.org/doc/70d29c/pdf/

[13] Cristi Danileț, Filipe César Marques, Acțiune împotriva Corupției în Republica Moldova, Document ethnic, Inspecția judiciară din Republica Moldova, Analiză și propuneri privind legislația și practicile interne, citat 20.04.2022URL: https://rm.coe.int/eccd-aac-mld-tp6-judicialinspection-ro-/1680a43574.

ale omului. Este învinuită judecătorului ca urmare a exercitării funcțiilor sale cu rea-credință sau din neglijență gravă...»[14].

Este un fapt incontestabil că semnificația abaterii disciplinare a judecătorilor este nesemnificativă din punctul de vedere al ponderii sale numerice. Se poate datora și acțiunii preventive a legislației disciplinare, care justifică și un studiu mai aprofundat al acestei probleme.

Particularitatea responsabilității juridice a judecătorilor este că o astfel de responsabilitate are un caracter exclusiv negativ (retrospectiv) pentru contravenient, ceea ce se explică prin nivelul scăzut de conștiință de sine al judecătorilor și nivelul scăzut de îndeplinire conștiincioasă a îndatoririlor lor profesionale. Este imposibil să se afirme existența răspunderii procedurale ca unul dintre tipurile independente de răspundere juridică a judecătorilor, deoarece rezultatele activității procedurale a unui judecător în soluționarea cauzelor sunt exclusiv o manifestare a poziției juridice a judecătorului, a propriei sale convingeri.

V.V. Richter observă că răspunderea disciplinară a judecătorilor prin esența sa administrativă este o răspundere juridică de tip intrajudiciar, la care un judecător este adus în conformitate cu procedura stabilită în cadrul procedurilor disciplinare în cazul îndeplinirii necorespunzătoare a îndatoririlor profesionale sau al încălcării normelor legislației speciale și a cerințelor etice interne reglementate, în urma cărora se aplică sancțiuni disciplinare judecătorului ca subiect al unei abateri disciplinare[15].

Prin urmare, răspunderea disciplinară a judecătorilor este unul dintre mecanismele-cheie de aducere a judecătorilor în fața justiției. Statele sunt chemate să reglementeze acest domeniu, echilibrând două interese principale – necesitatea de a asigura mecanisme funcționale pentru responsabilitatea judecătorilor și asigurarea independenței reale a judecătorilor.

[14] Serghei Țurcan, Dorin Dulghieru, Garanțiile constituționale ale independenței și responsabilității judecătorilor în jurisprudența curții constituționale a Republicii Moldova, Online, citat 18.04.22

[15] Ріхтер, В. В. (2020). Дисциплінарна відповідальність суддів в Україні: адміністративно-правова сутність. Юридична наука, 2(5(107), 67–73.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-138

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕДУРИ РЕЄСТРАЦІЇ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА РІВНІ ЮРИДИКО-ТЕОРЕТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ

Ірина ЖУКОВА
кандидат наук з державного управління, доцент, старший викладач кафедри публічного управління і проектного менеджменту ДЗВО «Університет менеджменту освіти», директор Видавничої групи «Наукові перспективи» м. Київ, Україна

У даному дослідженні, пропоную зупинитися на огляді практичних аспектів удосконалення етапів процедури реєстрації закладів загальної середньої освіти на рівні юридико-теоретичних концепцій та пропозицій.

Так, наприклад, пропоную розширити класифікацію етапів процедури реєстрації закладів загальної середньої освіти такими етапами як: етап вдосконалення наукової та матеріально-технічної баз, етап підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників, етап приведення внутрішніх особливостей функціонування закладу загальної середньої освіти із законодавчими підходами та положеннями.

Етап вдосконалення наукової та матеріально-технічної баз закладу загальної середньої освіти повинен бути спрямований на приведення організаційних положень функціонування останнього із вимогами, що встановлюються органами державного нагляду та контролю у сфері загальної середньої освіти. Ієрархічно та хронологічно він повинен розташовуватися після етапу перевірки відповідності вимогам.

Етап підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників повинен спрямовуватися на розвиток компетентнісних умінь останніх задля відповідності загальнонаціональним стандартам освітнього розвитку, зокрема, у сфері загальної середньої освіти. Хронологічно пропонуємо розмісити останній після етапу подальшого контролю та звітності – як детермінанту постійного та неухильного вдосконалення освітньої галузі.

Етап приведення внутрішніх особливостей функціонування закладу загальної середньої освіти із законодавчими підходами та положеннями, в свою чергу, є узагальненим, з нормативно-правової точки зору, складником діяльності закладу загальної середньої освіти.

Він, на наш погляд, не повинен мати ані часового, ані ідеологічно обмежень та застосовуватися на перманентно-постійній основі[1].

Сукупність проаналізованих підходів до розуміння та, водночас, видозміни етапів реєстрації як засобу публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти дозволяють говорити про наявність певної проблематики теоретико-практичного юридичного ототожнення даного питання.

Отже, перспективами подальших наукових розвідок є огляд законодавчих підходів до розуміння та осмислення етапної складової реєстрації як засобу публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти в Україні. Для цього, варто зосередити увагу на профільному законодавстві – Законі України «Про освіту» та Законі України «Про повну загальну середню освіту», а, також, на інших пов'язаних нормативно-правових актах.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-139

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ ЩО МАЮТЬ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ– ДОКАЗОВЕ ЗНАЧЕННЯ «НАМІБІЙСЬКИХ ВИНЯТКІВ» У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Максим ЗУБАШКОВ
аспірант кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Станом на 2025 рік повномасштабне вторнення російської федерації на територію України триває вже понад три роки. Нажаль, і до тепер певні частини території України залишаються тимчасово окупованими (надалі-ТОТ), що безпосередньо впливає на реалізацію прав та обов'язків громадянами, котрі виникають в час перебування таких осіб на ТОТ.

Таким чином, однією з найскладніших та найпоширеніших категорій справ є справи про встановлення фактів, що мають юридичне

[1] van den Berg, C. et al. Modernising European Legal Education (MELE). Innovative Strategies to Address Urgent Cross-Cutting Challenges. Springer Nature Switzerland. 2023. 303 p.

значення, котрі за звичайних обставин не зумовлюють особливих труднощів при їх розгляді та здійсненні правосуддя судами, однак як матеріально, так і процесуально значно ускладнюються фактом виникнення тих чи інших правовідносин на ТОТ.

Вказане зумовлюється обмеженістю, а інколи й відсутністю доступу суду та учасників справи до доказової бази щодо обставин контретної справи, неможливістю перевірки всіх її обставин судами з об'єктивних причин, встановлення тих чи інших фактів, що мають юридичне значення документами чи розпорядчими актами окупаційних адміністрацій або й взагалі відсутністю фіксації таких фактів жодним чином.

Так, відповідно до положень ч.1 ст.76 ЦПК України *доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.*[2]

Слід вказати, що особливість коментованої у цих тезах категорії справ полягає у відстуності спору про право в силу положень Глави 6 ЦПК України, що за своєю суттю дещо звужує об'єм тих фактичних даних, що становлять доказове значення у тій чи іншій справі про встановлення факту, що має юридичне значення-достатнім є підвердження виникнення самого факту та мети його встановлення, однак не можливість чи неможливість реалізації права, що з нього виникає (в контексті подальшого спору про право). [3]

Вказане, по суті, й зумовлює як можливість розгляду вказаної категорії справ у рамках спрощеного провадження так і подальше спрощення процедури розгляду таких справ, що здійснюється законодавцем та простежується в актуальній судовій практиці щодо ТОТ.

Особливості розгляду справ про факти, що мають юридичне значення та виникли на ТОТ встановлюються положеннями ст. 317 ЦПК України, аналіз якої дозволяє вказати на такі окремі аспекти їх розгляду: щодо підсутності справ– заява подається до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника, тобто юрисдикційно в умовах воєнного стану дія положень коментованої вище статті поширюється на всю територію України; ширше коло заявників за відповідною

[2] Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV : станом на 8 лют. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 29.03.2025).

[3] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10.04.2019 у справі № 320/948/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81574014 (дата звернення: 29.03.2025).

категорією справ; неганий розгляд та виконання рішень у вказаних справах.

Окремою особливістю розгляду вказаної категорії справ, що прямо не вказана в положеннях ст. 317 ЦПК можна також вказати застосування окремих принципів міжнародного права щодо доказів виникнення того чи іншого юридичного факту на ТОТ-так званих «намібійських винятків».

Вперше принцип «намібійських винятків» було застосовано Міжнародним судом ООН ще у далекому 1971 році у консультативному висновку «Юридичні наслідки для держав щодо триваючої присутності Південної Африки у Намібії», котрим встановлювалася неможливість застосування презумпції недійсності офіційних дій Південної Африки в Намібії (мандат на перебування якої на території Намібії на той час закінчився) до таких дій як, наприклад, реєстрація народжень, смертей і шлюбів[4].

Вказаний принцип широко застосовується у судовій практиці як Міжнародного суду ООН так і ЄСПЛ (справи «Лоізіду проти Туречиини» (Loizidou v. Turkey, 18.12.1996, §45), «Мозер проти Республіки Молдови та Росії» (Mozer v. the Republic of Moldova and Russia, 23.02.2016) тощо, де закорема вказує на той факт що розгляд та подальша конвалідація документів, виданих на ТОТ окупаційними адміністраціями не означають автоматичного визнання органами державної влади відповідних окупаційних чи самопроголошених органів. [5,6]

Національне законодавство України, ж в свою чергу, відповідно до положень ч.3 ст. 9 ЗУ «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» так само корелює з принципом «намібійських винятків», вказуючи на факт породження правових наслідків документами, виданими на ТОТ «незаконними органами та їх посадовими особами», що стосуються фактів « народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території».[7]

[4] Resolution of UN INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE of 29.07.1971 in no. Resolution 276. URL: https://www.icj-cij.org/case/53 (date of access: 29.03.2025).

[5] JUDGMENT of ECHR of 18.12.1996 in no. 15318/89. URL: http://surli.cc/tagcsi (date of access: 29.03.2025).

[6] JUDGMENT of ECHR of 23.02.2016 in no. 11138/10. URL: https://surl.li/qsmikh.

[7] Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII : станом на 19 трав. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text (дата звернення: 29.03.2025).

Слід вказати, що з метою забезпечення функціонування вказаного вище Закону планувалося запровадження спеціальної адміністративної процедури (законопроект №9069), котра дозволила б конвалідувати документи, видані на ТОТ в позасудовому порядку, однак з 02.03.2023 відповідно до даних картки законопроекту на офіційному веб-ресурсі Верховної Ради України такий все ще перебуває на етапі «надано для ознайомлення», а тому наразі більшість справ відповідної категорії розглядаються в порядку цивільного судочинства.[8]

Так, судова практика Верховного Суду свідчить про досить полярний підхід до вирішення вказаної категорії справ в контексті застосування принципу «намібійських винятків», що, врешті, зумовлює несталість судової практики та двояке трактування норм Закону. Як вказує у власному інтерв'ю від 06.01.2025 голова Верховного Суду Станіслав Кравченко «у цього питання є два виміри: політичний і правовий. Політичний вимір передбачає невизнання будь-яких дій органів окупаційної влади і, відповідно, невизнання документів, виданих ними», хоча й вказує на факт застосування принципу «намібійських винятків» судами ще з 2014 року.[9]

До прикладу, у постановах ВС №220/1582/20 від 12 травня 2021 року; 753/8033/22 від 23 березня 2023 року простежується чітке визнання кометованих вище принципів; Верховний суд вказує, що рішення суду про встановлення факту смерті має ґрунтуватись на повному та всебічному з'ясуванні обставин справи на підставі усіх поданих доказів у сукупності. У тому числі з урахуванням інформації, яка міститься у документах, виданих органами та установами самопроголошених утворень, розташованих на окупованих територіях.[10,11]

З іншого ж боку, у Постанові ВС у справі 59/1443/22 від 16 лютого 2022 року Верховний Суд хоч і задовольнив вимоги заявника щодо касаційної скарги (відмови судів попередніх інстанцій щодо відкриття провадження у справі про встановлення факту,та реєстрації шлюбу на ТОТ), однак вказав що «шлюб, укладений на ТОТ був недійсним і не створював юридичних наслідків, а тому у особи не було іншої

[8] Верховна Рада України. Законопроекти. https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41464.

[9] Чершишук П., Кравченко С. Нам необхідно реалізовувати ідею створення нової мапи судів. *Юридична газета Online*. 2024. 30 груд. С. 787–788. URL: https://yur-gazeta.com/interview/nam-neobhidno-realizovuvati-ideyu-stvorennya-novoyi-mapi-sudiv.html (дата звернення: 29.03.2025).

[10] Постанова Верховного Суду від 12.05.2021 у справі № 220/1582/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97005354 (дата звернення: 29.03.2025).

[11] Постанова Верховного Суду від 29.03.2023 у справі № 759/531/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109933097 (дата звернення: 29.03.2025).

можливості підтвердити факт реєстрації шлюбу, аніж звернутися до суду із заявою про встановлення юридичного факту.»[12]

А у Постанові у справі № 707/1607/16-ц від 20 грудня 2018 року Верховний Суд взагалі вказав, що «посилання заявника на «намібійський виняток» не дає підстави для висновку, що факт смерті може підтверджуватись лише документами, виданими органами на непідконтрольній території, заявник зобов'язаний надати також інші докази».[13]

Хоча вже у Постанові у справі № 220/1582/20 від 12 травня 2021 року вказує, що «в оцінці доказів необхідно бути гнучкими, розуміти складні життєві обставини, які змушують заявників звертатись до суду…водночас судове рішення про встановлення факту смерті є підставою для одержання в органах РАГСУ документу, що підтверджує смерть особи… тому рішення суду в такій категорії справ повинне ґрунтуватися на дотриманні вимог процесуального закону щодо повного та всебічного з`ясування обставин справи на підставі всіх поданих особами, які беруть участь у справі, доказів у сукупності».[][14]

Таким чином, з одного боку, суд визнає необхідність захисту прав громадян, які опинилися в умовах окупації, і допускає можливість взяття до уваги документів, виданих окупаційною владою у певних випадках.

Однак, з іншого боку, відсутність чітких критеріїв та єдиної практики застосування «намібійських винятків» призводить до непослідовності трактування цього принципу Верховним Судом в розрізі як національного процесуального закону, так і міжнародних нормативно-правових актів. Це створює ризики щодо дотримання всіє гілкою судової влади принципу правової визначеності та може призвести до порушення принципу рівності усіх громадян перед законом. На думку автора, необхідною є відповідна уніфікація судової практики аби забезпечити її єдність та сталість в умовах збройного конфлікту.

[12] Постанова Верховного Суду від 16.11.2022 у справі № 59/1443/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107651726 (дата звернення: 29.03.2025).

[13] Постанова Верховного Суду від 20.12.2018 у справі № 707/1607/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78978236 (дата звернення: 29.03.2025).

[14] Постанова Верховного Суду від 12.05.2021 у справі № 220/1582/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97005354 (дата звернення: 29.03.2025).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-140

RELAȚIA DINTRE DEMOCRAȚIA CONSTITUȚIONALĂ ȘI CONSTITUȚIONALISMUL DEMOCRATIC

Inna KOZMA
Facultatea de Drept Universitatea Națională din Cernăuți
Cernăuți, Ucraina
Supraveghetor: **Oksana ȘCERBANIUC**
doctor în jurisprudență, profesor,
Șef al Departamentului de Drept procedural la Universitatea națională
din Cernăuțiîn numele lui Iurii Fedkovici,
profesor la Facultatea de Drept a Universității din Vilnius

Democrația constituțională și constituționalismul democratic constituie principalele fundamente conceptuale ale sistemelor democratice moderne. Deși aceste teorii sunt adesea folosite interschimbabil, entitățile lor au anumite diferențe care necesită o analiză detaliată. Ambele abordări reflectă dorința de a crea un sistem politic în care puterea este limitată de lege, iar drepturile și libertățile individului devin garantate. Cu toate acestea, dezvoltarea istorică, diferitele tradiții politice și abordările teoretice au dus la formarea anumitor diferențe în înțelegerea și aplicarea lor practică.

O înțelegere profundă a relației și a diferențelor dintre regimurile democratice constituționale este importantă pentru analiza proceselor politice moderne, evaluarea calității democrației în diferite țări și dezvoltarea strategiilor eficiente pentru consolidarea acesteia. Deși aceste modele împărtășesc principii fundamentale, democrația constituțională pune adesea accentul pe instituțiile și procedurile formale, în timp ce constituționalismul democratic pune mai mult accent pe rolul cetățenilor în viața politică și pe dezvoltarea flexibilă a normelor constituționale.

Statul de drept este ideea centrală a ambelor concepte. Acest principiu presupune că toate domeniile administrației publice, inclusiv activitățile autorităților publice, sunt reglementate de lege, care are cea mai mare forță juridică. În cadrul democrației constituționale, acest principiu înseamnă că procesele democratice, cum ar fi alegerile sau adoptarea legilor, trebuie să se desfășoare în conformitate cu normele constituționale stabilite. Constituția definește principiile și regulile de bază care structurează interacțiunile sociale, stabilind limite pentru puterea de stat și prevenind posibilele încercări de abuz de ea.

În constituționalismul democratic, statul de drept este și mai important. Acoperă nu numai responsabilitatea legală, ci și cea etică a organismelor de

stat față de societate. Accentul este pus și pe protecția drepturilor omului, independența justiției, precum și pe un mecanism garantat de apel împotriva acțiunilor autorităților care încalcă principiile constituționale. Acest lucru asigură un echilibru între democrație ca expresie a voinței de nevoi și respectarea drepturilor fundamentale ale minorităților.

Una dintre principalele caracteristici comune pentru ambele concepte este principiul separării puterilor, care este conceput pentru a preveni concentrarea puterii într-o singură mână și pentru a asigura un control eficient asupra activităților organismelor. Separarea puterilor se bazează pe trei ramuri principale: legislativă, executivă și judiciară, fiecare dintre ele având funcții clar definite consacrate în constituție și se exercită controlul reciproc. În special, sistemul de control și echilibru pe care îl vedem în Statele Unite este un exemplu clasic al acestui principiu în practică, în care Congresul, ramura executivă și sistemul judiciar se controlează reciproc. Eficacitatea acestui principiu depinde de mai mulți factori, inclusiv de nivelul culturii politice, de independența sistemului judiciar și de dezvoltarea societății civile.

Într-o democrație constituțională, acest principiu asigură că autoritățile alese democratic nu pot încălca normele constituționale, chiar dacă au sprijinul majorității cetățenilor. De exemplu, legislativul poate adopta legi, dar puterea executivă care le pune în aplicare este obligată să acționeze în cadrul stabilit de ramura judiciară a guvernului, care garantează conformitatea acțiunilor guvernului cu normele constituționale. Constituționalismul democratic aprofundează acest principiu prin adăugarea la el a garanțiilor instituționale și procedurale care ar trebui să protejeze drepturile cetățenilor și să evite abuzul de putere chiar și în cazul crizelor politice. De exemplu, sistemul judiciar poate abroga legile ramurii legislative sau executive dacă acestea sunt contrare constituției, în timp ce puterea executivă poate avea drept de veto asupra inițiativelor legislative.

O altă trăsătură comună importantă a democrației constituționale și a constituționalismului democratic este organizarea de alegeri libere și corecte, precum și dezvoltarea pluralismului politic. Aceste elemente creează condiții prealabile pentru participarea civică la formarea puterii prin alegeri, referendumuri și alte forme de autoguvernare, sporesc legitimitatea instituțiilor politice și stimulează competiția politică, inovația și adaptarea la condițiile în schimbare. De exemplu, alegerile libere și corecte permit cetățenilor să-și aleagă reprezentanții la putere, iar pluralismul politic asigură competiția de idei și programe, ceea ce contribuie la dezvoltarea discursului politic.

Într-o democrație constituțională, alegerile sunt principalul mecanism de implementare a principiului democrației, în care cetățenii au dreptul de a-și alege reprezentanții în organele guvernamentale. Cadrul legislativ consacrat

în constituție asigură organizarea regulată a alegerilor, pe bază competitivă, cu respectarea unor proceduri transparente.

Constituționalismul democratic consideră alegerile și pluralismul politic ca un element al unui proces mai larg de furnizare instituțională a democrației. În special, accentul este pus pe protecția drepturilor partidelor de opoziție, a libertății de exprimare și a mass-mediei, ceea ce contribuie la formarea unui mediu politic transparent. În plus, constituționalismul democratic include mecanisme care previn discriminarea minorităților în procesul electoral și garantează accesul egal al cetățenilor la participarea politică.

Curtea Constituțională este un element indispensabil atât al democrației constituționale, cât și al constituționalismului democratic. Funcția sa principală este de a asigura statul de drept prin monitorizarea respectării constituției de către toate ramurile guvernului. Curtea Constituțională analizează conformitatea legilor, decretelor guvernamentale și actelor organelor de stat cu prevederile constituționale de bază, asigurându-se că acestea nu au încălcat principiile stabilite în legea fundamentală.

Într-o democrație constituțională, Curtea Constituțională servește drept garanție că deciziile democratice nu încalcă drepturile și libertățile fundamentale. În constituționalismul democratic, rolul acestui organism este consolidat și mai mult: pe lângă asigurarea statului de drept, protejează drepturile ființelor umane, în special ale minorităților, asigurându-se că procesele democratice nu duc la discriminare împotriva acestora. Astfel, Curtea Constituțională nu este doar un arbitru între ramurile guvernului, ci și un apărător al drepturilor și libertăților cetățenilor.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-141

ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИМИ ДОГОВОРАМИ, РЕЛОКОВАНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Ельвіра КОРМОШ
студентка 3-го курсу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Вікторія ВАШКОВИЧ
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарського права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Зовнішньоекономічні договори (ЗЕД-договори) – це угоди між компаніями з різних країн, що регулюють їхні права та обов'язки в міжнародній торгівлі. Такі договори важливі не лише для приватного бізнесу, але й для держави, оскільки сприяють валютним надходженням, міжнародній співпраці та залученню технологій[1].

Основні характеристики та елементи ЗЕД-договорів:

– Транснаціональний характер – ЗЕД-договори відрізняються від звичайних цивільно-правових договорів тим, що регулюють відносини між компаніями з різних країн. Це зумовлює складнішу структуру та ширший спектр умов.

– Обов'язкові елементи – Чітке визначення сторін договору, їхнього юридичного статусу та контактних даних, детальний опис товару, послуги або дії, що є предметом договору, визначення ціни, валюти платежу, форми та строків розрахунків, умови та терміни постачання, місце передачі товару, страхування, сертифікації та митного оформлення, форс-мажорні обставини, порядок вирішення спорів, арбітражне застереження, вибір права та юрисдикції.

– У міжнародних контрактах особлива увага приділяється умовам Інкотермс, оплаті, валютному контролю та форс-мажорним обставинам[2].

[1] Verkhovna Rada of Ukraine. (1991). Zakon Ukrainy «Pro zovnishnoekonomichnu diialnist» No. 959-XII. https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/959-12

[2] International Chamber of Commerce. (2020). Incoterms® 2020: Rules for the use of domestic and international trade terms. ICC Publications.

Форс-мажор (від фр. force majeure – вища сила) – це юридична конструкція, що звільняє сторону договору від відповідальності за порушення зобов'язань через надзвичайні та непередбачувані обставини, що не піддаються її контролю. У міжнародному праві форс-мажор визнано універсальною категорією, яка відображена у численних правових джерелах, таких як Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів (Віденська конвенція 1980 р.) тощо[3].

В Україні форс-мажор закріплений у:

– Цивільному кодексі України (ст. 617);
– Господарському кодексі України (ст. 218, ст. 219)
– ЗУ «Про торгово-промислові палати в Україні».

Засвідченням форс-мажору, є сертифікат. Він підтверджує лише наявність загальних умов, а сторона повинна довести, як саме ці обставини унеможливили виконання саме її конкретного зобов'язання[4].

В Україні форс-мажором в 2022 році була визнана війна та виданий загальний сертифікат від ТПП. На що посилаються підприємства при не можливості виконання договорів. Але деякі підприємства змогли релокуватися та відновити свою діяльність повністю чи частково на більш безпечних територіях.

Основні проблеми виконання зовнішньоекономічних договорів:

– Зміна можливостей виконання, а саме втрата доступу до обладнання, складів, персоналу, постачальників. Це може тимчасово унеможливити виконання зобов'язань, але часто проблеми можна вирішити, пристосувавшись до нових умов.

– Втрата зв'язку з партнерами може відбуватися у зв'язку з зміною контактних даних без повідомлення, втрата документів, проблеми з інтернетом, звільнення відповідальних осіб, що призводить до непорозумінь, суперечок і розриву відносин.

– Зміна місця відвантаження/отримання, порушення маршрутів, проблеми з експортом/імпортом, труднощі з валютними розрахунками, що ускладнює виконання договорів і вимагає перегляду умов[5].

Зловживання форс-мажором умовно можна поділити на технічні та умисні:

[3] United Nations. (1980). United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG). https://uncitral.un.org/en/texts/salegoods/conventions/sale_of_goods/cisg

[4] Verkhovna Rada of Ukraine. (1998). Zakon Ukrainy «Pro torgovo-promyslovi palaty v Ukraini» No. 671/97– BP. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-вр

[5] Берназ-Лукавецька О.М. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИКОНАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ДОГОВОРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ. Юридичний науковий електронний журнал. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2022/128.pdf (дата звернення: 31.03.2025).

а) Технічні зловживання – через недотримання порядку застосування форс– мажору:

– подання сертифіката ТПП заднім числом, після виникнення порушення;

– відсутність своєчасного письмового повідомлення контрагента;

– узагальнене посилання на «воєнний стан» без конкретизації обставин;

– відсутність будь-яких дій щодо часткового виконання зобов'язання[6].

б) Умисні зловживання – коли сторона:

– фактично відновила діяльність, але продовжує посилатися на форс-мажор;

– застосовує форс-мажор selectively – до невигідних зобов'язань, залишаючи вигідні без змін;

– вимагає одностороннього підвищення ціни, зміни умов поставки;

– не вживає жодних заходів для мінімізації наслідків[7].

Основними негативними правовими наслідками після розгляду судом справ, щодо зловживання форс-мажор можуть бути:

– не визнання факту звільнення від відповідальності (навіть за наявності сертифіката ТПП);

– накладення повної матеріальної відповідальності за порушення;

– стягнення збитків, завданих контрагенту (у тому числі втрачений прибуток);

– визнання дії сторони порушенням принципу добросовісності, що може бути враховано у майбутніх спорах;

– винесення рішення на користь іноземної сторони, що створює ризики репутаційних втрат для українського бізнесу[8].

Щоб мінімізувати проблеми з виконанням міжнародних договорів релокованими підприємствами під час війни, необхідні зміни в законодавстві, договірній практиці та підходах до вирішення спорів.

1. Удосконалення законодавства:

– Уточнення поняття форс-мажору – чітко розділити загальні воєнні обставини та конкретні перешкоди для виконання договорів. Встановити мінімальний перелік доказів впливу війни на виконання договорів. Запровадити єдину форму повідомлення про форс-мажор.

[6] Supreme Court of Ukraine. (2023). Case №910/5078/22. https://reyestr.court.gov.ua

[7] Commercial Cassation Court. (2023). Огляд практики щодо зловживання форс-мажором. https://so.court.gov.ua

[8] Микола Максимов. Судова практика щодо застосування форс-мажору для бізнесу під час війни. Think brave. Think brave. Останні новини бізнесу України. URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/217823_sudova-praktika-shchodo-zastosuvannya-fors-mazhoru-dlya-bznesu-pd-chas-vyni (дата звернення: 31.03.2025).

– Зобов’язати підприємства повідомляти контрагентів про релокацію. Спростити процедуру зміни контактної та юридичної інформації. Встановити режим «тимчасового припинення діяльності».

– Зміни до Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність», а саме деталізувати порядок перегляду або призупинення ЗЕД-договорів. Запровадити механізми альтернативного вирішення спорів.

2. Рекомендації для договірної практики:

– Стандартизація форс-мажорних застережень – це включення розширених переліків надзвичайних обставин. Передбачати детальний алгоритм дій у разі форс-мажору. Встановлювати обов’язковість часткового виконання зобов’язань.

– Введення пункту про релокацію, саме визначення порядку повідомлення про зміну місцезнаходження. Передбачити можливість перенесення строків або зміни пунктів поставки. Встановити механізм зміни технічних умов виконання договору.

– Передбачити можливість перегляду цін, обсягів, строків. Дозволити тимчасову «паузу» у виконанні зобов’язань. Зобов’язати сторони вести переговори перед застосуванням санкцій.

3. Роль судів та ТПП:

Судова практика спирається на дотримування принципів доказовості, причинно-наслідкового зв’язку та пропорційності. Формування узагальнення практики щодо виконання договорів. Застосовування принцип добросовісності.

Торгово-промислова палата України проводить експертну оцінку обставин форс-мажору. Бере участь у розробці шаблонів повідомлень, зразків договорів, форм доказів. Проводить інформаційні кампанії для бізнесу.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-142

PUBLIC SERVICES IN THE SUBJECT OF ADMINISTRATIVE LAW IN MODERN CONDITIONS

Yevhen LEHEZA
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
University of Customs and Finance
Dnipro, Ukraine

The change from a «state-centric» ideology to a «people-centric» one, the recognition of the priority of serving the state to the person (public service activity) are, of course, as noted by S. G. Stetsenko, positive achievements of Ukrainian society[1].

In the works of Ukrainian lawyers, when using the category of «services», the main emphasis is placed on legal aspects, in particular on the administrative procedure for their provision. This can be explained by the fact that the first scientists who formed the theory of services in Ukraine were, first of all, representatives of the science of administrative law (V. B. Averyanov, I. P. Golosnichenko, S. V. Kivalov, I. B. Koliushko, V. S. Kuybida, A. O. Selivanov, V. P. Tymoshchuk and others).

V. M. Garashchuk argues that the fact that the main opponents of this theory are also representatives of legal science, who question the very possibility of using the category of «services» in relation to the activities of state authorities and local self-government bodies, has led to particularly lively discussions on this issue in jurisprudence[2].

Thus, G. M. Pisarenko and O. M. Bukhanevych note that the modern doctrine of administrative law, which is being formed in Ukraine, provides for a certain shift in emphasis, a new understanding of «publicity», due to a return to basic humanitarian values, to the recognition and consolidation of the inalienable natural rights of man and citizen [3, pp. 22–23; 4, p. 25]. This provision is also enshrined in the Constitution of Ukraine, which proclaimed the need to transition from the ideology of state dominance and state interests over individual interests that prevailed in the past to the ideology of the state serving the person, guaranteeing, ensuring and protecting the fundamental rights and freedoms of man and citizen by the state[3].

[1] Stetsenko S. G. (2007). Administrative Law of Ukraine: K.: Atika, 624 p

[2] Garashchuk V. M. (2001). Administrative services – a new institution or a new mistake? Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine. No. 3. 109–114.

[3] Bukhanevich O. M. (2016). Theoretical, legal and praxeological principles of providing administrative services in Ukraine: dissertation … doctor of legal sciences: speciality 12.00.07

T. O. Kolomoyets and S. G. Stetsenko attribute social relations that arise within the framework of the provision of administrative services to the subject of administrative law and consider such activities to be a component of the method of regulating this branch of law[4].

Public services are activities of public administration bodies carried out at the expense of public funds. This definition is essentially very close to the definition of the category of «public service» in European law, but presented from the point of view of the subject of their provision and the source of financing.

Public services by the source of financing for the provision of this type of service, that is, the type of budget, include administrative services, which in turn are divided into state and municipal services[5].

State services are services provided by state authorities (primarily executive) and state enterprises, institutions and organizations. State services also include services provided by non-state organizations in the exercise of delegated powers, etc. In this case, the first place for determining the nature of the service is not the direct subject of its provision, but the subject that is responsible for it, and the source of financing for the provision of this type of service is the state budget. Municipal (municipal) services are services provided by local government bodies, municipal enterprises, institutions and organizations. The source of financing for the provision of municipal services is the local budget. O.M. Bukhanevich notes that, unlike the concept of «administrative services», the term «public services» has a broader meaning. O.M. Bukhanevich explains that, first of all, public services can be provided by state and non-state structures, but the main thing that unites them is the interest of society in their provision, social significance[6].

O.M. Bukhanevich argues that the concept of «public services» essentially covers the spheres of social relations that are regulated by both civil and administrative law. In these spheres, there is a differentiation of legal regulation, which is determined by two main factors: the subject of service provision and the content of legal relations that arise in this case. Public services are based on public interest, which is understood as the interest of the social community determined by the state and secured by law,

---

«Administrative law and process; financial law; information law»; Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine. K. 455 p.

[4] Stetsenko S. G. (2007). Administrative Law of Ukraine: K.: Atika, 624 p

[5] Leheza Ye. O. (2016). Theory of public services: administrative and legal component. Monograph. Kherson: Publishing house «Helvetica», 2016. 452 p.

[6] Bukhanevich O. M. (2016). Theoretical, legal and praxeological principles of providing administrative services in Ukraine: dissertation … doctor of legal sciences: speciality 12.00.07 «Administrative law and process; financial law; information law»; Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine. K. 455 p.

the satisfaction of which serves as a condition and guarantee of its existence and development. In the most general form, public interest means the interest of the human community – the population, the people, etc.[7]. What exactly the state authorities define as public interest depends on the level of legal culture and legal awareness of the subjects of lawmaking. And what the authorities see as the common good may actually diverge from the interests of a significant part of the population.

But in any case, the requirements that are imposed on public administration objects must ensure the general welfare of the people of Ukraine and cannot express the private interest of public administration subjects. It is in the last thesis that the essential difference between private and public interests lies.

Public interest is nothing more than a certain set of private interests[8]. Accordingly, it does not matter how many people a public administration subject protects – the main thing is that it acts in accordance with the principle of legality and does not defend private personal (third parties related to it) and corporate interests. Thus, it is the public interest that underlies the provision of public services. The modern understanding of administrative law allows us to confidently assert that public services are part of the subject of administrative law.

[7] Leheza , Yevhen. Pisotska, Karina. Dubenko, Oleksandr. Dakhno, Oleksandr. Sotskyi, Artur. (2022). the essence of the principles of ukrainian law in modern jurisprudence. *Revista jurídica portucalense*, december, 342-363. doi: https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-15

[8] Sinkevych, O., YurovskaV., Komissarova, N., Tkachenko, O., & Leheza, Y. (2024). Subjects of public authority in matters of combating terrorism: legal regulation, administrative and criminal aspect. *Ius Humani. Law Journal*, *13*(1), 1-14. https://doi.org/https://doi.org/10.31207/ih.v13i1.332

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-143

ROLE OF INTERNATIONAL ORGANISATIONS IN ENSURING RIGHT TO FREEDOM OF MOVEMENT

Polina MALESH
Postgraduate Student (Trnava University),
Assistant at the Department of Administrative,
Financial and Information Law
Uzhhorod National University
Uzhhorod, Ukraine

Mariia PYLYPENKO
1st year Master's degree Law Student
Uzhhorod National University
Uzhhorod, Ukraine

Since the beginning of a full-scale war on the territory of Ukraine, thousands of people have been forced to leave their homes and get used to their new status – either a refugee or an internally displaced person (hereinafter referred to as IDP). It is generally known that «refugee» and «IDP» are two completely different statuses, as refugees enjoy the protection of another (in comparison to the country of their citizenship or permanent residence) country, whereas IDPs still remain within the territory of their home country[1].

Nevertheless, in both cases, these categories are still considered to be vulnerable groups who require additional protection and assistance from the country and local authorities as the reason for such a status is the same (at least in case of Ukraine) – invasion, fear for their lives and safety, and the demand in protection.

Due to a full-scale invasion, a lot of legislative and practical measures were taken to protect the Ukrainian people – special centers and shelters were created, and assistance was provided in employment, educational, and healthcare spheres, volunteering, etc. The EU has even implemented the 'politically unrealistic' Temporary Protection Directive, which has become a

[1] Бєлов Д.М., Бєлова М.В. (2023). Правові та органі-заційні засади захисту прав біженців та внутрішньо переміщених осіб. Аналітично-порівняльне правознавство. №1. С. 48.

minimal standard that has to be introduced by EU Member States to ensure refugees' dignity and rights[2].

However, it should also be recalled that international organisations have played a significant role in ensuring the right to freedom of movement and further well-being of both refugees and IDPs.

First of all, we should mention the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (hereinafter referred to as UNHCR), which provides protection and assistance to refugees in various countries around the world. The UNHCR began its activities in Ukraine in 1994. In 2002, Ukraine ratified the 1951 Convention relating to the Status of Refugees and its 1967 Protocol. In 2011, Ukraine adopted a law regulating the treatment of refugees and other persons of concern to UNHCR. In 2013, Ukraine ratified two UN Conventions – the 1954 Convention relating to the Status of Stateless Persons and the 1961 Convention on the Reduction of Statelessness. UNHCR's main areas of activity encompass the harmonization and establishment of legislative standards of the asylum system, guaranteeing human rights protection, creation of humanitarian space for internally displaced persons and asylum seekers, assistance to refugees, asylum seekers, and internally displaced persons, as well as advocation aimed at strengthening the protection of refugees. Their activity is based on appreciation of self-reliance and integration and complete intolerance to racism and xenophobia.

In January 2025, UNHCR introduced the Regional Refugee Response Plan for the Ukraine Situation[3], which focuses on ensuring continued access to legal status and rights for as long as necessary, taking into account a trend of host countries and humanitarian actors of shifting from immediate emergency aid to long-term strategies that focus on including refugees into national systems. This Plan outlines general strategies and priorities such as support in ensuring of continued access to protection, legal status, and rights, with a particular focus on groups in vulnerable situations and including age, gender, and diversity considerations, support in host countries' efforts to include refugees in national systems, strengthening social cohesion between refugee communities and their hosts, advancing the localization of the response, by supporting national and local civil society, municipalities, and local authorities. It also highlights general cross-cutting response priorities such as age, gender, diversity, accountability to affected populations, protection from sexual exploitation and abuse, sustainability, one-refugee approach. The last principle is extremely important within the context of

[2] Carrera, S., Ineli ciger, M. (eds.). (2023). *EU responses to the large-scale refugee displacement from Ukraine: an analysis on the temporary protection directive and its implications for the future EU asylum policy*. Florence: European University Institute, 2023. P. 4.

[3] UNHCR. (2025). *Regional Refugee Response Plan for the Ukraine Situation*. Retrieved from https://shorturl.at/d6kFs

possible practices of unequal treatment concerning refugees from different countries. Lastly, this Plan provides a detailed overview of certain European countries an their strategies based on evaluation of most important sectors and budgetary calculations. Such an analysis is provided for 10 countries such as Hungary, Czech Republic, Bulgaria, Latvia, Slovakia, Romania, and Poland.

Secondly, it should be mentioned that the activity of International Organization for Migration (hereinafter referred to as IOM). The IOM Office in Ukraine began operating in Kyiv in 1996, when Ukraine was granted observer status with IOM. In 2001, Ukraine applied for IOM membership, and in 2002, the Ukrainian Parliament ratified the organization's statutes.

In accordance with IOM's strategic framework, the IOM Office in Ukraine focuses on conducting comprehensive analysis and raising awareness regarding migration-related opportunities and challenges within the Ukrainian context. The Office's operational framework is fundamentally based on the principles of opportunity optimization and risk mitigation in migration processes. The International Organization for Migration's Ukraine Office provides comprehensive assistance to internally displaced persons (IDPs) and populations affected by military conflict, implements anti-trafficking initiatives, collaborates with governmental authorities on irregular migration prevention and migration management system enhancement, and develops health policies that address specific needs of migrant populations.

Following the onset of the full-scale invasion in Ukraine, the IOM implemented strategic programmatic adjustments. During the period from February 2022 to March 2023, the organization provided comprehensive humanitarian assistance to approximately three million individuals. The assistance framework encompassed multiple intervention categories: distribution of essential non-food and hygiene items; implementation of water, sanitation, and hygiene programs; allocation of multi-purpose financial aid; provision of medical services and psychosocial support; maintenance of collective accommodation facilities; and deployment of various protection mechanisms.

In 2024, IOM has also introduced its Strategic Plan[4] designated to a three-year period that covers three objectives: saving and protecting lives, driving solutions to displacement, and facilitating regular pathways. The approach is holistic and flexible, and it provides IOM missions with a framework they can use to coordinate and measure progress as we work and partner with others to support the people of Ukraine. It is build on major assumptions which allowed to highlight the most possible vectors of the development such as: low likelihood of large scale surges in displacement (only in case of

[4] IOM. (2024). *Strategic Response Plan*. Retrieved from https://shorturl.at/RjzEm

catastrophic events), difficulties with occupied territories and the remaining significance of monitoring, continuous dynamic of displacement and return, the core impostance of Temporary Protection Directive and similar mechanisms as illustrative frameworks, direct dependence of refugees' return to the success of IDP's return, increasing role of labour opportunities.

In this Plan, IOM has made a conclusion that even though IOM supports the rights of Ukrainians to return but recognizes that, with the ongoing war, conditions are currently not in place to facilitate large-scale return and reintegration. While people are returning on their own, and IOM encourages the provision of support to these returnees as part of ongoing humanitarian assistance, IOM has suspended facilitated or incentivized returns to Ukraine, in line with the policies of UNHCR and other agencies. Prior to commencing facilitated returns, several core elements must be in place. The question of returns is highly dependent on solutions to displacement within Ukraine. Only once conditions are conducive to safe returns, and IDP return and durable solutions policies and programmes are in place, can IOM confidently begin the facilitation of refugee returns.

On the level of the European Union a separate agency operates – the European Asylum Support Office (EASO), which has since become the European Union Agency for Asylum (hereinafter referred to as EUAA). The Agency contributes to ensuring the efficient and uniform application of Union law on asylum in the Member States in a manner that fully respects fundamental rights. The Agency facilitates and supports the activities of the Member States in the implementation of the Common European Asylum System, including by enabling convergence in the assessment of applications for international protection across the Union and by coordinating and strengthening practical cooperation and information exchange[5].

One of the significant contributions of EUAA is not only ensuring constant and day-to-day help for Ukrainians but also providing an analysis of case law on the application of the Temporary Protection Directive that has simplified the process of solving the ambiguities it its implementation[6].

To conclude, it should be noted that even though the refugee and IDP flow that has been caused by a full-scale invasion of the territory of Ukraine was on of the most numerous ever experienced, the international organizations have played a significant role in providing integrity and consistency in helping our people.

[5] European Union. (2021). *Regulation (EU) 2021/2303 of the European Parliament and of the Council of 15 December 2021 on the European Union Agency for Asylum*. Retrieved from http://data.europa.eu/eli/reg/2021/2303/oj

[6] EUAA. (2024). *Jurisprudence on the Application of the Temporary Protection Directive*. Retrieved from https://euaa.europa.eu/publications/jurisprudence-application-temporary-protection-directive

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-144

ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ДОЛІ МАЙНА НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ТА ТЕРИТОРІЯХ, ДЕ ВЕДУТЬСЯ БОЙОВІ ДІЇ

Мелінда МАРУШКА
студентка 2 курсу юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Наталія ПРЕЛУКАН
викладач кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

З початком російської агресії проти України відбувалося масове порушення прав людини. Зокрема це і порушення права власності. Окупація територій, де знаходяться об'єкти права власності та їх знищення породжують негативні наслідки для населення. Звичайно, найпершим є завдання, яке стоїть перед державою по збереженню життя, честі, гідності кожного громадянина, евакуації осіб, які перебувають на окупованих територіях або які перебувають у зоні бойових дій та вирішення питань, пов'язаних з їх порушенням. Проте, питання порушення права власності теж важливо дослідити у цьому контексті, оскільки це є важливою складовою конституційних прав людини та громадянина.

На територіях, де ведуться бойові дії, відбувається масове знищення об'єктів права власності. І тут виникає питання відповідальності за це знищене майно та компенсації збитків власникам цього майна. В умовах оборони держави Збройними Силами України їх відповідальність за знищене майно із зрозумілих причин можна виключати. Оскільки, неможливо гарантувати збереження майна в умовах бойових дій. Щоб стимулювати громадян виконувати конституційний обов'язок захисту Вітчизни, держава з свого боку надає певні гарантії та захист цих осіб. Зокрема, це стосується й виключення відповідальності за знищене майно[1].

Проте шкода, яка заподіюється майну країною-агресором повинна бути нею відшкодована власникам. Вже існують зафіксовані випадки звернення громадян України до країни-агресора про відшкодування збитків у зв'язку з неможливістю користування та розпорядження своїм майном, внаслідок збройної агресії на територіях, де знаходиться це

[1] Бернацький М. (2023). Відновлення права на житло та права власності на житлове приміщення порушених військовою агресією. *Збірник наукових праць «Приватне право і підприємництво»*. 2023. Випуск 23. С. 29.

майно. Проте, доведення факту знищення цього майна покладено саме на осіб, які зазнали цих збитків, що досить ускладнює процедуру звернення цих осіб до компетентних органів[2].

До майна яке неможливо вивезти з територій де ведуться бойові дії можна віднести як рухоме так і нерухоме майно. Питання щодо компенсації пошкодженого рухомого майна чітко законодавством не врегульовано. Тому в межах цієї теми, більшу увагу варто звернути на нерухоме майно, таке як житло, підприємства, земельна ділянка.

В зв'язку з актуальністю цієї проблеми та необхідністю її врегулювання Верховною Радою України у 2023 році було прийнято закон «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України». Важливо зазначити, що дія цього закону поширюється саме на ті території, які від 24 лютого 2022 року знаходилися на тимчасово окупованих територіях України. Особи можуть подати заяву на компенсацію за знищений об'єкт нерухомого майна протягом дії воєнного стану та протягом року після його скасування або припинення. Проте, можливі випадки, коли особа може подати таку заяву протягом трьох років з дати скасування або припинення воєнного стану. Зокрема, це випадки пошкодження майна, спричинені розмінуванням територій.

Досить важливо розглянути питання яким чином особам надаватиметься компенсація за знищенні об'єкти нерухомої власності. Законом передбачено, що особам, чиє майно постраждало внаслідок проведення активних бойових дій на окупованій території може бути надана компенсація для придбання об'єкта житлової нерухомості, передачу у власність відновленого об'єкта нерухомого майна та надання грошових коштів для фінансування будівництва будинку[3].

Проте, існує досить багато неврегульованих питань, що стосуються надання компенсації за знищені об'єкти нерухомої власності. По-перше, закон чітко передбачає, що для можливості компенсації необхідна наявність документів, які б підтверджували право власності особи на знищений об'єкт нерухомого майна, якщо цього документа нема у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Але може бути таке, що документи на нерухоме майно у особи втратились або

[2] Фісун В. В. (2024). До питання захисту права власності фізичних осіб, майно яких знаходиться в районі воєнних (бойових) дій. *Право і суспільство.* № 1. Т. 2. С. 79.

[3] Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України: Закон України від 11.12.2024 р. № 60, ст.191. Відомості Верховної Ради. 2023. ст. 4, ст. 15, ст. 8

знищились в зв'язку з воєнними діями. В цьому випадку особі буде складно довести, що знищений об'єкт нерухомого майна є її власністю.

По-друге, збирання інформації про пошкоджене майно є досить складною процедурою на тих територіях, де ведуться бойові дії. Звичайно, використовується космічна зйомка, відомості містобудівного кадастру, інформаційні продукти дистанційного зондування, але використання цих інструментів не гарантують точність визначення стану об'єкта нерухомої власності. Тому цей аспект потребує більшого врегулювання. Зокрема, визначення конкретних приладів, якими дозволено здійснювати ці обчислення, особливостей обстеження знищеного нерухомого майна. Часто особи можуть навіть не знати, що вони вже залишилися без свого дому, або сподіватися, що їхнє житло не постраждало. Проте, в умовах, де ведуться бойові дії, така ймовірність є досить малою[4].

В цьому контексті виступає питання про правильність ідентифікації знищеного об'єкта нерухомого майна. Оскільки для фіксування руйнування конкретного об'єкта нерухомої власності важливо встановити, що це є саме він. Але на тимчасово окупованих територіях або на територіях де ведуться бойові дії встановити конкретний об'єкт нерухомої власності, якщо він повністю зруйнований, практично неможливо[5].

По-третє, механізм відшкодування збитків країною-агресором поки не втілено в життя. Безумовно у знищенні об'єктів нерухомого майна на територіях, де ведуться бойові дії, винна російська федерація. Проте, ніякої компенсації особам за знищене майно вона не надає. В Україні ведеться фіксація воєнних злочинів росії як проти особистих немайнових прав, так і проти особистих майнових прав. Тож в майбутньому після закінчення війни винні обов'язково будуть притягнені до відповідальності. Але поки передбачено, що фінансова компенсація надається з коштів державного та місцевого бюджетів, міжнародних фінансових організацій, кредиторів, інвесторів[6].

Варто звернути увагу, що вже після завершення війни до держави-агресора будуть застосовані заходи, які пов'язані надання нею

[4] Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України: Закон України від 11.12.2024 р. № 60, ст.191. Відомості Верховної Ради. 2023. ст. 14.

[5] Папакіна Г. С. (2023) Ідентифікація об'єктів нерухомого майна в умовах воєнного та післявоєнного станів. *Міжрегіональна академія управління персоналом.* С. 38-40.

[6] Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України: Закон України від 11.12.2024 р. № 60, ст.191. Відомості Верховної Ради. 2023. ст. 13.

відшкодування за завдану шкоду. Таке відшкодування може відбуватися двома способами. Зокрема, це Репарація – матеріальна відповідальність держави-агресора за збитки, спричинені веденням бойових дій. Також передбачена контрибуція – примусові платежі, які виплачуються переможеною державою державі, що перемогла. Проте можливість надання таких виплат державою-агресором можливе за умови визнання нею свого правопорушення та мирної угоди[7].

Також варто зазначити, що вище зазначений закон регулює саме компенсації за знищені об'єкти нерухомої власності. Компенсація за знищені об'єкти рухомої власності залишається неврегульованою і потребує більш детального дослідження[8].

Як можна помітити у вирішенні цієї проблеми є безліч прогалин та неточностей, у зв'язку зі складністю цього питання та постійних змін, які відбуваються довкола його вирішення. З часом, неточності усуватимуться, оскільки дослідження цієї проблеми перебуває у стані постійної реформації. Проте, не варто залишати поза увагою те, що реальна можливість виплати компенсації особам за знищене майно може залишатися не такою як прописано в законодавстві.

Зазначений порядок декларує відшкодування компенсації без необхідності звернення до суду про визнання факту знищення майна та призначення розміру компенсації. І це спрощує саму процедуру відшкодування і навантаженість на судові органи, оскільки масштаб знищених об'єктів нерухомої власності, на жаль, досить великий. Проте, за особою залишається право звернення до суду[9].

В цьому контексті досить цікавим є дослідити питання оренди житла у воєнний період, яке знаходиться на окупованих територіях. Передбачено, що на час воєнного стану дія договору оренди продовжується до скасування чи припинення дії такого стану та чотири місяці після не залежно від того чи знаходиться орендоване майно на окупованих територіях чи територіях, де ведуться бойові або на іншій частині території України. Проте, також законодавством передбачено можливість дострокового розірвання договору оренди[10].

Інше питання виникає, коли житло, яке здається в оренду внаслідок агресії російської федерації було зруйновано. Внаслідок зруйнування самого об'єкта оренди, без вини орендаря, можна вважати, що договір оренди є розірваним між орендарем і орендодавцем, внаслідок відсутності об'єкта оренди договору. Тоді власник об'єкта оренди може

[7] Вакуленко Є. В. (2022). Особливості відшкодування шкоди, завданої військовою агресією. С. 22.

[8] Фісун В. В. (2024). До питання захисту права власності фізичних осіб, майно яких знаходиться в районі воєнних (бойових) дій. *Право і суспільство.* № 1. Т. 2. С. 80

[9] Бернацький М. (2023). Відновлення права на житло та права власності на житлове приміщення порушених військовою агресією. *Збірник наукових праць «Приватне право і підприємництво»*. Випуск 23. С. 32-33.

[10] Зав'ялов Є. В., Мацак О. А. (2023). Чинність договорів оренди майна в умовах воєнного стану. *Економіка. Фінанси. Право.* № 7. С. 64.

вимагати виплату компенсації від держави за знищений об'єкт нерухомості.

До об'єктів нерухомого майна можна віднести й землю. Проте, більш доцільно розглянути в цьому аспекті саме примусове відчуження земельних ділянок та об'єктів нерухомого майна, що на них розміщуються в умовах воєнного стану, тобто з мотивів суспільної необхідності.

Законодавство передбачає, що примусове відчуження майна, яке здійснюється з мотивів суспільної необхідності є оплатним. Тобто, тут має місце реквізиція. Власник втрачає своє право власності на це майно, а набуває це право держава. Важливо наголосити, що реквізиції може підлягати абсолютно все майно, винятків щодо цього немає. Але вона має проводитись з пропорційністю між інтересами суспільства та окремої особи[11]. Проте, варто зазначити, що вилучення майна на територіях де ведуться бойові дії може бути й безоплатним. Це може бути виправданим під час особливо критичних ситуацій, оскільки реквізиція потребує більш складного і довготривалого порядку вилучення майна. Вона включає в себе оцінку майна, що вилучається, залучення експертів та документальне діловодство, але ці всі дії можуть призвести до втрати часу, якого й так мало в критичних ситуаціях[12]. Таке відчуження майна відбувається за рішенням військового командування з попереднім погодженням місцевими органами державної влади. Саме безпосередньо на територіях, де ведуться бойові дії такого погодження не вимагається.

Щодо об'єктів комунальної власності, то в таких умовах, вони можуть бути передані у державну власність за рішенням місцевих рад без оплати вартості переданого майна. Відповідно, передача такого майна повинна оформлятися нормативними документами[13].

Також важливим є питання врегулювання щодо перенесення підприємств із зон, де ведуться бойові дії або тимчасово окупованих територій в більш безпечні території. З метою збереження діяльності підприємств та забезпеченні їх функціонуванні в умовах воєнного стану здійснюється їх релокація, тобто переміщення в більш безпечну зону для продовження діяльності. Релокація підприємства є досить складним кроком, оскільки потребує досить багато ресурсів та зусиль. Зокрема,

---

[11] Гресько Б. Ю., Пахолчак Д. П. Правові засади примусового вилучення земельних ділянок для суспільної необхідності в умовах воєнного стану в Україні. Приватне право в умовах війни: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 25-річчю з дня заснування Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 15 листопада 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонова, д.ю.н., проф. І. Давидової ; НУ «Одеська юридична академія. Одеса, 2022. 1004 с. С. 912.

[12] Андрусів У. Б, Коссак В. М. (2023). Реквізиція як підстава припинення права власності в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. Вип. 76: ч. 1. С. 172-173.

[13] Чикало І. В., Шкільняк М. М. (2022). Особливості управління майном в умовах воєнного стану. Економіка і організація управління. № 2 (46). С.60.

для релокації підприємств є необхідним підбір місця розташування перенесеного підприємства, оренди нерухомого майна, де воно повинно розміщуватися, перевезення необхідних речей для функціонування підприємства із зони бойових дій, пошук працівників та ринку збуту[14].

Звичайно, релокація підприємств має тимчасовий характер. Проте, повернення підприємств після завершення війни у зону, де велися бойові дії на початковому етапі післявоєнного відновлення практично неможливе. На це впливають декілька факторів. Одним з них виступає те, що якщо підприємство знаходилося саме на території, де безпосередньо велися бойові дії, досить мала ймовірність того, що об'єкт нерухомості, де воно знаходилося, та інфраструктура, де знаходилося підприємство залишаться уцілілими. Розглядати відбудову підприємства варто, але вона займе досить великий проміжок часу і для деяких підприємств буде невигідною і затратною або навіть неможливою. Тож це становить досить велику перепону для повернення на первинні локації маленьких підприємств.

Якщо враховувати варіант, що об'єкт нерухомості вцілів, то для того, щоб повернути свою діяльність на території, де велися бойові дії потрібно, щоб спочатку повернулося населення до місця локації об'єкту. Адже саме воно дає розвиток підприємству через попит на продукцію, яку воно виготовляє та безпосередньо самих працівників. Тобто тут постає одночасне відновлення як роботи підприємств так і повернення населення. На початковому етапі відновлення одні з цих інтересів повинні ставитися на перше місце, хоч одне без одного не можуть обійтися. Тож для реального повернення релокованих підприємств на ці території потрібен досить тривалий проміжок часу, а також відновлення повноцінного проживання населення на цих територіях.

Висновки. Питання визначення юридичної долі майна на окупованих територіях та територіях, де ведуться бойові дії на сьогоднішній день залишається актуальним. Зокрема, важливими є питання щодо компенсації власникам за знищене нерухоме майно країною-агресором, відчуження нерухомого майна з мотивів суспільної необхідності, оренда на окупованих територіях та територіях, де ведуться бойові дії, релокації підприємств та їх повернення після закінчення війни. Звичайно, є безліч неврегульованих питань щодо майна в умовах де ведуться бойові дії. Після закінчення бойових дій їх стане ще більше, і з такими прогалинами найчастіше зустрічатимуться юристи, і в більшій мірі на них ляже відповідальність врегулювання конфліктів, життєвих ситуацій, які виникатимуть на основі цих прогалин та колізій.

[14] Цюприк В. І. (2022). Правове регулювання релокації підприємств в умовах воєнного стану в Україні: теоретико-правовий аналіз. *Економіка. Фінанси. Право.* № 5/3. С. 11.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-145

СПЕЦІАЛЬНЕ МАЙНОВЕ ПРАВО ЯК РІЗНОВИД МАЙНОВОГО ПРАВА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

В'ячеслав ПЕРЕЙМАН
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
зі спеціальності 081-Право
Міжнародного гуманітарного університету
м. Одеса, Україна

Відповідно до ст. 177 ЦК України об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також матеріальні та нематеріальні блага[1].

Витоки тлумачення поняття об'єкта в праві сягають однойменної філософської категорії. У філософії «об'єкт» розглядається, як правило, через його протиставлення суб'єкту; об'єктом вважається дійсність, яка існує поза свідомістю людини й незалежно від неї; явище, предмет, особа, на які спрямовано діяльність, увагу тощо.

Існує думка, що об'єктом цивільних правовідносин може бути будь-що, що суб'єкт використовує, чим він послуговується, на що він впливає і що піддається його впливу, над чим він у змозі панувати, встановлювати владарювання задля задоволення власного інтересу та усувати інших суб'єктів від можливості впливати на нього (об'єкт).

Проаналізувавши чинне законодавство (статті 190, 656, 717 ЦК України, Закон України «Про заставу», Закон України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати», Закон України «Про іпотеку»), а також з урахуванням висновків Верховного Суду України за результатами розгляду спорів з приводу майнових прав, вбачається, що майнові права є об'єктами цивільного обороту.

С. Шимон зауважує, що «…на сьогодні легального тлумачення поняття майнових прав не існує і раніше в цьому не було особливої потреби, оскільки такі права лише згадувалися в окремих нормах ЦК України. Однак після внесення змін до загальної норми ст. 190 ЦК України, якими визначено, що майнові права є неспоживною річчю і що вони визнаються речовими правами, термін «майнові права» набув нового значення і конкретизації. До введення цієї норми з положень

[1] Кодекс України. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV (у ред.: від 04.02.2019). URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/435-15

закону можна було зробити висновок, що під майновими правами слід розуміти права зобов'язальні (наприклад, право вимоги) та речові. Нині назріла необхідність наукової розробки цих законодавчих положень та дослідження природи майнових прав, які не зовсім вписуються в традиційну систему об'єктів цивільних правовідносин, однак посіли в ній стабільне місце…»[2].

Відповідно до ч. 1 ст. 190 ЦК України передбачається, що майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. І це положення є «загальним правилом для особливих об'єктів, а згідно з ч. 2 ст. 190 ЦК України, яка логічно керується змістом ч. 1, формується думка, що законодавець наводить ним загальне визначення для майнових прав – вони є «неспоживними речами» та додатково ще визнаються «речовими». Але слід прийняти те, що «унаслідок змін до ЦК України через Закон № 3201-IV від 15.12.2005 року ч. 2 ст. 190 ЦК України законодавець урегульовує виняток, а не загальне правило для майнових прав»[3].

Узагальнюючи застосування норм ЦК України, Р. Стефанчук писав, що зміни до ст. 190 ЦК України є «нелогічними», оскільки «вони визнали за майновими правами якість неспоживної речі» та «ототожнили поняття майнове право та речове право»[4]. Критичні погляди, щодо змісту ст. 190 ЦК України висловив С. Нижний, зазначивши, що тут «має місце помилка законодавця, у якого не було жодної підстави робити такий категоричний та необґрунтований висновок про речовий характер усіх майнових прав»[5].

Учений Ю. Гладьо вважає положення ч. 2 ст. 190 ЦК України, в якій закріплено, що майнові права є неспоживною річчю, не зовсім правильним, бо в ньому не розмежовуються поняття «річ», «майно», «майнове право», тоді як «майно» є ширшим та охоплює як речі, так і майнові права. Щодо частини першої згаданої статті, науковець

[2] Шимон С. І. Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин: монографія. Київ, 2014. 664 с

[3] Кодекс України. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV (у ред.: від 04.02.2019). URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/435-15

[4] Стефанчук Р.О. Актуальні проблеми сучасного цивільного законодавства // Актуальні проблеми приватного права України: збірник статей до ювілею доктора юридичних наук, професора Наталії Семенівни Кузнєцової / Відп. ред. Р.А. Майданик, О.В. Кохановська. К.: ПрАт «Юридична практика», 2014. 564 с.

[5] Нижний С.В. Застава майнових прав як спосіб забезпечення виконання зобов'язань: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. К., 2007. 198 с

зауважив, що «…законодавець виокремлює майнові права, відводячи їм самостійне місце в системі об'єктів…»[6].

Розглянемо спеціальне майнове право як різновид майнового права, яке полягає у володінні і розпорядженні об'єктом незавершеного будівництва, майбутнім об'єктом нерухомості.

У Державному реєстрі речових прав (ДРРП) вперше зареєстровано спеціальне майнове право на майбутні об'єкти нерухомості. Таке право допоможе замовникам будівництва (забудовникам) вести бізнес прозоро, а покупцям – захистити свої інвестиції в житло від недобросовісних забудовників. Раніше такої реєстрації не існувало.

Тепер, перед тим, як зареєструвати таке право забудовник має створити низку визначених документів у Єдиній державній електронній системі у сфері будівництва (ЄДЕССБ), серед яких – заява про державну реєстрацію спеціального майнового права. Заява отримується державним реєстратором в електронній формі шляхом взаємодії між ЄДЕССБ та ДРРП. Також забудовник має оприлюднити детальну інформацію про об'єкт будівництва та дані про себе.

Реєстрація спеціального майнового права є обов'язковою для тих, хто має намір продавати майбутні квартири, гаражні бокси, інші житлові та нежитлові приміщення або паркомісця.

[6] Гладьо Ю. О. Правові засади обігу зобов'язальних вимог кредитора // Наукові праці МАУП, 2011, вип. 3(30). С. 103-108.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-146

PRINCIPIUL TRANSPARENȚEI ÎN DREPTULUI ADMINISTRATIV EUROPEAN: ANALIZA PRACTICII JUDICIARE CURȚII DE JUSTIȚIE A UNIUNII EUROPENE

Mykola SNIGUR
Student postuniversitar al catedrei de drept procesual
Facultatea de Drept Universitatea Națională din Cernăuți
Cernăuți, Ucraina

Conceptul de transparență administrativă a fost introdus simultan cu crearea de către legiuitor a unor noi instituții administrative supuse protecției constituționale.

În cauza Breyer c. REA[1], Tribunalul a examinat principiul transparenței în cadrul punerii în aplicare a unui acord încheiat între un consorțiu și Agenția Executivă pentru Cercetare Europeană (REA) în cadrul unui proiect de cercetare privind gestionarea frontierelor externe ale Uniunii. REA a refuzat accesul la documentele prezentate de membrii consorțiului în conformitate cu excepțiile prevăzute de Regulamentul nr. 1049/2001. Curtea reamintește că „pentru a justifica refuzul accesului la un document, nu este suficient, în principiu, ca acesta să se refere la o activitate sau la un interes menționat la articolul 4 din Regulamentul nr. 1049/2001, întrucât instituția în cauză trebuie, în principiu, să explice și modul în care accesul la acest document ar putea aduce atingere în mod concret și efectiv unui interes protejat de o excepție prevăzută la articolul menționat» (punctul 82) și să examineze dacă nevoia de protecție se extinde la întregul document. În ceea ce privește excepția privind interesul comercial în acest caz, principiul transparenței, care constă în a oferi publicului un acces cât mai larg posibil la documentele deținute de instituții, necesită demonstrarea faptului că documentele în cauză conțin informații care, dacă ar fi divulgate, ar putea aduce atingere intereselor comerciale ale persoanei juridice. „Acesta este cazul atunci când, în special, documentele solicitate conțin informații sensibile din punct de vedere comercial referitoare în special la strategiile comerciale ale întreprinderilor în cauză, la relațiile comerciale și la metodele de lucru ale acestora sau atunci când conțin date specifice întreprinderii care evidențiază competența acesteia» (punctul 84). Tribunalul a arătat că calificarea documentelor drept confidențiale în temeiul Regulamentului nr. 1290/2013 privind difuzarea rezultatelor programelor de cercetare ar trebui să fie luată în considerare la

[1] Arrêt du Tribunal du 15 décembre 2021, T-158/19, ECLI : EU : T : 2021 : 902.

examinarea unei cereri de acces și constituie un indiciu al caracterului sensibil al conținutului acestora, însă nu poate fi suficientă pentru a justifica aplicarea excepției privind interesul comercial prevăzută de Regulamentul nr. 1049/2001 și nu exonerează REA de obligația sa de a examina dacă excepția se aplică (punctul 71). În ceea ce privește interesul general de transparență care ar putea justifica divulgarea documentelor care fac obiectul excepției, Tribunalul amintește că revine reclamantei sarcina de a „invoca în mod concret împrejurările care justifică interesul public superior» (punctul 187) și de a demonstra că principiul transparenței este deosebit de imperios, ținând seama de faptul că acest principiu „nu are aceeași greutate atunci când este vorba de activitățile administrative ale instituției în cauză, în cadrul cărora documentele solicitate fac parte din cauză, ci numai atunci când este vorba de activitățile legislative ale acesteia.

Cauza Homoki/Comisia[2] se referă la accesul la documentele OLAF, care, în principiu, intră sub incidența excepției privind protecția inspecțiilor, investigațiilor și auditurilor în temeiul articolului 4 alineatul (2) din Regulamentul 1049/2001. Curtea reamintește interpretarea strictă a excepțiilor privind transparența, dar notează că „instituția UE în cauză se poate baza pe prezumții generale aplicabile anumitor categorii de documente și considerații de natură în mare măsură similară pot fi aplicate cererilor de divulgare a documentelor de aceeași natură» (punctul 51). Prezumția generală împotriva divulgării se aplică în diverse proceduri de control, cum ar fi procedurile de control al concentrărilor economice, procedurile preliminare privind încălcarea dreptului comunitar și procedurile judiciare privind cererile depuse de o instituție. Curtea notează că „ratio legis care stă la baza aplicării acestor prezumții generale este legată de necesitatea urgentă de a asigura bună funcționare a procedurilor în cauză și de a garanta că obiectivele acestora nu sunt compromise» (punctul 54). Acesta subliniază, de asemenea, că investigațiile OLAF sunt supuse unui regim special de acces la informații, având în vedere că, în temeiul Regulamentului 883/2013, OLAF este obligat prin lege să trateze informațiile pe care le obține în cursul investigațiilor sale ca fiind confidențiale și supuse unei obligații de secret profesional. „În cazul în care Regulamentele 1049/2001 și 883/2013 nu conțin o dispoziție care să prevadă în mod expres întâietatea unuia asupra celuilalt, trebuie să se asigure că fiecare dintre aceste regulamente este aplicat într-un mod compatibil cu normele celuilalt și permite astfel aplicarea lor coerentă» (punctul 56). Rămâne faptul că prezumția de confidențialitate nu este irefragabilă, iar solicitantul o poate răsturna dovedind că comunicarea nu afectează activitățile de inspecție (punctul 58). La data deciziei atacate de refuz al accesului, procedura în fața instanței naționale privind documentul solicitat

[2] Arrêt du Tribunal du 1er septembre 2021, T-517/19, ECLI : EU : T : 2021 : 529

fusese deja închisă. Prin urmare, Tribunalul a concluzionat că OLAF nu era îndreptățit să se bazeze pe prezumția generală potrivit căreia obiectivele activităților de investigație, de inspecție și de audit au fost compromise în speță.

Cauza JR/Comisia[3] viza o cerere de acces la documente referitoare la proba orală a unui concurs și, în special, la informații referitoare la ponderarea diferitelor părți ale probei. Instanța a anulat decizia Comisiei de a refuza să ia o decizie, considerând că factorii de ponderare nu intră în sfera de aplicare a secretului procedurilor comisiei de concurență. Din perspectiva principiului transparenței, este interesant de observat că secretul lucrărilor comisiei de concurență este prevăzut la articolul 6 din Regulamentul privind personalul funcționarilor Uniunii Europene. Tribunalul de Primă Instanță a subliniat că, pentru a stabili existența prezumției de confidențialitate, Curtea „s-a bazat, în special, pe faptul că excepțiile de la dreptul de acces la documente prevăzute la articolul 4 din Regulamentul nr. 1049/2001 nu pot fi interpretate, atunci când documentele la care se solicită accesul intră într-un domeniu specific al dreptului Uniunii, fără a ține seama de normele specifice care reglementează accesul la aceste documente» (punctul 101). În speță, având în vedere că aspectele în cauză intră în domeniul de aplicare al funcției publice a Uniunii, excepția de la principiul transparenței referitoare la protecția procesului decizional prevăzută la articolul 4 alineatul (3) din Regulamentul nr. 1049/2001 trebuie interpretată în lumina principiului confidențialității reuniunilor comisiei de licitație. Aceasta implică existența unei prezumții de confidențialitate, care scutește Comisia de o examinare specială și individuală a documentului la care se solicită accesul. În continuare, s-a pus întrebarea dacă ponderarea elementelor componente ale probei orale intră în sfera de aplicare a secretului juriului. În această privință, Tribunalul a reamintit marja largă de apreciere de care dispune juriul în cadrul concursului pentru activitatea sa, precum și posibilitatea de a stabili criterii de evaluare. Cu toate acestea, factorii de ponderare „nu fac parte din atitudinile adoptate de fiecare membru al juriului de selecție, întrucât aceștia au fost aplicați după ce au fost identificate toate elementele referitoare la evaluarea personală sau comparativă a candidaților» (punctul 118). În plus, acestea nu îndeplinesc aceeași funcție ca și criteriile de evaluare, întrucât nu sunt destinate să compare performanțele candidaților la testul respectiv. Întrucât decizia comisiei de evaluare de a pondera componentele testului este diferită de evaluarea de către aceasta a aptitudinilor candidaților (punctul 125), ponderarea nu poate fi acoperită de secretul reuniunilor comisiei de evaluare.

[3] Arrêt du Tribunal du 1er décembre 2021, T-265/20, ECLI : EU : T : 2021 : 850.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-147

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ: ДОСВІД ПЕРШОЇ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ УКРАЇНИ

Юрій ЦУГА
аспірант кафедри господарського права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Захист прав людини є фундаментальним елементом демократичного суспільства, проте в умовах політичної нестабільності ця місія ускладнюється. Історія знає чимало прикладів, коли держави, зіштовхуючись із викликами, були змушені балансувати між забезпеченням прав і свобод громадян та необхідністю збереження стабільності. Одним із таких історичних прикладів є Перша Чехословацька Республіка (1918–1938) – держава, що формувалася в умовах національного розмаїття, соціальних трансформацій і зовнішнього тиску. Вона ґрунтувалася на принципах демократії, верховенства права та рівноправності всіх громадян, незалежно від їхнього етнічного походження, релігійних переконань чи соціального статусу[4].

Метою дослідження є аналіз механізмів захисту прав людини в умовах політичної нестабільності на прикладі Першої Чехословацької Республіки, оцінка їхньої ефективності та порівняння із сучасними викликами, що стоять перед Україною.

Значну роль у формуванні правового захисту громадян Першої Чехословацької Республіки відіграла Конституція 1920 року, яка гарантувала основні свободи: свободу слова, друку, віросповідання, право на освіту, працю та соціальний захист[1]. Проте практичне впровадження цих норм у життя мало свої виклики, особливо щодо захисту прав національних меншин, які становили значну частину населення країни.

Конституція Чехословаччини закріпила основні принципи демократичного устрою країни. Вона базувалася на ідеях Французької революції та західноєвропейських конституційних моделей[5]. Основні положення включали рівноправність усіх громадян перед законом без огляду на національність, релігію чи соціальне походження; свободу слова, друку, зібрань та об'єднань; захист приватної власності; право на освіту та працю; незалежність судової влади[1]. Ці права закріплювалися в міжнародних договорах, зокрема в Сен-Жерменському договорі 1919

[4] Černý Jan. Práva národnostních menšin v ČSR a jejich uplatňování. Praha, 2021.
[5] Černý Jan. Práva národnostních menšin v ČSR a jejich uplatňování. Praha, 2021.

року, що зобов'язував Чехословаччину дотримуватися стандартів захисту меншин[1].

Чехословаччина була багатонаціональною державою, де близько 35 % населення становили національні меншини – німці, угорці, жителі Підкарпатської України, євреї та поляки. Уряд намагався забезпечити їхні права через освітні та адміністративні реформи, проте на практиці існувало чимало обмежень. Хоча конституція гарантувала національним меншинам право на освіту рідною мовою, фінансування шкіл для німецької, угорської та інших громад часто було недостатнім. Держава підтримувала переважно чеськомовну освіту, що викликало протести серед німецької меншини в Судетах[6].

Меншини зіштовхувалися з дискримінацією при працевлаштуванні на державні посади. Хоча де-юре всі громадяни мали рівні права, де-факто більшість чиновницьких посад займали етнічні чехи та словаки[2].

Особливо складним було становище жителів Підкарпатської Русі, яка приєдналася до Чехословаччини на умовах автономії. Мова населення мала отримати офіційний статус у регіоні, однак на практиці адміністрація домінувала чеською мовою, а соціально-економічний розвиток регіону залишався слабким[7].

Чехословаччина мала незалежну судову систему, що базувалася на австро-угорській правовій традиції. Судова влада контролювала виконання законів і захищала права громадян. Важливим елементом було створення адміністративних судів, які розглядали скарги громадян на дії державних органів[8]. Проте в політичних справах суди часто ухвалювали рішення на користь держави. Зокрема, під час кризи 1930-х років влада запровадила обмеження на діяльність опозиційних партій і контроль над пресою, що частково суперечило принципам свободи слова[1].

Із 1930-х років ситуація в Чехословаччині загострилася. Радикальні німецькі націоналістичні партії почали вимагати автономії Судетської області. Це змусило уряд обмежити політичні свободи, зокрема заборонити діяльність окремих партій, що вважалися антидержавними[9], у 1938 році після Мюнхенської угоди Чехословаччина втратила контроль над Судетами, а нова влада обмежила права етнічних чехів у цих регіонах. Таким чином, період демократичного розвитку країни завершився згортанням прав і свобод.

Перша Чехословацька Республіка була важливим демократичним експериментом у Центральній Європі, що заклав основи захисту прав людини. Конституція 1920 року гарантувала рівноправність усіх громадян, свободу слова, освіти та судовий захист. Проте на практиці

[6] Maňák Ondřej. Právní postavení německé menšiny v Československu v letech 1918–1939. Brno, 2021.

[7] Černý Jan. Práva národnostních menšin v ČSR a jejich uplatňování. Praha, 2021.

[8] Černý Jan. Práva národnostních menšin v ČSR a jejich uplatňování. Praha, 2021.

[9] Maňák Ondřej. Právní postavení německé menšiny v Československu v letech 1918–1939. Brno, 2021.

політика уряду не завжди відповідала ідеалам рівноправності, особливо щодо національних меншин. Хоча Чехословаччина була порівняно демократичною країною, існували обмеження в правах національних меншин, а в 1930-х роках ситуація з правами людини почала погіршуватися через міжнародні кризи.

Досвід Першої Чехословацької Республіки у сфері захисту прав людини є цінним прикладом для сучасної України, яка зіштовхується з викликами, пов'язаними із введенням воєнного стану та тимчасовими обмеженнями певних прав і свобод людини. Чехословаччина була демократичною державою, однак у періоди політичної нестабільності вдавалася до обмеження прав національних меншин і політичних опонентів. Україна, хоча і має сучасну систему захисту прав людини, змушена запроваджувати обмеження деяких свобод у зв'язку з військовими діями та загрозами національній безпеці.

Уведення воєнного стану та тимчасове обмеження прав і свобод громадян України відображено в таких нормативно-правових актах: Конституції України від 28.06.1996 р., при цьому статтею 64 КУ регламентовано перелік прав і свобод людини, які не можуть бути обмежені за жодних обставин[10], Законі України № 389-VII «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р., згідно із яким під час дії воєнного стану можливе «тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина»[11], Указі Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р.[12], Указах Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» (останній – № 26/2025 від 14.01.2025 р.[13]).

Серед аспектів законодавчого регулювання захисту прав людини, що потребують аналізу, варто детальніше розглянути дотримання права на свободу пересування (комендантські години, встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду з певних територій), на мирні зібрання та об'єднання (їхнє обмеження через міркування безпеки), на приватну власність (можливість відчужування майна для потреб держави). Безумовно, такі обмеження спрямовані на забезпечення національної безпеки та громадського порядку, проте повинні відповідати міжнародним стандартам прав людини. Зокрема, відповідно до статті 15 Європейської конвенції з прав людини, «під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають

[10] Конституція України від 28.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

[11] Закон України № 389-VII «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

[12] Указ Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text

[13] Указ Президента України № 26/2025 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» від 14.01.2025 р. URL: https://www.president.gov.ua/documents/262025-53701

від її зобов'язань, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом»[14].

Ще одним важливим аспектом, що заслуговує на увагу, є порушення прав людини в зоні ведення бойових дій, зокрема порушення права на життя та безпеку, хоча відповідно до Женевської конвенції 1949 р. передбачено зобов'язання гуманного поводження з особами, «які не беруть активної участі в бойових діях, у тому числі з особами зі складу збройних сил, що склали зброю, а також із тими, хто … унаслідок хвороби, поранення, затримання чи з будь-якої іншої причини, поводяться гуманно, без будь-якої ворожої дискримінації, причиною якої слугують раса, колір шкіри, релігія чи вірування, стать, походження чи майновий стан» (ст. 3). Тут же чітко прописано перелік заборон щодо таких осіб: «a) насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури; b) захоплення заручників; c) наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження; d) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні»[15] (ст. 3).

Гострими залишаються питання захисту прав і свобод вимушено релокованого населення (внутрішньо переміщених осіб або вимушених мігрантів), порушення соціально-економічних прав через руйнування інфраструктури, обмежений доступ до медичних послуг, освіти (дистанційне навчання або зміна навчального закладу), втрата місця роботи тощо.

Отже, права та свободи людини є ключовим елементом демократичного суспільства, однак у кризових ситуаціях держави змушені шукати баланс між безпекою та забезпеченням прав громадян. Досвід Чехословаччини демонструє як успіхи, так і труднощі в реалізації демократичних принципів у складних політичних умовах. Для України цей досвід може слугувати орієнтиром у розробці правових механізмів, що забезпечать дотримання міжнародних стандартів прав людини у період воєнного стану та надзвичайних ситуацій.

[14] Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

[15] Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-148

РЕЛОКАЦІЯ ДЕРЖАВНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Марія ЯРЕМУС
студентка 3 курсу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Ольга НІМЕРОВСЬКА
асистент кафедри міжнародного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року спричинило безпрецедентні виклики для системи освіти, зокрема для державних вищих навчальних закладів (ДВНЗ). Одним із ключових заходів, спрямованих на збереження освітнього потенціалу та забезпечення права на освіту, стала релокація ДВНЗ з територій, де велися активні бойові дії або існувала загроза окупації.

Релокація ДВНЗ в умовах воєнного стану є складним правовим процесом, що потребує врегулювання на різних рівнях. Право на освіту, закріплене в статті 53 Конституції України, є фундаментальним правом людини, яке має бути забезпечене навіть в умовах воєнного стану. Держава зобов'язана вживати всіх необхідних заходів для його реалізації, включаючи релокацію ДВНЗ[1]. Закон України «Про вищу освіту» та інші нормативно-правові акти, що регулюють діяльність ДВНЗ, не містять чітких положень щодо релокації в умовах воєнного стану. Тому виникла необхідність у прийнятті спеціальних рішень та розпоряджень Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки України та інших органів державної влади.

Україна є учасницею міжнародних договорів, що гарантують право на освіту, зокрема Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. Ці договори передбачають обов'язок держави забезпечити доступність освіти навіть в умовах збройних конфліктів. Незважаючи на вжиті заходи, процес релокації ДВНЗ виявив низку проблем правового характеру, зокрема: відсутність чіткого механізму визначення пріоритетності релокації; недостатнє фінансове

[1] Право на освіту в Україні. URL: https://ukc.gov.ua/knowdledge/pravo-na-osvitu-v-ukrayini/ (дата звернення: 30.03.2025).

забезпечення релокації; проблеми з майновими правами та забезпеченням житлом для працівників та студентів; необхідність адаптації освітнього процесу до нових умов[2].

Релокація ДВНЗ – це не лише правовий, а й складний організаційний процес, що вимагає: визначення безпечних місць для релокації; організації перевезення майна та обладнання; забезпечення житлом працівників та студентів; адаптації освітнього процесу до нових умов, зокрема шляхом використання дистанційних технологій; залучення міжнародної допомоги для підтримки релокованих ДВНЗ[3]. Повномасштабне вторгнення РФ мало руйнівний вплив на систему освіти України. Руйнування інфраструктури, вимушена міграція, психологічна травма – це лише деякі з викликів, з якими стикнулася українська освіта[4]. В умовах війни особливого значення набуває забезпечення безперервності освітнього процесу, підтримка психологічного стану студентів та викладачів, а також адаптація освітніх програм до потреб воєнного часу[5].

В умовах воєнного стану виникає потреба у розробці механізмів, які б забезпечували визнання документів про освіту, виданих релокованими закладами, як на національному, так і на міжнародному рівнях[6]. Це вимагає внесення змін до законодавства, а також укладення міжнародних угод, що б гарантували права студентів та випускників релокованих ДВНЗ на продовження навчання та працевлаштування.

Крім того, варто зазначити те що піднімаються питання правового статусу майна релокованих ДВНЗ. В умовах релокації виникають проблеми, пов’язані з правовим статусом майна закладів, зокрема, його збереженням, використанням та поверненням після завершення воєнних дій[7]. Необхідно розробити чіткий механізм правового

[2] Грищенко, І. М. (2023). Особливості організації освітнього процесу в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, (76), С.125-130.

[3] Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт / Є. Ніколаєв, Г. Рій, І. Шемелинець. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 94 с. (стр. 22, 67)

[4] Стан та реалії української освіти в умовах повномасштабної війни. URL: https://pravo.ua/stan-ta-realii-ukrainskoi-osvity-v-umovakh-povnomasshtabnoi-viiny/ (дата звернення: 30.03.2025).

[5] Ситнік О. В. Особливості організації освітнього процесу в умовах воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 7. С. 128–131. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2023/128.pdf.

[6] Освіта України в умовах воєнного стану: управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти : зб. тез доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 25 жовтня 2022 р. [Електронне видання]. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2022. 360 с. (стр. 45, 52)

[7] Освіта України в умовах воєнного стану: управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти : зб. тез доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 25 жовтня 2022 р. [Електронне видання]. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2022. 360 с. (стр. 45, 52)

регулювання цих питань, який би захищав майнові права ДВНЗ та забезпечував ефективне використання державного майна в умовах воєнного стану.

Релокація ДВНЗ в умовах воєнного стану є важливим кроком для збереження освітнього потенціалу України та забезпечення права на освіту. Незважаючи на складнощі, українська система освіти демонструє стійкість та здатність до адаптації. Необхідно продовжувати роботу над удосконаленням правового регулювання та забезпеченням ефективної реалізації релокації ДВНЗ, а також над відновленням та розвитком системи освіти в умовах післявоєнного відновлення.

Довгострокові наслідки релокації закладів вищої освіти в умовах воєнного стану вимагають комплексного аналізу та стратегічного планування. Необхідно здійснити переосмислення традиційних освітніх парадигм з метою інтеграції інноваційних методологій навчання. Ефективність застосування дистанційних технологій, підтверджена в умовах кризового періоду, обумовлює необхідність їх подальшого розвитку та впровадження гібридних моделей освіти. Це забезпечить підвищення гнучкості та адаптивності національної системи вищої освіти, сприятиме її конкурентоспроможності на міжнародній арені та відповідатиме вимогам цифрової трансформації суспільства.

МАТЕРІАЛИ
XVII МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

«ЗАКАРПАТСЬКІ ПРАВОВІ ЧИТАННЯ. РЕЛОКАЦІЯ В УМОВАХ ЕКСТРАОРДИНАРНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ»

25–26 квітня 2025 року

Підписано до друку 18.04.2025. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 31,85. Наклад 100. Замовлення № 0425-043.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres»
79000, м. Львів, вул. Технічна, 1
87-100, м. Торунь, вул. Лубіцка, 44
Телефон: +38 (050) 658 08 23
E-mail: editor@liha-pres.eu
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6423 від 04.10.2018 р.